

Давор Мандић

*Српска старокњижевна
философија са освртом на
савремене токове*

Ваљево, 2014.

САДРЖАЈ

Предговор . . . . . стр. 3

Увод . . . . . стр. 8

I Животопис.

1) Свети Сава – философија богомудрости; 2) Дворска философија Првовенчаного; 3) Од Савиних ученика до XV века . . . . . стр. 36

II Време научења.

1) Макаријева поука; 2) Од Прелаза до патријарха Пајсија; 3) Патријарх Пајсије – свемудри 4) Новостваралачки философски облици у старом руху . . . . . стр. 123

III Новонастајање.

1) Мудри књижевник из своје ризнице износи старо и ново; 2) Ново доба и нови узлети осврћу се увек према старим подвизима; 3) Ново у старом се скрива, старо у новом открива . . . . . стр. 225

Закључак . . . . . стр. 359

ПРЕДГОВОР

Циљ писања ове књиге јесте да се покуша проучити философска страна српског културног обрасца који сам по себи поседује једну књижевно – философско – богословско – научну синтетизацију. Издвајање и изоловање само философије из ове синтетизације помало у самом почетку до краја је неизводљив посао. Зато се и нећемо бавити неком стерилном изолованошћу ове духовне дисциплине у односу на друге. Пре ћемо применити метод делимичног издвајања у оној мери у којој то издвајање неће поцепати већ поменути синтетизацију и тиме је неповратно нарушити. Применићемо једно саодносеће издвајање које ће увек имати благонаклону пажњу према другим духовним облицима у овој синтетизацији.

Наиме, такав је историјски карактер српског културног обрасца који нас на то обавезује. Као што Абердарева синтагма философска књижевност¹ осликава крајње сажимајуће тај карактер, дајући у неку руку већи опсег самој књижевности, али симболички у тој синтагми он показује каква је природа тог карактера и да је ту синтетизацију крајње тешко разбити. Те ни ми овим записом то нећемо покушавати, већ ћемо покушати да одредимо унутарсловесни ток ове синтетизације и философску страну самог тог унутарсловесног тока.

Ова књига ће се, пре свега, занимати за непрекидни ток српског философског стваралаштва које има огромну историјску и духовну залеђину православне цивилизације. Она, у неку руку, жели да подсети читаоце на давно заборављени континуитет српског духовног стваралаштва од Светога Саве кроз средњевековље, преко патријарха Пајсија и турског доба до Савремености и Данашњице. Она ће имати највећи нагласак на српску старокњижевну философију, али ће и указати и на нове перспективе које се наслањају на старокњижевну философију. То је жеља да се прикаже значај негубљења стваралаштва и философског сазерцавања чак и у најништитељским временима. Стварало се као да тих времена није ни било, али не можемо рећи да су писци тих доба били они који су себе одсекли од реалности и историјских догађаја. Штавише они су те догађаје умели да сагледавају скоро једном промисаоном тачношћу. Српска старокњижевничка философија направила је огроман одраз према савремености српског културног обрасца и стваралаштва, преко које видимо непрекинуту нит поуке, научења, мудрости и свих аутономних духовних вредности једног народа као записа Божјег у историји.

Српска старокњижевна философија је борба за духотелесни опстанак кроз пожртвовање, уздржање и жељу за Истином која ослобађа и појединце и народе. Борба за

---

¹ ГЛАСНИК Српског Ученог Друштва, књига VI, у Београду у Државној штампарији, 1868., стр.166

универзалну Богомудрост, човека као богомудрог бића. Она има свој самосвојни статус у кругу православне цивилизације, али тај статус је само један универзални допринос и тој цивилизацији и читавом човечанству.

Много пута у историји српског народа одређени делови тог народа понашали су се тако као да ове старокњижевне философске мисли и нема, па на оно чега нема, наметао се закључак сам по себи, не треба обраћати пажњу. Али то што су овом "немању" пристајали неки, не значи да су му пристајали сви. И сам народ се у свом архетипском сећању увек опомињао "књига староставних" које је сматрао за највеће светиње. И тако је неписмени народ умео више да цени своју духовно – писану заоставштину, него многи писмени, али неуки интелектуалци.

Бојазан за тим да ће се ова старокњижевна философска заоставштина потпуно заборавити отклоњена је заувек и великим бројем извенредних српских интелектуалаца и сакупљача и преводилаца овог националног блага чијих ћемо се ликова и дела касније дотаћи у овој књизи. Самим тим не само да је живо присуство писаних облика ове старокњижевне философије и књижевно–философско–богословско–научне синтетизације, него је велики број књига и аутора који су се бавили овом заоставштином. Ова књига је само једна у мору таквих дела.

То што се у неким историјским тренутцима понашало тако да оваквог узвишеног националног блага нема производило је, само по себи, закључак да онога чега "нема" то се не може ни познати, ни упознавати. Тако да они неупознати са том старокњижевно – философском заоставштином ширили су, на жалост, то незнање и према широким народним масама затамњујући његово национално сећање. Да ли су то чинили свесно и прорачунато или нису знали шта чине из угла последица сасвим је свеједно. Незнање и непознавање се ширило и за собом је остављало свој поразни траг.

С друге стране, као што смо већ напоменули, велики културни прегаоци српског народа, којима ћемо посветити пуну пажњу у следећим поглављима, чинили су напор супротан овом. Будили су историјско – национално сећање на српско старокњижевничко философско стваралаштво. Скупљали су списе и текстове, као прави и истински књигољупци, и износили пред јавност што националну, што светску. Указивали су на вечни траг написаног текста и на његову вечиту поруку.

Морамо напоменути да је већ само по себи чудо то што је српска старокњижевна философија поседовала један сасвим пристојан, па и узвишен стваралачки замах у историјским околностима апсолутно неповољним, чак и за физички опстанак, акамоли за било какав духовни рад, и да је то поседовала упоредо са другим много срећнијим народима који су имали много мирнодопскији и уравнотеженији историјски ток. Њено, мало је рећи, прескромно историјско и физичко стање било је у крајњој несразмери са њеним духовним узлетом у стварању.

Будући да је српска старокњижевна философија сама по себи једна Божја вредност она је као у Јеванђељу Царство Божје (Лк. 12, 31). Њоме се надају све потребне духовне и телесне вредности једнога народа. А Божја вредност је Божја вредност без обзира да ли

почива у повучености или је изнесена на увид јавности, било наше, било светске. Без обзира да ли је незнатна и непозната или да је сви знају и да је сведоступна, да ли се о њој говори тајно и скривено или јавно и откривено. Било да стоји на најотворенијем тржишту светске јавности, било да се налази у најскривенијем кутку духовне повучености Божја вредност остаје Божја вредност српске старокњижевне философије. Њени записи, поуке и поруке остају Боговредности кроз све историјске епохе независно од оклоности и прилика.

Наравно да је српска старокњижевна философија кроз историјске епохе трпела одређена преобликовања, па и напредовања, али у свим тим променама њена, суштински значајна, боговредносна црта остала је непроменљива. Њену Боговредност неће нарушити ни неко злонамерно изношење исте на еспап било које културолошке пијаце и било ког културолошког тржишта. Нити ће њену Боговечну вредност повредити било какво себично и љубоморно чување кријући је од увида и самог народа коме припада. Зато су наши високи интелектуалци и културни радници пронашли прави начин њеног представљања кроз које струји њена благотворна сила. Они су применили различите моделе и методе представљања и то су учинили на најбољи начин. О томе више у следећим поглављима. У сваком случају погубно је скривање и прикривање националног блага од његовог сопственог народа. Такво скривање одводи заједницу у незнање и губилишно саморазматрање. Зато се овакво национално благо, као што је старокњижевна философија, не сме прикривати од сопственог народа што су одлично знали културни посланици који су се бавили њоме. Зато су највише радили на њеном скупљању и превођењу не би ли је достојно представили свом сопственом народу, али и свету. У томе су поприлично успели, што је заслуга изванредне Божје помоћи и њиховог надљудског напора.

У *Акатисту преслатком Господу нашем Исусу Христу* једна реченица каже: "Исусе, мудрости недомислива!", а у једном молитвенику један део једне молитве каже: "на испуњавање премудрости". Ове две молитвословне мисли на најсажетији начина осликавају тему и циљ српске старокњижевне философије. Садржај, тема, циљ и мера изучавања српске старокњижевне философије јесте Божја Мудрост, Богомудрост Христос. Стицање богомудрог духа и ширење богомудре просвете од самога почетка био је циљ српских старокњижевничких философа.

Опитно се уверивши српски старокњижевнички философи су дошли до закључка да стицање богомудрог духа и ширење богомудре просвете отвара све остале перспективе проучавања и истраживања. Јер Бог је богомудро створио и устројио овај свет. Он га је створио кроз своју Богомудрост. У својим анатемизмима Свети Кирил Александријски каже: "Осим тога ми сви исповедамо да је Логос Божји нестрадалан, и он је свемудро извршио ову тајну домостроја и сам је претрпео (прихватио) страдања која су својствена телу." А већ у наставку он казује: "Зато и свемудри Петар говори ...". Ове две реченице Светога Кирила указују нам јасно на тему којом се кроз читаву своју историју бавила српска старокњижевна философија. Епитет "свемудри" Свети Кирил из прве реченице са

Логоса Божјег преноси на Божјег апостола. О томе директно говори и Логос Божји: "Зато, ево ја ћу вам послати пророке, мудраце и књижевнике; и ви ћете једне побити и распети, а друге шибати по синагогама својим и гонити од града до града;"(Мат. 23, 34). Он преноси своју свемудрост на оне који Га ишту. Тако да и старокњижевна философија сва је у налажењу Свемудрости Божје, и у њеном излагању и у њеном предавању другима.

Ови примери разоткривају залеђину православне цивилизације у духовном стварању српске старокњижевне философије. Они показују који су основни нацрти старокњижевне философије и који су њени путеви. Али и која је њена основа. О томе у наредним поглављима.

Пишући ову књигу да бисмо јасно указали на узвишени значај списатељског дела саме српске старокњижевне философије ми улазимо у унутарсловесне садржаје исте у покушају да бар макар мало захватимо од смисла и историјског значаја те философске приче. Историјски значај је очигледан и у доброј мери јаван. Списи старокњижевне философије издавани су и превођени од стране многих штампарских кућа од XIX па до XXI века. Они су стављани у скуп онога што се у нашој култури назива "стара српска књижевност". Ту је опет упутна она књижевно–философско–богословско–научна синтетизација. У српском културном обрасцу не можемо се дотаћи једног, а да се не дотакнемо и осталих. Као једно јединствено четворојеванђеље.

Увек се са страхом питамо колико је било који духовни облик, па и српска старокњижевна философија, ушао у употребу и у прихватање од стране широких маса нашег народа? Можда је проблем нараштајни и поколењски. Увек долазе нова поколења којима се ова, па и свака друга национална вредност, мора изнова предавати и у којој се нове генерације морају подучавати. Да ли се негде у просветно – образовном преносу овог тако драгоценог националног блага греша или се код неких оно намерно прикрива и остаје до краја недоречено? Ту су наравно и одређена историјска, увек идеолошка превирања која у свом донекле увек рушилачком ветру доводе до занемаривања, па и директног уништавања оваквог духовног блага. Довољан је у нашој историји само пример Народне Библиотеке 1941. године и онда ће нам све бити јасно.

Зато и ова књига расуђивајући на тему философске стране српског културног обрасца жели да да известан допринос у што бољем и јаснијем расветљивању духовног наслеђа српске старокњижевне философије. Зато ће она бити специфичан историјско – философски преглед, али само један у низу таквих специфичних прегледа који су се јављали у нашој култури и духовности. Неке од њих ћемо напоменути и у овој књизи. Прилазак овој самосвојној вредности увек је био покретан из различитих, субјектобјективистичких углова писаца који су обрађивали историјске епохе и у којима је присутан духовни облик звани српска старокњижевна философија. У том правцу ни ова књига неће бити изузетак, него ће и она поседовати лични моменат аутора. Писац ће писати из своје личне визуре, али оно што ће бити описано тј. објекат биће највећом својом страном и захватом стваралачко дело других писаца у овом случају писаца српске старокњижевне философије.

Ова књига биће само још један у низу доприноса да се српска старокњижевна философија што боље представи и да јој се да значај који она има, а то је значај непрестане надахнутости писања и стварања у најтежим и истребљивачким временима. Инспирације која има за циљ да надахне сва покољења овог народа у будућности и да им да подстрек могућности стварања и духотелесног опстајања у најтежим тренутцима њихове личне, па и националне историје. Могуће је стварати и у најуништитељскијим околностима и приликама. Она ће покушати да укаже и на значај просвете и мудропоучне поруке који је провејавао од XII века, па до данашњих времена. Циљ је да се укаже на епопејизам српског ствралачког пут од Средњег Века, преко Турског Доба до Данас. Она ће, на крају крајева покушати, а колико ће у томе успети друго је питање, да укаже на значај Божје вредности српске старокњижевне философије.

УВОД

Пре свега, на самом почетку морамо рећи да српска старокњижевна философија припада историјском скупу догматичке философије. Догматичке философије схваћене као учитељско–научне мисли православне цивилизације. Велика залеђина догматичке философије у православној цивилизацији, у којој је српска старокњижевна философија само један члан, има одређене историјске епохе на које се дели, на профетапостолошку, патролошку, аскетолошку и догматолошку.

Профетапостолошка – пророчко-апостолска епоха јесте библијска и она се негде историјски креће од прилике од XV века п. н. е. до I века н.е. Патролошка – светоотачка се историјски креће од I века до негде до краја XV века. Догматолошка – словоучитељска епоха почиње од краја XV века до Данас. Аскетолошка – подвижничка упоредо сапостоји са патролошком и догматолошком епохом.

Ми ћемо се касније у овом поглављу мало више посветити анализи ових епоха и значају догматичке философије, док ћемо у следећим редовима се посветити личностима из српске културе који су сваки на себи својствен начин направили у својим делима одређене историјско–философске прегледе српске старокњижевне философије.

Први који је у нововековном периоду почео са тим историјско – философским прегледом јесте **Вук Стефановић Караџић** (1787 – 1864). У својој књизи *Примјери српско–словенскога језика* из 1857. године и у *Српском рјечнику* из 1818. године је извршио одређени историјско – философски преглед премда му то није био примарни циљ. Он се више интересовао за правила српског језика и за његов континуитет. Дао је примере писаних облика одређених српских старокњижевних философа као што су Ђурађ Црнојевић, Божидар Вуковић, Вићенцо Вуковић, гроф Ђорђе Бранковић, патријарх Максим Скопљанац, патријарх Арсеније III Чарнојевић. И док је у *Примјерима* изложио делове записа из списка овде поменутих, није навео део из списка грофа Ђорђа Бранковића што је учини раније у своме *Рјечнику*. Без обзира што се Вук више интересовао за језик он је ипак указао на српско старокњижевно стваралаштво и на делатнике тог и таквог стваралаштва.

Ђура Даничић (1825 – 1882). Ученик Вуков, највише се ангажовао на скупљању и издавању старих српских списа као што су *Живот Светога Саве*, *Живот светог Симеуна и светог Саве*, *Живот краљева и архиепископа српских*, од Доментијан, Теодосија и Данила. Ипак, он је оставио иза себе и тротомно дело *Рјечник из књижевних старина српских* у коме је пописујући разне појмове и личности из српске историје навео и одређени број старих српских писаца.

Трећи у низу је **Иларион Руварац** (1832 – 1905). Велики наш историограф, показао се као и један од значајних сакупљача старе српске писане баштине. Издао је списе патријарха Пајсија, али и других аутора. За потребе свога историјског истраживања он је

написао два списка у којима износи цитате старих српских писаца. Први је спис *Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију III патријарху*, а други је његов *Зборник*. У првом спису он цитира списе грофа Ђорђа Бранковића, патријарха Арсенија III Чарнојевића, Атанасија даскала Србина, Стефана Раваничанин, Тирила Хоповца. У свом *Зборнику* он указује на дела патријарха Пајсија и неких других летописаца и хронографичара.

Најдетаљније се ипак на овом послу ангажовао **Стојан Коста Новаковић** (1842 – 1915). Његова два кључна дела у том правцу јесу *Историја српске књижевности и Примери књижевности и језика старог и српско – словенскога*. Он је у овим својим делима написао већину, ако не и све старе српске писце и дао један пристојан и поприлично тачан суд о њиховој вредности који можемо сажети у један његов појам који је он лично назвао "богословска просвета".

Академик и професор **Павле Поповић** (1868 – 1939) кренуо је у једно озбиљно расуђивање о српској старокњижевној философији. Његова дела *Из књижевности, Преглед српске књижевности, Југословенска књижевност и Оглед о југословенској књижевности* најбоље говоре о том његовом духовном напору. Он је схватио колики је значај српског старокњижевно – философског стваралаштва и да његов осврт према тим епохама и писцима у њима заслужује једно темељно национално представљање. У чему је он непромашиво успео.

Професор и наш књижевни историчар **Миливоје М. Башић** (1868 – 1927), више је уложио напор у превођење старих српских списка на савремени српски језик, али његово дело *Из старе српске књижевности* са првим поглављем под насловом *Неколико речи унапред* и последњим поглављем под насловом *Додатак* врше једно историјско – философско заокруживање српске старокњижевне философије уз мноштво примера и наведених текстова које је професор Башић предложио за читање у тој књизи.

Теолог и историчар **Радослав М. Грујић** (1878 – 1955) у својој књизи *Православна Српска Црква* претежно се бави питањима и историјским током црквеног устројства, али када је у питању српска историја тешко је да се дотакнемо Српске Цркве, а да се не дотакнемо српске просвете, образовања, књижевности. Тако он на страни 83 помиње владара Ђурђа Црнојевић који се прославио са својим тестаментарним записом, али и неким другим записима, помиње и Божидача Вуковића књижевника и штампара, Пахомија Логотета творца првог Хронографа. На страни 104 он помиње патријарха Пајсија, Висариона Павловића, грофа Ђорђа Бранковића и Василија Петровића. Као беседничког писца помиње Гаврила Стефановића Венцловића. Ми смо дали овде само неке примере из његове књиге у којој је Радослав Грујић на крају сваког поглавља оставио одељак посвећен просвети и књижевности.

Културолог и књижевник **Милан Кашанин** (1895 – 1981) написао је књигу *Српска књижевност у Средњем Веку*. Иако то дело највише анализира период од XII до XV века, Кашанин је на последњим странама направио кратак осврт према XVIII веку сматрајући да су достојни наследници Димитрија Кантакузина и Константина Михаиловића, Гаврил Стефановић Венцловић и Захарије Стефановић Орфелин.

Ђорђе Сп. Радојичић (1905 – 1970), најзначајни је делатник и стручњак на пољу старокњижевно – философског стваралаштва. Свака његова књига је истовремено и један историјско – философски преглед српске старокњижевне философије: *Стари српски књижевници XIV – XVII века*; *Књижевна збивања и стварања код Срба у Средњем Веку и у Турско доба*; *Творци и дела старе српске књижевности*; *Антологија старе српске књижевности*; *Развојни лук старе српске књижевности*; *Старо српско песништво*. Показао се као изванредан проналазач, али и као проучавалац српског старокњижевно – философског наслеђа.

Поред професора Радојичића и практично раме уз раме са њим стоји **Димитрије Богдановић** (1930 – 1986), наш академик, историчар књижевности и теолог. Али, морамо признати, да је он, за разлику од професора Радојичића, извршио једно јаче теоријско, па и историјско – философско заокруживање српске старокњижевничке философије, посебно у своме делу *Историја старе српске књижевности*. Његова Историја је дала најбољу процену целокупног српског писаног наслеђа до XVIII века. У својој Историји он је пружио један философски пресек читавог српског старокњижевно – философског наслеђа. У првом делу ове књиге он указује и на новостваралачке облике и на писце тог кова као што су: гроф Ђорђе Бранковић, патријарх Арсеније III Чарнојевић, Кипријан Рачанин, Јеротеј Рачанин, Гаврил Стефановић Венцловић. У другом делу књиге он анализира све писане облике, па скоро и све писце од Саве до Пајсија.

За ову прилику ваљало би поменути **Љубомира Стојановића** (1860 – 1930), филолога и нашег академика који се није толико бавио анализом и проучавањем старог српског писаног наслеђа, већ његовим сакупљањем и у том послу је био без премца. Његово шестотомно дело *Стари српски записи и натписи* јесте једна монументална грађа нашег читавог писаног наслеђа, негде око 15.000 записа и натписа. Можемо поменути и академика **Миодрага Павловића** (1928 – 2014) који је у својим делима *Ништител и свадбари*, *Обредно и говорно дело*, па и у *Предговору* за књигу Ђорђа Сп. Радојичића: *Старо српско песништво*, више се бавио философском обрадом старокњижевне философије, а мање њеним сакупљањем, па и историјско – философским разматрањем. Ту је и професор **Јован Деретић** (1934 – 2002) са својом књигом *Историја српске књижевности*. Он је ипак у свом делу покушао да захвати што већи број актера српске културе тако да није оставио великог простора за неке детаљније анализе и за одређивање епохалног значаја појединачних писаца.

Поред ових писаца које смо овде поменули постоји велики број оних који су се на разнолике начине бавили српским писаним наслеђем и много нових који ће се њима у будућности бавити и на нове начине проналазећи у њима неке нове моменте. Ми ћемо сада наставити расуђивање у правцу рецепције наших овде поменутих историчара старокњижевно – философског наслеђа и како је старокњижевна философија, провучена кроз њихово дело, схваћена.

О великој залеђини православне цивилизације Димитрије Богдановић је у својој Историји записао: "Сама византијска поезика искључивала је својом философијом

универзалног естетског идеала и израза сваку хијерархију књижевности по регионалном или националном начелу. Хијерархизована у својој жанровској структури и етикецији, та књижевност није била хијерархизована у светским и свеправославним релацијама, није градила односе већег и мањег, снажнијег и слабијег, старијег и млађег, те ни словенске књижевности начелно нису биле у инфериорном положају према њој."²

За почетак Богдановић позиционира словенску књижевност у склопу православно – византијског круга, али он иде и даље дајући суштински опис природе тог стваралаштва и циљ кретања свеукупног напора православне цивилизације. Да би нам открио суштинско кретање православне духовности и ка чему она стреми, а самим тим и српске старокњижевне философије, Богдановић записује:

"Постоје према византијском схватању, два ступња или слоја писмености, као год и два ступња знања: један нижи и други виши, спољашњи и унутрашњи, телесни и духовни. То је према формулацији С. С. Аверницева, модус двојне артикулације света, са опозицијом и симетријом као битним одредницама те артикулације на историјском (овај век – будући век), космолошком (земаљско – небеско) и онтолошком плану (материја – дух). Већ је примећено да је у проучавању старе књижевности, писмености, науке, уметности, па и усменог предања и материјалних трагова културе неопходно имати пред очима једно од најсвеобухватнијих обележја средњовековне идеологије – двојство. Поларизација изражена поготову на плану знања и писмености. Сва лаичка образованост припада томе 'нижем', 'спољашњем', 'телесном' знању, које се тиме никако не потцењује; штавише, неписменост је код Византинаца наилазила на осуду и подсмех. Али уза све осећање друштвене неопходности да се такво опште знање поседује, оно је у онтолошком смислу речи – нижег ступња, 'земаљско' и 'по човеку'. То су философски ставови Византинаца када је реч о знању. Идеал је знање 'узвишено', 'унутрашње' (езотерично), 'духовно', а то је управо знање религиозне природе, до којег се долази теолошком ученошћу и аскетском праксом, која, чак, има својство 'праве философије'. Само, ни до тог знања се не може доћи мимо Речи (Логоса), Бога схваћеног као интелектуални и апсолутни духовни принцип у свим његовим манифестацијама. Писмо, књига једно је од испољавања Логоса и тога духовног ('разумног') поретка; реч људска је посредник апсолутне Речи божанске. И пошто се божански Логос открива и саопштава људима не само кроз усмену и кроз писану реч, у књизи (γραφή), то је и писмо – света и логосна, божанствена ствар, а слово, писање, сакрално дејство са призвуком нечега мистеријског."³

Одређујући природу, смисао и значење писања у средњовековном добу Богдановић наставља: "И као што је 'истинито' у крајњој линији само оно што је својом енергијом и као облик божанске и свештене речи."⁴

"Важно је приметити да се у Средњем Веку и код нас, као и у осталој европској култури, не прави ни битна разлика између писара и писца, између преписивача и

---

² Димитрије Богдановић: Историја старе српске књижевности, СКЗ, Београд, 1980., стр. 67, 68

³ Исто. 37, 38

⁴ Исто. 38

књижевника. Ово њихово приближавање по значају несхватљиво за наше доба, доба ауторског, стваралачког примата, последица је владајуће философије самог књижевног акта и стварања. Као што ће се видети у прегледу поетике старе српске књижевности, ни писац ни писар подједнако нису прави, коначни аутори свог текста. Ауторство се признаје једино у одступањима, у погрешкама, у неистини; све што је добро и тачно, све истинито је дејство Духа, утицај божанских енергија. У складу са теолошким учењем о инспирацији, писац је, заправо, писар божанских речи, које му долазе 'одозго' или посредством књижевног предања и наслеђа."⁵; "Акт уметничког стварања у естетској философији и поетици Византинаца имао је свештен, сакралан и религиозан карактер. Писац је, као и сликар у своме делу, био 'вођен'."⁶

Богдановић у својој анализи указује каква је гносеолошка метода средњовековне епохе и како се сазнање схвата у склопу православног света. Писац, било као преписивач, предовилац или књижевник ради по Божјем диктату. Бог му диктира шта ће писати и како ће писати. Али у том диктату садржано је гносеолошко језгро. Било да пише оригинално или да се бави писањем неких светих списа он улази у однос са Оним према коме се отвара могућност да Га упозна. Зато сваки вид стварања је и моћ сазнавања тј. Богопознања. У том правцу Богдановић заокружује своје излагање: "Веома је важно знати да ова 'естетика парадокса' почива на источно – хришћанској гносеологији, која искључује могућност адекватног позитивног ('катафатичког') богосазнања мимо непосредног божанског откривења и оног фонда позитивних саопштења које садржи сама Божија реч. Сазнање истинитих ствари, а то су, заправо божанске ствари, могућно је као 'апофатички' акт, сазнање онога што није, не онога што јесте, у негацији. Томе и служи парадоксалност стила, чији је темељни принцип 'пара – боле' и 'пара – фразе!'"⁷; "У исто време, поетика парадокса, дубоко заснована на философско – гносеолошким темељима, има свој важан психолошки ефекат."⁸

Изображавајући гносеолошку слику источно – хришћанског поимања, а самим тим и последично средњовековног поимања, Димитрије Богдановић, кроз све ово што смо навели, саопштва нам да се такав гносеолошки манир наставља и у Турско Доба у српској старокњижевној философији⁹. Српска старокњижевна философија и кроз то доба показује свој гносеолошки карактер.

Павле Поповић, за разлику од Димитрија Богдановића, користи другачији метод у гносеолошком приказивању ситуације у старокњижевној философији. Док Богдановић иде једним широким и опширним приказом, дотле Павле Поповић користи један кратки пословични метод кроз који даје једну целовиту слику тог поимања гносеологије у старокњижевно – философском обрасцу. Осврћући се на лик и дело патријарха Пајсија у

---

⁵ Исто. 39

⁶ Исто. 62

⁷ Исто. 66

⁸ Исто

⁹ Исто. 68

својој књизи *Из књижевности*, он кроз његов књижевно–теоријски портрет даје један доста детаљни приказ те и такве старокњижевно–философске гносеологије:

"Каква је била ситуација у којој се налазио престо св. Саве кад ја на њ ступио, видели смо; ево како сам Пајсије описује тадашње муке. 'И тада многу невољу имах од царствујућих', каже он у једном запису. 'Ја смирени и многогрешни Пајсеј, бивши архиепископ у нужна времена, једином Богу позната', каже он у другом запису. 'Уви, уви, уви, мени грешном!' кука он у трећем. Завршавајући *Живот цара Уроша*, он каже да га је писао 'у последња времена невољна и насилна од безбожника'.¹⁰

Павле Поповић кроз цитат, у позивином смислу, ауторизујући патријарха Пајсија и уграђујући његово излагање у своје дело даје једну гносеолошку слику старокњижевно–философског стваралаштва у Турском Добу кроз појам "једином Богу позната". Ту Поповић, кроз пословично – кратко излагање, долази до истог закључка као и Димитрије Богдановић у свом много опширнијем приказу. Поповићево "једином Богу позната" и Богдановићево "Само, ни до тог знања се не може доћи мимо Речи (Логоса), Бога схваћеног као интелектуални и апсолутни духовни принцип у свим његовим манифестацијама", јесу у различитим облицима једнако приказано схватање гносеологије на један православни начин, а самим тим и на српско старокњижевно – философски начин.

Поповић и Богдановић долазећи до те гносеолошке тачке, теоријски погађајући у само гносеолошко средиште српске старокњижевне философије на најпрецизнији начин представили су метод и гносеолошки стил те философије који је дубински уткан у динамички менталитет православних народа.

За ту прилику узећемо Вука као пример тог православног српског човека и како је он у *Примјерима* уткао и утиснуо у своје дело ту гносеолошку методу: "Ја сам у Рјечнику, и у првоме и у другоме, казао о врло мало ријечи шта је *пословица* у народу нашем, али Бог зна да ли је ко од нашијех књижевника оно читао, а и ако је ко је читао, а и ако је читао, да ли је разумио; ..."¹¹

Овај пример показује колико се тај гносеолошки принцип утиснуо у свест и сећање православних народа и како су његови кутурни посланици ту гносеологију уткали и у своја интелектуална разматрања. Димитрије Богдановић се у овим наведеним редовима осврнуо и према појму "праве философије", како су уобичајавали у православном свету да зову аскетску дисциплину. У следећим редовима ми ћемо покушати да одгонетнемо то схватање "праве философије" у православном свету.

Већ смо на самом почетку овог поглавља, кроз једну врсту епохалне анализе, одредили периоде онога што смо назвали догматичка философија, а што смо из претходних редова видели да се у православном свету назива "права философија". Многи

¹⁰ Павле Поповић: *Из књижевности*, Матица Српска – СКЗ, Нови Сад – Београд, 1972., стр. 115

¹¹ Вук Стефановић Караџић: *Примјери српско – словенског језика*, у Бечу, у штампарији јерменског манастира, 1857., стр. 32

Свети Оци овој врсти философије приписивали су своје Л(л)ичне дефиниције, али она је увек имала и онај свој апофатички део.

Пре свега морамо рећи да догматичка философија извире из православне догматике (учења). Најпрецизније могуће дефиниције, што се тиче догматике, а самим тим и последично догматичке философије, приложио је у својој *Догматици* професор Јустин Поповић. На самом почетку у поднаслову своје *Догматике* он је назива Православна Философија Истине. Гумачећи овај појам Отац Јустин каже:

"Философију Духа Светога сачињавају вечне истине о Богу, свету и човеку, које се еванђелско-црквеним језиком зову догмати. Отуда је Догматика философија и наука о вечним истинама Божјим, које су људима откривене да би их они оваплотили у живот свој, те на тај начин постигли вечни смисао свога постојања, свога мучног путовања од небића ка Свебићу."¹²

Једно читаво поглавље отац Јустин је посветио једном историјском излагању догматике желећи да пружи једну целовиту слику развоја догматике као философије и науке Истине:

"Историја догматике дели се на два периода: први обухвата време од апостолског доба до светог Јована Дамаскина (VIII век), други — од светог Дамаскина до данас.

1. *Први период.* У овом периоду разрађен је огроман догматски материјал. Свестрано су догматске истине Светог Откривења разјашњаване, излагане, формулисане, санкционисане. Сав црквени живот испуњен је живом догматском вером, која се пројављује у многостраној делатности Цркве. Мученици умиру за догматске истине вере; Исповедници их неустрашиво исповедају; Оци и Учитељи Цркве их свестрано изучавају, излажу, објашњавају, бране и богомудро проповедају. Сав многоструки живот Цркве своди се на што потпуније остварење и изложење светих истина догматских. На тај начин се шири и учвршћује богоотривена апостолска вера, а сузбија лаж незнабожачких и јеретичких учења и живота. И мишљу и делом остварују се у благодатном животу Цркве вечне истине догматске у свеукупној њиховој интегралној датости, само разрађене у личне подвиге и претворене у лично достојање сваког сутелесника Богочовечанског Тела Христовог. Напоредо се продубљује и благодатно црквено сазнање и благодатно црквено искуство: и идејна и емпијска стварност узраста у новој догматској категорији живота и мишљења, богочовечанској категорији, у којој се и сав живот човеков и мишљење креће и бива и јесте од Оца кроз Сина у Духу Светом. Жива побожност, и временом и срцем ближа чудесном Спаситељу, уобличавала је своја дубока и нова благодатна доживљавања богооткривених догматских истина у превасходне облике речи и мисли; устостручавала род еванђелског семења небеских истина догматских, засејаног Спаситељем по благодатној њиви Цркве; упетостручавала и удвостручавала таланте небеских дарова; увећавала богочовечанско богатство света, и све то слагала у пребогате догматске ризнице једине, свете, саборне и апостолске Цркве Христове, да се њима богате и издржавају до краја времена сви гладни и жедни вечних исти на Божјих у овом свету многострадалном.

---

¹² Преподобни Јустин Ђелијски: Догматика Православне Цркве- Православна Философија Истине, Задужбина "Свети Јован Златоуст" Аве Јустина Ђелијског и манастир Ђелије, 2003- 4, Београд- Ваљево, стр. 12

Више или мање систематско излагање светих догматских истина почиње Оригеновим списом *О начелима* (Περὶ ἀρχῶν = De principiis). Састоји се из предговора и четири књиге. У предговору се говори о изворима догмата: Светом Писму и Светом Предању, и истиче као руководно начело при истраживању догматских истина вере ово правило: ‘Само ону истину треба веровати, која се ни у чему не разилази са апостолским и црквеним Предањем.’ У првој књизи говори се о Светој Тројици, о разумним бићима и првобитном стању свега сазданог, о бестелесним и телесним суштинама, о анђелима, њиховој слободи и паду; у другој: о узроцима постанка света и о самом постању, о оваплоћењу Господа Христа, о делатности Светога Духа, о души и делатности разумних бића и о њиховом паду, о васкрсењу, о суду, о казнама; у трећој: о слободи човечије воље, о средствима моралног усавршавања, о постанку света у времену и његовом крају; у четвртој: о богонадахнутости Светог Писма и о томе како га ваља читати.

Централна идеја, око које Ориген групише своје систематско излагање догматских истина, јесте: да је Бог све у свему. Али у овом свом раду, Ориген је, дајући сувише места философском мудровању, у неким стварима отступио од богооткривеног учења Цркве и пао у тешке заблуде. Тако је заблудно учио о постанку света, о постанку душа (преегзистенција), о превечном паду, о апокатастасису свега, па и ђавола у првобитно безгрешно стање. Са чисто пак формалне стране недостатак је овог дела у томе, што је Ориген пропустио да разматра догматско учење Цркве о светим тајнама, о јерерхији, о својствима Божанске суштине, а чисто исагошкохерменевтичким проблемима посветио читаву четврту књигу. Али када се ови недостаци одбију, ово Оригеново дело има великог значаја у историји догматике као науке.

По времену други систематизатор догматског учења Цркве јесте свети Кирил Јерусалимски (+386) са својим списом *Катихезе*. Катихеза има двадесет и три; у осамнаест излаже се оглашенима догматско учење по члановима Символа вере јерусалимске цркве; а у пет, које се називају мистагогичке (μυσταγωγικοί), свети Отац уводи новопросветљене (τοὺς νεοφώτιστους) у црквено учење о светим тајнама крштења, миропомазања и евхаристије. Ово дело излаже богооткривене догматске истине потпуно у духу једине, свете, саборне и апостолске Цркве васељенске. Али иако је као систем потпуније од Оригеновог, оно ипак није потпуно. Осим тога, писано је у проповедничком тону.

Од великог је значаја спис светог Григорија Ниског: *Велика катихетичка реч* (Λόγος κатηχητικός ὁ μέγας). Има 40 глава; садржи догматско учење о Светој Тројици, о оваплоћењу Господа Христа, о греху и злу, о првобитном стању човековом, о спасењу, о крштењу и евхаристији као средствима препорођаја и обесмрћења, и о последњој судби човека. Све ти Григорије се нарочито задржава на оним догматима које су у његово време били угрозили јеретици, као догмат о Светој Тројици, о оваплоћењу и искупљењу. Али ни овај спис није потпун, јер не обухвата многе догматске истине.

Кратко изложење божанских догмата (Θείων δογμάτων ἐπιτομή) блаженог Теодорита Кирског (+ 457) претставља врло озбиљан покушај да се да догматски систем.

У овом спису говори се о Светој Тројици и божанским именима, о стварању света, анђела и човека, о промислу, о спасењу, о својствима Божјим, о крштењу, васкрсењу, суду, о Антихристу, о другом доласку Господа Христа, о девичанству и браку, итд. Али и овај спис, који се одликује сажетошћу и разговетношћу, не обухвата све догматске истине вере.

На западу је блажени Августин први покушао да систематски изложи догматско учење Цркве, и то у списима: *Ручна књига Лаврентију о вери, нади и љубави* (Enchiridion ad Lavrentium sive de fide, speet caritate), и *О хришћанском учењу* (De doctrina christiana). Али док први спис има више катихизички карактер, дотле други има више херменевтички. Може се споменути још и спис *De civitate Dei*, у коме блажени Августин расматра многе догмате црквене, али са философскоисториског гледишта.

Систематскије излагање догматског учења Цркве припада на западу ученику Августиновом Фулгенцију, еписко пу руспенском (+ 533 год.). Он је то учинио у спису: *О вери или о правилу вере* (De fide seu de regula fidei). У њему он излаже учење о Светој Тројици, о оваплоћењу Логоса, о Творцу, о постанку духовног и материјалног света, о првобитном стању човековом, о паду и наследности првородног греха, о суду, о васкрсењу, о оправдању, о вери, о крштењу, о благодати, о Цркви.

Тек половином осмога века јавља се дело које чини епоху у историји догматике. То је *Тачно изложење православне вере* ("Εκθεσις ακριβής της ορθοδόξου πίστεως) светог Јована Дамаскина († 780 г.). Оно претставља у пуном смислу изванредан догматски систем учења васељенске Цркве Христове. Одликује се стројношћу, сразмерношћу, прецизношћу и апсолутном верношћу богооткривеном догматском учењу Светог Писма и Светог Предања, онако како га једина, света, саборна и апостолска Црква Христова поседује, чува, објашњава и тумачи својим богочовечанским, благодатним и васељенским сазнањем и осећањем. Дело је подељено у четири књиге. У првој се излаже учење о Богу, његовој непостижности, постојању, о јединству његове суштине и Тројичности Лица, и о својствима његовим; у другој; о постању света невидљивог и видљивог, о промислу, о предвиђању Божјем и предодређењу, о човеку и његовом првобитном стању; у трећој: о божанском домостроју нашег спасења, о оваплоћењу Бога Речи, о двома природама у Господу Христу, о општењу њихових својстава, о једној ипостаси Бога Речи, о двома вољама и дејствима у Господу Христу, о искупитељском подвигу Спаситељевом, о силаску у ад; у четвртој: о Спаситељевом васкрсењу, вазнесењу и седењу с десне стране Оца, о вери, о крштењу, о евхаристији, о побожном поштовању Светитеља, светих моштију и светих икона, о Светом Писму, о греху и злу, о закону Божјем и закону греховном, о Антихристу, о васкрсењу, суду и вечној судби људи.

Поред свих својих ненадмашних преимућстава овај догматски систем светог Дамаскина има извесне недостатке. Они су у томе што њиме нису обухваћени сви догмата Цркве, као: о благодати, о тајнама: миропомазању, покајању, свештенству, браку, јелеосвећењу; и што је делимично унесен чисто психолошкогносеолошки материјал. Када се то изузме, онда се свети Дамаскин јавља у својој неупоредивој догматичарској

величини, коме нема такмаца на пољу догматичке науке. Очистивши душу и срце многотрудним еванђелским подвизима, овај велики подвижник вере, при излагању светих догмата, понире својим облагодаћеним умом у светилиште Божанског Откривења, и сваки догмат образлаже светим Писмом и осветљује светлошћу светог, апостолског, саборног Предања васељенске Цркве. Као богопослана пчела он је покупио божански мед догматских истина, сложен у благодатном учењу Светог Откривења, светих Васељенских и Помесних сабора, светих Отаца и учитеља Цркве, нарочито Атанасија Великог, Василија Великог, Григорија Богослова, Златоуста, расподелио га у саћу свога догматског система, да њиме вечито храни духове гладне божанских истина. Таквим својим радом свети Дамаскин је постао, и занавек остао, најбољи и најсигурнији вођ сваком православном догматичару кроз неисказана тајанства светих догматских истина Цркве Православне.

2. *Други период.* После светог Дамаскина догматичка наука у Православној Цркви креће се у кругу његовог утицаја. Ни на Истоку ни на Западу нико није могао достојно наставити дело светог Дамаскина, акамоли надмашити га. Он непрестано остаје ненадмашни исполин на пољу догматичке науке.

Од радова у овом периоду споменућемо оне који имају већу важност за догматичку науку Православне Цркве.

Догматично свеоружје православне вере (Πανοπλία δοῦ ματικῆ τῆς ορθοδόξου πίστεως) монаха Јевтимија Зигабена (XII век) еклектичког је карактера, и претставља неку врсту зборника светоотачких мишљења о појединим догматима. На овом делу радили су многи Зигабенови савременици, али је он прикупљени материјал систематски средно. *Ризница православна* (Θυσιαυρός ορθοδοξίας) Никите Хонијата (+ 1206 г.) спис је догматско-полемичког карактера, уперен против Јереси, са циљем да се заштити учење Православне Цркве.

Падом Византије под власт Турака наступио је застој у развићу догматичке науке, да се тек после два века појави јачи рад на њој у Руској цркви. Почетак је дао митрополит кијевски Петар Могила, који је 1631. године основао у Кијеву 'Колегију', у којој се, поред осталог, предавало и догма тично богословље. Али све до 1711. године оно се предавало на латинском језику и у схоластичком духу. Те године Теофан Прокопович почиње предавати догматично богословље у кијевској Академији, ради на ослобођењу догматике од схоластике, и полаже темељ догматици као систематској науци. Свој догматски систем он дели на два дела: у првом говори о Богу по себи (de Deo ad intra), у другом: о Богу према спољњем свету (de Deo ad extra). Но он није успео да заврши свој рад.

Тежња да се догматика у Русији ослободи схоластике, учинила је да се у XVIII веку она почиње предавати на руском језику. Први који је догматику написао на руском језику био је митрополит кијевски Платон. Она се зове: *Со крацценная христганская богословгя*; састоји се из три дела, од којих догматика заузима у ствари други део.

После се ређају мањи системи и уџбеници догматички. Међу њима се издваја својом јасноћом, тачношћу и сажеташћу уџбеник догматичког богословља архимандрита Антонија (1848 г.). Потом се један за другим појављују три најзначајнија догматска

система у Руској цркви. То су: *Православно догматическое богословіе* (1849-1853 год.) Макарија, митрополита московског; *Православное догматическое богословіе* (1864 год.) Филарета, архиепископа черниговског, и *Опытъ православнаго догматическаго богословія* (1884 год.) Силвестра, епископа-ректора кијевске Духовне академије. Догматика митрополита Макарија одликује се систематичношћу, свестраношћу третирања догматских проблема и изобиљем светоотачког материјала. Рађена философско-критичким методом догматика архиепископа Филарета даје много места апологетско-рационалном образложењу и оправдању догмата. Догматика пак епископа Силвестра истиче се осветљавањем догматских истина са историске стране. У најновије време запажен је рад протојереја Н. Малиновског: *Очеркъ православнаго догматическаго богословія* (1910 год.).

У Грчкој цркви рад на догматици је у последње доба достојно заступљен у лицу Зикоса Роси и Х. Андруце. Роси је издао само први део догматике, под насловом: *Догматски ситем Православне саборне Цркве* (Σύστημα δογματική της 'Ορθοδόξου καθολικής 'Εκκλησίας, 'Εν 'Αθήναις 1903). Има више апологетскофилософски карактер. — Дело професора Андруце: *Догматика Православне источне Цркве* (Δογματική της 'Ορθοδόξου 'Ανατολικής Εκκλησίας, 'Εν 'Αθήναις, 1907) одликује се концизношћу, али даје много места философском третирању догматских истина.

У Српској цркви од радова на догматичном пољу имамо: *Тело теологическо*, од Рајића, у 5 књига; *Наука православне вере*, од митрополита Михаила; *Догматичко богословље*, од архимандрита (касније митрополита скопљанског) Фирмилијана; *Православна догматика*, од протојереја Саве Теодоровића, уџбеник; *Догматика*, од професора Љубомира Рајића, уџбеник; *Догматика*, од протојереја Милоша Анђелковића, уџбеник. Нарочито се истиче, од протојереја С. М. Веселиновића, ректора Богословије св. Саве (Београд 1912 год.), од које је, на жалост, изашла само књига прва.¹³

Јустин прави један свеобухватни преглед историје догматике. Ако то повежемо са његовим дефинисањем Догматике као науке и философије о истинама Божјим, као философије и науке Светога Духа ми имамо до краја нацрт историје догматичке философије и карактер философије православног света, културе и цивилизације као једне универзалне философије промишљања из Бога, кроз Бога и у Богу. Тај нацрт нам, као и овај историјски преглед, помаже да овај философски образац што тачније проучимо и да видимо теоријски рам у коме се он креће. Тај теоријски рам суштински је Божји рам у коме се креће догматичка (учитељско–научна) философија. Проћи ћемо, колико буде могуће, и појединачне одреднице, што Светих Отаца, што православних учитеља, о философији и шта за њих философија јесте. Али најпре у том правцу изучићемо и тај пророчко–апостолски смер схватања мудрости.

Профетапостолошка философија јесте мисао Светог Писма, библијска, пророчко – апостолска. Можемо одмах рећи да можда први философ у историји, као онај који се

---

¹³ Исто. 56 - 61

почео бавити начелом Мудрости, јесте цар Соломон, премудри Соломон. Било је и пре њега оних који су помињали и позивали се на мудрост, али он је почео да се први пита о Мудрости, да је тражи, да је проучава. Зато његове мисли највише забележене у *Причама* јесу први покушај да се одреди начело мудрости. Чувена је његова изрека: "Господ је мудрошћу основао земљу, удврдио небеса разумом." (Приче 3,19). Ову његову изреку надопуњује значајно још једна: "Господ ме је имао у почетку пута својега, прије дјела својих, прије свакога времена." (Приче 8, 22).

Видимо да је Соломон улазећи у то дубинско сагледавање мудрости схватио да Господ Мудрошћу ствара, а Разумом Господњим утврђује. И овде веће имамо философију Логоса с обзиром да се Логос на наш језик многоструко преводи као Слово, Реч, Смисао и Разум. Разумом Господњим, по Соломону, све се осмишљава. И Псалми говоре: "Ријечју Господњом небеса се створише, и Духом уста његовијех сва војска њихова." (Пс. 33, 6), а пуноћа ових речи налази се у Јеванђељу Јовановом: "У почетку бјеше Ријеч и Ријеч бјеше у Бога, и Бог бјеше Ријеч. Она бјеше у почетку у Бога. Све је кроз њу постало, и без ње није ништа постало што је постало" (Јован 1, 1 – 3).

Разум Господњи и Мудрост Његова јављају се код Соломона у једном тројичном виду. Господ – Мудрост – Разум имају један тријадолошки карактер у Соломоновом излагању. Оно што видимо и што је за нас јако битно јесте да је мудрост оно што је основ сваке твари, што је основ овог света. Зато читаво Постање мора имати карактер Мудрости и самим тим није никакво чудо што је свака од стародревних цивилизација имала свој систем мудрости. Друго је питање да ли су оне ту мудрост схватале на правилан и истинит начин. Ако је све у природи, по Соломону, мудроцентрично онда су и људи као Божје творевине, и цивилизације које су створили, морали бити у најмању руку мудроискатељни и у потрази за мудрошћу.

Свакао да су и пре Соломона пророци, као Мојсије и Давид, говорили, у неком виду формалног излагања, о Мудрости. На пример Мојсије говори о "духу мудрости" (II Мој. 31, 3) и псалмопевац говори: "Почетак је мудрости страх Господњи" (Пс. 111, 10), али некако је први Соломон проучавао мудрост, питао се о њој, певао о њој, говорио у Њено Име.

И Мудрост кроз Соломона наставља своју проповед откривајући своју силу и Себе: "Прије вијекова постављена сам, прије почетка, прије постања земаље. Кад јоште не бијаше бездана, родила сам се, кад још не бијаше извора обилатијех водом. Прије него се горе основаше, прије хумова ја сам се родила; Јер не бјеше начинио земље ни поља ни почетка праху васиљенском; Када је уређивао небеса, ондје бијех; кад је размјеравао круг над безданом. Кад је утврђивао облаке горе и кријепио је изворе бездану; Кад је постављао мору међу и водама да не преступају заповијести његове, кад је постављао темеље земљи; Тада бијех код њега храњеница, бијех му милина сваки дан, и веселѡх се пред њим свагда; Веселѡх се на васиљени његовој, и милина ми је са синовима људским. Тако дакле, синови, послушајте ме, јер благо онима који се држе путева мојих. Слушајте наставу, и будите мудри, и немојте је одбацити. Благо човјеку који ме слуша стражећи на вратима

мојим сваким дан и чувајући прагове врата мојих. Јер ко мене налази живот и добија љубав од Господа. А ко о мене гријеш, чини криво души својој; сви који мрзе на, љубе смрт." (Приче 8, 23 – 36)

Као што је премудри Соломон у првим наводима које смо навели дао неку основу логослогије, тако је и овим обраћањем мудрости дао одређени преднацрт физичке науке. Видимо да је Мудрост умашена у сваки творачки процес и да у самом језгру природослова почива Мудрост. Пуноћа ових речи Мудрости добија се у Павловом излагању о твари: "Јер што је на Њему невидљиво, од постања свијета умом се на створењима јасно види, његова вјечна сила и божанство, да немају изговора." (Рим. 1, 20)

Овим својим исказима Соломон и Павле отварају поље могућности истраживања физичког света тако да је овим дата једна праслика Физике као науке, Постања које је неракидиво везано за стваралачку силу Мудрости. Мудрост Господа ствара природу, а човек као боголики створ призван је својом боголикошћу да истражује ту природу и да у њој проналази трагове Господње Мудрости.

У прилог томе Свети Василије Велики даје једно тумачење *Прича*:

"4. Постоји и извесна људска мудрост. Ради се, наиме, о опитности у житејским стварима. На основу ње називамо мудрима оне који су упознати са неком од корисних вештина. Стога је највећи део књиге писац посветио подстицању на мудрост. *Мудрост одјекује на путевима, на трговима подиже глас свој и проповеда са врхова зидина* (Прич.1,20-21). Видевши људску ревност за мудрошћу и природну наклоност према њеном превасходству, Соломон похвалама подстиче душе наше ка њој како бисмо јој стремили без оклевања и немара. Он наводи да се о њој говори свугде - и на путевима, и на трговима и на градским зидинама. Он помиње [градска] врата, тргове и зидине [са посебном намером]: 'врата' и 'тргове' помиње да би указао на знаменитост мудрости, док помињањем 'зидина' истиче њену корист и довољност за сваку поузданост у животу. Желећи да нас учини блиским са њом, он каже: *Рекох да је мудрост сестра твоја* (Прич.7,4), и: *Љуби је и сачуваће те* (Прич.4,6). Да би показао да је општекорисна и да се корист од ње подједнако распростире на све, он каже: *Она покла стоку своју* (Прич.9,2), тј. припреми чврсту храну за оне који су навиком извежбали своја чула (уп. Јев.5,14)."¹⁴

Са овим тумачењем Василија Великог и са излагањима Соломоновим и Павловим имамо целовиту слику отварања крајње перспективе у изучавању природе, позив на истраживање до настинијих детаља, што нас враћа и на реченицу Оца Јустина:

"Философију Духа Светога сачињавају вечне истине о Богу, свету и човеку, које се еванђелско-црквеним језиком зову догмати."

Када то повежемо са расуђивањима Соломона, Павла, Василија добијамо у коначном резултату да је догматичка философија она која говори Истине о Богу, Постању и људима. Она је подстицај и за природнонаучна истраживања мудроустројеног света. Видимо да је из овог профетапостолошко – философског угла кроз Соломона настао и први преднацрт и за

---

¹⁴ Свети Василије Велики: Беседе, Светосавље. орг

логослогију и за физику као науку и за истраживање свих природних појава као мудроцентричних.

Зато је за нас, а на основу ових доказа, Соломон, по свему судећи, први философ и то философ профетапостошког типа. Други пример који ћемо узети из Старог Завета јесте пророк Данило (623 п. н. е.) који је живео са осталим народом израелским у ропству вавилонском. У његовој књизи стоји:

"Тада цар узвиси Данила и даде му многе велике дарове и учини га господарем свој земљи вавилонској и поглаварем над свијем мудрацима вавилонским." (Дан. 2, 48)

У овом делу Светог Писма имамо образац мудраца (философа) уобличеног на библијски начин. Проглашен за првог мудраца вавилонског царства он је уобличио архетип старозаветног мудраштва и појма "старозаветни мудраци". Тиме је он оставио правоснажни облик да све пророке Старог Завет назовемо мудрацима и да старозаветну мудрост видимо као духовни облик у склопу профетапостошке философије.

Такав образац мудраца неговао је у својим списима и Соломон који као да је пројектовао на читаво касније старозаветно пророштво овај модел мудраца. Он каже: "Слушајте наставу, и будите мудри, и немојте је одбацити." (Приче. 8, 33); "Мудри склањају знање, а уста лудога близу су погибли." (Приче. 10, 14); "Плод је праведников дрво животно, и мудри обучава душе." (Приче. 11, 30). Само ова три исказа показују како је Соломон обликовао духовно изглед тог пророчког старозаветног мудраца. И тако смо добили тај историјски назив "старозаветни мудрац" који се пре свега односи на конкретне личности. Узмимо само четири велика пророка: Исаију, Јеремију, Језикиља и, већ поменутог, Данила који је постао пример старозаветног мудраца проглашеног за мудраца над мудрцима у читавом вавилонском царству.

Још једна поука из старозаветности кроз своју симболику нас обавезује да је проучимо и изложимо. Наиме, постоје списи који нису ушли у књиге Старог Завета, а које су по светости и значају равне тим књигама. Које су пре свега то књиге? То су: *Књиге Макавејске*, *Књига Исуса, сина Сирахова*, *Премудрости Соломонове*, *Књига Енохова*. Све ове књиге писане у периоду од III – I века п.н.е. Рецимо *Премудрости Соломонове* није писао Соломон, него неко инспирисан његовим делом. Зашто ове књиге нису ушле у канон старозаветних списа када се сматра да су написане по надахнућу Духа Светог? Па, може се сматрати да је то и била намера Духа Светога – да предобрази будуће новозаветно време у коме ће се и после написаних новозаветних књига наставити писање по надахнућу Духа Светог у виду светоотачких списа, православо – учитељских списа, подвижничких списа и свих списа духовности православне културе.

У склопу тог профетапостошког философског предања стоји и апостолски, новозаветни, месијански период. Долазак Господа међу људе, долазак Разума Господњег у овај свет и проповед Речи Божје. И ту се одмах издваја апостол Павле са реченицом: "Пазите да вас ко не обмане философијом и празном пријеваром, по предању људском, по науци свијета, а не по Христу." (Кол. 2, 8). А на ове речи Павле надовезује потврдну поуку: "Онима пак позванима, и Јудејцима и Јелинима, Христа, Божију силу и Божију премудрост." (I Кор.

1, 24). Из ових реченица ми видимо оно што је наук и нацрт догматичке философије у профетапостолошком руху изложен на апостолски начин. И ако то повежемо са речима Господњим (Мат. 23, 34) које смо већ навели добили смо готову формулу философа схваћеног на Христов = Богочовечански начин, добили смо философа по Христу и отворену нову епоху патролошке философије.

Патролошка философија, светоотачка је мисао која се протеже од I до краја XV века. У том периоду многи светоотачки писци и други православни учитељи добијали су надимак Философ: Јустин Философ, Аристид Философ, Атинагора Философ, Свети Леонтије Философ, Цар Лав Философ, Фотије Велики Философ, Свети Кирило Философ, Константин Философ. Овде смо набројали неке од личности светоотачке епохе које су носиле надимак Философ, премда су сви Оци у народу били виђени као Философи.

У I веку појављују се Оци као духовни наследници Апостола и као њихови ученици. Тако **Игњатије Богоносац** (1 век – 107) за кога се сматра да је био оно дете које је Христос држао у рукама када је говорио о Царству Небеском. Пишући посланице слично Апостолима у једној од њих каже:

"3. И ви не треба да се туђите Епископа, који је још млад, него да одајете свако поштовање по вољи Бога оца, као што чине то и свети свештеници, колико дознајем. Они гледају не на спољну младост, на године, него на божију мудрост; по чему ни старци не знају свагда шта је право, нити су они свагда мудри, но Дух у људима (Јов. 32, 9 и 8). "Мудри Данило, кад му је било дванаест година, задахнут божијим Духом, прекорео је старце, чије главе покриваше седа коса, за клетву и жељу туђе лепоте (Дан. 13)."¹⁵

Он овде обнавља образац старозаветног мудраштва и подсећа нас на "мудрог Данила" старозавтног пророка ког смо и приказали као мудраца над мудрацима у доба вавилонског ропства. Упозорава људе да треба да пазе на "божију мудрост" као на нешто свеприсутно у људима. Правећи темељ од старозаветног схватања пророчке мудрости Игњатије Богоносац долази до божје мудрости присутне у свим људима као боголиким личностима.

У истом том веку живео је и апостол **Варнава** (ум. 61. године) за собом је оставио одређене посланице које се тичу мудрости: "Благословен Господ наш, браћо, који нам је дао мудрост и разумевање (νουν = смисао) тајни (των κρυφίων) Својих. Јер каже Пророк: 'Ко ће разумети причу Господњу, осим мудрога и разумнога и онога који љуби Господа свога!' "¹⁶ Такође он открива: "9. Како? (Кроз) реч вере Његове, позив обећања Његовог, мудрост наредби (Његових), заповести науке (Његове) — Он сам у нама пророкујући, Он у нама обитавајући, нас који смо поробљени смрћу, Сам отварајући врата храма, то јест уста, дарујући нам покајање, уводи у храм непропадљиви."¹⁷ На ове мисли Варнавине можемо додати још једну његову поруку: "3. Када све ово бива и остаје у односу према

¹⁵ Писма свештеномученика Игњатија Богоносца, епископа антиохијског, Београд, у државној штампарији, 1872., стр. 17

¹⁶ Варнавина посланица, Верујем. орг

¹⁷ Исто

Господу чисто, онда се заједно са тим радује и мудрост, разборитост, разумност (επιστήμη = наука), знање (γνώσις)."¹⁸

После ових упута које нам је дао Варнава ми видимо да Извориште саме мудрости, науке и знања јесте сам Господ. Стремећи ка Њему ми стичмо оно што је Он сам: Мудрост, Науку, Знање.

И **Климент Римски** (ум. 101) био је царског рода, ученик апостола Петра и његов наследник на Римском архијерејском престолу. Такође је писао у апостолско–епистолском виду. И он нам даје одређене поуке о мудрости: "Мудар нека показује своју мудрост не у речима, него у добрим делима; смиреноумни нека не посведочава за себе, него нека остави да други о њему сведочи."¹⁹ Свакако Климент указује на везу мудрости и Бога: "Јер овако говори свеврлинска мудрост (Божија): 'Ево, излићу вам говор мојега Духа, научићу вас Речи мојој.'"²⁰

И поред других светоотачких писаца ми смо само као пример навели ова три Оца и представили њихову мудролику мисао која се наслања на мудрост старозаветног профетизма и на мудрост апостолског предања. На основу ова два софиоцентрична двојединствена темеља гради се мисао Отаца прва три века, али и свих Отаца читаве патролошко – философске епохе.

У другом веку појављују се они које можемо назвати полемичарима међу Оцима. Они нису ушли само у пуки дијалог за хеленским мисаоним наслеђем, него су директно полемисали са њим, оспоравали га, али и преображавали и христоусперавали.

Један од таквих јесте и свети **Јустин Философ** (105 – 165). Водио је полемике и са Јелинима и са Јудејима. По многим он је творац синтагме "наша философија" мислећи пре свега на философију Хришћана, на философију по Христу. Постављајући питање једном Јудејину да ли се од философије може извући више користи него ли од законодаваца и пророка²¹, у свом разговору поентира:

" Постојали су, пре много времена, извесни људи, пуно старији од свих који се сматрају философима и, уз то, блаженији, праведнији и Богу драги, који, надахнути Светим Духом, открише будућност која се сада догађа. Називају их пророцима. Они су једини и видели и људима исказали истину, а да се ни пред ким нису ни устегли, ни уплашили, нити били славољубљем заведени, него су рекли само оно што су чули и видели Духом Светим испуњени."²²

Из ових редова видимо како је схватање философије и философа у списима Јустина Философа. Прави философи су пророци који су говорили Духом Светим и Духом Истине и то је Јустиново коначно поимање философије које је већ тада правило основ за једно светоотачко схватање философије и за философски поглед хришћанства.

---

¹⁸ Исто

¹⁹ Коринћанима прва посланица Светог Климента Римског, ДЕЛА АПОСТОЛСКИХ УЧЕНИКА, са грчког превео епископ Атанасије.

²⁰ Исто

²¹ Свети Јустин Мученик: Разговор с Јудејцем Трифоном, Верујем.орг

²² Исто

Поред Јустина у том веку је писао и **Климент Александријски** (150 – 215). Скоро пола века млађи био је начелник Катахуменске школе у Александрији. У својим списима он примењује преображајну методу према хеленском наслеђу. Он сматра, да тако кажемо, да су Хелени кренули из одређеног свог правца према Истини, да су били на путу Истине, али да до Ње никада до краја нису могли доћи, јер је Истина требало тек да дође, да се оваплоти. Зато Климент каже: "Потоме философствујући ученик Мојсија, Платон говори..."²³

Из ове само једне његове реченице видимо да хеленско наслеђе је схваћено као христуосмерено и оно које је чекало Истину да се објави. Будући да Платона назива учеником Мојсијевим самим тим он даје предност Мојсију и Пророцима слично Јустину.

Иринеј Лионски (140/145 - око 202), нешто старији од Климента. Писао је списе *Против јереси* и *Изложење апостолске проповеди*. Ми ћемо се посветити овом другом спису, тачније једном његовом делу:

" 9. Свет је овај окружен са седам небеса у којима обитавају силе и анђели и арханђели служећи Богу Сведржитељу и Творцу свега; и то чине не по његовој потреби, већ како сами не би били празни и беспослени и без благодати. Стога је и Дух Божји вишеструк у свом дејству и служење Његово је, како и пророк Исаија броји, у седам облика, док почива над Сином Божјим, који је Реч у свом доласку у обличју Човека. И Дух Господњи, говори пророк (Исаија 11, 2-3), на њему ће почивати, дух мудрости и разума, дух савета и силе, дух спознаје и богопоштовања и страха Господњег дух ће га испунити. Према томе, прво је небо од врха, и које је покров небесима осталим, небо премудрости; друго, за њим, разума, треће, савета; и четврто, израјајући одозго, небо силе, пето, знања, шесто, богопоштовања, и седмо, овај свод над нама је небо страхом испуњено од Духа који светлост озурује небеса. Тако је и Мојсије, као слику овога, примио свећњак са седам свећа, које пламте непрекидним пламеном у светилишту. И по слици небеса он установи богослужење, како му Реч каза: И гледај, те начини све по слици која ти је показана на гори (2. Мојсијева 25, 40)."²⁴

Код Иринеја је присутно једно исаијевско схватање мудрости у коме он на један новојављени начин излаже старозаветно – пророчку мудрост градећи једну светоотачку онтологију небеске мудрости Господње.

---

²³ Педагог – Климент Александрийский, Библиотека Святых отцов и Учителей Церкви, стр. 90

²⁴ Свети Иринеј Лионски: Изложење апостолске проповеди, Каленић, издање Шумадијске епархије, 3/2009, стр. 4

Из трећег века узећемо као пример Светог Оца **Кипријана Картагинског** (200. – 258.), ученика Иринеја Лионског. Из његовог списка *Јединство Католичанске (Саборне) Цркве* издвојићемо одређене поуке о мудрости. У том свом делу он записује: "Ово друго нам више приличи, драга браћо - да се старамо и бринемо, да бдијемо са пажњом у срцу и схватимо замке лукавог непријатеља (Пост 3,1) и да се чувамо. Зар се, у супротном, не би чинило да се показујемо неразумнима управо ми који се обукосмо у Христа, (Гал. 3,27) који је Премудрост Бога Оца (1 Кор 1,24)?"²⁵ Овом излагању Кипријан додаје: "И Господа (= Христа) је узвисио Отац, иако се будући Реч, Сила и Премудрост Бога Оца био понизио (Фил 2,8.9) на земљи."²⁶

Ова прва три века у историји Цркве зову се још и време Великог Гоњења после ког следује Милански Едикт 313. године, Светог Цара Константина који доноси слободу вероисповедања по срцу, могло се веровати онако како срце жели.

Ова прва три века, као и читаву наредну светоотачку епоху, покушавамо да осликамо као Слику Мудрости изображену од речи, као пример Мудрости светоотачке науке која се наслања на пророчко-апостолску мисао и која је прожета и изражена Свемудрошћу Божјом и у којој је Свемудрост Божја главна и кључна философија. Претходни Оци о томе су у овим наведеним примерима јасно говорили. Њихова мисао, као што смо видели, почињала је и завршавала Свемудрошћу Божјом. Тако се наставило у читавој патролошкој епохи и у њеном наставку: догматолошкој епохи.

У IV веку долази до експлозије светоотачке науке и мудрости. Православна пентархија рађала је из својих недара велики број Отаца источних и западних. У то доба источних и западних у административном смислу Православне Васељене. Како је Јован Златоусти говорио Црква се проширила од Британије до Индије и на сваком месту те васељене појављивали су се Свети Оци. Свети **Антоније Велики** (251 – 356), отац православног монаштва, највише делује у четвртном веку. Његов ученик **Атанасије Велики** (296 – 373) исписао је много значајних речи о Мудрости. Ми ћемо издвојити неке врло упечатљиве и православно поучне из његовог дела *О очовечењу Бога Логоса*.

У том свом спису Атанасије открива истински метод философије:

"16. Пошто је ум човечији једанпут пао до чувствених ствари, Логос је Себи наметнуо тело и тако се јавио да би као човек понео терет људског рода и да би чула људи на Себе усмерио како би Га они убудуће видели као човека, како би видели дела која чини и уверили се да Он није само човек, него и Бог, и Логос, и Премудрост истинитог Бога."²⁷; "Чини се да онај који не верује у Васкрсење тела Господњег, не зна колика је сила Логоса и Премудрости Божје."²⁸; "И уопште, када се мудрост Јелина показала као лудост, ако не тада кад је истинска Мудрост Божија открила Себе на земљи?"²⁹

²⁵ Свети Кипријан Картагински: Јединство Католичанске (Саборне) Цркве, Верујем. орг

²⁶ Исто

²⁷ Свети Атанасије Велики: О очовечењу Бога Логоса, СВЕТООТАЧКО БОГОСЛОВЉЕ, књ. 5, Нови Сад, 2003, стр. 14

²⁸ Исто. 26

²⁹ Исто. 38

Овде је Атанасије извршио један философски пресек, посебно у последњем наводу. То је једна врста православно–хришћанског философског заокрета према хеленизму, али и према сваком, у то доба конвенционалном и устаљеном философском облику. То је философија у новонастајању другачија у односу на било коју дотадашњу философску мисао. Чак и у односу на старозаветни профетизам, јер тамо је Божја Мудрост у ишчекивању, а овде је Она у оностраном остваривању, Она је актуална, оваплоћена. Ту је кључни Атанасијев философски пресек у односу на дотадашње старовековно схватање мудрости.

Василије Велики (329 – 379), велики стуб Православља, један од Три Јерарха у свом делу *Трагови јеванђелског подвига* предаје:

"Узевши на себе Христово мудрољубље, прихвативши мишљење који је изнад житејских жеља, уживања и брига, и постаравши се на сваки начин да помисао уклониш и одвојиш од телесних страсти, често си са мном водио дуге разговоре, постављајући питања: На који начин треба довршити започети подвиг, ни мало се не потчињавајући телесној похоти, која кроз тело прелази и у душу; чега се најпре и највише, а чега потом треба чувати; за које добро треба ревновати, како бисмо опрезношћу избегли недолично деловање, и како бисмо ревношћу научили да чинимо добро. Потом си пожелео да ти начиним и писмено излагање свога мишљења о томе."³⁰

Из овог Василијевог предавања видимо како је схватање философије у хришћанској духовности. Философија је за православне хришћане Христово мудрољубље и то је алфаомега тема читаве хришћанске мисли.

Григорије Богослов (330 – 390), други од Три Јерарха, такође је оставио поучне исказе о философији:

"Мада ми тело болује, ипак ћу хвалити Философа (и то је знак љубомудрија), пошто сматрам да поступам врло исправно. Он је Философ, а ја сам служитељ мудрости, а због тога ми и приличи да га хвалим; јер, чиме бих потврдио своје љубомудрије, ако не дивљењем према Философу. По мом расуђивању потребно је љубомудрствовати или бар поштовати љубомудрије другога, уколико не желимо да се сасвим лишимо добра и паднемо под осуду за неразумност, из простог разлога што смо обдарени разумом, а посредством речи хитамо ка Речи."³¹

Овим речима описујући тадашњег философа Ирона Григорије је описао тенденцију паганских философа да постепено прелазе на хришћански поглед на свет и да стварају једну јединствану методологију тог преласка: "И на који начин уопште приступа философији? – Он проналази неку средину између њихове сујете и наше мудрости; од њих позајмљује изглед и одећу, а од нас истину и узвишеност. Због тога је перипатетике, академике, поштоване стоике и слепи случај епикурејаца, са атомима и задовољствима овенчавши их валовима као неки од њихових поета, одгурнуо од себе што је могуће даље. У философији циника он осуђује безбожност, али хвали уздржавање од сувишног, он се

³⁰ Свети Василије Велики: Трагом јеванђелског подвига, Хиландар, 1999, стр. 265

³¹ Свети Григорије Богослов – Дела, ХРИШЋАНСКА МИСАО, 2004, стр. 245

противи као што видите тј. постао је пас против стварних паса, трезвена особа против немудрих и хришћанином за све."³²

Кроз ова два исказа свети Григорије Богослов представља пуни нацрт патролошке философије, њен софиоцентризам и преображајну силу која има моћ да паганско претвори у хришћанско, заблудно у истинито. За себе Григорије каже да је служитељ мудрости, а шта је то ако не дефиниција Философа?

Јован Златоусти (347–407), најмлађи од Три Јерарха, по некима и најпродубљујући, у својој књизи *Омилије на књигу Постања* каже: "А ако се, дакле, овде може пронаћи и већа радост и драгоценија наслада (јер то су божанствене и духовне изреке и могу да у души роде велику духовну радост), са велико жудњом и силном жељом предајемо се томе што се говори, како бисмо се дому вратили стекавши отуда истинско богатство и примивши много семена за философију по Богу."³³

Овим исказом Златоуст нам је открио истинску суштину схватања философије на хришћански начин и у хришћанском раму. Философија по Богу јесте философија Православља схваћена потпуно и на прецизан начин. Философија Хришћана може бити једино философија по Богу или уопште и није философија. Само је философија по Богу права и истинска философија, остало је ванфилософско и нефилософско. Златоуст то открива у потпуности и показује пут и метод којим мора ићи хришћанин да би могао испратити један Богомдани новооблик философије, философије по Богу.

Млађи брат светога Василија Великог, један од омиљених Отаца у савремености и један од најпоштованијих свог времена због своје доследности, свети **Григорије Ниски** (335 – 394) записао је: "Ко своје силе напрегне према узвишеном животу, томе ће и бити казано да послужи као неоскудевајуће упуство за истинску философију, а ко је изнемогао за подвиге врлине, ако се за таквог и напише много пута више реченог, од таквог труда неће бити користи, зато што ће то о чему је реч само да се преда заборавности, . . ."³⁴

Нова дефиниција философије схваћене на хришћански начин, по Ниском, јесте "истинска философија". Истинска философија јесте философија Новог Завета, Нове Епохе, Христове Богочовечанске Ере. Философија по Богу, истинска философија, Христово мудрољубље све су то новедефиниције философије, али и оваплоћење једне нове философије која до тада није виђена и није се појавила.

У четвртом веку било је Отаца какав је и **Иларије Пиктавијски** (315 – 368) који је сматрао да: "Нема места без Бога, нема места ако није у Богу . . . Ја сам био те среће да сазерцавам таинства Његове Мудрости и Његове Неприступности."³⁵ На ове речи он

---

³² Исто. 247

³³ Свети Јован Златоусти: *Омилије на књигу Постања*, Светосавље. орг, стр. 70

³⁴ Св. Григорије Ниски: *О животу Мојсија законодавца, или о савршенству врлине* (II), *Култура полиса*, год. VIII (2011), бр. 16, стр. 249

³⁵ Илариј Пиктавијский, святитель - Илариј Пиктавијский. Фрагменты, © 2008-2010 Благотворительный фонд "Предание".

некако молитвено надаојаје: "Да се не дрзну уста моја утврђивати постојање Твоје мимо Твоје Мудрости и Твоје Благости, мимо Слова Твог, Бога Јединороднога, Господа мога, Исуса Христа."³⁶

Исто тако Мудрост сагледава и **Амвросије Медиолански** (334 – 397). Један цео одељак Амвросије посвећује излагању Мудрости:

"И Бог, рече, беше Реч. Јер оно што је Бог, увек је. А да није увек био, на би могао да буде истинит Бог као и у имену Мудрости јер је према апостолу сам Мудрост Очева. И зато се назива Мудрост Божија да би се веровало да Отац није никада био без Мудрости, односно без Сина. Ово је она неизрецива Мудрост која се или саздана или рођена или створена код Соломона означава као почетак путева Господњих (Прем. 8, 22). Њу тако саздану означава да покаже да је она увек била са Богом. Какав ћеш почетак дати Богу да би могао да значиш почетак саме Мудрости? Није Бог тако саздао Мудрост као да је некад био без Мудрости; већ када означава почетак својих путева, показује почетак покретања неког дела, да би Мудрост Божија имала почетак који произилази од Бога ради стварања свега, како небеског тако и земаљског, а не којим је започела да постоји у Богу. Створена је, чак рођена Мудрост, не себи која је увек постојала, већ онима који је требало да настану од ње. Јер није могло да се зна колика и каква је била да би се по извршењу њихових дела спознавала њена снага и моћ; да тиме што размишљамо о ономе што је саздано више страхујемо када се дивимо створеном."³⁷

Поред ових очигледних исказа које не треба превише тумачити издвојићемо и један кратак, али прецизан, исказ такође једног четворовековног Оца **Јефрма Сирина** (306 – 373) који у једној краткој реченици одређује схватање Мудрости на православни начин: "Господ је премудри податељ."³⁸

Мисао **Кирила Александријског** (376 – 444) о "свемудром Божијем Логосу", већ смо изложили у Предговору. Његов савременик **Августин Хипонски** (354 – 430) у једном само реторичком питању даје јасан одговор: "И ко је премудрост Божја, ко Син Божји, ако не Христос?"³⁹ Он ово питање продубљује одговором: "У њему делује све, ко они не би били, мудраци и деца Божја, и то јесте пуни и вечни мир."⁴⁰

---

36 Исто

³⁷ Расправа Светог Амвросија Медиоланског О православној вери против аријанаца или о божанству и сасуштавености Сина, Београд, јануар 2006. превела са латинског Душица Петровић.

³⁹ Августин Блаженный: ИЗАБРАННЫЕ ПРОПОВЕДИ, Сергиев Посад: Типография, Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 1913, стр. 13

⁴⁰ Исто

Такође, **Викентије Лерински** (? – 450) назива философију Новог Завета "божанском философијом"⁴¹. Он о овој философији каже: "На тај начин треба догмате небесне философије у току времена учвршћивати, углађивати, очишћавати, али их не треба мењати, ни сасецати, ни унакажавати."⁴²

Овде имамо још продубљујућих дефиниција и новоименовања догматичке философије: свемудрост, божанска философија, небеска философија. Свети Оци овим демонстрирају богосвоју новостваралачко–појмовну силу којом на нов начин именују Исто тј. догматичку (учитељско–научну) философију непрестано је освежавајући новим изразима.

Када говори о философији свети **Јован Лествичник** (525 – 606) је, пре свега, препознаје у тиховању и богоусредсређивању:

"Треба настојати да се у присуству духовника понашамо тако као да ништа не знамо, и да будемо крајње ћутљиви. Јер, ћутљив је човек син философије, који на сваком кораку, куд год се окрене, стиче велико знање."⁴³ Слично Кирилу Александријском и Лествичник користи појам свемудри⁴⁴. Увиђајући да је философија један метод приближавања Богу Лествичник каже:

"Ми смо се, ето, усудили да у неколико речи философирамо о цветању и првом сазревању плода који никада не престаје да цвета. А каква је коначна награда за ту свету врлину, питајте Господа, пријатељи Господњи!"⁴⁵

"Ретки су људи који су светску философију изучили у највишем степену. А ја кажем: још мање је људи који по Богу савршено познају философију правога безмолвија."⁴⁶

И Лествичников савременик свети **Григорије Велики Двојеслов** (540 – 604), свети римски папа и Учитељ Цркве, у својим *Дијалозима* изражавао се, за разлику од Лествичника, а поводом мудрости, на један простодушнији начин:

"Све то је савршио, возљубљени Петар, по премудром намерењу нашег Саздаатеља – да би, примивши мало, ми подигли у себи наду примити и више."⁴⁷

Приповедајући о Светом Оцу Бенедикту Нурсијском он је на његовом примеру показао опит непосредног Божјег поучавања човека: "И тако, презревши занимање наукама, он је оставио дом и родитељско наслеђе, пожелео је угодити јединоме Богу и искаше крова светој обитељи. Међутим, иако он не изучи науке, већ оста неученим мудрацем."⁴⁸

На примерима ова два савременика видимо једну префињену светоотачку динамику ученог излагања. С једне стране високософистицирано излагање, на примеру

---

⁴¹ The Comunatorium of Vincentus of Lerins, Cambridge: at the University Press, 1918, стр. 68, 69

⁴² Исто. 93

⁴³ Свети Јован Лествичник: Лествица, Епархија рашкопризренска, 1961, стр. 59

⁴⁴ Исто. 68

⁴⁵ Исто. 192, 193

⁴⁶ Исто. 261

⁴⁷ Святитель Григорий Двоеслов. Собеседования о жизни Италийских отцов: Сибирская Благовонница; Москва; 2012, стр. 35

⁴⁸ Исто. 43

Лествичника и с друге стране простодушни метод Двојеслова. И један и други начин представљају дух високоучености сједињен у Богу. Два правца истоциљана. Само је у питању облик који користе ова два високоучена Оца да би изложили поглед на философију као начин приближавања Богу.

Следећи Свети Отац **Максим Исповедник** (581 – 662) оставио је једну кратку и јасну дефиницију философије схваћене на светоотачки начин. У томе као да се угледао на Викентија Леринског. Он каже:

"86 Ко божанској философији неокаљан приступи имаће највише користи од знања што га је пронашао, јер његова воља од ствари не зависи, него се, са постојаном сигурношћу делајући, стапа са Логосом врлине."⁴⁹

Сада долазимо до Светог Оца **Јована Дамаскина** (676 – 749) кога смо навели и кроз *Догматику* Оца Јустина као највећег систематичара догматичке светоотачке епохе. Самим тим последично он је и најзначајнији заокружител догматичке философије и њеног значења и смисла. Иако је у свом *Источнику знања* посветио читаву поглавља Философији у једној реченици он сажима сву мисао о философији од профетапостолошког доба, па кроз читаву патролошку епоху. Та реченица гласи: "Философија је, опет, љубав према мудрости, а истинска мудрост јесте Бог; према томе, љубав према Богу је истинска философија."⁵⁰

Ово његово сажимање показало је у потпуности како се философија схвата на православно – хришћански начин и како то философију схвата православна култура и цивилизација. Сам Бог је Философија (МудроЉубав=ЉубоМудрост)!

Теодор Студит (759 – 826) као и Дамаскин један је од Светих Отаца иконобранитеља. У *Добротољубљу* изрекао је одређена размишљања о мудрости. Ми ћемо изнети једну реченицу. "Питајте једни друге како да избегнемо ту страст (празнословља) и да стекнемо врлину која јој је супротна (тј. мудрословље)."⁵¹

Сада се дотичемо за нас крајање битног Светог Оца **Кирила Философа** (827 – 869), нашег Равноапостолног Просветитеља. Већ је у младости стекао надимак Философ и тиме дао праобразац философије свим Словенима. У својим *Примјерима* Вук излаже једно Слово (Беседу) Кирила Философа⁵² и тиме показује један почетни философски образац излагања код Словена тј. Срба.

Мистик и Свети Отац **Симеон Нови Богослов** (949 – 1022) дао је нови замајац патролошком начину мишљења и философствовања. Тајновидо промишљајући открио је да је за оне којима то делује као лудост уствари је Божја лудост = мудрост: "Они пак, који су разумели ову тајну и на самом делу опитно познали власт и силу, коју има крст над демонима, познали дакле, да крст даје души крепост, силу, смисао и божанску мудрост са великом радошћу кличу: не треба ми да се хвалим ничим другим осим крстом Господа

⁴⁹ Свети Максим Исповедник: Први стослов, Верујем. орг, превео Петар Јевремовић, стр. 47

⁵⁰ Свети Јован Дамаскин: Источник знања, ЈАСЕН – Бијели Павле, Београд – Никшић, 2006, стр. 57

⁵¹ Добротољубље IV, стр. 12

⁵² Примјери српско – славенског језика саставио их Вук Стеф. Караџић, У БЕЧУ, у штампарији јерменског манастира, 1857, стр. 7 – 9.

нашега, којим се свет распе мени и ја свету (Гал. 6. 14)."⁵³; "То да верујуће у Њега очовечено домостројитељство чини причасницима Своје силе, као Бог силе, и Своје премудрости, као Бог премудрости, и кроз то непромењени део прве одлуке, мења тиме што умањује њену силу, одушевљавајући верне да благодушно подносе лишења и невоље сваке врсте, најпре их Сам подневши до неславне смрти на крсту и поставши нам тако образац и пример."⁵⁴; "Јер Господ Христос сваком који верује у Њега бива сила расуђивања, моћ разума, снага мудрости, величанство правде, основа љубави ка Богу и људима, дејство сваке свете заповести и воље Божије, некаквим разумним и у природу утканим одвраћањем и мржњом свакога зла и греха, сваке похоте и лукавства."⁵⁵

Ови наводи нам јасно говоре какав је софиоцентризам Светог Симеона Новог Богослова. Његов софиоцентризам, можемо рећи укратко, јесте сам Богочовек Христос.

Светог Саву (1175 – 1236) Првог Српског Просветитеља и оснивача Српске Цркве, који је неизоставно Свети Отац Православне Васељене, поменућемо само узгредно пошто ћемо посветити његовој философији богомудрости пуну пажњу у наредним поглављима.

Свети Отац **Григорије Синаит** (1260 – 1346) по многима је зачетник исихазма. И он је рекао многе ствари о мудрољубљу у својим тиховатељским разматрањима. У свом поглављу о молитви он открива и философску снагу молитве:

"113. Молитва код почетника јесте као весели огањ, који се из срца истрже, а код савршених - као мирисна светлост, која у њему дејствује. Или опет: молитва је проповед апостола, дејство вере, или пре - непосредна вера, основа наде, дејствена љубав, анђелски покрет, сила, дело и весеље бестелесних, благовест Божија, осведочење срца, нада спасења, знамење освећења, символ светости, познање Бога, пројављивање крштења, очишћење у купели [препорода], зарука Духа Светог, Исусово радовање, весеље душе, милост Божија, знамење измирења, Христов печат, зрак мисленог Сунца, светлосна срдцаца, утврђивање Хришћанства, потврда помирења са Богом, благодат Божија, мудрост Божија, или пре - почетак самомудрости, Божије јављање, дело монаха, живот тиховатеља, повод тиховања, обележје анђелског живота. И, зашто много говорити? Молитва је Бог, који све дејствује у свима, с обзиром да је једно дејство Оца и Сина и Светога Духа, сведејствујуће у Христу Исусу."⁵⁶

Такође у одељку 127. Григорије Синаит у пуноћи открива шта је мудрољубље схваћено православно – исихастичком методом: "Савршени мудрољубац је ум који је постигао наравствено и природно и богословски мудрољубље, или пре богољубље, тј. онај ко је Богом научен делању наравственог мудрољубља, смисловима природног [мудрољубља] и зрењу и тачности богословских догмата."⁵⁷; "Божанствени мудрољубац је онај ко се делањем и зрењем на непосредан начин сјединио са Богом и постао и назива се пријатељем Божијим, будући да се потрудио и заволео прву, творачку и истинску мудрост

⁵³ Поуке Светог Симеона Новог Богослова, стр. 9

⁵⁴ Исто. 36

⁵⁵ Исто. 70

⁵⁶ Добротољубље V, МАНАСТИР ХИЛАНДАР, Света Гора Атонска 2007, стр. 175

⁵⁷ Исто. 181

већма него било коју другу љубав и мудрост и знање. Словољубац, пак, а не дословно мудрољубац (премда је слава кришом узурпирала име мудрољубљу, како вели велики Григорије), јесте онај ко љуби и истражује мудрост стварања Божијег, као њен крајњи одјек, не бавећи се мудрољубљем ради самоистицања и ради похвале и славе људске, како би био љубитељ мудрости Божије о природи, а не љубитељ вештаства."⁵⁸

Ова поглавља до краја јасно разјашњавају то богоугодно схватање Мудрости и проналажења Исте у природном току што нас опет враћа на Соломона.

Његов ученик **Григорије Палама** (1296 – 1359) бранећи тиховатељску методу даје јасне и прецизне одреднице философије у Православљу. Он је непосредан и у неку руку бескомпромисан у излагању схватања философије на православни начин. Он "спољашњом философијом"⁵⁹ назива све оне философије које одударају од "наше философије"⁶⁰, од "истински философствујућих"⁶¹ и од "истинске философије"⁶². Овде се Григорије Палама враћа на путеве учења Григорија Ниског и Јована Златоустог који говори о "нашем мудрољубљу"⁶³.

Његов наследник на солунском архиепископском престолу **Никола Кавасила** (1322 – 1391) такође је пратио Паламу у дефинисању "истинске философије"⁶⁴.

Тако је и свети **Марко Ефески** (1391 – 1444) бранећи Православље говорио о "истинским философима, учитељима и богословима"⁶⁵. Такође и његов духовни наследник **Генадије Схоларије** (15/16 век) био је патријарх Цариградски за време пада Цариграда описујући Учитеље Цркве каже: "Но, ова оспоравања смо раније разрешили,(3) а можемо их и сада оповргавати будући да нас је просветила благодат Христова. А још више их оповргавају свемудри учитељи Цркве који су водичи благодати и благочестиве радозналости која је у нама."⁶⁶

Падом Цариграда патролошка епоха долази до заокружења и настаје доба турског ропства које са собом истребљује духовну (научну, философску, уметничку, богословску) страну, али и физичку (народ) страну. Свети Оци ће се и у наредним епохама појављивати, али овакав патролошко – историјски замах се није више поновио, али је начинио такав духовно – неразрушиви темељ који није могао уништити ни турски разорни ударац, нити било какве друге окупације и освајања. Оци су направили један такав универзално – поучни образац који има и своју философску страну на коме су расли јединствени плодови Православне богосвечовечанске поруке.

---

⁵⁸ Исто

⁵⁹ Свети Григорије Палама: Слово у заштиту тихујућих, КУЛТУРА ПОЛИСА УДК 27 – 852. 5, стр. 623

⁶⁰ Исто. 634

⁶¹ Исто

⁶² Исто. 665

⁶³ Св. Јован Златоусти: Беседа на Нову Годину

⁶⁴ Свети Никола Кавасила – О ЖИВОТУ У ХРИСТУ, Светоотачко богословље 4., БЕСЕДА, издавачка установа православне Епархије бачке, Нови Сад, 2002, стр. 83

⁶⁵ Марк Эфесский: Творения, Благотворительный фонд "Предание" 2008 – 2010.

⁶⁶ Генадије Схоларије, патријарх константинопољски: О телу и крви Господњој, ЛОГОС 2006 (135 – 139 стр.)

Ми овим излагањем философије Отаца нисмо приказали ни списе свих Отаца, нити смо изложили све исказе о философији и Мудрости Отаца које смо навели. Покушали смо да начинимо једну језичку Икону Мудрости Отаца и да представимо карактер философије у Православљу који су обликовали Оци. Патролошка епоха се, после пада Цариграда, историјски прелива у догматолошку (словоучитељску) епоху и у њој се појављују нови видови и облици догматичко – философског стварања и нове философске фигуре тог стварања.

Догматолошка философија почиње негде са XV-им веком и наставља се до данашњих дана. Наша слободна претпоставка јесте симболичке природе. Као три Христова одговора ђаволу на Гори Искушења после које Богочовек почиње своју Проповед, тако стоје и ова три историософска одговора (узимамо наравно да асктолошка = подвижничка епоха сапостоји са патролошко – догматолошком) после којих ће ова Богочовечанска цивилизација кренути у своју пуну Проповед, а до тада ми ћемо се бавити са ова Три Одговора: (профетапостолошким – патролошким – догматолошким) ~ (аскетологија).

Примера ради извућићемо у склопу догматолошке епохе, епоху Великих Патријараха: Јеремије II Славног (1536 – 1595), Мелетија Пигаса (1537 – 1601), Мелетија Сирига (1585 – 1650), Митрофана Критопулоса (1589 – 1639), Доситеја II Јерусалимског (1641 – 1707), Патријархе – писце Саборне Посланице о Православној Вери из 1723. године, Патријархе – писце Саборне Посланице папи Пију IX из 1848. године. Они су писали у тешким временима турске окупације и под непрестаним притисцима римске курије и протестантизма.

У једном одговору Патријарха Јеремије II Славног лутеранским теолозима, сам патријарх се осврнуо и на православно одређење философије. Он је тиме изнео православно схватање философије: "Јер Павле говори: 'Пазите да вас ко не обмане философијом и празном пријеваром' (Кол. 2, 8) Од ових истински божанских изрека поучени смо да истинска философија никада не противуречи теологији. Јер истина никада не може противуречити истини."⁶⁷

Ова једна његова одредница показује целокупно схватање философије у православном свету. Философија и теологија су у једном братском и родбинском односу, у пуној равнотежи, у међусобном надопуњавању. На крају крајева философија и теологија су у Христу Богочовеку једно.

Што се тиче руског православног континуализма можда га је најцеловитије описао М. А. Маслин у својој књизи *История русской философии*. Ту је најзаокруженије описан духовни развој православно – руско – догматичко – философског, историјског тока.

Аскетолошка философија јесте мисао која се упоредо развија са патролошком, али и са догматолошком епохом, мада своје корене може наћи и у профетапостолошкој епохи, у усамљеничком животу одређених пророка као што су Мојсије, Илија, Исаија и Претеча Јован. Аскетолошка епоха може се превести као подвижничка епоха или

---

⁶⁷ Jeremiah, Patriarch of Constantinople Issued in the year 1581, June 6 Protonotarios Theodosios.

подвигоотачка. Подвижничке Оце не можемо баш до краја поистовећивати са Светим Оцима, јер код Светих Отаца имамо тај свечовечански и свеобухватно духовни замах, док подвижнички Оци су једноврлински усмерени и кроз једноврлинско усмерење они постижу универзално божанско виђење. У патролошкој епохи подвигоотачку философију изграђују Свети Оци, док у догматолошкој подвижнички Оци се издвајају као самосвојне духовне фигуре: Нил Сорски (1433 – 1508), Димитрије Ростовски (1651 – 1701), Козма Етолски (1714 – 1779), Пајсије Величковски (1722 – 1794), Тихон Задонски (1724 – 1783), Макарије Коринтски (1731 – 1805), Никодим Агиорит (1748 – 1809), Игњатије Брајчанинов (1807 – 1867), Теофан Затворник (1815 – 1894), Јован Кронштатски (1829 – 1908), Мелентије Хиландарац (1857 – 1921), Силуан Атонски (1866 – 1936), Оптински Старци, Савремени Хиландарски Старци и мноштво других подвижника и отшелника православног опита.

Овај један брзопотезни историјско – философски прелаз, преко једне преогромне грађе из догматичке (учитељско – научне) философије, само је приказ философског темеља, философског идентитета српске културе. Будући да је један Свети Отац (Свети Сава) испројектовао тај философски идентитет и утиснуо га у само срце српског народа, тај философски нацрт оставља неизбрисив траг као неодвојиви део једне национално – универзалне историје и једне национално – универзалне поруке.

Пратећи ову православно – цивилизацијску расподелу епоха долазимо и до једне помесне расподеле унутар православно – светосавске културе. Подела на хагиографску, хронографско – даскалографску и контемпорографску епоху јесте помесна подела одређених философских струјања унутар главних токова православне цивилизације и духовности.

Хагиографска епоха, од XII-ог до XV-ог века, код нас се најбоље превела као животописачка мисао и философија. Она је највише зачета Светим Савом, али светосавски историјско – философски нацрт јесте образац који обухвата читаву православно – светосавску културу и главни је философски идентитет тог помесног културног обрасца. Животописачка философска епоха којом ћемо се у овој књизи бавити јесте, такође, један члан у скупу догматичке (учитељско – научне) философије.

Хронографско – даскалографска епоха која заузима период од XV-ог до прве половине XVIII-ог века јесте временописачко – наставникописачка епоха коју ћемо још назвати епохом научења. Она прати непрекидност свеукупног православно – мисаоног излагања догматичке философије и то кроз најтеже – опстајућа времена.

Контемпорографска епоха, од друге половине XVIII-ог века, па до Данас, савременописачка је мисао која наставља философско излагање ове две претходне епохе.

Задатак овог списка јесте да покуша да проучи ове помесне философске епохе у склопу универзалне православне науке и да увиди мисао и истинитост њиховог философског излагања, јер, иако, узете засебно ове философске епохе чине једну јединствену философску мисао православно – светосавске помесне културе и једну свеопшту поруку православне цивилизације.

Сагледавајући ову помесну философију као аутономну вредност ми ћемо је истовремено сагледавати и у саодносу са другим философским концепцијама, у међусобној размени снага ове аутономне духовне области са другим духовним обрасцима. Дакле, каква је она као аутономна и како она као аутономна кореспондира са другим духовним обрасцима.

Њен самосвојни историјски ток увек је био и одговор другима на њено присуство и постојање, на њено детектовање. Самим тим она као таква у другопрепознавању остављала је подстицај за њено проучавање и признавање. Тако она као аутономна вредност увек је својим постојањем вршила искорак у тај саоднос са другим, правила дијалог са њим искључиво својим присуством и собом као таквом.

Тако и ова историјска подела на неколика целина: Животописачку, Време научавања и Новонастајање јесте једна историјско – философска подела и један историјско – философски преглед који ћемо у овој књизи разматрати.

Ова историјско – философска подела разликује се од других само по једном другачијем личном сагледавању и нема за циљ да руши, па чак ни да критикује претходне историјске – философске прегледе од којих смо неке и овде навели.

Наша унутарсамосвојност јесте Неопходност Господња! Неопходност Господња која је била, јесте и биће: богомудрост, премудрост, надмудрост и свемудрост наша. А то је срж наше философије.

Унутарсамосвојност у којој је наша неопходност за самим Господом с једне, и неопходност Господа у нама самима, с друге стране. Неопходност Господња која са свих страна испуњава и окружује нашу културу и цивилизацију.

II. Животопис

Да бисмо уопште покушали да одгонетнемо овај период наше старокњижевно – философске историје мораћемо да се позабавимо самим појмом из кога смо извукли реч животопис. Наиме, реч **хагиографија** (*αγιος* – свето и *γραφο* – написан) у нашем језику би се превела као светопис или светипис, а у најразумљивијем облику као светитељопис. Да се не би стварале додатне забуне, јер светописмено се обично као израз користи за светописмену литературу тј. Свето Писмо (Библију), у нашем језику прибегло се једном небуквалном решењу превода и добио са као исход појам: животопис. Али тај израз донео је са собом један сасвим нови вид стварања и сагледавања стварности.

Као што се новорођенче издваја из утробе матере своје и постаје новонастала личност тако се и наше духовно стваралаштво издвојило из византијске културе и књижевности у један новонастали стваралачки облик. То је животописачки стваралачки облик. Њега је стварао један Свети Отац и Учитељ Васељенске Цркве: Свети Сава. Зато овај облик јесте богоизворни облик, јер происходи као дело из руку једног несумњивог богоугодника, који је својим боговиђењима премерио крајеве васељене⁶⁸.

Иако су Срби увек и у свему имали узор у Византији и у много чему дивећи се њој и поучавајући се од ње, они су ипак постали свесни да морају да направе свој лични и самосвојни искорак у пољу духовног стваралаштва и формирању свог културног обрасца. Морали су да изграде своју науку, философију, уметност и теологију, али увек поштујући и клањајући се византијском наслеђу.

Онај који је узео себи за задатак да изврши самоизградњу наших духовних облика стварања био је, као што смо рекли, Свети Сава. Као Свети Отац и Учитељ Цркве постао је највећи српски Просветитељ. Божји Просветитељ Срба, а преко Срба и свих других народа.

Као писац хагиографија, химнографија, типика он је започео у једном првобитном смислу нашу науку, философију, уметност и теологију. Схватајући као један прожимајући дух да, иако, се гаји велико поштовање према духовној баштини Византије, мора се кренути својим путем, мора се пронаћи један свој самосвојни правац.

Хагиографија јесте један уметнички облик, али она је постала и једна научна дисциплина. Будући да је у нашем језику означила животопис, тим појмовањем она је повукла све закључке из себе као претпоставке. Претпоставке животока, улажења директно у живострујање и живострујање. Животопис је постао једна врста истраживања живота са свим његовим облицима и са свим могућностима које носи са собом. Улазећи у животок, животопис се дотакао и Живога Бога. Пратећи нит Мојсијеву који каже за Бога да је живот наш (5 Мој. 30, 20) и животопис је ушао у истраживање Богоживота и богоживострујнога кретања што је првобитна и научна претпоставка овог

---

⁶⁸ Доментијан: Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1988., стр. 101, 102, 232

духовног облика. Препознавајући то богоживострујање у свему хагиографија је постала метод истраживања живота, али и извесни персонограф (личнопис). Описијући живот одређеног светитеља она је открила да у језгру Живота почива Личност Живог Бога. Зато животопис као духовни облик улази у истраживање Божјег животока.

Свети Сава већ у својој *Беседи о правој Вери* удара темеље философско – теолошког и научно – уметничког разматрања. Сава је већ за свога живота постао истовремено и једно велико надахнуће његовим ученицима и духовним наследницама. Његов ученик Доментијан говори за Саву да је Богом научен⁶⁹, а у једном дијалогском облику он каже за Саву да је ученик Божји⁷⁰. Ове синтагме јасно показују почетке и изворишта науке у младом православном свету Срба. Кроз Средњи Век ови темељи почињу да дају своје прве резултате. Јован Аргиропулос, моравски Србин, лекар у болиници краља Милутина иновира методу мерења пулса, а Лазар Хиландарац Србин прави прве зупчасте механизме у историји. У Србији тог доба кружи и књига *Физиолог* која је једна врста уџбеника који обједињује физику, биологију, географију и друге научне дисциплине. Археолошки су у Студеници пронађени веома сложени медицински инструменти из тог доба. Тако да ова слика науке у средњовековној Србији није нимало скромна за оно време. Она происходи из богонаучности светосавског типа као самосвојним покушајем изградње овог духовног облика. Што се уметности тиче довољно је погледати задужбине Немањића и каснијих владара, њихову архитектуру и фрескопис који сами за себе говоре.

Поново код Доментијана у једном пасусу, у једном пословично – кратком виду бива изложена тема хагиографије (животописа), чиме се она бави и какав је њен научни циљ:

"Још у телу живи бише венчани обилном благодаћу од живога Бога, и прослављени различним чудесима."⁷¹

Из овог исказа видимо да се кроз живопознање улази у богоживопознање кроз живот, из живота и у живот као главни садржај људских осећања и схватања. Живострујни токови јесу непосредни токови нашег познања кроз која струји живи Бог.

Овом исказом закључујемо такође поред уметничког облика и научну страну хагиографије. Сам живот је метода, па и средство за упознавање света и Бога као створитеља истог. Хагиографија је постала експериментална метода, као касније што је био на Западу емпиризам. Емпиризам кроз чулност, а хагиографизам кроз живот долази до познања. Живот је тај збир чињеница тј. Чинодејствованог кроз које упознајемо себе и свет око себе.

Сагледавајући научну страну и уметнички облик хагиографије кроз овај врло плодан животописачки период видимо да кроз КФБН синтетизацију имамо и философску

---

⁶⁹ Исто. 65

⁷⁰ Исто. 69

⁷¹ Исто. 157

и теолошку страну ове епохе која је пројектовала кроз читаву будућност српског народа ту синтетизацију.

За осликавање философске стране животописачког периода могу нам послужити стихови архиепископа Данила Пећког. Кроз њих он је у једној песничкој тачки сјединио и згуснуо философско разматрање мисаоности Средњег Века, па и Турског Доба.

"Мудрост Господња посвећује лице разумног,
а схвата онога који ју жели
чак пре него што је разуме:
и без муке брине се
о онима који њу љубе.
Раноранилац се од ње се не умара
и не допушта ње ради
да ускоро без бриге буде.
Како достојних ње
сами који су тражили обилазе:
и у стазама њеним јавља им се добропријатно.
А мудрости злоба никада не одолева:
Њих ради и љубитељ бих доброту њеној
и заволах њу."⁷²

Ово солмоновско схватање Мудрости било је језгровито философско схватање мисаоности средњевековне Србије и српске државе у турском ропству. Бог који је богомудро испројектовао овај свет указује нам да је читав творевина софиоцентричног карактера. Зато је философско истраживање унутар српске културе проналажење и откривање богомудрог језгра читаве творевине и људске делатности сваке врсте. Надодајући на претходне стихове Данило каже: "Ово је Христос, божија мудрост и сила."⁷³

Богомудрост – Христос јесте та централна Сила стварања. Васиона је теоцентрична и зато је тешко наћи њен центар, јер центар васиона налази се ван васионе. Њен богомудри центар јесте Богомудрост – Христос. Из схватања да је Постање софоцентричне природе средњевековна српска мисао и српска мисао Турског Доба сагледава свет као богомудро уређење и све своје философске потенције усмерава према досезању те богомудроцентричне силе која струји кроз читав васионски склоп. Тај богомудри принцип ова мисао труди се да пронађе у свакој људској креативној делатности која опет захвата области науке, уметности и теологије. Из ових неколико духовних облика отприлике проиходи сва људска градилачка делатност, било духовног, било материјалног типа. Сагледавајући васионско богомудро струјање и људско

---

⁷² Данило Други: Животи краљева и архиепископа српских – Службе, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд 1989., стр. 221

⁷³ Исто. 252

градилачко делање богооумдрено, ова философска школа жели да их сагледа у једном јединственом стварању. Оно жели поред многих других ствари да види где ове две делатности долазе у моменат јединства и јединственог делања. Можда је та тачка у људско истраживачкој делатности. По свему судећи она јесте баш у томе.

Што се тиче богословске стране можда најбоље ту страну у КФБН-синтетизацији осликава један исказ у Доментијановом *Житију*. У једном цитирајућем облику он каже:

"Боже, који си се родио пре Данице из бестелесне утробе беспочетнога Оца пре бића свију људи и сваког свога видљивог и невидљивог створења, и који си људима даровао биће, будући неразлучним искони од Оца, који си свима људима положио меру живота;

Исусе Христе који пребиваш пре векова, који си пре и сада, и сада си, који слушаш оне који те истином призивају;"⁷⁴

Овај навод показује и ту богословску страну КФБН-синтетизације на један крајње непосредан начин. Начин којим се приближава Богу Слову. Питање које нас увек мучи да ли и теологија може бити једна врста науке или је ипак то посебна и самосвојна духовна делатност? У сваком случају неопходна и незаобилазна је као један од темеља културног обрасца.

Богословска страна овог цитата доживљава и одређене поетичке узлете као нпр. синтагма "из бестелесне утробе беспочетнога Оца". Ту се улази дубинско – богословски у узлете схватања божанског на православни начин апофатичког излагања. Неизрецивост која се, неким богомогућим начином, изражава речима и словним знацима.

Навод користимо само као један честични приказ богословске стране КФБН-Синтезе. Честични су прикази и претходни наводи из овог поглавља КФБН-Синтезе. Стране науке, књижевности и философије у овом приказу животописачког епохалног струјања јесу само светлице огромног духовног поља КФБН-Синтезе српског културног обрасца.

КФБН–једињење у Богочовеку заступа основе те богочовечанске цивилизације. Једино у Христу КФБН-синтетизација указује на путеве оних самосвојности у Христу Богочовеку, књижевно–философско–богословско–научних. Неминовност надопуњујућих момената, ових духовних, јесте једна специфична особеност српске културе. Тако и овај богословски тренутак има једно својство крунисања и врхунирања ових духовних облика у свој својој свеукупности.

Тиме добијамо богонауку, богоумдрост, богоуметност и богословију као једно у Богочовеку. Христоједињујући духовни облици постали су нераскидиво везани у православно–светосавској помесној култури зато долазећи до краја у расуђивању са богословском страном КФБН синтезе одједном вршимо обрт и враћамо се кроз све претходне духовне облике. Дотакнувши се једне дотичемо се и осталих. Богословствујући ми имамо живу слику Бога Слова пред собом, не само да Га упознајемо него тим Словом

---

⁷⁴ Доментијан: Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1988., стр. 166, 167

живимо, животопишемо Живот. Словоживујући ток опет и опет нас враћа на животописачки темељ који смо примили у доба средњовековне Србије. И то живострујање постало је живострујање свих наших наредних доба и епоха присутно некада као река понорница, а некада као незаустављива бујица. Тако да се не зна када је лепше то историјско живострујање. Да ли када тихо и понорно тече скоро неприметно кроз историју или када буја, испуњава и прелива се у све наше и духовне и телесне потребе?

Зато ће сада наш историјски осврт мало се посветити догађајима у којима је радио и стварао наш Свети Отац, Учитељ, Равноапостолни Просветитељ Сава. Његов живот јесте стајање на Извору и пијење са тог Богоизвора. Он је постао стена планине из које је тај Богоизвор почео да извире и да прави реку нашег духовно – историјског кретања.

Можда ће неко помислити да доба у коме је живео Свети Сава јесте неко доба средњовековног идилизма у коме није било никакве пометње и немира. То би било далеко од сваке истине. После само неколико година од његовог замонашења Цариград је пао у руке Латина и све је прекрило море латинско са јаким римокатоличким утицајем. Патријаршија и царски престо пресељавају се у Никеју. Остаје само пламичак Православља у целом свету. Руси полако почињу да осећају монголско присуство, Источне Патријаршије су под Арапима, а Цариград под Латинима. Остала је само Никеја.

И сам донекле сведок латинских разарања Сава није могао да се сложи са насиљем и дволичношћу Латина. Иако са заставама, са Христовим ликом и Крстом ти исти назови хришћани рушили су и палили све пред собом, оргијали и вршили светогрђе на сваком кораку. Залагати се за Христа, а не живети по Христу за Саву је било неприхватљиво. Зато свака чак и најмања благонаклоност према западном хришћанству од стране Саве у тим тренутцима латинског ропства нестала је.

Па ипак у тим и таквим моментима када лелујају само понеки пламичци Православља Сава се одлучује да моли за аутокефалност Српске Цркве. Никејски првосвештеници вероватно мудро процењујући да ће на тај начин доћи до јачег ширења Православља Сави дају аутокефалност.

Те околности, крајње неповољне, условиле су да Сава искорачујући из њих сваким својим делањем створи српски културни образац из ког проистиче и КФБН-синтетизација. Наравно, као свестарана и свечовечанска личност Сава није учинио само то, али за ову прилику и тему проучавања баш то ће нас заинтересовати, пре свега, та КФБН-синтетизација, а у њој највише философска страна те синтетизације.

На самом почетку Сава је видео и прозрео православно – цивилизацијски ток српске културе. Видели смо да су и неки спољни услови били од пресудног значаја, али је Сава изградио историјски пут свога народа усмеравајући га на стазу православне цивилизације у којој се и диференцирала ова КФБН-Синтеза. Свестан да тај пут неће бити нимало удобан и самозадовољавајући, већ пре трновит и самопожртвован он је ипак трасирао тај пут своме народу схватајући да после Голготе и Крста увек долази и Васкрсење и да се савршенство кроз патњу остварује.

Тај пут кроз историју није никада био лак и једноставан, већ напоран и у многим временским периодима веома сложен. Тако да је и та Савина КФБН-синтетизација пролазила у историји кроз разноразне крстоваскрсне прилике увек у ситуацији да нестане, као и сам народ, али увек са једним новим почетком и једним новим поглављем у историји српског народа.

Ово поглавље поделили смо у три тематске целине: "Свети Сава – философија богомудрости", "Дворска философија Првовенчаног" и "Од Савиних ученика до XV века". Сам овај период закључно са XV-им веком пун је динамике унутрашњих стваралачких тежњи и спољашњих историјских чиниоца. Све је некако добило свој облик и кренуло је у рад.

Свети Сава – философија богомудрости јесте прва тематска целина поглаваља "Животопис". Зашто само један аутор и зашто му је посвећена једна целина? Зато што је Сава са својом философском мисли створио одређени рам у коме се креће читава српска философска мисао. Наравно, на самом почетку, многи ће рећи да су постојали аутори не само различити од Саве у свом мисаоном узлету, него да су постојали они који су били супростављени његовом мисаоном путу. Да, ако се на слици која је урамљена нешто избрља и поквари томе нису криви ни слика, ни рам, већ неки спољашњи чиниоци. То нам пружа објашњење за све те ауторе који су хтели неким другим путем, па и насупрот Светога Саве. Философска слика српске историје и њен рам остају тиме нетакнути без обзира што је нека спољашња сила извршила насиље над њима.

Тако да ова философија богомудрости постаје почетак српског философског кретања у историји. Ова подела у овом поглављу нема за циљ да укаже на неку подељеност међу овим целинама, него штавише она инсистира на повезаности у том средњовековном периоду. Континуитет државни и владарски само је једна од тих манифестација која сведочи и духовну и телесну повезаност и спрегнутост. Тако да су тематске целине постављене само као варијације пре свега на прву целину, на философију богомудрости.

Пре свега Свети Сава као добри и послушни ученик Светих Отаца и Учитеља Цркве и сам је досегао речи Господње: "Доста је ученику да буде као учитељ његов" (Мт. 10, 25), и тиме је и сам постао као Учитељи његови, Свети Оци. Видећи и сам у њима највише Узоре цео живот се трудио да досегне њихов Пример да би тим путем стекао Оног врхунског Учитеља – Богочовека.

Доментијан записује:

"Богомудри кир Сава монах, напредујући у делима својим, недремљивим подвигом својим уздиже изванредна дела у том манастиру."⁷⁵

Доментијан још записује да је Сава пребивао у свакој тишини⁷⁶ и великом ћутању⁷⁷ и да је проводио време у непрестаним молитвама⁷⁸.

---

⁷⁵ Исто. 85

⁷⁶ Исто. 96

⁷⁷ Исто

Први овај навод Доментијанов сведочи нам да Сава није само дао неке теоријске поставке философије богомудрости, него да је ту философију богомудрости и живео и проживљавао. У склопу животописачке епохе Сава је животописао своју философију богомудрости својим сопственим животом, а то животописање почело је да провејава кроз читаву српску историју.

Будући да је философија богомудрости као нека гранична линија почела да премерава крајеве историје што националне, што светске она је постала односећа тачка сваког нашег философског разматрања. Било да се иде ка њој, било да се иде од ње. Она је постала као неки трезор или ризница у коју се с времена на време кроз историју стављало благо духовно и мудрописачко.

Ако бисмо применили историјско – философски преглед само према овој философији видели бисмо одређени историјски раст и развој пун преображаја и новостваралачких тренутака, јер ова философија не само да је она која у себи гаји стваралачке могућности, него је и она која расуђује и промишља и о прошлости и о садашњости и обудућности.

Могао је Свети Сава у својим расуђивањима да се посвети проучавању Светих Отаца, Пророка и Апостола и позивања на њих. Додуше, он је то у чувеној својој *Беседи* и чинио. Али он се определио да животопише пре свега живот свога оца Симеона Немање. Зашто? Да ли зато да покаже како је Немања био велики владар или зато да би успоставио неку државну и званичну идеологију? Ако је тако зашто је онда његов животопис претежно усмерен на период када Немања одлази у манастир? Син постаје свом оцу духовни отац. Шта је то Сава препознао у Немањи? Пре свега један богосвојствени потенцијал. Он је видео да се Немања уподобио свим могућим врлинама, а самим тим посто је богоподобан. Сава почиње својим животописом да расуђује и да анализира личност Симеона Немање, јер кроз та разматрања он нуди једно опитно сведочанство богоуподобљења одређене човечије личности. Једноставно он препознаје Бога у човеку. Он не види човека као Бога, него препознаје божју силу у човеку.

Питаћемо се зашто је то битно за наш историјски развој, па и за историјско – философски преглед наших философских струјања? Битно је за виђење, пре свега, човека као личности, али не само као личности-љуштуре, неке пукe индивидуе, већ као личности која је испуњена богосвојственим могућностима. Источноправославни поглед, за разлика од Запада, био је увек персоцентрични, а не индивидуалистички. По учењима филиокалиста и исихаста у човеку су самим његовим рођењем уткане божанске силе, будући да је боголико биће. На Западу је некако се усталило мишљење да је човек потпуно одвојен и откинут од Бога и да мора да уложи неостварив напор да би до Бога дошао, зато се вероватно због тог и таквог захтева дошло до закључка о непостојању Бога, о неегзистенцији Бога.

Ово нам помаже да употпунимо слику Савиног сагледавања богосилности његовог оца Немање и боговрличности његове. То је основна идеја за схватање препорода у

светосавском руху. Сава је овим животописом вршио један препородилачки подухват који је један другачији ренесансни приступ од западног. Препород и обнова може се извести само божјим силама, богосилним моћима које су присутне у човеку од рођења, али затамњене грехом и тамо не знања.

Из ових препородилачких позиција издваја се и просветитељство Савино и Свети Сава као Просветитељ. Његова философија богомудрости има и просветитељски део. Он је Просветитељ и Учитељ и Отац Цркве, онај који је сматрао да обједињено просветно – образовно школство мора бити црквено – школског карактера. Али Цркве схваћене као шта? Цркве схваћене као Стуба и Тврђаве Истине (1 Тим. 3, 15). Зато је и професор Јустин Поповић у својој књизи *Светосавље као философија живота* рекао:

"7) школа је друга половина срца Богочовекова, црква је прва;"⁷⁹

Такву просвету је замислио Свети Сава у свом препородилачком и обновитељском захвату. Црквеношколска просвета захтева сарадњу и међусобно поштовање, јер обе духовне силе јесу богоугодне моћи које помажу човеку да се научи у Богу и да се просвети у Богу.

У другом наводу Доментијановом видели смо да је Сава пребивао у тишину, великом ћутању и непрестаној молитви. Био је, дакле, Тихословац и стварао је предуслове за касније пројављени исихазам. Чак и у Доментијановом поднаслову за Саву се каже да је пребивао у мучалници⁸⁰, а мучање је синоним за ћутање на нашем језику. Из овога закључујемо да су постојале келије које су биле намењене за тиховање. Сава је у њима примењивао метод тихослова.

Као моћан тихословац применио је свој начин тихословља и на своја философска разматрања, али како? Својим живим примером. Он је почео кроз тихословље да живи своју философију богомудрости. Ти – Х – Слово, Ти: лична заменица другог лица једине означава Личност, Х: почетак имена Христос које долази од грчке речи Кириос што на српском значи: Господ и Слово: које је Божји Логос или Божја Реч. Дакле Личност Господња која је Бог Слово. То је суштина и смисао тихословља и тиховања, непрестано призивање Имена Божјег = Господе Исусе Христе. Све укупно, Господ Исус Христос који је Мудрост Божја односно Богомудрост која је Сила (1 Кор. 1, 24).

Зато је непрестана молитва битна по Доментијану, јер Она је ритам богословне душе човекове. Човек њом зарања у језгро свога бића у коме се налази Божје Слово које је и Богомудрост и Сила. Богомудра Сила која струји кроз молитву, науку, уметност, веру и сваку стваралачку делатност, баш зато што је стваралаштво најбржи пут до Бога. Човек постаје Творац олик у свој својој потпуности.

Овим методом Сава је креирао рам и украс у коме је усликан и живописан лик Богомудрости–Христа. Тај рам и тај образац философије богомудрости постао је историјски домет нашег духовног стремљења, алфа и омега наше истинске философије.

⁷⁹ Архимандрит Др Јустин Поповић професор Универзитета: СВЕТСАВЉЕ као философија живота, фототипско издање, Манстир Ђелије, Ваљево, 1993, стр. 47

⁸⁰ Доментијан: Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1988., стр. 95

Истине као мере свега што треба спознати и научити, оно чиме се треба просветити и чему се треба посветити. Зато проучавање и упознавање ове философије богомудрости биће схваћено као почетак целокупног историјско – философског истраживања нашег философског завештања. Тако да ће поглавље о Светом Сави бити тај судбоносни почетак наше одлуке да се кроз историју посветимо философији богомудрости кроз све наше епохе, што оне најтеже, што оне повољне и подстицајне.

Свети Сава који се посветио писању типика такође нам је кроз њих открио одређене ствари. Одувек се сматрало да су Заповести нпр. Десет Божјих Заповести, да су то одређена наређења од Бога, неке Божје команде које морамо да механички извршавамо без да се питамо шта оне значе. Е па појам Заповест открива нам да то није тако. За – По – Вест појам у коме ћемо се усредсредити на овај последњи израз. Реч Вест на црквенословенском и српкословенском значи Знање или Знати. Тако да Десет Божјих Заповести није Десет слепих наређења Божјих, већ Десет Божјих Познања или десет начина за упознавање Бога. А Типик, што на српском значи Образац, јесте једна врста оквира у који се смешта то Божје познање.

Типик је тако постао правилник за монашку заједницу, али је постао и образац за Божје познање и образац за прихватање Божје науке. А будући да нам је Доментијан рекао да је Сава Богом научени он јесте постао један од начина Божје науке и један од спроводника Божјег знања. Јер будући да је Мојсије међу првима у историји еманциповоо научни образац и дао му један самосвојни ток, тако је и Богомнаучени Сава то исто учинио у средњовековљу у српској култури.

Наиме Мојсије у својој песми на самом крају Петокњижја казује: "Слушај, небо, говорићу; и земља нека чује говор уста мојих. Нека се спусти као дажд наука моја, и нека падне као роса говор мој, као ситан дажд на младу траву и као крупан дажд на одраслу траву. Јер ћу јављати име Господње; величајте Бога нашега." (5 Мој. 32, 1 – 3). Он је овим поступком дао самосвојни, па и слободоумни карактер научном обрасцу. Научно кретање у свом слободоумном карактеру има само једно за задатак, а то је досезање Истине. Будући да је на Синају од Бога Истине дошла преко Његовог Научника Мојсија она мора у свом закључку имати Истину Бога.

Тако и Сава као једна врста српског Мојсија по Доментијану постаје Богом научени и као Богомнаучени он постаје онај који слободоумно утискује тај научни образац у српски дух дајући тиме једно богомнаучено надахнуће свим својим каснијим духовним потомцима, духовним и културним радницима. И сам уграђујући тај научни образац као слободоумну делатност некако као да се у томе повео Господњим исказом да је Истина та која ослобађа (Јован 8, 32). Зато је Сава увео слободне обрасце философије, науке, уметности и теологије. Треба нагласити Слободне Обрасце, што значи да Слобода има свој Образац јер проиходи од Истине, од Истога, Оног Који је увек Исти. Тај образац јесте онај који даје Дух Свети, Утешитељ и Дух Истине. По речима апостола Павла да тамо где је Дух Господњи тамо је и Слобода (2 Кор. 3, 17).

И сам Свети Сава уграђујући тај богослободни образац у сва истраживања из било ког духовног облика дао нам је замајак у слободном истраживању из разних духовних делатности, али нам је донео и одговорност Истине коју смо обавезни да кажемо, јер Истина и Слобода су нераскидиво везани, али и неопходни у сваком, а можда понајвише у философском истраживању и испитивању. Већ у своје доба Сава је отворио такав духовни простор који је обезбедио ток целокупног стваралаштва и отелотворио се већ у његово време и наставио да живи кроз нашу историју непрестано.

Дворска философија Првовенчаног јесте такође духовни образац који је произишао из Савиног надахнућа само са једном разликом. Док су Савини насладници и ученици припадали свештенству, дотле се у Срба појавила и тенденција да се духовним радом баве и световни људи, највише владари и властелини, аристократски сталез. То се најбоље спаја у личности архиепископа Данила Пећког који је припадник и племства и свештенства.

Као брат Савин и краљ Првовенчани, и сам је био склон писању и стваралаштву, али је сам собом унео световни начин писања. Ипак средњовековље је другачије позиционирано, оно је сматрало да световни принцип као и духовни долазе од Бога и да имају подједнако обавезујуће значење пред самим Богом. Световни приступ у средњовековљу није имао обресе секуларизма тј. супростављања духовно – црквеном принципу, већ је имао облик сарадње и једног динамичног односа.

У овом поглављу биће приказана плејада владара – мислиоца, па и других племића који су се дохватили пера и одлучили да оставе неки свој писани траг негде осећајући да је то траг вечности у историји. Било да се ради о повељама, химнама, логографијама или неким другим писаним облицима. Ови владари – писци наставили су да пишу у периоду навалe Турака и та дворско – философска традиција дубоко се укоренила у нашу историју тако да и један племић, гроф Ђорђе Бранковић, у XVII/XVIII-ом веку пише један спис од 2681 страна што потврђује да је племићко – мисаоно писана делатност остала јака и витална све до Устанка и Ослобођења.

Сам Првовенчани пред крај свог живота васкрсно се монаши и улази и у поље свештенства, али свој писани рад и свој животопис великог жупана Немање пише као владар, племић и световна личност. То, наравно, не деформише његово писање, али он се као владар препушта проучавању више владарске стране живота свога оца, покушава да осветли те стране не хвалоспевно, већ смело и истинољубиво. Да је његов хагиографски запис био хвалоспевни он не би бележио све негативне стране у владању његовог оца као што је на пример: спаљивање богумила. Додуше он заборавља да каже да је то био рат између богумила и Немање, али то је више посао за једну историографску анализу.

Дворска философија није неки увредљив исказ који жели да исказе неко полтронство, јер је дворску философију стварао сам господар Двора тј. Првовенчани. Тиме се пре физички позиционира ова философија тј. иницијатива самих владара и племића као висикоучених људи тог доба да преузму одговорност у духовним пословима, па и да поспеше бујање духовних облика КФБН-синтетизације.

Сам Првовенчани растрзан између својих духовних стремљења и државних послова морао је да ствара равнотежу између ових захтева и да проналази времена и за једно и за друго, јер је одговорност коју је имао и према тренутку и према историји истовремено била захтевна и тражила је од њега једну врсту подвига. Увиђајући да су световне ствари испуњене многима искушењима и једном врстом ђаволске стране и сам је записивао кроз своју хагиографију те проблеме. Свестан чињенице да државник и владар не може баш као монах посветити се потпуно смиреноумним облицима живота, већ да хришћански начин и православни опит мора примењивати као владар он је и свој стваралачки опус обликовао на један посебан начин. Монашака посвећеност могла је у свом тихослову да слободно развија облике философије, науке, уметности и теологије. Затворена и духовно повучена у келије манастира она је могла да се пење до највиших граница духовног и са тих граница снисходи своју науку и да њом просвећује друге уздижући их на исти ниво. Али владарска мисао непрестано је била на проби и распећу. Како применити хришћанске облике живота, а при том спроводити законе, кажњавати непослушне и преступнике, бранити силом, па и убиством границе своје државе? Све ово је мучило владаре и племиће зато је у неку руку њихова молитва била усрднија и њихов захтев за посебном Божјом помоћу грчевитији и мучнији. Они су непрестано молили Господа за избављење и државе и народа, за опроштење грехова и спас од најезде туђинаца. Али искушење туђинства је ипак дошло и помрачило српску државу кроз векове. Ипак и тада су говорили у својим записима да је то због грехова наших, због престапа и због неусрдности наше према Богу.

Све те кризне ситуације биле су ипак скок ка Богу. Дворско – племићки мислиоци били су свесни тога и да ће за народ те ситуације бити притисак који ће им склизнути као сапун из руку и бацити их у наручје Богу, па ипак су молили да та чаша мимоиђе народ. Тако да је њихово мисаоно бављење било слично оном царинику у храму, били су загледани у своје грехове и своје поступке. И тај мисаони стег терао их је ка Богу. Иако сурово то је било и неопходно.

После самог Првовенчаног јавља се низ владара – мислиоца и писаца који врхуни у једном пред Крај, а то је Деспот Стефан Лазаревић. И после њега јављају се владари и племићи писци и мислиоци, поменуемо грофа Ђорђа Бранковића, али он је са својом врхунском Логографијом СловоЉубве показао стваралачку способност једног владара. Владар који преузима иницијативу као стваралац даје пример и подстицај другима.

Ово двострујање које се испољило у нашој историји, а највише ће бити заступљено у овом поглављу, јесте једна помало специфичност наше историје, а свака специфичност у себи носи одређену посебност и особеност. Наши племићи – мислиоци усађивали су у своја дела оне мисли и она духовна стања у којима су се налазили и нису писали по неком механичком и сувопарном моделу. Можемо рећи да кроз њихово писање они су покушали да испројектују своју мисаоност у спољашност живљења њихове државе и народа. Довољно је само се вратити на СловоЉубве, али видећемо и код других висока мисаона сазерцања чак и у најобичнијим повељама које су они давали, а које на први поглед делују

као да су локалног карактера, а у ствари у себи садрже божански универзалне поруке и поуке вредне сваке пажње, па и дивљења.

Одакле оваква божанска посвећеност владара ка узвишеним сазерцањима? Она пре свега долази из надахнућа, узора оличеног у Светом Сави који је кључни покретач једног опширно захваћеног стваралаштва у Срба. Он је тај духовни мотор који је покренуо духовну машину писања и промишљања у Христу, у Богочовеку. Тако да су се владари и племићи према томе односили са великом пажњом, па и страхопоштовањем. Будући Богопоучени Богом наученим Савом и сами су покренули подвиг просвећивања и поучавања других уводећи их тиме у науку Господњу.

У свом подухвату дворско – племићког мисаоног опита настало је залагање за "доказ Духа и силе" (1 Кор. 2, 4). И тако су својим напором и залагањем дошли до богомудре Силе. Она је тај доказ Духа. Та Сила присутна у самом запису који неком својом у себи присутном вечношћу одолева сваком зубу времена и сваком рушилачком захвату.

Дворско – племићки приступ није био само у писању и давању грамата и повеља, већ у једном делатном залагању, помагању ближњима, задужбинарству, неговању свих просветних снага и сила, оснивању школа и болница, у једном доказивању делима и поступцима. У многим животописима описано је њихово посебно старање према ништима и убогим и свима онима који су у невољи. Они су се водили јеванђелском максимумом да ће се једино по делима познати (Мт. 7, 16; Мт. 7, 20).

Њихови животописци указали су много пута како се та Сила у којој почива вера (1 Кор. 2, 5) испољавала у њиховом владању и непрестаној борби за утврђивање граница мира своје државе и свог народа. Исповедајући увек да су раби Божји они су увек своје молитве окретали ка сили Божјој и ка крепости Божјој.

Као доказ силе представљало је време у коме се испољавао доказ слабости у којој се Сила показује сасвим (2 Кор. 12, 9). Али то доба наши краљеви и владари нису дочекали, јер док год је било снаге у њима они су се борили против завојевача и освајача. Некада су успостављали и примирја, јер су хтели да обезбеде трајан мир и својој држави и своме народу. Толико су били пожртвовани да су и своју децу давали као залог мира и безбедности.

Ипак све су чинили у име Божје и као принос Богу. За разлику монашко – свештеничке стране која је у тишини манастира могла да проучава, сагледава и посматра Бога кроз дела Божја и да гради науку и философију, уметност и теологију, дотле су владари се трудили да буду слуге Божје кроз државне послове, законе и обезбеђивање граница те исте државе.

Желећи да успоставе мир у својој држави и мир на њеним границама, они су се негде трудили да тај мир буде нека слика небског мира тј. мира Божјег. Желели су да пресликају тај Божји мир у своју постојбину и да га бар колико толико одрже. Наравно није то никада био непрестано непомућени мир, али та жеља обезбедила је немањићкој држави историјски живот на 200 година. У својим повељама и хрисовуљама они су

наглашавали важност тог и таквог мира који би требао да буде на корист и њима и њиховим суседима, зато су се врло често кроз своје повеље обраћали суседним државама, најчешће Дубровачкој Републици, али и другима.

Иако овоземаљски ти владарски записи увек су имали и ту небеску перспективу, они су се увек освртали према божанском и то божанско су се максимално трудили да спроведу у овоземаљске прилике. У томе никада до краја нису успевали, али су то ипак успели да спроведу колико је максимално било могуће.

И сами улазећи у образац философије богомудрости они су као писци унутар тога скупа под називом философија богомудрости стварали само нове философске чланове тог скупа кроз историју. Сваки њихов запис претварао се у члана тог скупа. И добио се кроз историју један непребројив низ записа и писаца и у средњовековљу и у доба турцизма.

Овим помало разбијамо и предрасуду по којој су српски владари били само ратољупци који су хтели да се бију и крв лију. Видимо да је баш обрнуто. Били су то суптилни духови, благи, али и они који су морали да се боре и бране своју земљу. У паузама од државних и обласних послова они су се предавали и списатељском послу онолико колико им је то време дозвољавало. Тако и Првовенчани са својим животописом подсећа мало на Давида и његове псалмографе, па и на Соломона краља – мудраца. Можда су му они били узор. По неким схватањима ова два старојеврејска краља, пророка и мудраца служили су као узор свим хришћански владарима Средњег Века. Желећи да се приближе њима својим мудрописима српски краљеви и владари препустили су се списатељском раду. И они су се трудили у стицању Божје Мудрости. Можда су они то своје схватање стављали у оградe дужности и обавезе, али све нам указује, на основу њихових списа, да су они поседовали одређени степен надахнућа и богодуховности, јер њихови списи пуни су узвишених тонова, жеља и стремљења ка Богу. Све своје кораке и поступке мерили су Богом, Божјим корацима.

Гледајући у Небеску Вечност њоме су мерили време и будућност. Вечношћу су пројектовали будуће догађаје без обзира на историјске околности које ће бити наредне. Та духосветла нит провлачила се кроз све историјске догађаје српског народа.

Јесте, наши владари оставили су за собом примере храбрости и одважности, али и пожртвованости, па и мудрог одлучивања у тешким искушењима. Можда је то мудро одлучивање се и изродило из духовног кретања према Божјој Мудрости. Решавајући те историјске проблеме они су хтели да унесу и богомудро решавање тих проблема врло често препуштајући се у свему Божјој одлуци.

Увидевши да и у овој дворској философији богомудрост јесте осовински покретач и те философије видећемо једно сигурно кретање, а то је да је нарав философије богомудрости та: да философија богомудрости ствара увек новолучне философске захвате. Као неко дрво које рађа плодове, иако плодови на први поглед изгледају исти сваки од тих плодова када се боље загледа у њега јесте посебан, различит од оног другог, нов.

Видимо да је све ово утицало као један образац изградње личности, тако да је то једна појединачно – лична истицаност са елементима смерности и смиреноумља. Она је у нашем друштву дала један поучни начин како се обликује личност и како се преображава. Самим својим поступањем показало се да је православље персоноцентрично усредсређено на личност, на њено подизање и усавршавање. На њено богоцентрирање и богопроналажење. Помало су наши владари и племићи деловали надмено, али њима није био циљ да изгледају надмено, него да постигну ниво високог господ – ства, јер су знали да је Господ – ство једно Господње својство и зато су се држали њега у изградњи своје личности.

Од Савиних ученика до XV века јесте одељак који ће се бавити писцима који су писали хагиографије и логографије. Они су претежно свештеничко – монашког типа писци који прате узор Светога Саве у животописачком и хагиософском смислу. У овом уводу применићемо једно уобичајено представљање ових мудрописаца од Саве до XV века.

Пошто смо поменули Саву коме је посвећено посебно поглавље, а Првовенчани стаје у поглавље о дворској философији први у овом уводу биће Доментијан (XIII век) био је први ученик Светога Саве и написао је Савино житије и Симеона Немање. Кроз то животописачко струјање изнедрио је и одређене посебне и самосвојне философске погледе, не желећи ништа друго него да оствари јеванђелску жељу, да достигне свога учитеља. Други у овој групи животописаца, али и химнографа јесте Теодосије (XIII/XIV век), по свему судећи, ученик Доментијанов, врло оригинална личност са једним крајње загонетним и занимљивим погледом на свет и живот. Трећи писац у овом низу јесте архиепископ Данило Пећки (XIII/XIV век), био је и племић и монах и првосвештаник, написао је *Зборник* дело о животима краљева и архиепископа српских. Неки овај Зборник сматрају неком врстом срдњовековне енциклопедије, извршио је утицај на све касније писце давајући један нови ток наративном излагању. Четврти писац, незнатног имена назива се Данилов Ученик (XIV век), уз њега је било још писаца који се називају Данилови Настављачи. Можда је најинтересантније његово житије самога архиепископа Данило. Пети писац јесте Григорије Цамблак (XIV/XV век), игуман дечански, био је пустолов и писао је доста, али највише се концентрисао на проучавање живота Стефана Дечанског и због тога му је написао житије у част. Шести писац је Константин Философ (XIV/XV век) писац на двору деспота Стефана Лазаревића, написао је деспотово житије, једна у сваком случају реформаторска и препородилачка личност. Овом списку могао би да се придружи и Непознати Писац (XV век) који је написао *Тужбалица над Ђурђем Бранковићем*, иако његов спис није класичан животопис, он је пун обновитељске наде и вере у бољу будућност српске државе тако да би могао припадати овом низу писаца.

Ово је први слој тих писаца закључно са XV-им веком. Ова првослојна група писаца дала је један замајац мудрописачком стваралаштву кроз векове. Подстакнути Савином енергијом која их је обасипала они су применили начело непрестаног стварања кроз писање и записивање. Видећемо у том првом таласу колико су они одређене ствари

продубили, софиоцентрично захватили и научно покрили кроз књижевност као неку врсту сасуда у коју су поставили научно – философско – богословска разматрања и потврде. У свом мудрописно силном покретању они су отворили процепе духовног разматрања и предвиђања дајући свему једну наговештавајућу ноту. Стално изазивајући у будућим нараштајима стваралачку напетост нису дозволили да се будуће генерације успавају и наркотизују неком лажном удобношћу, нису дозвољавали уљуљкивање у неке лажно безбрижне снове него су стално покретали стваралачко мишљење и разматрање и непрестано стремљење ка божанско – истинским решењима.

Другом таласу писаца припадају писци који су стварали претежно у XIV-ом и XV-ом веку и ово су писци слободног стила. Писали су химнографије, логографије, поуке, писма и разне друге облике записивања.

Први је Григорије Рашки (XIV век). Оставио је за собом један запис и један збир стихова. Други Јаков Серски (XIV век), оставио нам је *Синајске стихове*. Трећи Силуан (XIV век) доста је плоднији писац од претходне двојице. Оставио је за собом стихове и епистолије. Четврти Непознати Светогорац (XIV век), написао *Житије старца Исаије*. Пети Монах Јефрем (XIV век) прославио се највише са писањем химнографија. Шести је Марко, епископ Пећки (XIV век), писао хагиографије, химнографије, записе. Седми су Непознати раванички монаси (XIV/XV век) писци житија и химни претежно посвећених кнезу Лазару и косовским јунацима. Осми је Давид (XIV/XV век) који се највише прославио записом *Благочестиви кнез Лазар*. Девети је Андоније Рафаил Епактит (XIV/XV век) и његов запис претежно је везан за певање о Кнезу Лазару.

Ови писци иако немају неки велики списатељски опус њихови поједини искази садрже веома важне поруке и поуке које су значајне за дубља философска истраживања. Пре свега они су својим разматрањима показали разнолике смернице које су помогле уопште средњовековном мислилаштву у српској култури, али и које имају своје специјално обликоване исказе. Иако, по обиму не тако велики њихови списи су један заиста духовно осмишљени свет који коренспондира са оностраношћу и у коме је оностраност очигледно присутна.

О овим писцима се јако мало зна углавном због њихове смерности и осећаја недостојности. Али ипак неки духовни нагон их је терао да пишу, да сведоче и да слове о добу у коме су живели. Гајећи велико надахнуће према онима који су им били тема у писању, за њих су истовремено били и пример и узор. Саме личности биле су за њих и образац и општост. Угледајући се на учитеље које су имали и пишући о њима они су указивали и на изворишта свог образовања. Степен њиховог високоученог образовања највише се испољио у њиховим делима, у ономе што су писали и чиме су и друге учили, па и данас уче све оне који су спремни да их читају и проучавају.

То високоучено образовање долази на првом месту од богодуховног тока и из богодуховне линије. Оно се наине преноси од одређеног духовног учитеља тако да ћемо видети код ових писаца да се чак један на другога позивају и да један о другоме приповедају. Тако да можемо видети како је писао учитељ, а како пише ученик.

И ови писци праве КФБН искорак и обједињују ове духовне дисциплине у свом делу, зато и ако пословично кратке њихове мудрости су за наше проучавање јако значајне, али су значајне и за поучавање нас самих од истих тих мудрописаца. Тај мудрописни значај и та мудрописна страна биће за нас од посебног значаја, али приметимо ту и неке научне исказе и богословске поруке.

Без обзира на то што су ови писци сматрали себе недостојним пред Богом и пред људима, њихово дело није недостојно нити је за одбацивање, већ за једно достојно философско проучавање и процењивање.

Следећи талас писаца јесу писци из XV-ог века. Тај век који је био и издисај наше државе и улазак у једну дуговековну окупацију ипак је изнедрио доста значајних имена од пера, правих богомудраца и љубитеља мудрости.

Пошто су сви ови писци писали у истом веку ми ћемо у овом уводу само поменути њихова имена, а у поглављу у коме ћемо их проучавати даћемо детаљније њихове податке.

Први који се издваја јесте Пахомије Логотет Србин, хилнадарски монах и писац првог Хронографа и многих хагиографија и химнографија. Дошао је из Србије у Русију на позив московских кнежева да би помогао у књижевном раду тамошње писце. Други је Димитрије Кантакузин, новобрдски писац, врло талентовани песник и мислилац. Трећи је његов пријатељ Владислав Граматик нешто скромнији писац од самога Димитрија, али истог духа. Њихов новобрдски суграђанин Константин Михаиловић четврти је писац у овом низу, хроничар и мемоарист. Овом списку писаца припадају и неки властелини са својом тестаментарном заоставштином. То су Милош Белмужевић, Стефан Бранковић, деспот Ђорђе Бранковић и Стефан Вукчић Косача.

Видећемо да ови петнаестовековни писци су правили значајне духовне искорак и да су дубински продирали у нова духовна решења која су непрестано везана за основно у овом случају светосавско. Светосавско у смислу решења која је Свети Сава постигао кроз своја духовна кретања. Наслањајући се на тај основ ови писци у измењеним историјским околностима продубљујући своја духовна гледања долазили до преображених стања у КФБН систему.

Сазерцавајући научно, философски, књижевно и богословски они су постигли све више и више преображавајући своје дело из века у век дајући му све већу силу и дувајући у једра будућим вековима у којима ће се појављивати њихови наследници који трудећи се у немогућим условима да што више створе, направе и ураде. Прошлост је била гориво будућности. Гориво које се као нека енергија прелазећи у друго стање враћало поново у првобитно које се опет појављивало као горивни покретач за следећа стваралачка преобликовања.

Од Светога Саве преображавајући се из века у век стваралачки људи су настављали и настављали непрестано напредујући не обазирјући се на околности и муке које су их сустизале. Помоћу "штапа и канапа" морало се доћи до највиших духовних узлета, морало се и време мрака, ропства и уништења стваралачки прескочити. Стварати у њему, а ипак

га својим стваралаштвом прескочити, превазићи га, преобразити. Морала се сагледавати, говорити и сведочити истина као мера потребе за знањем, као услов за слободу и избављење. Колико су ти писци били несразмерни са својим добом и приликама које су се појавиле говоре њихова дела њихова невероватна ингениозна закључивања. Сагледавајуће – продирућа способност њиховог духа показала је једну моћ преобликовања устаљених духовних форми којима су та преобликовања наговештавала будућа решења у српском културном обрасцу. Високонаучна решења ових ингениозних људи показала су непосредне закључке, који немају заобилазни пут, него пут директни, ближи у духовном смислу.

Овај увод био је само један преднацрт онога што ћемо у наредним поглављима "Животописа" показати и покушати да што боље објаснимо и изложимо кроз дела наших великана од Саве до XV-ог века. Колико ћемо у томе успети о томе нека Бог суди.

1) Свети Сава – философија богомудрости

Свети Сава (1174 – 1236) био је Свети Отац и Учитељ Цркве, Равноапостолни, први архиепископ српски, најзначајнији српски Просветитељ, неуморни делатник на пољу народа, државе, устројења Цркве. Био је научник Божји, богомудри учитељ, писац, богословни наставник, оснивач школа и болница. Имао је једно свечовечанско захватање које је изводио из силе Божје којој се предавао у потпуности и до краја. Сви приговори на његов рачун нису ништа друго до егзотичне скаске, мање од атома према његовом делу.

У овом поглављу ми ћемо се заинтересовати само једним делићем његове личности, а то је проучавање њега као зачетника КФБН система и синтетизације. У његовим писаним делима та синтетизација налази свој почетак, али и најпотпунији изражај.

Унутар самог КФБН обрасца издваја се Савина философија богомудрости. Кроз ту философску мисао он је изградио један читав философски свет који је постао толико утицајан у српској култури да се дотиче чак и њених рубова и неважноћа. Тај философски поступак, а то ћемо већ видети, показује своју дубоку укорењеност у православно – цивилизацијском мисаоном кругу. Можда ће неко помислити да тиме што стављамо нагласак на Савино дело да тиме потискујемо његову личност, али то је стандардна обмана када се сагледава већ поменути мисаони круг. У овом мисоном кругу дело одређене особе неодвојиво је од његове личности, оно је део његове личности и оно проистиче из његове личности. Тако да проучавањем Савиног дела ми најбоље упознајемо његову личност, по оној јеванђелској максими да се свако по делима својим познаје. То не подразумева само неко морално општење или неку милосрдну делатност, не. То се највише односи на стваралачки степен могућности одређене личности, јер је она као боголико биће стваралачколика, она се уподобљује Творцу кроз делотворство. У том смислу Савино дело, а у овом случају оно писано, постаје главна тема наших истраживачких преокупација.

Као писац Сава је највише пројавио своје мислилачке способности које су по многим, чак и генијалне. И овај запис о њему покушаће да примети те црте генијалности и мисаоних способности овог за нас веома значајног писца.

Оно што можемо већ у уводном делу да кажемо јесте да је Савина мисао и његово писано дело одјекнуло кроз све ходнике српске историје и културе, а преко њих као на некој одскочној дасци оно је одскочило у правцу свих народа и свих цивилизација. Његове одређене изреке и духовне поставке у себи имају облике вечноликог и вечне истине, а он се вечноистинитим кроз своја дела највише се бавио желећи да оно вечноистинито пронађе и да га препозна и у најситнијим детаљима живота као и у најсвеобухватнијим.

Зато и наше истраживање кроз Савину философију богомудрости жели да се дотакне свих тих духовних свеобухватности које су биле својствене Савином делу. Већ смо напоменули да философија богомудрости припада догматичкој (учитељско – научној) философији православног света. Као једна учитељско – научна философија и философија

богомудрости морала се дотицати оне КФБН-синтезе. Морала је да улази и у друге духовне облике, зато ћемо кроз њу као саветворну дисциплину проучити и ове друге духовне обрасце.

По том питању највише се издваја Савина *Жичка беседа о Правој Вери*. У њој Сава на један сажимајући начин захвата све оне КФБН облике који су постали карактерне особине српске културе.

Прво на самом почетку Беседе Сава показује саму карактерологију догматичке философије:

"(1) Браћо и пријатељи и оци чеда богозваног, приклоните богољубива срца ваша да чујете божанске догмате. И чувши ове свете речи ставите их, браћо, у срца ваша и у савести душа [ваших] и пред очи ума [вашег], и разумите их."⁸¹

Ове речи Сава допуњује:

"(8) Ово је богољубиви (моји), догмат православних Отачких предања."⁸²

Кроз ова два исказа Сава осликава непосредно каква је уопште догматичка философија. Она је божанска и светоотачка. Сужавајући мисао према философији богомудрости Сава у овој беседи каже:

"(11) Ми пак стремимо се већма ка свакој побожности којој нас уче богомудре слуге Божје: Пророци, Апостоли и Светитељи, као што и сам Господ Исус Христос Син Божији рече, када од Оца дође на земљу оваплотивши се и роди се по други пут, од пречисте присно дјеве, и догмате домостроја Очевог и Свог извршио дивно, и заиста неизрециво разапсе се на крсту, и трећи дан васкрсе, и по васкрсењу Своме остаде овде на земљи четрдесет дана; и када хтеде узићи на небо ка Оцу [Своме], заповеди ученицима Својим Апостолима говорећи: 'Идите и научите све крајеве крстећи их у име Оца и Сина и Светога Духа, учећи их да све држе што сам вам заповедио' (Мт. 28, 19). И опет: 'Проповедајте Јеванђеље сваком створењу; ко поверује и крсти се, спашће се; а ко не верује, осудиће се' (Мк. 16, 15). Ово је дакле права вера: крстити се у име Оца и Сина и Светога Духа."⁸³

У овом наводу Сава надопуњује опис обрасца догматичке философије са "догматима домострија Очевог и Свог", а онда као да преводи појам догма речима из Јеванђеља "научите", "учећи" и тиме нам разоткрива догматичку философију као учитељско – научну. То сусрећемо сада у крајње надопуњујућем реченичном склопу "уче богомудре слуге". Јер учење је синоним за догму, а богомудрост јесте философска концепција Светога Саве. Он указује ко су ти кроз које Бог спроводи своју богомудрост. То су Апостоли, Пророци и Светитељи. Они су по Сави тај извор и надахнуће и његове философије богомудрости. Своју философију он и гради на темељима и мудростима профетапостолошким и патролошким. Тако да је за њега та богомудра мисао коју је почео да обликује у историји уствари наставак оних пророчко – апостолских мудрости које су у

---

⁸¹ Жичка беседа Светог Саве: О правој вери, стр. 1

⁸² Исто. 3

⁸³ Исто

Богочовеку Христу и оних светоотачких философија у које је усељена философија Господња.

Ту философију богомудрости Сава је са Апостола, Пророка и Светитеља пренео и на свога оца кога је препознао као једног светомудрог човека, као светитеља Мудрости Божје и зато му је у својим стихирама придодао то својство богомудрости.

"Напастима различним змија непријатељска
подигла се на стадо твоје,
али њу, оче, оружјем крста
и молитвом својом умртви,
и мир од Бога отачаству ти измоли,
богомудри Симеоне!"⁸⁴

Кроз свог оца Симеона и кроз пример његове свете личности Сава богонадахнуто препознаје те главне црте философије богомудрости:

"Вапије ти хвално твоја свечасна велика Лавра,
житеља те и градитеља
и отечаствољупца имајући, мудри,
и хвалећи се поје непрестано:
Молимо те, богомудри, Симеоне,
за стадо своје приљежно помоли се
да твојег труда плодове добије
и да се сачува стадо твоје неповредно!"⁸⁵

"Преподобни оче,
љубав Божију примивши
у Гору Свету уђе
као Мојсије боговидац,
и Божије благодати наситив се,
богомудри,
радостан потрча на подвиг
Христу Богу нашем,
на небеса узношен
светилник нам се на земљи појави,
оче Симеоне,
непрестано моли се за стадо!"⁸⁶

---

⁸⁴ Свети Сава: Сабрани списи, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1986., стр. 127

⁸⁵ Исто. 132

⁸⁶ Исто. 133

Бескрајно убеђен у Симеонову богомудру силу Сава му се неизоставно моли:

"О, божастваном вишњом премудрошћу
испуни ми ум, мени ништему!
о, како да успојем твоје живљење, оче,
или како да узмогнем реч да ти принесем?"⁸⁷

Из ових неколико изложених исказа видимо јасно обликовану Савину философију богомудрости. Она је пророчка и апостолска, светоотачка и учитељска, али она је пре свега Божја. Сава угледајући се на свога оца и прецизно сагледавајући његову личност увидео је да човек такве богоугодности и богоподобности постаје живи и шетајући богопотврдни акт што је по апостолској дефиницији чиста вера, али он постаје и исијавање богомудросне силе којом поучава и просвећује друге тако и градећи философију богомудрости. Показујући да је Немања богомудра личност он у свом житију о Немањи цитирајући неке његове савете показује и доказује Немањину богомудру мисао: "Уздајте се свим срцем у Бога, а својом премудрошћу не величајте се. На свим путевима својим знајте да прави буду путеви ваши и ноге ваше неће се спотицати. Не будите мудри за себе, а бојте се Господа и уклоните се од свакога зла; тада ће тело ваше имати исцељење и кости ваше одмор. Поштујте Господа од својих праведних трудова и дајте му првине од својих плодова праведних, да би се испуниле житнице ваше мноштвом пшенице, а пивнице ваше да би вино точиле. Синови, не губите снаге у казни Господњој, нити клоните обличавани од њега. Јер кога љуби Господ, онога кара, и бије сваког сина, кога прима. Блажен је човек који је нашао премудрост, и онај смртни који је видео разум."⁸⁸

Видимо да та богомудрост коју је Сава приметио код свога оца и коју је приписао Немањи није нешто што је исконструисао и измислио, већ нешто што је код њега на један крајње сагледатељни начин увидео. А онај који је богопредано зачео једну такву философију некако кроз њу сагледава читав свет, она је његов поглед на свет. Као да Сава говори: Бог је све створио богомудро.

То се види и у његовим делима. На неколико места он своја поглавља почиње речима из Псалама (110,10), "Почетак мудрости је страх Господњи"⁸⁹, што указује на његово дубинско давидовско – солмоновско схватање мудрости. Будући да је Господ све богомудро створио онај који примењује богомудри метод јесте онај који у свему ту богомудрост Господњу налази. У природи, у усторојству и реду, у историји и људима, чак и у државним пословима. Богомудрост постаје и његова онтологија, јер богомудрост се налази и у срцу самога Постања.

---

⁸⁷ Исто. 129

⁸⁸ Исто. 102, 103

⁸⁹ Исто. 37

У својој беседи о правој вери он постаје негде спознајно непосреднији и говори нам о "Христу Који је Премудрост и Сила Очева"⁹⁰, заправо овде он потврђује ове речи богомудрости већ досад излагане. Христос који јесте та Богомудрост = Премудрост другим речима речено јесте Онај кроз кога мудропромишљамо и мудрознамо и мудропоучавамо.

Из ове богомудре своје мисли Сава је извео све оно што је потребно за једно философско схватање. Он је са њом испројектовао и све друге духовне дисциплине науке, уметности, богословља, знања и просвете. На крају крајева он је са философијом богомудрости направио нацрт за читаву нашу историју, обогомудрујући је и обогомудрујући нас саме учећи нас њоме да је стекнемо и да се у њу уселимо, усељавајући се тиме у вечну Богомудрост Божју.

Зато Савина философија богомудрости је за нас од општег значаја, јер се из ње рађају све посебне духовне области КФБН система и обрасца, а она неким својим духовним загрљајем све обухвата и окружује држећи се начела умерености и расуђивања, недоношења судова на пречац и "преко колена", него једним поступним истраживањем и умереним суђењем долази до закључка.

Из философије богомудрости Светога Саве проистекло је и његово схватање науке које по много чему има универзалан значај и једну свеопшту поруку. И опет у његовој Беседи то схватање се некако најбоље показује: "Јер Бог, када Га људи исповедају и моле Му се, сам уверава људе и духовно улази вером у срца оних који добро слушају науку Његову. Јер духовна наука није игра, нити речи безумља мисли људских, него је то проповедана света вера Божја на којој су основани свети чиновници у Христу Исусу Господу нашем, о Којем Пророци Светим Духом Божјим прорекоше, и Апостоли научише, и Мученици исповедише, и сви Свети сачуваше, и Преподобни оци беспрекорно одржаше као на недељивом крајугаоном Камену црквеном Христу Који је Премудрост и Сила Очева [и то сачуваше] светодуховски и силно и крепко и чврсто и поуздано у вери – , Који [Христос] и до сада многе уверава и утврђује и свима потврђује Своју веру божанску."⁹¹

Употпуњујући ово своје конципирање науке Сава на самом почетку беседе говори:

"(2) Премилосрдни и човекољубиви Бог, имајући неизмерну милост према роду људском, приклони небеса и сиђе на земљу, и Својим божанским домостројем и добровољним подношењем многоврских страдања божанског тела [Свог], просвети род наш; и посла у сав свет Свете Апостоле, рекавши им: 'Идите и научите све народе крстећи их у име Оца и Сина и Светога Духа' (Мт. 28, 19). Али пошто они сами до нас не дођоше, то оци наши, чувши у истини речи њихове, повероваше им. И преблаги Бог, Који има бескрајну милост и не жели да погине ниједан од нас (1 Тим. 2, 4), по истој тој првој заповести и истим начином по науци и проповеди Светих Апостола уздиже мене на ово светитељство хотећи да преко мене 'испуне недостатке' (1 Кол. 1, 24) отаца наших; и

---

⁹⁰ Жичка беседа Светога Саве: О правој вери, стр. 4

⁹¹ Исто

Духом Својим Светим заповеди ми да вам објавим ову реч своју о вашем спасењу, коју ви чувши са љубављу је сачувајте, да бисмо и ми били заједничари реда светих."⁹²

Бог Науку Његову је предао у срца оних који Га слушају. За Светога Саву наука има своје Извориште у Богу као и остале духовне дисциплине, јер је КФБН-синтеза једна врста богоједињујуће делатности. Бог вером у срце уноси своју Науку међу људе. Али шта је вера то овде Сава не заобилази да каже. Духовна наука је света вера Божја и Христос утврђује и потврђује своју веру божанску. Вера по апостолској дефиницији као богопотврдни чин јесте оно до чега би морала свака наука да нас доведе. Сама вера је доказ Божје потврде, а не неко слеповерје које је као неки слепац који води слепе. Вера Божја јесте потврда Божја као што се и у речи до-каз крије појам казивање (= говорење словљење, речитост). Зато и Реч и Слово Божје Христос јесте Онај који стоји у сваком До – Казивању.

Из таквог богодоказног и богопотврдног склопа проиходи и богонаука. Такав богонаучни приступ науци јесте позив за свако истраживање и испитивање, проналажење божанског у свакој тварци и у свеопштој творевини. Богонаука излази из богопотврдног тј. вере која је њен почетак, а онда је она која нас доводи до доказа Божје потврде тј. до свете вере Божје. По Светом Сави то је идентитет: наука Божја вером улази у срца људска, духовна наука = света вера Божја. Сам Бог Слово Собом потврђује и утврђује веру божанску.

По свему судећи у изградњи своје визије науке Свети Сава се водио и речима апостола Павла: "Јер оно што се на њему не може видјети, од постања свијета могло се познати и видјети на створењима, и његова вјечна сила и божанство, да немају изговора" (Рим. 1, 20). Бог је својим оваплоћењем дао пуноћу знања да Га упознају, али Он као Творац, Промислитељ и Испунитељ тј. Савршитељ даје могућност спознаје Њега и кроз његову творевину. Зато апостол Павле и позива да се проучава и упознаје Његова творевина да би се и кроз њу спознао њен Творац. Тако да богонаучност Светога Саве иде у том правцу: изучавати творевину Творца један је од циљева науке Божје. Зато Доментијан и назива Саву учеником Божјим и Богом наученим.

Позив на истраживање Постања опет се некако тајновито прелама кроз само Боговаплоћење. У одељку под бројем два Сава каже да је Бог приклонио небеса и сишао на земљу. Он овде осликава једну боговаплотитељску онтологију. Он је из оностраности прешао у оностраност правећи једну јединствену богочовечанску оностраност и тиме опет читав космос везавши за небески, надкосмички свет постигао је једно ново стање ствари, сједињено, а не расцепкано. Одатле је и Наука Апостола коју и Сава прима и којом испуњава недостатке отаца. Видимо да је овим путем Бог предавши своју богонауку Апостолима проследио ту своју Науку и свим оним Његовим изабраницима кроз историју, а један од тих је и Равноапостолни Сава. Видимо да је он по науци Апостола дошао на архиепископски престо што нам говори да такво схватање науке није апстрактно –

---

⁹² Исто. 1

теоријско, већ максимално делатно и делотворно. Богонаука је нешто што као сила делује кроз историју и творевину, према људима и стварима и према читавом Постању.

За разлику од западног сцијентистичко – позитивистичког приступа науци ово је једно полихисторско – полиматско гледање на науку, један многоучистички приступ. Многонаученост јесте једна жеља да се дође до свенаучности и свенауке која је сами Богочовек Христос, јер ученику је довољно да буде као учитељ његов. Христос је та Божја Богонаука ка којој у сваком истраживању неминовно долазимо и на коју неизбежно набасамо. Али Он нас увек подстиче да куцамо, да тражимо (Мт. 7, 7), јер нема тајне која се неће објавити нити нечег скривеног што се неће открити (Мт. 10, 26).

Ове речи самога Господа позивају нас да Божјом науком истражујемо и себе и свет око себе, да испитијемо, јер ћемо само тако пронаћи и открити истину која је Бог сам, а са том истином упознаћемо и себе и свет око себе.

То је био Савин пут у науци којом је дошао на престо Цркве. И сам још као дете бавио се и истраживао је и све што је могао покушао је да упозна. Не као неки тешки самопогружијући самоништител, него као онај коме се отвори ум да разуме (Лука 24, 45).

У својој науци Божјој Сава је трасирао пут који није самозатварајући однос према свему него баш насупрот свеотварајући однос истраживања, проучавања, проналажења и закључивања. А тако је морао поступати онај који је по многима био Богомнаучени и онај који је том свом богомнаученошћу и друге учио. Он је као и Мојсије који је први еманциповоа науку као духовну делатност и сам преко Апостола богопредано примио Науку коју је спустио на своје ближње као киша која се спушта на тло натапајући га и плодећи га, те рађа велики род. И док у западном свету у коме се Бог не сме мешати у науку и наука се не сме мешати у Божје питање, у светосавској култури потпуно је другачије. Бог је тај који дарује науку и без Бога науке ниуком случају не може бити. Он је тај који је својом силом прожимао укупно научно – истраживачко посматрање, а наука је само једна од лествица успињања ка Богу.

Свакако после 1453. године падом Цариграда и 1459. године падом Смедерева и са московском кнежевином под монголским ропством православна цивилизација доживљава колапс и крах тако да овај научни приступ историјски бива гурнут у страну, али то не значи да он нестаје и ишчезава, али он не долази до оног распона који би требало да има, не може да буде она духовна киша која натапа духовно тло и плоди га и умножава му род. То више он није. То је још увек далеко од времена Светога Саве који богонаучни приступ и метод предаје својој заједници и својим духовним чедима. Крећући се том путањом Божје науке, Богомнаучности како би нагласио Доментијан, Савини ученици настављају његовим усмерењем. Они су истраживачи и трагаоци који желе да истраже све и спознају колико је више могуће. Узмимо само једну Савину космографску кратку изјаву која нам указује да се у то време бавило различитим типовима наука:

"Небеског свода градитељу,
Господе, цркве саздатељу"⁹³

⁹³ Свети Сава: Сабрани списи, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1986., стр. 125

Само овај исказ нам говори да се свестварање гледало кроз силу Господњу, јер наука говори о ономе који ју је створио, као што се песник препознаје по песми коју је написао. Не може наука, а да не говори о Ономе који ју је предао људима да би је користили за што боље упознавање Наукодавца.

Одмах на ове наукословне исказе Светога Саве fino се калема и излагање о иконографији која поседује једну научно – уметничку синтезу, јер иконографија је истовремено и наука и уметност.

"(7) Уз то ми се клањамо и поштујемо и целивамо свечасну икону човечанског оваплоћења Бога Логоса помазаног Божанством и оставшег непромењено, тако да онај који је помазан вером сматра да види самога Бога Који се јавио у телу и с људима поживео (2 Тим. 3, 16; Варух 3, 38). Клањамо се и дрвету Часнога крста и светим часним сасудима и божанским црквама и светим местима. Клањамо се и част одајемо икони Пресвете Богородице и иконама свечесних Божјих угодника, уздижући очи душе (наше) ка првообразном лику и ум узносећи на оно што је несхватљиво."⁹⁴

Свети Сава проширује дефиницију Иконе у односу на пређашње светоотачке закључке. Помазаност Божанством продубљује схватање Иконе. Икона одражава и оностраност, она је боговиђење и има фактографски значај. Ту лежи и њена научна страна. Она истражује области оностраног, али осликава и преображајну страну читаве творевине. Икона постаје тачка споја творевине и Творца, Бога и Постања. Виђење првообразности Божје и преображајности Божје творевине. Она је монитор Богопознања и разоткривач природе. Плашт телесног иза ког струји духовна сила јесте главно циљање иконописа када треба да открије природне процесе. Поменимо само неке космографске (васионописне) иконе које осликавају свемир.

Иконе, па и иконографија постају двоструке чињеничке компоненте. Оне дубински преображајно улазе у проучавање и давање информација о природи, али залазе и у поља оностраног и божанског у себи сједињујући и једно и друго. Зато преображајност је постала и нека врста нарави саме иконе и иконописа, јер она онда почиње да проналази и нове моделе изражаја и почиње да експериментише сама у себи. По средњовековном схватању иконописац је само медиум, онај који спроводи смисао иконе у виђење и у доступност. Икона је увек истинословна, она непрестано жели и покушава да истинослови непрестано стремећи ка томе да изобрази Истину, али и да каже Истину о стварима, бићима, творевинама. Зато је та двострука природа иконе истовремено и двострука порука и поука ње као науке. Говорећи о Истини као таквој, али и саопштавајући Истину у стварима, бићима и творевинама она врши двоструку улогу: фактографише божанско и онострано, али фактографише и оно природно, створено, постањско.

У овом је и смисао иконософије Светога Саве, јер икона је она која приводи Истини. Сава је смело искорачио напред у односу на дотадашња дефинисања Иконе, јер је указао и на њену првообрзну божанственост не плашећи се приговора неких нових икономана. Он је тиме успоставио уметничко – научну сједињеност.

---

⁹⁴ Жичка беседа Светога Саве: О правој вери, стр. 2, 3

Ми смо досад се сконцентрисали на иконографску научност, али треба истаћи и њену уметничку страну. Најпре, морамо рећи, а то је овде битније да су сви ти духовни обрасци: хагиографије, химнографије, логографије, па и други начини писања имали ту уметничко – научну синтезу. Они нису били само уметност, рецимо: књижевност и сликарство, већ су били и науке тј. кретали су се ка Истини и имали су за циљ да увек кажу Истину. Да ли су у томе ови обрасци увек успевали то је зависило од саме Истине и Њеног избора како ће и на који начин да се саопшти и да ли ће до краја и у потпуности да се саопшти.

Далеко од тога да мислимо да уметност није хтела да говори Истину. Светосавско – средњовековна схватања далеко су од оних назора који сматрају да је уметност инструмент лажи и обмане и да ако се говори Истина да то није уметност. Баш обратно. Свети Сава схвата уметност такође као пут до Истине, али у пољу стваралачког. Уметност подражава Творца баш зато што јој је нарав стваралачка, а то је већ говор Истине, јер се подражава Творац који је сама Истина.

Уметност у нашем језику долази из два извора: умети и ум. Уметност је, пре свега, умотворачка делатност зато код Вука наилазимо на појам народне умотворине. Умотворачко јесте оно што је суштина уметности. Уметност је оно што ум створи или оно што ум може да створи.

На крају свог пасуса о иконама у Беседи Сава каже "ум узносећи на оно што је несхватљиво". Зато и служе иконе за умоуздицање према Несхватљивом, а то је већ један умотворачки посао. Уметник ствара да би се кроз стварање приближио Богу. Као боголико створење он кроз стварање постаје и богоугодно биће које жели у свему да се уподоби Творцу.

Зато је рука, рецимо, иконописца богомдана. Бог ју је дао на овај свет да би је промисаоно искористио за изображење Самога Себе пред људима, не зарад тога што Онај Који је Самодовољни хоће неко самохвалисаво самоистицање, јер му је то заиста није неопходно, већ зарад спасилачке спознаје човекове Њега Самог. То је потребно човеку. И зато Господ кроз богомдану иконописачку руку постаје иконодавац своје сопствене Иконе. Да би се кроз њу људи обратили Њему и да би се кроз њу људи упознали са Богом, својим Творцем, Промислитељем и Савршитељем. Да би кроз њу имали пуноћу спасења, избављења и испуњења.

То је разлог зашто се у светосавској култури уметност сједињује и иде руку под руку са науком, јер је умотворачка делатност и прави умотворачки продор ка Истини и ка сагледавању и овога света. Она умотворачки преображава оностраност и добија богодану моћ да оностраност преобрази у ононостраност и да је уведе у поље Истине.

Све ове уметничко – научне дисциплине које смо и претходно побројали, а које улазе у онај живострујни ток у коме се оне динамично крећу на један флуидно – флукутациони начин пуштене у струјање као неко дете које се баца да би самосвојно научило да плива гледано са стране родитеља који чека само на мали знак малаксалости да ускочи и извуче дете из воде. И они који су уметничко – научно сједињени бацају се у тај

животок не би ли у њему пронашли оног Живог Родитеља који је Господар свеукупног струјања покушавају њега да се дотакну по сваку цену. Узмимо, примера ради, неке иконографско – астрономске представе као што су слика космоса у Манастиру Хора под називом *Анђео доласка Господњег* или Страшни Суд у Грачаници. Узмимо још, на пример, фреску у Монораелеу из 11 века:

Слика 1. Фреска из Монореала. 11 век.

Ова фреска осликава ставрање Вационе. Видимо не само да планета Земља није у њеном центру, него чак ни Сунце није у центру Вационе, него је белим дискусом окружено чисто да би било апстраховано од друге творевине као приказ на шта се Господ усредредио у том моменту креирања. То важи и за Месец. Не значи да су они димензионо толики већ само да су у том тренутку обликовани.

Или ако узмемо почетак стварања на једној фресци:

Слика 2. Фреска из иконографског атељеа "Минић"

Видимо да се овде пре стварања светлости мислило на појам земља као првобитна твар, а не као сухо тло које се појављује тек у трећем Дану стварања. Иконографија зато заиста јесте уметничко – научна синтеза, јер улази у дубинска сазерцања и представе које имају научно – чињенички значај, али и уметничко – стваралачки. Претпоставке на њима нису ни приближи неком птоломејевско – геоцентричном, па ни неком аристарховско – хелиоцентричном моделу, него крећу се ка дубљем космографском сагледавању.

Из ове седме тачке Савине Беседе искаче и богословски образац који се надовезује на ову уметничко – научну синтезу, а то је помињање Бога Логоса што самим тим јесте једно већ уводно богословско кретање.

Свети Сава у том правцу демонстрира једно невероватно триипостасолошко богословско знање које је у неку руку и његова теорија личности.

"(4) Верујемо, дакле, у Оца и Сина и Светога Духа, певајући Тројицу Божанску, Узрок и Саздатеља свега проузрокованог, видљивог и невидљивог. [Тројицу] Која је једне суштине, то јест природе, и у три Лица, то јест говоримо Ипостаси и Личности, чиме нећемо да подразумевамо обличјем или разликом три Бога или три природе или суштине, него исповедамо једнога Бога и једну просту и бестелесну природу и суштину, а разликом Лица различитост Ипостаси означавамо; клањајући се [на тај начин] Тројици у Јединици и Јединици у Тројици, Јединици Триипостасној и Тројици Једносуштној и једномоћној и сабеспочетној. Њу једину познајемо вечнопостојећу, беспочетну, нестворену, бесмртну, непропадљиву, нестрадалну, свездатељну и [све]држећу и [све]промислитељну."⁹⁵

Ови богословски моменти и претпоставке производе вишеструке закључке: поглед на персонологију, онтологију и формалологију. Видимо пре свега да је Лик Божји тројично – богочовечни један и јединствен, као и природа и суштина Бога, али је тролицеличност Божја у ипостасолошком виду тројична.

На почетку Сава означава Божји Почетак као почетак свих почетака. Шта је било на почетку почетка? Почетак! Ово питање делује небулозно, парактично глупо. Али када га мало преформулишемо добићемо питање којим се баве назови генијални људи који питају: Ко је сторио Бога? Можемо то питање поставити и овако: ко је сторио Творца? Ко је Творац Творца? Па Творац! Помало *circulus vitiosus* питање. На Творца се просто не примењује стварање, јер је Он тај који има једини то својство. Додуше Он некада и дарује одређене стваралачко – енергетске способности, али исто тако може да их и одузме.

Сава будући спознајно свестан да једини Творац има личну особину стварања он тако и почиње ово богословско излагање. Завршава са појмовима сведржителства и свепромислитељства. Бог је Творац, Промислитељ и Савршитељ или Испунитељ свега. Пратећи ту нит ми видимо да Господ ствара и промисаоно руководи, али испуњава све тек након ове две изведене операције. Наравно Господ има и својство допуштења и допушта да се одређене негативне ствари догађају. Сава и о томе говори:

"(10) Јер многу јерес у разна времена и раздобља ђаво измисли, и многи кукољ зловерја кроз слуге његове јересначелнике посеја у васељени ради кварења и смућивања праве вере, које ми проклињемо, и с њима оне који измислише зле догмате, и гнушамо се сваке нечастиве јереси."⁹⁶

Када ове речи упоредимо са оне три особине: стварања, промишљања и савршења, ми видимо да Божје допуштење дозволи негативно, али промисаоним вођењем и управљањем то негативно се спречава, прочишћава и на крају као скроз очишћено

---

⁹⁵ Исто. 1

⁹⁶ Исто. 3

испуњава. Зато је потребно у свему и оно крајње Божје испуњење свега, које смо изгубили својим грехопадом, али које добијамо промисаоно – испунитељским враћањем у Есхатон.

У средини излагања Свети Сава на један посредан начин указује на личност и самога човека. Излажући богословље Личности Божје са свим сложеностима и једноставностима Сава је осликавао и личност човека као боголиког бића и творевине која је створена по Лику Божјем.

У шестој тачки Сава потврђује своје богословско излагање које говори о богочовечанској пуноћи Лика и Личности које смо претходно анализирали:

"(6) Њега знамо као савршенога Бога и савршенога Човека, не другога и другога, него једнога и истога пре оваплоћења и по оваплоћењу, једну сложену Ипостас; Њега једног истог у двама савршеним природама и својствима, и у двама природним вољама и дејствима, обома сједињеним по Ипостаси неизменљиво. Исповедамо Њега једнога истог вољом хотећег и делајућег божанска [дела] као Бог, и Њега једног истог вољом хотећег и делајућег човечанска [дела] као човек. Јер Он не беше подложен природним нуждама, него се по вољи [Својој] родио, по вољи гладнео, по вољи жеднео, по вољи био уморан, по вољи се бојао, по вољи умро, истински, а не привидно, претрпео сва природна и беспрекорна страдања човечанска."⁹⁷

Сава још додаје да после Васкрса Богочовек није оставио тело трулежно и да је оставио људску суштину неповређену⁹⁸. И када уђемо дубински у сваку телесност, па и људску проналазимо енергију, безбројне порције енергије. Сава то заиста невероватно интуитивно – профетски осећа у свом излагању о људској суштини.

Ове речи нас враћају на оно пређашње богословско предавање о богочовечанској Личности Христа. Та формалозна страна тројично – богочовечанског Лика Христовог који је једино право и истинско боговиђење иконодоступно сваком човеку, па био он највећи безбожник и паганин или био он најпобожнији хришћанин. Та иконофактографија остаје за сва времена као прозор у Вечног Бога.

Ове Савине изреке сведоче да се истобожанско може увек изрећи на један нов начин и једним новим лично – методолошким путем. Ово нам сведочи да се кроз сваку боголику и богодану личност Бог саопштава на један нови начин, објављује се на један подмлађени начин. Иако из себе има једно изванредно светоотачко искуство Свети Сава пратећи то искуство долази до новостваралачких момената.

Кроз ове редове Сава изображава једну врсту богословске просвете. Богословско просвећивање труди се да из незнабоштва и паганизма људе изведе у хришћанско поимање света и ствари које смо претходно видели да сједињује и поставља у јединство простосложени метод, духовни пут којим се лакше приближава Богу и творевини.

---

⁹⁷ Исто. 2

⁹⁸ Исто

Богословско просвећивање има такође за циљ да човека уведе у светлост Господњу или како је Доментијан говорио за самога Саву да је богосветли⁹⁹, што је негде и суштина богословског излагања.

Из саме богословске просвете Сава прави искорак и у опште просвећивање које се некако изводи из ове прве просветне делатности: "Јер нити користи исправност живота без праве и просвећене вере у Бога, нити нас право исповедање [вере] без добрих дела може извести пред Господа, него треба имати обоје, да 'савршен буде човек Божји' (2 Тим. 3, 17), а не да због недостатака [једног] храмље живот наш."¹⁰⁰

Просвећена вера у Бога и исправност живоделања јесу неопходни на путу ка Богу. Видимо да просветитељство Савино није само једна народна метафора, већ конкретно – појмовно осликавање речима онога што је он спроводио непосредно у дело. У једном од својих типика он примењује на непосредан начин свој метод просвећивања: "Неписменима биће свако довољно као одбрана и пред Богом и пред нама: пажња и брига око службе; а оне који су писмени, па због службе не могу да врше своје молитвено служење нити да буду са братијом на богослужбеним скуповима, поучавамо да не буду малодушни и очајни од помисли да су изгубили корист, него нека су пре добродушни и радосни што их је Господ окрепио да послуже својој браћи, по подобју онога који рече: 'Не дођох да ми служе, него да служим и положим душу моју ради избављења многих.'¹⁰¹

Тakoђе, Свети Сава даје заповести о оснивању болница и обучавању болничарских делатника¹⁰² што је један од просветних облика присутних у друштву. Ову су само неки од делимичних примера просвећивања тј. просвете на делу, у пракси.

Имамо обједињено појмовно – делатно искуство просветитељства самога Светога Саве који је и кроз духовно предавање, а и кроз једно непосредно деловање показао један значајан пример како приступити уопште просвећивању човека употпуњујући то једним дубинским разоткривањем. Наравно да је човеку као једном духотелесном бићу потребна и духовна, али и физичка помоћ потребно је чинити просвету поуком, али му и помоћи у свему телесно потребном: у храни и пићу, у одевању, у пружању склоништа, у помоћи, у болестима и немоћима.

Наравно да се просвећивање изводи научним излагањем тако да оне којима помажемо упоредо морамо да их и поучавамо тако да би они стекли потребна знања за своје сопствено самоодржање. Болесном ће се помоћи тако што ће се када оздрави дати поука како да одржава своје здравље, бескућног треба научити како да изгради кућу, а гладног треба научити како да производи храну, а жедног пиће. И ту на снагу донекле долази народно архетипско сећање на Светога Саву. Он учи жену како да тка, ратара како да оре, кућегрдитеље учи прављењу прозора. То су неки народно – просветни модели кроз

---

⁹⁹ Доментијан: Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1988., стр. 99

¹⁰⁰ Жичка беседа Светога Саве: О правој вери, стр. 1

¹⁰¹ Свети Сава: Сабрани списи, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1986., стр. 76

¹⁰² Исто. 83

које је народ сагледавао просветни значај који је имао Свети Сава као највећи српски Просветитељ.

Сава поново у Жичкој беседи наставља да излаже своје дубинско сагледавање просвећивања:

"(14) Зато, ако сачувате, бићете блажени (од Бога у векове, и блажена биће срца ваша, и блажене биће душе ваше, и бићете блажени) ви који сте примили веру Божју и сачувајте је у чистоти. Гледајући у бесмртни дар Христов, творите свагда бесмртна дела у Христу: веру чисту и молитву честу, имајући према Њему љубав и наду, и савест чисту пред Богом и пред људима (ДАп. 24, 16), пост и бдење, на земљи лежање, истину у свему, чистоту телесну и душевно уздржање, чувајући разум светог крштења – просвећења Божјег, којим се одрекосмо Сатане и свих дела његових. И свагда љубити покајање и исповедање грехова својих и плакање над њима; умиљење, смирење, праведност, поучење, исправљање живота свог, мржња на грех; не опијање, не блудничење, него, напротив, чист живот какав је Божјим очима угодно гледати."¹⁰³

Улазећи у само језгро просвећености виђене као разум светог крштења тј. разумевање шта Крштење јесте тј. примање просвећења Божјег. Крштење јесте разум и разумевање Божјег просвећења. Наравно да би негде формално назнабожачки могли да закључујемо какав је то обред поливања водом, али Господ каже да се то чини Духом и водом (Јован 3, 5) и Сам за Себе говори да је он вода жива (Јован 4, 10) зато тај симбол воде кроз обред Крштења предствала само Божје Просвећење које је Христос сам.

Описујући способности његовог оца Светога Симеона он указује на његове светитељско – просветитељске својствености и на светитељско – просветитељске моћи схваћене на један универзално – узвишени начин:

"Ваистину у недоумици сам како да га назовем. Да ли господином добрим? Да ли учитељем праве вере? Оцем благим? Пастиром, који вером напаса предано му стадо? Просветитељем цркава и учитељем добрих обичаја и који вазда пребива у молитвама? Да ли преизобилним служитељем и љубитељем ништих? Да ли наставником праве вере и учитељем добре вере и чистоте, светилом васељене? Да ли наставником пуним вере и узором кротости и поста? Да ли наставником премудрости и смислодавцем и укротитељем несмислених? Да ли чуваром стада свога и премудрим бранитељем свију оних који живе око њега? Јер ваистину ово све догоди се на њему."¹⁰⁴

Овај пример који је истовремено и опис личности Светога Симеона показује читав збир просветитељских особина: учитељства, наставништва, чуварства, премудрољубља. Наставник и учитељ су речи које се на грчком преводе са речју даскал, видећемо да ће се у будућности ова титула код Срба раширити и да ће имати општу употребу. Некако као да јој се корен нашао баш у овим Савиним речима којима је описивао Симеона. Он га и директно назива просветитељем показујући тиме да је та особина код одређених богоугодних богоизабраника који су просветитељи искључиво Божјим даровањем, а не

¹⁰³ Жичка беседа Светога Саве: О правој вери, стр. 4, 5

¹⁰⁴ Свети Сава: Сабрани списи, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1986., стр. 104

неком својом вештином. То просветитељско богодаривање на себи је имао Свети Сава и као да је уствари нека своја својства уцртао и у опис свога оца Симеона Немање.

Говорећи и у својим стихирама о просветитељству Немањиним Сава казује:

"Божије таланте што прими не скри у земљи,
умножив их примио си од Бога благослов
што због тебе њима разумне украси
и знањем просветли,
те од њих луче светле блистају
оче преблажени."¹⁰⁵

Оваква слична формулација јавља се и у следећим стиховим ове Службе:

"Славу непокрадљиву,
Богатство непропадљиво, мудри,
добродетељима примивши,
словом украсив,
сазнањем просветлив ум
из ког чудеса светла шаљу се,
оче блажени,
верним слух ваистину озарује светло."¹⁰⁶

Из ове две формулације видимо један исти дух који говори о просветљењу знањем. Сава заправо показује одакле је пре свега извориште просветљењу и просвећивању. Оно долази из знања и сазнања. Већ смо указали на Савине речи да исправност живота не вреди без просвећене вере у Бога. Просвећена вера јесте вера која је неопходна да би се истински и непомућено исповедао Бог, супротно, као што смо већ рекли, слеповерју које је као слепо вођ слепима. Просвећена вера долази од знања и сазнања. Знањем се просвећује и просветљује, а последично када се дође до просвећења онда се долази и до просвећене вере. И овим Свети Сава долази до једне сазнајно – верујуће синтезе. То знаверујуће јединство јесте гносеолошка одлика православне цивилизације: вера и знање јесу у једном богочовечанском јединству. Верознање и знавера јесу једно те исто својство Бога којим Бог дарује човека као оно створење које на себи носи Лик Божји и у себи има све створене боголике силе и енергије садржане. Зато његова способност за сазнањем и његова моћ вере долазе некада до невероватних граница. Човек може да досегне границе универзума, а понекад, Божјим благословом, и да прекорачи те границе, а може досегнути

---

¹⁰⁵ Исто. 128

¹⁰⁶ Исто. 130

и до унутрашњости најситнијих честица. Како би то постигао, а да у себи, као што би рекао Милутин Миланковић, није имао искру божанску?¹⁰⁷

Из области просвећености долазимо до онога из чега смо видели да просвећеност долази, а то је знање. Свети Сава је изградио једну гносеолошку матрицу с једне стране крајње једноставну, а са друге стране једну од најпрецизнијих, најтачнијих, најчињничкијих и најузвишенијих. Та гноселоска мрежа постала је кључна и суштинска гносеолошка тачка кроз читаву српску историју расла је и развијала се и до данашњих дана, а пролазила је кроз најпакленије струје историје.

Прво почећемо са Савиним гносеолошким излагањем које своје упориште налази у апостолпавловском схватању знања:

"Ја многогрешни и увек тром на подвизавања духовна бих у манастиру нашем свете Владичице и Богородице Наставнице наше, и да ли послужих, или потрудох се, или не мале туге примих, говорим по апостолу Павлу: 'да ли у телу или осим тела – не знам, Бог зна'; тако и ја о себи говорим: ако што и примих од тога реченог – не знам, Бог зна!"¹⁰⁸

Постављајући себе у једно стање крајње самоунижености која није искључиво нека позиција морално прочишћења, јер у Православљу врлиностицање није нека дисциплина из морала већ што боље уподобљавање Богу који се и одређује по неким светоотачким дефиницијама као савршена Врлина или Свеврлина. И реч врлина долази од врха и линијености. Врхо – линијско јесте оно с Врха, од Бога. Зато и скромност као прва од врлина, а која долази од црквенословенске речи кроме – осим, изузев, по врх, јесте кретање ка Божанском Врху. И то је једна метода која као самоунижавајући дух жели да уђе у Врхопознање тј. Богопознање.

Говорећи о труду који је требао да изврши, а који је сигурно извршио и чак дубокознајући да је то у чему се подвизавао јесте сигурно извршио он опет, иако, имајући ти интимно знање говори да Бог зна без обзира да ли он то, Сава, знао или не знао. Бог зна чак и када то неко нешто поуздано зна, али Бог зна, такође, и када тај неко не зна ништа о томе. У сваком случају, не знао или знао, Бог зна.

Бог зна када знамо, Бог зна када не знамо, Бог зна када мислимо да знамо, Бог зна када мислимо да не знамо. Бог зна када смо стопосто сигурни да знамо то што знамо, Бог зна када смо стопосто сигурни да не знамо то што не знамо. Бог зна и даје нам да знамо то што Бог зна. Бог зна и када нам не да да сазнамо то што Бог зна. Бог зна и наше знање, Бог зна и наше незнање. Бог зна и помаже и нама да сазнамо. Бог зна и даје и нама да сазнамо. Бог зна и када треба да нешто не сазнамо. Бог зна да треба и нешто и да спречи да сазнамо. Али Бог зна када треба да заустави нечије незнање и Бог зна када треба да попусти одређено незнање. Бог зна и даје нам да знамо да Бог зна. И када нешто не знамо Он нам ипак даје да сазнамо да то нешто што не знамо знамо да Бог зна. Бог зна када треба и у које време да нам да оно што Он зна, али и Бог зна када треба и када може да

---

¹⁰⁷ Милутин Миланковић: Кроз васиону и векове, ГРАФИЧКИ УМЕТНИЧКИ ЗАВОД "ПЛАНЕТА", У Београду 1943, стр. 248

¹⁰⁸ Свети Сава: Сабрани списи, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1986., стр. 85

нам и одузме оно што смо сазнали. Ништа нисмо сазнали ако пре тога нисмо сазнали да Бог зна оно што смо сазнали.

Онда смо тек незналице ма каква знања имали, ако сматрамо да пре тога Бог није тај који је то већ вечност пре нас знао.

У Житију Симеоновом кроз један савет самога просветитеља Симеона Сава излаже на још један начин своју гносеолошку матрицу: "Уклони од себе оштра уста и увредљиве усне далеко од себе одбаци. Очи твоје нека право гледају и веђе твоје да мигом указују на оно што је праведно. Право ходи ногама својим и испољавај путеве своје. Не скрећи ни десно ни лево, јер путеве који су десно зна Бог, а они с лева су развраћени. А ти учи оно што је право, а хоћење твоје у миру да буде."¹⁰⁹

Ова поука Симеонова говори да оно што зна Бог никада и ни до краја не може се досегнути, а оно што је супротно можда и не треба да се зна. У ствари то "лево" може се и знати, али знање о њему нема никакве користи. Просто речено то што се зна исто је као и да се не зна. Оно што зна Бог чак и да човеку да да сазна, човек никада не може знати на начин како то зна Бог. Он може то знати само као човек, боголико биће са одређеним Божјим својствима, али никада онако како то зна Бог на један Божји начин.

Зато Симеон Немања као један просвећен знањем човек саветује свога сина којим путем да иде, па и којим путем познања треба да крена. А то је познавање ствари, па биле оне божанске или антибожанске, на један човечански начин, јер то је тај прави пут. Човечански пут јесте тај пут којим човек мора да иде, па и када треба да спозна неко Божје знање и да га стекне то може учинити само на један човечански начин и једним човечанским путем. Човечанским који, додуше, прераста у богочовечански, али полази из човечанских духоосновних кретања, човека као боголиког и богосвојственог бића.

Зато Симеон говори да се не иде оним путем који зна Бог, јер је тај пут недостижан за човека, ма колико он у својој охолости мислио да се тај пут може досегнути. Зато неки и устају против Бога у својој охолости, баш због тога што мисле да Бог као неки тиранин и деспот им брани да они уђу у нека тајна познања Његова. Али то није случај, Бог просто не брани нити неким насиљем зауставља човека. Не! Просто Бог када је Сам са Собом Он је у свом самоодношењу и самосазнању, није у односу са оним другим. Када је у односу са оним другим, рецимо са човеком, више није Сам са Собом. Зато неизводљиво је да уђемо у оно што зна Бог, јер ма колико се то неке свеића или не Он је наш Творац, а ми нисмо Његови творци.

Али човечански пут спознаје који се претвара у богочовечански јесте једини пут човека вредан, једини пут човековог спознајног достојанства. То је Симеон мудро приметио и зато је Саву саветовао да се држи те његове премудрости¹¹⁰ баш зато што та премудрост се држи средњег царског пута, златне средине. Из ове мудрости може се извући и она мудрост која се некада Сави приписује, мисао о Истоку и Западу. Ићи правим путем, самосвојним, ни источно ни западно, јесте мисао која би се могла извести

---

¹⁰⁹ Исто. 110

¹¹⁰ Исто

из ове Симеонове проповеди о левом и десном путу. Зато можемо рећи да Сава можда није нигде *explicite* рекао ону мисао о Истоку и Западу, али из ових редова можемо закључити да је то ипак мислио.

И трећи концентрични круг ове Савине гносеолошке мреже даје нам једно целовито светосавско гносеолошко виђење које ће се протезати кроз читаву нашу историју и којег ће се наши највећи и најгенијални људи држати. Оно је исто тако изложено у Савином *Житију Светога Симеона Немање*:

"О владавини његовој и држави његовој не исписасмо по реду, што слушасмо и видесмо, да се не умноже речи. Јер сам Бог зна, а ни од људи није скривено колики је био његов подвиг за нас и за људска незнања, овога блаженога мужа, господина нам и учитеља, који има Соломонову премудрост, Давидову кротост, Јосифову добру нарав; свима диван и страشان владар владарима и господар господарима, и просто рећи други му неће бити раван. Зато ћу о овоме укратко изложити, да се не умножи писање."¹¹¹

Образац "сам – Бог – зна" знање јесте коначно заокружење Савине гносеолошке мреже. Сам Бог зна, а од људи то није скривено: видимо да имамо оно што сам – Бог – зна, али то што Он зна открива и самим људима. Видели смо да имамо и оне могућности у којима нешто сам – Бог – зна, али то нешто је скривено тј. Божје знање које је скривено. Имамо оно Божје знање које је скривено и оно Божје знање које је откривено. У овом случају Божје знање које је Бог открио људима јесте конкретни подвиг Симеона Немање. Божје знање скривено је нешто што сам – Бог – зна, али ми то не знамо, али оно што знамо јесте да то сам – Бог – зна. То Богознање откривајуће према човеку јесте оно знање које је постало доступно и човеку тј. сам – Бог – зна и коме то хоће да каже или открије. Значи: сам – Бог – зна и то што: сам – Бог – зна уноси у човека, предаје му и смешта у њега као у неки сасуд. То: сам – Бог – зна спушта се, снисходи, силази у човека, а онда му се открива то што сам – Бог – зна.

Друга динамичка слика јесте однос "сам – Бог – зна" и "људска незнања", динамика Божјег знања и људског незнања као једине могуће гносеолошке динамике. Вечита размена знања Божјег и људског незнања јесте једна чудна синтеза. И овде је симболика сасуда. Садржај знања Божјег се излива у сасуд звани људско незнање. Отуда и подвизавање, под – вижништво, узношење, саможртвовање одређеног светитеља – просветитеља за људска незнања, али као човек и он је онај у кога се излива оно: сам – Бог – зна. Знање Божје једино и може донети знање људском незнању. По Светом Сави, а то није далеко од једног максимално објективног становништва, знање Божје је једино знање које можемо имати и можемо задобити, остало је људско незнање. Знање Божје је она једина сила која расклања таму људског незнања. Знање Божје струји у људском незнању. И када гледамо спољне зидове неког сасуда ми гледајући право не видимо садржај који се налази у том сасуду. Тек када се надвијемо над њим видимо садржај. Тако гледајући право у зидове људског незнања ми не видимо садржај Божјег знања у њему. Када се подигнемо или када се подвизнемо (подвисимо) над зидовима људског незнања тек тада видимо да је

---

¹¹¹ Исто. 99

унутрашњи садржај који је насут у људско незнање уствари Божје знање које изнутра осветљава и просветљава људско незнање и човеку даје знање.

Увек се у историји смењују знање Божје и људско незнање. Некада људи то називају игнорантизам или агностицизам. Када људско незнање остане без Божјег знања или када људско незнање бива смењено Божјим знањем, то су нека два правца у историји која је приметио Свети Сава када је рекао да оно што: сам – Бог – зна, не би од људи скривено. Агностицизам и игнорантизам јесу стања када човек исповеди своје људско незнање, немоћ свог људског незнања, а оно парадоксално постаје очајни позив за тражењем Божјег знања. Бог са Својим Божјим Знањем које је Он Сам излази у сусрет немоћи људског незнања и тада настаје стање у коме од људи не бива скривено, јер тада сам Бог зна.

Ова гносеолошка матрица (мрежа) Светога Саве практично је неисцрпна, јер образац "сам Бог зна" почетак и крај је сваког знања, али и претходност и последичност сваког незнања. Образац "сам Бог зна" исцрпљује свако знање и свако незнање и он је испред и иза сваког знања. А ова матрица, што ћемо негде и кроз овај запис захватити, постаће испред и иза сваког сазнања и концепта сазнања у нашем историјско – културном обрасцу.

Из поља знања и гносеолошке матрице Светога Саве долазимо до Савиног тихословља. Рекли смо да је Сава био тихословац и неким примерима из његовог дела показаћемо неке од делова тог тихословља.

Када говори о молитви Сава каже: "Јер добра је молитва, и веома добра; она чини да беседимо са Богом и узноси нас са земље на небо. Али боља је и још виша – љубав; јер молитва је део врлине, и од свега савршеног у телу најсавршеније, као неки одсечак и уд, а љубав је глава и савршенство; она показује са њом спрегнуту смерност, која чини узвишеним, и милостињу и човекољубље, а ради њих чак Бог постаде човек и зове се Бог, и ради тога се човек указује Бог, небеском Оцу сличан."¹¹²

У овим правилницима видимо да је Сава у неку руку претходио Синаитовој дефиницији молитве¹¹³ и не само то него да је и изградио одређене елементе непрестане молитве: "После ове молитве треба да бивају коленопоклоњења, ниско до земље онима који могу, а онима који су немоћни, нека буду мала утврђења; њихова три коленопоклоњења треба лаганије вршити. Потом треба да говоримо у себи: 'Боже, очисти ме грешнога и помилуј ме',. . ." ¹¹⁴

Овде видимо да Свети Сава уводи ту унутрашњу, умну, умосрдачну молитву. Говорити у себи то је унутрашње, умосрдачно молитвословље. Сава, такође, поучава и, додуше најкраћи, али најефикаснији облик Исусове молитве:

"Нека је знано свакоме који хоће да држи овај псалтир, да поје јутрењу и часове и вечерњу обично, без међучасја и без молитава, а место свега тога нека му буде ово:

---

¹¹² Исто. 77

¹¹³ Добротољубље V, МАНСТИР ХИЛАНДАР, Света Гора Атонска 2007., стр. 175

¹¹⁴ Свети Сава: Сабрани списи, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1986., стр. 49

отпевавши цео метимон до 'невидљивих непријатеља мојих', рекавши и 'јер је страشان суд' и 'Непостидну', затим 'Господе помилуј' 40 пута, затим: 'Помилуј ме, Боже'; потом Канон светој Богородици пој напред, затим: 'Слава у вишњима Богу', тропари, затим молитву 'Господе, Господе, који нас избављаш' пој најпосле, затим: 'Господе помилуј' 40 пута, ако ли је пост 50 пута."¹¹⁵

Молитва "Господе помилуј" јесте најкраћи облик Исусове молитве, а најдужи облик: "Господе Исусе Христе, Сине и Речи Божја, Богородице ради, помилуј ме грешнога". Имамо и средњи облик различитих мера. Код Саве смо нашли овај најкраћи облик и то се некако уписало у памћење народа тако да је Вук у својим описима српског народа пописао одређене молитве Богу које народ користи, а које су овог кратког тихословног вида¹¹⁶. Савин свеутицај је несумњив и у овом пољу, и у свом народу, али и у васељенском Православљу.

Од тихословља осврнућемо се и на неке негатолошке исказе Светога Саве: ". . . показаше победу против ђавола. . ." ¹¹⁷; "Заповедио бих да им се дају расе шивене, али видех да завишћу ђаволском међу њима настадоше многа роптања. . ." ¹¹⁸; ". . . ужаснуше се демони. . ." ¹¹⁹; ". . . против ђавола победу показаше и његовим многим искушењима распаљивани одолеше му, . . ." ¹²⁰

Динамика молитвословног и тихословног с једне стране и негатолошког с друге стране, а коју смо овде изобразили, јесте тај Савин просветитељски свезамах и сверазмах којим се он успињао до небеса, али којим је понирао и у најпреисподније ђаволске дубине. А да би неко био највећи Просветитељ мора имати један овакав богодани дар.

Сава нам у једном делу стихире то и открива:

"Чуо сам, Господе, твога промисла тајну,
сазнадох дела твоја
и прославих твоје божаштво."¹²¹

Није чудо што Доментијан Саву види као онога који је својим духовним погледом премерио васељену када сам Сава открива нам да је чуо тајну промисла Господњег и да је сазнао дела Божја. Врло непосредно, врло богонаучно. Сава се и уздражава, као што је рекао, од превише речи и то је узрок његовог не многог писања које му одређени замерају. Сава само у заметцима открива своју богонучност и богостечену моћ премеравања и сагледавања Васионе (дела Господњег) и тајну Промисла. Зато Сава јесте онај који је у потпуности у себи објединио богомудрост, богословију, богопис и богонаучност.

---

¹¹⁵ Исто. 141

¹¹⁶ Вук Ст. Караџић: Описаније Србије, БИГЗ, 1989., стр. 92, 93

¹¹⁷ Свети Сава: Сабрани списи, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1986., стр. 43

¹¹⁸ Исто. 73

¹¹⁹ Исто. 123

¹²⁰ Исто. 141

¹²¹ Исто. 126

Овим поглављем покушали смо колико је могуће да сагледамо философију богомудрости Светога Саве којом је уоквирио читав философски ток српске културе и духовног стваралаштва, али и као оног који је образовао књижевно–философско–богословско–научно једињење. Нисмо се превише бавили историографским освртима према Светоме Сави колико смо се окренули ка историософским облицима његовог духовног стваралаштва показујући да је његова мисао основ и испуњујући узор свих следећих генерација духовних стваралаца КФБН-синтетизације у српском народу. Нас су интересовали, пре свега, конкретни и јасни духовни закључци Светога Саве са највећим нагласком на његово философско стваралаштво, али не и без ових осталих облика синтетизације.

2)Дворска философија Првовенчаног

Као што смо навели већ у уводу овог поглавља дворска философија није мисао која одступа од философије богомудрости, него је само један од чланова скупа те философије, али само пројављен у историјским оградама српске властеле и владара. Можемо је назвати и аристократска или племићка философија, мисао која се појавила међу племством које је постало савоучено, а та савоученост протезала се кроз читаво средњовековље.

Међу првима је **Стефан Првовенчани** (1165 – 1228). Он је и најзанимљивији стваралац. Иако, старији од Саве као и његов отац постао му је духовни ученик. Следећи Савин пример и он је написао животопис Симеона Немање. Писао је и повеље и натписе.

Тако он у *Хиландарској повељи* ствара један постањско – научни приступ у самом уводу:

"Када у почетку створи Бог небо и земљу и људе на њој, и благослови их и даде им власт над сваком тварју својом, постави једне царевима, друге кнезовима, треће господарима, и свакоме даде пасти стадо своје и чувати га од свакога зла које би наишло на њега."¹²²

У том научном духу кроз одређене наводе речи Првовенчани наставља излагање и у своме животопису:

"– Јер оно што је било пропало поврати и растурено сабра, и јереси прогна с помоћу Христа твојега, и људе и земљу своје државе, извукав као из бездане, научи божјем величанству, да се слави име свето."¹²³

Али и у Житију он као и у Повељи наставља проповед на један постањско – научни начин:

"Онај који од сздања свега света милује пали род људски, милосрђем светого својега Духа, унапред објављиваше пророчким устима оно што ће бити, као што рече пророк: 'Речју Господњом небеса се утврдише, и у даху уста његових сва је сила њихова.' Јер пророци, проричући, утрђиваху свет му створени Духом његовим светим да верује у Свету Тројицу и у једно божаштво, па и о доласку његову који ће бити."¹²⁴

Из свих ових духовних образаца које је демонстрирао кроз ове наводе Првовенчани нам сада у једном другачијем облику саопштава сједињено научно–философско–богословско поимање његове мисли, а кроз ту мисао ми ћемо препознати и његов главнострујни философски облик:

"Давалац онога што је благо и источник сваком давању неоскудни, услишалац свакога који га призове истином, не хтеде ничију пропаст, него заповеди да се сви спасу и у разум истинити дођу, Владика свих, Христос Бог, истинита мудрост Очева, кога ако ко нађе у истину је блажен; ко је дакле тај који може да искаже силе Господње? Ради таквог

---

¹²² Стефан Првовенчани: Сабрани списи, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд 1988., стр. 55

¹²³ Исто. 81

¹²⁴ Исто. 63

смеренија Владике све се удивљава, јер нашег спасења ради би човек, свих Бог оваплотивши се у Пречисту своју матер, и својим благовољењем венча нас дајући неоскудно испуњење онима који с љубављу падају ничице к њему."¹²⁵

Ови редови нам јасно показују научност и философичност кроз "мудрост Очево" и богословност кроз Боговаплоћење. Открива нам се философија богосиле Стефана Првовенчаног. Са питањем "ко је дакле тај који може да искаже силе Господње?" Првовенчани је, можда једним скромним и смерним питањем, преназначио сва савремена научна претпостављања и предомишљања. "Силе Господње", наука већ неких 450 година пита се о овим или оним силама: сила гаравитације, електромагнетна сила, честице као носиоци силе. Чак и најновије претпоставке говоре о одређеној загонетној сили космоса која у себи сабија сву енергију Вационе. Све сила до силе, а ко ће исказати силе Господње пита се Првовенчани, јер Сила свих сила јесте Господ сам. Зато су све силе, ма како их ми називали, у крајњој линији само "силе Господње". И ко их може исказати?

Да већ Првовенчани узима Саву за свога Учитеља и Наставника сведоче следећи наводи:

"Вратих се учитељу и наставнику мојему Сави јеромонаху, да се благословим од руке његове, па да идем противу непријатеља, који се приближују земљи отачества мојега, противу Андрије, краља угарскога."¹²⁶

Из приложеног се види да је Сава још за живота постао Учитель и Наставник у својој домовини, онај који поучава и просвећује свој род у свим правцима.

И у Житију Првовенчани наставља да излаже философију богосиле:

"И опет нам се дају овога Светога чудеса, небројена, и неисказана, и неизмерна, увек и без престанка, обилно и пребогато. Јер чудотворства и силе велике задивљавају ум рода човечјег. Јер као што је немогућно измерити дубине морске и висине небеске, тако је немогућно избројати и чудеса преславна, и неиспитана, и неисказана овога светог господина мојега. Јер презадиви сву весељену јасно, јављајући се брз у помоћи, и у напастима крепак, и у најездама непријатељским велики заступник."¹²⁷

Колико је најновија наука измерила дубине морске и данас је питање, а да није још увек измерила висине небеске (васионске) то је јасно као дан. Али сила Господња која је у светитељским остацима (моштима – моћима) и која је у оностраном заступништву светитеља према оностраности јесте она која једина може да "презадиви сву васељену". Тако и богоугодници добијају од Бога даровани свегледајући увид у свевасељенску твар.

Сам Првовенчани на светосавски начин сагледава научност: "Јер си умножио милост твоју на мени, Боже, и научио си човекољубљу пречаснога и преблаженог угодника својега да увек неисказаним молитвама и благословима и утврђењима не оставља мене недостојна."¹²⁸

И опет на један посредан начин Првовенчани излаже своју философију богосиле:

---

¹²⁵ Исто. 117

¹²⁶ Исто. 99

¹²⁷ Исто. 98

¹²⁸ Исто. 84

"Господе Исусе Христе, спаситељу наш, наставниче заблуделим, оче истините светлости, једночедна речи очева, вођо старих, утврђење младих, привуци моју младићку слабост у вољу истинитога твог разумевања да, претекав, испредњачим на путу овом, који се и господин мој, овај свети мој хранилац, труди ићи."¹²⁹

На један крајње индиректан начин Првовенчани осликава своју философију богосиле. Сва богосила јесте сабрана у Христу и Он је та богосила, бар по Првовенчаном. Из те философије богосиле проистиче и философија знања Стефана Првовенчаног:

"Јер ти знаш, зналче срца, Господе Исусе Христе, да овај свет не заволе душа моја, ни оно што је у њему."¹³⁰; "Тебе знам, Господе Боже мој, да имаш богатство нетрулежно и благо живота."¹³¹

Примећујемо одмах ту двосмерно спознајну путању Божјег познања и познања Бога, али морамо увек нагласити да прво претходи другоме. Божје познање које се улива у срце човеково производи човеково познање Бога. Можемо рећи од Бога Божји Богу приноси знање Божје. Ова гносеолошка поставка која је сама по себи самосвојна ипак се рађа из гносеолошке мреже самога Светога Саве.

Осликавање негативних сила, такође је присутно у делу Стефана Првовенчаног што примећују и неки други аутори као што је академик Миодраг Павловић.

"Али непријатељски ђаво, завидник добра, увек се труди да у ров погибаони рине род људски, саблазнима својима и бедама многим, хотећи ослабити оне који верују у истинитога Бога нашег, а који, бедни, не зна, који је заборавио онога који свагда прогони."¹³²

" – Дођите и видите, оци и браћо, ако сам и најхуђи међу браћом својом, али Господ Бог и пречиста владичица Богородица, мати његова, не гледа на лице човечје, него удостоји мене најхуђега, који верујем у једнобитну нерздељиву Тројицу, да чувам ово предано ми стадо, које видите сада, да се не посеје кукољ лукавога и одвратнога ђавола."¹³³

"Јер је свеубилачки ђаво насејао штетну пlevу и укоренио је у срца њихова, и одваратио их од Творца својега, да служи глухим кумирима, па их је, штавише, довео и до писања њихова, да их рине на дно скровишта адових."¹³⁴

Овим последњим наводима заокружили смо једно доста површно језичко осликавање дела Стефана Првовенчаног. Ти наводи говоре о јаком осећању, па и предосећању зла које је у свом духовном прегледу стварности поседовао Првовенчани. И историјске околности у којима је и сам живео давале су му врло често за право тако да ови његови искази нису били само одраз његовог духовног расположења, шта више

---

¹²⁹ Исто. 75

¹³⁰ Исто

¹³¹ Исто. 84

¹³² Исто. 98

¹³³ Исто. 70

¹³⁴ Исто. 63

Првовенчани је волео весеље и врло често је сазивао разне музичаре да свирају на његовом двору. И на тај начин он је ширио једну врсту уметничког стварања.

Као теоретичар богосиле из тог погледа на свет и стварност он је изводио закључке и о знању, просвети, науци, богословљу, уметности и философији. Видели смо и његове духовно – предвиђајуће – прозируће – прендзначајуће тренутке који долазе из философије богосиле.

Иако је био наследник на престолу Немањином и Србију из жупаније подигао на ниво краљевине не може се рећи да му је све ишло лако, имао је и он своје тренутке мучеништва: сукоб са братом Вуканом, претње са разних страна изражене према његовој младој краљевини. И поред свега тога он је нашао времена за духовно стваралаштво и уздизање до препознавања Божје Силе као Силе свих сила, сила које су силе Господње.

Без обзира што је Првовенчани примио монашки чин пред крај живота он је један од првих у нашем средњовековљу који је покренуо и тај световни приступ у писању. Али то не треба да збуњује како је он као световни писац писао тако узвишено – божанске редове. Па баш зато што је крајње прецизно схватао појам световног који се у нововековнијем схватању сматра нечим што је против Бога, Цркве, Свештенства. Али то уопште није нешто световно, већ нешто противљујуће. Световно је, као и Црквено, крајње равноправно има своје извориште у Богу и подједнако, да тако кажемо, полаже право на Бога као и црквено. Да, као што и свештеник може бити јеретик, тако и владар може бити богоотпадник, али те стране саме по себи не могу нарушити принцип световности и црквености. Та начела остају непромењива у Божјем окриљу. Из њих се не могу крити противбожански поступци и то је Првовенчани одлично знао. Зато и јесте описао ону епизоду о Немањином Сабору по питању богумила. Немања чак није реаговао у почетку на њихову проповед, али су жалбе од свих народних страна и сталежа долазиле до њега непрестано. Зато је он више реаговао као правни, уређујући чинилац, а не као Учитель Цркве, јер он то свакако није био. Судио је богумилима по делима њиховим, по ономе како се понашају, а вести о насиљу стизале су са свих страна.

Тако је и Првовенчани схватао своје дужности. Његова је обавеза да обезбеди мир у својој држави и на њеним границама, а ред унутар ње. То је он схватао као неку врсту свог владарског богослужења. Служити Богу кроз владарско начело.

Тај пут он је оставио и својим наследницима као заоставштину. Ипак и сами владари морали су бити пример другима, морали су да служе за углед. Градили су храмове, бирали и најмили уметнике, скупљали око себе писце, лекаре и учењаке. Тако су духовно обучавали и своју децу, оне који су потенцијално требали да их наследе на престолу. Колико је то било у њиховој могућности, остаје отворено питање. Они су стицали знања и проучавали су науку, духовно су се уздизали у сваком погледу и у томе су поприлично успевали. Видећемо да су неки од њих достигали заиста величанствене тренутке стваралаштва и верознајућег чина.

Првовенчани је само онај који је започео то дворско–мисаоно стварање, то племићко–философско разматрање, некако је дао радни задатак свим његовим

наследницима да, бар нешто писано, оставе из себе као траг да су постојали, да су живели, да су стварали и задужбинарили, за душу остављали.

Већ први његов наследник **Радослав** (1192 – после 1235) бави се писањем. Не у тако развијеном облику као његов отац Радослав ипак оставља за собом одређене писане трагове. Рецимо повеља коју је написао Дубровчанима о пријатељству крајње је уредбеног карактера и више подсећа на један законски акт, али и у овој повељи присутни су елементи духовно–беседничког и мисаоно–сазерцатељног.

Тако саму повељу Радослав почиње речима:

"Стефан у Христа верни краљ свих рашких земаља и травунских."¹³⁵

Иако ова порука делује некако цермонијално и више као неки протокол она у себи, ипак, садржи невероватно онтолошке смернице. Када мало више продубимо само значење његових речи видимо да он себе као краљ поставља у Христа, своје обитавање он смешта у Христа и у раван Христову, али још јаче он и своје земље собом смешта у Христа и њихово обитавање поставља у раван Христову. То све са собом повлачи крајње закључке. Не само да је један краљ и да је његова државна област у Христу Богочовеку и Његовој богочовечанској Светлости, него је цела васељена само једна честица у једном Христовом богочовечанском Зраку.

Тако и при крају ове повеље Радослав записује: ". . .ми са милошћу Божјом и пречисте његове Матере у мом господству. . ." ¹³⁶

Све почиње и завршава се са Милошћу Божјом код Радослава. Почетак у Христу, а завршетак у Милости Божјој за Радослава је кључно струјање у његовој повељи. Оно онтолошко, постањско које од искона пребива у Христу јесте христонтолошко, христолошко обитавање твари, а Милост Божја је та Сила која то претварање чини могућим.

Радослав у владарском периоду свог живота није имао велике среће. Ожењен за грчку принцезу Ану као да је имао комплекс ниже вредности. Устукнуо је пред силином свога непоколебљивог брата, повукао се са престола и замонашио. Као монах некако је више утврдио свој светосавски дух у томе поучаван директно од свога стрица Саве. Досад није пронађено неко његово писање из монашког живота, већ само из периода световног живота.

За свог владарског живота није оставио неку задужбину премда је дограђивао неке храмове и богомоље. Вероватно није имао довољно времена да подигне неку значајну задужбину.

Из повеље се јасно може видети његов поглед на свет и његово духовно стремљење, али вероватно је ту негде присутна и та слабост коју је он преображавао у благост и као да до краја није могао да уклони ту своју слабост која му није дозвољавала да изгради своју личну аутономност независну од утицаја своје жене, али и од снаге коју

---

¹³⁵ СТАРЕ СРПСКЕ ПОВЕЉЕ И ПИСМА, књига I, ДУБРОВНИК И СУСЕДИ ЊЕГОВИ, ПРВИ ДЕО, средио Љуб. Стојановић, БЕОГРАД – СР. КАРЛОВЦИ, штампано у сремској манастирској штампарији 1929, стр. 11

¹³⁶ Исто. 12

је демонстрирао његов брат. Вероватно је ту лично–изграђујућу пуноћу постигао тек као монах и у духовном окриљу свога стрица Саве.

Његов брат **Владислав** (1198 – 1267) како му и име само говори био је боље среће што се тиче владарског стажа. Ктитор је манастира Милешева и успео је да врати посмртне остатке свога стрица Светога Саве из Бугарске у Србију.

И он је за собом оставио одређени број записа, нешто више од свога брата Радослава. То су такође повеље, законски акти који у себи, као што смо већ видели, садрже многоструке духовне поруке.

Без обзира што је с властелом учествовао у свргавању брата са престола он је, ипак, показао велику прилежност према Богу и према испуњењу Божје воље.

Тако у својој повељи из 1238. године. он у уводу записује:

"Стефан Владислав с помоћу Божјом краљ свих рашких земаља и Диоклетие и Далмације и Травуније и Захумља обавезујем вам се."¹³⁷

Већ у овим првим редовима видимо да своју власт Владислав види као успостављену Божјом помоћу. У истом духу он завршава овај свој запис:

"Стефан Владислав с помоћу Божјом краљ свих рашких земаља и приморских."¹³⁸

У другој, пак, повељи у којој критикује Дубровчане због њиховог понашања Владислав пише у мало измењенијем облику:

"По милости Божјој ја Стефан Владислав пишем ти кнеже дубровачки, . . ."¹³⁹

Иако указује на Божју милост и призива је види се да је тон обраћања оштрији и одсечнији и да та милост Божја врло лако се може претворити у гнев Господњи или, можемо то и овако рећи, видимо да је милост Божја у стању гнева Господњег и да је написана у на један гневогосподњи начин.

Већ у другом писму Владислав је у једном опраштајућем стању и у једном благострујном расположењу:

"Стефан Владислав милошћу Божјом краљ српски дајем своју милост пријатељима својим властели дубровачкој, . . ."¹⁴⁰

Као неки канал за Божју милост и као неки преносник силе Божје милости Владислав ту милост и благодот жели да пренесе на друге. Он жели да спроведе Божју милост и у спољни свет, јер владар тих доба био је онај ко је богопомазан и као такав ужива посебну благодот Божју која за њега постаје апсолутна обавеза и апсолуно обавезујућа према свима. Он некако потврђујући своју власт овај запис завршава речима:

"Стефан Владислав помоћу Божјом Краљ Српски."¹⁴¹

Владислав је показао велику отвореност према милости Божјој и према спровођењу те Милости. Он је онај који и признаје да његова власт произилази, одржава се и завршава помоћу Божјом. Можемо из самог осећања текста видети да то није неко лицемерно стање

---

¹³⁷ Исто. 14

¹³⁸ Исто

¹³⁹ Исто. 15

¹⁴⁰ Исто. 16

¹⁴¹ Исто

у коме владар мора да се крије иза Бога, као неког конвенционалног ауторитета, већ да истински спознаје Божју милост и помоћ као потврду његове власти, па и начела власти уопште.

Да владар не мора да се обавезно позива на Бога говори нам једна повеља **Уроша Првог** (1220 – 1277). Она почиње на један непосредан начин:

"Ова моја повеља пише се краљевства ми љубљеном овом присноме кнезу дубровачком."¹⁴² Тако Урош и завршава овај свој запис: "И ова моја повеља да им буде утврђење."¹⁴³

И када би неко таман помислио да Урош не мари за божанску раван и да је према томе равнодушан, можемо видети, у следећој повељи, да такво разматрање није ни приближно тачно:

"Ја Стефан Урош с помоћу Божјом краљ свих српских земаља и поморских."¹⁴⁴

Унутар саме повеље Урош Први наставља у правцу једног крајњег богоузвишеног излагања: "У Господа Бога Сведржитеља и у Пречисту Његову Матер и у Свети и Часни и Животворећи Крст Господњи и у Света Божја Јеванђеља и у све Свете Богу угодивше од века."¹⁴⁵

Из ових редова видимо да Урош ни најмање није немаран када су на снази одређена Божја питања. Ову повељу он и заокружује са једним таквим закључком: "Стефан Урош с помоћу Божјом краљ свих рашких земаља и поморских."¹⁴⁶

Урош негује један слободарски дух када говори Дубровчанима да могу његовом државом ходити слободно.¹⁴⁷

И у још једној својој повељи Дубровчанима Стефан Урош казује: ". . . ви знате ако је неко порекао моје речи а ни такоме никоме Бог вам дао здравље."¹⁴⁸

Ово је само један надодатак на читаво богоугодно схватање Урошево. Неко би рекао да ови списи и нису никакво философско штиво већ само неке објаве, али у склопу философије богомудрости ови записи заиста имају један философски значај, јер у себи негују једно богоуздање које јесте оно које излази из Богомудрости као такве тако да ови богоуздањски записи у себи имају једно богомудро пуњење и једну богомудру пуноћу.

Што се тиче Уроша Првог он се није само бавио повељама већ и задужбинарством, тако је његова значајна задужбина манастир Сопоћани. Био је један миротворив владар који се трудио да се не свађа са својом браћом и да не улази у сукоб са онима који би требало да га наследе, па ипак је по неком немањићком усуду био збачен са власти од стране свога сина. Његова владарска страна јесте битна за историографију као што је и његова духовна страна битна за једно прецизно историософско сагледавање. Иако,

---

¹⁴² Исто. 17

¹⁴³ Исто. 18

¹⁴⁴ Исто

¹⁴⁵ Исто

¹⁴⁶ Исто. 19

¹⁴⁷ Исто

¹⁴⁸ Исто. 21

Урошеви погледи у повељама увек су усмерени на посматрање кроз Божју помоћ и Божју милост, он представља у последњим наводима богоданост нпр. богодано здравље и та богодана мисао као да крунише Урошево мисаоно сазерцавање.

После Уроша долази **Драгутин** (пре 1235 – 1316) Стефан краљ, прво владар Србије, а касније сувладар са својим братом Милутином. Владао је северним деловима краљевине као сувладар. Одликовао се једним аскетским приступом. Када је у једном лову, збачен с коња, повредио ногу схватио је да је то опомена провиђења зато што је збацио оца са престола и зато што је брата обесправио без могућности да преузме престо. Зато је одлучио да подели своју власт са братом. Тада је у Србији завладала двопрестолна власт, нешто што се ретко сретало у срдњовековљу. Обично су више била присутна свргавања, обарања, обесправљивања, монархоубиства и шта све не. Али Драгутин је поступио другачије. Он је хтео да подели власт, да уведе равнотежу власти у својој држави, да као самодржац себе самоограничи. То је заиста једно смело, али и слободоумно приступање начелу власти.

Пишући једну своју повељу Дубровчанима он им се некако, слично свом оцу Урошу Првом, обраћа непосредније, лично. Нема неког директног и отвореног богопомињања кроз читаву повељу. Она је пуна срдачности и љубазности. Али на крају повеље Драгутин улази директно у богопоменичко–философску раван:

"СТЕФАН ПО МИЛОСТИ БОЖЈОЈ КРАЉ СРПСКИХ ЗЕМАЉА И ПОМОРСКИХ"¹⁴⁹

Бог зна да ли је овим поступањем Драгутин послушао свога прадеду и духовног узора свих Немањића Светога Саву када је одлучио да не умножава много речи и да не празнослови. Ипак, рекли смо, да је био аскетски тип човека у свему уздржан, у власти као и у многословљу.

Могуће је и то да је Драгутин у неку руку духовно прозирао и увидео да је његов брат не само способан владар него један узвишен човек. Можда је и то један од разлога зашто је пристао на двопрестолну власт. Његов син Владислав Други није имао много среће у власти зато што се своме стрицу Милутину супроставио за живота Милутинова, али одамах после Милутинове смрти био је испоштован према договору Сабора у Дежеви и Владислав је наследио очеве земље. Некако то као да потврђује ту духовно – прозорљиву црту Драгутинову. Ипак је Милутин испоштовао договор, а како су се касније развијали историјски догађаји то већ није прича о Драгутину краљу.

Драгутин је такође био и задужбинар, тиме и заштитник уметности, па и школства. Био је задужбинар цркве светога Ахилија у Ариљу.

Драгутин је морао пратити традицију својих светих предака, то је донекле пренео и на своје потомке. Његов син Урошица је постао монах Стефан и са својим братом Владиславом сматра се да је подигао задужбину манастир Тавна код Бијељине. Видимо да

---

¹⁴⁹ Исто. 33

је тај духовни радијус зрачења нешто што је Драгутин пренео на своју средину и на своје потомство.

Краљ Милутин (1253 – 1321) јесте владар који после Првовенчаног почиње више да се посвећује писању. И његов манир јесу највише повеље. Оставио је и записе другачијег типа. Један плодотворан владар у сваком погледу. Успешан бранитељ своје државе, задужбинар првог реда који се заветовао да подигне црква онолико колико година буде владао.

Кроз своје повеље Милутин уводи објављенички тип гносеологије који се јавно саопштава и према свима усмерава.

"Да је знано свакоме. . ." ¹⁵⁰

"Да је знано свакоме." ¹⁵¹

"Да је знано сваком створих милост краљевства ми трговцима дубровачким!" ¹⁵²

"Пише краљевства ми да је знано свакоме." ¹⁵³

Из ових навода видимо какав је то објавни облик гносеологије који почиње и речцом "да", а та речца и у самом апостолском излагању везује се за самога Богочовека Христа (2 Кор. 1, 20). Као што је и речца "је" скраћеница од речи "јесте" што је изложено у Петокњижју као име самога Бога (2 Мој. 3, 14; Јован 13, 13). Тако да се у првом уводном делу ове објавне гносеологије краља Милутина практично крије Име Божје. Именом Божјим је знано, Именом Божјим је нешто знано. И када кажемо "да је" ми уствари кажемо "Именом Божјим". Зато јесте двоструко објавна ова гносеологија краља Милутина, јер она објављује јавно другима оно што је знано, али кроз уводни део на један, не до краја, приметан начин она објављује и име Божје и да је једино именом Божјим знано оно што је знано.

И сам краљ Милутин као и његови претходници потписује се као онај који зна одакле је порекло његове власти, али као и онај који заиста нелицемерно и то јавно и признаје:

"СТЕФАН УРОШ, ПО МИЛОСТИ БОЖЈОЈ КРАЉ
И С БОГОМ САМОДРЖАЦ СРПСКЕ ЗЕМЉЕ
И ПОМОРСКЕ" ¹⁵⁴

"СТЕФАН УРОШ ПО МИЛОСТИ БОЖЈОЈ КРАЉ
СВИХ СРПСКИХ ЗЕМАЉА И ПРИМОРСКИХ" ¹⁵⁵

---

¹⁵⁰ Исто

¹⁵¹ Исто. 34

¹⁵² Исто. 35

¹⁵³ Исто. 36

¹⁵⁴ Исто. 34

¹⁵⁵ Исто

Не само да Милутин сматра своју власт као израз изричите Божје милости, него себе види као самодршца који је то Богом и онај чије је самодржавље Богомдано. А као богодани самодржац он некако продубљује у односу на своје претходнике схватање власти као богоуспостављене установе.

У једној својој хрисовуљи краљ Милутин демонстрира своја највиша духовна познања и тиме показује колико је он био један учен и просвећен владар. Он ову хрисовуљу почиње речима:

"Пошто је почетак свега доброг јеванђеље, које је нова благодет Господа нашег Исуса Христа, тако и краљевство ми, желећи нешто мало да каже, од благодети поставих темељ јеванђељу."¹⁵⁶

Показујући да је на светосавском путу и да од тог пута неће одступити Милутин говори:

"Пошто је чуо све ово, и овај божаствени јуноша, господин мој свети, родитељ по плоти краљевства ми свети Сава, први архиепископ српски, чијег сам светог корена и ја грешни изданак, остави самодржавног владара у земљи отачаства свога, матер и браћу, славу и богатство, светлост живота, и присуство велможа и слугу, и све лепоте овога света, помисливши да ће Христа за све стећи, и устремивши се Духом светим, избегао је, као неку чврсту мрежу, широки мирски живот и глатко разливање плоти, и населио се у Светој гори Атонској, и сам је себе принео на жртву великом свештенослужитељу Христу, као једногодо јагње тело своје неискусно које блист цветом девствености, узневши душу на небесну гору, и постиде се Бога и Божјих речи 'заволевши зачетак мудрости, страх Господњи', помисливши да у овом брзо пролазећем животу нема ничег корисног, само су дим, земља и прах, а то се појављује на кратко и јадно је, и брзо пропада – па се дао на труд и уздржање, на пост и свеноћно стајање, потчињавајући се свакој речи која му је наређена тако да су се сви дивили његовом богоподобном смирењу и успеху, сили Божјој која се на њему објављивала, те се домом пресвете Тројице начини. За све Христа вазљубив и Христа у себи имајући и Христа у себи носећи, помиње реч апостолову: 'Ко ће нас одвојити од љубави Христове – да ли жалост, или туга или друго што.'"¹⁵⁷; "Тако размишљајући, из дана је у дан спавао у благодети Божјој, и било је као да сваки дан умире и душу своју вређа уским и тужним путем, па ипак је молитва његова ток непрестан, и чежња ка Богу – непобедима."¹⁵⁸

Само ови редови били би довољни да се види колико је краљ Милутин био просвећен и богозналачки човек, колико је његов духовни поглед дубоко просецао. Дивећи се примеру свога претка светог Саве кроз њега као пример дошао је до потребног познања Бога, света и себе. Зато је ова хрисовуља потврда свега претходног што смо навели, потврда тога да је Милутин итекако знао шта пише, коме пише и због чега пише. Нису то само биле неке обзнане разним странама којима је то слао у писаном облику, него

¹⁵⁶ Драгић Живојиновић: Интерполирана хрисовуља краља Милутина за карејску келију светог Саве Јерусалимског, Стари српски архив, књ. 5, стр. 11 – 41.

¹⁵⁷ Исто

¹⁵⁸ Исто

су то били богзнани списи и Божјим просвећењем исписане поруке. А ово последње што смо навели јесте оно "да ја знано" свима какав просвећени и богознани владар је био Милутин.

Сада долазимо до **Стефана Дечанског** (1276/84 – 1331) од кога се као од неке духовне тачке експоненцијално шири дворско–философска мисао која као да са Првовенчаним добија јак замах, али онда се смањује до тачке зване Дечански. Његове Дечанске хрисовуље прави су пример тог дворско–философског стваралаштва, те монархофилософистике. У њима Дечански показује највише домете таквог мислилаштва и духовног опита. На самом почетку видимо код њега високи степен просвећености:

"Сведржитељ Господ и творац свега, онај који држи у власти сву творевину, једини у вечној светлости, онај који пребива у три лица, Бог од Бога, светлост од светлости, живот и животодавац, превечна мудрост и сила, који је без мајке на небесима познат и опет ради нашег спасења без оца, од мајке на земљи видљив, богочовек да би људе спасао и да би у првобитни рај увео рајску радост, све је претрпео на земљи живећи. Владар и господар анђелима и арханђелима и свим небеским силама, хуљен и клеветан, исмејан, распет, примивши срамну смрт и из мртвих васкрснувши, изведе из ада људску природу, узнесе се к оцу на небо, док су га апостоли и ученици његови гледали и жалили због растанка с њим. Њима обећа да ће послати пресветога духа и научити их свакој истини, и не само његовим ученицима него и свима који верују у његово име, зато што поучени и научени сви свети стекоше славу коју око не виде, ни ухо не чу, ни у срце човеку не дође."¹⁵⁹

Одмах можемо да приметимо како је КФБН-синтетизација дошла до свог смелог изражаја. Појмови као "превечна мудрост и сила", "научити", "поучени", "научени", "Бог од Бога", "светлост од светлости", све су то манифестације књижевно–философско–богословско–научне синтетизација које је у свом писању изобразио Стефан Дечански. Овим он доводи тај дворско–философски, аристократско–философски изражај до пуноће која своје налажење има у "богочовеку", још једном од појмова које користи Дечански. Из ове синтетизације Дечански рађа и свој дубљи поглед на научну запитаност и позив на истраживање:

"Ко је кадар да исприча о моћи божјој? И нама приличи да упервиши к њему очи срца и очи душе разумно схватимо ко је овај цар царевима и господар господарима који узима душе и царевима и кнежевима, у чијој је руци свако биће да му се клања са страхом и радошћу, како је рекао по пророку Давиду: 'Принесите Господу славу и поштовање'. Њега завољеше наши очеви и у њега се уздаше, уздаше се и спасли су се, јер одбацивши бригу о свему земаљском и прихвативши се духовног разума и страха божјег, заменише земаљско царство небеским животом и бескрајном славом, оставивши нам на земљи успомене достојне хвале, испуњавајући сваком насладом и радошћу наше душе и тела наша."¹⁶⁰

---

¹⁵⁹ Павле Ивић и Милица Грковић: ДЕЧАНСКЕ ХРИСОВУЉЕ, Нови Сад 1976, стр. 303

¹⁶⁰ Исто

У овом наводу Дечански се пита о божјој моћи. Он указује на појмове као што су "духовни разум" или "очи душе", али и изграђује и даје преднацрт једној врсти онтологије. Он разликује царство земаљско од небеског живота. За њега је царство земаљско читав оностранни свет: васиона и све што је у њој. Небески живот и слава јесу оностриани свет, свет божанске равни. Оваква небоземна онтологија се појављује и у народној песми *Пропаст српског царства*. Као да је Дечански овим записима пренадзначио појаву те песме у нашој поезији. Дечански овим нуди једно занимљиво тумачење књиге Постања која на самом почетку каже да је Бог у почетку створио небо и земљу. Ако је царство земаљско оностраност, онда и земља јесте синоним за првобитну твар у којој су се згусиле све силе и енергије будућег створеног света. А из тога проистиче и нека врста научног гледања, оног наслеђеног од његовог претка Првовенчаног који се питао о силама Господњим. Дечански се пита моћи божјој.

Већ у следећем одељку Дечански ускаче у поље просвећености и просветитељства:

"Поменућу Симеона Немању, првог и светога владара, љубитеља отаџбине, просветитеља српског и новог мироточца и од њега рођеног сина из младости од Бога вољеног, светог и преосвећеног Саву, првог српског архиепископа и брата његовог по телу, првовенчаног краља Стефана и после ових све наше родитеље који су од њих заблистали и који су царовали на земљи, њима нека је вечна успомена. Од њиховог племана сам и ја, грешни и недостојни роб Христов, Стефан, краљ, и с Богом самодржац свих српских и поморских земаља, праунук светог Симеона Немање и унук Стефана првовенчаног краља и син светог и моћног и превисоког краља свих српских и поморских земаља, Стефана Уроша, син и наследник њиховог светог корена, грана и јединородни изданак мог светог родитеља, омиљен у његовом срцу више од целог његовог живота, потпора и снага старости његове. Зла моја од којих пострадах брзо ћу испричати, не због мог бола који претрпех, него ради божје славе, да сви они који чују, после овога науче да љубе Господа и да га се боје са страхом као свемогућег Бога."¹⁶¹

Просветитељство Дечански пре свега изводи из личности светог Симеона Немање, а не од светога Саве. Зашто? Па баш зато што је Немања као владар истовремено и просветитељ и самим тим он свим својим наследницима, па и Дечанском, постаје један узор и образац, али и обавезујућа порука да владар не може бити само пуки властодржац, већ мора имати ту просветитељско – владарску улогу у друштву и држави. Ту нит пратио је и сам Дечански. У другом делу он урања дубоко у злу страну стварности и живота и увиђа то зло и у односима које је он лично доживео. То наставља у својој даљој повести:

"Тако, дакле, док сам живео у љубави родитељској и док сам се увек веселио у земаљској слави, зли и бедни ђаво који одискони мрзи род људски, који је залудио браћу да продаду свога брата прекрасног Јосифа и који је ставио у срце издајнику Јуди да преда Господа свога на распеће, заборавивши сва добра учења и насладе којих се наживао од свог учитеља са светим апостолима, овај исти и овде се уселио у злонаравне и зломислене људе, који одгојише моји родитељи и сам ја са љубављу срца као браћу и чеда, који

---

¹⁶¹ Исто

оставивши Бога и заборавивши нашу велику љубав, почеше постепено сејати зли коров између мене и мога родитеља. Они који су се претварали да су нам на различите начине били верни, показаше се гори и беднији од неврених. Они који позавидеше мом добром животу, наведоше га злим и недоличним саветима на тако страшно и неподобно дело да је неугодно да се чује и тешко да ум људски схвати. Учинише са мном оно што учинише. Послушавши их ускоро лиши ме светлости мојих очију, не сачекавши, ни испитавши истину, нити расудивши пажљиво о пресуди, јер суд је божји. А још поред тога предаде ме са мојом децом цару Андронику који ме држи у Константињ Граду, то јест да се после овога не спомене име моје, ни име деце моје и да не видим земљу моје отаџбине."¹⁶²

Овај ђавослов сам по себи довољно говори о дубини сагледавања зла коју је Дечански досегао. То је једна врста његове ђавонтологије. Остаје нам још да сагледамо и светосавски гносеолошки образац који је Дечански од свог претка наследио и само духовно–стваралачки изразио у другачијем облику:

"Благи Бог, који од почетка све зна и испитује срца, који је оснажио проданог прекрасног Јосифа и поставио га за цара многим народима и својој браћи, свестан љубави и правде мога срца према моме родитељу, показа према мени велико своје милосрђе вративши ми светлост мојих очију, и као од самих уста смртоноснога ада истрже ме и пошто ме изведе, посади ме на престо мојих светих родитеља и прародитеља и као цара и господара постави ме за владара државе мога оца. И није се утајило ово страшно дело од свих мени равних, од царева и краљева који живе око нас и од свих земаља које су чуле."¹⁶³

"Благи Бог који од почетка све зна" јесте једна варијација на једну од светосавских гносеолошких тема: "сам Бог зна", теме коју смо већ обрађивали кроз поглавље о Светом Сави. Дечански је тај образац само мало другачије уобличио. Из знања произилази и "свест". Дечански каже да је Бог свестан његове љубави и правде његовог срца. Појам свест чак и језички долази од појам знање, јер на српскословенском реч Вест значи Знање. С – Вест би самим тим значила сазнање. То је једна страна ове теорије свести Стефана Дечанског. Друга страна јесте та да је Дечански изградио одређену философију Божје свести која се и код човека формира као боголика свест, а самим тим као и сазнање самога себе.

Само из ових неколико примера могли смо уочити какав је философски мудропис неговао Стефан Дечански за кога је Богочовек Превечна Мудрост и Сила, а преко које је он примио и науку и просвету и знање.

Схватамо овим проучавањем самог дела Стефана Дечанског да је он био један богопросвећени владар и једна богопросвећена личност. Као богопросвећеног га најпре види његов син **Цар Душан** (1308 – 1355). Он је на Дечанском и изградио своју философију богопросвећености: "Док нисам држао ово све раније у мојој власти, него док сам пребивао у љубави великој родитеља мог, богопросвећенога краља Уроша Трећег,

---

¹⁶² Исто. 303, 304

¹⁶³ Исто. 304

самодршца све Земље српске и Поморске."¹⁶⁴ У срдњевику српскословенском облику Душановог закона стоји појам "богопросвећени" без слова м.

Али и поред философије богопросвећености Душан изграђује и једну особену философију власти и моћи, такође преназначује и философију свејединства: "И постави ме за господина и владара свој земљи отачаства мога и владах година шеснаест, и потом већом чашћу од Вишњег Свевладара десницом ојачан бих."¹⁶⁵

"Зато и ја, најоданији роб Господа мога Христа, Богом венчани и благоверни цар Стефан, царски скиптар с вером држећи у рукама, и с најљубазнијим сином царства ми, краљем Урошем, и Бого дарованом царицом госпођом Јеленом, пожелех некоје врлине и најистинитије и православне вере законе поставити, како их треба држати и бранити по светој и свесаборној и апостолској цркви Господа Бога и Спаса нашег Исуса Христа, по земљи и градовима, да се не би умножила у области царства нашег нека злоба, зло домишљање и лукава мржња, него да сви поживимо у пуној тишини и миронеме животу и у животу православне вере са свим људима царства нашега, малима и великима, и да постигнемо царство небеско у ономе будућем веку. Амин."¹⁶⁶

Из ова два навода видимо ту философију власти и моћи и ту антиципирану философију свејединства. Али за разлику од Макијавелија који власт види као неку вештину и за разлику од Ничеа који све види као неку безлични вољу за моћ, код Душана је све конкретизовано. Власт и моћ долазе од "Вишњег Свевладара", онога који је свевластан и свевладајући и сведавац власти, а који је "свемогући Бог".¹⁶⁷ Свемогући Бог из ког и од кога долази сва моћ, али и све могућности.

Што се тиче антиципације философије свејединства која се јавља код Владимира Соловјова она је код Душана изражена као "свесаборна и апостолска црква Господа Бога и Спаса нашег Исуса Христа", уместо саборности Душан појачава тај појам свесаборношћу која има исто значење као и свејединство. Сабрати или сјединити јесу сродне речи. Али та свесаборност јесте једино она саборност која долази од Господа Бога и Спаса нашег Исуса Христа или какао би Соловјов уобичајавао да каже: Богочовека.

Душанов аутограф даје и друге многокорисне историјске информације. Говори о ђаволској подељености у самој држави, о свом односу са својим оцем који му је био као неки богопросветни узор, о нападу туђинаца на његову земљу и о многим другим битним стварима тог доба.

Можемо о Душану на крају закључити да је изградио једну философију богопросвећености, самосавојну философију власти и моћи и да је антиципирао философију свејединства. И његов син **Цар Урош** (1337 – 1371) који је наставио да пише у једном маниру повеља као да је и сам у неким сегментима извлачио закључке из Душанове философије богопросвећености. Тако у једној повељи он користи појмове као

---

¹⁶⁴ Душанов законик, Просвета Српска књижевна задруга Београд 1986., стр. 86, 87

¹⁶⁵ Исто. 88

¹⁶⁶ Исто. 88, 89

¹⁶⁷ Исто. 87

што су "добродетелно и сверазумно"¹⁶⁸, којима изграђује једну пантаноистичку философију, философију сверазумља.

Онај који је следећи у овом низу владарско–философских писаца јесте **Кнез Лазар** (1329 – 1389). Ако погледамо само једно његово духовно излагање, само из повеље за манастир Горњак из 1380 – е године видећемо колико је свети Кнез имао један духовно–дубокоумни поглед у стање ствари и какав је његов поглед на свет:

"Богоспознајна је и сведарна свака царска реч господа Исуса Христа који од небића створи биће и људску природу изнад свих твари удостоји. Није јој даровао само да влада над свим тварима на земљи рођених, већ јој и од свога бића придодде, то јест разумне ствари из кала начини и самосвојну људску природу створи."¹⁶⁹

Такође и у повељи Раваничкој из 1381 – е године Лазар показује своје крајње богопознање:

"Ти који од несушних у битије приводиш све видљиво и невидљиво, пребезначалне Тројице, којој се у јединству клањамо, и у Оцу и Сину и Светоме Духу клањамо.

Суштаство бесчислено, светлост непостижна, сила неодржима, пучина блакости, која закон дајући Мојсију повеле створити скинију и у њој молбе и мољења ка пријатности његовој приносити, . . ."¹⁷⁰

Сада када се осврнемо на ове горе речи Лазареве спознајемо колико је Лазар имао богопознања. За њега је Христова Реч богоспознајна, али она као богоспознајна богоспознајно ствара сву твар, тако да је и твар испуњена богопознањем. Много пре Декарта Лазар говори о "разумним стварима" које Бог из твари начини. Док Декарт говори да је здрав разум најбоље распрострањена ствар на свету, дотле Лазар говори да ствари су саме у себи разумне зато што су Богоспознајном Речи створене. У другом наводу он то своје богопознање само надопуњује. Зато и јесу оправдане речи патријарха Пајсија када каже да је Лазар превазилазио разумом и мудрошћу своје вршњаке напредујући из дана у дан.¹⁷¹

Његов зет и сарадник **Вук Бранковић** (1345 – 1397), областни господар и сам је остављао одређене записе. Они су пре свега занимљиви из једног посебног разлога. Знамо да су у српској историографији романтичарска и критичарска школа ратовале око тога да ли је Бранковић издао на Косову или не. Једни су били за, а други против. И када се питамо ко је то у историји најзаслужнији, ко је највише допринео што је слика Бранковића као издајника остала најснажније уцртана у свести народа долазимо до једног парадоксалног одговора: сам Вук Бранковић и о томе говори једна његова повеља упућена манастиру Хиландару:

"По жељи и милости мога Владике, слатког ми спаса Христа, и по неизреченом његовом човекољубљу, ја роб владике мога Христа, Вук, син севастократора Бранка, унук

¹⁶⁸ СТАРЕ СРПСКЕ ПОВЕЉЕ И ПИСМА, књига I, ДУБРОВНИК И СУСЕДИ ЊЕГОВИ, ПРВИ ДЕО, средно Љуб. Стојановић, БЕОГРАД – СР. КАРЛОВЦИ, штампано у сремској манастирској штампарији 1929, стр. 98

¹⁶⁹ Списи о Косову, Просвета Српска књижевна задруга Београд 1993, стр. 100

¹⁷⁰ Исто. 103

¹⁷¹ Димитрије Богдановић: Старе српске биографије, Просвета 1975, стр. 261

војводе Младена, пишем нек је познато сваком човеку, како склопих мир са Турцима и приложих великом господину цару Бајазиту и склопих с њим мир. Када с њим склопих мир пописах целу земљу колико је у мојој власти како ћемо плаћати данак Турцима. Тада дође господству ми свечасни старац хиландарски кир Гервасије кога је послао свети манастир Хиландар. Приложих Хиландарску метохију колико је у мојој власти, у метохији хиландарској двеста унча, и то узех на себе, да ја то од себе плаћам Турцима, од моје куће док сам жив, а метохија хиландарска да је ослобођена од тог данка, да не даје ништа."¹⁷²

Некако као да је Вук Бранковић овим записом лансирао причу о својој издаји која нема неку непосредну везу са самим његовим учествовањем у Косовском Боју. И ово он запечаћује једном претњом:

"Ко се дрзне по наговору ђавола да ово уништи и разори нека таквога разори Бог и Пречиста Мати Божја Хиландарска и уместо помоћи нека му је осветник у овом, а и у будућем веку."¹⁷³

Иако се Вук Бранковић заложио за заштиту Хиландара он је ипак допринео да овакав поступак у народу буде виђен као издајнички чин. И ту негде лежи одговорност Вука Бранковића у доприносу да се Вук Бранковић у народу доживљава као издајник. Сасвим несвесно, неопрезно добио је историјски резултат о себи какав сигурно није могао ни претпоставити.

Јефимија (1350 – после 1405. године) кћерка господара Дrame, жена деспота Угљеше. Написала је три величанствене песме посвећене свом сину Угљеши, кнезу Лазару и Запис на хиландарској завеси.

Сам почетак песме посвећене сину Угљеши има узвишено – вазнеситељски карактер:

"Мале иконе но велики дар,
које имају пресвети лик господњи
и пречисте богоматере,
а њих велик и свет муж
дарова младому младенцу
Угљеши Деспотовићу."¹⁷⁴

Та скрушеност и скромност божјег врха присутна је у песничком склопу Јефимијиним. Скромност и недостојност у којој највише заискри светлост Господња:

"Удостоји, господе Христе
и ти, о пречиста богомати,
и мене јадну

---

¹⁷² Списи о Косову, Просвета Српска књижевна задруга Београд 1993, стр. 115

¹⁷³ Исто

¹⁷⁴ Исто. 93

свагда о разлучењу душе моје да се бринем,
које угледах на онима који су ме родили
и на рођеном од мене младенцу,
за којим жалост непрестано гори
у срцу моме,
по обичају матерњем побеђена."¹⁷⁵

Тако и ови стихови сведоче једино преданост Богу у сваком погледу без задршке и неког прорачуна. Тако Јефимија расуђује и у хиландарском натпису:

"Од прљавих усана, од мрског срца,
од нечистог језика, о Христе мој,
и не одгурни мене, рабу своју,
ни јарошћу твојом, господе,
изобличи мене у часу смрти моје,
ни гневом твојим казни мене
у дан доласка твога,
јер пре суда твога, господе,
осуђена сам савешћу мојом;
ниједна надежда није у мени
за спасење моје,
ако милосрђе твоје
не победи множину безакоња мојих.
Зато те молим, незлобиви господе,
ни мало ово приношење не одгурни,
које приносим светоме храму
пречисте твоје матере
и надежде моје,
Богородици Хиландарској,
јер веру примих удовичину,
која ти принесе две лепте, господе,
тако и ја ово принесох,
недостојна раба твоја, о владичице,
Јефимија монахиња, кћи господина ми
ћесара Војихне, који лежи овде,
негда деспотица."¹⁷⁶

---

¹⁷⁵ Исто

¹⁷⁶ Исто. 93, 94

Та Јефимијина философија богопреданости прелива читав њен стваралачки склоп. Она се предаје суду господњем, она се нада милосрђу господњем, она моли заступништво богомајке. Све је у богопреданости и све се чини за богопреданост и све почиње богопреданошћу.

У својој похвали кнезу Лазару Јефимија представља једну своју визију новизма:

"У красном света овог
васпитао си се од младости твоје,
о нови мучениче кнеже Лазаре,
и крепка рука господња
међу свом господом земаљском
крепка и славна показа те."¹⁷⁷

Новомучеништво јесте темељ и за новосијање божје светлости у богоугодним личностима као што је и сам свети кнез Лазар.

За Јефимијом долази и **кнегиња Милица** (1335 – 1405) у монаштву позната као Евгенија. Имала је немањићко порекло. Оставила је за собом две повеље. Један одељак из Дечанске повеље показује високи степен богопознања кнегиње Милице и њену дубоко–духовну запитаност: "Погледавши на небо очима срца, помолих се Сведржитељу Богу мојему и рекох: 'Боже, који си пре свих векова и којег у Тројици певају са страхом бестелесне силе, и који од јединородног Сина твојег, очовечењем нераздвојена, Господа нашег Исуса Христа, од пречисте и пресвата Дева Богородице примаш, и од нас грешних славословље и службе духовне, Владико, неистражљива премудрости очева, смилуј се мојим гресима, оснажи моја чеда у благоверју и срећи, да у благочашћу послуже теби, Богу својему, као господин и родитељ њихов светопочивши Кнез, и да будемо ја и они други ктитори ове свете обитељи, да када дођемо поново, ти као судија живим и мртвим са светим твојим анђелима, поставиш мене да ти будем са десне стране, судијо праведни, са изабраним твојим који су ти од века угодили.'"¹⁷⁸

Овај цитат само по себи довољан је сведок знања и просвећености кнегиње Милице.

Деспот Стефан Лазаревић (1377 – 1427), Стефан Високи, свети. Сматра се ренесансном личношћу нашег Средњег Века. Уистину могу се повући неке паралале између италијанске ренесансе и ренесансе Деспота Стефана. С том разлико што је Стефан градио једну философију богосаздања и из те философије проистицао је његов ренесансни поглед. Написавши једну од најузвишенијих логографија *СловоЉубве*, показао је колико снажна може бити Божја логика у делу једног песника. Излажући своју философију богосаздања Деспот каже:

---

¹⁷⁷ Исто. 94

¹⁷⁸ Исто. 108, 109

2.

"Лето и пролеће господ сазда,
као што песник (Давид) рече
а у њима и красоте многе
птицама брзо, и весеља пуно прелетање,
горама лишће,
и луговима пространства,
и пољске ширине,
и ваздуха танког
дивним неким гласовима испуњавање,
и земљина ношења дарова,
која цветова које доброг мириса, и зеленило,
но и самог човечијег
јестаства обновљење
и разиграње,
достојно ко да искаже."

3.

"Ипак сва ова и друга
чудна дела божија,
која оштровидни ум
размотрити није у стању,
љубав правасходи.
И није чудо, јер бог се назива љубав,
као што рече Јован Громов (јеванђелист)."¹⁷⁹

Идући том путањом философије богосаздања Стефан је постигао највиши степен узвишено–лепог и високо–естетског:

"Лепотно ову Давид украшава
као миро, рече, на глави,
које силази на брду Аронову,
и као роса аеромонска
које силазе на Горе Сионске."¹⁸⁰

Философија богосаздања јасно се показује као основ ренесансног разматрања које је поседовао Стефан Високи. Такво једно разматрање повело је Стефана, а што је било

---

¹⁷⁹ Исто. 151, 152

¹⁸⁰ Исто. 152

уобичајено код ренесансних људи тог доба, у искорак и у кратка научна разматрања. То се да препознати у једној од његових повеља:

"Ја, од младићског ми узраста и младих ноктију – када је Бог смотрењем својим све на корист мени творио –, многим злољутим и неподношљивим искушењима, па чак и смртним, препуштен бих, којима су сведоци и слушаоци небеске стихије и у мало не сва васељена. И од свих избави ме Господ, и избавља."¹⁸¹

"И обновише се острва, и ново небо и нова земља мени, по Исаји."¹⁸²

Овде је присутан и моменат "космичког бола", нешто што се касније јавља и код Николе Тесле, осећање васељене. Небеске стихије могу се схватити и као силе васионе. Небеске стихије су нешто што је присутно у сколопу васељене, свемира. По Деспоту постоје они који су сведоци и слушаоци тих стихија (сила), они који су сведоци и слушаоци васељене. Божје смотрење је српски средњовековни назив за промисао или провиђење. Тако да је Божје смотрење оно које је свепрожимајуће у васељени, од најситније твари до најогромнијих пространства. Деспот Стаефан даје још један синониман назив за Божје смотрење:

"О чудеса божјих судбина!

О, пријатељи
храбри страдалник безаконим агарјанским рукама
ухваћен би и крај мучеништва достојно прима
и мученик Христов бива, Лазар велики кнез,
јер не посече га нико други,
до сама рука Муратовог сина, крвника тог.

Све ово речено заврши се 6897. године,
дванаестог индикта, петнаестог дана месеца јуна
у уторак, био је шести или седми час.
Не знам. Бог зна."¹⁸³

Божје судбине, као божји судови такође су богосмотрени токови Божјих одлука. Из овог богосудионог склопа Стефан искаче у поље гносеолошког и види се да његова гносеологија није ништа друго до један павловско– светосавски образац разматрања знања. Он ову своју гносеолошку метрику надопуњује сагледавајући личност свог оца, кнеза Лазара:

"Овде је некада био велики самодржац,

---

¹⁸¹ Исто. 156

¹⁸² Исто. 157

¹⁸³ Исто. 155

чудо земаљаско и владар српски,
по имену Лазар, велики кнез,
побожности непоколебљиви стуб,
бескрај богопознања и мудрости дубина, . . ."184

"Бескрај богопознања" јесте Лазар као пример. У списима Лазаревим видели смо то богопознање у пракси. Овим га Стефан само потврђује. Не знајући богознамо и богознајући не знамо. То је једна од знанословних поука Деспота Стефана. Богознајући ми не морамо да имамо конкретну информацију, довољно је да знамо да то Бог зна и то постаје испуњење сваког нашег познања, па и незнања.

Деспот Стефан нам је оставио и одређене пророчке записе, записе помало загонетне и далековиде. Професор Ђорђе Сп. Радојичић изложио је те записе у својој Антологији:

"И приђоше два мужаствена, па је хоће подигнути, са Србином паличником (који носи палицу) и са алманским копљем, и са мачем, и са пером широким, са ножем наоштреним и ручиште распростиру и њима сатресају."¹⁸⁵

"Виде и змај, греде да пође и он, и лав и василиски и ка ципрадо и мачка и лисица и вук. Приђоше и састаше се. И тамо где ће се сакупити господње сунце да не засијаш. Коље вржу доле и гице искорењавају, и грожђе разбивају, и трап разваљују, вино умножи се, и удави се велики ждребац."¹⁸⁶

"И хришћанска деца кад не би тада била у тим тегобама, а у време оно седморишно и седмотисућно, о горе земљи од скрби које ће бити, када почну навршавати се 84 године најпотоњије."¹⁸⁷

Иако, ови симболички прикази Деспотови могу носити са собом многострука значења и тумачења, ми ћемо покушати да понудимо једно лично тумачење које је некако у склопу овог записа. На пример: змај и лав јесу Отоманска империја која је прелила ове просторе до непрепознатљивости сунца господњег, Србин паличник, јесте народ који се кроз векове борио против те империје пером и мачем. Калуђери, презвитери, архијереји који су непрестано писали и записивали кроз Турско Доба јесу они који су се борили пером. Кнезови, хајдуци, ускоци јесу они који су се борили мачем и ножем. И тако непрестано кроз таму турског ропства у коме се сунце господње није могло видети, а то је: црква господња, просвета господња, знање господње. Ове три ставке одржавали су само калуђери и архијереји кроз своје списе и записе староставне. Последњи навод се надовезује на други у свом опису. Ови пророчко-симболички записи Деспота Стефана као да су дали основу за грађу народне приповетке о њему и о оном буздовану који је бацио у море.

¹⁸⁴ Исто. 154

¹⁸⁵ АНТОЛОГИЈА СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ (XI – XVIII века), избор, преводи и објашњења Ђорђа Сп. Радојичића, НОЛИТ, Београд, 1960, стр. 135

¹⁸⁶ Исто. 136

¹⁸⁷ Исто. 137

Кроз сва ове записе које смо навели видимо да је Деспот Стефан једна свестрана личност, просветно настројена и високо–стваралачки надахнута. Свестраност и јесте особина ренесансних (обоновитељско–препопородних) људи који крећу у једно истраживање с том разликом што је Деспот био надахнут богосаздањаским духом у својим потрагама и открићима.

Јелена Балшић (око 1368 – 1443) сестра је Деспота Стефана. Иза себе оставила је неколико списа. Издвојићемо *Трећу посланицу Никону Јерусалимцу*. Она је кратка и сажета, али некако најбоље показује Јеленину духовну способност.

"Свечасном оцу и учитељу, у Господу нека се радује, смерна Јелена.

Нека зна твоје преподобије уистину да примисмо трудољубивог ти срца богонадахнути инструментат и сматрамо га као неки царски украс и скупоцену ризницу или као само богописање на таблицама, које прими негда боговидац онај. И тако примивши, принесосмо дар храму пресвете Владичице наше Богородице – Благовештењу, који је у Горици, да јој буде.

О, часни оче, нека и твоја награда [дуго]надеждна буде [...] твоје свете молитве [нека напре]дују да бисмо имали скуп крепости од лица непријатеља и да се избавимо мноштва грехова и обретемо милост на дан страшног испита. Да, буди ми, Господе, амин."¹⁸⁸

Ове Јеленине мисли и поруке показују високи степен духовне просвећености и истинског познања. О каквом она то богонадахнутом инструменту говори остаје у овом запису недоречено. Да ли је то неки богослужбени сасуд или нека справа друге намене не знамо, али она је значајна као таблице Мојсијеве за које она користи епитет "богописане". Тиме нам Јелена уводи у књижевност један нови књижевни облик, а то је географија.

Последњи кога ћемо се дотаћи у овом поглављу у анализи дворско–философске мисли јесте **Ђурађ Бранковић** (1377 – 1456). Деспот који је за собом оставио пристојан број писаних радова, али издвојићемо делове из једне молитве коју је унео у своју антологију *Најлепше молитве српског језика* професор Јован Пејчић.

"Ти, који од небића у биће све преводиш неизреченом мудрошћу, Творче и Саздатељу видљивога и невидљивога, свега што је на небеси и на земљи."¹⁸⁹

"Боже једини којег у три лица познајемо и клањамо се, Теби припадамо, Теби молимо се, милости, примити просимо о нашим грехопаденијима од Тебе, благог човекољупца, Бога нашег."¹⁹⁰

"Овој божаственој и пресветој речи Твојој последујући, и ми, раби Твоји са умиљенијем припадајући, и ја раб Твој, господин Ђурађ, и са благодарованом ми супружницом, госпођом Кантакузином кира Јерином, мала приносимо Ти, Твоја од Твојих Теби, о Владико, приводећи Ти у молитву преподобног и богоносног светога оца нашега Павла, који просија у посту у Светој Гори Атона, да молитвама његовим подаш нама

¹⁸⁸Списи о Косову, Просвета Српска књижевна задруга Београд 1993, стр. 169

¹⁸⁹НАЈЛЕПШЕ МОЛИТВЕ српског језика, Изабрао и приредио Јован Пејчић, ГРАМАТИК, 2002, стр. 93

¹⁹⁰ Исто. 93, 94

остављеније гресима и удостојиш нас деснога Ти предстојанија у другом и страшном Твом пришаствију."¹⁹¹

Речи као "неизреченом мудрошћу" или "познајемо и клањамо се" довољно говоре о мудрописном склопу који је постојао у стваралаштву деспота Ђурађа Бранковића. Са њим и завршавамо ово поглавље о дворској философији Првовенчаног краља. Овим смо се само дотакли дворско–философског стваралаштва средњовековне Србије. У делима Љубомира Стојановића као што су *Старе српске повеље и писма, књига I и II* имамо огроман број писама и повеља разних властелина и влателичића тадашње средњовековне српске државе. Кнезови, војводе, челници и обласни господари сви су се на неки начин одавали писању и поручивању кроз писани облик. Ми смо узели овде примере оних са највиших владарских места који су показали не само да умеју мудро да владају, већ да умеју мудро и да пишу, мудро да поучавају и једноставно показали су да умеју да богомудрују.

---

¹⁹¹ Исто. 94

3) Од Савиних ученика до XV века

Поглавље које започињемо јесте период изучавања од XIII-ог до XV-ог века у српској старокњижевној философији и то средњовековни део те философије. Онај стваралачки део који је настао у слободи, миру, па и у приличном благостању немањих државе. У то доба дошло је и до процвата српске средњовековне старокњижевне мисли, до једног књижевно–философско–богословско–научног препорода под окриљем Светога Саве као апсолутног покретача тог духовног преображаја. Зато се ово поглавље и назива од Савиних ученика до XV века. Савини ученици су они који су наставили то духовно–историјско кретање. Околности и прилике су ишле на руку. Био је обезбеђен мир и благостање, поготово у Милутиново доба када је откривено негде око четрдесет рудника сребра тако да је средњовековна Србија постала и материјално обезбеђена. Упоредо са духовним јављао се и материјални успон. Зато и ово поглавље почиње са Савиним ученицима као духоносцима тог периода.

Ми ћемо ово поглавље поделити у три пододељка која ће носити називе: а) Српски хагиографски (животописачки) писци; б) Писци XIV-ог и почетком XV-ог века; в) XV век. Сваки од ових тематски целина има једно своје духовно заокружење зато их ваља посебно проучити. То не значи да она нису повезана, већ да имају особину преласка из пуноће у пуноћу, из целине у целину.

а) Српски хагиографски (животописачки) писци

Први Савин ученик којим почињемо ово поглавље јесте **Доментијан** (око 1210 – после 1264). Један развијени хиландарски дух који је изашао из Савине хиландарске духовне радионице. Обликовао је и развио философију богоразумља, теоноистичку философију кроз своје животописе. Приложићемо неке од примера теоноистичке философије Доментијанове:

"И наоружавши се Духом светим, и опасавши бедра своја богоразумљем и чистим девичанством и великом уздржљивошћу, сам себе спреми чистом молитвом и духовном љубављу као светилник који гори Христу."¹⁹²

"А премилосрдни Бог који је близу свију који га призивају истином и који твори вољу свима који га се боје, посла му богоразумни савет у срце."¹⁹³

"Пошто је ово тако било савршено Божјим разумом и самотрењем вишње премудрости, небопарни орао летећи из младости по ваздуху, као и јелен прелазећи по високим горама, прво рукоположење положи у Светој Гори на црквеном врху и на стенама града, тражећи вишњих и дотичући се нижњих; и не трпећи да гледа далеко свога доброг

---

¹⁹² Доментијан: Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1988., стр. 57

¹⁹³ Исто. 60

учитеља, унапред видећи Духом светим предлежећи му благодат, и због безбројних гласова које послаше родитељи његови зовећи га к себи, написа многољубљеном господину своме и оцу. . ."194

"Обојица извори божаствене благодати, који су напојили синове своје богоразумним својим учењем."¹⁹⁵; ". . .но и сами просветивши се разумом речи Божје. . ."196

"И свагда умртвљујући тело своје подвижним молитвама, а душу обливаше богоразумљем слушања медоточних речи; и њима поучаваше се дан и ноћ, по речима богоца Давида: 'подобјећи се плодитом дрвету, засађеном при изворима вода, које и нађе свој плод у своје време.' "¹⁹⁷; "Јер ваистину праведници ће на векове живети, и од Господа им је награда, и сила и разум од вишње премудрости."¹⁹⁸

"А овај свети, богоразумна зрака, оставши сам разумеде Духом светим да је родитељ његов нашао тражено, и подиже се на превећу врлину, да прими подвиг изнад силе, пошћења, бдења, као да је заборавио прве подвиге, и као да их је сматрао као ништа, помишљајући да је бољи један дан у дворима Господњим него тисуће лета овог видљивог света."¹⁹⁹

"А кад је богоносцу Сави стигло време и дошао у чин тог реда, посла му Бог милост своју и просвећење своје, и би постављен ђаконом и попом од некога богоразумнога светитеља Николе, епископа јеришког."²⁰⁰

"Обојица и после смрти непрестано неразлучни иђаху од истока ка западу, блистајући као две муње на истоку и носећи божаствену и незамислену сладост своме западном отечаству, идући од истока ка западу, као две Данице разумнога сунца, просветивши се зраком разумног сунца, Христа истинитога Бога нашега, и као два светлила и звезде сијајући божаственом светлошћу, хотећи просветити своје отачаство различним чудесима, један хотећи облити их миром доброга мириса, други пресветлим чудесима светитељског чудотворења."²⁰¹

"За колико остаде ту, не преста учећи дан и ноћ, све утврђујући у страху Божјем и казујући, показујући сам собом узоре врлине, избирајући боље богоразумљиве и све предлажући деци свога отачаства, и водећи ка богољубљу, а одгонећи превару болести која уништава душу, хотећи по Божјој вољи све уместити у царство небеско."²⁰²

"Овај богоносни кир Сава по телу би рођен од преподобног оца Симеона, а великим и чудним божаственим разумом и несагледимим самотрењем син рођени пак, постаде оцу

---

¹⁹⁴ Исто. 71, 72

¹⁹⁵ Исто. 94

¹⁹⁶ Исто. 95

¹⁹⁷ Исто. 96

¹⁹⁸ Исто. 101, 102

¹⁹⁹ Исто. 102

²⁰⁰ Исто. 112

²⁰¹ Исто. 114

²⁰² Исто. 123

духовни отац, на извештење превелике смерности и целомудренога послушања до смрти, а још и после смрти веома пречудне."²⁰³

"И пун свакога богоразумија, светим Духом прозре беде које ће после бити и напасти и најнемоћнију силу на крају, и разумевши дужину великога пута и издавање многога злата и многотрудно испосредовање тога светитељства, и свемоћном силом Божјом, и уз Божју помоћ имајући све могуће, испроси благослов од часнога патријарха и од свега сабора васељенскога, да више не иде други архиепископ у васељену на освећење, но само његово помињање међу првима, и да самоосвећено буде отачаство његово као што је Божјом помоћу и самодржавно."²⁰⁴

" – А он не пазећи на све то и видећи нас такове, и знајући сва наша тајна дела, не остави нас да погинемо према нашој злоби, но дође и надмаши своју доброту, и покри нашу злобу, и очисти својом добротом, и откри наша тамна срца, и просвети разумом свога божаства, упућујући учењем и водећи на правду, и причама приведе к вери, и чудесима удивљујући све нас, као што и данас виде ваша света љубав на овом бившем пастиру вашем и учитељу и вођу, који вам је собом показао иситнити пут."²⁰⁵; "А овај из младости Богом научен да сва свој страдања носи на Богом дарованој му кротости, и тихошћу светога Духа имајући велико расуђење у својој доброразумној души, од почетка многе тегобе подношаше собом у горама и у пустињама и у манастирима, по земљама и по градовима, са царевима и кнезовима, одасвуда сабирајући своје отачаству пространство и богоразумије, а сада опет на њему једином остаде сва тежина његова отачаства, да се он брине о свим духовним и телесним испарављењима."²⁰⁶

Сви ови обимни наводи из Доментијановог дела само су једна честица из огромне целине, али и тај један делић може нам много рећи о свом духовном пореклу тј. о свом пореклу из целине из које је дошао. Доментијанова практична теорија успоставља своју философску вертикалу. Да његова философија богоразумља није неке празнословно теоретисање о истој, сведочи већ практично–примерна делатност која на примеру и делу себе успоставља. То је мисао о универзалној богоразумности присутној у свакој људској јединки. Пример који је свечовечански пресек те универзалне богоразумности јесте сам Свети Сава и његов животопис. У склопу ових исказа које смо навели могу се видети и сви остали погледи Доментијанови по питању науке, богословља, философије, просвете, уметности, знања и свих остали духовних области. Он опет инсистира на Савиној богонауци када поново каже да је Богом научен, показује своју философију када говори о вишњој премудрости, просвету када каже да Бог шаље милост и просвећење своје, богословље које кроз самог богоносца Саву струји или када користи појам боголепно чиме изражава свој и уметнички и естетски суд. Што се тиче знања Доментијан наставља Савину гносеолошку нит која се издваја из целокупне светосавске гносеолошке мреже:

---

²⁰³ Исто. 132

²⁰⁴ Исто. 137

²⁰⁵ Исто. 145

²⁰⁶ Исто. 168, 169

" – Сам Бог зна, оче свети, и прости ме, рече."²⁰⁷

Ово непосредно утицање већ на првом Савином ученику говори колико је светосавски дух био присутан већ у првим временима после Савине смрти, а вероватно и за његова живота.

После Доментијана на историјску сцену ступа **Теодосије** (1246 – 1328). Он је ученик ученика Савиног Доментијана и на тај начин посредно и ученик Савин. Развио је философију божаственог сазнања или философију богосазнања. Највише ју је развио у својим службама, али поред ње духовно је изображавао и друге философске дисциплине. Његова философија богосазнања највише се истиче у његовим *Службама*.

"Божаственог сазнања
примив, Симеоне, сијање,
очи просветлив срца својега
јереси мракоту одгурнуо јеси
и као хоругве православну веру уздигао јеси,
од кнеза таме људе своје отео јеси
и благочашћем ове просветлио јеси,
стога твој спомен достојно славимо,
молећи молитвама твојим Исуса човекољупца
да просветли и спасе душе наше."²⁰⁸

"Слово знања подај ми, беспочетно Слово,
јер имаш богатство милосрђа
безбројних твојих судби, Христе,
да и ја, душевни мрак избегнувши
и скврну ума очистивши,
достојно успојем твога угодника.

Богосветла те светилника познасмо
што светлошћу богосазнања
људе своје, Симеоне оче, озари
и таму јереси одагна прво,
а сад миром моштију твојих благоухаш,
зато ти светлоносни спомен празнујемо."²⁰⁹

Поред појма знања Теодосије користи појам "лепота"²¹⁰ која осликава његов естетски суд, "богомудри"²¹¹ или "делатно мудрољубље"²¹² што показује његов

---

²⁰⁷ Исто. 230

²⁰⁸ Теодосије: Службе, канони и Похвала, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1988., стр. 41

²⁰⁹ Исто. 63

философски став. Тако и када каже: "Научен вишњом, Симеоне, премудрошћу. . ." ²¹³, Теодосије изражава свој поглед на науку који је некако синтетичан, он успоставља један наукомудри концепт у коме се научно–философски образац јавља као јединствени духовни лик. Или када се Теодосије обраћа Богу речима: "Превечна природо и триипостасно јединство, . . ." ²¹⁴, он не успоставља неку пантеистичку концепцију, већ указује на то да именовање Бога као природе и то превечне природе може значити нешто сасвим друго, а да се при том користи истоветан појам.

Из ових основних исказа видели смо какав је поглед на мудрост, науку, лепоту, знање и богословље имао Теодосије. Осим философије богосазнања он је стварао и књижевност богостварности. Користећи појмове нестварно–стварно ²¹⁵ он је први писац у српској, а можда и у светској литератури, који је обликовао књижевност реализма.

Трећи животописац јесте **архиепископ Данило II Пећки** (око 1270 – 1337). Аристократа по пореклу на двору краља Милутина, слично Сави, као млад повукао се у монаховање и тиховање. Прима дужност архиепископа после дужности игумана хиландарског и других манастира у српској краљевини. У свом зборнику *Животи краљева и архиепископа српских*, за који неки стручњаци кажу да је једна врста средњовековне енциклопедије, изградио је образац философије богонауке. Он каже помало поетски: "Од Владике свију Христа се не уклањај, закону божаственог писма вредно се поучавај, родитеља не бешчаствуј, да ти се умноже године живота." ²¹⁶ Такође обраћајући се Богочовеку каже: "Наставниче, Спаситељу, гинем, могуће Ти је спасити и помиловати, јер сам створење руку твојих, само ако хоћеш." ²¹⁷

Ипак Данилова философија богонауке највише долази до изражаја у његовим *Службама* где се саопштава једном песничком непосредном методом.

"Правднику који је хваљен веселе се људи,
јер бесмртност је спомен његов,
како се од Господа и од људи познаје,
и угодна је Господу душа његова.
Јер цени код људи мудрост.
И поживите и приграбите ју
и научени бићете,
јер почетак је њене љубави
и чувар закона.

---

²¹⁰ Исто. 54, 57, 58, 61, 102

²¹¹ Исто. 73, 82, 83, 85, 86

²¹² Исто. 67

²¹³ Исто. 58

²¹⁴ Исто. 97

²¹⁵ Теодосије: Житија, Просвета, Српска књижевна здруга, Београд, 1988., стр. 104, 255

²¹⁶ Данило Други: Животи краљева и архиепископа српских Службе, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1988., стр. 61

²¹⁷ Исто. 63

Поштујте премудрост да вавек царствујете.
Казујем вам и нећу од вас
скривати тајне божје.
Како је тој мудрости васпитач
и мудрих исправитељ,
и сваком смислу и делу вештак,
и сваком смислу научење мудрости,
јер у њој је разумни и свети дух
и сијање светлости Вечног
и слика блакости Божје
она слуге Божје и пророке установљава."²¹⁸

"Падање града, похитав, претече
и стаде Арсеније убеђивати, зовући:
Ходите, чеда, страху Господњем научите се,
као што рече Господ,
јер сам кротак и смиран срцем
и наћи ћете покој душама вашим."²¹⁹

"Оче Јевстатије,
твоје усне реке духовне изливаху
вером исушена срца напајајући,
и заблуделе учењем и тмине
светлошћу божаственог учења просветљавајући,
сад моли се Христу
да дарује душама нашим мир
и велику милост."²²⁰

"Премудрост Божја свемоћна
уселивши се у тебе, оче,
од пелена те назначи благодаћу духовном
учећи те да добра дела чиниш
и научи те да певаш:
Појмо Господу,
јер се славно прослави."²²¹

"Озго од Бога примивши благодат

---

²¹⁸ Исто. 222

²¹⁹ Исто. 235

²²⁰ Исто. 244

²²¹ Исто. 248

у светитељско достојанство обуче се
и уснама својим благочасно научи јеси
све да се клањају Тројици једнобитној,
и зато помен твој светиштујући
прослављамо Бога прославитеља твог."²²²

"На престолу славе што седи
за Богом жудећи свесрдно,
и њему привевши своје стадо верно
процветао си у дому Господњем,
умножио си као кедар чеда своја,
кротости и смирењу научив све
певати и славити Бога прославитеља свог."²²³

"Људи свештени, видећи пред собом начин твојега
живљења,
смирењем и кротошћу и божаственим учењем
испуњени из медоточивих усана твојих,
Божју песму певаху:
Благословите сва дела Господа,
појте и преунесите на све векове."²²⁴

Записи које смо претходно изложили јасно показују нацрт философије богонауке архиепископа Данила. Богонаука, по њему, произилази из богомудрости, Премудрости Божје. Некако обрнуто од Теодосија код кога имамо наукомудро обједињавање. Код Данила имамо мудронаучни јединствени духовни облик. У неким од последњих навода наука доживљава свој врхунац у песми, тако да добијамо још једно духовно једињење, а то је наукопесничко сједињавање: мудрост–наука–поезија (уметност) у Даниловим химнографијама имају један богојединствени пут. Ако при том Данило тражи да се науче Тројица, да се направи један тријадолошко–научни склоп, онда се овом богоједињењу придружује и богословље.

Да Данило даје и одређене примере практичне теорије философије богонауке видећемо у следећим наводима:

" 'Ох, ох, светлости моја слатка Исусе, како се удаљих од славе твоје? Дао си ми очи да гледам светлост Твоју, а ја њима угледах зло. А знајући да си Ти истинити син Божји, и Ти си превечно слово, који седиш с десне стране Оца, будући у подобију Очеви, Ти си просторо небо као кожу и утврдио земљу на водама, и слично море оградио си

---

²²² Исто. 254

²²³ Исто

²²⁴ Исто. 255

песком, учинио си да Те анђелске силе опевају, а природа земаљска да те непрестано хвали. Јер Ти си онај који постављаш земаљске царе и који им снабдеваш царство, и који им у руке предајеш управљање народа. Међу њима је множина оних који Те хвале, Господе, и који се боје Твога имена. А ја јадни, заборавих Тебе, Бога свога, који ме је створио.'²²⁵

"Божаствени пут је жесток и оштар, и има тесне и пуне страдања путеве. Они који од овог света желе неизречених и непостижимих дарова у небесном пребивању, морају прво оставити овај свет и оно што је у свету, и преочишћеном душом боголепно подвизавати се ка вишњем животу. Такав опасавши се крепосћу вере срдачне и истинитом љубављу ка Господу, подупирући се умном лествицом, узлази на висину врлине, имајући улепшано лице светлије од сунца и чистије од снега, и обучен у хаљине, коме је похвала не од људи, но од Бога. Јер Он је једини Бог богова и Господ над господарима, створитељ свега видљивог и невидљивог створења, неприступна светлост и живот свега, који је утврдио небеса мудрошћу и основао земљу на ничем. О овом пророк јављајући рече: 'Речју Господњом утврдише се небеса, и дахом уста Његових сва сила њихова'. И опет: 'Јер он рече, и бише, он заповеди, и саздаше се'. Свако створење назвао је по вољи свога разума. Хотећи ослободити природу од првог Адамовог преступа, узео облик слуге, прикривши телом божанство и без греха постаде уједно Бог и човек. Дошавши у свет ради нашег спасења, показа онима који греше различне начине покајања.'²²⁶

Прво што уочавамо у овим Даниловим богонаучним исказима јесте разлика у схватању појмова небо, небеса и земља. У првом он говори да је земља основана на водама, а у другом да је основана на ничему. Небо је Господ разапео као кожу, а небеса основао Својом Мудрошћу. То је баш она значењска разлика истих и сличних појмова која је зачета у књизи Постања. Земља из Првог Дана јесте првобитна твар, небо јесте онострани свет, али земља из Трећег Дана јесте сухо тло које представља кору земаљске кугле. Тако и небо које је распрострањено као кожа јесте уствари васионски свод из Другог Дана Постања. Свод који је Бог назвао небо, а не онострани свет. Ми смо ове исказе узели као пример те суптилне Божје Науке архиепископа Данила, исказе којих у Даниловом делу има на претек.

Данилова наука Божја с једне стране симболички описује одређене појаве, али је зато с друге стране врло прецизна и суптилна, слојевита. Потребно је изучавати ту и такву науку Господњу коју Данило осликава у својој философији богонауке. Кроз његову богонауку могли смо видети естетски суд "боголепног" и Божји разум који Својом вољом именује твари и присуствује у њима, и исказе о просвећивању и знању. Све сједињено у Даниловој богонауци. Данило је један фин изданак полихисторополиматског научног приступа који своје Извориште проналази у богомудрости.

Данилови настављачи, а међу њима један који је себе назвао **Даниловим Учеником** (XIV век), наставили су Данилов рад угледајући се на његово волуминозно

---

²²⁵ Исто. 65, 66

²²⁶ Исто. 79

дело. Данилов Ученик створио је једну особену философију боготиховања угледајући се, али и описујући Данилов живот. Да се његова философија боготиховања наслања и да наставља Данилову философију богонауке сведоче следећи редови:

"Овог блаженог светитеља кир Данила, бившег преосвећеног архиепископа све српске земље, почетак његова живота је истина. Био је син неких благоверних и благочестивих, милостивих, праведних родитеља, који беху богати и веома славни, управљајући дане свог века у великој врлини, и у њој родише синове и кћери, и овог господина мојега и учитеља васпиташе у целомудрију и у свакој побожности. Јер чини ми се, мени недостојноме, према добром и складном животу његову од младости, и неисказаном самислу, да је још у материној утроби био назнаменан да угодно и непорочно послужи Господу. Јер од када је знао оца или матер, од тада се одвраћаше од свега земаљскога овога света, не осећајући љубав према својој матери, но овај је више волео да се присваја Господу. А када је доспео до младићког узраста, најмилосрднији и најдарежљивији Бог, добри човекољубац, који са радошћу прима свакога који Њему греде, посла и блаженом своју светлост и своју истину, и љубавном стрелом рани срце његово, да ка Њему хоће и Њега са радошћу жели речима и делима, слухом и очима и мишљу. А поче и молити родитеље своје да га даду на учење књига. А они не хтедоше тога учинити, јер беху озлобљени смрћу остале деце своје, и само овога једног имаћаху на утеху им, и ради тога га не могаху отпустити, говорећи у себи:

'Шта ћемо добити, ако се одлучимо од љубљенога нам сина, да само већу скрб примимо?'

А овај блажени смотривши разумно и смислено савећање својих родитеља, и разумевши да неће да га даду на оно што жели и хоће, поче тражити кога би нашао, да га води ка учитељу. И нашавши некога једног од својих сродника, и њега наговоривши, био је одведен од њега ка неком учитељу, тајно од родитеља својих. Када је тамо доведен, Божјом вољом прими га тај учитељ. Јер знађаше и којих благоверних родитеља беше син, и видевши његову усрдну прилежност, поче га упућивати у добре поуке. А овај ваистину од младости вођен од Господа у свако доброразумије и у Његовој вољи поучавајући се дан и ноћ, у дубини речи књиге боље успеваше од свију својих другова, који су били у том училишту. И од којих требаше прва упутства речи, за мало им постаде учитељ, тако да су се сви дивили и говорили: 'Откуда овоме брз разум вештине?' – не знајући да вечна истинита премудрост, Бог, овога себи изабра, и да од сијања присносусне светлости озари његов ум, хотећи га показати као слику своје доброте. А родитељи његови осећаху велику скрб и жалост због разлучења од свог вазљубљенога чеда. Но када опет чуше за такву благодат која се збила са њим, оставише га Божјој вољи, да се Он једини брине о њему.

Када је прошло неко време, овај богољубиви младић, Божјом помоћу у неослабљеној вредноћи, научи све поуке божаствених речи, непрестано желећи нескверном животу целомудрија и чистоте, поста и бдења и молитве, како то крепки и Богу послушни мужеве чине. А када би угледао некога црнца, никада не остављаше, док

му се не би, притекавши, поклонио, и љубазно обујмио ризе његове, желећи подобија монашког образа, непрестано молећи се Господу и говорећи:

'Благодарим те, Владико мој, и славим Те због многе и неиспитане Твоје добротe, коју чинећи од младости моје на мени недостојном и до сада чиниш. Но удостоји ме, да у вери примим монашки образ, и сачувај ме у њему очишћена, да Ти угодно послужим у овом веку, и управи стопе моје на Твоје добре путеве, да по њима текући брзо постанем гледалац Твојих дивних чудеса.'

Јер колико је слушао о чудима славнога града Јерусалима или Свете Горе, много је мислио у уму својем, како би тамо ишао.²²⁷

У овим редовима Данилов Ученик је написао кроз које облике учења и научења је прошао архиепископ Данило: учење књига, идење код учитеља, упућивање у добре поуке, поучавање дан и ноћ, похађање училишта, долажење на ниво учитељства, наука поуке божаствених речи. Успут је Данилов Ученик кроз ово приповедање демонстрирао и своје философске способности у којима је Бог – Вечна Истинита Премудрост која уводи у свако доброразумије, онда брзоразумност Данилова и вештина његова такође су појмовне слике мудропознања Даниловог Ученика.

Тако да из ових редова Данилов Ученик, на примеру архиепископа Данила, осликава један тихословни врхунац своје философије боготиховања: "А овај господин мој имајући свагда будно око ка љубитељу Христу и желећи постићи такво дело, на које се у нади осмели, уставши тајно, ноћу, са једним од својих слугу, изиђе Господом вођен ка тишини неузбурканог пристаништа, хотећи примити црначки живот."²²⁸; ". . . пребивајући у светим молитвама, и са великим смирењем работајући дан и ноћ."²²⁹

Пети аутор коме ћемо се посветити јесте **Григорије Цамблак** (1365 – 1419/20), игуман дечански. У својим делима је формирао одређену философију богоправде и то највише пред крај житија о Стефану Дечанском:

"А ти нас надзиравај одозго, о божаствени и светли војниче, одвраћајући гнев Божји који се ради наших грехова праведно подиже на нас, одгонећи, свебогати, молитвама својима видљиве и невидљиве непријатеље својом силом."²³⁰ Показујући тада јасно изражено богоодпадништво одређених великаша и челних господара, кроз њихов пример обликовао је једну философију богонемања као фазу кроз коју философија богоправде пролази да би досегла свој изразити богоправеднички облик. Тако описујући једног обласног господара дечанских крајева, у којима је и сам Цамблак игумановао и столовао, он каже:

"И као безумни према писаноме, рече у срцу своме: 'Нема Бога.'²³¹ Додајући на ове речи једну богоправедну поуку:

---

²²⁷ Данилови настављачи, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1989., стр. 81, 82

²²⁸ Исто. 84

²²⁹ Исто

²³⁰ Григорије Цамблак: Књижевност у Србији, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1989., стр. 81, 82

²³¹ Исто. 78

"Слушајте ви који се борите са Богом и који желите да угратите црквене ствари, слушајте и бежите као од огња; нека вас уцеломудре напред речене страшне повести, а још према писаном: 'Нека те поучи смрт брата свога.'"²³² Овим Цамблук прави једно богоправедничко заокруживање.

Пратећи светосавски образац приповедања Цамблук преноси скоро дословно неке Савине речи из *Беседе о Правој Вери*:

"А ђаво тада, који је у разна времена узмутио Цркву разним јересима, не трпљаше што је Црква имала велики мир и што је Христово стадо пасло на паши побожности."²³³

Тај светосавски пример и узор Цамблук као да прати и када прави искорак према научним исказима што се појављује и у његовим *Службама*:

"Нематеријална некад лествица
и туђинац опустошивши пут мора
показа твоје рођење, чиста,
њему певамо сви да га прославимо."²³⁴

"Услишах, Господе, бригу твојега тајанства,
разумех дела твоја,
и прославих твоје божаштво.
То изнесе божаштвена гора
храма Господња превисоких сила,
Богомати очевидна.
Изван природних закона
родивши, једина, владајућега, тварју
удостоји се божаштвеног звања."²³⁵

"Рођен беше овај присносушни.
К Оцу и Богу Бог беше Реч, Богородице,
и с нама к нама богочовек
сишавши од тебе ка нашем смирењу
ослободи нас од клетве прадедовске,
јер тебе виде Јаков
као лествицу која до неба досеже."²³⁶

"Сав јеси жеља, сав јеси сласт,
реч Божја, сине Девице,

---

²³² Исто. 80

²³³ Исто. 54

²³⁴ Исто. 99

²³⁵ Исто. 103

²³⁶ Исто. 111

Боже, Богом Господе, светих пресветих,
тим те сви с оном која те родила величамо."²³⁷

Увиђајући склоп природних закона он схвата да ти природни закони имају свог Господар, Онога који са њима безусловно управља и који смело својим оваплоћењем улази у њихов ток. У другој наведеној строфи он прати Светога Саву и његову стихирску изјаву о Савином познању промисаоних тајни.

Своје философске–богомудрене поступке Цамблук саопштава кроз један родољубиви облик:

"Данас се радује град српски
Моштима твојим, преподобна
У божаственој цркви твојој држећи
богомудрено."²³⁸

"Српска земља сада нађе
богатство непотрошиво. . ."²³⁹

"Одузе јој Владика бугарску славу, а дарова јој српску, не оставивши оној првој ништа."²⁴⁰

"Тако је било учињено. Догоди се да је ту на цареву виђење дошла благочастива кнегиња Српске земље, супруга увек помињаног и светог кнеза Лазара, са двојицом јој благочастивих изданака Стефаном деспотом и Вуком, и са супругом великог и најхрабријег деспота Угљеше–Јефимијом."²⁴¹

"Корен добра, дакле, као што рекох, Симеон, остави царству довољно наследника, од којих је сваки у своје време власт примио.

Нису узмућивали цркву јеретичким валима и јелинским лакрдијама и баснама као синови и нећаци Константина Великога, но су благочестиво и богомудрено и богољубазно управљали војском и осталим урученим стадом."²⁴²

"Беше и овај великог и најславнијег народа српског."²⁴³

У овим редовима Цамблук прави један дубокопоштујући осврт према кнегињи Милицы, Јефимији, деспоту Стефану и светом кнезу Лазари. Можда из два разлога: зато што су очи, за спас Балкана, биле упрте у ове српске владаре. Други разлог је колегијалан, јер су сви овде поменути били писци и песници као и Григорије.

---

²³⁷ Исто. 113

²³⁸ Исто. 127

²³⁹ Исто. 126

²⁴⁰ Исто. 122

²⁴¹ Исто. 120

²⁴² Исто. 49

²⁴³ Исто

Константин Философ (око 1380 – 1439) писац, интелектуалац и мудрац на двору деспота Стефана Лазаревића. Као животписац светога деспота Стефана Високог Лазаревића кроз његову личност подигао је и своју философију богосавршености.

"25. А шта да кажем о ономе (Стефану) који је од (Лазара и Милице) засијао, погазавши у себи премного од њихових особина, и превасходно победивши све које су дошли?"²⁴⁴

"Било (да је реч о) ратовањима, борби и уметности, која многим није лака, у свему овоме био је први и друге упућиваше. У свему беше савршен."²⁴⁵

Овде имамо пример те философије богосавршености коју је духовно обликовао Константин. Правећи увод у свом житију и желећи да представи све најавитеље Божје премудрости Константин Философ указује на неке старозаветне мудраце као што су Мојсије, Давид и Соломон.²⁴⁶ Али он показује и неке личности из грчко–римске културе који су у својим записима најавили долазак богочовечанског Слова. А то су Тукидид, Аристотел, Платон и Орфеј.²⁴⁷

Приписујући деспоту све врлине старозаветних праведника и владара, он га пореди са Давидом, Соломоном, Аврамом, Илијом, Самсоном и Јовом²⁴⁸ и тиме још једном надопуњује своју философију богосавршености.

И последњи у овом сегменту коме ћемо посветити следеће редове јесте **Непознати писац** (XV век) *Тужбалице над Ђурађем Бранковићем*. Његов спис није типичан животопис (хагиографија) већ је пре нека врста некроанастасиографије. Већ по томе овај писац је веома оригиналан и посебан. Он је творац и философије богоновизма и антиципатор у погледу сагледавања појма: мисао.

У својој Тужбалици он позива све да саставе нов хор²⁴⁹ и тиме успоставља своју философију богоновизма. Он се окреће и проучавању појма мисао. Када каже да је Ђурађ "мисленог света наследник"²⁵⁰, а такође и "вечнога живота".²⁵¹ Из овог склопа закључујемо да је мислени свет једнак вечном животу, мислени свет = вечни живот. Тај мисленовечноживотни образац говори нам да је по схватању писца Тужбалице мисао оно што је везано за вечно. У једном православном облику овакво мишљење настало је два века пре Декартовог "мислим, дакле постојим". Можда би могли рећи да овде ако мислим, онда вечно живим. Мисаона, умна страна човека је та која улази у вечни живот и пребива у вечном животу, јер Ми – Са – Он значи бити у зајдници са Оним који Јесте тј.

---

²⁴⁴ Константин Философ: Повест о словима; Житије деспота Стефана Лазаревића, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1989., стр. 86

²⁴⁵ Исто. 87

²⁴⁶ Исто. 74, 75

²⁴⁷ Исто. 77

²⁴⁸ Исто. 130

²⁴⁹ ПРИМЕРИ КЊИЖЕВНОСТИ И ЈЕЗИКА СТАРОГА И СРПСКО – СЛОВЕНСКОГА, саставио Стојан Новаковић, У БЕОГРАДУ, издање и штампа Краљевске Државне Штампарнице, 1904., стр. 313

²⁵⁰ Исто. 312

²⁵¹ Исто

Богом. Ми смо са Њим тј. Ми смо са Богом тада смо највише мисаони. Као што се и у Светом Писму каже: "вели Господ: мислим мисли на вас." (Јер. 14, 11)

Тако је и наш јунак Тужбалице неким духовним путевима проникао у ове речи пророка Јеремије у којима Господ мисли мисли и тиме је његово царство мисаоно, мислени свет.

Овим заокружимо подпоглавље српских хагиографа – животописаца и њихових философских стремљења. Кратки историјско – философски преглед ових писаца захватио је само мрву њиховог целокупног дела, али и мрва хлеба је свакако хлеб. Захватајући само честицу њиховог стваралачког рада покушали смо да на основу те честице проникнемо колико – толико у КФБН-синтезу српских животописаца. Прелазимо на подпоглавље писаца XIV-ог и почетка XV-ог века.

б) Писци XIV-ог и почетка XV-ог века

Пошто ове писце нећемо излагати одређеним хронолошким редом, још једном ћемо набројати њихова имена хронолошки: **Григорије Рашки** (XIV век), **Јаков Серски** (XIV век), **Силуан** (XIV век), **Непознати Светогорац** (XIV век), **Монах Јефрем** (XIV век), **Марко Пећки** (XIV век), **Непознати раванички монаси** (XIV/XV век), **Давид** (XIV/XV век), **Андоније Рафаил Епактит** (XIV/XV век). Више ћемо се посветити њиховим исказима и одређеним философским концептима сакривеним у делићима њихових стваралачких чинова. У њима стоје јако дубоки и занимљиви философски духовно – огњени стубови. Ти стубови имали су неко ватрено ширење по читавом њиховом делу, али и према самоме читаоцу. Можда нећемо навести све њих и све њихове философске творбе, али дотаћи се духовно једног, некако чудно, дотаћи ћемо свих њих.

Први који се издваја својим духовним узлетима и способностима јесте епископ Марко Пећки. Он први прави један непосредан дубокопродорни поглед према самој философији.

"Као истинске философије љубитељ
свега свог живљења сапутницу
помисао на смрт стекао јеси,
и зато као водом животом сузним источницима
пламен страсти угасио јеси,
у бестрашћа земљу поклонике своје преводиш."²⁵²

"Троделом силе душевне
божаственом мудрошћу, оче, крманиш:
словесним делом – правдом и мудрошћу,
јаросним – мужаством крепким

---

²⁵² Шест писаца XIV века, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1986., стр. 178

пожудним, блажени, целомудреношћу,
од којих врлина у животу ничега
потребнијег нема блажени."²⁵³

"У младости мудрошћу
и у старости знањем, оче, обогатио се јеси,. . ."²⁵⁴

"Српски велики престо својим мудрим учењем

украсио јеси,. . ."²⁵⁵; "А господин кнез

Лазар, као благочастив, не трпећи да гледа ове раздоре, посаветова се са својим сабором, светитељима и властелом и у Светој Гори живећим светим људима, те изабери једног великог старца, по имену Исаију, и његова сапосинка, љубомудра мужа попа Никодима."²⁵⁶

Овим последњим наводом Марко Пећи непосредно преводи појам философија као љубомудрост. Љубомудрост јесте прави пут за схватање шта философија у суштини јесте. Она није као што су Хелени мислили потрага за мудрошћу, нити поседовање мудрости, већ вољење мудрости, што тек хришћанство некако са својом појавом доноси међу људе. То је вољење самога Бога који Мудрост јесте.

Марко Пећи само у једном песничком склопу спаја своје погледе на ум, разум, просвету и енергију, а све то изводи из богопрестолне равни:

"Од небеских духовних сила у Тројици певаноме,
свесилном Богу, оче Јефреме, моли се
да од вода боготочнога твога језика
подари моме разуму струју
и просветли ум мој,. . ."²⁵⁷

Марко прави скромне и на симболографији засноване астрономске исказе:

"Небески свод звездама украшава се,
а твој ум, преподобни,
божаственим просветљењем облиставан је
добродетељима што их у души сабра,
и отуд богоречитим језиком својим
као водом животоворног Духа
напајаш срца исушена гресима,

---

²⁵³ Исто. 180

²⁵⁴ Исто. 181

²⁵⁵ Исто. 182

²⁵⁶ Исто. 167

²⁵⁷ Исто. 181

из дубине очајања изводећи, премудри,
Божје милосрђе овим објављујући."²⁵⁸

Епископ пећки прави и одређене епистемолошке резове у својим стихирама:

"Нахранио си душе гладне сазнања Бога,
хлеб небески овим нудећи – Слово Божије, . . ." ²⁵⁹

Овим путем сазнања иду и други писци са овог списка пратећи ту древну светосавску гносеолошку мрежу:

"Љубљена господо и оци и браћо и чеда Господу нашем Исусу Христу, који све држи влада и зна, који даје мир и величије онима који га се боје!"²⁶⁰

"А када стиже и добродетел савршена мужа, у меру раста пуноће Христове, погледа га Бог, који све предвиђа и зна и хоће да се сви спасу и у познање истине дођу."²⁶¹

Поред овог гносеолошког става међу овим писцима, за разлику од западњачког скептицизма, један од њих развија одређену врсту теорије сумње виђене на православни начин. То је кир – Силуан. Он ствара једну врсту теорије амфибализма, једну философију ђавосумњачког: "Не растужи ме толико туга твоја, макар колико била велика, јер и моја је колико и твоја – колико ме ражалости што ти се у разум увукла сумња, лукавством препреденога ђавола, да у том страдању нема спасења. Још више, зато што ти се чини да ће нам бол због растанка бити мањи ако смо у лажном благостању . . . А требало је због тога да плачеш."²⁶²

Закључујемо из ових амфибалистичких записа да је ђавосумња некако између знања и незнања, али увек са намером да човека низврне у бездан таме незнања. Ђавосумња никада није одређена, децентна. Она је увек принцип: "може да буде, али не мора да значи", "можда јесте, можда није", зато човека увек држи у једној својој ђавосумњачкој укочености. А то је лепо показао Силуан.

Још ћемо се осврнути на философију новизма коју су изнедрили непознати учитељи раванички. Вероватно је већ тада своје основе градила раваничка школа која се после наставила и у другој половини седамнаестог века. Свој новизам раванички учитељи базирају на сагледавању личности светог кнеза Лазара.

"Глава Новог Лазара одсечена би 15. јуна наочиглед, због побожности."²⁶³

*"Свечасну, свету и преукрашену,
и нову обитељ,*

---

²⁵⁸ Исто. 185

²⁵⁹ Исто. 200

²⁶⁰ Исто. 63

²⁶¹ Исто. 92

²⁶² Исто. 84

²⁶³ Списи о Косову, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1993., стр. 121

*која се приноси теби
од твога угодника
страдалца и новог Лазара
прими милостивно, човекољубно,
о многомилостиви и свеблаг,
владико сведржитељу.*¹²⁶⁴

"Новопросијала звезда јавио си се на западу
сијајући светлим лучама својих моштију
свима вернима, а највише свом отачаству,
и ове привуче пресветлом сијању твојих подвига
и огради их светлошћу од таме несветле, Лазаре,
и од звери што по тами долазе да стадо разграбе."²⁶⁵

Тај новопостајући моменат веома је присутан у српској старокњижевној философији и провејава и касније у Турско Доба нашег старокњижевног мислилаштва. Раваничани су само потврда тог правила које проповеда навонастајаштво.

Са овим завршавамо овај пододељак и прелазимо на следећи:

в) XV век

Први у низу тих петнаестовековних писаца биће **Пахомије Логотет Србин** (почетак XV века – 1484), писац је српско–руске културолошке синтетизације. Као хиландарски монах на позив руских кнезова дошао је да помогне рад у књижевности руских земаља, да прегледа стара и нова житија. Написао је негде око 35 радова: службе, похвална слова, животописе и повеснице. Написао је и први Хронограф. По истраживачким закључцима професора Павла Поповића Пахомије је Хронограф написао 1442. године. У Русији је сачуван само онај по редакцији из 1512-е године.

Овом приликом ми ћемо се посветити неким исказима баш из Пахомијевог Хронографа. Могуће је да се у преписивању Хронографа уметало нешто и од стране самих преписивача, али све у свему био је то један свеукупан православни универзално – духовни допринос Истини. Неки од ових исказа које ћемо осмортити невероватно су интуитивно – генијално продорни, имају и своју научну страну, а и научни значај. Тако када се у Хронографу пише о Четртом Дану Постања примећују се неки крајње инересантни закључци.

"Почетак дана четвртог. Сијавше пак лице четвртога дана заповешћу Творца прва засија зеница дневна, велико светило сунце, и живохранитељни светилник, извор светла неиздајућег, дом огња бездревнога. Тада поче осветљавати ноћ месец белосветли и

---

²⁶⁴ Исто. 129

²⁶⁵ Исто. 139

светлоносни круг, брзоходећи и свесветли и многоразличити и савршени. Тада небо звездама просветли се, као одежда златоткана бисерима обнизана и украшена, као камењем, доброкруглим и великим звездама. Такво дакле неко шаренило цветно небо украшаваше! Створи пак Бог сунце и месец и звезде од створеног светла у првом дану: тада дакле вештаство светла сатвори, овде пак светила створи. Као ако неко комад злата простре и најфиније, на златнике исече велике па умањи и овима рашчини златну лепоту тако и светлост једносуштну и једновидљиву расеца, уметник раздели, свепремудри Бог, у сунце и месец и у звезде. На овај начин дакле пређе четврти дан. Пише пак неко како у четврти дан Ђаво отпаде: видевши земљу украшену и рече: 'поставићу на облацима престо мој и бићу подобан Вишњем'."²⁶⁶

Ови редови би могли задивити и данашње астрофизичаре и космологе, а да би их што тачније расветлили допунићемо их са још неким цитатима из Хронографа: "Сет пак први написа сложену азбуку јеврејског језика и знамења небеска, ток месеца и година и у години поживе четири времена и месеца и недеља и звездама створи имена и пет звезда, створи им имена: први појас назван велика звезда Крон, од небеског свода, названа од ових небеса, и до појаса Крона безмерна висина, нема ништа осим ваздуха који се назива етер; други појас Диос; трећи Ареос; четврти сунчани, на четвртом појасу стоји Сунце; пети Афродитис; шести Ермиос; седми Месец, на седмом стоји Месец, а на свим појасима анђели стоје, а по појасима звезде стоје; који појас ниже стоји, та звезда светли ту."²⁶⁷; "Све ово Сету од Бога даде се разумом увидети, њега назваше тадашњи људи Богом, његовој благочести се чудећи, будући да имаше јеврејску граматику, небески ток и звездама имена."²⁶⁸

Ове надопуне на први навод указују на изванредно узвишена расуђивања на тему астрономије и космографије. На пример појам "безмерна висина", безмерни размак између васионских појасева указује на огромност и бесконачност васионе. Како је писац Хронографа могао ово знати? Он то одговара на два места: "свепремудрим Богом" и тиме да је и самом Сету Бог дао разум да то увиди. Наравно, да је писац Хронографа прецизно пратио књигу Постања када је ове редове писао. То што је указао на то да је Четвртог Дана Ђаво отпао од Небеса и Бога говори да Божји Дани Стварања немају временско, или још боље рећи, пролазно трајање. Врло често користи се појам "богодани"²⁶⁹, видимо још од Светога Саве, али да би се описало неко стање, а не трајање. Тако и по Пахомију Логотету, Божји Дани су стања стварања, а не трајање. У неким деловима видимо да Хронограф чак и антиципира неке савремене астрономске погледе као што је на пример небески ток. Пахомије нуди објашњење за овако стечена знања: "Тада будући од Бога

---

²⁶⁶ Полное Собрание Рускихъ Лѣтописей, РУССКІЙ ХРОНОГРАФЪ. ЧАСТЬ ПЕРВАЯ, ХРОНОГРАФЪ РЕДАКЦИИ 1512 ГОДА. , С. – ПЕТЕРБУРГЪ., Типографія М. А. Александрова (Надеждинская, 43)., 1911., стр. 22, 23

²⁶⁷ Исто. 27, 28

²⁶⁸ Исто. 28

²⁶⁹ Свети Сава: Сабрани списи, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1986, стр. 105

научен.²⁷⁰; "Радуј се преподобни оче, који просвети страну свију чистим животом својим, благочестију и страху Божјем научен."²⁷¹ Ови редови нам указују на ту богонауку самога Пахомија Логотета Србина представљену и у Хронографу, али и у осталим његовим списима. У Хронографу посвећено је много редова и Светоме Сави²⁷² што непосредно сведочи колики је он био свесрпски и свеpravославни узор у православној васељени.

Била би потребна једна читава енциклопедија да би се достојно и детаљно проучили Пахомијеви списи. Ми смо само овим записом хтели да укажемо на тако значајну личност у православном свету, човека философије и науке, књижевности и богословља.

Други аутор, који је продукт једне другачије синтетизације, јесте **Димитрије Кантакузин** (око 1435 – крај XV века), новобрдски писац и књижевник. Његова породица Кантакузина дошла је још у доба Цара Душана из Византије у српску царевину. Димитрије је производ српско–грчке синтетизације историјског типа. Породица Кантакузина се измешала са српским становништвом да су и себе називали Кантакузиновићи. Димитрије је један мислилац узвишених домета, али и човек са духовном способношћу да понире и у најдубље тунеле таме и преисподњег.

Он је обликовао једну врсту философије високоучености, спуштајући тај дух високоучености са највиших висина.

"Ви, који се обогатисте најбољим иметком непролазности, избегавши погибелъ и смртних ослободивши се окова, због Владичиног провиђења и узвишеног човекољубивог силаска, што ради нас би!"²⁷³

"О, речи божија и Владико свију, који достојнима учини нас, недостојне и нечисте, да будемо славитељи овога свечасног, светлог празника угодника твојега, те отворисмо смрадна уста што увек празнословје."²⁷⁴; "Тако исто и о провиђењу Сина божијег и о речи што ради нас милостиво приповедаше, проповедајући многима јасно и храбро оно што је корисно за знање и веома сладосно свима."²⁷⁵

"Бог смирења смири нас крстом, грехом нападнуге, радосно објавивши мир ближњима и даљњима, који су под законом и који су ван закона."²⁷⁶

"А блажени претваравши се да је глув и да не чује, и као нем отвараше уста, по пророку, доле гледајући очима, ум ка Богу усмеривши, размишљаше о вишњем божанском промислу што све храни, о чему сведочи природа."²⁷⁷

---

²⁷⁰ Священникъ В. ЯБЛОНСКІЙ: Пахомій Сербъ и его агиографическія писанія, С. – Петербургъ. Синодальная Типографія., 1908., стр. LI

²⁷¹ Пахомий Логофет. Житие иже во святых отца нашего Моисея, архиепископа Новгородского, чудотворца, Agios, стр. 13

²⁷² Полное Собрание Рускихъ Лѣтописей, РУССКІЙ ХРОНОГРАФЪ. ЧАСТЬ ПЕРВАЯ, ХРОНОГРАФЪ РЕДАКЦИИ 1512 ГОДА. , С. – ПЕТЕРБУРГЪ., Типографія М. А. Александрова (Надеждинская, 43)., 1911., стр. 393

²⁷³ Списи Димитрија Кантакузина и Владислава Граматика, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1993., стр. 46

²⁷⁴ Исто. 47

²⁷⁵ Исто. 48

²⁷⁶ Исто. 79

Са ових висина Димитрије се спушта у раван духа човековог желећи да га испуни овом божанском високоученошћу и да ту исту високоученост и жељу за њом нађе у самом човеку: "Будите жељни знања, да бисте били високоучени."²⁷⁸ И ова поука кратка и пословична усмерила је и сами пут Димитријев ка знању и високоучености. Видећемо да и његова мисао о знању јесте само нит светосавске гносеолошке мреже:

"Авај мени, мати рећи ћу пророчку (*реч*) и ја, зашто ме роди? Шта сам ја? Није ли ми од четири стихије састављено тело, боље рећи, од једнога праха, наредбом Творца многострано и премудро састављено? Неисказано некако привеза дух калу и споји, како сам Владика зна, и држи се непропаљивост душе и ума пролазним и надоле вукућим калом тела, док онај који свеза не разреши чудно. Једини који има меру живота и зауставља лета – једноме прекраћује, другоме продужује границе године. Нацрта ми у утроби обличја састављењем силних шара и учврсти кости, једну за другу привеза, опточи жилама, телом велелепно покри и кожом одену, да би се чланци задржали нерастрзани, даде живот и дисање, речју почаст и разумом украси, добровољност спрегну. На кратко у давнини и бесмртност даде, коју, авај, не знам шта да кажем, због непослушности изгубисмо. Тако почетак зала би непослушност, али припојене томе јавише се и друге злобе, са дна дрвета. Што неуздржавање јавно, жеља да се буде обожаван, што спознање охолости, славољубље, нерасуђивање због немоћи, такође и скривање, где се јавља кукавичлук. А где нема храбрости, ту, чусмо, сам добри врх људи ишчезне. Праведно је, чусмо тако, повратак у земљу, јер не беше право да буде бесмртан ко самовољно паде у зло. Зато нема, по реченоме, човека који ће поживети и неће угледати смрти, јер смрти и промени подлегосмо сви земљородни и смрт горка нас грешне чека. Стога, био богат у животу или убог, славан или неславан, праведан или грешан – свако ће смрт примити и најтеже разлучење душе и тела, авај мени. Али ко у добродетељима богоугодно проживи, тај је блажен, смрти се неће устрашити. Радујући се, јер му се тама смрћу замењује, у живот вечни преходи у весељу. А грешни и мени слични љуто и горко и болно се разлучују. Смрт је грешнику тешка, као што нас научише истинито оци и учитељи."²⁷⁹

Прво што нас привлачи у прегледу овог навода јесте Димитријев гносеолошки склоп "сам Владика зна", Владика је синоним за Бога, Господа Бога и Спаса нашег Исуса Христа. У једном индиректном облику Димитрије обнавља онај светосавски гносеолошки принцип "сам Бог зна". Из Владика – зна принципа и сам Димитрије добија знање које овде излаже, а преко кога показује своју свеукупну високоученост. Сједињење духа и тела, познавање унутрашњег телесног склопа, анатомије, давање разума човеку од стране Бога, духовно – страсне особине, врлине, бесмртност и смрт. Да, "сам Владика зна" и одређени степен знања преноси и на Димитрија. Тако се и стиче високоученост, она долази из божанских висина. Може имати и формално и неформално значење, или у виду неких високоучених училишта или у виду самоукости. Онако како то Бог зна и хоће

---

²⁷⁷ Исто. 87

²⁷⁸ Исто. 67

²⁷⁹ Исто. 69, 70

људима да преда. Како Он одлучи. Много пре неких западних мислилаца, који су размишљали о јединству душе и тела, изнео је ову своју науку богознани Димитрије. Али он се заронио дубоко и у још једну науку, а то је философија ђаволовог учења, ђавоучизма и ђавоучитике, и то је изложио у једној од својих стихира:

"Ево колико ми тече живот
толико ми се умножавају зла
и нарастају безакоња
и лажући ђаволов ученик – лаж свој јесам"²⁸⁰

Не тако као да је Димитрије хтео себе ставити у ред неких ђавопоклоника, него истински препознајући после грехопата на људској природи жиг ђаволски увидео је да је човек у себи почео носити ту ђавоучистику од које се тешко ослобађа.

Све у свему испред себе имамо једног писаца високих духовних сазерцавања, философа високоучености и промислитеља ђавоучитике.

За њим следи његов врло близак пријатељ и сарадник, такође још један од новобрдских писаца, **Владислав Граматик** (око 1430 – после 1480). На једном примеру видећемо тај стил писања самог Владислава Граматика: "А Бог је све ово некако савршено и по свом уређењу учинио и својом благодаћу зделаво да ово тако буде, те да се и западне области бугарске државе, његовог отачаства, његовим доласком освете и на боље дају."²⁸¹

О Косовском Боју Владислав приповеда: "Када се велика битка водила на месту званом Косово, догоди се онога часа да усред борбе погине љути насилник који је овима владао, достојну казну за своје безбожништво веома брзо примивши, тако да је ружно и неприлично своју варварску и нечастиву душу испустио, а лишише га живота српски војници усред битке. И тако, како се грех уздигао, авај, због наших зала, српска земља се припреми да им се потчини."²⁸²

Али оно по чему се Граматик највише познаје јесте његова цивилизацијска анализа и позиционирање православне цивилизације у историјско – географском контексту:

"Порученија твојега благоплеменства примивши се да спишемо божаствене ове књиге – Богом поспешивани завршисмо, имајући зборнике и светих и богоносних мужева различне повести о вери православној и о другом богоугодном живљењу изложеном по казању и беседи богонадахнутих књига Старога и Новог завета, о силном труду и зноју божастевних отаца и о прочим храбрим мужима, за веру православу борцима са Истоком и Западом, који су се мужевно борили и насупрот греху постојано се подвизавали чак до крви и различним видовима искушења себе не издадоше ради побожности . . ."²⁸³

²⁸⁰ Антологија старе српске поезије, Политика, Народна Књига, 2005., стр. 116

²⁸¹ Списи Димитрија Кантакузина и Владислава Граматика, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1993., стр. 111

²⁸² Исто. 103

²⁸³ Исто. 112

Грамастик не избегава да искорачи и у философско – богонаучну поуку: "Да ли нам пристојаше да пишемо твојему благоплеменству са прилежношћу, будући да си Богом научен и да си се свише многих откровења од више благодати удостојио искати и навикнути истину."²⁸⁴

Грамастик има један и крајње занимљив гносеолошки динамички ток у свом излагању: "И он је, говораше, неком приликом у Трнову био и својим очима видео чудотворну светитељеву раку и све што је о њему знано сазнао."²⁸⁵

На крају видећемо и то Владислављево понирање у токове зла: ". . . што ће рећи од демонских злодела не бејасмо сапети ни у чему да би труд начетог дела прекраћење поденео; . . ."²⁸⁶

У једном заокруживању Грамастикове мисли сазнајемо, заправо, значај његове културолошко – цивилизацијске анализе, онда његово просветосавско схватање Бога као Наукодавца, расуђивање које је он применио на личност Димитрија Кантакузина хвалећи истовремено и његову "вештину мудрољубија"²⁸⁷, његову гносеолошку динамику знано – сазнајног. Видимо пред собом једну свестрано учену личност која је на један високоучен начин представила своју концепцију богонаукодавајућег и која је оставила један дубок историјско – духовни одјек што домаће – национални, што универзални.

Константин Михаиловић (1435 – после 1501) трећа је личност новобрдског стваралачког струјања. По струци више војник, него писац оставио је за собом запис *Јаничареве успомене или турска хроника*, једно помало мемоарско дело, али са пуно исказа из војне доктрине и са описима исламске цивилизације. Он је створио једну врсту диференцијације догматика (учења), разлику у учењу између Хришћанства и Ислама. У својим списима правио је и оштре судионе осврте и према српској историји. Из његовог дела издвојићемо неколико записа који се чине значајним за осликавање његове мисли.

Прво ћемо навести његов Предговор који је Константин записао у облику молитве:

*"Сви народи који се управљају према светом криштењу и светој вери благословеног Господа нашег Исуса Христа, сви верујемо и исповедамо једног Господа Бога створитеља неба и земље у три лица: Оца и Сина и Светог Духа, Тројицу јединствену и неразделиву, која влада на вјеки вјекова. Амин. А како верујемо тако и свето криштење примамо. У име Оца и Сина и Светога Духа. И по Христу нашем називамо се хришћанима у славу Господа Бога нашега. И зато се, достојна свете Тројице, молимо твојој светој милости. Помози сада својим хришћанима и одврати проклете поганике. Амин."*²⁸⁸

Његов допринос у философији разлике учења тј. диференцијацији догматика:

"Светога Духа називају *рухуллах*, као кад би рекао божји дух; душу зову *џан*; анђеле *фершителер*; Михаила – *Микаел џан алици*, као кад би рекао Михаило што односи душе;

---

²⁸⁴ Исто. 113

²⁸⁵ Исто. 106

²⁸⁶ Исто. 114

²⁸⁷ Исто. 113

²⁸⁸ Константин Михаиловић из Островице: *Јаничареве успомене или турска хроника*, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд 1986., стр. 75

Гаврила – *Џебраил*; Рафаила – *Рафаил*; рај – *џенет*; пакао – *иси халвети*; муке – *скунђе*; судњи дан – *кијамет гини*; пророка – *пехамбар*; Мојсија – *Муса пехамбар*; Давида – *Дауд пехамбар*; Соломона – *Сулејман пехамбар*; Господа нашег Исуса Христа – *Есе пехамбар*; ђавола зову *шеијтан*.²⁸⁹

У овом одељку Константин Михаиловић је показао какве су разлике у учењу између Хришћанства и Ислама, али каква је турска најезда и сила то ћемо видети из главе XLVII чешког извора:

"Турско поганичко размножавање је слично мору, које никад не надлази нити одлази и таквог је својства да никад нема мира, увек је узбуркано: ако се на једном крају утиша, на другом о обале заплъскује. Морска вода је опора и слана. У неким крајевима из ње ваде со, али зато ако у морску воду не додаду један део слатке воде, со не може бити начињена. Тако и све воде текући лутају тамо амо воде су слатке и добре и корисне за сваку ствар, а када се у море слију и помешају се с морском, свака њина сласти доброта пролази, а постају опорне и слане као морска вода.

И Турци имају исто својство као и море: никада мира немају, стално воде борбу, из године у годину, из једних земаља у друге, па ако негде учине примирје за своју корист, у другим крајевима ђаволи коло воде, заробљавају народ, а ко не може ићи, убијају, и то се дешава много пута сваке године, по неколико хиљада догнају и доведу добрих хришћана међу поганике; када се ови помешају, покваре се, као што смо раније рекли за воду, заборављајући своју добру веру хришћанску, примајући веру поганичку, величају је и много гори постају такви хришћани кад постану поганици, него прави рођени поганици.²⁹⁰

Поред ових прецизних приказа религијских и цивилизацијских разлика, Михаиловић је увео и неке нове погледе у науку војне доктрине. Залагао се за лаку одећу, без оклопа и превеликих металних оптерећења, сматрајући да је то један од могућих војних одговора на турску најезду. Бог зна ако сам Михаиловић са својим списима није надахнуо европске земље и народе да напусте оклопничку методу борбе и да пређу на лакоодевајуће униформе. Знамо само то да је европски свет убрзо почео да носи лаке униформе и да прави што лакше мачеве и оружје.

Константин Михаиловић је био борбени хришћанин, а као бивши припадник турске јаничарске војске из које је побегао, упознао је њихов начин живљења и борбе, што је и изложио у свом делу. Није престао надати се да ће се балкански хришћани ослободити турског ропства. Није, нажалост, дочекао то ослобођење, али је дао пуни и културолошки и научни и религијски допринос том будућем ослобођењу.

У овај списак петнаестовековних писаца и мудропоучилаца спадају и неки аристократски појединци, они остатци некадашњег племства: деспоти, кнежеви и ниже племство.

---

²⁸⁹ Исто. 88

²⁹⁰ Исто. 177

Први је војвода и херцег Стефан Вукчић Косача (1404 – 1466), будући да је написао доста повеља и писама издвојићемо једну његову мисао пуну светосавске прилежности и Божје усрдности:

"Ми господин Степан божјом милошћу херцег Светога Саве господар хумски и приморски кнез дрински . . ." ²⁹¹

Стефан Бранковић (1420 – 1476) с друге стране подстиче у своме запису једну врсту божје научености: "И да вас бог научи да имате к њима љубав како сте имали с нашим првим и с нама, и да их не оставите у по њих невољно време." ²⁹²

Милош Белмужевић (прва половина XV века – 1501) пак улази, и због својих личних разлога, у једну врсту богожалопојниг размишљања: "И би хтење божје наш син Вук пође к богу." ²⁹³

Деспот Ђорђе Бранковић (1461 – 1516) у монаштву познат као архиепископ Максим, некако пророчки прави један теогенерацијски искорак у историју: "И још не преста да добро чини бог од рода у род, и прослави угодника свога, оца нашега Стефана, и удостоји нас грешне бити синовима његовим, у Христу богу благоверне Ђорђа и Јована. Ако не по сили врлине, но по вољи, желимо не остављати добре обичаје . . . Ако ли кад благоволи бог и опомене се милости своје и раскаје се по умножењу милости своје и створи нас наследницима отачаства нашег, ми пак завет полагамо да не умалимо оно што су оцеви наши дали." ²⁹⁴

И у последњим овим редовима излагања петнаестовековног духовног стваралаштва видимо како су духовно расуђивали наши властелини, велможе и владари. Доживљавајући и преживљавајући последње дане српске државне и друштвене независности, свој духовни поглед упирали су у поља богомудрости тражећи непрестано од Господа богомудри савет како да се владају и држе у најтежим тренутцима, како да крмане свој народ не губећи тиме образ небеске мудрости, али и не губећи земаљски опстанак у који уграђују свој богодани идентитет. Богопромисаоним током одлучено је другачије, али то је већ следеће поглавље.

У овом поглављу *Животопис* видели смо да образац Светога Саве обухвата целокупни епоху, он је свеузор и свепример и то не као нека моралистичка фигура или као неки мистички лик. Не! Он је узор читавој епохи у научности, философији, теологији, уметности, просветитељству, знању, лепоти, врлини, државничком и друштвеном послу, лекарском и тихословном поучавању. И чему све не? Зато је и постао у народу једна легендарна личност која учи људе свим пословима: како се праве прозори, како се преде и оре и много штошта друго.

---

²⁹¹ СТАРЕ СРПСКЕ ПОВЕЉЕ И ПИСМА, књига I, средно Љуб. Стојановић, БЕОГРАД – СР. КАРЛОВЦИ, штампано у српској манстирској штампарији, 1934, стр. 79

²⁹² АНТОЛОГИЈА СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ, избор и преводи и објашњења Ђорђа Сп. Радојичића, НОЛИТ, БЕОГРАД, 1960, стр. 210

²⁹³ Исто. 212

²⁹⁴ Исто. 213

Његов образац, поред сада и светолазаревског обрасца, обухвата епохе и после Средњег Века. Он је и даље учитељ, чак и када спале његове мошти и његови духовни обрасци и методи остају до данашњих дана зато што су проверени и што су историјски прошли и претрпели сва могућа паклено – земаљска искушења и остали да стоје постојано кроз векове.

После ове узвишене епохе у којој личност Светога Саве као нека светлост обузима и прожима све духовно – делатно, предстоји скок у ватрену епоху у којој златна и светла нит свега стеченог у средњовековљу: мудрог, научног, богословског и уметничког мора да прође кроз огањ и мач и да буде преиспитана кроз све историјске стихије. Светла нит Светога Саве остаје да би се опет, Бог зна када, претворила у свеобухватну светлост.

II. Време научења

Епоху, у којој се светосавска златна нит даље наставља, назвали смо *Време научења*. Ма колико то противречно звучало, јер ово јесте период где све наше духовне силе КФБН-синтетизације прелазе у стагнацију и хибернацију, али то су, ипак, на крају крајева живоносни облици застоја и "зимског сна", сна и застоја у коме се дешавају нови облици духовног стварања. То је епоха анихилације, разарања и уништења једног народа, његове културе и духовности. Нешто од тога смо видели у анализи дела Константина Михаиловића. Ако у историји имамо поделу на епохе: старовековаља, средњовековља, нововековља и савременодобског, онда у српској историји појављује се епоха ништавековља, период турског ропства, тристагодишњи српско – турски рат, у коме Турци непрестано освајају, нападају и напредују ка Западу, а у коме Срби се повлаче, збегују, четују и беже од уништења. Ипак у том времену провејава златна светосавска нит духовног стваралаштва: књижевно – философско – богословско – научног.

Време научења, баш зато што се у опису тог периода, а из самог тог периода издваја појам: ђаволско научење²⁹⁵, појам који је дао печат читавој тој ништавековној епохи. Да то јесте време научења, али каквог и ког? То је време ђаволског научења, у теорији и у пракси. На истој тој страници по истом том ђаволском научењу спаљују се мошти Светога Саве. То је време ђаволског научења, то је владавина ђаволског научења. Али у том и таквом ђаволском научењу, у њему и кроз њега струје, као неке реке понорнице, и неки други, другачији и супротни облици научења. Зато наслов "Време научења" има једно двоструко значење за овај период. Иако живи у том облику уништења златна нит светосавског (књижевно – философско – богословско – научног) пролази кроз тај облик уништавања са свим својим богомданим стваралачким облицима.

Централна личност тог ништавековног доба јесте личност које је и дала дефиницију тог периода: ђаволско научење, коју смо у претходном реду анализирали. То је личност патријарха Пајсија. Она се издваја као свећица која се неким чудом одржава на историјској олуји.

Још једна инспирација на тему из дела патријарха Пајсија – разноразни облици владавине ђаволског наука прохујали су овим просторима и пролазили као и свака олуја. А овде као да се изградио какав мир Божји који је све те владавине ђаволског наука издржао, отрпео и надвладао. И на крају све те ђаволске науке отерао одавде.

Пајсијеви списи постали су живи доказ да и у владавини ђаволског наука је могућ стваралачки искорак. У владавини ђаволског наука када је нестајао народ, када су нестајали првобитно зли и када је остала само шачица добрих на ивици опстанка, корак од нестанка. И тада у том стању и поретку ђаволског наука нашао се неко да пише и да

---

²⁹⁵ Димитрије Богдановић: Старе српске биографије, Просвета 1975, стр. 264

ствара: најбољи међу добрима – сам Патријарх. А народ само што није нестао или се претопио у неки други.

Шта нам то говори? Ма колико да је јака и моћна владавина неког ђаволског наука, ма колико да је узврело стање каквог ђаволског наука, могућ је и најмањи могући корак на путу Божјег стварања. А то је већ Спасење.

Патријарх Пајсије је само пример као централна личност те историјске периоде. Њему, иначе и претходе и следеју многи списатељи, мудрописци и литерате. Али он је по свим стручним проценама најзначајнија духовна личност, бар до друге половине седамнаестог века. Нека врста осовине точка српског свеукупног духовног стваралаштва Турског Доба. Ка њему се креће из краја петнаестог века, а од њега скоро до прве половине османаестог века.

У том струјању ђаволског научења појављује се једна контраструја. Струја унутар струје, која се креће у супротном правцу од струјања ђаволског научења. Ми ћемо видети да су се српски посленици на том послу, праћења те контраструје, трудили да дестагнирају стање наше КФБН-синтетизације и да га ослободе дајући му нови историјски замаха.

Али стање у коме се нашао народ било је прескромно, ништаскромно. Тако да су физички капацитети, исцрпљени до изнемоглости, сведени на нулу, створили услове да постану сасуди нових богодуховених богонадахнућа.

Наши писци, а међу њима онај највише светлећи, Пајсије, нису одустали ни по коју цену од свих оних светосавских заоставштина које су наследили: научности, философије, теологије, уметности, просветитељства, знања, лепоте, врлине, државничког и друштвеног посла, лекарског и тихословног поучавања. Све то, ако нису успели да развију, онда су покушали да сачувају дајући свему томе, ипак, свој лични печат који је већ сам по себи био једна врста новостваралачког кретања.

Поништивши се до краја отворили су врата за Божју свесилу која им је постала приснија него икада. Свесила мудрости, науке, знања, просвећености, уметности и свега потребног духовног. Губећи на физичкој страни добијало се на духовној. Да, било је прескромно, али баш у тој ништаскромности највише засија искра Господња и Прво Блаженство обраћа се ништима и сиромашнима духом тј. скромнима.

Зато се и сам патријарх Пајсије на самом почетку *Житија Цара Уроша* обраћа читаоцима као недостојни и многогрешни.²⁹⁶ И сви писци тог периода углавном користе тај самоунижавајући и ништи тон који парадоксално показује највишу духовну господ – ственост. То је тон који тешко да ћемо икада моћи да повратимо у наш начин комуникације: "ја недостојни, ја многогрешни, ја невешти, . . . ". Данас преовлађује једна другачија врста говора, али лепо је подсетити се на овај начин писања. При том у њиховом говору види се да нема снисходљивости и улизиштва. Они се пред Господом осећају недостојни, али искрени. При том видећемо да у њиховом писању и описивању одређених догађаја влада крајњи, па и сурови реализам. Не као духовно стање њих самих, него као

---

²⁹⁶ Исто. 251

истински опис самих спољашњих догађаја у историји. Описујући и спољашње догађаје који су престизали сваку врсту записа и уопште сваког умног сагледавања и проучавања, јер су били уништитељски и разорни, бесмислени и тешки за схватање. Остављали су само пустош за собом, али ипак се писало, ипак се поучавало и учило. На пример као ученици момишићке школе. Иако су их Турци спалили са своја два учитеља, они су били у клупама не престајући да уче и тада када су као ученици постали и свети мученици. Свако учење и научење тог доба било је сасецано у корену, али је некако опет ницало, насупротив свом том разоборењу и насиљу. Како?

Сам патријарх Пајсије дао је једно прецизно и правилно објашњење: "Ипак, ако и беху многа пустошења и паљевине, но Божјом благодатношћу и до данас се сабирају иноци, велико славље испуњавајући у славу Бога и пречисте његове матере и светих српских просветитеља и свих светих, што од века Богу угодише. Амин."²⁹⁷

Божја благодатност је та која, по патријарху Пајсију, даје силу и моћ обнове и чувања насупротив пустошењу, паљењу и насиљу. Овај појам је синониман појмовима као што су: сила Господња, Божја благодат, Божји благослов, Божја милост и Божја енергија. Та сила која је наклоност Бога према човеку јесте и штит и чувар, препородитељ и обновитељ свега уништеног и разореног. Тако, иако, су цркве и школе уништаване, оне су и обнављане и поново су ницале. Ако нестану на једном, појаве се на другом месту. Видимо да у Пајсијевом наводу стоји и синтагма "свети српски просветитељи", што говори о имању просветитељства и у то најтеже доба, а то је просветитељство Саве, Арсенија и Максима. Патријарх Пајсије није морао да чека енциклопедизам и француску буржоаску револуцију да би стекао просвећеност. А зашто би чекао када је то просветитељство имао у сабору српских просветитеља почевши од Светога Саве па надаље. Он је знао за просветитељство светих српских просветитеља много пре свих тих револуција и друштвених промена, тако да је само могао, да је имао прилике, да упореди свој вид просветитељства са другим видовима истог.

У Турском Добу постојао је приличан број школа и просветно – образовних радионица. Пробаћемо да наведемо неке. На пример патријарх Пајсије је као дете похађао нижу школу у месту његовог рођења Јањевицу на Косову. По неким истраживачима ту школу је, међу осталим становницима тог места, подигао и његов отац свештеник Димитрије који је имао и титулу даскала. Даскал на српском језику значи учитељ, што је истоветан појам појму: доктор. И доктор такође значи учитељ и данас је то постало високо научно звање. Патријарх Пајсије после јањевске школе прелази у једну вишу школу у манастир Грачаницу код патријарха Јована Кантула. Ученост патријарха Кантула можемо видети и из његовог писма херцогу Карлу Емануелу²⁹⁸, тако да су његове учитељске способности, што се у писму и види, пуне духовне продорности и прозорљивости. Тако да ту школу у Грачаници можемо назвати грачаничка школа. У шеснаестом веку имамо крушедолску школу која је изнедрила чувене песнике, Непознате Крушедолце који су

---

²⁹⁷ Патријарх Пајсије: Сабрани списи, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд 1993., стр. 82

²⁹⁸ Ђоко Слијепчевић: Историја српске православне цркве, књ. 1, ст. 385 – 339, Београд

написали велики број служби и записа највише посвећених сремским Бранковићима. У истом веку зна се за још једну школу у ваљевском крају у манстиру Јовања, коју можемо назвати и јовањска школа. У седамнаестом веку на тлу централне Србије појављују се рачанска и раваничка школа. Године 1615-е по благослову патријарха Пајсија и митрополита дабробосанског Теодора у манстиру Крка оснива се једно богословско училиште које је радило до 1647. године после које се гаси због турске најезде. Ако је на ободима граница Пећке Патријаршије постојало такво неко богословско училиште остаје да се питамо колико је таквих училишта било и у центру обновљене Пећке Патријаршије од 1557-е године. Преласком на тло Хазбуршке монархије један од рачанских учитеља оснива књижевно – иконописачку школу коју је похађао и завршио чувени Гаврило Стефановић Венцловић и сам вероватно пореклом из рачанског краја, а који се родио на тлу Војводине. Пећка патријаршија је сигурно у свом склопу имала одређена просветно – образовна училишта. Једно време је у њима предавао и даскал Висарион Павловић. Његова просветна судбина је крајње занимљива. Замонашио се у Крушедолу 1705. године. Преселио се у Хиландар и тамо је већ 1720. године поседовао титулу даскала, између 1712. и 1716. године патријарх Мојсије Рајовић га задржава у Пећкој Патријаршији где постаје епископ пећки. После свог тог путешевствија у Новом Саду 1731. године оснива Латинско – словенску школу у рангу ниже реалне гимназије. По професору Ђорђу Сп. Радојичићу та школа је имала у свом склопу и академију која је поседовала теолошко – философске студије, а у којој су предавали архимандрит Јован Рајић и Захарије Стефановић Орфелин.²⁹⁹

Из свих ових описа просветно – образовних способности српске духовности Турског Доба издваја се још један разлог, а делимично смо га начели у претходном пасусу, зашто смо ово поглавље назвали *Време научења*, а то је само назвање Даскал. Даскал значи учитељ, али може се превести и као Наставник, па и Научењак. Знамо поуздано за пет даскала који су се појавили у периоду турског ропства, а то су: даскал – свештаник Димитрије, по свему судећи отац патријарха Пајсија, Самуило Бакачић – даскал из манастира Хиландара, Стефан даскал Раваничанин, један од учитеља раваничке школе, Атанасије даскал Србин, даскал Висарион Павловић. Даскал је очигледно једно звање учитељско, научењачко и наставничко. Колики је степен учености и познања поседовао одређени даскал остаје отворено питање, али када видимо какви изданци су излазили из тих школа и духовних радионица, попут патријарха Пајсија и Гаврила Стефановића Венцловића, можемо рећи да су те школе одржавале један пристојан ниво образовања и просвете. Какве су се ту науке стицале закључујемо само на основу дела писаца које смо поменули.

Иако смо рекли да је стање науке и философије, књижевности и богословља, мало је рећи стагнирајуће, можемо закључити да је пре у стању уништења, разарања и пустоши.

---

²⁹⁹ Ђорђе Сп. Радојичић: ТВОРЦИ И ДЕЛА СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ, "ГРАФИЧКИ ЗАВОД" – Титоград, 1963., стр 362

Детаљним опажањем можемо видети да постоје неки помаци, чак и крајње занимљиви непосредни увиди.

Узмимо на пример науку. Кренућемо пре свега од њеног појмовног одређења и дефиниције која се користила у овој периоди. То појмовно одређење и дефиницију изнедрио је нико други него осовинска личност овог доба, већ увелико помињани, патријарх Пајсије. Њега смо призвали у помоћ када је требало дати печат епохи Времена научења кроз свеобухватно струјање ђаволског научења, а њега ћемо призвати и у помоћ за одређивање и оног другог контраструјања.

Наиме, он у *Житију цара Уроша* каже: "Као што рекох, не рекох ништа моје, но од богодухновених пророка и богонаучених рибара и богоносних пастира и учитеља, са Богом изложих, колико је могуће, његовом благодаћу и поспешењем свемоћне Царице и свете српске господе и учитеља наших. Али нико не треба да таји слово божје, ради своје лености, нити да скрива божје истине. Тако и апостол ка Коринћанима пише: 'Ја примих од Господа што и вама предадох (1 Кор. 11, 23).'

Појам који ћемо одмах изоловати из овог навода јесте "богонаучени". Богонаученост јесте образац науке српске старокњижевне философије Турског Доба. Она као да има свој основ у много пута поменутој синтагми "Богом научени" и од "Богом научени" дошли смо до "богонаучени". Богонаученост је постала симбол свеукупне науке која се развијала у доба турског ропства.

Богонаучена наука постала је пример научног начина проучавања. Иако у скромним приликама у којима су људи стругали кору са дрвета да би направили брашно за хлеб издвојили су се писци који су својим неким интуитивно – генијалним увидима успели да продру у одређене сфере сагледавања света и васељене, који се у званичној науци појављује тек у ово савремено доба. Даћемо неке примере.

Поменули смо већ Хронограф Пахомија Логотета и у њему излагање о небеском току васионе. Један други писац, из XVII века, гроф Ђорђе Бранковић изложио је нешто слично у својим кратким Хроникама из 1689. године. Тај одељак гласи:

"3324 године до Аврама, пошто је Ноје имао четвртог сина, наиме Јоника, рођеног треће године после потопа, којег пророк Мојсије прећуткује, а други историчари // сви сведоче да је био муж врло изоштрен у својој високој мудрости и врло велики астроном, који је пре свих докучио ток небеских знакова и склоп звезда какви су, и са том вештином рано је предвидео и познао исконски почетак, такође и пропаст четири царства и како ће најпре синови Хамови царевати у Асирији и после тога синови Симови у Персији и Грчкој, и најзад синови Јафетови у Европи."³⁰¹

Ова два случаја шеснаестог и седамнаестог века говоре о небеском току васионе или, како су они уобичајавали да кажу, васељене. Без икаквих астрономских инструмената и помагала направили су један космички увид који тек данас астрофизика

---

³⁰⁰ Димитрије Богдановић: Старе српске биографије, Просвета 1975, стр. 252

³⁰¹ Ђорђе Бранковић: Хронике Словена Илирика, Горње Мезије и Доње Мезије, Прометеј, Нови Сад – 1994., стр. 21

прави помоћу свих справа које поседује. Тек у овом добу један руско – амерички научник Александар Кашлински открио је, да тако кажемо, четврти слој васионе који је назвао "тамни ток". Поред материје, антиматерије и невидљиве енергије дошло се до открића тамног тока. Занимљиво да се овај појам подудара са појмом "небеског тока" српских хронографиста, а оба појма се односе на дешавања у васиони. Гроф Ђорђе Бранковић наглашава и то да је Јоник био астроном који је спознао и исконски почетак. Претпостављамо да се ради о почетку саме васионе, али Бранковић о том исконском почетку није ништа више детаљно писао.

Сви ови закључци проистичу из богонаучено засноване науке, а да су се у ово доба и други писци бавили одређеним научним дисциплинама говоре њихови списи. Тако је јеромонах Макарије, између 1526. и 1529. године, написао *Толкованије*, један кратки географски спис. Инок Сава Дечанац је 1597. године написао *Српски буквар*, по свему судећи, први у историји Срба. Дело од изразитог филолошког значаја. По многим то је касније учинио и Кипријан Рачанин 1717. године.

Дотакавши се јеромонаха Макарија морамо рећи да је он први покренуо и штампарску делатност, прво на Цетињу око 1494. године, па у Румунији око 1510. и на крају на Хиландару око 1526. године. После обнове Пећке Патријаршије 1557. године, по неким истраживањима професора Павла Поповића, обновљен је рад српске штампарије у манастиру Милешева. Можда некада и дознамо да ли су у том послу учествовали неки Макаријеви ученици штампарства или не.

Тај богозасновани богнаучени метод науке који је постепено почео да се протеже кроз читаву епоху турцизма, прескромно, али постепено и у тишини почео је да захвата дух многих наших духовних делатника. Он се некако развијао и упоредо са историјско – реалним настанком природне науке, како се на Западу уобичајавало говорити. Наиме, многи историчари науке сматрају да се та природна наука почела развијати пре неких честросто и више година. Можемо рећи да је то почело са Галилејем, Кеплером и Њутном. Било је и пре оних који су тежили томе, али ова тројица се узимају као неки приближни почетак. Тако да ова природна наука и богонаучено заснована наука имају нека упоредна кретања, али о њиховим укрштајима и разилажењима вероватно ћемо неком инерцијом писања бити доведени пред свршен чин да нешто колико – толико позитивно напишемо.

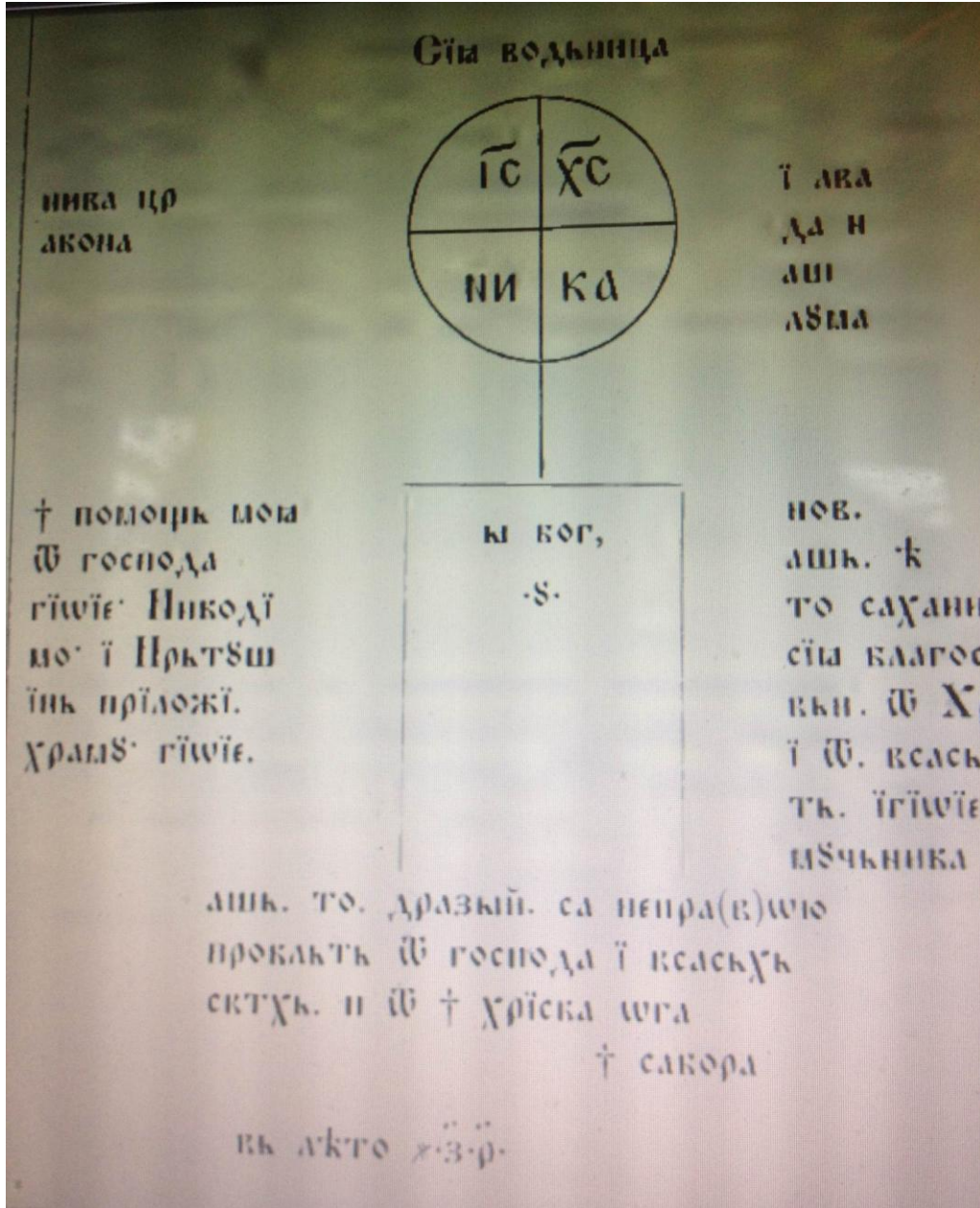
Сада ћемо се поново окренути неким богонаученим смерницама науке која је настала у том најтежем, по наш народ, уништитељском добу. Она је као што смо рекли имала своје претоходеће кретање из средњовековне, светосавски засноване, науке као "Богом научених" путања преко оних "Богом научених" појединаца које смо осликали у поглављу *Животопис*.

Схватајући у једном полихисторско – полиматском кључу науку као Богомдану духовну делатност средњовековно – светосавски писци су сматрали да тај духовни облик морају сагледавати кроз једну наукодавајућу силу и енергију. Сматрајући Бога као главног и кључног Наукодавца они су науку на тај начин и апсорбовали. Њихови духовни наследници, писци Турског Доба, су то схватање предањски прихватили на себе,

покушавајући у тешко издржљивим, екстремним, условима да ту наслеђену наукодавајућу слику духовно разраде и развију. Понекад се то свело на пуко чување оног што су предањски наследили, али није да није било помака. Ти помаци су били мукотрпни и непрестано надгледани, будно–жбировским оком ђаволског научења које није дозвољавало никакав помак некој богонаученој духовној делатности. Тако да су старокњижевни мислиоци морали да се довијају и да прикривају такве помаке. Али дело изађе на видело.

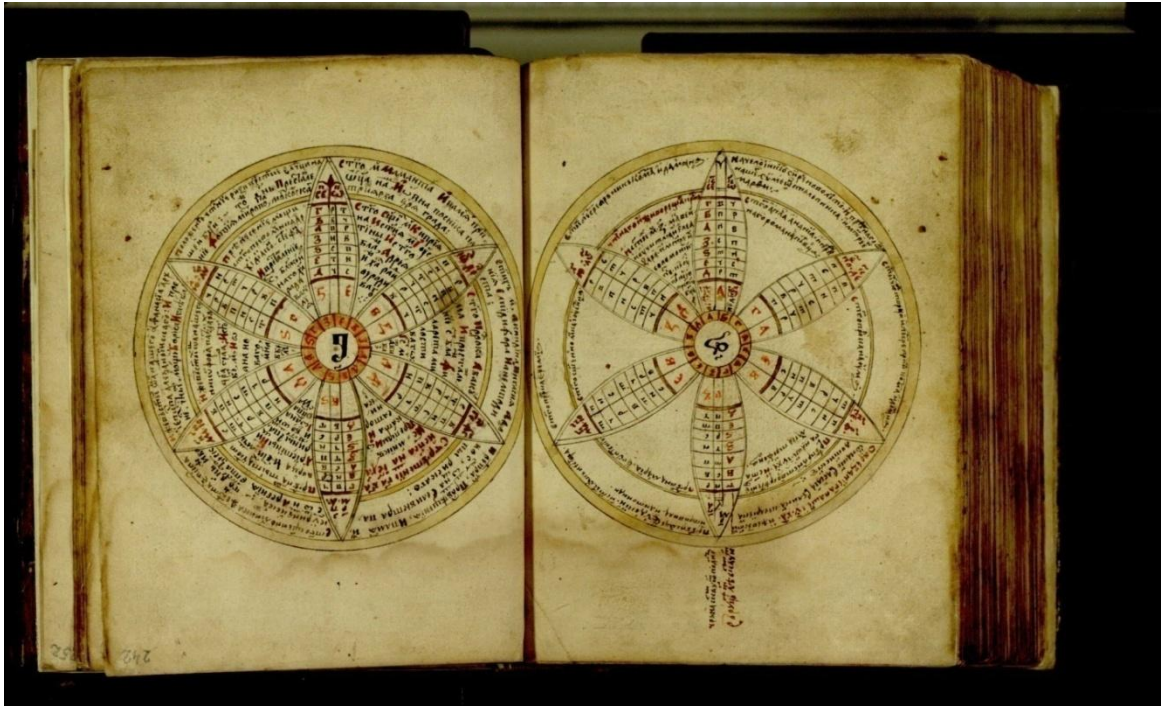
Тако и овај натпис из 1592.године показује невероватну геометријску даровитост свог аутора:

Слика 3. Љуб. Стојановић: Стари српски записи и натписи, књ. 1, стр. 244

Овај натпис је пронашао професор Љубомир Стојановић и изложио у својој првој књизи *Стари српски записи и натписи*. Запис је настао, поређења ради, 46 година пре Декартовог координатног система. По свему судећи аутор је неки Никодим и прилаже овај запис Цркви. Овим записом аутор је показао изванредну геометријску прецизност у сликању. Да ли је ово радио слободном руком или је користио одређене геометријске справе да би ово насликао не знамо. У сваком случају је зачуђујуће за оно време.

Други пример је из седамнаестог века. Одређени преписивач Теодосијевог Житија Светог Саве је на крају исписао неке календарографске слике. И овом приликом ми ћемо изложити неке од њих:

Слика 4. Живот Светога Саве од Теодосија, Теодосије 16??, НБС

Овај преписивач који је преписао ово *Житије* оставио нам је и ове предивне геометријске слике које можемо сагледавати са различитих стручних страна. Ћирилична слова су бројеви, таблице би требало да означавају неке циклусе, али начин на који је насликао ове латиче (кривоугаоне троуглове) као и кругове остављају нас да се запитамо. Да ли је цртач ових кривоугаоних троуглова њима антиципирао хиперболичку геометрију Николаја Лобачевског или је само пратио одређену предањску равн. Пре ће бити да је ово друго, али не можемо да се отргнемо утиску да је овај цртач праћењем нечег прошлог у ствари испоројектовао и пренадзначио нешто будуће.

Дакле, помаци су учињени из богонаученог правца науке, кретало се споро, али достигну. Символичком неким приказом можемо рећи кретало се са ланцима на ногама и са стеном на леђима. Али дешава се, а то и Зенон потврђује, да корњача стигне Ахила и да упорно и сигурно кретање може дати доста добре резултате. Јер и са ланцима и оковима на себи, како каже Достојевски, човек може да учини много.

Сада ћемо се мало осврнути и на ту уметничку страну тог ужасно епопејичног доба. У немањићком периоду било је развијено сликарство и архитектура, али ови облици нису изумрли чак ни у Турском Добу. Узмимо на пример иконопис, појављују се такви иконописци као што су Зограф Лонгин (XVI век), Георгије Митрофановић (XVI/XVII век), Поп Страхиња из Будимља (XVI/XVII век), Зограф Радул (XVII век), Зограф Јован (XVII век) који је, иначе, и живописац портрета патријарха Пајсија. Треба истаћи илустрације разних путописаца који су своје записе украшавали тим истим илустрацијама на пример Јерусалима ка коме су ходочастили. Један од таквих је и Гаврило Тадић. Ово су само неки од сликара епохе турцизма која показује да је духовно стваралаштво живо чак и у најсмртнијим околностима.

Што се тиче музичког стваралаштва коме су претходили композитори као што су Јоаким Доместик Србије (XIV век), Никола Србин (XIV век), Кир Стефан Србин (XV век), Исаија Србин (друга половина XV века), немамо конкретан знање аутора који су стварали. Знамо само да је постојало Карловачко појање из XVII века и оно се наставља и у XVIII веку. Да ли је оно дошло из централне Србије Сеобом или је настало доласком српског живља у XV веку остаје отворено питање. Неки сматрају да је оно формирано на основу неких новогрчких напева, али то, такође, остаје отворено питање. Мокрањац је пронашао неке напеве и записе из XVI века. Можда је нешто стварао и Исаија Србин. У сваком случају уз мале прекиде очуван је и музиколошки континуитет до савременог доба.

Видимо да су и ови сегменти очувани упркос догађањима која су их пратила. Догађањима ђаволског научења под чијим притиском и насиљем нису опстале ни мошти Светога Саве. Све је уништавано и поново пронашао и стварано. Чак је и Српска Црква била два пут укидана, да би се поново подигла и преобразила. Наши мудрописци су саврешено добро схватили дешавања која су пречесто и у својим списима описивали и унапред су могли да процене степен уништења и пустошења који ће захватити те просторе и целокупно њихово постојање. Зато су, као неки вредни мрави који би после сваког гажења мравињака настављали да раде и обнављају мравињак, и они радили на обнови у свим пољима духовног и телесног. А тим својим радом они су обезбеђивали будућност својим потомцима и испуњење својим претцима. Кроз њих претци су могли да мирно почивају знајући да је њихов рад у сигурним рукама, а потомци су позивани од њих да тај рад наставе и пренесу даље, да га стваралачки попуне и избрусе.

Зато је опажање Милорада Панића Сурепа сасвим на месту када покушава да опише ту дисциплину мудрости која је владала епохом у којој су *живи завидели мртвима*: "Особеност наше минуле историјске прошлости између осталог и у томе је, што су овакви људи често били једини носиоци наше друштвене мисли; они су наши и филозофи, и политичари, и књижевници у појединим временским раздобљима."³⁰²

Овим је Суреп указао на ту философску страну наших мудрописаца Турског Доба. Помало уопштено и без неког превеликог расуђивања и детаљног указивања на ту страну, али ипак у суштини тачно и истинито. Наши старокњижевни писци агаренских времена

---

³⁰² Милорад Панић Суреп: Кад су живи завидели мртвима, НОЛИТ, Београд, 1963., стр. 207

били у неминовно наши философи који су непрестано просипали мудропоучне бисере пред дубоко повређене душе својих сународника тог времена, па и овог нашег данашењег, крепећи га и јачајући том мудрошћу. Зато је њихова старокњижевна философија за нас била од двоструког значаја, јер је с једне стране поучавала, али је и с друге стране отварала пролаз за опстанак, градила тунел кроз који је пролазио наш живот ка светлости.

Баш зато ћемо се позабавити порукама двојице патријараха који су столовали после патријарха Пајсија, а претходили су патријарху Арсенију III Чарнојевићу. То су патријарх свети Гаврило Рајић – Рашковић и патријарх Максим Скопљанац. Пошто смо навели овде нека од писања патријарха Јована Кантула видимо да су патријарси непрекидно се трудили да оставе за собом поруку која ће бити значајна и која ће у свом значају одјекнути кроз векове.

Први после патријарха Пајсија јесте патријарх Гаврило Рајић свештеномученик, страдао у Бруси у Турској. Учествовао и на Московском сабор 1655. године. Остави је један запис:

"Гаврил милошћу божјом архиепископ пећки.

Ова светла и душеспасна књига, названа тетрајеванђеље, мени смерном последњем представнику велике цркве пећске, и дадох је на благословљење и просвећење манастиру своје светога архистратига Михаила и Гаврила у подкриље горе зване Ковиле у нову цркву светог архијереја и чудотворца Христовог Николе у пределима и оштринама Старога Влаха. Тако пак мени смерном када пак бисмо у рашкој епархији обретосмо ово свето место запустело од многих времена и неком бригом у лето 7182 и издејствовах трудољубезно, имајући љубави према светим божјим архистратизима, и преузесмо неке ћелије и воденице и манастирску земљу ослободисмо која пре запустела и незнана беше, и још прикуписмо неколико њива и ливада и приложисмо у свету обитељ и пребивасмо ту неко време. И пак који мигом преблагот владике мога Христа, дођох на овај свети престо српске архиепископије. Али, оци и браћо, које благи бог произволи по нашем одласку, не заборавите свету обитељ, молби ради и заступљења светих божјих архистратига, будући да дани овога века пролазе као влат траве . . . на овим светим као што и не бисмо. Писах у лето 7184-о."³⁰³

Иако овај запис делује помало површно, он је суштински пун бриге и чуварног начела према Цркви и ближњима Гавриловим. Гаврило је познат и по томе што се залагао да се становништво држи православног учења и успео је чак и неке припаднике других вера да преведе у Православље. Због његове ревности према очувању Православља од Турака је кажњен смрћу. Као прави пастир Цркве трудио се да његов народ не буде само веран Цркви, него и слободан од сваког туђинског притиска. И на њега се могу применити речи Сурепа да је поред свега другог био и наш философ, наш учитељ. Као и патријарх Кантул и он је страдао од Турака. Следећи кога ћемо навести јесте патријарх Максим Скопљанац. Он је патријарх који се појавио после Гаврила. Умро је 1680. године, слично

---

³⁰³ Љубомир Стојановић: Стари српски записи и натписи, књ. 1, Београд, штампано у државној штампарији Краљевине Србије, 1902., стр. 352

Пајсију и он се трудио на скупљању и очувању књига. Вук Стефановић Караџић је у својим *Примјерима* забележио један његов запис:

"Максим божјом милошћу патријарх пећски и свим Србима и Бугарима и другима

Пишем у богочувано племе Вражогрмце господину кнез Раичу и свим хришћанима мир и благословљење који се повинујете закону божјем и старом писању, да знате, како дође к нама владика Василије, и каза нам, да је купио вељи до у Саве Лаковића за 12 гроша и по и ако се који од вас хришћана усуди, да отме тај до од манастира званог Острог, храм ваведења пресвете владичице наше богородице и приснодјеве Марије, да отме њему господ бог таквом разоритељу његов дом и њега и његове синове и његову стоку, и сво његово имање да му господ бог порази и распе изненада, и да му траг и корен погине у векове амин. И за тај до и за другу земљу, коју је купио владика, те је цркви оставио, или је који је хришћанин цркви продао или приложио за своју душу, пак други без окова притискује, да га притисне свака кривица њега и његов дом, или црквено краде или без окова тре, потро њега господ бог. И ако ћете својој цркви или својим калуђерима красти или пакост творити, а туђим црквама и калуђерима милостињу давати, ако ћете тако чинити нећете од бога ниједно добро имати. А који ће пречути ово писање, да је проклет, и да му траг погине, а он се не раствори у векове. Амин.

Месеца октобра 5 индикта 11 у лето 7175. у Пећи."³⁰⁴

И код Максима се издвајају неки појмови који могу бити иновативно значајни као што је појам "богочувано". Али и његова примена одређених епитимијских клетви нема за циљ да стварно прижељкује уништење својих ближњих, него да их просветитељски поправља поучавајући их да свемогући Господ Бог може заиста и то учинити према онима који су пркосни и непослушни, који су безобзирни и бездушни у односу према својим ближњима.

Ову двојицу патријарха уврстили смо у ову анализу некако изненадно уметнуто, интерполативно. Зашто? Зато што су њихови записи у неку руку значајни, па и надахнути. Они су, ипак, пример да ови патријарси нису били само неки неписмени попови како се обично у историји представљају, већ да су били и људи од пера и мудрости. Да су знали да расуђују и да доносе мудре и значајне одлуке. Поготову када је у питању патријарх Гаврило Рајић који не беше само мученик за веру и слободу, већ беше и писац и учитељ свога народа. Наравно да њихов обим писања не може се поредити са Пајсијевим или Арсенијевим, али они су ипак градили непрекидност у патријарховском поучавању својих верника и једни су од низа старокњижевних писаца које је скоро немогуће све проанализирати с обзиром ако се узме да постоји 15000 записа и натписа, а где су

---

³⁰⁴ Примјери СРПСКО – СЛАВЕНСКОГА ЈЕЗИКА. саставио их ВУК СТЕФ. КАРАЏИЋ, У БЕЧУ, у штампарији јерменског манастира 1837., стр. 72

родослови и летописи и разни други облици писања? Тако да су ови записивачи, посебно Турског Доба, увек позив на нова проучавања и изучавања.

Рајић и Скопљанац само су пример онога што нас чека у овом поглављу, једна врста заголицавања маште читаоцу са оним што ће срести у следећим одељцима овог поглавља под називом *Време научења*. Они су такође и значајни примери богоусрдности. Патријарх Рајић користи и тако узвишене синтагме као што је "божје произвољење". Једна врста дефинисања богопромисаоног тока, а и Божјег делања уопште. Што се може довести у везу са својством "богочувања" које је увео Скопљанац. Разлика је што божје произвољење чини одређена дешавања и усмерава одређене прилике да би нешто настало, а богочување јесте она божанска особина која већ настало и стечено одржава.

И кроз ово расуђивање потврђују се речи Сурепове о философима. Када видимо само овај реченични склоп Рајићев и овај појам Скопљанчев схватамо колико је Сурепово закључивање исправно и тачно.

И овим путем смо се, на један несвестан начин, дотакли и оне философске стране КФБН-синтетизације виђене кроз расуђивање о старокњижевној философији турског, ништавековног, периода. Тако да примери и ова два патријарха сведоче причу о тој философској страни. Кроз духовне склопове које су чинили и кроз богоусрдни карактер кретања ка богомудрости они, такође указују на философски карактер својих списа. Иако њихови списи су већински информационог типа, кроз њих провејава одређено философско склапање и уклапање богомудрих појмова које смо већ навели као примере.

Скопљанац се још усредсређује и на деловање Господа Бога према онима који чине зле ствари: хуљења, немарности, омаловажавања и безобразлука. Упозоравајући да Господ Бог може и тако да пресуди за њихово понашање у њиховим животима он изграђује и једну врсту погледа на свет. А то је да Господ Бог управља догађајима овог света и да они који мисле да је том суду лако побећи да је такву Божју процену могуће заобићи грдно се варају. Било да је у питању казна, схваћена као казивање Божје човеку, или милост која је једна врста силе Господње у сваком случају Господ твори и одређује како ће шта на овом свету бити до најситинијих детаља. Он и хришћанима говори "да знате" тако да им открива и објављује ове Божје могућности као крајње реалне. Као да је овај карактер говора Максим архетипски увео у те брдске и црногорске крајеве. Касније су се клетвом врло често користили и митрополити црногорско – приморски и брдско – скендеријски, а од њих највише се тим начином комуникације служио свети Петар Цетињски. У Скопљанчево време, а писму то се помиње, живео је и свети Василије Острошки, митрополит острошки, кога је хиротонисао на то место патријарх Пајсије, врло мудро процењујући, скоро прозорљиво, да је он потребан у тим крајевима у којима се касније, преко митрополита црногорско – приморског, појављује и унијатизам. И Василије је умео да ошине бичем клетве и вечног проклетства.

Неко би се питао зашто су сви ови, помало и административни детаљи, битни за одређивање старокњижевне философије? Па баш зато што су животни, а када су животни, онда су и светоназорни, а када су светоназорни, онда су они једна од брига философије.

У даљем разматрању посветићемо се излагању тематских целина које ће се појавити у овом поглављу.

Прва тематска целина биће подпоглавље под насловом **Макаријева поука**. Јеромонах Макарије је већ помињан као научник, пре свега, географ, али и као штампар који је знао технологију штампарских машина. Он је оставио и одређене поучне списе која допуњују његову научну страну, али указују и на философска разматрања. Поред Макарија у првој тематској целини појавиће се претежно писци који су се истовремено бавили и штампарском делатношћу, али не само они. На том списку су: Ђурађ Црнојевић, Божидар Вуковић, Теодор Љубавић, Вићенцо Вуковић, Монах из Купинова. Колико знамо само овај последњи се није бавио штампарском делатношћу, али је, да тако кажемо, човек епохе и самим тим се нашао на овој листи писаца. То не значи да ако су ови први штампари, а он није, да у њима не живи исти дух који их је терао да поред својих примарних делатности и пишу и да за собом остављају одређене записе врхунских духовних сазерцања.

Назив *Макаријева поука* инспирисан је тим његовим записом који је оставио поред његовог *Толкованија*. Некако је тај његов спис постао збирна именица свих ових писаца епохе. Као штампари имали су осећај да треба нешто оставити и у писаном облику и у томе нису погрешили. Сви њихови записи пуни су знања и одређене узвишене духовности. Тачно и одмерено су знали шта треба да напишу и коју духовну поруку морају да оставе као заоставштину. Сам Макарије је показао неку врсту мултидисциплинарности, а то су показали и други аутори са овог списка. Ђурађ Црнојевић је поред штампарства и писања бавио се и владањем као зетски великаш. Трудио се и на опстанку народа колико су му то прилике дозвољавале. Божидар Вуковић је поред писања и штампарства био племићког порекла и обављао је и неке дужности које одређеном властелину и припадају. Све те обавезе и одговорности нису могле да зауставе ове људе у свом послу. Са коликом год ревношћу да су штампали књиге, они су те књиге и проучавали и читајући их учили су како да пишу на један свој начин.

Њихов допринос у старокњижевној философској заоставштини је неизмерљив. И поред тога што нису успели да оставе много више записа, њихово писање је крајње интригантно, оно је богонадахнуто и за собом оставља траг. И сами препознајући у свом запису богодухновено струјање увидели су да пишу по Божјем диктату. Божје диктирање стварало је од њих неку справу која бележи поруку на папир. Почели су да личе на своје штампарске машине. И као што машина штапа по налогу и диктату човековом, тако и ови штампари су видели себе као машину која пише само оно што Господ хоће. У том доживљајном стању су и писали као они који преносе преко себе поруку Господњу, они преносе на оне који треба то да приме, а то су најпре они који желе да знају.

Макаријева поука и има за циљ да покаже да, после Макарија који је и научник и философ, има још оних људи његовог кова који су припадали тој штампарској струји. Сви ови штампари показали су, кроз своје списе, философске и научне способности. Давали су допринос универзалном духовном поимању. И Монах из Купинова, без обзира што није

био штампар, био је човек изразито даровитог начина писања. И у нечему је сличан свим овим писцима, иако, још увек он је писац оног старог кова стихира и служби.

Другу тематску целину назвали смо: **Од Прелаза до патријарха Пајсија**. Зашто смо у овом поглављу користили реч Прелаз? Зато што су пре овог периода постојали још увек неки обриси државности, па и наде да ће се српска држава обновити. Зета, у којој је владао Ђурађ Црнојевић, пада 1499. године. Сремска деспотовина са Купиник градом, у коме је очигледно стварао Монах из Купинова, пада 1502. године. Предстоји период дугог ништавековног ропства, борбе на живот и смрт са свим својим динамичким облицима. Бакићи до 1525. године успостављају неку врсту венчачке деспотовине коју и Турци признају. Јован Ненад 1526/25. године успоставља на територији Војводине, највише око Суботице, српско царство, али је оно сувише кратко трајало. Рашковићи добијају султански берат по коме земљу Старог Влаха и Рашке имају као лични посед и то траје до Првог Српског Устанка. Тако нешто у Неготинској Крајини добијају и Карапанџићи.

То су те динамичке промене које су са свих страна опкољене, на крају крајева турским терором и непрестаним уништењем. Спољне околности одражавају се и на стваралачком плану. Прелаз је неминован на духовном путу који делимично на крају треба да доведе до патријарха Пајсија, значајније литерарне личности ништавековног доба. У тој периоди прелаза појављују се писци: Поп Пеја, Зограф Лонгин, Непознати Крушедолци, Аникита Лав Филолог, Дијак Симон, Јован Светогорац и Писци, Пајсије Грабовачки.

Потребна су и нека појашњења која би нам олакшала сагледавање епохе Прелаза. Аникита Лав Филолог ради претежно у Русији, тамо пише своја два похвална слова. Он је, као и Пахомије Логотет, пример те српско – руске синтетизација. Јован Светогорац и Писци јесте покушај да се покажу и други занимљиви аутори епохе Прелаза са свим својим записима, а кроз њих и духовним запажањима.

Време Прелаза само по себи има одређену самосвојну вредност. Зограф Лонгин и Непознати Куршедолци обнављају средњовековни облик писања тј. химнографију. Тој методологији се придружује и Поп Пеја са *Службом Ђорђу Кратовцу*. Али све више јача писање брзописа и краткописа, брзих и кратких записа које диктира време у коме се живело, јер неки писци се жале чак у својим записима да не могу да пишу због насиља Агарена. Један од њих каже да се крио од Турака у шуми и да је ту завршио свој запис³⁰⁵. Други су описивали ужасе који су се догађали и из тих описа видимо да је можда постојало само неко врло кратко време предаха у коме се могло наћи неколико тренутака да се нешто запише и забележи. То не значи да није било и записа већег опсега и обима, али и то је условљавала нека врста богочуване историјске среће. То динамично време је било време и укидања и обнављања Пећке Патријаршије, и помоћи везира и архијереја Соколовића, али и спаљивање моштију Светога Саве и Сеоба. Време дугих истребљивања и ужасно кратких и чудовишно ограничених обнављања. Зато време Прелаза јесте и једно

---

³⁰⁵ Љубомир Стојановић: Стари српски записи и натписи, књ. 1, Београд, штампано у државној штампарији Краљевине Србије, 1902., стр. 329

време Почетка, почетка начина како ће се писати и како ће се преображавати читав тај стваралачки процес.

Четврту тематску целину назвали смо **Патријарх Пајсије – свемудри**. Заиста патријарх Пајсије заслужује да има једну посебну тематску целину, јер он јесте једна заиста посебна и самосвојна личност његовог доба и не само његовог. Патријарх Пајсије је једна универзална личност. Личност универзално потребана сваком времену и сваком месту. Зато њему посвећујемо једно читаво поглавље.

И у овом уводном поглављу патријарх Пајсије нам је помогао да дефинишемо саму епоху коју ћемо проучавати, да је осветлимо са њених позитивних и негативних страна. Он нам је помогао да именујемо одређене конкретне токове у којима се та епоха српске историје, па и старокњижевне мисли, нашла. То што је постојала неопходност његовог призивања у дефинисању епохалних догађаја говори само о томе колико је он као личност важан за наше историјско сагледавање, али и за један прецизнији историјско – философски преглед.

Личност патријарха Пајсија за нас ће бити подстицајна да направимо и одређене методолошке искораке и да иновирамо једну диставролошку методу помоћу које ћемо се приближити лику и делу патријарха Пајсија. На овакву методу натерао нас је сам значај великог патријарха Пајсија.

Указали смо на његове претходнике, најпре, на Јована Кантула, али и на његове следбенике, Гаврила Рајића и Максима Скопљанца. Ипак, њихов списатељски допринос је прескроман у односу на патријарха Пајсија. Пајсије је означавалац епохе, њен одредилац и проучавалац. Он се не зауставља ни на испуњавању унтрашњег садржаја новим одредницама, али он не одустаје ни од примене различитих форми писања, али све у служби Истине. Ако би се кад шта огрешио у писању, патријарх Пајсије је често молио за опроштај, па и за исправку оних наследника који ће после њега доћи.

Видећемо кроз поглавље о њему, у једном унутрасловесном одређивању његовог дела, значај самог тог дела, али и у једној компаративно – философској методи колико је патријарх Пајсије значајан када се сагледава из тих укрштавајућих углова и полазних тачака.

Призивање патријарха Пајсија у помоћ када је у питању дефинисање епохе ништавековља Турског Доба јесте од насушног значаја за наш историјско – философски преглед. Без њега тешко би се одгонетале одређене ствари, па и догађаји у епохи нишавековља, јер он као живи сведок који је умео и пером да дочара те догађаје дао је неке, можемо рећи, строго и сурово реалистичке приказе. У својим животописима, али и у својим кратким записима. Од најобимнијих форми писања, за то време, па до најситинијих. Извештавао нас је са једним узвишеним стилем писања, сједињујући узвишено и смерно у једно реално виђење поткрепљено фактографским информацијама. Као одређени историософ, али и као софиограф и софиоцентриста прве врсте. Увек видевши Мудрост и Истину у једној те истој равни, није могао одвајати те две истосилне вредности, него их је увек видео као једно. Зато му дугујемо једну велику историјску

захвалност, јер без њега би скоро било немогуће замислити ту епоху. Без њега она вероватно не би ни постојала нити би до ње дошло. То је вероватно парадокс наше историје. Ми би вероватно волели неизмерно да до турског ропства није ни дошло, али да није било њега не би вероватно било ни патријарха Пајсија. Али питањима шта би било кад би било, изгледа да може да се бави само Бог. Нама је остало само да прихватимо оно што је било и у њему грандиозну личност патријарха Пајсија.

Четврта тематска целина носи наслов **Новостваралачки философски облици у старом руху**. Новостваралачки облици који настају у седамнаестом веку, а који се ипак саопштавају старим обрасцима. Као неки лептир који се формирао, али за нас је још увек невидљив у својој чаури. Он је настао и сваког тренутка треба да отвори своју чауру и да из ње изађе. Тако је и са новостваралачким философским облицима у старом руху, они су већ настали и сваког часа у седамнаестовековљу треба преображајно да се појаве, али су за нас невидљиви и још увек их видимо у старом обличју.

Број писаца тог доба јесте заиста значајан: Гаврило Тројичанин, Дамаскин Хиландарац, Самуило Бакачић, Гаврило Тадић, Арсеније III Чарнојевић, гроф Ђорђе Бранковић, Кипријан Рачанин, Никанор Мелетијевић, Јеротеј Рачанин, Атанасије Даскал Србин, Стефан даскал Равничанин, Ђирило Хоповац, Висарион Павловић, Гаврил Стефановић Венцловић, Симеон Кончаревић, Еамнуил Козачински, Василије Петровић, Павле Ненадовић Млађи, Христофор Жефаровић. Овом списку можемо додати и митрополита Михаила Николајевића Кратовца и Јована Јанковића Тетовца, али и са њима овај списак не би био потпун. Има много писаца који се могу додати, али ми ћемо се држати овог списка. Додатци само сведоче колико је био плодотворан тај век у списатељском, па и у сваком другом погледу. С друге стране, парадоксално, прилике у централној Србији, па и у самом језгру Пећке Патријаршије, биле су толико несносне да су морале да уследе Сеобе 1690. године.

У низу патријараха које смо помињали појављује се још један који би могао да прати дело патријарха Пајсија, а то је Арсеније III. По многим историчарима српске литературе и културе он је један од представника новокњижевничког правца у српској литератури. Својим писмима и ставропигијалним посланицама и својим Дневником који није пронађен у целини он је заиста показао једно богатство у распону, али и у стваралаштву и мудрости. Један патријарх великих историјских захвата како на делу, тако и у писању.

Ова епоха не исцрпљује се само са нашим великим патријархом. Пример многих писаца је истински задивљујућ. Рецимо, пример грофа Ђорђа Бранковића са 2724 странице његових двају Хроника јесу невероватни подухват писања и неуморни пример надахнућа. Или пример Венцловића богослова, песника и беседника. Рачански монаси примери су учености и даровитости. Дамаскин Хиландарац као пример новоепистоларног писања и поучавања. И сви други писци који су давали свој допринос макар у само једном запису или у једној мисли коју су изнедрили својим залагањем и прегалаштвом. Унутрашња потреба да се нешто запише као неки богопокретач који их је непрестано

надахњивао, али и терао да морају нешто записати, јер то време захтева. Време захтева сведоке и онај који иоле зна да пише мора нешто написати, јер то је обавеза према Истини и према знању које се мора пренети на своје потомке, па и на своје ближње.

Одредивши тематске целине овог поглавља враћамо се поново на додатно упознавање са Временом научења. Рекосмо да смо у одређивању карактера овог времена призвали у помоћ патријарха Пајсија и то јесмо чинили све време овога поглавља. То и јесте неминовно призвати у помоћ сведоке времена, оне који су живели у том времену, оне који су то време непосредно доживели. Зато и јесмо причали о њему и у њему о свепрожимајућем ђаволском научењу. Ономе што је обележило читаво то време, оно што га је жигосало за читави низ година и векова. Зато је бесмислено расправљати јесте ли или није, када је ђаволски наук овим крајевима владао кроз дуги низ година, па и векова. Вековима је народ ових крајева Балкана био каљен и прекаљиван ђаволским научењима на својој сопственој кожи, да би га неки следећи ђаволски наук тако лако могао препастити и поплашити. Дуго је он на себи трпео жигосање ђаволских научења, да би тек тако лако одустао под неким следећим. Сваки следећи ђаволски наук који би да завлада овим просторима не може и не изненађује становнике ових предела. Тако да је уистину тешко ове становнике поплашити било каквим игом ђаволског научења. Они су све то, већ давно, осетили на својој кожи.

Зато је, парадоксално, али тако је, ђаволско научење се неким чудним божанским млевењем у воденици историје претворило у поуку, у нешто чиме би се могли поучити. Не да нас то само по себи ђаволско научење може нечему научити осим себи, него да тако радикално уприличено у свој својој бруталности, разорности и пустошености постаје поука издржљивости и стицање мудрости којом се томе може одупрети. Као да нас реч Максима Скопљанца о богочуваности поново опомиње. То се дешева без обзира на околности у којима се налазимо. А из богочуваности проистичу све оне силе које нам могу помоћи: богомудрости и богопросвећености, богонаучности и богословности, богознања и боголепоте, богосазданости и боготихословности.

Све те богочуварне силе чувале су народ без обзира на спољашње догађаје, без обзира на физичка истребљења. Јер све ове богочуварне силе биле су предуслов за сваку врсту обнове, па и оне физичке. Концентрација тих сила била је као нека емисиона енергија која је почела да се шири у свим правцима и да поново покреће све порушено и уништено на изградњу и стварање, на имитирање Бога од стране људи. Покушаја да му се уподобе. Јер стваралаштво је најбржи пут до Бога Творца. Оно је Творцолико. У том језгру је молитва која је сама срж стваралаштва. Молитвослов јеста само стваралаштво, стваралачки уздах ка самом Богу. Такав молитвослов пун смирености негује се и у записима Турског Доба у њиховим редовима све су сами уздаси према Богу, Господу Васељене. Улазећи у ту вибрацију молитвослова подизали су се наши старокњижевни мудраци према надсвемирским пределима Господа Бога. Излазећи из колотечине историјског мучног живљења под туђинском влашћу они су се успињали у права и истинска поља слободе, оне једине слободе: слободе у Господу. Да би се опет, незнано и

неприметно кад, спустили у ту исту колотечину, у њиховом случају: струјање ђаволског научења које их је са свих страна окруживало и практично их окупирао.

Из светлих висина у тешко и суморно окружење, из осовине свих светова у једну мрву једног од светова. Али је требало помоћи ближњима и својим сународницима ако ничим, а оно бар неком утешном речју. Требало се обратити народу, објаснити му сво то безнађе и сву ту бесмисленост. Некада би се и обични, а писмени, људи латили писања и сведочања. То писање као да било нека врста олакшања од тешких мука. Подсећање истовремено је било олакшање, не увек и оправдање. Али у писању се налазила огромна утеха. Један такав запис показује какво олакшање у свом том страшном времену има човек који је поднео највећу жртву:

"Ох, ох, ох, ох! Тешко мени, окајаноме, братијо, у ова тешка времена; док ово писах на пријатном месту, а глас ми стиже како дођоше за јаничаре, а моја деца још нису потребна за јаничаре, а проклети удворице потказиваху проклетим Агаренима и дотрчаше са мојим пријатељем до мене и оскрбих се веома и не знах што писах, не знали удворице сами себе и своја чеда, амин! . . .

Рођење ми град Крушевац, отхранио ме град Ниш, пресељење ми у загорску страну, тојест Матора Гора."³⁰⁶

Из овог записа видимо једно очајно стање једног родитеља чију су децу одвели у јаничаре. Он је нашао за сходно да о томе нешто напише, али његов бол је до укочености велики да он не може да напише нешто превише, без обзира како се, по његовим речима, налази на пријатном месту. То му не дозвољава његово стање у коме се, као неки Јов, налази.

Али он нам нуди, ипак, и неке корисне информације, па и поуке. Прво из његовог списка видимо да у домаћем становништву има оних који се додворавају Турцима. У том свом додворавању они доносе несрећу својим сународницима. Видимо да тај синдром нас не напушта и до данашњих дана. Удвориштво које је спремно да уништи сваког, па и оног најрођенијег.

Друго јесте поука из знања. Писац прво каже да и не зна шта је писао, што је последица великог духовног притиска према човеку који у том тренутку схвата да су његови синови одведени у јаничаре. Знајући добро каква је судбина хришћанске деце када их на силу, још као мале, одведу у јаничарску војску. Ту следи потпуна промена идентитета, тако да је онај који је њима пристао почео мрзети на своје претке и родитеље. Он постаје сабља Ислама. Зато писац и говори да не зна више шта пише. Али он окреће оштрицу своје критике према удворицама када им каже: "не знали сами себе и своју децу". Поука: човек може доћи и до самонепознавања и самонепрепознавања. Не би било ни први пут, а ни последњи да Бог некоме одузме памет и разум. То је оно што овај писац наговештава када каже "не знали за себе и своје потомство". Он се нада и обрнутом исходу, који може бити поновно познање и самопрепознавање, али остаје питање, чисто моралистичке природе, да ли то ови људи заслужују?

---

³⁰⁶ Стари српски записи и натписи, Просвета Српска књижевна задруга, Београд 1986., стр. 153

Прича о јаничарењу доводи нас и до најзначајније, али истовремено, и до најузбудљивије приче у нашој историји. Приче о великом везиру Мехмед – паши Соколовићу (1505 – 1579). Рођен у селу Соколовићи негде на тремеђи данашње Србије, Црне Горе и Босне и Херцеговине. Школовао се у манастиру Милешева у коме је калуђеровао његов стриц и у Милешеви је служио као појац. Са петнаест година одведен је у јаничаре. Неким чудом није заборавио своје порекло и са својим братом Макаријем, који је такође припадао свештенству, обновио је Пећку Патријаршију. Можемо рећи, без зазора, да је Мехмед – паша био нека врста световног владара Србима тог доба. Тако да је српско становништво под њим уживало један историјски предах. Касније, после смрти Мехмед – паше и његових наследника Турска наставља своју истребљивачку политику према српском и балаканском становништву.

Зашто нам је пример Мехмед – паше важан? Могуће је да је и Мехмед – паша имао неке своје записе, бар у виду неких наређења и фермана, али он сам је један заиста изванредан образац не само физичког, него и духовног мостоградитеља у то време. У свему се трудио да буде помирител, па и уравнотежител између Срба и Турака, између Хришћанства и Ислама. Да, схватао је Бајица да је у интересу велике Турске Империје да њене покорене територије буду у миру, да нема побуна и ратова унутар Империје, зато је и сам преузео управљање овим крајевима да би што боље обезбедио тај мир.

Али печат ђаволског научења остаје, и поред свих позитивних страна, и на овој причи. Отргнуто дете у "данку у крви" од својих ближњих и одведен у непознатом анадолијском правцу где ће у радионицама наметнуте исламизације, неким историјско – лабаораторијским путем, изгубити свој идентитет и потпуно заборавити своје порекло. Ако и не заборави, онда ће сигурно замрзети то порекло. Јер шта су кућице са трошним крововима и у њима људима са подераном одећом према величанственом Стамболу са високим минаретима и куполама које као да додирују небо? Не чини ли вам се ова прича актуелном и данас? Ако уместо Стамбола кажемо Њујорк, Париз, Лондон? Како је могао један петнаестогодишњак, уопште, да се сети оног места одакле је дошао? Али он се ипак сетио. И свог стрица, калуђера, који га је за уши вукао док је стајао за певницом. Сетио се и своје мајке и свога оца. Јер тешко је на крају крајева једном адолесценту одузети сећања, чак и деца у повоју сазнају стицајем околности своје право порекло. То је много теже за једног, да тако кажемо, младића. Начело ђаволског научења и даље је било на снази и тај историјски предах, који је обезбедио Мехмед – паша са његовим нестанком и нестанком његових наследника, и сам је нестао.

Ђаволско научење је наставило да спроводи свој план и програм, свој нацрт и своје циљеве, а то је уништење православно – балканског живља и брисање православног и српског идентитета. Боља је и "брисана земља", него становништво које, иако, покорно може се кад – тад побунити и дићи на устанак у борби за ослобођење. Јер и муслиманско – словенско становништво умело је да се подигне на побуну. Добар пример за то је личност Хусеин – капетана Градашчевића. Зато је ово балканско становништво морало бити збрисано са лица земље. То је био коначни план и програм ђаволског научења.

Зато се водила борба и на пољу физичком, али и духовном. Борба мудрошћу, пре свега, а то ће нам највише као пример показати патријарх Пајсије, а из мудрости: науком, књижевношћу, иконописањем, појањем, богословљем, просветом, знањем, тихословљем, лепотом. Све ово покушаћемо да прикажемо и представимо у следећим поглављима, да видимо како су се све ове духовне и богосвојствене дисциплине одржале и како су напајале и надахњивале писце на нове стваралачке подухвате у жељи да се духовно напредује и да се превазилазе све негативне околности.

1) Макаријева поука

Већ смо у уводном поглављу, на неколико места, указали на то о чему би се у овом поглављу писало и шта би се то проучавало. Напуштајући историјске пределе немањихког средњовековља и улазећи у нове историјске прилике, пуне горчине и неподношљивости, кренућемо са излагањем оних духовно – стваралачких процеса који су уследили у том мукотрпном времену. На ободима те некада јаке и моћне српске државе, на терену Зете којом су руководили Црнојевићи појавила се једна група људи писаца – штампара који су поред штампарских способности имали и способност писања и дубоког закључивања.

Јеромонах Макарије (XV век – 1528), живео је и радио на двору Црнојевића као познавалац штампарске делатности. Завршио је свој живот као игуман манастира Хиландар. О њему смо већ говорили када је било питање његовог писаног стваралаштва, а то је оно чему ћемо се посветити у овој анализи.

Зашто смо читаво ово поглавље ставили у оградe Макаријеве поуке? Зато што је његов поучни метод, изражен у његовим записима, постао један пут којим се прати одређено научно, философско, богословско, књижевно, па и свако друго излагање. На један постепен и прецизно – детаљан начин Макарије је успео да изводи своје мисли и закључивања.

Макаријева поука има помало двоједно значење. С једне стране он је научник, јер је оставио за собом један конкретан научни спис *Тлкованије*, али је и научник зато што је у свом поучном запису, у једној од штампаних књига, оставио тај метод који је и учитељски и научни. И он обједињује схватање догматичког као учитељско – научног на један сасвим практичан начин, на начин практично – писаног излагања. Тако да када *Тлкованије* спојимо са тим облицима поучавања ми добијамо једно нераскидиво јединство, у поуци: философије, науке, књижевности и богословије са у *Тлкованију*: строго – излагајућом науком. Зато ћемо прво почети са представљањем *Тлкованија*, јер ће нам оно помоћи да се на један јединствен начин наслонимо на његову поуку коју је изнео у свом запису, а та поука је и чуварна и упозоравајућа, али и надахњујућа са подстреком за даљим духовним напредовањем које може да унапреди на један универзални начин човека. Али прво да погледамо шта нам то нуди *Тлкованије*: " 'Сије (ово је) тлкованије (тумачење) игумана хиландарскога таха (можда) Макарија, последњаго в свештеноиноцех (међу свештеноиноцима) о земља дакијских и о междах јеје (међама њеним). Прваја Дакија: од северних стран межда до Малије Русије и до Хацага досежушти (допирућа); од запада межда до Тисе реце, иже (који) сходит от земље глагољеме (зване) Германскије иже јест Угарскаја; от полудне (југа) межда великаја и славнаја река Дунај, от Тисе реце јако (како) же исходит к Чрмному мору до Нистра (Дњестра); от всточније стране межда Нистр великаја река, иже теченије јеје (њено) разделяјет Татаре и Дакије, иже јест земља Мулдовлахискаја и Угровлахискаја, иже и Планина наричјут се (називају се). Межда

Горњеје Мисије (Мезије): от запада Далматија до Западњаго мора, њиња (сада) Скендерија глагољет се (зове се), и земља Чрнојевића, до самије Саве реце великије и до Сиракус, иже јест Дубровник; от полудне (југа) же Маћедонија, ижа јест њиња (сада) Серез именујет се; от истока же Тракија, иже јест Дренопоље, до Дунава реце великије; от севера же межда великаја река Сава и Дунај такожде, јако (како) же и прежде више речено бист, и до Ђерманије, иже и Јвагриј (Угарска) наричјут се. Медитеранија же, њиња (сада) глагољемаја (звана) јест Хацаг и Ердељ и Мукач, до Тисе реце опредељајет се и тако званије пријемљушти њиња (сада). Медитеранија же по земљемерском разчтенији (рачунању) глагољема (звана) јест. Обаче (али) и крај јеј (њен) Мехадија њиња (сада) зовет се, по првом земљемерском званију од реце Олта досежушти' (допирућа)."³⁰⁷

Макарије наступа строго научно. Помало сувопарно – информацијски износи податке о областима, регијама, географским тачкама. Онако како је он то назвао "земљемерско разчтеније (рачунање)". Једна занимљивост у тексту јесте та да Макарије казује да се земља Црнојевића простира до саме Саве. Можда је Макарије полагао последње наде у дом Црнојевића за обнову српске државе. Будући да је Зета пала 1499. године питамо се да ли те наде нису закаснеле с обзиром да је овај текст настао између 1526. и 1529. године? Осим овог искорака Макарије се држао чврстог научног излагања географске науке.

И тиме ми долазимо пред сам чин Макаријеве поуке која има у себи сва она испуњења савршено надопуњујући излагање Тлкованија:

"Благовољењем оца и са спешешњем сина и савршењем светога духа, који и предаде нам писања кроз њих пророке као и кроз царске положи скровито неиспражњено богатство, . . ."³⁰⁸

Сама уводна реченица показује путању одакле се та поука снисходи и ка коме се спушта и у кога се излива. Поука се спушта са трона Свете Тројице, са божанског престола и са божанских висина у срца пророка и царева мудрих старозаветних писаца Мудросних књига. Писци Мудросних књига, из њих Макарије изводи и своју поуку науке:

"А цар и богоотац Давид, наиласком Духа научен, предаде нам ове душеспасне књиге назаване Псалтир да овим славословимо у Тројици Бога и насићујемо се писанијем као онај у рају мирисом цветова и да се сви који усхтеднемо наслађујемо изобилно. И ове прочитавши сваку утеху и жељу наћи ће свак, било да је цар или светитељ, било кнез, било незналица, просијак ли, у безбројне напасти који пада и свак којег ђавоље замке вребају, утеху наћи ће. Јер је ова књига непорочности наставник, бригада олакшање, девству чувар, браку у Богу сједињење, живота учитељ, узрок сваког добродетелства, и од тога више – с Богом измирење и усињење. Ваља, дакле, онај који чита вешто и с усрђем да пази и једину корист да присваја која к спасењу води, да се нимало несмотреношћу мимоишавши не оштети велико, јер је остало сујетно и кратковеко заиста, те ће се као

³⁰⁷ Радојичић, Ђ. Сп. (1956) Српско – румунски односи XIV – XVII века. *Годишњак Филозофског факултета, Нови Сад*, (1): 13 – 29

³⁰⁸ Љубомир Стојановић: *Стари српски записи и натписи*, књ. 1, Београд, штампано у државној штампарији Краљевине Србије, 1902., стр. 118

брзо пролазно све смрћу пресећи и све скривено јавља се, и тешко тада онима који немају добра дела, а од њих први јесам ја, авај! како пак рече велики међу учитељима Павле."³⁰⁹

Сада је слика тог Макаријевог наукословa потпуна и целовита. Он се не би сложио са онима који кажу да у Светом Писму не треба тражити научне истине. Треба, али само како? То Макарије прецизира. Треба "наиласком Духа научен" бити. Дух Свети је тај који даје богонадахнути смисао и разумевање Писма. Без њега као да се чита нека обична књига или још горе књига ђавотумачена. Онда Писмо које само по себи све – то, целовито, почиње да се схвата на један парцијалан, делимичан начин и у њему се онда не могу наћи истине Духа не зато што их тамо нема, већ зато што их читач не види. Псалтир који је део Светога Писма, по Макарију је "учитељ живота", а шта је то ако не упознавање читавог животног струјања целе творевине? Живот света јесте за учитеља живота поље у коме он поучава шта живот читавог Постања јесте.

"Научен Духом", то је већ појмовно једно објашњење науке као такве. Она не може бити без Духа Божјег, што нас поново враћа, у једном новом облику, на причу о Господу као Наукодавцу, Ономе који предаје Науку људима, али и Ономе који се оваплоћује као једна Свенаука. Сам Бог је та богонаука и без Његовог Духа не може ни бити Науке, све оно што је без Њега јесте псевдонаучно и лажнонаучно. Овим реченичним склопом Макарије уоквирује и ограђује појам науке. Наравно, он га ограђује безграничним Духом и тако са науком Духа се може читати богонадахнуто Писмо и у њему проналазити научне истине, јер Свети Дух је Дух Истине. Ако се овај метод не примени, онда долази до кривотумачења и таме незнања.

На то у следећем сегменту упозорава Макарије, да онај који у напасти пада и кога "ђавоље замке" вребају у Псалтиру утеху налази. "Ђавоље замке", тиме је Макарије указао на вишезначне закључке који ће се појавити. Ђавоље замке у тумачењу Писма, ђавоље замке као напасти људи, али и ђавоље замке као назнака онога што ће доћи и у томе се крије и открива језгро поуке Макаријеве. Ђавоље замке као назнака оног што ће доћи и што је већ ту. У науци Духа Писма можемо, по Макарију, наћи излечење, избављење и мудрост за будуће време у коме треба дочекати ђавоље замке турске најзде која је већ увелико захватила све просторе. То је још увек 1494. год., Макарије се још увек нада, али изгледи су све безнадежнији. Он указује на то помало подсвесно, размена снага ђавољих замки турске пошаст и науке Духа која ће бити пресудна за опстанак српског народа. Уздање у "учитеља живота" може бити од животне користи у временима таме, или још боље рећи, у временима тамног вилајета који све брже прекрива српску земљу. И у Тлкованију Макарије се некако очајно нада и наду полаже у кућу Црнојевића, да они могу обновити српску државу до Саве и вратити је у стање како је некада била када су и сами Црнојевићи као челници чинили пратњу Светом Стефану Дечанскомe.

Ипак, Промисао је хтео нешто друго. И таха-Макарије се трудио да га пропрати и да му у свему послушно следује. У поуци он каже за себе да он нема добра дела и да је у томе први. Појављује се у тексту и једна вапајни усклик: авај! Да, то је почело пратити

---

³⁰⁹ Стари српски записи и натписи, Просвета Српска књижевна задруга, Београд 1986., стр. 127, 128

чешће наше литерате Турског Доба и Макарије ту није изузетак. То је лелек и јаук који одзвања кроз читаву ту крваву епопеју која ће неизоставно обележити нашу историју.

У завршном излагању поуке манир се наставља када писац каже: ". . . ја смерни и свештени монах Макарије од Црне Горе . . ." ³¹⁰, и тиме наставља свој манир самопогружавања и самопоништења што и јесте одлика монаха. Као и када каже таха, што се преводи и са речима кобојаги, назови, тобож итд.

Од Макрија крећемо ка његовом сараднику и човеку под којим је служио **Ђурађу Црнојевићу** (око 1460 – 1514), такође једном од првих српских штампара, али и крајње занимљивих литерата. Почећемо, пре свега, са деловима његовог тестаментографа. У њему он показује своју оданост супрузи и у неку руку његово писање подсећа на СловоЉубве деспота Стефана. Пуно је богоусрдности, па и божје љубави пре свега усмерене према својој жени. Текст почиње једним богобојажљивим тоном:

"Твој Ђурађ Црнојевић теби, драга жено Изабето, пишем да бих те развеселио. Затим знај да сам хвала богу здрав и весео у Милану, са господином Константином, ујаком мојим. Молим бога да нам још буде милостив." ³¹¹

Свакако да следећи навод биће, у нечему, много значајнији, јер изображава један гносеолошки концепт. Ни овај концепт не одступа од светосавске гносолошке матрице, иако, с друге стране је оригиналан и свеж и прилично занимљив. Речено је оно гносеолошки Исто, али на један гносеолошки Нов начин:

"Нисам хтео да те растужим, познавајући љубав коју си за мене имала, и знајући сузе твоје које су спремне да се пролију. Али сада будући од тебе далеко, и бог зна када и где ћемо поново бити заједно, и јер сам се сетио смртног часа, хтео сам да пишем овај тестамент својом властитом руком за спас своје грешне душе, мене Ђурађа, и твоје, с оним немоћне дечице." ³¹²

У уводном делу Ђурађ каже да познаје љубав коју је Изабета за њега имала и то је прво гносеолошко назначење, а онда да зна сузе њене које је спремна да пролије: друга гносеолошка тачка. На крају склоп "и бог зна", у овом конкретном случају нада у заједнички сусрет, али тај склоп постаје један вазносећи моменат у поље богознања, а све је кренуло од познања љубави међусобне Ђурађ – Изабетине. Из тог односа дошло се до, неком текстуалном виртуозношћу, онога: бог зна. То је на крају једно велико гносеолошко испуњење и заокружење овог сазнајног процеса.

Следећи пасус као да ово гносеолошко испуњење сада већ купа у божјој милости која постаје једно трајно стање и циљ упознавања бога преко љубави:

"Ако преживим по божјој милости, не желим да ме овај тестамент спречава у мојој вољи, ако бих хтео нешто додати или смањити, или ако ми се свиђа променити, или ако

³¹⁰ Љубомир Стојановић: Стари српски записи и натписи, књ. 1, Београд, штампано у државној штампарији Краљевине Србије, 1902., стр. 119

³¹¹ АНТОЛОГИЈА СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ (XI – XVIII ВЕКА), ИЗБОР, ПРЕВОДИ И ОБЈАШЊЕЊА ЂОРЂА Сп. РАДОЈИЧИЋА, НОЛИТ, БЕОГРАД, 1960, стр. 216

³¹² Исто

ми се свиђа додати, или ако ми се свиђа продати."³¹³ Поред неких техничких излагања сам почетак овог пасуса јесте од суштинског значаја да се схвати пут од богознања до богомилости. Знати да Бог зна јесте некако само по себи Божја милост. Божја милост по Ђурђу јесте начин да се преживи и опстане. Без Ње то не може никако бити изведено, зато некако логика текста креће од љубави ка богознању до богомилости.

Сада ћемо се посветити и тој научној страни Ђурђевог писаног рада. У његовом запису из 1494. године он записује:

"Пошто дакле у Тројници јединопоштовани Бог, који из небића у биће у магновењу изведе све и на крају дела сазда човека, којега образом својим удостоји, неподвласна опет и свему надвласна и сабеседника себи створи, (њега) и оне који после њега у поколењима жељаху његови следбеници бити, као велики међу патријарсима Аврам, који не у писму, него у видљивој пути удостоји се у дом примити Тројицу. А потом Мојсије, који говораше Богу лицем у лице па и писане таблице прими од њега назначујући измену закона, ове разби. А после овога јединородни син Слово, благовољењем Оца нерођенога и садејством својим и савршењем од Оца исходећег овоме пак вечно сапостојећег, обојима сувладајућег светога и животворнога Духа, благоизволи неизречени испунити савет, у приснодеву Марију усели се и роди се без матере на небесима, на земљи без оца роди се, и пострадавши вазнесе се. Тиме пак нама, који нисмо Авраму и Мојсеју подобни да бисмо разговарали с Богом, даде нам Писмо, у чије пророке похрани као у царска скровишта неисцрпно богатство. И после овога они божаствени мужеви, Дамаскин пак и Јосиф и Козма, наиласком духа научени, предаше нам како да песмом ословљавамо онога којег у тросунчаном божавству трисветим гласовима анђели славослове у висинама, и стекосмо писанија у изобиљу – чистоти наставника, тугама одмену, с Богом примирење, узрок сваког доброг дела и оне који се речју напасају не пустисмо да заблуде. Потом грехова ради наших постиже нас пасући нас исмаилћанска железна палица, авај, не просто бијући, но убијајући, и дођоше незнабошци у имовину божју, цркве разрушише.

Видевши ја, у Христа бога благоверни и богом чувани војвода Зете, господин Ђурађ Црнојевић, умаљење светих књига усред разграбљења и уништавање од агаренских потомака, потрудох се дејством светог Духа и саставих (штампарске) форме и на њима за једну годину осморица људи завршише октоих од четвртога гласа, да се у песмама прослави Бог који нас оснажује."³¹⁴

Као и Макријаје и Ђурађ науке низводи са божанских висина. Он користи исти облик: "наиласком духа научени", да би описао свој научни и наукословни образац. Друго он прави такве теолошки згуснуте пасаже изражавајући нешто врло битно, суштинско на један крајње кратак начин. Тако од Божје објаве пророцима и праоцима до самога Оваплоћења, Страдања и Вазнесења он се користи једним великим језичким сажимањем да изрази оно неизрециво на један скучен, али пун набоја, и неког духовног напона, начин. Из ових богоизображавајућих реченица он долази до науке Духа. Наилазак Духа Светог

---

³¹³ Исто

³¹⁴ Стари српски записи и натписи, Просвета Српска књижевна задруга, Београд 1986., стр. 126, 127

над светоотачким личностима јесте примање Божје Науке у себе, као пламени језичци што силазе на Апостоле, тако и на невидљив начин Дух Свети се спушта у срца Учитеља Цркве да би им дао Науку. Наукодавац се спушта у срца зарад даривања Своје Науке.

У другом делу Ћурађ описује "исмаилћанску палицу", а то је сила турска, најезда агаренских хорди на ове просторе. Они долазе не да бију, већ да убију и то је довољан опис какав је карактер турске власти. А зашто се то дешава? То Ћурађ Црнојевић одгонета, на један посредан начин, у свом тестаментографу:

"Госпођо Изабета, знај добро да хоћу да ову листину чуваш неотпечаћену, док, ако бог допусти, не дођем да ти је ја прочитам."³¹⁵

Ова теорија богодопуштења, иако, се директно не осврће на најезду турске силе и ордије, већ има за циљ другу тему, кроз њу, ипак, на крају крајева провејава разлог зашто нас је постигла "исмаилћанска палица", она која убија, а не бије. Богодопуштење је та сила која је одлучила да се та убојита палица деси на овим просторима, толико убојита да је богодопуштење одличило да је пусти и на "божји иметак" = "цркве". Али ипак кроз духовно – песнички метод "Бог нас оснажује". Иако је Богодопуштење дозволило убојиту палицу кроз тај огањ искушења, а применом песама у којима се слави Бог ми оснажујемо и ојачавамо, Богом се крепимо у најтежим временима.

Опет на један индиректан начин Ћурађ варира тему Богоснажења кроз један модел богочувања у свом тестаменту:

"Дуго ти не пишем, но да те бог сачува с дечицом, драга жено, теби Изабета, којој, понављам, остављам потпуно сав свој иметак после своје смрти, ником другом не допуштајући да тражи рачуна од тебе, ни да заповеда, но само једини бог, коме препоручујем своју грешну душу, мене Ћурђа, и теби драгој жени мојој, са дечицом мојом."³¹⁶

Како је то заиста људски, жеља да Господ својом богочувајућом силом сачува наше породице, наш пород и наше ближње. А када се ово споји са Богоснажењем из Ћурђевог поуке онда добијамо једно величанствено духовно једињење. Богоснажућа сила која нам даје снагу да отрпимо и када је најтеже и богочувана сила која нас својим омотачем богочувања штити од сваког прејаког искушења које не бисмо могли да поднесемо и издржимо. Заиста је овај одељак једна потенцијална ренесанса на једна православно начин. Једно православно – антрополошко позиционирање човека као бића које брине за друге кроз концентричне кругове. Прво богочуварно кроз најближње своје, па ближње, па малоближње, па малодаљне, па даљне, па најудаљеније, па читав свет и целокупну васељену. Ако се на Западу тај покрет називао: хуманизам и ренесанса, код нас, у Православљу, он би се морао назвати: исихазам и ренесанса. То би била једна тачака додира између Запада и Православља, али то би била истовремено и тачака размимоилажења. Наставило је ово тихословно струјање да опстаје и кроз Турско Доба,

---

³¹⁵ АНТОЛОГИЈА СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ (XI – XVIII ВЕКА), ИЗБОР, ПРЕВОДИ И ОБЈАШЊЕЊА ЂОРЂА Сп. РАДОЈИЧИЋА, НОЛИТ, БЕОГРАД, 1960, стр. 219

³¹⁶ Исто

али као нека река понорница, која кроз планину пролази, не види се, али је ипак ту појављујући се на другој страни, наизглед непозната и нова, али иста. Само добро је знати како би тај Препород изгледао да је српска држава успела да се обнови. Ове Ђурђеове речи као да то говоре. Била би богочувана, богооснажена и богоокупана.

Божидар Вуковић (1460 – 1539) од Ђурића, Подгоричанин. У намери да у Венецији наштампа "наше српске књиге"³¹⁷ оставио нам је један деветописни низ литерарних бисера пуних мудрости и науке, богоречитости и просвећености, знања и поучности.

Прво ћемо се посветити неким исказима о Мудрости. Божидар пише:

"Бог слављен у Тројици, из небића у биће је привео све, божанским магновењем. И све уреди мудрошћу, и човјека створи и постави га у рај (да се наслађује божанском) храном. И све му подреди њему да се повинује. Ђаво који мрзи добро, и лукавошћу змијином, изгнан би Адам из раја, кушањем (са) дрвета, и мишљаше, дакле, да је људска природа зла, и сасвим се отрже од Бога."³¹⁸ На ове речи у потпуности се надодају речи из Божидаровог записа бр. 2: "Међу њима је најбољи цар и богоотац, пророк Давид, који наиласком Светог Духа поучен, предаде нам ову душеспасну књигу, звани Псалтир, да њиме прослављамо пјесмама Бога у Тројици. Ова књига је учитељ мудрости, тјелесних и душевних патњи исцјелитељ."³¹⁹

Првенствено Божидар креће из Божје Мудрости која се излива у богонадахнуте писце, какав је био цар Давид. Давидови Псалми јесу учитељ мудрости. И то јесте истински философски концепт самога Божидара Вуковића Подгоричанина. Он није тражио философије са стране, ове или оне. Он је непосредно правим и уским путем погађао у сам центар ствари. Ово је непосредна философија, мудроучитељска, наукомудра. На пример "из небића у биће је привео све, божанским магновењем", јесте апсолутно сажимање његовог погледа на науку. Да ли је из угла нас посматрача свет настао за 144 сата или за 13,5 милијарди година за Бога је сасвим небитно, јер је и једно и друго за Њега Вечног само магновење. То се негде силином текста некако и истискује на површину када слично Макарију и Ђурђу каже да је "наиласком Светог Духа поучен", то постаје мудропоучна прича схватања философије и науке на један непосредан начин. Философија која долази из самих недара Богомудрости. Ово философско, мудропоучно излагање Божидар надопуњује једним архетипским уобличавањем поред кога се одмах налази и његово гносеолошко позиционирање: "И томе додасмо Пасхалију Кирила Филозофа, са сунчаним и лунарним кругом. Бог зна да себи никако не дах покоја, нити пак

---

³¹⁷ Београд, Универзитетска библиотека "Светозар Марковић", П 3006, (Зборник за путнике, Венеција 6. марта 1520. год.), ретко издање. Поговор на л. 224 – 225, без краја. Албум 30. ЗИН I 445.

³¹⁸ Београд, Народна библиотека Србије, I 4, (Октоих петогласник, Венеција, 1536, завршено 27. јула 1537. г.). Предговор на л. 1 и 1'. ЗИН I 485.

³¹⁹ Псалтир с последовањем, 7. априла 1519 – 12 октобра 1520. г., Венеција, Први поговор на л. 159 – 160', према Ненировски I – 2 1993, 1, 17 и 18. Зин I 443

мојим очима сна. Не поштједех ни Богом ми даног имања, док не заврших започети ми посао."³²⁰

Првенствено имамо то праобразно схватање философије кроз личност Тирила (Константина) Философа, брата Методијевог, чувеног Словенског Просветитеља и творца ћириличног писма. Будући да је он један од Отаца Цркве и Учитељ Цркве он је схваћен у словенском Православљу поготово као архетип Философа. Тако да се, донекле, и философија у Православљу гради на основу историјске праслике Кирила Философа.

На другом месту појављује се неперкинута светосавска гносеолошка мрежа и код Божидара имамо једну њену нит: Бог зна, на један крајње интимолошки начин изложено, јер Вуковић сведочи своје лично стање и делање и сматра да оно што је он учинио, ако споља други не знају, онда то сигурно и стопосто Бог зна. Из овог знања да Бог зна, код Божидара се појављују извођенице тог богоузнања:

"Милошћу Оца, помоћу сина и савршенством Светога Духа, (Бог) који је из небића у биће, Ријечју, привео све. Створио је човјека и поставио га у рај, да се наслађује божанском храном. Пошто је сагријешо и одбачен био, и свему роду послјије њега проузрокова смрт. И видело се како је ђаво мучио људски род. Али Творац, не остави своје створење да пропадне до краја. Благоизволи испунити неисказаном свјетлошћу и приснодјеву Марију усели се и роди се без мајке на небесима, на земљи без оца роди се. Поживје на земљи оваплоћен, као човјек пострадавши, вазнесе се. Због тога нам даде књиге, у које пророци као у царске ризнице похранише неисцрпно богатство."³²¹ Ово богоузнање које се полако прображава у богословље Божидар надопуњује са неколико исказа: ". . . клечећи на коленима, молим Твоју неисказану доброту, да ми отвори срце и ум за разумијевање Твог необјашњивог Божанства јер сам се нашао у великој тузи и невољи . . ."³²²

"Бог наш, чије Божанство славимо у Тројици, шаље онима који га воле, милост пресветога Духа. И тако напојени истинско вјером од Његовог неприкосновеног Божанства сијаху светила по цијелом свијету, испуњавајући Божију вољу. По Божанском провиђењу, силаском Светога Духа, речено би, дакле, оним божанственим мужевима, Јовану Дамаскину, Козми и Јосифу, да на предају ову душеспасни књигу, звану Октоих, којом нам огласише, да прослављамо песмама Свевишњег, прослављеног у трисунчаном Божанству."³²³

Овде у потпуности видимо ту моћ богоречитог знања Божидаревог. Све је у великом сажимању речи, као и код двојице претходних аутор, исказано. Богословље,

---

³²⁰ Београд. Народна библиотека Србије, I 7, (Празнични минеј, Венеција, 11. јуна 1536 – 19. Јануара 1538. г.) Поговор на I. 432 – 433'. ЗИН I 494.

³²¹ Нови Сад. Библиотека Матице српске, Р Ср I 3, (Зборник за путнике, Венеција 26. априла 1536. г. Поговор на I. 311 – 312. Каталог БМС I 33. ЗИН I 481.

³²² Београд. Народна библиотека Србије, I 4, (Октоих петогласник, Венеција, 1536, завршено 27. јула 1537. г.). Предговор на I. 1 и 1'. ЗИН I 485.

³²³ Београд, Архив САНУ, инв. бр. 163, (Октоих петогласник, Венеција, 1536, завршено 27. јула 1537. г.). Поговор на I. 158'. ЗИН 486.

богомудрост, богознање. У тако мало исказаног тако много је богореченог, без претераног празнословља и многоречитости. Изграђујући једни своју теорију чистог ума Божидар се кроз њу дотакао просвећења и просветитељства: "Такође и Аврам и сви праведни пре Закона, просвјећиваху се не писаним књигама, него, имајући чист ум просвијећиваху се свјетлошћу Духа Светог, и тако разумеваху Божију вољу, јер је сам Бог разговарао са њима из уста у уста."³²⁴ Неких двеста и нешто година пре Канта Божидар Вуковић је развио своју философију чистог ума, али на свој начин и једном православном методом. Чист ум јесте онај који може да прими веру која јесте богопотврдни акт. Пример за то су библијски праоци, пророци и цареви. Они су богопотврдним чином просвећени и њихов ум је просветљен богопотврдним поступком.

Када смо, већ, код неких антиципација Божидар користи неколико дефиниција Бога:

"Клањам ти се, Боже, слављен у Тројици, превечна природо, пребогата и бескрајна величино, неиспитана снаго, неисказана власти, изворе премудрости, истинска доброто, неиспитана пучино, Једини који имаш бесмртност, неприступачну живом свету, Створитељу неба и земље, и мора, и свега што је у њима."³²⁵

Иако он Бога одређује као превечну природу, век пре Спинозиног пантеизма, Вуковић не постулира ништа слично, јер користи префикс превечна тј. периода апсолутно различита од целокупне творевине, природа крајње трансцедентна.

Ако овим записима додамо још један исказ: "Бјеше завидник ђаво и превару провуче кроз уши прамајци Еви, те заповести Божије, авај, би преступник! Изгнана би из раја божанског живота у овај свет, и целомроду нанесе пропаст."³²⁶ Имамо једно значајно тумачење: божанска храна, божански живот, из божанског живота у овај свет. Све су то објашњења рајског стања у коме је обитавао човек. Све су то божанске енергије у којима се купао човек пре Пада. То је нека врста библијске преегзистенције, заправо постојање човеково пре Пада и после Пада. Све је то, опет, на један згуснути начин протумачио Божидар Вуковић.

Када саберемо све ове исказе које смо овде изнели и колико – толико протумачили, а које је Божидар Вуковић духовно изнедрио видимо да је он свеукупно дао један згуснути и сажети, али врло битан КФБН пресек. Обједињујући у својим списима философију као "учење мудрости", науку као осликавање божанско – магновењско усторојења читаве творевине, богословља као богодане способности да се колико је могуће разуме nobјашњиво Божанство Бога, просветитељства као моћи чистог ума да у себе прими богопотврдни акт, Божидар Вуковић је показао не само вештину штмапарског знања, него једну изванредну даровитост да буде учитељ и научењак који може друге поучити и

³²⁴ Београд, Народна библиотека Србије, I 32 (Службеник Венеција, 7. јула 1519. г.). Поговор на I. 238' – 240'. ЗИН I 438.

³²⁵ Београд. Народна библиотека Србије, I 7, (Празнични минеј, Венеција, 11. јуна 1536 – 19. Јануара 1538. г.) Поговор на I. 432 – 433'. ЗИН I 494.

³²⁶ Псалтир с последовањем, 7. априла 1519 – 12. октобра 1520. г. Венеција. Други поговор на I. 351 – 352, према Немировски I – 2 1993, 4, 31 – 33. ЗИН I 444.

научити. Такође је показао и једну мудрописачку моћ која је само писана пројава Божје Мудрости и тим нас је просветлио и образовао, дао нам је богознања, да знамо да Бог зна, али и да у неким приликама знамо и оно шта Бог зна. Његова жеља за разумевањем необјашњивог Божанства довољан је доказ те друге способности.

Колега штампар, али и писац, Божидара Вуковића јесте **Теодор Љубавић** (крај XV века – после 1523). Почео се бавити штампарском делатношћу на тлу Херцеговине, тачније у месту Сопотница код Новог Горажда. Његови записи су, као и код других штампара – писаца, кратки и згуснути, али набијени једном духовно и богонадахнутом снагом. Први његов запис јесте *Моленије* у коме сам Теодор изгледа записује речи свога брата Ђура Љубавића. У том заједничком спису Теодор преносећи многе доживљаје свога брата, преноси и одређене поуке које је његов брат упутио ближњима и народу. Речи пуне једног префињеног осећања и духовног набоја преображавају се у поуку: "И бејаш тада на црквеној служби ја окајани и дође одједном анђео господњи и позва ме по наредби великога цара Христа и не имадох кад све изрећи брату мојему калуђеру Теодору за окајану душу моју и за множину грехова мојих, како и говори Свето писмо, оци свети, о како се варамо окајани, млади чекајући старости, а стари не верујући у косу смрти, а она не гледа на године, но све у гроб вуче намах."³²⁷

Иако у виду боговиђења Ђура позива на покајање, на враћање у окриље Божје. Теодор и Ђура рестаурирају једну мисао Теодосијеву. Тачније питање о стварности и нестварности овог света које је Теодосије изложио у свом *Житију Светога Саве*. Изображавајућу једну философију обмане и варке, света који је обмањујућ и варљив и који је углавном обузет силом смрти: "И ја све ово привремено тело хранећи, смрти се не сећајући, богатство иштући и славу, за слабошћу вапим и ја окајани преварих се, уздајући се у младост, о, дивнога чуда! како животворну храну оставивши, једосмо храну смртну! Како се преварисмо, мада утврђени бејасмо божијим животом?"³²⁸

Увиђајући да је онострано пребивање само варка, обмана и превара, једино што је у њему поуздано и сигурно јесте сам божји живот. Божји живот као истински живот који пребива у нама самима и који је непрестано струјање Божје силе у овом свету који и овај свет одржава. Можемо извући закључак из ових разматрања да кад би се божји живот извукао из оностраног света, овај свет би нестао, ишчезао као нека сенка. Није ни чудо што су га средњовековни писци поредили са сенком. Богатство, слава, младост, све су то варке које имају своју пуноћу докле год се одржавају божјим животом. Виђење света као варке, сени и дима јесте један од манира средњовековне књижевности који се пренео и у доба турске најезде. У западноевропском свету тај осећај, преко обнове скептицизма, почео је да се буди тек у седамнаестом веку, али у једном сасвим другом облику.

У наставку *Моленија* текст почиње од једног, помало суморног и застрашујућег, виђења да се претвара у преображај наде и подстицаја на делање које је богоугодно поступање. Покушај искорака из једног мрачног осећања, већ самим покајањем јесте

---

³²⁷ Стари српски записи и натписи, Просвета Српска књижевна задруга, Београд 1986., стр. 140

³²⁸ Исто

правазиђен, али окајани писци желе да учине више. Из кајања проиходи рад и прегалаштво, чињење у правцу божанског и богодухновеног.

"Брате мој, попе Теодоре, ако ти Бог подари живота и довршиш дело које почесмо творити, љубави ради Христове, молим се и умиљавам, браче мој, неки део остављај од цене нашег рукоделија, ако Бог изволи да се не светоме жртвенику служи у нашем рукоделију, да би како не заборавили нас свештеници Бога вишњега у светим молитвама."³²⁹

У следећим расуђивањима писци се посвећују одређивању способности разума: "Двојим страховима обузет бех, уздах се у милосрђе божије у бездан себе вргох неисцрпне дубине Светога писма и колико могох, пребрзо воденом извору оштроумља нашега предлажем. А ви као добри мајстори у огњиште дубину испитујућег вам разума уложите моја оловна слова и огњепалним пламеном разума нашег очишћено исправите, јер великим ће се нарећи онај ко уме исправити . . ."³³⁰

Испитујући разум долази до закључка да Свето Писмо има у себи неисцрпни бездан, што је, заиста, из прошлости упућена критика свим примитивним тумачењима и тумачима Светог Писма који га површно читају и још површније тумаче. Код Љубавића постоји пламен разума, нека врста светлоразумља је присутна у његовом приказу, фотонизам. Тај светлоразум једини може учинити испаравке, али само онога што људи чине, у овом конкретном случају, он сам. Али неисцрпну дубину Светога Писма светлоразумље може само препознати и проценити, али никад и ниуком случају не може до краја испитати.

У првом наводу који смо навели из списка *Моленије* појављује се појам "оци свети" који Љубавићи надопуњују још једним исказом: "О, ученици и свештеници господњи, не би дан, не би ноћ, нити пак час, у којем се не нађох греху и врагу на услузи, а суда божија и часа смртнога нимало на ум не узимајући."³³¹

Свети Оци, Ученици и Свештеници Господњи, на један посредан начин Љубавићи су учеништвом Господњим показали и своје схватање науке Господње из који произилази целокупно схватање Науке, науке Светих Отаца. Љубавићи већ тада у шеснаестом веку врше једну неопатристичку синтезу, непуних сто година после пада Цариграда, а нешто после смрти патријарха Генадија Схоларија. Тиме наствљајући светоотачки дух кроз нове епохалне трансформације.

У новом времену иако се више не појављују лично Свети Оци у црквено – просвећујућем моделу остаје њихов дух који надахњује писце и ствараоце Православља. Љубавићи се обраћају онима који саборују у вези њихових преписки са речима "господо и оци"³³² и тиме желећи да нагласе значај светоотачког духовног присуства у новим околностима са жарком жељом да ти нови умници, православно – учитељски духови постану нови Оци ако је то по Божјој помоћи могуће. И Љубавићи су са овим својим

---

³²⁹ Исто. 141

³³⁰ Исто

³³¹ Исто. 140

³³² Исто. 141

записима нека врста православно – учитељских личности које се труде да у једном богоподржавајућем духу поуче и науче своје ближње, да их просвете и да има представе православно схватање философије, науке, уметности и теологије. Колико су у томе успели, а успели су доста, сведоче њихови кратки, али дубокоумни списи.

Теодор је оставио за собом и једно историјско сведочанство која нам даје доста тачне информације у дешавањима тог времена:

"Крај 7-мом веку. Почетак осмом веку, последњим годинама.

Године 7029 (1520/21). Ове године паде султан Сулејман на реку Саву с множином Измаилћана, и прелажаху реку Саву као по суху тј. по мосту на обали Срема, и други на лађама пловећи да не беше могуће ни рекама тим силним Измаилћане задржати, као што Угрин имаше наду на те силне реке, Саву и Дунав, и опколише одсвуд гласовити Београд и друге околне градове, и лећаху као змајеви крилати, села и градове палећи. О чудо! тада такав јад та земља има, и у тој земљи, говорим о Срему, дивна места и села запустеше, а цркве и градове разорише, гласовити Београд по невољи Угрин преда Измаилћанима, и уђоше у њ агаренска чеда месеца августа 28 дан. А госпођа Јелена, бивша деспотица по невољи остави славни град Купиник и даде се бекству преко реке Дунава у унутарњу Угрију, а славну и дивну земљу деспотову Турци попленише, а лепи град Купиник разорише месеца септембра 9 дан."³³³

Овај запис баш настаје у временском периоду пада Београда у турске руке 1521. године, једно заиста аутентично сведочење. Показује једну историографско–фактографску једноставност излагања, али ипак са елементима симболичко – естетског. На пример када Љубавић пореди Турке са змајевима који су се разлетели по простору угарске државе и сремске деспотовине. Комнбинујући симболичко – естетско са историографско – фактографским Љубавић је показао да у таквој језичкој комбинаторици се може рећи истина и могу се сопштити податци који су прецизни и тачни.

Опис самог Купиник града, данашњег места Купиново, заиста је изванредан. Не знамо да ли је монах Теодор икада био тамо. Могуће је. Српски калуђери су доста путовали и кретали се, акамоли калуђер који је био штампар и који је за потребе штампања морао да посећује разна места и градове. Купиник је заиста, по разним илустрацијама из тог доба, био величанствено утврђење, тврђава и град са семеном наде да све још није готово, да се српска држава још увек може обновити. После пада Београда и Купиника и те наде су потонуле. Додуше, Србе никада није напуштала вера у Божју обнову и у Божји препород. Али пад Купиника је био толико поражавајућ да је и сам Љубавић на почетку записа ставио да је почетак осмог века, по теоријском убеђењу тадашње византијско – средњовековне мисли седам дана је седам векова. Векови нису стогодишње трајање, него као што је у нашем језику реч век корен за реч вечност, тако и у грчком она означава заокружење, целину. Почетак осмог века је почетак краја света. Зато ови пустошни и поразни догађаји оставили су утисак код Љубавића да је осми век увелико почео, само чека своје временско заокружење.

---

³³³ Исто. 143

Из ових свих записа и закључака које смо сагледали у списима Теодора Љубавића видимо један оштроуман приступ, једно схватање варке овог пролазног света ког без божјег живота уствари и нема, испитујући разум који је неопходан да би се дошло до правог и истинског закључка, али који исправно и истинито закључује да не може да исцрпи неисцрпне дубине Божје поруке. Зато су његови записи од насушног значаја за нашу културолошку улогу, за нашу философију и науку, књижевност и богословље.

Монах из Купинова (крај XV или почетак XVI века). Врло је симптоматично што смо одељак о Теодору Љубавићу завршили са једним записом у коме се говори о Купиник Граду, а да овај почињемо са једним непознатим писцем из тог истог града. Монах из Купинова некако одскаче од штампар – списатељске струје. Он није штампар, можда је био преписивач књига, што би могла бити нека приближна сличност са штампарима, али он је пре свега значајан као писац *Службе светоме десноту Стефану Бранковићу*. У тој служби он је изнео и све своје духовне погледе који су значајни и за наше проучавање и расуђивање.

Купиновчанин је формирао једну концепцију Непосредне Мудрости и то је у својој служби најнепосредније изразио.

"Премудрости чашу и источник трпљења, реку пак сваких добродетељи: приступајући ка том, и дотичући чашу, правду разумем ту надземаљску, како Богу угоди, и од њега се прослави."³³⁴

"Не послуживши твари богомудри већ Саздавајућем, но огњене претње мужески презревши, радова се појећи: Великослављени оца Господа и Бога благословен јеси."³³⁵

"Женик пречисти, већ Слова Слово ваплођујући, и ложница и престо прав мудрујући, тај именујем: и радујући се твоме рождеству, говорим: Благословен Бог отаца наших."³³⁶

Пред собом имамо једну философију Непосредне Мудрости. Та Непосредна Мудрост јесте сам Бог: Премудри, Богомудри, Словомудри. Зато је и философствовање Купиновчанина једна духовна делатност првог реда. Ако Мудрост и то она непосредна излази од Бога и ако је Бог та Мудрост, онда је неминовно да се том мудрошћу морају бавити сви они богопосвећени људи, а међу њима понајвише монаси и архијереји Цркве, јер Она је та тврђава и стуб Божје Мудрости која је сама Истина.

Зато се не треба чудити зашто је у Православљу философија као неко природно својство код монаха и калуђера, патријарха и архијереја. Она је неопходност првога реда. Без ње ови духови не би могли на да живе, ни да раде. Ако Апостол каже: А ја више не живим, него живи у мени Христос (Гал. 2, 20) и ако је Христос Божја премудрост и сила (1 Кор. 1, 24), онда без те философије, без те непосредне мудрости нема живота јер је Божја Мудрост илити Богомудрост Христос сами Живот и гледано у општем онтолошком смислу без мудрости је немогућ живот свеукупни. Свему је потребна нека мудрост да би

---

³³⁴ Србљак, Године Господње 1986, У Заводу за умножавање Српске Патријаршије у Београду, стр. 61

³³⁵ Исто. 64

³³⁶ Исто. 65

опстојало и да би постојало. И одмах да кажемо то је богомудрост. Зато и Купиновчанин користи тај епитет који приписује Светом Стефану Бранковићу, деспоту српском.

Из ове философије Непосредне Мудрости јавља се и Купиновчаниново схватање разума. Наиме, разум долази од саме мудрости:

"Тврдим смислом, разумом неуклоњивим, вишњу премудрост поседујући Стефане, и свих учитеља наследство: то у почетку целивање и то прославио јеси, сацарствујеш Цару Силе, превечну и безначалну, у непроходимим вековима.

Вери утврђење, и венац доброте, истоимене поживе, гледањем виде непрелестним зору сјаја: предстојивши пред Светом Тројицом, заиста, пак тврдим разумом веру велику показа Стефане."³³⁷

Разум као неуклоњив и тврд велику веру показује. Разум је, по Купиновчанину, сасуд у који се улива вера као богопотврдни чин. Слично мишљење он има са Божидаром Вуковићем. Богопотврдна сила вере усељава се у разум који се отвара да је прими. Као и у Јеванђењу у ком се отвара ум Христовим ученицима да би разумели Писмо (Лука 24, 45). Видимо да је у овом схватању потпуни склад вере и разума који немамо у каснијем западном схватању, јер тамо вера постаје слепа, а разум постаје безверан тј. безбогопотврдан.

Ако од Непосредне Мудрости која је Бог сам долази разум и разумно примање богопотврдне силе вере, с друге стране, по Монаху из Купинова, просвећење и просвећеност долази од Господа, од Истога Извора као и разум:

"Просвећење Твоје Господе, низпошаљи нам, и од магли прегрешних разреши их блаже, твој мир даруј."³³⁸

"Небесном славом просвећен овај храм, такво благо стиче, гроб моштију твојих има у себи, наслађује се небесним премирним силама: оба слави, један лик састављајући, песмама нећутајућим пева."³³⁹

"Усели се у Тебе удео Очевог озарења, и невештаственим зрацима свога Божества, таму разagna, и свет просвети."³⁴⁰

Имамо једно гранање из истог корена, ако користимо симболички језик. Разум и Просвећење јесу произвољења Господа као Богомудрости. Она настају као надодатак на стицање Божје Мудрости и на урођено мудроимање у самом човеку који је мудролико биће или још боље речено богомудролика личност.

Просвећеност је небеска и никако другачије и не може да се прими и никако другачије не настаје. Ово је један потпуно другачији вид просветитељства од онога које је у једном комерцијалном и колоквијалном смислу у употреби. Просветитељство и не може другачије ни доћи него од Богомудрости Господње. Зато га и људи као Купиновчанин и сматрају истинским просветитељством и просвећењем, јер долази од Бога који је истина. Видимо да је то постала једна општа шема српске старокњижевне философије.

³³⁷ Исто. 61

³³⁸ Исто. 62

³³⁹ Исто. 55

³⁴⁰ Исто. 61

Богоразумље које смо највише видели код Доментијана и богопросвећеност која је најнаглашенија код Цара Душана, а све укупно има своје почетке код Светога Саве. И све постаје један строги образац мишљења од ког се не одступа не зато што је ауторитет, већ зато што је Истина.

Монах из Купинова оставља и једну врсту животописног или животписноликог текста у коме описује личност деспота Стефана Бранковића. Описујући његову тешку судбу Купиновчанин записује: "Потом од велможа и од народа целог овај блажени Стефан узводи се на престо, и опет мало после од ђавола упућени обарају га иако никоје зло није створио, и протерују га далеко од отачаства свога. И тамо многе беде и нужде поднесе."³⁴¹

Ова личност не само да је показала светитељске особине, него је показала какав је владар била и колики је степен њене трпељивости. Он је дозволио да га бирају властелини, али и сам народ. Колика је предрасуда како нису у Средњем Веку постојали демократски принципи доказује овај Купиновчанинов запис. Народ бира свог владара, потврђује његов легитимитет. И опет зла коб ступа на снагу. И овде провејава један део Макаријев поуке. Његове поуке о ђавољој замци.

Стефана деспота Бранковића свргавају једном незаконитом побуном. И Купиновчанин казује да су ти свргнитељи "од ђавола упућени". Имамо на снази једну врсту револуције, што је, такође, последица велике трпељивости Стефанове, али и његовог поштовања туђег мишљења, једна врста његовог личног плурализма. Не би се десило свргнуће да Стефан није био такав. Неким пређашњим владарима то није могло тако да се деси, јер су они, истини за вољу, били малко друкчијег карактера. Можда су и они били плуралистични да чују туђе мишљење, али свакако да нису били спремни да трпе туђе делање које би подривало њихов владарски статус. Стефан просто није имао црте суровости, био је истински благ. Можда је од Немањића Радослав био сличан њему.

Од ђавола упућени, вероватно су неке наше српске велможе. И већ ту провејава прича о нашој националној трагедији званој: неслога. Нападати владара чија је тек крхка власт устоличена и преко кога српска држава би могла да се очува, а национални опстанак да се обезбеди, заиста је од ђавола упућена ствар. Сече се грана на којој се стоји, копа се себи рака у коју вас, не неки злотвор лопатом ударајући, убацује, него ви себе ударате лопатом по потиљку. И овде се укршта поука о ђавољој замци са причом о ђавољој упућености. Није ли доста што је најезда Агарена тако сурова, него и ми морамо да зачињујемо то својом суровошћу.

На крају Купиновчанин исказује Стефанову судбину до краја: "И ту кад гоњење би, дође у Италију. И ту године неке поживе, и разболе се болешћу на коју се свагда тужаше, и у тој крај живота примивши, у руке богу душу преда, у 56 години."³⁴²

Владар који је требао да обнавља своју државу, да поново изгради завршио је у изгнанству без неке велике помоћи. Кроз ове редове Купиновчанин нам је оставио да се из

---

³⁴¹ АНТОЛОГИЈА СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ (XI – XVIII ВЕКА), ИЗБОР, ПРЕВОДИ И ОБЈАШЊЕЊА ЂОРЂА Сп. РАДОЈЧИЋА, НОЛИТ, БЕОГРАД, 1960, стр. 220

³⁴² Исто. 221

ове перспективе питамо зашто је све тако како је у нашој историји? Питање, свакако, више историософско, него историографско. Да ли је то због претеране попустљивости већине пред претераним насиљем мањине? Да ли је то последица неспремности владара за акцију? Или нешто треће? Купиновчанин је ствар изложио строго фактографски, али и са одређеним негативним судом према "од ђавола упућенима".

И последњи у овом низу из *Макријеве поуке* јесте **Вићенцо Вуковић** (почетак XVI века – после 1575) син Божидача Вуковића, живео је скоро до пред крај шеснаестог века. Последњи штампар – списатељ. Написао је три записа, три пута мање од његовог оца, али су његови записи по вредности на нивоу његовог оца, тако да можемо раћи да је заиста био син свога оца. Оставио је за собом један епистоларни запис који зрачи једним продорним духом.

Код њега је првостепено изражена једна јака гносеолшка црта. Епистолограф је посвећен многим сегментима словознајуће способности:

"Очито се зна, браћо и господо у Крсту поштована, као права стопљена племенитост наша не има бити потврђена само у величаству крви, ако је добро и часно дилање на наслеђује, као благочасни Матијаш угарски краљ свидочи онога од племенитог и господског народа говорећи: кога пак његова честита дила и доброта велика у племенито потврђују узвисујући, како Исус Христос у свом светом јеванђељу говори, да не може зло стабло добар плод давати, и толико пак племенито стабло зли плод чинити, и како племенито стабло по плоду његовом познаје се, тако висина племенитости по часним делима читавају се."³⁴³

Овај епистолограф се у овим деловима полако и постепено преображава у гносеограф (знанопис). Вићенцо Вуковић овај пасус отвара склопом "очито се зна", уводи знање као очигледну категорију, а када се тако постави знање оно онда није нека елитна моћ одређене групе појединаца, већ сведоступна духовна моћ и сила.

По Вићенцу познање се највише детектује у самом деловању. Приповедајући о томе како се одређени племенити карактер препознаје, по Вићенцу, није пресудно порекло него дело те одређене племените личности. Вићенцова гносеологија има своје корене у јеванђелском схватању знања и он то приказује са подсећањима из делова Беседе на Гори. По Вићенцу знање је из дела, али је и дело из знања. Зато је и почетак са синтагмом: очито се зна. У том међусобном прожимању нема знања без дела нити дела без знања. Када неко или нешто дела по томе га и познајемо. Узмимо чак и у неким научним разматрањима. Одређену силу, рецимо гравитацију, препознајемо на основу њеног деловања. Тако да је ово јеванђелско знање и ова јеванђелска гносеологија Вићенца Вуковића уствари универзална. Додуше ову универзалну гносеологију Вићенцо примењује на поступање одређених племића и на начин како се одређени аристократа препознаје. Али видимо да је ова његова јеванђелска универзална гносеологија свепримењива. Јер по делима се плодови познају. Питање се отвара да ли има нечега што недела? Наравно делање и деловање се

---

³⁴³ Љубомир Стојановић: Стари српски записи и натписи, књ. 1, Београд, штампано у државној штампарији Краљевине Србије, 1902., стр. 171

понекад брка са кретњем тј. поистовећује се. Тако да оно што се на први поглед не креће оно, онда и не дела и не делује. Али ту можемо извести закључак да оно што се не креће може да дела и да делује. Ако се, рецимо, камен не креће, премда се по неким научним закључцима све креће тако се и у камену крећу његови атоми, он ипак делује на нас визуелно и присутно. И по томе га и познајемо и упознајемо.

Поред знања и знанописа који је применио у својој посланици Вићенцо излаже и своје виђење науке у запису из 1546. године, он изображава свој наукослов:

"Извољењем Оца, сапоспешењем Сина и савршењем Светога Духа, који од небића у биће Словом приведе свакога саздавши човека и положи њега у рај храном божественом и наслађивати се; опет пак преступајућег и одпузајућег бивајући и свим родом која по њему бивајући смрт изађе. И видети рода човечјег од ђавола мученим. И саздавши не остави сздање своје до краја погинути, пророке посла прорицајући Тога долазећег, који преда нам писања, у њих извештаваше цар пак и богоотац пророк Давид, послањем Светога Духа научен. Преда нам душеспасну ову књигу, названу Псалтир, славословити њом у Тројици Бога. Јест јер ова књига целомудрију наставник, и телесним и душевним страстима исцелитељ. Палом јер и од каменог срца сузу измамљује ангелима постојаницима и житељима по Богу муку седећи, душама пак весеље дарује."³⁴⁴

Кренућемо од краја. При крају се каже да је Псалтир наставник целомудрености. Целомудреност у врлинословном смислу није означавала само полну невиност, већ и целину, како јој реч каже, мудрости. И опет из врлинословног се ускаче у онтолошко, јер знамо да давидовско и соломоновско схватање Мудрости јесте то да је читаво Постање софиоцентрично, мудросредишње. Богомудрост јесте духовна осовина која покреће физички свет, зато центар васиљенског праха налази се ван саме те васељене. Дакле, Псалтир је "наставник целомудрености". Појам наставник је синоним за појам учитељ или како су убичајвали да говоре: даскал. Ако је даскал учен човек, онда он мора бити и научењак, у поседу одређених знања. Зато је сам Псалтир тај учени научењак који је богонаучена сила која преноси ту стечену кроз писање богонауку на оне који су жељни стицања те богонауке.

Ако наставимо даље долазимо до синтагме која је, видели смо, присутна код свих штампара – литерата, а то је синтагма "послањем Светог Духа научен". Код сваког од штампарописаца та синтагма је изражена у другачијем облику, али исказује суштински исту поруку, а та порука је да је једина и истинска наука, наука Духа Светог. То је поново та иста Богонаука низпослата од стране самога Бога и Она јесте сами Бог, оваплоћени Богочовек Христос. Христос као оваплоћена Богонаука чини сваки предуслов за научно разматрање, јер је истовремено Истина, Живот и Пут. Он је Живот света, постања, васељене и целокупне творевине. Зато упознавајући Њега ми упознајемо живот целокупне твари, животни титрај и вибрацију свевасељене. Без Њега је то немогуће с обзиром да је Он и та Жива Истина. А да би се сазнала Истина о творевини мора се проћи кроз огањ те сам Истине, а да би се прошло кроз ту Истину, мора се проћи Проласком који је уједно

---

³⁴⁴ Исто. 172

Пут до Истине, а тај Пут и тај Живот јесте Истина сама: Богонаука Господња = Христос Богочовек. То нас и наукасловна концепција Вићенца Вуковића учи, она нам даје ту богонаучну поуку, јер на Почетку његовог излагања стоји откривајући Крај: "Извољењем Оца, сапоспешењем Сина и савршењем Светога Духа, који од небића у биће Словом приведе свакога сздавши човека и положи њега у рај". Бог је Творац, Промислитељ, Испунитељ или Савршитељ. Тако Господ ствара и сам свет. Ствара, промисаоно обликује и на крају испуњава вечним силама и енергијама. Кроз Слово које је наукодавац сваке истинске науке.

Сада помало ретроспективно посвећујемо пажњу Вићенцовом схватању мудрости и поступном начину на који он то излаже: "И тако је по смрти поштованог господина оца мога првореченога, ја Вићенцо, син његов, не могавши другима у своје време својим рођаком и баштини мојој послужити с великим пак потрошком направи слова и друге твари потребне у штампању од светога писма књиге Давида пророка, што се Псалтир назива, на утешење тила вашег, и спасење душа ваших од сваког блуда и фалиста по мудрим људима великом труду направљено урезање, и по томе тога штампано јесте на хвалу Исуса Христа и весеље рођака својих и баштине своје, на обрадост свега хришћанства у свакој напасти их трпећи на овом свиту, у миру зарад Христа."³⁴⁵

Велики број информација издваја један појам: "мудри људи". Ради се заправо о онима који се баве штампарком делатношћу. А ко су ти људи? Па рецимо сам отац Вићенцов Божидар. Да ли је он mudar човек? Па, ако то досад нисмо закључили на основу његових списа вероватно никада и нећемо.

Тај епитет "мудри" Вићенцо не користи тек тако, а да није претходно расудио на кога ће примени ту похвалну, силну и моћну реч. Сигурно не за претходно поменути блуд и фалситу тј. лаж, превару, обману. Ова реч пристаје само оним богоподобним људима који су себе својим постуком уподобили богомудром Богу.

Зато из овог дела текста изводимо закључак по коме је Вићенцово схватање мудрости везано за оне мудре људе који се труде на што бољем представљању Псалтира за који је његов отац рекао да је учитељ мудрости, а то чинити на хвалу Исусу Христу који је једина и права истинска Богомудрост Божја. Тако да из ових редова видимо како је једно опште схватање философије Вићенца Вуковића. Мудри људи су они који чине све на хвалу истинске Богомудрости Христа.

У коначном заокружењу философских разматрања Вићенца Вуковића долазимо на место записа и текста у коме се појављује једно обједињавање нациолошког и епистемолошког: "Зачас на страну оставивши приче и многа говорења на наш намисао повративши се мом поштованом оцу војводи Божидару Вуковићу да спомен учинимо, за уздржање вире Христове, и помоћ народу његовом, за наслидовање положаја своје способности, првородитеље своје исходеће од племена благочестивих владалаца Српске земље, од Белог Константина првог и благочасног и првог хришћанског цара почавши, и до времена славног Вука деспота и Бранка Вуковића, и Стефана Деспота, која налази се у

---

³⁴⁵ Исто

писму од рођења, краљева и царева српских, који не старајући се за благо и животе своје у дан и у ноћ мислећи своме на помоћ бити, и то се зна по првом штампању књига светог писма, како читајући сразумеше листове, и као на самртној постељи будући у својој и тако је по смрти његовој с великим потрошком из толико далеке стране у лета господња 1540."³⁴⁶

Наравно, народословним током текст је напуњен до очигледности а с друге стране словознајући ток се појављује као неки пресек у запису са изреком: "и то се зна". Врло потврдно и одсечно. Знанослов и народослов јесу обједињени у Вићенцовом језичком осликавању. Тако да народослов се испуњује у знанослову, јер и о националошком може се рећи вићенцовским ставом: и то се зна! Знајући своје порекло и прошлост, он тим знанословом осветљава и оно националошко. Чак и за народне послове потребно је знање.

У закључку овог поглавља потребно је још једном се осврнути на сам наслов који је био нека врста обрасца и обједињујуће целине читавог овог поглавља. Макаријева поука јесте поука која заокружује овај део записа са две стране. Она провејавају кроз цело поглавље. С једне стране то је поука о ђаволој замци, а са друге то је приказ науке Духа. Мање више сви ови писци укључујући чак и Купиновчанина јесу са обе ове старне осветлили своје дело. Било да су говорили: "исмаилћанска палица", "како је ђаво мучио људски род", "врагу на услузи", "од ђавола упућени", "од ђавола мученим" или да су рекли: "наиласком духа научени", "наилском Духа поучени", "свих учитеља наследство", "учитељ мудрости". И ова друга страна је давала изображење и приказ богонаучног духовног обрасца.

Слика пресека Ђавоље замке која ће кроз историју бити убојита палица најезде којој се одупирати може само трпљењем, али и знањем и учењем, науком и свим осталим духовним богоданим силама. Предслика, па и посллика дешавања у којима је Ђавоља замка кроз најезду туђина заузела такве размере где је само у скучености неких скривених ћелија, пећинских рупа, планинских манастира, сеоба уз неку свећу могла колико – толико писмена рука да пише, можда заиста прескромно, своју науку, мудрост, књижевност, богоречитост.

---

³⁴⁶ Исто. 171, 172

2) Од Прелаза до патријарха Пајсија

Ово поглавље смо назвали од *Прелаза до патријарха Пајсија* из више разлога, али први и главни разлог јесте да смо под појмом Прелаз подразумевали одређени интервал, пређени пут. Пређени пут од већ увеликог уласка српске историје у турско ропство, а српском историјом у турско ропство је ушло и српско писано стваралаштво, али и свако друго ропство. Пређени духовни пут од тих турбулентних времена, па преко обнове Пећке Патријаршије до најзначајније литерарне и мисаоне личности стваралаштва Турског Доба, патријарха Пајсија. Прелаз још подразумева и неко трансстање, превазилазеће и надилазеће. Надилазеће у духовном смислу тј. како су наши писци духовно превазилазили то најсуровије доба и те најсуровије догађаје. Пре свега превазилазили су их тако што су их описивали, па и осуђивали кроз своје описе. Али и тиме што су давали примере и дела разних појединаца који су својим поступком одупирали се таквом ропском стању. Прелаз још означава и појаву прелазних облика или боље рећи преображајних модела писања да би се врхунац преображајности појавио баш у лику најзначајније литерарне личности ништавековља: патријарха Пајсија.

Први представник ове епохе Прелаза јесте српски поп **Пеја** (крај XV – прва половина XVI века). Био је свештеник српске колоније у Сердцу, данашњој Софији. Написао је мартирограф, *Мученије Георгија Кратовца* и *Службу*. Описујући жртвено подношење овог светог мученика и сам је кроз те записе показао своје духовно – узвишене способности.

На првом месту он је освежио, и на један крајње непосредан начин је обновио, философију богомудрости Светога Саве и то је највише изразио у *Служби светом Георгију Кратовцу*:

"Бачен у тамницу, мучениче, и у њој Божанском поуком оснажен, одбио си науку неверних, па судији безаконику приведен, претњом и ласкањем присиљаван одрећи се Христа, ништавним проценивши све пролазно, у огњу си живот завршио, Богомудри, и љубљеном Христу прешао си славно."³⁴⁷

"Прешавши свештено борилиште мучења стигао си на небеско острво, Блажени, на ком сада обитаваш. Моли се владици свију, Богомудри, да одагна мрак са мог ума, како би твој помен достојно опевао."³⁴⁸

"Са неба оснажен, Богоблажени, када те безаконици у тамницу затворише, тада си видљиво укрепљен, био спреман Богомудри, претрпети сваку муку Христа ради, и радосно Га проповедати, и наду на Њега положити као служитељ верни, и не лишити се његове помоћи и ликовања, и са мученицима јединства."³⁴⁹

³⁴⁷ Србљак, године Господње – 1986, Завод за умножавање Српске Патријаршије, у Београду, стр. 302

³⁴⁸ Исто. 305

³⁴⁹ Исто. 309

Само из ових неколико исказа у стих преточених можемо сагледати то непосредно обнављање философије богомудрости. У неким стиховима Пеја користи само појам – мудри: "Не заборави нас који те са љубављу прослављамо, овенчани, мудри Георгије."³⁵⁰

И Пеја потврђује сам печат времена и научења које тада владало, а које смо означили као ђаволско научење. Он је, већ смо видели, у првом наводу означио то својим појмом назвавши га "науком неверних". Наука неверних није ништа друго, него ђаволско научење речено само у другачијем облику. Али у истом том стиху он каже да је Ћорђе "Божанском поуком" ту науку неверних одагнао. И то је већ почетак за Пејино богонаучно разматрање. У мартирографу он је представио један свој лични метод богонаучног приступа и сагледавања. Цитирајући речи самога Ћорђа Пеја је записао: "У себи видех онда како на то приведен јесам овде, да о вери мојој подвизавам се, а не занатства ради, али Господе мој, Исусе Христе, дај ми слово разумно ка одговору и научи ме по вољи твојој."³⁵¹

У другом наврату Пеја је непосредан и крајње једноставан у осликавању свог богонаучног духовног пута: "Боже, научи ме како хоћу судији говорити."³⁵²

И на самом почетку мартирографа Пеја пише једно уводно излагање које је истовремено и наукословно:

"Слова потребна дарова нам саздавши нас Бог, како да разумемо тајне божје, још пак и створену нам сву твар, још пак човечанску природу како почетак би све видљиве и невидљиве твари животињске и бездушне. И што говоре животињски им пак сада видим, али и бесплотни небески чиновни мислени ангели. Желећи ангели како да и у природу човечанску им обуче се Бог како пак и у човечанску природу обуче се, желећи сести на дванаест престола како пак и апостоли и судити с Христом; и не овом току, него желећи и у дан онај попримити славу и венце које примају ликови пророчки, апостолски и архијерејски и мученички. Ко се не удиви и ко не прослави човекољупца Бога толике славе и толике благодати човечанству оделајућега. Него видим пак човечанство јединствено. Сви људи из једне утробе исходе. И како сви неједнаку част примају, него ови у царство небеско и у небеска и рајска наслађења, други пак у таму крајњу и у огањ вечни и плач неутешни и што је него винован Саздаатељ наш и Творац."³⁵³

Прва три појма која се појављују у потпуности дају формално значење том Пејином богонаучном захвату: Божанском поуком, Господе мој, Исусе Христе – научи ме по вољи твојој, Боже, научи ме. Све ове синтагме дају тај формални почетак и тај формални замајац Пејином схватању богонауке и богонаучног метода. Овај последњи навод показује то богонаучно излагање у пуноћи тј. тачније каква су богонаучна сазерцања и богонаучне способности самога попа Пеје. И сам Пеја наставља тим путем када говори о светлости разума:

---

³⁵⁰ Исто. 308

³⁵¹ Гласник Српског Ученог Друштва, књига IV, у Београду, у државној штампарији 1867., стр. 137

³⁵² Исто. 153

³⁵³ Исто. 131, 132

"Пламеном што ти је тело палио, Блажени, угасио си пламен преузношења гордих, и светлошћу разума верне си просветио, стога веселећи се величамо: Отаца наших, Боже, благословен јеси."³⁵⁴

"Молитвену похвалу теби преуносимо: Од опасности избави, страдалниче мучениче! и душе наше просвети светлошћу разума, и упуту божанским стазама, да са смелошћу кличемо: Да благосиља сва твар Господа и преуноси у све векове."³⁵⁵

Светлост разума просвећује и упућује да се иде божанским стазама. Потпуно другачије схватање од западњачког по коме светлост разума долази до закључка о непостојању Бога и то сматра највећом просвећеношћу. С обзиром да је овај текст писан пре 1539. године, много пре овог другог схватања светлости разума које се појављује крајем XVII и почетком XVIII века, овај поглед на просвету светлошћу разума жели да укаже на другачији духовни пут, на Пут Божанске Стазе којом иду светомученици који себе стављају пред Господа као опитни заморци да се над њима изврши најсветији Божји опит и да тиме експериментално покажу резултате своје богонауке.

То да Ђорђе Кратовац није био неки "грлом у јагоде" младић који срља неком страшћу срца само да погине и ништа друго говоре и сам поп Пеја. Ђорђе је још у Кратову, док је живео у дому својих родитеља Димитрија и Саре, као шестогодишњи дечак спознао свештене књиге и њима се поучавао.³⁵⁶ Види се да је он просвету светлости разума стицао већ као дете идући божјим стазама.

Пеја је и крајње оштроумно и дубокопродирнуће прозрео скривене намере турске власти, њихов уништитељски капацитет. Увидео је да они покушавају увести једну врсту културолошко – цивилизацијског савелијанизма тј. мешавање и бркање верског, националног, локалног и индивидуалног. И то турократи су чинили за сваки случај тако да ако буду морали да оду са ових терена да овдашњим становницима побркају те појмове до мере збуњености и дисфункционалности. Зато Пеја разликује ове појмове, премда не жели да их разједини. Он за Ђорђа каже да је "збор православних подигао"³⁵⁷ да пева и да је он изданак "српског корена"³⁵⁸, а да је Кратовац³⁵⁹ по локалном пореклу. Светитељско – национално Пеја афирмише и у својим записима говорећи о кнезу Лазару и о српским деспотима из Срема:

"И да узнате пак, како не само начелници и цареви наши да спасаваху се, него и архијереји и јереји и прости људи, . . ." ³⁶⁰ Тако и Ђорђе врши ту национално – препородну улогу када говори о краљу Милутину³⁶¹ и о његовим моштима које су тада почивале у Сердцу (Софији).

---

³⁵⁴ Србљак, године Господње – 1986, Завод за умножавање Српске Патријаршије, у Београду, стр. 307

³⁵⁵ Исто

³⁵⁶ Гласник Српског Ученог Друштва, књига IV, у Београду, у државној штампарији 1867., стр. 133

³⁵⁷ Србљак, године Господње – 1986, Завод за умножавање Српске Патријаршије, у Београду, стр. 307

³⁵⁸ Исто. 304

³⁵⁹ Гласник Српског Ученог Друштва, књига IV, у Београду, у државној штампарији 1867., стр. 133

³⁶⁰ Гласник Српског Ученог Друштва, књига XL, у Београду, у државној штампарији 1874., стр. 124, 125

³⁶¹ Гласник Српског Ученог Друштва, књига IV, у Београду, у државној штампарији 1867., стр. 136

Да туркократија жели поништити и индивидуалност код човека, ту његову боголику јединитост сведоче делови мартирографа Пејиног. Турски судија убеђује на све начине Ђорђе да провери³⁶², и претњама и ласкањима и обећањима и кривотворењима, али Георгије не посустаје³⁶³, јер идентитет је оно што је *исто* и не може се тек тако променити, јер долази, по Георгију, од самога Бога.

Овим речима завршавамо стваралачко – литерарни пример попа Пеје и прелазимо на писца, илуминатора и иконографа **Зографа Лонгина** (око 1530 – крај XVI века). У његовом *Акатисту првомученику Стефану* из 1596. године можемо одмах закључити да га је у погледу духовних облика писао јединствено. Мудрост, наука, богословље на неколико места појављују се једно до другог у помињању. Тако да ћемо одмах кренути од одређених стихова који показују ту синтезу:

"Радуј се, апостола светих
Јагњетових и Пастиревих учениче,
радуј се, дворе, јеванђелских речи исповедниче,
радуј се, којим се јудејско збориште расу
као пена о камен на теби разбивено,
радуј се, од кога се Писмом пророчким
до краја тобом посрамише,
радуј се, муњо божаствена,
јеванђељем апостолским рођена,
радуј се, што првенце жидовске
боговесним ти речима опали,
радуј се, што благовестиш име
Господа Исуса у цркви великој,
поред сабора велика,
радуј се, јер међу људима опасним Исуса хвалиш,
радуј се, што равноанђелску чистоту
и живљење имађаше,
радуј се, равноанђелску част и славу
сада и увек имаш,
радуј се, мени недостојноме
велика надо и уздање,
радуј се, научи ме да теби говорим
и да послужим Христу Богу мојему
преподобношћу и правдом,
радуј се, апостоле и првомучениче,

---

³⁶² Исто. 142 – 146

³⁶³ Исто

свети архиђаконе Стефане."³⁶⁴

Овај стихирски део осликава прво учеништво првомученика Стефана. Он је био ученик Светих Апостола. Њему Лонгин приписује епитет "муњо божанска" што говори колики је степен учености стекао Стефан. На крају за самога себе Лонгин се обраћа Стефану са речима "научи ме" да би послужио Христу Богу своме. То је почетак наукослова Лонгиновог кроз који у назначењу се види богословствено кроз већ поменути муњу и мудрословствено кроз самога Христа. У следећим стиховима Лонгин већ конкретније језички уобличава ова три духовна облика:

"радуј се, јер да о светој Тројици
богословствују све верне учиш,
радуј се, што тобом и Николом мудрим
од поганих Агарена од младости сачуван бих,
радуј се, што мигом божаственим
књигу колико могадох научих,
радуј се, апостоле и првомучениче,
свети архиђаконе Стефане."³⁶⁵

У последњим деловима стихире имамо још једно слично једињење које ће употпунити овај духовни преглед у коме се поред мудрости (филозофије), науке и богословља појављује и књижевни део:

"радуј се, с Николом мудрим, Стефану Дечанском
истоимена и велика похвало,
радујте се, Стефане свети и Николају велики,
многих чудеса самотворци,
радуј се, кога ради потрудих се, лењиви ја
да ти исплетем од љубави песме ове,
радуј се, због кога се усуђујем
да ово певам и говорим,
радујте се, Стефане и Николају,
јер божаственим вашим промислом
и вашим посредовањем
да живопишем ликове светих
колико могу научих,
радујте се, ви добри и свети"³⁶⁶

---

³⁶⁴ Србљак, књига трећа, СКЗ, Београд 1970, стр. 445, 447

³⁶⁵ Исто. 465

³⁶⁶ Исто. 479

Мудри, песма, божаствени промисао, научих. Овде коначно имамо израду свих појмова који наједном месту крајње непосредно и језички – практично показују КФБН-синтетизацију. Уз то живописање као иконографија, а чему Лонгин био вичан, има, као што смо пре нагласили, научно – уметничку страну. Философску страну допуњује појам "премудрости Божије"³⁶⁷ који Лонгин приписујући то речничном склопу "Николом мудрим", изображава језички низпослање премудрости Божије према мудроизабранима који том премудрошћу Божијом постају мудри. Стихови Лонгинови ове ствари говоре толико експлицитно да је тешко шта томе придодати. У овим стварима они су сувише разумљиви. Ако направимо овакав склоп и повезивање: "божанским вашим промислом" – "колико могу научих", разумемо да Лонгин види богопромисаони ток као наукостворачки, онај који ствара науку и предаје је људима. Поготово оваквим какав је Лонгин. Довољно је погледати неке његове фреске нпр. у Студеници, па видети са каквом прецизношћу је он изображавао лик Господа и закључити да је то заиста Наука којој је тешко парирати.

Ако се осврнемо на још неке новотворизме које је начинио Лонгин имаћемо заиста једну изванредну уводну силу објашњења за новостворене стваралачке облике у нашој култури. Лонгин пише:

"Нову показавши нам твар,
свих новотворац и Владика,
објави нам, људима у свету"³⁶⁸

Новотворац Господ јесте једини онај који даје новотворачке облике. И оваквим поступком једино можемо истински дочарати, описати и објаснити промене у нашој старокњижевној философији које ћемо захватити тек у трећем поглављу *Новонастајања*.

Уз то Лонгин је развио и продубио теорије амфибализма тј. сумње и разума у неким својим стиховима:

"Буру помисли сумњичавих имајући у себи
од неверја болестан Савле негде збуни се,
служитеља те и ученика Господа Исуса гледајући"³⁶⁹

"Разум неразумних имајући Јудејци свагда"³⁷⁰
"богопроповедниче апостоле Стефане"³⁷¹

Сумња, по Лонгину, одоводи у неверје или тачније у болест неверја. И слично Силуану сумња води у негативна решења или у нерешења, што се разликује у великом од

---

³⁶⁷ Исто. 467

³⁶⁸ Исто. 459

³⁶⁹ Исто. 447

³⁷⁰ Исто. 441

³⁷¹ Исто

западњачког скептицизма по коме је скепса пут ка истраживању и проналажењу одговора. Разум неразумних је наизглед противречна конструкција. Чак и у крајње неразумних људи, у њиховм неразуму обитава разум само неразумно употребљен. Злоупотреба разума јесте крајња неразумност, нерационалност. Толико о Лонгину.

Сада на сцену овог списа ступају **Непознати Крушедолци** (XVI век), најлепши изданци крушедолске школе. Писци служби сремских Бранковића. Цео живот су посветили истраживању Бранковића, а својим службама оставили су нам у наслеђе многе духовне поуке и поруке које треба испитати, проучити и на видело изнети.

Крушедолци са својим делима протежу се кроз читав шеснаести век, некако га облежавају и буде стару славу српских деспота. У њиховим делима некако је динамички спојено и обрађено неколико појмова и они добијају карактер неке невероватне спојености и сједињености. Појмови: премудрости – богомудрости, разума, учења тј. науке, просвећености. Они се непркидно размењују кроз њихове стихире и текстове.

"Богољубиво твоје стадо и верних сабори, усхваљују те, светитељу, зато што премудрим својим учењем оба удивео јеси, до смрти ипак изливаш исцељења. Зато исцели душу и телеса наша Христов служитељу, Максиме преблажени."³⁷²

"Опет нам златоточени Ниле, годишњи помен дође, добрим усхођењем наводећи златострујна бесмрћа платна, плододатујући слатку храну високог благовештења, Тројици нераздељивој сили учити поконити се, источавши божествена ученија верних напајати помишљења. И молити се о душама нашим."³⁷³

"Твоји људи преподобни Максиме. Сузе точише надгробне теби говорећи: од премудрог твог разума, оче наш преблажени! Помињан сада, оставио јеси нас, и ни у што изменив славу и красоту житија твога прилепио се јеси Христу Богу, и томе последовао, од њега прослављен био јеси.

Као Луна зашавши у подземно, преподобни и као бисер кријући се у земљи влажној, јавио се јеси светитељу светом благодати Духа светога просвећен, исцели и осветли душе и телеса наша, новојављени Максиме, достаславни.

Колико красно виђење имао јеси пред исходом душе твоје, о преблажени Максиме, предстојећи јер теби пресветли светитељи и богомудри Оци Атанасије и Кирил, имањем виђења ужаснуо јеси матер и ученике твоје, људима ипак твојим свеконачну жалост оставио јеси."³⁷⁴

"Уста моја говоре премудрост и поучење срца мога разум."³⁷⁵

"Свет просвећује светлим зракама божаственим, богоразумља светлостима."³⁷⁶

"Од премудрога твог разума, свехвални светитељу, зар не утаји се свих својих јеси, и посреди метежа и тишине крст узевши, последовао јеси Христу."³⁷⁷

---

³⁷² Србљак, године Господње – 1986, Завод за умножавање Српске Патријаршије, у Београду, стр. 281

³⁷³ Исто. 283

³⁷⁴ Исто. 282

³⁷⁵ Исто. 284

³⁷⁶ Исто. 286

³⁷⁷ Исто. 286

"Сву изложила јеси себе Богу, страсну маглу одагнала јеси, и озаривши се светињом богоразумља, прелест вражју низвргла јеси, ловљења избегла јеси љутога светодршца, добродетељи душу уперивши Ангелино преподобна: са дрзновењем моли се, о душама нашим."³⁷⁸

"Идите сви богомудри од земаљског даље, . . ." ³⁷⁹

Премудрост учења, премудрост разума, Духа Светог просвећење, светлошћу богоразумља просвећење, богомудри, новојављени, све су то изрази и појмови којима баратају Крушедолци у својим стихирама и службама. То говори о богатству њиховог духовног света, о богатству њиховог философског схватања и погледа на стварност и на свет. Премудро – учено, премудро – разумно, богоразумно – просветно јесу реченични склопови који до краја и у потпуности представљају крушедолско схватање теологије, философије, науколова. Присутно је и књижевно – естетско приповедање кроз склопове као што су: красота житија и красно виђење. Красота и красно јесу синоними за лепоту и лепо. Тако да и тај естетски моменат постоји кроз осврт према оностраном и кроз њега и из њега та лепота пробија.

Из ових реченичних и појмовних склопова Крушедолци су развили и једно своје поимање разума и његовог самог порекла тиме доносећи оно Исто на један нов начин:

"Од Богоданог вам разума јесте: чудне градове и стране проходећи од места до места, као некада древни Израил по пустињи Богу сав чувајући, отуд не погрешисте отечаскога предања вашег: земаљским јер царством, небеским све приклонисте се, и са ангелима непрестано ликујете, и нас тамо не заборавите, веру узпевајте ви." ³⁸⁰

"Ништа не могаше вас променити, од богоданог вам разума, и благочести, о богоблажени: ни странствено хођење, ни инославних величество, но као дијаманти тврди сачувасте телеса ваша чиста. Зато и Тројице Свете живот у себи сатвористе, и благодат Светог Духа усели се у вас, и сила божја дејствује вама. Зато молимо се: и о нас молите се Светој Тројици као топли наши заступници, да сви кажемо: Чудна су дела твоја Господе." ³⁸¹

Богодани разум јесте једна нова концепција, али новотворачка реч која уствари исказује оно Исто које смо имали у средњовековљу. Али док је по Доментијану богоразумље универзално својство сваког појединачног човека, дотле је овде разум од Бога дато или даровано својство човека. Богоразумље је једна врста богоразумног лика унутар самога човека тј. унутар његове душе. Богодани разум јесте као нешто човеку својствено његовим стварањем, као да човек не би био човек без разума. Премда смо видели да и Крушедолци користе реч богоразумље и као да из ње саме праве ове новотворачке облике "богоданог разума". Бог даје разум човеку његовим стварањем или Бог ствара човека као богоразумно биће, са богоразумљем унутар себе без обзира на околности и догађаје, док је богодавање разума човеку већ само по себи околност и

³⁷⁸ Исто. 470

³⁷⁹ Исто. 471

³⁸⁰ Исто. 184

³⁸¹ Исто. 184, 185

догађај. То су неке суптилне, танане разлике ова два учење: доментијановског и крушедолског. Она се не супростављају једно другом него једно друго надопуњују, међу њима јесте разлика, али та разлика није никакво супростављање. Настављајући наукаслов средњовековља Крушедолци су се одлучили и на прављење искорака поводом неких ствари, а опет све време пазећи да не направе неко огрешење према својим духовним претходницима, да их не повреде или оштете.

У једном запису који је у својој Антологији представио професор Ђорђе Сп. Радојичић, један од Крушедолаца више у виду приповетке описао је живот и испричао причу о блаженом Максиму Бранковићу, архиепископу и деспоту српском. И у овом спису некако се обједињујућом методом на једном месту сусрећу мудрост, разум, лепота:

"Овај блажени и дивни Максим би од корена благочастивог Симеона Немање, а син деспота Стефана. А Стефан би син Ђурђа деспота.

Овај Стефан мудрошћу и храброшћу превазиђе многе, а красотом и одвише, да се прочу о храбрости његовој и о разуму до самог амуре Амурата. Он захеле видети њега, заједно са братом Гргуром. Пошље к оцу њиховом Ђурђу, да пошаље синове своје на виђење Мари царици. И вером и клетвом утврдив вратити их мирно у своју земљу. Отац веру узевши, пошаље их к амири у посету кћери својој."³⁸²

"Ђаво који мрзи оно што је добро подиже рат међу стратилатима обе Дакије, Радулом и Богданом војводом. И близу је било до сукоба. А блажени Максим као крилат притекавши посред обојих пукова, и богомудрим разумом својим стишавши оба стратилата, и љубављу утврдивши, мирно вратише се сваки својој земљи, славећи бога и угодника његовог. Оба војводе љубав положише у светог. Иако он није хтео, подигоше, хиротонисаше (га) на престо архијерејства влашког."³⁸³

Показујући личне особине духовне и физичке и Стефанове и Максимове Крушедолац прави, гради једну философију споја, вишеједињења. Па и та спољна красота свакако да има одређени духовни ефекат. То што је Стефан леп јесте дар од Бога и тај дар представља једно духовно преимућство. Максим опет је онај који има богомудри разум. Богомудроразумље јесте једна синтеза у наговештају још не формирана, али најављена кроз ову синтагму. Ово свакако допуњује веч устаљене крушедолске појмовне склопове.

Ђаво је тај који мрзи оно што је добро појављује се као представник супротоности према свим овим способностима и врлинама којима су осликани Бранковићи. Са свим тим врелинама Максим например стиче и богдану способност миротворства када то чини међу војовдама Радулом и Богданом који беху ђаволом подстакнути да се сукобе и да се међусобно униште. Та два великаша нису били зловни људи по нарави и то је оно што је Максимово богомудроразумље дубински проницало и прозирало. Код других злонравних властодржаца Максим је увидео да је узалудно саветовати их јер је њихово злонравље помрачило сваку разумност у њиховом расуђивању.

---

³⁸² АНТОЛОГИЈА СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ (XI – XVIII ВЕКА), ИЗБОР, ПРЕВОДИ И ОБЈАШЊЕЊА ЂОРЂА Сп. РАДОЈИЧИЋА, НОЛИТ, БЕОГРАД, 1960, стр. 232

³⁸³ Исто. 234

И ови делови записа Крушедолаца помажу у што бољем схватању њиховог философског концепта који су записали у својим стихирама, службама и записима. Они као да, у овим последњим примерима, преназначају ту приповедачку струју и у народној књижевности, али и у српској нарационастичкој књижевности деветнаестог века.

Аникита Лав Филолог (прва половина XVI века). Такође, као и Пахомије Логотет позван је од Руса да помогне на књижевном раду њиховим писцима. Написао је три Слова. Од митрополита Илариона кијевског и његовог *Слова о Закону и Благодати*, па до деспота Стефана и *СловоЉубве* литерарни жанр Слово имао је широку примену. Повесна слова, похвална слова, слова као беседе или песме и сви други облици постали су једна врста логографије, Словописачког излагања, покушај долажења до Слова Божјег и интерполирања истог у сам текст. Аникитина Слова сврставана су у склопу ширих текстуалних садржаја, највише су била у склопу житија. Зато их је могуће наћи у руским Минејима и богослужбеним књигама, јер је Аникита писао о руским светитељима. При крају *Слово похвално о Михаилу Черњигорском и бојарину Фјодору* Аникита користи прилику да помене и Светога Саву.

Што се тиче његових логографија он је покушао да примени један непосредан метод пун богонапона и богонабоја. Хтео је своје логографе да испуни у потпуности божанским, да их пренапуни Божјим. У првом слову посвећеном Михаилу Черњигорском и бојарину Федору види се богонабојност текста Аникитиног: "Овом дакле предреченом кнезу Михаилу, о њему нам сада слово предстоји, велике кнежевине Черњигорске држећем, и у то време деси се безбожних варвара најезда; тако и све православље у страдање велико стешњено би: Богу јер тако попуштајући грехова ради наших и ка исправљењу човековом наводећи, ове глађу, такође и смртоносним и међусобним ратовима; и ови не исправљајући се наводиш немилосно и тешко иноплемених надолажење; да се њиме ови целомудре и оброте од грехова својих, као што пророк рече: чим убиваше их, тад узвикаху Њега, обраћајући се и устајући ка Богу."³⁸⁴

Овај почетак логографа Аникитиног указује на једну врсту богонабојности и богопуности текста. Све је у догађањима испуњено Богом, чак и када Бог допушта несрећу и невољу: "Господе Боже Сведржитељу, како остави синове човечије . . ." ³⁸⁵; "Господ Бог да оснажи вас и да пошаље вам дар Светога Духа и да удостоји вас убројати првим светим мучеником!" ³⁸⁶; "Господ да буде с вама!" ³⁸⁷; ". . . овако жели моја душа к теби, Боже; тежи душа моја ка Богу крепкоме и живоме: кад прићи и јавити се лицу Божјем?" ³⁸⁸; "Велики пак кнез Михаил рече: недостојно јесте хришћанину кроз огањ ићи, ни поклањати се твари већма него творцу; него поклањамо се светој Тројици, Оцу и Сину и Светоме Духу, који јесте једини творац неба и земље." ³⁸⁹; "Бог беспочетни и невидљиви

---

³⁸⁴ Великие Минеи Четии. Сентябрь. СПб., 1869, 20 сент., стр. 1298, 1299

³⁸⁵ Исто. 1300

³⁸⁶ Исто. 1301

³⁸⁷ Исто

³⁸⁸ Исто

³⁸⁹ Исто

и његов Син јединородни Господ наш Исус Христос, и тај такође несаздан, ни почетка ни краја нема, равни пак и Дух Свети, ово трисаставно Божество, једини пак Бог, тај створи небо и земљу, сунце и месец, њему се ви клањајте, мора пак и сухо, и човека првога Адама; и ово све, што предрекох ти, на службу дана овог; и уручено би и узакоњено човеком не клањати се ничему створеном, што је на земљи, ни што је на небу, него једином Богу, овог створевшему, поклањамо се."³⁹⁰; ". . . него у Христа јединог творца неба и земље верујем и за њега хоћу пострадаати до крви пак и смрти, као и књаз мој."³⁹¹; "Ти тако пострадавши, благодарећи Христа, предаде свету душу у руке Господње света и новојављена исповедника пак и мученика . . ."³⁹²; "Но о мученици великоименити и исповедници! исповедајући Христа истинитога Бога пред злочестивим царем и мучитељем, непрестано молите сачувати без повреде отечество ваше, и књазу нашим на непријатеље помагати, и нама обрести милост и остављење грехова у дан суда од Господа нашега Исуса Христа, њему слава са беспочетним његовим Оцем и пресветим и благим и животворним Духом, и сада и увек и у векове векова амин."³⁹³ "Што јер рече мучитељ? где је Бог њихов? Помози Господе Боже мој и спаси нас по милости својој; и да разумеју сви како ти јеси једини Господ по свој земљи."³⁹⁴; ". . . од овога познаше да ће помоћ Божја бити. Рече неко краљев: овога ради твојих суза даје ти Господ победити цара злочестива."³⁹⁵; "И тако зби се речено: моја је освета и ја ћу вратити, рече Господ. До ту према томе који о Батају повест краја преузimate. Богу нашем слава сада и увек и у векове векова. Амин."³⁹⁶

Ово осликавање логографског Аникитиног модела сведочи нам колико је његов логографски методолошки ток испуњен богонапоношћу и богонабојношћу. Он је заправо испуњен са свих страна искључиво Божјим садржајем или садржајем Бога. Што пред нама врши једну велику објаву и велико откривење. Логограф = Словопис јесте у коначном схватању Богопис, јер Бог који је Слово мора бити Оно што је најизраженије у једном одређеном Логографу. Ту је нека непосредност Аникитиног стваралаштва. Можемо га изразити речима: Господ је ту и то је довољно. Тиме је све изражено и све потребно је присутно. Не треба много неких елаборација и објашњења. Видели смо као што се Батај питао: где је Бог њихов тј. хришћански, тако је одмах одговорено: Помози Господе Боже! И тиме се сав одговор показао, као и надодатак победе над овим јазическим каном са речима: даје ти Господ победу! То је Богопотврда логографа Аникитиног, па и сваког другог.

---

³⁹⁰ Исто. 1303

³⁹¹ Исто. 1305

³⁹² Исто

³⁹³ Исто

³⁹⁴ Исто. 1307

³⁹⁵ Исто

³⁹⁶ Исто. 1308

У последњем одељку логографа Аникита помиње и Светога Саву Српског³⁹⁷ и приповеда о томе како је Свети Сава поучавао Православљу тадашњег угарског краља. А све се дешава у оно време када Руси дођоше у сукоб са Батајом. О учењу које имаху од свог духовног оца књаз Михаило Черњигорски и његов бојарин Федор говори сам Федор.³⁹⁸ Види се да и они нису неке неуке и наивне јуноше, незналице и они који не схватају у шта срљају, него су као и Ђорђе Кратовац, они који су поучавани и учени људи богонауком Господњом.

Из *Слова о Зосими* издвојићемо неке речи које је Аникита можда чуо од некога да је Зосима изрекао или их је сам Аникита итерполирао у уста Зосими и тиме покушао да открије његову духовну мисао: "Боже вечни, цару безначални свакога саздања, ја те молим раб твој. Ти јеси 'цар царствујућима и господ господарима'. Ти јеси разрешитељ душама. Ти јеси избавитељ верујућима у Тебе. Ти јеси поуздање трудећима. Ти јеси наставник рабовима. Ти јеси утешитељ уплаканима. Ти јеси творац тварима. Ти јеси љубитељ сваком добру. Ти јеси владика и саделатељ свему. Ти јеси радост светима. Ти јеси живот вечни и светлост незлазива. Ти јеси источник светињама. Ти јеси слава Бога и Оца вековима вишњи. Ти јеси спаситељ света. Ти јеси испуњење Светога Духа. Ти седећи десно Бога и Оца, владаш у векове. Ја те молим, раб твој. Ти дакле сам пресветли цару, Господе, прими моје мољење у часу овом, благи, и не одврати лица твога од молитве моје. Избави ме, Господи, од уста погубне змије сикћуће на ме, и од лагања ђавола. Да војскама ангела твојих ограђен и вођен достигнем у јединство вере и у разумњење јединосущне и неразделне Тројице, оца и сина и светога Духа и сада, и увек, и у векове векова. Амин."³⁹⁹

Ово само надопуњује слику карактера логографа као жанра, али и посебно Аникитини Логографа, начин на који је он писао. Прво своје Слово Аникита је начинио у Русији, а онда се вратио на терен старе српске деспотовине тада већ увелико окупиране од стране Турака. Ту је написао остала своја Слова. Свакоме је његова мука највећа. Можемо само да претпостављамо да делови Слова о Михаилу и Федору нису била и нека врста духовног нацрта и утисци саме душе о његовој отаџбини. Као што су Руси победили Батаја тако се и Аникита, можда, надао да ће и Срби победити Турке и као што су до краја Михаил и Федор издржали мучења иноверних, тако се и Аникита надао да ће српски народ издржати турске зулуме и напасти, да ће претрајати и коначно одагнати турску напаст, најезду туђина за коју се молимо Богу на богослужењима да нас сачува од исте. Зато је логографија Аникитина тако богоиспуњена, пуна поуздања у Бога: "једини дакле јесте Бог Господ наш Исус Христос."⁴⁰⁰ То је формула коју корисити као неки континуум Аникита Лав Филолог. Господ који је Слово, Сила, Мудрост, Онај који је Све и Сва и који је Све у Свему, Он је Тај који свепрожимајуће испуњава и ове странице словописа Аникитиног. Чак и када је неко најтеже зло, а то је у Слову већ помињано, и ту је присутан Господ у Божјем Допуштењу и попуштању, али и у претрајавњу, у давању снаге

³⁹⁷ Исто. 1306, 1307

³⁹⁸ Исто. 1302

³⁹⁹ Великие Минеи Четии. Апрель. МОСКВА, Синодальная Типография 1912., стр. 521

⁴⁰⁰ Великие Минеи Четии. Сентябрь. СПб., 1869, 20 сент., стр. 1300

и крепости одабранима да издрже, а да Га се не одрекну. То су нека од богозакључивања Аникитине логографије, писца и делатника на пољу културе и велике Русије и напаћене и измучене Србије.

Писац и преписивач **дијак Симон** (XVI век), његова титула је била дијак што једноставно на српском значи писац, а подразумева да је човек поред тога што је писац самоподразумевајуће писмен, али и онај који преписује свештене и свете књиге и онај који је учен човек. За собом је оставио два записа, један из 1562. и из 1571. године. Његови записи су врло непосредни и присни у свом обраћању, помало таксативно – фактографски. Он не изводи одређену тему, већ само се присно – процењујуће обраћа онима који читају његов запис. Али, ипак, у запису провејавају одређене новине и нека крајње занимљива закључивања. У првом излагајућем сегменту Симон записује:

"И тада владаше српском земљом и поморском и иним странама архиепископ Макарије у граду пећком; ту њему беше место, и тај ту пребиваше, добар и прав и кротак човек беше. И тада потруди се с божјом помоћи монах Максим и мати му калуђерица монахиња и Максиму син, презвитер поп кир Рајић и братија му и са супружницима, Бог да их прости и помилује . . . Писах ову свету божију књигу јеванђеље код храма светога Христова и чудотворца Николе на селу Овчареву близу реке Клине, у дому старца и сина попа му Рајића, Бог да их прости. Погодих и исписах четири главе и пресловија и скару и 12 месеци и гласоводник и типик многим чиновима. И знах на три места за исправне књиге и сам ходих и онога слах коме писах и не даше добра извода, но једном, дваред ли даше по недељу и мало више. И не даде их да све из њих испишем, Бог да види, но ми донијеше књигу старог извода и љуто криву, често глуву, нигде у њој говораше: 'у време оно', ни 'рече Господ својим ученицима!'"⁴⁰¹

И у овим првим редовима видимо један таксативни ток, с једне стране набрајајући, а с друге стране процењујући. У првом делу то је једно течно кретање када набраја основне чињенице о тадашњем патријарху Макарију Соколовићу. Као да се прелази из речи у реч, као да једна реч улази у другу, а друга у трећу и све редом. При крају он даје један процењујући моменат о Макарију као човеку добром, правом и кротком. Да ово нису само празне похвале Симон би се задржао само на речи добар и можда би додао диван или нешто слично. Али поред добар он за Макарија каже да је прав, дакле исправан и на правој линији вероватно мислећи на правом православном путу.

Троструко се обраћа у тексту са две исте и једном сличном синтагмом: Бог да их прости, Бог да их прости и Бог да види. Наравно одмах можемо приметити да Симон не помиње уобичајен исказ који се користи за упокојене, Бог да душу прости. Зашто? Зато што су помињани људи живи и он користи један целовит израз: Бог да их прости. Због тога што се овим путем Симон моли за очување и душе и тела оних које помиње зато што су они у том тренутку живи и здрави, а Симон моли Бога да и даље тим опростом одржава њихов духотелесни склоп. У трећој синтагми "Бог да види" Симон на један једноставан начин духовно осликава богопромисаони ток и кретање. Бог да види. То имамо и у књизи

---

⁴⁰¹ Стари српски записи и натписи, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд 1986., стр. 161

Постања када Види Бог да је нешто добро, онда се постиже пуноћа. Постиге се једно богопромисаоно циљање. Овде се догађаји одигравају у негативном правцу, Симон нема целовиту књигу да би је преписао, али опет каже "Бог да види". Јер како је тако је и тако како је постигнуто је Божјом страном једно богопромисаоно циљање. Иако од стране људи оно делује неуређено и хаотично један овакав православни дијак и у томе мора препознати богопромисаоно циљање.

Други део записа креће се једним мало измењенијим током, али се при крају враћа на првобитно стремљење:

"И беше тада прескрбно време од скупоће. И ја прионух и дописах ову књигу. И опет донесоше јеванђеље Јованово што не беше сасвим добро. Из њега поредисмо исправљајући и писах завршетке и зачала где како видесмо и смотрисмо. И около по белинама писах и белеге ставих где и како би прилично сместрирно (?). И не беху справни да овакву књигу увежем и начиним једнако, но предах да сачувају докле књигу доправим, Максиму их (табаке) предах и он негде до два табака остави и ђавоља навода маслом наружи и посу их маслом. И ја исках плату да испишем и оно наружено избацим, и они не хтедоше, и тако увезак наказно. И опет потом на неколико година Максим погоди са мном грош и ово ружно изрезах и побоље написах и прилелих мучну књигу. И о овом се потруди, Максим, Бог да га прости у овом веку."⁴⁰²

Сам увод најављује слику времена у коме Симон живи, али он не креће овај пасус из неких великих историјских захвата, него ствари сагледава из најситиније могуће, за то време, перспективе. Појам "ђавољи навод" најбоље о томе сведочи. Из тог појам Симон гради једну философију ђаволске Узрочности. Насумичност и случајност просутог мастила по папиру Симон препознаје као ђаволску Узрочност, навођење. Из најбезначајнијег насумичног поступка он увиђа ђаволску Узрочност. Он није, као што ћемо видети, писац неких великих догађаја или тачније речено не описује у својим записима одређене историјска догађаје детаљно, али их помиње. Он креће из малог да би дошао до неких великих догађања што ће у наредним редовима показати. Пасус се враћа у првобитни ток: Бог да га прости. И то у овом веку, значи опет молитва за целовити психофизички склоп онога за кога се моли.

Динамика Богоопроштења и ђаволске Узрочности се некако смењује у самом пасусу. Почиње се једном теоријом ђавољег навода који је, иначе, јако битан и за њега као писца и преписивача. Заиста видимо из његових радова колико су свештенослужбене и светописмене књиге за њега као дијака важне да проливање мастила по њима постаје једна практично онтолошка анализа, као да се кроз ту безначајну насумичност, која производи неред и штету, руши читав свет. И кроз то за њега дијачко значајно – безначајно провејава препознај ђаволско – узрочног. Као један практичан теоретичар узрочности он је много пре неких других теоретичара узрочности у кратким цртама изнео своју теорију ђаволске Узрочности. У свом облику то је много после њега развијао Хјум са својим каузализмом и неки други мислиоци су развијали ту мисао о узрочности, наравно, на неки свој начин.

---

⁴⁰² Исто. 161, 162

Али је Симон то урадио на начин ђавољег навода који кроз конкретан пример даје доказ те и такве философије узрочности.

Да је из мањег опсега Симон ушао у већи, историјски, сведочи последњи пасус овог записа:

"Списа се ова света и божаствена књига јеванђеље у лето 7070, у та љута и прескрбна времена, у дан султана Селима, на хришћане крвника. Списах ову књигу божијом помоћу и свих светих ја, најмањи међу свим људима дијак Симон, к добром делу лењив, а к злу и прехитар на сваку пакост душегубну."⁴⁰³

Иако је ово време Сулејмана Величанственог у коме су живели и Мехмед – паша Соколовић и патријарх Макарије Соколовић, кога и Симон у овом запису помиње, ово је ипак, по Симону, време љуто и прескрбно. Чак и у том предању који су обезбедили за Србе, у некој чудној историјској равнотежи духовне и световне власти, Макарије и Мехмед опет време не беше ни мало пријатно, јер Сулејман беше хришћанима крвник. Као неку теократску управу Симон помиње Макаријеву власт. Он је у запису владар српске земље и других крајева. Запис из 1571. сведочи већу муку. Да ли зато што је Сулејман умро или зато што је то само појачани континуитет турског зулума?

"Ох, ох, зло у та времена од Агарена, скрби и беде велије на људе у дане ове, ох, немира!"⁴⁰⁴

Премда је на престолу Патријаршије још Макарије, а на власти ојачани Мехмед – паша постављањем, својом заслугом, Селима Другог, ипак за Симона то је време у коме је велико зло. Чак и тај предањ јесте велико зло. Питамо се из угла ових писаца какво ће тек зло да настане?

"Ох, немира!", говори Симон. То је права историјска оцена туркократског ништавековља. Немир је оно што све покреће у том добу, немир је велико зло у том времену. Агарени су, као што смо већ видели и у записима Константина Михаиловића, а ово је писано неколико деценија касније, немирни и шире свуда тај немир. Они су и према себи и према свом становништву немирни и немиротворци. Чак и убеђени да када би се примирили да би ослабили и да би тиме престали да буду освајачи. Постали би слабићи и млакоње. Па како се онда против ових немиротвораца борити? Који је то контралек? Па Симон је то већ одговорио описујући личност патријарха Макарија. Макарије је добар, прав и кротак. Ово последње кротак јесте већ само по себи решење. То је Блаженство Господње, дар Божји који је Макарије имао. Кротак човек је универзално кротак, и према себи и према другима. Он није самокротећи, онај који само себе кроти. Он је кротак према свему и према свима. У кротости се крије смиреност, а у с – мирености крије се мир Божји. Ко има мир Божји тај може да смири и укроти све немуре. А такав је био Макарије. Својом кротошћу и својом богомиреношћу он је управљао по Божјој одлуци својом Црквом и својом околином смирујући је и примиријући оне који су немирни, па и

---

⁴⁰³ Исто. 162

⁴⁰⁴ Исто. 171

Агарене. Велика је то сила Божја коју је поседовао Макарије. Сила која је истовремено и мудрост и спасење.

Јован Светогорац и Писци (XVI/XVII век). Зашто смо овај одељак, на самом почетку, назвали овако? Па ово ће бити мали захват у онај велики број записа и натписа који се појавио у периоду турског ропства. Ако је Љубомир Стојановић прикупио негде око 15000 записа и натписа од Средњег Века, па до осамнаестог века, онда је сигурно неколико хиљада таквих записа начињено баш и у ово најтеже доба. Јован Светогорац биће само један почетни замајац тих писаца и аутора периода претежно XVI/XVII века. Међу њима има и оних анонимних, али и оних који су се потписали. Јован је, а то се види из његовог записа, један врло даровит писац, реалистичан и живописан. Али за разлику од дијака Симона Јован иде из угла великих временских, па и историјских догађаја. Овај запис је из 1599. године када већ одавно нема Соколовића и мошти Светога Саве су спаљене. Зато ћемо његов запис приказати у целини:

"И би у та времена скрб и туга народима, како и Христос говораше у јеванђељу. И тада покренуше се Турци са многим множаством војника агаренских: Татари, велим, Перси, Черкези, Скити, није могућно избројати тада сабраног војинства, покренуше се од источне стране на Угре и узеше неколико тамо градова и попалише и поробише угарске стране. И тада кад се вратише и презимише у српској земљи, тада ђаво не трпљаше хришћанског рода мир, подиже безбожне и љуте Татаре. Авај тада, такове напасти земљи тој! Да укратко изречем: села и градове палећи и цркве многе опустошише и свете иконе покрасе и света места оскрнавише и ископаше и тада у љуто зимње време свлачећи наге на земљи бијаху, друге пак наге везане за репове коњима вукоше, ови пак сасечени, а други устрељени беху. И не би места где но мртви не лежаху, брда, долине, врти, поља, све беше испуњено тада мртвим телесима. Неке у туђу земљу одвођаху и растављаху. Би тада горко ридање и плач, док су друга од друга одводили, брата од брата, сина од оца, матер од сина. И би видан горки плач и ридање. Тешко нама и авај, говорашу, боље да нам било да нас један гроб прими, неголи да одвођени бивамо у туђу земљу – горко ридаху и оплакиваху једно друго. И би запуштење земље те коначно. Ако бисмо по реду казали што видесмо и слушасмо, требала би ми година дана, но ово укратко изрекох . . ."⁴⁰⁵

Последње речи нам показују какав је дар за згуснуто приповедање имао Јован Светогорац. И сам почетак је као почетак неке саге или богослужбеног увода: у време оно. Само Јован је у својим контемплацијама (сагледавањима) крајње реалистичан. Он не контемплира као у то доба неки западњачки мислиоци који су мирно седели украј свог огњишта пред камином где пуцкета ватра умотани у своје топло ћебе, контемплирајући о томе да ли може брдо без долине да постоји. Не! Јован контемплира сурову и сирову стварност. И код њега има брда и долина, вртова и поља, али она су испуњена мртвим телесима. Потпуно супротно стање неким требничко – молитвеним текстовима у којима се моли да благодат Божја се излије у брда и долине, поља и шуме, ливаде и вртове. Он је сагледавао мртва телеса и неизмерна мучења, жељу људи да их понесе један гроб. А о

---

⁴⁰⁵ Исто. 187, 188

томе се могло приповедати и писати годину дана без престанак. Толика су страдања српска била у том времену скрби и зла. Писац који је одмах за Јованом јесте Аврам презвитер. Он је описао спаљивање моштију Светога Саве и његов запис је из исте године:

"Да се зна када сажегоше Турци светитеља Саву, архиепископа српске и приморске земље у Белиграду. Начелни везир Синан паша, који беше пред војском."⁴⁰⁶

Код неких писаца показаћемо и гносеолошки капацитет који су они осликали у својим записима:

"Нека је знано свим слугама божијим и служитељим божастевних тајни о овој божаственој и душеспасној и многонарочитој књизи . . . како је од добра учитеља, тојест магистора списана и састављена – стуб цркве божаствене. И узели су је службеници божији да из ње читају и користе се и оставише ју пред вратима божествене цркве и навођењем вражјим дошав куја, тојест пас и узе ову књигу и раздера ју ко бачену кошуљу незаконим својим зубима. Тога ради дошавши презвитер кир Димитрије од Осмакове и поп кир Цветко од Козје и настојатеље бише за ову књигу. А стога и ја грешни таха јеромонах Нифон, Бог зна, не дах сна очима својим докле пак не сметих где шта треба."⁴⁰⁷

"У Гацку селу Срђевићима поробише Турци ову свету цркву 1598. лета. + Ова се књига нашла без пот . . . , а када је писана бог свети зна на зечијој кожи."⁴⁰⁸

"Чртах убоги спасењем, богати сагрешењем монах Ананија, а дела Бог зна, од села Љулук."⁴⁰⁹

Први писац Нифон говори о Псалтиру као о магистору. Он и сам преводи појам магистор који буквално на српском значи учитељ или наставник. Видимо да у време оно, а то је 1576. година користи се титула магистор или магистар што означава исто. Та титула је данас позната као висока предокторска титула на високим школама и универзитетима. Она је била позната нашим старокњижевним учењацима, јер су и они сами били кроз своје писање учитељи и наставници. Ово говори само о још једном парадоксу тог доба, о крајњој беди, немаштини и истребљености једног народ с једне стране, а о високоученим представницима тог народа с друге стране. Јер Нифон је био високоучен у то нема сумње чим је и сам дошао до гносеолошког врха оличеног у реченичном склопу: Бог зна. И он негде слично Симону указује на моменат ђаволске Узрочности када говори о псу који је врагом навођен раздерао Псалтир, тај узвишени магистор.

И писац из Гацког на трагу је Нифонове гносеологије, само што он уводи појам који се касније одомаћио у народном говору, а то је појам: бог свети зна.

И монах Ананија буди једну врсту интимолошке гносеологије слично Божидару Вуковићу. Он каже: а дела Бог зна. Оно што је учинио тј. чртао што је синоним за писање, у његовом случају вероватно преписивање одређене свештенослужбене и светописмене књиге, та дела Бог зна. Свакако да је то и другима, његовим ближњима, било дато на увид тј. ананијевски речено Бог је дао то на увид и другима, али Ананији је много битиније да

⁴⁰⁶ Исто. 188

⁴⁰⁷ Исто. 176

⁴⁰⁸ Исто. 185

⁴⁰⁹ Исто. 192

та дела Бог зна и да он Ананија од Бога зна да та дела Бог зна. И неки други аутори у то доба писали су неке јако занимљиве исказе. Тако један од њих, вероватно на Хиландару, записује:

"Господе Ис. Христе, сине божји помилуј ме Јова, ах."⁴¹⁰

Из ове једне реченице видимо колико је жива била исихастичка традиција чак и у тим ништитељским приликама. Запис је из 1649. године. На крају реченице је вероватно уздах: ах, који некако мелодијски сведочи да се молитвеник дубоко заронио у пределе срца одакле избија огањ молитве. Многи истраживачи сматрају да је баш исихастички дух, дух тихословни тај који је одржао православни идентитет у турском ропству. И то није далеко од истине. Узмимо учење исихаста који су се залагали за кратке молитвене формуле. Највише за ову горе наведену. Али они су овим учењем уствари утиснули у дух писаца и аутора тај краткоформулацијски модел. Видимо да су записи кратки, згуснути, зажети, а да изражавају много, да дају доста информација и да поучавају без обзира на своју краткоћу. Наравно не пишу сви у овом добу кратко и брзо, премда тај стил преовлађује. Има и оних који су писали дугачке текстове, највише се тиме истакао гроф Ђорђе Бранковић, али то не значи да и код њега не преовлађује исихастички приступ. Тај тихословни модел, који смо добили и преко Светога Саве, а на то смо већ указали, даје нам и нити светосавске гносеолошке матрице (мреже) која се плете кроз ходнике историје и долази и до нас у савремености. И ту је присутан тај краткописни модел у облику рецимо: Бог зна. Кратко и молитвено, а опет свепоучавајуће и високоучено.

Видимо да то доба у свим својим противречностима, парадоксима и преображајностима осликава једну динамику тог историјског трајања и присуства. То је једна епопеја, епопејизам који има у себи постизање највећих врхова и искуство најдубљих понора. Као што смо рекли народ бедан, јадан и уништаван. Струже се кора са дрвета и ако се нађе који жир да би се направило брашно за хлеб, куће се праве од блата и трске, а одећа од ко зна чега, а опет неки записују високогеометријске облике да ли помоћу инструмената или слободном руком, не знамо – Бог зна. Писци се називају и користе високоученим титулама: даскал, магистор, дијак, а остатак народа који је преживео, неколико стотина хиљада, је неписмен и не зна у слова. Добро то и није тако трагично с обзиром да су се и у доба италијанске ренесансе на прсте могли избројати људи који су знали да читају и да пишу. Али тамо је то била последица лењивог конформизма, а овде на тлу српске земље то је била последица перманентног уништавања становништва, спаљивања школа, убијања учитеља, одвођења деце у јаничаре итд. Одсечени тристагодишњом окупацијом у комуникацији са светом наши писци су вршили усправни напор. Напор према Ономе Који зна и Који може да им открије, по формули, већ поменутој, Светога Саве: јер сам Бог зна, а од људи не би скривено. Тако тај усправни напор ка Ономе ко зна био је једини извор њиховог учења и науке, философије и књижевности, богословља и богоречитости. И сам зограф Лонгин у једном од поменутих

---

⁴¹⁰ СТАРИ СРПСКИ ЗАПИСИ И НАТПИСИ, књига четврта, прикупио их и средио Љуб. Стојановић, СР. КАРЛОВЦИ, штампано у српској манстриској штампарији, 1923., стр. 159

стихова захваљује се Богу што га је сачувао од Агарена, а то је већ почетак науке и знања, философије и уметности, песништва и богоглагољивости.

Пајсије Грабовачки (око половине XVI века – 1603) игуман манастира Грабовца. Он је са групом монаха дошао из Далмације и 1587. године основао манастир јужно од Будимпеште. Одмах затим се латио посла писања летописа манастира. Он је почео писање тог летописа. Када је умро други су наставили за њим да исписују Грабовачки летопис. Одмах на почетку да кажемо да је његов текст пун одређене богонабијености и богонабојности. У томе је сличан по темпераменту Аникити Лав Филологу. Његов текст врца, варнички и пуца од божанственог набоја. То је присутно кроз цео текст. Тако да на самом почетку имамо ту богонабојност:

"Пошто божјим допуштењем наш хришћански род, не само ми Срби и Бугари, но и преславни скиптар грчки исмаиљском роду у работу и гажење тешко и по судбини трпимо потпаде, (и то) грчки године од стварања света 6961, а од рођења Христова 1453 за време Константина Палеолога последњег цара грчког, насиљем Махомета, цара турског. А славно и веома храбро наше српско царство понизи се за време светог и богопрослављеног кнеза Лазара, године од стварања света 6897, а од рођења Христова 1389 на равном пољу Косову, насиљем Амурата, цара персиског."⁴¹¹

Богодопуштеност и богопрослављеност јесу први богонабијени појмови у овом летописном бележењу. У склопу богодопуштености Пајсије Грабовачки наставља своје излагање цртајући речима целокупну трагедију која је захватила православне земље: "Тамо мученички од напред реченог Амурата главе отсечене славни кнез Лазар живот свој овога света сконча, кога бог и по смрти чудотворним даровима прослави, и тело његово до данашњег дана у сазданом од њега царском манастиру званом Раваница видимо, цело без мане и сачувано да чини различна исцељења. Но српски род наш не само Агаренима поработи се, но и свуда разбеже се и расеја се, од места до места од мухамеданског начелства (које је обладало) бекство и пресељење не једном је претрпео. Одакле и ми узрок нужде примивши, на ово место свето дођосмо и светих божјих умних слугу који су непрестано пред његовим престолом (арханђела) храм и обитељ по сили и могућности нашој подигосмо."⁴¹²

Видимо колика може бити моћ богодопуштености у историји једног народа. Грабовачки двоструко потврђује богопрослављеност кнеза Лазара. Помиње и Божје умне силе тј. небеско – анђелску хијерархију. У овом наводу упада у очи један реченични склоп, а то је "узрок нужде". Овим се Грабовачки ставља у ред оних већ поменутих узрокословаца: дијака Симона и јеромонаха Нифона и још неких писаца који су описали одређене узрокослове у својим записима. Узрочност нужде, једна врста спољно наметнуте натераности, јесте опис једног објективног стања, али и тај узрок нужде дешава се у склопу богодопуштене силе и моћи. Овде узрочност није, као код претходних

---

⁴¹¹ АНТОЛОГИЈА СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ (XI – XVIII ВЕКА), ИЗБОР, ПРЕВОДИ И ОБЈАШЊЕЊА ЂОРЂА Сп. РАДОЈИЧИЋА, НОЛИТ, БЕОГРАД, 1960, стр. 256

⁴¹² Исто. 256, 257

узрокословаца, ђаволског типа. Она је подстакнута нуждом, али каква је то нужда и какав је њен карактер и нарав то овде није објашњено. Тако да одговор остаје отворен. Наравно Грабовачки је објаснио због чега је она настала, а разлог јесте богодопуштеност која је дозволила турски најезду. У тој комбинацији нужда је узроковала њихово померање из своје постојбине. Можда објашњење лежи у наредном Пајсијевом излагању:

"Колико се по нашој сили, а по одобрењу и помоћи божијој, у мучна времена потрудисмо, не похвале ради неке, но ради спомињања и знања, о почетку овог нашег манастира светоарханђелског, највише будућој браћи укратко известити, написати и предати не облени смо се, бојећи се муке раба оног лењивог поменутог у јеванђељу Спаситеља нашег. Извештавамо овако."⁴¹³

Све се дешава по одобрењу Божјем, тако и узрок нужде, а и сила и напор човеков долазе из одобрења Божјег. Наравно напор и труд сами по себи призивају Божју помоћ и изливање благодати: "Христољубиви хришћани који нас целе године прехранише, молише нас са сузама, да би их не оставили, јер бише у она времена оскудни у чину свештеном, и показаше нам ово свето место погодно за манастир, нарочито нашавши ознаку да је и пређе манастир у древна времена био горе на хуму, а његова црква по божијој благодети и до данас хришћанским ликовима по зидовима живописано украшена види се."⁴¹⁴

Божја благодат која се излива, независно од мучних времена, јесте изванредна Божја помоћ која се усмерава према људима да би дошли до знања како Грабовачки каже у претходном наводу. Али и богоблагодатност долази из и од Божјег одобрења. Божје одобрење отвара та божанска врата пролазу божје благодати као силе која пружа Божју помоћ, а богопомоћу долази и знање, мало и велико. Било да сазнајемо настанак неког манастира или да сазнајемо настанак света. Такође, постоји и паралела између склопова: узрок нужде и мучна времена. И кроз ту паралелу можемо реконструисати да и ова узрочност може имати ту ђаволску страну. То можемо закључити из писања других писаца и на основу њих, али не и из унутарсловесне грађе Пајсијевог дела. Јер мучна времена везују се за ђавоподстицање. Сматра се да он тако и настају. Али о томе остаје и запитаност и делимични одговор у случај писања Пајсија Грабовачког.

Када пратимо текст крећемо од богодопуштења, па богопрослањености и богопомоћи и све до богоблагодатности. А све у постизању циља: "И светим архистратизима божјим, Михаилу и Гаврилу, за чување и заступање, а у славу божју, за украшење и будуће спомињање цркве, при овом светом храму арханђелском кивот сребрн по изгледу цркве године од створења света 7101 а од рођења Христова 1593 сковавши начинисмо."⁴¹⁵

Свакако у једној свекупној богоуторјености долазимо до тог циљања које се зове: слава божја. Али то није славољубље људско оличено у самохвалисавости човековој, ма колико она безазлена била, већ је та исијавање Славе Господње неопходно човеку зарад

---

⁴¹³ Исто. 257

⁴¹⁴ Исто. 258

⁴¹⁵ Исто

његове жеље да спозна Бога. Да би Га спознао он мора колико је у моћи да прими одређену емисију Славе Божје која је ту само зато да би човек дошао до богопознања.

У следећем наводу Пајсије Грабовачки ће изложити и своју философију боговоље и даће тој истој мисли одређене нове смернице:

"Пак година од створења света 7107 а од рођења (Христово) 1599 окрчисмо ливаде, почевши од манастира, око брда на врху, од потока милановачког, и до реченог извора, који је под брдом на међи грабовачкој и мечинској. И то би вољом божјом, под заштитништвом и заступањем светих архистратига, а помагањем благочестивих хришћана који су живели у то време око манастира по варошима и селима. А остале њиве за сејање више старе цркве имасмо."⁴¹⁶

Боговоља која све управља и која хоће да се сви људи спасу буди наду есхатолошке потврде:

"Довде укратко о почетку манастира овог нашег светоарханђелског летописа известисмо. Такође и будућој браћи завештавамо и молимо се оно што се догоди неленосно писму предати, а нас на божанственим службама братољубно и незаборавно помињати, да нас господ обојицу заједно удостоји десног стајања на страшном свом и нелицемерном суду и дарује нам обећана добра."⁴¹⁷

Пут боговоље доводи до Господње десне стране. У нади да ће сви стати са десне те Стране понадао се и скрушени, а високоучени игуман Пајсије Грабовачки. Видимо да у овом његовом летопису који је испуњен богонапоном и богонабојношћу, па чак богонабујалошћу, видимо да је он у том летопису изградио неколико философских образаца: философију нужде и узрока и једну гносеологију по којој знање долази из Божје помоћи и Божја помоћ је извор знања. Код њега знање је константно и уопште је небитно да ли имамо извештај о томе како и када је настао неки манастир или када и како је настао неки свет. То богопомоћно знање јесте језгро гносеологије Грабовачког. Професор Ђорђе Радојичић казује да је у манастиру Грабовцу било и књижевно средиште што Летопис манастира и сведочи⁴¹⁸, будући да је Пајсије са својом духовном браћом оснивач јасно нам је да пред собом имамо човека високоучене спознаје и великих духовних способности.

Овим завршавамо поглавље о Прелазу. У њему смо видели један значајан духовни свет стварања и писања, високоучености и мудропоучавања. Од Прелаза до патријарха Пајсија, долазимо до једног преображајног и новојављеног момента у српској старокњижевној философији.

---

⁴¹⁶ Исто. 259

⁴¹⁷ Исто

⁴¹⁸ Исто. 359

3) Патријарх Пајсије – свемудри

Патријарх Пајсије (1542 – 1647/49). Пред нама стоји личност преломног и преображајног значаја за српску старокњижевну мисао. По многим историчарима књижевности он је најзначајнија литерарна личност Турског Доба. Рођен у месту Јањевицу по коме је и добио надимак Јањевац. Већ смо помињали његово школовање и његов духовни развој. Он је један од кључних дефинициолога доба у коме је живео. Дао је неке од кључних описа и тиме запечатио многе догађаје који су се десили у његово време. Он је свакако вишестрана личност мудрости, знања, наукословља и богословља, књижевности, тихословља и естетичности. Можемо навести мноштво савремених теоретичара и историчара који би нам пружили драгоцене информације о овом патријарху – литерату, али можда је најинтересантије сведочанство човека који је био његов ученик, а то је митрополит Михаило Николајевић Кратовац:

"Бих са преосвештеним патријархом кир Пајсејем у Пећи 3 лета параклисијарх, 5 лета полатар, пак после клисијарх 3 лета: верно дакле њему послужих 11 година, и он мене добро учаше. Који по боже, о добри учитељу, како ћу те похвалити. Држа престол српски 34 лета. Престављење њему би у лето 7156 (1647), месеца ок(тобра) 3, недеља даном."⁴¹⁹

И кроз ово видимо учинке духовног рада Пајсијевог. Ако је са митрополитом дабробосанским Теодором благословио оснивање богословског училишта у манастиру Крка, на основу ових речи Михаилових видимо да је патријарх био и учитељ и то баш у пећком манастиру. А где је учитељ ту је и училиште, ту су и ђаци, а један од њих беше и Михаило Кратовски. Учитељ – даскал – магистор истоветни су појмови, имају исто значење. То сведочи само о високоученом духу патријарха Пајсија човека пера и књиге.

Прво ћемо почети да проучавамо ту мудросну (философску) страну Пајсијевог дела. Већ ту ћемо видети неке обресе диставролошког поступка, али пре свега проучимо колико можемо ту философску страну кроз одређене исказе које је начинио патријарх Пајсије.

Почећемо преглед дисциплине Мудрости у делима патријарха Пајсија:

"Ипостасном мудрошћу и силом
неверничке пукове разгониш,
часним молитвама првосветитеља
и својом преподобношћу."⁴²⁰

"Примивши, мудри, талант

⁴¹⁹ АНТОЛОГИЈА СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ (XI – XVIII ВЕКА), ИЗБОР, ПРЕВОДИ И ОБЈАШЊЕЊА ЂОРЂА Сп. РАДОЈИЧИЋА, НОЛИТ, БЕОГРАД, 1960, стр. 274

⁴²⁰ Патријарх Пајсије: Сабрани списи, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд 1993., стр. 43

као послушни раб и верни,
на трпезу стављен,
и радећи, разумно умножио га јеси
и принео чистом савешћу,
оче преподобни."⁴²¹

"Освети се моштима твојим Црква студеничка
и сва околна земља, преблажени оче Симоне,
и род правоверних светкује
и молебно вапије ти:
Помињи нас, оче, богомудри."⁴²²

"Пастир Србима и водитељ био јеси,
богомудрога оца учењу
следио јеси
што нам учењем и чудесима благодати засија."⁴²³

"Од Бога ти благодат, богонадахнути,
прочу се по целој васељени,
јављања творећи боголепо
и чудеса Божјим дејством показујући,
богомудри оче Симоне."⁴²⁴

"Основање божаствено,
изаткан од вишње премудрости
тврди твој ум непоколебљиви
од убиства убиствена не убоја се,
само веру у Бога имајући,
Богу предстојиш у слави."⁴²⁵

"Испочетка о Богу певане песме
свуда се прочу име твоје
јављањем часних моштију твојих
многострадални Урошу свемудри,
гледај нас."⁴²⁶

---

⁴²¹ Исто. 46

⁴²² Исто. 49

⁴²³ Исто. 50

⁴²⁴ Исто. 53

⁴²⁵ Исто. 59

⁴²⁶ Исто. 67

"Премудри, достојан био јеси
именом и делом
својим родитељима подобећи се,
у роду своме обновљење твориш,
јер Бог који те прослави за живота
и после смрти прослави те
на прославу роду твојему,
многострадални и преблажени
Урошу свечасни,
моли Христа Бога
грехова проштење да пода
штоватељима с љубављу
светога спомена твога."⁴²⁷

"Неизрецива су твоја чудотворства
што их напоследку показа,
Урошу свемудри,
не заборави рода својега,
помилуј нас, молиоце твоје."⁴²⁸

"Изданак благородни просијао јеси,
мудрошћу и разумом све превазишао јеси
и безвремену смрт поднео јеси,
венцем мученичким венча се."⁴²⁹

"Умудри те вишња сила,
те земаљско све презрев
ум узнео јеси Господу,
Урошу свечасни,
на отачаство своје гледај
и обитељ своју не заборави,
просветљење нам подај,
творитељима светога спомена твог."⁴³⁰

Поред овог стихирског дела прегледа дисциплине Мудрости постоји излагање о Мудрости и у прозном делу списа патријарха Пајсија:

---

⁴²⁷ Исто. 68

⁴²⁸ Исто

⁴²⁹ Исто. 70

⁴³⁰ Исто. 74

"Добро сачувајте и испитајмо списе и спољашњих мудраца, да ли ћемо и од њих што потребно наћи и штогод души корисно добити као плод."⁴³¹

"И ово да сазнаш и о кнезу Лазару откуда би, и како у житију његову које у Раваници не нађох, само у неком летопису. Беше му отачаство од града При . . . и отац му Примац; и од њега постаде, и би наречен у крштењу Стефан; и беше смеран и кротак, надмашујући своје вршњаке мудрошћу и разумом; . . ."⁴³²

Реч као: мудри, богомудри, свемудри, премудри, умудри говоре увелико о широком спектру философских појмова које је користио патријарх Пајсије. Уз то: ипостасном мудрошћу, вишње премудрости, мудрошћу и разумом превазилазећи и надмашујући, све су то надодајући појмови који нам помажу и откривају какву философску пуноћу има наш патријарх. Када говори о спољашњим мудрацима и позива да испитујемо њихове списе, јер и у њима има корисног за душу, он примењује један крајње нексенофобичан и крајње отворен начин истраживања. Треба све читати и испитати, истражити и пронаћи истинито у ономе шта се чита. Спољашњи мудраци јесу инославни и несрпски писци на које нас Пајсије упућује да их прочитамо и проучавамо и да пронађемо истинито у њиховим списима. Мудрац је један свеобухватан појам, свеобједињујућ и може да значи, поред основног философског значења, и учењак и интелектуалац и уопште писац, литерата.

Појам који се издваја из стихира патријарха Пајсија, а који прати нит Светих Отаца, јесте: свемудри. Од Кирила Александријског и његовог Божјег Логоса који све свемудро извршава и његовог свемудрог апостола Петра, па преко Јована Лествичника и његовог појма свемудри у Лествицама назначеног, па до Генадија Схоларија и његових свемудрих учитеља Цркве тј. Светих Отаца, дошли смо до патријарх Пајсијевог "Уроша свемудрог". Та свемудрословна мисао Пајсијева која је проистекла из светоотачког предања јесте језгровита реч патријарховог философског схватања. Спрегнута са речју: богомудри коју је наследио из светосавског предања чини нуклеус његовог философског поимања: Бог је тај који је богосвемудросилни. Бог је тај који је Ипостасна Мудрост, Онај који се оваплотио, Оваплоћена Мудрост.

А тамо негде у западним странама живео је један писац словенског порекла, савременик Пајсијев који је исконструисао у својим мислилачким подухватима једну мисао који је назвао Пансофија (Свемудрост). То је био Јан Амос Коменски (1592 – 1670), чувени школски педагог и зачетник синкретичког метода. Он је чак и у својој *Великој дидактици* изнео ово своје начело пансофије: "Ово ће бити много више очигледно када дођем до специјалне методе уметности и језика, али ипак штавише, молим те Боже, када будем дао нацрт моје Пансофије."⁴³³

Из ових упоредних црта произилази једна компаративна анализа. С једне стране имамо расуђивање патријарха Пајсија по коме је оно свемудро у ствари Ипостасна

⁴³¹ Димитрије Богдановић: Старе српске биографије, Просвета 1975, стр. 251

⁴³² Исто. 261

⁴³³ The GREAT DIDACTIC of JOHN AMOS COMENIUS, PART II – TEXT, LONDON ADAM AND CHARLES BLACK, 1907, стр. 149

Мудрост Божја, Богомудрост, Мудроличност Господња. Дакле Свемудрост која је Личност, док је код Коменског Пансофија Идеја. Овде је стицање свемудрог својства пут да се досегне до Бога, док је код Коменског Пансофија повод да се направи Систем тј. Пансофија је сам Систем. Али узвишена намера и једног и другог писца да се дође до Свемудрости јесте онај компаративни моменат који их повезује.

Патријарх Пајсије је и личност која је преобразила и преобликовала светосавски гносеолошки ток. Пајсије је преузео све гносеолошке упуте светосавског предања дајући му при томе један нови замајак и облик. Кренувши од формуле Светога Саве: јер сам Бог зна и од људи не би скривено, патријарх Пајсије је преображајно и преобликовањем дошао до формуле: Сам Господ зна.⁴³⁴

У следећим редовима ћемо применити диставролошки поступак у сагледавању гносеолошких тачака пресека у делу патријарха Пајсија. Патријарха Пајсија ћемо ставити у тај диставролошки склоп, такође, са још једним његовим, да тако кажемо, савремеником, а то је Рене Декарт. Додуше Декарт (1596 – 1650) је неколико деценија млађи писац, али њихови погледи ускачу у један диставролошки спектар. Прво ћемо изложити њихове гносеолошке погледе, а онда ћемо применити диставролошки метод или ти теорију Раскрснице.

Почећемо прво од патријарха Пајсија: "Сам Господ зна да није лаж и многи ми не верује."⁴³⁵; "Казују који су у Призрену (да тамо има) неки део главе и у Грачаници два три дела, а друго сам Господ зна."⁴³⁶; "Пошто је стан овога био кадгод у граду Петрчу, а кадгод у Звечану, тамо прими и крај живота, којим судбама је ово било, сам Господ зна."⁴³⁷; "Сам Господ зна."⁴³⁸; "Сам Господ зна да само од усрђа и љубави ово написах вашој љубави, да благодат божја буде са свим вама и 'будемо ми једно стадо и један пастир (Јн. 10, 16)', и јер њему припада слава, част и поклоњење, Оцу и Сину и светоме Духу, и сада и увек и на векове векова, амин."⁴³⁹; "Познато је да је твоја светост Богом знана и (да је он) овластио и нашу смерност."⁴⁴⁰; "А књиге које је мислио да је утајио, онај ко се брине о овој Божијој цркви у тешким временима само једином Богу је знано, пошто све изложисмо свевидећем оку."⁴⁴¹; "И тада невољу имах од владајућих, једином Богу је знано, но све ћу изложити свевидећем оку."⁴⁴²; "Једини Бог зна само из усрђа српским просветитељима."⁴⁴³

Сада ћемо кренути од Декарта:

"Затим, размишљајући о чињеници да ја сумњам и да према томе моје биће није потпуно савршено, јер сам јасно видео да је сазнање веће савршенство од сумње,

---

⁴³⁴ Димитрије Богдановић: Старе српске биографије, Просвета 1975, стр. 264

⁴³⁵ Исто. 252

⁴³⁶ Исто. 255

⁴³⁷ Исто. 257

⁴³⁸ Исто. 264

⁴³⁹ Исто

⁴⁴⁰ Патријарх Пајсије: Сабрани списи, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд 1993., стр. 115

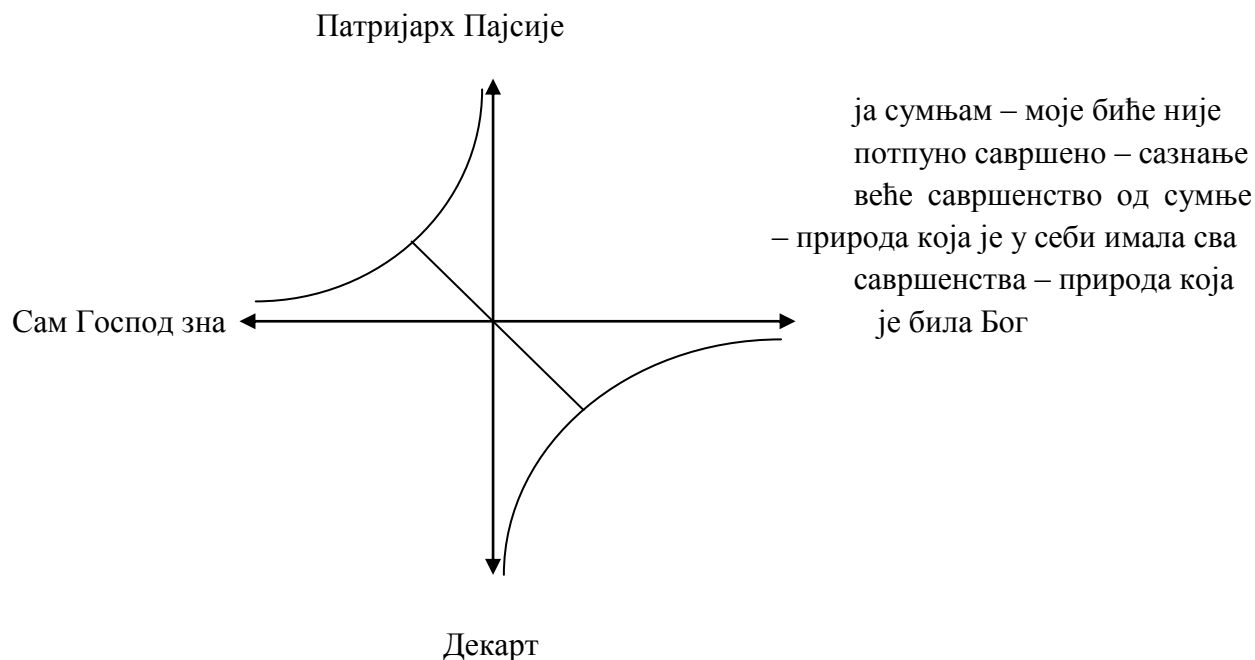
⁴⁴¹ Исто. 125

⁴⁴² Исто. 130

⁴⁴³ Исто. 136

помишљао сам да потражим одакле сам то научио, да мислим на нешто што је савршеније него што сам ја; и са очевидношћу сам сазнао да је то морала бити извесна природа која је заиста била савршенија. Што се тиче мисли које сам имао о већини других ствари изван мене, као о небу, земљи, светлости, топлоти и хиљаду других, нисам се морао много мучити да сазнам одакле долазе, јер не запажајући у њима ничег што би ми изгледало да их чини вишим од мене могао сам веровати да, ако су оне истините, онда то долази од савршенства моје природе, а ако пак нису, онда значи да сам до њих дошао полазећи од ничега, тј. да оне постоје у мени услед мојих недостатака. Али то исто није могло бити и са идејом о једном савршенијем бићу него што је моје; јер је очигледно немогуће да се она добије из ничега; и пошто је још немогућније да оно што је најсавршеније долази или зависи од нечег мање савршеног, него да из ничега постаје нешто, онда је никако нисам могао добити од себе самог; тако је једино остајало то да ми је ову идеју усадила нека природа која истински савршенија него што сам ја, природа која је у себи имала сва савршенства која сам донекле могао замислити, тј. речено једном речи, природа која је била Бог."⁴⁴⁴

Ову диставролошку представу можемо изразити неком врстом дијаграма:

Ова скица је само надопунила наше диставролошко гледиште и показала ту теорију Раскрснице коју смо пре тога изразили у цитатима. Наиме, ова два духа иду из различитих, па ако хоћете, и супротних духовних праваца. Крећу из различитих или супротних духовних позиција или тачака. Један се креће из скептичко – рационалистичког

⁴⁴⁴ Рене Декарт: ПРАКТИЧНА И ЈАСНА ПРАВИЛА. Руковођења духом у истраживању истине – РЕЧ О МЕТОДУ. Добро вођења свога ума и истраживање истине у наукама, Српско филозофско друштво, Београд, 1952., стр. 193, 194

правца, а други полази из исихастичко (тихословно) – молитвеног правца, али тачка пресека или средиште Раскрснице из различитих или супротних праваца доводи их на исто место, у исту тачку. Они као што видимо после тога настављају својим смеровима, можда различитим, можда супротним.

Сад, шта би то у ствари значило у једном одређеном коначном сагледавању. Кренувши из скептичко – рационалистичке перспективе Декарт кроз закључивање долази до тога да Бог поседује сва савршенства, па и савршенство знања. Док патријарх Пајсије кратком, молитвено – тихословном формулом, само у другом облику, долази до истог закључка, а то је да: Сам Господ зна. Знати да сам Господ зна јесте довољно. Пајсије већ исказује формулацију у наводима: познато је да Богу знано. Када се дође до тога да се зна да сам Господ зна, онда шта Господ зна не мора нужно за човека бити обавезујући садржај. Знати да сам Господ зна јесте неопходна потреба човека и богомдана способност да изађе из таме незнања и уопште непознавања Бога, а знати шта Господ зна то је већ одлука Божја да ли ће то да саопшти људима и да ли је то потребно да људи знају. Ово нас опет враћа на формулу Светога Саве: јер сам Бог зна и од људи не би скривено.

Овом формулом патријарх Пајсије уместо бесконачног регреса знања који се појавио на Западу нуди једну врсту вечног прогреса знања. На једно дечије – наивно, али с друге стране убојито питање: Како знаш? нуди се један константан одговор. Та би формулација у три облика изгледала овако. На питање постављено:

"Како знаш?"

"Сам Господ зна – како знам."

"Како знам – сам Господ зна." И трећи одговор на питање: "Како знаш?", био би једноставно: "Сам Господ зна."

Направићемо још један диставролошки преглед између патријарха Пајсија и Декарта, али који није таквог интезитета као овај преглед о знању. Тиче се разума. Чувена је Декартова реченица баш из *Речи о методу* о разуму:

"Здрав разум је нешто што је на свету најбоље подељено, јер сваки мисли да га има сасвим довољно; тако да чак и они које у свему другом је врло тешко задовољити, немају обичај да га желе имати више него што га имају."⁴⁴⁵

Теоријско извођење патријарха Пајсија изгледа овако: "Опет по Божјем извољењу, колико ми Господ разум даде, присилих се и са дворским почех (писати) прво стихире малога вечерња са читањем из пророка и друго по реду; канон измешан, први Богородици потом пророку, затим и светоме, све по реду како да буде славословље, и састависмо службу бденија, као што ћеш видети."⁴⁴⁶

Прво што упада у око јесте разлика у приступу разуму. Док Декарта интересује сама функција разума, његова употреба и опсег, дотле видимо да патријарх Пајсије

---

⁴⁴⁵ Исто. 171, 172

⁴⁴⁶ Димитрије Богдановић: Старе српске биографије, Просвета 1975, стр. 64

наглашава сам извор одакле разум долази. По њему Господ је разумодавац, нешто слично су мислили и Крушедолци, и та разумодавност происходи из Божје воље. Разум је стваралачка снага у човеку. Господ разумодавац када изврши разумодавање тада почиње стваралачка мисија човекова. Пајсије то сведочи када говори о почетку духовног рада на писању стихира и животописа за светог Цара Уроша.

У овим раскрснословљима увиђамо да постоји разлика у схватању разума између Запада и Православља. За Запад разум је употребна способност, а за Православље то је стваралачка особина.

Остаје нам само да направимо једно наративно одступање у излагању које ће се садржавати у поређењу судбина ова два аутора.

Декарт је пуно путовао, скоро целу Европу је обишао, али када се вратио у Француску 1625. године већ му није одговарала средина. Да ли је сам Декарт, по својој нарави, тражио нешто себи приличније или се радило о подозревању средине остаје отворено питање. У сваком случају он одлази у Холандију. Када је чуо да је Галилеј заточен због својих теза и сам се не усуђује да објави свој рад под називом *Свет*. Бежи од језуитских истражитеља избегавајући Утрехт где је био језуитски суд. Суђење заустављају званичници Холандије и Француске. После поновоног враћања у Француску задобија уточиште од шведске краљице. У Шведској и умире.

За разлику од Декарта који живи у слободној Француској, патријарх Пајсије живи на тлу српске државе окупиране од стране Турака. Осим каноничких визитација које је обављао на тлу Пећке Патријаршије, посете Москви, Цариграду и Јерусалиму, Пајсије је завршио свој живот у Пећи као стогодишњи старац.

И када поредимо: Декарт који је живео у слободним земљама морао је врло често да из њих бежи због неразмевања средине и власти. Патријарх Пајсије који је цео живот живео у агаренском окружењу и ропству, и пре кога је његов претходник патријарх Јован убијен од стране Турака, а његов наследник Гаврило од истих обешен, осим пар пута, никада није напуштао своју домовину и отаџбину. Чудно и парадоксално је то да су бесни и неумољиви Агарени имали више разумевања за српског патријарха и писца него што су то имали сународници и земљаци Декарта у својим слободним државама.

Овом дигресијом напуштамо наше излагање знанослова патријарха Пајсија које смо провукли кроз једну диставролошку анализу.

Следећа духовна област Пајсијевог дела којој ћемо посветити пуну пажњу јесте наукослов и схватање науке онако како је патријарх Пајсије поима. Прво ћемо те наукословне моделе сагледати у Пајсијевим стихирама тј. Службама:

"Радуј се, пресветло украшење,
одиста богозрачно, Цркве студеничке,
процветањем благоухања
као и цвет Владики Христу посветивши се,
чисто анђелско живљење с љубављу стекав

и град светло украсив,
нека се весели Српска земља и велика црква
о спомену, данас, светог Симона монаха
који реке богонадахнутог учења источи
Христу се молећи
да нам дарује велику и богату милост."⁴⁴⁷

"Научивши се божаствено спомињањом
тајанству,
преподобни оче Симоне,
и Христу да следиш заволео јеси, свечасни,
који те победним венцем увенча."⁴⁴⁸

"Твоју жељу испуни Христос Бог
Првосветитеља Саве доласком,
и од сјаја светског да се одрекнеш
тебе научио јесте,
и нас погледај творитеља спомена твога,
Симоне мудри, монаха похвало."⁴⁴⁹

"Мира мирисе и благоухања проливаш,
примивши дар мошти твоје достаблажени,
Урошу свечасни и премили,
васељена узлете ка љубави Христовој,
прехвални,
и сада моли се за нас,
творитеље спомена твога."⁴⁵⁰

"Ово предочих вашој љубави да не кажете да из светих књига се не научисмо."⁴⁵¹;
"И опет, као што Господ предаде Јакову веру Божију, научивши га свештено бавити се: 'И даде им се свети хлеб рекавши: Узмите и једите. Ово је тело моје' (Мк. 14, 22), . . ." ⁴⁵²; "А они који се на ово усуђују, (добро чине) ако су као овај божаствени Мојсије законодавац, који је одлучио себе од сваког виђења и оставио буран живот и очистио гледање душе, и тако је био потребан ка виђењу Бога и удостоји се да види човекољубни силазак Бога и

---

⁴⁴⁷ Патријарх Пајсије: Сабрани списи, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд 1993., стр. 39

⁴⁴⁸ Исто. 45

⁴⁴⁹ Исто. 56

⁴⁵⁰ Исто. 59

⁴⁵¹ Исто. 117

⁴⁵² Исто

Слова к нама и ваплоћење, и додајући ка својој светлости, био је научен и поверено му је од Бога да буде заступник (народа) и да учи своје саплеменике."⁴⁵³

Ако кренемо уназад од последњег навода видимо да патријарх Пајсије призива у сам текст сећање на Мојсија као оног који је у својој петој књизи издвојио науку као посебну духовну дисциплину (5. Мој. 30, 1). Пајсије каже за Мојсија да је научен од Бога да учи друге. У стихири он у првом наводу говори од "богонадахнутом учењу", у другом то је "наука божанске тајне", у трећем то је наука од Богочовека Христа преко Светога Саве предана самом светом Симону тј. Стефану Првовенчаном. Четврти стих нема у себи конкретно појам: наука, али има један крајње узвишен и инетресантан стих: "васељена узлете ка љубави Христовој". Чудно је ово уметање у читаву строфу која говори о самом светом Симону. Васељена – васиона – свемир узлеће ка љубави Богочовека, вазноси се у љубав Господњу. Шта је онда васељена пред Божанском љубављу? Само прашак светлости. Овај исказ сам по себи јесте последица једног оштроумно – дубокопродирљивог сагледавања света и стварности, Постања и васељене. И то само у једном стиху. Врхунац Пајсијевог наукословa остварује се у његовом појму који смо већ помињали кроз овај спис, а за који ћемо сада пружити истоветни навод: "Као што рекох, не рекох ништа моје, но од богодухновених пророка и богонаучених рибара и богоносних пастира и учитеља, са Богом изложих, колико је могуће његовом благодаћу и спешешћем свемоћне Царице и свете српске господе и учитеља наших."⁴⁵⁴

Поред појма "богонаучени" који открива суштину схватања науке код патријарха Пајсија овде је представљен и његов научни метод: "са Богом изложих", метод који је у склопу светосавске и полихисторо – полиматске заоставштине у којој је сам Бог наукодавац и онај који предаје Науку људима, по чијем схватању сам Бог се оваплотио као Богонаука и предао Себе као Богонауку људима. Ту је већ помињани Мојсије као први међу наукопримаоцима и наукопријемницима.

Да развој науке није могао да спроводи онако како би хтели људи попут патријарха Пајсија сведоче већ његови искази о оном другом типу науке и научења који је завладао овим просторима. Пајсија смо оцртали као оног дефинициолога времена у коме је и сам живео. Да би у целини сагледали зашто један овако високонаучни приступ какав је имао патријарх Пајсије није био доступан што већем броју људи него је морао да живи у духовној повучености манастирских списа ми ћемо показати и онај други тип науке и научења који је описао патријарх Пајсије:

"И идуће године 7103-ће, када се догоди објављење светоме, а по истеку дванаест година, и тада је био велики рат на будимској страни, мислим Јанок, и те године сажегоше прекрасне и чудотворне мошти светога Саве Српскога. Неки бег по ђаволском научењу, који од искони мрзи добро, и дође ка сердару Синан паши, Арбанас беше ту дошао да зимује у Београду, и буну подиже и лаже и говори: 'Верују Турци светоме Сави и крсте се.' И посла сердар улаке, и дођоше изненада у манастир Милешеву, а нико није за ово знао, и

---

⁴⁵³ Димитрије Богдановић: Старе српске биографије, Просвета 1975, стр. 252

⁴⁵⁴ Исто. 252

узеше свету раку са моштима и однесоше у Београд чудотворне и прекрасне мошти, и сажегоше их, ох мени грешноме, на Пољу Врачареу месеца априла 27. дан на светога Симеона сродника Господња и свештеномученика. Тада је било неко знамење, бура ветра и градно камење, тако да су се чудили многи, и једва су побегли у своје домове. Постаде светитељ и преподобан, и још у животу жељаше да прими мученички живот и не лиши га Господ, и венцем мученичким увеза се. И потом бише велики ратови и нереди и до данас."⁴⁵⁵

Овај догађај је толико значајан да га је патријарх Пајсије морао описати и у свом другом животопису посвећеном Стефану Првовенчаном:

"Године 1585/1586 (7094) неког бега научи ђаво и клевету донесе сераскеру говорећи: 'Верују Турци светом Сави, крсте се.' Ох, мени грешном! Одмах посла сераскер и донесоше светог Саве мошти и сажеже их у Београду на Врачару месеца априла 27. дана, на Светог Симеона Свештеномученика и сродника Господња. И тада беше бура ветровита и градно камење, тако да нико није могао утећи. И те ноћи упали се кула унутар града где су били оружје и окови, и огњем изгореше, једва нешто могоше одбранити."⁴⁵⁶

Приказ ове негативне науке која зауставља сваки развој богонауке, која је истинонаука, у списима патријарха Пајсија долази до парадоксалне интенције. Изложити истину о ђаволском науку, како је то Пајсије учинио у овим наводима, јесте поново једна истинонаука и богонаученост. Имати дар богонаучености да се каже истина о ђаволском науку јесте поново један тријумф Богонауке.

У свом наукослову патријарх Пајсије доноси преображај. Од Доментијанове "Богом научене" концепције до Пајсијеве "богонаучености" долази се до преображајности Богонауке. Смисао Богонауке није само у томе да као истинонаука говори само Истину, него и да призна свако место на коме се Истина налази. То нас подсећа поново на ону Пајсијеву причу о спољашњим мудрацима. Тако је Пајсије у посланици папи Урбану Осмом признао ту неоспорну чињеницу да западњачки свет поседује један миран и равномеран развој док Православни Балкан грца у мукама. И он је то формулисао овако: "Вама је умножно све, а ми смо у жалости и тескоби."⁴⁵⁷

Заиста кратко и језгровито, али крајње тачно и чињенички потковано. Истина се мора признати ма колико болна била. То је хришћанско – православно пут. Истина мора бити на првом месту, јер сам Бог је истина. Зато и овде у само једној реченици Пајсије није избегао да богонаучава, да истиноизлаже. А то је суштина сваке праве и истинске науке. Зато свака права и истинска наука није ништа друго до богонаученост. А то је наукословни метод патријарха Пајсија.

Што се тиче схватања књижевности патријарха Пајсија оно је некако практично – писмено изражено у једном пасусу из *Житија Цару Урошу*:

---

⁴⁵⁵ Исто. 264

⁴⁵⁶ Патријарх Пајсије: Сабрани списи, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд 1993., стр. 82

⁴⁵⁷ Исто. 118

"И роди Стефан првовенчани краљ са супружницом, ћерком грчког цара кир Алексија четири сина, чија су имена: Радослав, Владислав, Стефан, Предислав. Овај Предислав последова светоме Сави и постаде трећи архиепископ, и до данас је у великој цркви у гробници, испуштајући добри мирис. А Радослав постаје наследник после очеве смрти и венча га свети Сава архиепископ у Жичи још за живота оца својега Стефана првовенчаног краља. И тада узе иночки образ и би назван на очево име Симон монах, и пошто су прошла три часа, видело се да је тело без душе. Диван је Бог у својим светитељима. И дође свети Сава и помоли се, као што је обично чинио, и у тај час оживе духом и постриже га, и опет за мало умре, као што пише и у житију."⁴⁵⁸

Као неки најкраћи витешко – владарски и свештеничко – молитевни роман написан је овај пасус пун надаћућа са једном неуралгичном реченицом: "Диван је Бог у својим светитељима."

Пружићемо још један пример тог књижевног осликавања: "А овај Стефан првовенчани краљ подиже велику цркву где се стиче Морава и Ибар, названу Жича, храм Вазнесења Господа Бога и Спаса нашег Исуса Христа, која се назва Прва архиепископија српска. И друге многе цркве подиже овај свети Првовенчани краљ, као што рекосмо. И поживе лепо."⁴⁵⁹

Реченични склоп толико присутан у средњовековном писању пројављује се и овде: Господа Бога и Спаса нашег Исуса Христа. Или реченица: И поживе лепо. Његова теорија лепоте јесте естетика боголепог коју је у многим излагањима изражавао. Већ у стиховима о богомудрости светог Симона, које смо навели, Пајсије је поменуо и појам боголепо: "јављања творећи боголепо". Из боголепог проистиче и свака друга лепота:

"У светлости светих добродетељи
просијао јеси светлећи као сунце,
осијавајући све праведним сијањем,
данас се радују сви родови
отачаства језика српског
моштију твојих јављањем,
све испунио јеси благоухањем
и просветлио јеси своје отачаство
сваком лепотом,
мигом божаственог Духа
све примио јеси,
многострадални Урошу,
моли се за нас
штоватеља светого спомена твога."⁴⁶⁰

---

⁴⁵⁸ Димитрије Богдановић: Старе српске биографије, Просвета 1975, стр. 254

⁴⁵⁹ Патријарх Пајсије: Сабрани списи, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд 1993., стр. 77

⁴⁶⁰ Исто. 62

Реченице које је остављао и у својим синђелијама сведоче ту естетику боголепог. Оне исконске лепоте у човеку заборављене, али и у њему дубоко присутне: "Већ лепоту прве светлости човек прекрати и због преузношења изгнан би из раја."⁴⁶¹

Та прва лепота, та светлост Божја у коју је човек био обучен и која се у грехопадку понекад у неким магновењима може приметити и ухватити. Неки ту светлост данас хватају са одређеним електроапаратима, а и то је само тренутак Божје вечне светлости у пролазности времена.

Време је и да се окренемо према схватању просветитељства у списима патријарха Пајсије. О томе смо нешто писали у претходним поглављима и неминовно је да почнемо са већ два наведена исказа: "у славу Бога и пречисте његове матере и светих српских просветитеља" и "Једини Бог зна само из усрђа српским просветитељима". Од ових исказа почињемо то Пајсијево сагледавање просвећености и просветитељства. Већ у његово време видимо да је постојала концепција сабора српских просветитеља на челу са самим Светим Савом. Али идући још дубље кроз своје стихире Пајсије се трудио да открије само извориште просвећености и просветитељства.

"Симоне богонадахнути,
омрзнуо јеси царски чин
и вечним се благом наслађујеш,
што око не виде
и на срце човеку не изађе
што уготова теби Бог –
то заволео јеси,
и тиме се посрамише неверни,
Боже који овога укрепи,
просветли душе наше."⁴⁶²

"Изданак благородног
цвет прекрасни јавио си се,
Урошу свечасни,
и завишћу убијен био си
од својих блиских,
Божијим духом просветљен
светородна племена светац био јеси
и мученичким венцем увенча се,
у ложници небеској боравиш,
моли се за нас, свети,

---

⁴⁶¹ Исто. 107

⁴⁶² Исто. 41

творитеље с љубављу спомена твога."⁴⁶³

У овим деловима стихира видимо да је патријарх Пајсије тачно лоцирао извориште просвете и просветитељства када каже: Божијим духом просветљен и: Боже, који овога укрепи, просветли душе наше. Божански извор јесте почетак сваког просвећења и просвећивања. Као што код цара Душана синтеза "богомпросвећени" открива на један непосредан начин почетак сваког просвећивања и патријарх Пајсије се овде до максимума приближио тој непосредности одређивања просвећености као просвећености Божјим Духом.

Тако, ако кренемо од Савиног "просвећења Божјег", "просвећене вере у Бога", "просвећења знањем", па преко Душановог "богопросвећења" и до Пајсијевог "Божјим духом просветљивања" имамо једну целовиту слику просветитељства и просветно – образовног тока који функционише у српском културном обрасцу. За разлику од западњачког просветитељства буржоаског типа који искључује Божју вољу у било чему, па самим тим и у просвећивању, овде имамо закључак да човек једино и искључиво може бити Богом просветљен и просвећен или не може бити просвећен и просветљен уопште.

У склопу тока просветног излагања патријарх Пајсије је изнео и неке друге теорије као што су теорија напретка, теорија новизма и теорија националне еманципације.

Теорију напретка најбоље је показао на примеру светог кнеза Лазара када је рекао: ". . . и савећаше родитељи његови да га даду благочастивом и превисоком цару Стефану на службу, и дадоше га, и толики беше у разуму, да су се сви дивили, напредујући из дана у дан."⁴⁶⁴

Ова мисао о напретку кроз личност светог кнеза Лазара показује да је прави напредак онај напредак у коме се напредује из дана у дан, из часа у час и да су међу нама живели и такви људи који су напредовали сваког тренутка.

Теорија новизма с друге стране сагледавана је кроз личност цара Уроша: "И пођоше свуда ради милостиње, и дођоше у место звано Јањево, и ту неки благоверни хришћанин звани Јова Живковић постаде ктитор, и имајући велико усрђе ка овом храму Матере божје и ка новојављеном светоме, и обећа све обновити колико буде могућан, и дође у манстир запустели и не чуван ни од кога, и почну обнављати цркву, и разоборено сазидаше и плочом покрише и унутра украсише."⁴⁶⁵

И у стихирама патријарх Пајсије износи своју философију новизма:

"Данас весна благоуха
јављањем моштију твојих
и нова твар ликује
радујући се,

---

⁴⁶³ Исто. 70

⁴⁶⁴ Димитрије Богдановић: Старе српске биографије, Просвета 1975, стр. 261

⁴⁶⁵ Исто. 263

гледајући данас чудо преславно,
заборави појући дивљаху се
веселје неизрециво показујући,
Урошу свечасни и премили:
Сили твојој слава, човекољупче."⁴⁶⁶

Новотварност јесте слика Будућег Века и речи Господњих да све ново ствара (Откр. 21, 5), зато су нетељне мошти слика те непропадљиве и нераспадљиве Вечности. У том смислу оно новојављено и новотворено јесте и пример сваког новостваралачког облика који у себи има семе тежње ка постизању Вечности.

Национално – еманципаторских стихова патријарх Пајсије има доста, али за ову прилику издвојићемо неке из његових стихира:

"Небески владатељ Христос на тврди верних
као звезду те утврди српском народу,
твојим сродницима следио јеси
учењем и сазнањем."⁴⁶⁷

"Ето, данас, светило велико
јави се српском роду,
црква што потпуно опусте
опет се мигом Божјим обнавља
на похвалу твоју, Урошу преблажени,
моли се за нас,
творитеља светога спомена твога."⁴⁶⁸

У првом наводу патријарх Пајсије симболичким језиком каже да је Стефан Првовенчани од Господа као звезда утврђен српском народу. Потребно је увек неко историјско светило које од Бога нисходи да би осветлело пут одређеном народу доводећи га до његове сопствене свести. Народ, по Пајсију, није само Богопостављена заједница у историји него Богообнављана заједница. Као да у овим другим стиховима има нечег пророчког. Вера, нада, па и знање Господње као да су говорили Пајсију да ће се онај народ, српски, који је толико разаран и уништаван у будућим временима обновити.

Имали смо прилику да, кроз одељак о гносеологији видимо тај исихастичко – молитвени приступ кроз кратко – молитвени облик: сам Господ зна, из те духовно – полазишне гносеолошке тачке патријарха Пајсија. Да је патријарх Пајсије доста добар зналац из тихословља сведоче још неки редови његовог дела: "Краљ Вукашин ни мало

---

⁴⁶⁶ Патријарх Пајсије: Сабрани списи, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд 1993., стр. 60

⁴⁶⁷ Исто. 46

⁴⁶⁸ Исто. 63

није пазио нити наду заиска од Бога, но у свом великом хваљењу (рече): 'А шта је Исмаиљћана, можемо их на коњским копитама разнети,' није се уздао у Бога који (га) је створио и не помоли се са сузама, не уздахну са умиљењем, као што беше некада видео од превисокога и храброга цара Стефана, када се подиже у борбу на Угре, и ушавши у цркву Жичу архиепископију и павши пред иконом Спаситељевом, мољаше се са сузама од топлоте срдачне: 'Господе Исусе Христе, истинити Боже наш, не посрами нас због светог твога имена пред овим поганим народом угарским, но даруј нам крепост и силу, као што си некада даровао родитељу мојему против Бугара, тако и овде бори се са мном и буди ми помоћник против мојих противника, и нека се посраме и погину, а ми ћемо се укрепити силом твојом. Да, Господе, не посрами нас, велики дароватељу и невидљива и непостижна сило, помилуј нас, амин.' "⁴⁶⁹

Друго тихословно излагање Пајсије наставља на следећој страни и то у виду питања:

"Што тако чиниш, о краљу Вукашине, зар није требало прво молебне речи од топлоте срца говорити ка Богу, као што си видео, но се уздаш у људе који су од праха (земаљског), као што си и сам?"⁴⁷⁰

И треће тихословно излагање везано је за проналажење моштију светога цара Уроша: "И подиже камен велики од гроба унутра у цркви, и нађоше красне мошти, растворене где испуштају добромирисне мирисе тако да су се сви дивили и на много часова заборавивши се ради неверовања, једва некад дођоше к себи и повикаше: 'Господе, помилуј и прости нашем неверству.' "⁴⁷¹; "И дођоше ка тадашњем архијереју у новобрдској митрополији Грачанице кир Василију, мужу врлине и часну и пуну кростости, као нико други, и испросише од њега писмо, и проповедаху му о ствари која се догодила и удививши се због овога, рече: 'Благодаримо Господа.' "⁴⁷²

Умиљење, срдачна топлиота, топлиота срца која говори ка Богу, онда кратке молитвене форме: Господе Исусе Христе, истинити Боже наш; Господе, не посрами нас; Господе помилуј и прости нашем неверству; Благодаримо Господу. Све ово говори нам колико је патријарх Пајсије био упознат са исихастичком методиком и колико је и сам досезао у тихословљу. Из ових редова видимо да је Пајсије итекако био увежбани и подвиготворни тихословац који је у самопогруживању, смирењу и смерности, ништости и убогости, али и у једном духовном повлачењу, у једној осами он је примењивао молитвени разговор са Богом, улазећи у ток молитве постепено је схватао, као и Григорије Синаит, да је молитва сам Бог који делује све у свему. Из тог молитвословља почели су постепено да као мед истичу све духовне способности и сви духовни одговори. Кренувши из тихословља дошао је до мудрословља, знанословља, наукословља, књигословља и богословља. Сви ови духовни облици и логосне дисциплине полако су истицали из свог изворишта, лагано су корачали из куће зване тихословље које је патријарх Пајсије

⁴⁶⁹ Димитрије Богдановић: Старе српске биографије, Просвета 1975, стр. 258

⁴⁷⁰ Исто. 259

⁴⁷¹ Исто. 262, 263

⁴⁷² Исто. 263

непрекидно примењивао и на себи, али је то тихословље емитовао и према свима, тако да није чудан закључак многих црквено – историјских стручњака који кажу да доласком Пајсија за патријарха брод Српске Цркве улази у мирне воде и задобија једно мирније струјање. Патријарх Пајсије је демонстрирао своје тихословље и кроз своје стихире, тако да је и његов песмослов происходио из његовог тихословља:

"Урош дивни за божаственом тишином жудећи,
завишћу лишен светлости ове би
и безвремену смрт прима,
венцем добродетелним увенча се,
с надземаљским зборовима радује се,
у Господа коме предстојиш
с преподобним Симеоном и Савом
преосвештеним
као вечити посредник
и молитвеник за душе наше."⁴⁷³

Овде су присутни и елементи философије боготиховања Даниловог Ученика, али ипак из дубине смерности у висине божанске тишине која је најснажнији глас Речи Божје, тишине у којој се Реч Божја најбоље чује. Из тишине Слова Божјег је и Богомудрост и Богонаука, уметност и лепота Божја, просвета и знање Божје. Из те Тишине је и невидљива сила Божја и свеврлина Господа. Зато се Пајсије, пре свега, показао као добар тихословац да би као такав показао се добар у свему.

Он је можда као нико у историји до танчина објаснио и представио теорију Божјег допуштења:

"И опет, од почетка ђаво мрзећи добро, допуштењем Божијим изли чашу злобе на сву Српску земљу."⁴⁷⁴; "После је млади цар распространи и украси великим красотама, часним иконама и одежама и красним сасудима, ту је била чудотворна икона, која је Тројеручица и до данас у Хиландарској цркви, а после је божјим допуштењем и агаренским насиљем била коначно разборена, и до данас се познаје место (где је била)."⁴⁷⁵; "Те саме године подигоше се Агарени из прекомора на Калипољу, и уселише се тамо, пошто је Бог допустио због неправедног убиства, и отуда пођоше на Андријанов Град и заузеше га, и покушаше да дођу на српску земљу."⁴⁷⁶; "А они нису знали за ово, пошто је било рано ујутру, и разбише српску војску и могло се видети чудо, гнев Господњи нападе на њих и страховање и бежање, један другог обилажаху, један другог не стижаху, дадоше се у бег и устремише се у бежање божјим допуштењем због неправедног убиства. Када не би Господ допустио, како би могли 4 тисуће и 500 војника одолети

⁴⁷³ Патријарх Пајсије: Сабрани списи, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд 1993., стр. 66

⁴⁷⁴ Исто. 81

⁴⁷⁵ Димитрије Богдановић: Старе српске биографије, Просвета 1975, стр. 256

⁴⁷⁶ Исто. 258

70.000? Ово се догоди због неправедног убиства, и када је дошао рат и изненадне неслоге, и беше невидљиво чудо да толико оружаних војника наједанпут сви беху разбијени божјим допуштењем, и многи се удавише у реци као што напред рекосмо, као некада фараон, гоњени гневом божијим."⁴⁷⁷

Ови наводи говоре већ сами по себи довољно. Кроз њих схватамо у много чему проблем Зла које је присутан у Постању. Видимо да је та мисао јако слабо развијана у теорији и философији, па се обично зло приписивало Божјој вољи и тиме би Божја воља која по свим претпоставкама мора бити добра постаје и добро и зло, чиме се уводи један брахманистички принцип који се приписује Богу. За разлику од тога видимо да је проблем зла у Православном – хришћанству поимању доста сложен и да постоје огромне разлике, али и суптилни слојеви односа божанског начела и Зла. Патријарх Пајсије је са својом теоријом Божјег допуштења отклонио свакако добар део тог проблема.

Поводом питања самог богословља патријарха Пајсија видећемо да је Пајсије човек изразитих богословских способности и богословске даровитости. Он је то највише показао у посланици папи Урбану Осмом. Да је у овој посланици патријарх Пајсије показао једну врсту богословске виртуозности и силе видећемо у то нема сумње када погледамо одређене делове те посланице: "И у 60. Псалму: 'Не одврати ме од лица свога и Дух свети свој немој узети од мене' (Пс. 50, 11). Лице је Син; не рече нигде Дух од Речи. Ако су једно Божанством, но у томе има Син, али од Оца. Уистину је почетак Отац и од кога је Реч, а од њега је Дух, јер Речју од човека произилази. Опет Исаија говори у 61. глави: 'Дух Господњи је на мени, јер ме помаза' (Ис. 61, 1) и друго. Разуми овде да Дух од Оца излази на Сину почивајући."⁴⁷⁸

Ово богословско излагање само по себи не би било ни по чему проблематично, али узето у историјској употреби оно је било мач који засеца границу. У време патријарха Пајсија, па и других источних патријарха, земље којима су они духовно руководили биле су под турским јармом, а земље католицизма и протестантизма биле су слободне. Поруче које су долазиле од источњачког Ислама и западањачког католицизма и протестантизма према Православнима биле су те: да православно учење није исправно, да Бог није на страни Православних. Аргумент томе у прилог био је историјска судбина истих. Али патријарх Пајсије и други источни патријарси некако нису се сложили са овим квазиаргументима. Тим још више, баш зато, што је тај исти патријарх развио скоро до савршенства теорију Божјег допуштења. Треба у радости Господњој дочекати оно што Бог попусти на своје верне. Зато је патријарх био радостан и када је водио дијалоге са римском куријом, али спреман да те дијалоге води до саме Вечности и да никада у њима не попусти. Чак и у његово време ови аргументи нису могли да поколебају оне као што је Пајсије чији поглед је непрестано био уперен ка Богу од кога је и примио овако изванредан богословски дар. Даље он каже: " 'И', рече, 'у последње дане излићу дух мој на свако тело' (Јоил 2, 28). Разуми овде, не рече излијмо од духа нашег, ја Отац и Син мој,

---

⁴⁷⁷ Исто. 259

⁴⁷⁸ Патријарх Пајсије: Сабрани списи, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд 1993., стр. 116

већ од духа мога. И свугде налазимо од једног лица: и почетак Речи и Духа, а не од Сина Дух. Сина ради и топлота. Ватра је Отац, зрака Син, топлота Дух, Свети од Оца изиђе и дође. У Старом завету и у Новом свугде ћеш наћи једнако писање: од кога Син, Реч, од тога и Дух Свети – оба од Оца, а Отац ни од кога, као што од ватре светлост, то јест зрака и топлота. Ватра је Отац, зрака Син, топлота Дух, не пре ватра, затим зрака и топлота."⁴⁷⁹

И шта се дешава? Стари патријарх, са свих страна окупирани, претвара се у Учитеља онима који имају силу, знање и институције, а, пре свега, слободу. Са свим својим језуитским колегијумима и универзитетима и схоластичким и ренесансним учењацима. Он их подучава и окрепљује својом науком Господњом од Бога му предатој. Научен самим Богом он то научење сведочи и својим ближњима: "Да разумемо Оца (као) почетак Сина и Духа. Сам Христос рече и исповедати научи да од Оца Дух Свети Сином појављује се и отуд почетак има и произилази. Ми верујемо и признајемо и да не мислите ви, браћо Латини, да не признајемо Дух Свети Очев и Синовљев. Да не да Бог! Јер Дух Свети је и Очев и Синовљев, али од Оца Сином излази. И ви укоревате нас да је излазак Духа Светог само од Оца назван, а не од Сина. Ми говоримо са вером у једног Бога, то јест да свети васељенски Први и Други сабор утврди, знате о томе добро, као што и навише рекосмо, 'Верујем у једног Бога и Духа Светог', који је од Оца проистекао. Тако јесте. И проклеше и утврдише ко ће разорити или променити, што ми овога држимо се. Павле апостол рече: 'Ако ко Духа Христова нема, он није његов' (Рим. 8, 9). И опет посла Бог Дух Сина свога у срца ваша. Видиш ли, од кога је Син од тога (је) и Дух. Све што има Син и Дух, од Оца имају. Отац и Син и Дух равни су божанством. Почетак Сина и Духа је Отац. Ово предочих вашој љубави да не кажете да из светих књига не научисмо. И опет, један Свети Дух, један Господ Исус Христос, Син у славу Бога Оца, амин."⁴⁸⁰

Овде патријарх Пајсије предочава својим духовним саговорницима из римокатоличког света о разлици између усијолошког и економијског у тријадолошкој науци. Домостројно Дух Свети Сином се шаље од Оца у свет, али у суштинословном смислу Дух Свети само од Оца исходи, а Син се од Оца рађа. То потврђује претходни навод овом. У претходном Пајсије излаже суштинослов Тројице, а у овом домострој Тројице. Само наглашавајући да у Символу је суштинословско излагање Тројице, домостројно је секундарног карактера на пример да је Дух Свети говорио кроз пророке или да је Син се оваполотио и дошао у свет. На жалост ту разлику филиоковистичко хришћанство није умело да прави.

И на крају оно што је битно и за нашу теолошку савременост јесте да је патријарх Пајсије можда тај који је прецизно први конципирао идеју неопатристичке синтезе, баш при крају ове посланице: "И нам писмо пошаљите ако су шта саборовали свети оци источни и западни. Тога ради да узнамо ако је добро што се држимо преданог нам од светих да сједини како да будемо једно стадо и један пастир у самом Господу нашем

---

⁴⁷⁹ Исто

⁴⁸⁰ Исто. 117

Исусу Христу. А њему слава и сила с Оцем и пресветим Духом и сада и увек и у векове векова. Амин."⁴⁸¹

Коме то поручује патријарх Пајсије? Да јаве шта су саборовали свети оци источни и западни? Римској курији? Па у њој од 1054-е нема више Светих Отаца. Источним црквама? Ту се патролошка епоха завршила после пада Цариграда 1453-е. Заправо Пајсије свемудро, што је и био карактер његове мисли, поставља изазов онима који су светоотачки дух изгубили већ вековима и онима који морају знати да је светоотачки дух Духом Светим формиран заправо као дух Цркве који никада не нестаје без обзира што се можда не појављују конкретни Свети Оци, њихов дух Духом Светим непрестано струју кроз Богочовечанску Цркву. Свети Оци су се касније појавили, не тако мноштвено као пре, али то је већ друга прича.

Овим расуђивањем полако завршавамо поглавље о патријарху Пајсију, једној свестраној личности најтежег доба по српски народ, доба Ништавековља у коме су спаљене мошти нашег Светог Оца, Учитеља и Просветитеља Саве. У добу у коме сваки идентитет хришћански, православни и српски је по плану ђаволског наука био предвиђен да буде уништен, у таквом времену се Богом појавила свемудра личност патријарха Пајсија који је био, као што он сам каже за светог Симона – Стефана Првовенчаног, као звезда утврђен у српском народу. Звезда свемудрог вођења кроз мрак ништавековља до Сунца Будуће Слободе у којој је све оствариво и која је чекала његов народ.

---

⁴⁸¹ Исто. 118

4)Новостваралачки философски облици у старом руху

На примеру зографа Лонгина и његовог појма "новотворац" ми смо увидели да старокњижевна философија и мисао може да тумачи саму себе из себе саме. Наравно, у једном релативном смислу, може да тумачи саму себе из себе саме само у односу на друге историјске обрасце, али не и у односу на Бога.

Тако и у XVII и у првој половини XVIII-ог века долази до једног новостваралачког преображаја у српском старокњижевном мисаоном обрасцу. Појављују се нови писци који доносе један нови начин писања, али кроз старе облике или боље рећи кроз старокњижевно – мисаоне облике. Они те облике не одбацују и не поништавају него кроз њих једним унутарпреображајним путем долазе до новостваралачких облика мисаоности и философована.

Први аутор којим ћемо се бавити јесте **Гаврило Тројичанин** (почетак XVII века – после 1651) монах у манастру Света Тројица на Врхобрезници код Пљеваља. Као преписивач познат је као кодификатор *Врхобрезничког летописа* и за собом је оставио оригиналне записе који су поседовали јаку историјску поруку. Слично Јовану Светогорцу и он спољашње догађаје описује на један реалистички начин, његова философија јесте философија фактика. Иако је сваки од српских старокњижевних писаца правио у својим списима одређени богообраћајући увод сваки од њих је то чинио на један оригиналан начин. Тако је и Гаврило Тројичанин чинио:

"Слава богу изволившем почети и свршити, и преблагословеној дјеви богородици поспешујућа част, амин."⁴⁸²

"Слава богу изволившем почети и свршити и преблагословеној дјеви богородици поспешујућу част, амин."⁴⁸³

"Слава богу који је у тројици изволећи почети и свршити, преблагословеној дјеви богородици поспештовати част, амин."⁴⁸⁴

"У славу свете и јединосущне и животвор . . . и неразд . . . те . . . у част преподобних и богоносних отаца наших српске земље просветитеља светога Симеона, новог мироточца, и који је у светих отац нашег Саве, првог архиепископа српског; . . ."⁴⁸⁵

У свим овим богообаћајућим уводима видимо један самосвојни манир писања. Почетак и свршетак јесте у Богу за сваку делатност која се почиње. То је та узвисујућа мисао Гаврила Тројичанина. И његов рад на преписивању и уређивању књига је нешто, неко би рекао, у онтолошком смислу сасвим безначајно. Да ли ће се нека књига уредити или не, преписати или не што је то битно за светске и историјске догађаје? Али, не, Гаврило сматра да у тако ситним, па и најситнијим стварима Богоизвољење има

⁴⁸² Љубомир Стојановић: Стари српски записи и натписи, књ. 1, Београд, штампано у државној штампарији Краљевине Србије, 1902., стр. 364, 365

⁴⁸³ Исто. 365

⁴⁸⁴ Исто. 368

⁴⁸⁵ Исто. 362

пресудну улогу. За људе нешто може бити значајно или безначајно, али за Бога све је подједнако значајно. И у овим уводима можемо видети ту гносеологију, па и онтологију. У запису на 368 страни Гаврило открива баш тај знанослов када се обраћа онима које сматра зналцима: "И сами пак знате, не писа ангел, него ум мутан и клонуо, а и извод беше лош и сметен."⁴⁸⁶

Са небеских висина Богоизвољења, Онај који је изволео почети и завршити јесте Онај који је предао знање онима који "сами пак знају".

Што се тиче тог реалистичког осликавања оно се најбоље показује у опису Али – Паше Ченгића који је окупио војску да плени земљу. Ту су описи уништавања становништва, бежања и пустошења места и плењење Турака. Али ипак Гаврило окренувши поглед ка Богу казује: ". . . благодарим бога, њему пак слава у векове амин."⁴⁸⁷

У наставку записа у коме се осврће историјски према светом Симеону Немањи и Светом Сави, Гаврило Тројичанин представља и своје виђење знања и науке, не случајно утемељеним на претходећем излагању о Симеону и Сави: ". . . у познање пак вере хришћанске и у научење правде и добродетељи богодухновених; . . ."⁴⁸⁸

Овај монах Гаврило показао је велику прилежност према науци, књижевности, знању и мудрости као калуђер манастира Света Тројица он је црпео надахнуће при сагледавању ових духовних облика баш угледајући се на Симеона и Саву.

Михаило Кратовац (почетак XVII века – 1665). Већ помињан у поглављу о патријарху Пајсију. Као ученик Пајсијев показао је један литерарни дар и осећај за једно високо разматрање и расуђивање. Као што смо у поглављу о Пајсију цитирали из једног Михаиловог записа опис самога патријарха овде ћемо у једном аутобиографском запису видети, поред других информација, и наставак тог описа.

"Родитељи моји и прародитељи су били кнезови Кратова, града српске земље. И када су по божјој вољи овладали нашим градовима нечастиви муслимани Турци и отац мој Николај видео власт њих нечастивих, оставио је кнежевство своје, ступио у свештенички чин, а мене дао на чување од нечастивих Турака архиепископу српском Пајсеју . . . После архиепископове смрти други архиепископ, Гаврило по божјој вољи поставио је мене за митрополита града Колосаја . . ."⁴⁸⁹

Само у овом наводу добили смо једно изванредно историософско сагледавање догађаја. У жељи да још мало допунимо опис о патријарху Пајсију ми смо добили један читав философско – историјски свет. Приповест о пореклу породице, насртају Турака на кратовске области и слање самога Михаила на чување и поучавање код патријарха Пајсија. Ми видимо да сам патријарх беше познат као учитељ и наставник у српско –

---

⁴⁸⁶ Исто. 368

⁴⁸⁷ АНТОЛОГИЈА СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ (XI – XVIII ВЕКА), ИЗБОР, ПРЕВОДИ И ОБЈАШЊЕЊА ЂОРЂА Сп. РАДОЈИЧИЋА, НОЛИТ, БЕОГРАД, 1960, стр. 273

⁴⁸⁸ Љубомир Стојановић: Стари српски записи и натписи, књ. 1, Београд, штампано у државној штампарији Краљевине Србије, 1902., стр. 362

⁴⁸⁹ АНТОЛОГИЈА СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ (XI – XVIII ВЕКА), ИЗБОР, ПРЕВОДИ И ОБЈАШЊЕЊА ЂОРЂА Сп. РАДОЈИЧИЋА, НОЛИТ, БЕОГРАД, 1960, стр. 275

православним областима, па и шире, можда широм Православне Васељене. У овом наводу Михаило развија једну јако битну философску мисао, а то је философија боговољности. Сам долазак Турака дешава се по Божјој вољи како мисли Михаило. Постављење Михаила за митрополита Михаило види као Божју вољу. Боговољујућа философија јесте једно свеиспуњење богоделовања: Бог све у свему својом вољом. То би била формулација за Михаилову философију боговоље. Михаило изводи и један свој знанослов у својим записима који некако произилази из боговоље:

"У лето 7157 (1649) месеца маја 25 испратих патријарха (Гаврила) у Цариград и ја с њим тех исти. И што бејасмо пресекли за земљу дадох му 19.000 аспри, а он се порече, бог му судил и пречистаја мати божија да му је супарница на страшном суду. И бејех ванчан за земљу на Бању и на Кратову и на Штип, а хоћу земљу да оставим од његова зла, тамо на тај свет Христом богом испитиван да буде, зашто ме од земље истера, истерао га бог из раја, тако да се зна. Подписах у јаду, како ја њему учиних, бог тако и са мнош, а како он са мнош тако и бог с његовом правдом на страшном суду уздао."⁴⁹⁰

Појам "тако да се зна" јесте једна врста објављеничког знанослова, али која произилази из божјег суда кога као посредника призива Михаило Кратовац између себе и патријарха Гаврила Рајића.

Философију боговоље која производи знање применио је и у свом делу **Дамаскин Хиландарац** (почетак XVII века – пре 1671), иначе пријатељ митрополита Михаила Кратовског, што ће се видети и у његовој епистоли. Дамаскин је по многим стручањцима из српске старокњижевне литературе писац који је унео одређене новостваралачке облике кроз своју посланицу и своје записе. Његова епистола написана на Спасовим Водама као да је добила карактер имена места на коме је писана. Заиста запис је као вода, флуидан и речи као да прелазе једна из друге. Тако течно и покретно као вода. А у њима је присутна та философија боговоље:

"У смерности високом, у беседи слатком, у разуму тешко доступном, у погледу веселом, чистом по телу, најчистијем по души, блаженом и врлином у високим видовима украшеном, милошћу божјом свесветејшем митрополиту бившем кратовском, господину и владици, кир Михаилу, да се у господу радује, часном ти светитељу многолетна времена мирно и красно у Христу Исусу, господу нашем, овде и у будућем веку, амин.

У Св. Гори Атонској, у скиту хиландарском званом Спасова Вода, смерно метанисање с љубављу и духовним поздравом часном твом лику и светињи твојој, скупивши руке и колена приклонивши, поклоњење творимо до лица земље, али ако и грешни јесмо да имамо твоје помињање увек у свештеном служењу нашем, да ми здравствујеш у обојем, у многом весељу и благ у савршеној љубави. После овог ако имаш жељу знати о нашој грешности, тако бог хоће и молитвама оне која га је родила, налазимо се још међу живима, проводећи бедни и маловерни и плачевни овај живот, док не вратимо последњи дуг искушења и напасти и хуљења за знамење часног крста сваког дана непрестано као што и сам добро знаш, а увек воља господња да је.

---

⁴⁹⁰ Исто. 274

Дође к нама часно твоје рукописаније месеца августа 18 дан. Отворивши и прочитавши, љубав и жељу твоју духовну к нама, дуготрајну, није да нисмо знали. Такође и путовање твоје с браћом и у царски град долазак, и улажење унутра, и од пресветлог кнеза и великог цара обдаривање тебе и указана милост, тихост и кротост богомољство и безмерну његову милост коју има према странам, нарочито према нама сагласним и народу нашем српском. Од часног твог писанија подробно смо сазнали о свему овом и веома се обрадовали."⁴⁹¹

Негде слично Михаилу, али некако много израженије, код Дамскина се сједињује принцип боговоље са знанословљем. На пример он каже: ако имаш жељу знати о нашој грешности, тако бог хоће. Дакле Бог хоће да се зна, Бог хоће да се изврши знанословљење. У другом склопу Дамаскин каже: сам добро знаш, а увек воља господња да је. Овде се једним језичким преливањем из знанословља прелази у боговољни ток. Некако су код Дамскина боговоља и знанослов испреплетани и спрегнути тако да непрестано кроз текст прелазе једно у друго. Наравно да принцип "бог хоће" указује на извориште знања и на који начин знање бива предано. Дамаскин на пољу знанословља гради једну врсту апофатичке гносеологије када каже: није да нисмо знали. Обрнуто пропорционално са двоструко одречним појмовима: није да нисмо, Дамаскин долази до знанословне потврде.

И формулација "увек воља господња да је" има по себи двоструко потврдно начело. Прво, као што смо рекли, има знанословно потврдно начело. А друго има потврдно начело општости тј. свеопште и свеиспуњујуће воље Господње. И треће дубинско – продирући Дамаскин нас подсећа на речи апостола Павла по којима Бог хоће да се сви људи спасу (1 Тим. 2, 4) и на речи самог Господа по којима је дошао да сав свет спасе кроз Њега (Јован 3, 17). Ту негде лежи тајна Дамскинове опште воље Господње, да се том Вољом цео свет спасе.

Поред ових Дамаскин је изнео још нека духовна запажања. Када говори о Михаиловом разуму он каже да је његов разум тешко доступан. Овде видимо да је православна концепција разума лична. Свако има одређени свој од Бога даровани лични разум који може бити степеностан. Михаилов је узвишен и зато је тешко доступан. Ово као да пренадзначује данашњи приказ коефицијента интелигенције. При крају посланице Дамаскин помиње одређене исихастичко – безмолвничке особине: милост, тихост, кротост и богомољство и то није ништа чудно с обзиром да је Дамаскин био духовник манастира Хиландара и да је самим тим познавао исихастичке технике.

После сагледавања ове епистоле Дамскинове можемо слободно рећи да није никакво чудо што се он са овим текстом сматра оним који најављује одређене новостваралачке облике у српском духовном стваралаштву и у српској КФБН-синтетизацији и што се сматра оним који доноси обресе једне новокњижевности у српском културном обрасцу. Ако направимо једно историјско повезивање а у њему, видели смо, да је Михаило Кратовац био ученик патријарха Пајсија, а велики пријатељ и познаник Дамскина Хиландарца, заједно са њим он је учинио одређене новооснове у

---

⁴⁹¹ Исто. 277

српском духовном и културном стваралаштву. Свакако да је утицај на обојицу преко Михаила могао имати велики учитељ, како га Кратовац назива, патријарх Пајсије. И тиме се један непрекинути стваралачки ток наставља.

Гаврило Тадић (прва половина XVII века – после 1661). Познат је по спису *Поклоњење* који је једна врста путописа у Свету Земљу и Јерусалим. Иначе, Гаврило је родом из Сарајева, а његов спис, иако, делује као неко пуко набрајање места на којима је боравио Христос, он није само неко насумично набрајање и нагомилавање података. Тако сам почетак његовог списа пун је богоузвишених исказа и закључака.

"Чујте сви, православни хришћани, мужеви и жене, одрасли и мали, ово писање говори о Светој земљи, куда је ходио Господ наш Исус Христос и пресвета мати његова, пресвета Богородица, и сви свети апостоли и пророци. И ова Света земља је свим земљама корен и глава. Овај свети град Јерусалим, што говори и свето Јеванђеље, јесте град цара великог. Није само Јерусалим, него и сва земља куда је ходио Христос, земља пророштва, о чему се говори у Библији. Стога говори Господ из уста пророчких: 'Земља обећана, из које теку мед и млеко.' Овде долазе сви народи и вере са свих страна света. И сви народи долазе и поклањају се са вером и љубављу, не само хришћани, него и Јермени и Агарени и Јевреји."⁴⁹²

У самом уводу Гаврило наступа помало проповеднички, али сведочи нам једну ствар да таква врста објављеничког писања која има своје корене у средњовековљу је имала за циљ да допре до што већег броја људи и да им се саопшти, тако да и сам писац није се крио у својој анонимности, него му је било важно да се зна ко то пише. А ако му је то било важно, онда му је било важно и то да оно што пише није плагијат или преузимање од других, како код неких квазистручњака влада мишљење, већ његов аутентични запис. У наставку он кроз излагање о Христовом страдању и васкрсењу износи једну своју теорију царства небеског, једну врсту своје личне есхатологије:

"Овде, у светом граду Јерусалиму наш Исус Христос пострада и претрпе, чашу спасења прими за све људе своје и ослободи нас од прадедовске клетве, који као правда дође и сунце правде засија. Овде се и распе Господ. Овде се и положи у Гроб и васкрсну, и показа се светим ученицима својим и апостолима и вазнесе се на небеса. Одавде они почеше проповедати на све стране целом свету. Који вероваху оправдаше се и уђоше у царство небеско."⁴⁹³

Пут Господњи јесте Пут царства небеског зато што је то Царство Божје, царство не – бес – ко, царство неђаволско. Али тај Пут који је сам Богочовек и који је Он прошао јесте Пут у Његово Царство. Пут који нам је Он отворио и зато ми њиме лагано корачамо без икаквог терета, јер сам Господ каже да је јарам његов благ и бреме његово лако (Мат. 12, 30).

---

⁴⁹² Света Земља у српској књижевности од XIII до краја XVIII века, приредио и на савремени српски пренео Томислав Јовановић, Чигоја, Београд 2008, стр. 130

⁴⁹³ Исто

Поред ових исказа постоји велики број крајње продуховљених појмова који се кроз запис појављују као што су "Пупак земље"⁴⁹⁴ или "миљеник Божији".⁴⁹⁵ И много других интересантних појмова појављује се у његовом путописном делу са много илустрација које је насликао описујући на један архитектонски начин Јерусалим. Гаврило Тадић је оставио велики утисак у српском новостваралачком философском уобличавању.

Самуило Бакачић (прва половина XVII века – после 1687), хиландарски монах, више преводилац него писац, али, ипак, за собом је оставио неколико записа. Најзанимљивији је онај из 1664. године. Сам почетак је доста оригиналан и необичан:

"Месија истинити Исус Христос син божји од почетка света пре свих векова људима од бога обећани и од људи чекани и у последња времена спасења ради човечанског у свет послани, а од недостојног јеромонаха Јоаникија Галитовског архимандрита Черниговског Жидови неверни различита знамења образована пак и најчаснија о месији истинитом написана, и у Христу сину божјем испуњени руским показани језиком од јеромонаха пак Самуила Бакачића на језик српски од рускога у Светој Атонској Гори преведено у години спасења 1664."⁴⁹⁶

За разлику од уобичајене формуле: Господа Бога и Спаса нашег Исуса Христа, Бакачић се опредељује за једно месијанолошко анализирање и један месијанолошки увод у целокупни запис. Зашто? Зашто он ствари превише древнизује и враћа их на једно старозаветно, ишчекујуће – месијанско, позиционирање? Зато што је увидео да је једно такво подсећање неопходно, насушно. Он не одступа тиме од уобичајеног хришћанског приступа и начела Христа – сина божјег, али даје једну динамичку слику његовог доласка у овај свет. Од Бога обећани, од људи чекани, у свет послани. Тиме Самуило Бакачић успоставља једну месијолошку философску раван, а у теологији један занимљив сотеролошки приступ. Месијанолошка философија Самуила Бакачића као да је имала један антиципаторски, па и еманципаторски задатак. Она је постала, додуше доста заборављено, један глогов колац свим оним месијанистичким идејама које су протутњале кроз историју у којима су се карактеристике спаситељства приписивале разним релативним вредностима у историји, као што су класа, нација, раса, држава, технологија и шта све не. Кроз ову месијанолошку – философску анализу Бакачић нас враћа на почетке месијанског учења, а оно говори да је Спас у Господу (Псал. 27, 1; Псал. 62, 7) и да је Господ који се оваплотио међу људима коначно донео Спасење читавом свету. Ова мисао Самуилова повезује се са претходним излагањем Гаврила Тадића који је на један богочовекописан начин осликао долазак Господњи и његов Пут кроз овоземаљски живот до Голготе, Васкрсења и Вазнесења. Тако да се овај запис даскал – Самуила Бакачића лепо надовезује на поруке и мисли Гаврила Тадића. Бакачић је био један од хиландарских даскала тј. учитеља који је поучавао и обучавао кроз просвећивање и образовање разне монахе и мирјане. Ако их је поучавао и учио онако како је овај запис изложио, онда знамо

⁴⁹⁴ Исто. 132

⁴⁹⁵ Исто. 134

⁴⁹⁶ СТАРИ СРПСКИ ЗАПИСИ И НАТПИСИ III, скупио их и средио Љуб. Стојановић, БЕОГРАД, штампано у државној штампарији Краљевине Србије, 1905., стр. 61

да је учење било тачно и прецизно, а да је његова дасклографија била више него адекватна за свакога онога жељног учења и знања.

Пред нама стоји дело **Арсенија III Чарнојевића** (1633 – 1706) патријарха српског, вође Велике Сеобе из 1690. године. За собом је оставио значајно писано дело. Најзначајни писац – патријарх после патријарха Пајсија. Његово дело је више испарчано кроз писма, посланице, Дневник – путопис. У њима су заиста бисери мудрости, знања, учености, умешности и сваког другог богодаривања. Прво што ће нам бити од великог значаја за проучавање јесте Арсенијев знанослов, његова гносеолошка усклађеност. И она се најпре испољава у његовом писму заједницам на тлу Црне Горе, Приморја и Херцеговине:

"Опет пазите своје душе да не одете у вечну муку, зато што је страшна вечна мука; а која је корист човеку ако ће свега света благо узети, а своју душу пред Богом погубити? човек своју душу не може ничим откупити тога света, него овога света чистим исповедањем и покајањем и молитвом и постом и милостињом, а да не плаћате зло за зло никоме; зато што је сам Бог рекао: ако оставите човекова сагрешења; оставиће и вама и опростити Бог милостиви сагрешења ваша; ако ли ви нећете опростити што вам човек сагреша неће ни вама Бог опростити што ви Богу сагрешите. него од сада тога се свега зла оставите, те се немојте помећи собом ратовати и бити и сећи, и немојте један другом красти и зло чинити, што није мило теби да ти други чини, немојте ни ви другом чинити, него се сваки својом муком чувајте, а Бог који вас је саздао, он ће вас и чувати, а ви се немојте старати, што ћете јести и пити и у што ћете се обући, зато што то друговерци ишту, који бога не познаше, те су сиромаси. а ви Бога познасте, и богати сте, зато што имате на себи свето крштење Христово. ако сте убоги имањем, а оно сте богати вером христовом; него прво иштите царство божје, и вољу божју творите, како је хришћанима закон, а потом Бог ће вам свако добро дати и овога и онога света; а Бог сам вели: обратите се ка мени мало, да се и ја к вама обратим и да вам кажем како ћете се Богу обратити."⁴⁹⁷

У овој гносеолошкој поставци патријарха Арсенија има доста тога скупљеног на једно место. Познање Бога кроз крштење Христово јесте оно које је у коначном збиру Царство Божје и Воља Божја. Познање Бога јесте истинско богатство. Сиромашни су они народи који Бога не знају. Зато ма колико, по патријарху Арсенију, неки народи били моћни или јаки и имали обиља свакојаког, чак и да су формално слободни са свим институцијама државе и просвете, ако Бога не знају они су свесиромашни, а они народи макар и ништа немали, ако Бога познају они су свебогати. То су и речи истине за оно време у коме је српски народ живео: у ропству и сваком уништењу духовоном и физичком. Богопознање јесте једино и истинско богатство, то је једино и истинско знање, ван тога је само незнање или, још боље, небогознање.

Још један гносеолошки облик који Арсеније негује јесте манифестолошки облик познања. То је једна врста објављеничког и прогласног познања:

---

⁴⁹⁷ Примјери СРПСКО – СЛОВЕНСКОГА ЈЕЗИКА. саставио их ВУК СТЕФ. КАРАЏИЋ, У БЕЧУ у штампарији јерменског манастира 1857., стр. 64, 65

"Да се зна."⁴⁹⁸; ". . . будући да с(е) зна, . . ." ⁴⁹⁹; "Да се зна свагда . . ." ⁵⁰⁰; ". . . будући да зна како божјим произвољењем изволи . . ." ⁵⁰¹; "Тако да се зна." ⁵⁰²; ". . . будући да јесте познато сваком . . ." ⁵⁰³

Из ових исказа видимо како је то прогласно и објавно знање које показује патријарх Арсеније. Усклађено са познањем Бога оно има за циљ да се објави свима, да се шири. Познање Бога је, по Арсенију, можемо слободно закључити: Царство Божје. Зато је потребно то јединознање да се шири. И овде је битно да се зна, али да и знају ко је то објавио, кроз кога се обајвљује, и овде се искорачује из лажног анонимизма и предрасуде по којој они који пишу не желе да се зна да су они то написали. То би била лажна скромност и кошење са Истином која је у Православљу највиша вредност.

Да је патријарх Арсеније са Великом Сеобом на тло Угарске пренео и све духовне установе просветног и научног типа говоре неке његове посланице. Преневши предање чувања догмата тј. наука Господњих он је са њима пренео и све што из тих наука происходи, а то су просветне и образовне установе које су Срби у то доба могли колико – толико имати. А те посланице кажу:

"Смерност наша пише по даној ми Власти свише од пресветога и животворавшег Духа трисијаног божаства, благодаћу Светлости пак Кесаријске, по плену даној ми милости владатељства и управитељног ми уређења, према догматима црквеним источног православља придржавајући их се, стројити вас, и исправљати, и одсецати, дејством власти духовне проуказивати, по правилу светих апостола и предању светих и богоносних отаца према седам проповеданих источних светих васељенских сабора утврђена." ⁵⁰⁴; ". . . по правилу апостолском, и предању светих отаца са источних седам сабора васељенских утврђени догмати." ⁵⁰⁵; ". . . а не разрушењу наставници бивајте, имена божјег ради." ⁵⁰⁶

Видимо да речи Аве Јустина, које смо већ у овом спису помињали, о догматичкој науци, после Пада Цариград, обновљеној у кијевским колегијумима Петра Могиле и Теофана Прокоповича, могу се применити и на наше крајеве. Ова обнова је највише изражена у Посланици папи Урбану Осмом патријарха Пајсија и у овој ставропигијалној посланици патријарха Арсенија III Чарнојевића. При крају Арсеније помиње и наставнике што је синонимно појму даскала, учитеља и магистора. Са тла централне Србије, из Пећке

---

⁴⁹⁸ Света Земља у српској књижевности од XIII до краја XVIII века, приредио и на савремени српски пренео Томислав Јовановић, Чигоја, Београд 2008, стр. 149

⁴⁹⁹ СТАРИ СРПСКИ ЗАПИСИ И НАТПИСИ, књига четврта, прикупио их и средιο Љуб. Стојановић, СР. КАРЛОВЦИ, штампано у српској манстриској штампарији, 1923., стр. 186

⁵⁰⁰ Исто

⁵⁰¹ Исто

⁵⁰² Исто. 189

⁵⁰³ Исто. 202

⁵⁰⁴ ГЛАСНИК СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА, 2-ги одељак ГРАЂА ЗА НОВИЈУ СРПСКУ ИСТОРИЈУ. У БЕОГРАДУ, у државној штампарији 1873., стр. 1

⁵⁰⁵ Исто. 2

⁵⁰⁶ Исто. 3

Патријаршије долазе учитељи на тло Војводине и доносе са собом све просветно – образовне установе. Пример за то су Рачани, али и други.

Патријарх Арсеније је развио и једну философију богоданости кроз своје списе. Први од тих богоданих философских творби појављује се у писму једном руском бојару: "Нека ти Господ да и у садашњем животу да нађеш све душевне жеље, а у небеском и бесмртном да добијеш она добра која је припремио Бог онима што га воле – власти достојну вашу узвишеност."⁵⁰⁷; "И у будуће нека ти Господ да много година заједно са домаћим ти по путу изданцима и читавог славног вашег двора сабору."⁵⁰⁸; "Овога ради и смртноста наша, како по власти Богом даној нам, . . ."⁵⁰⁹; ". . . и Богом даној ми власти потврђујем . . ."⁵¹⁰; ". . . и од Бога даној ми власти утврђених ставропигија . . ."⁵¹¹; ". . . побуђеној од Бога даној власти . . ."⁵¹²

Ова философија богоданости јесте једно обновљено светосавско схватање богоданости као онога што је од Бога дано, оно што је датост. Ова философија пружа и објашњење стварања, објашњење за Божје Дане. Божји Дани јесу датости, а не нека временска трајања и према њима се не могу примењивати временске релације пролазности. То што је власт Арсенију Богом дана, то не значи да она траје 24 часа. Не! Знамо да је Арсеније столовао 36 година као патријарх. Богом дано је оно што је богодато, тако и Дани Божјег Постања јесу Божје Датости стварања. У томе нам доста помаже Арсенијева философија богоданости, али она нам помаже и као богопотврдни акт који је сама Вера. Богоданост је и богопотврдност која је у Божјој сили.

Да је Арсеније у много чему следовао патријарха Пајсија говори и његова теорија божјег допуштења. Она скоро да је истоветна Пајсијевој, али има свој оригиналне обрасце:

"После овога ако би хтело величанство ваше хитрошћу вашег ума да разуме о овдашњем нашем пребивању и свих православних хришћана што се налазе овде под влашћу римскога старешинства, по Божијем допуштењу због грехова наших, то јест неки део православних хришћана који је избегао озлобљења агаренских чеда и уселио се у ове угарске крајеве. Затим, ђаво који мрзи добро засеја међу Угарима свој кукол и израсте међу њима трње неправде и одатле се роди међусобни рат са ћесаром. Пошто нас опет сустиже љута зима, да су многи правоверних, како свештеника тако и мирјана, многа тела, старих и младића са децом – мачевима за јело бива."⁵¹³

Док је теорија божјег допуштења Пајсијева окренута према турској власти, Арсенијева је окренута према угарској и Бечком Двору. Код Пајсија турска репресија

---

⁵⁰⁷ ОЧЕВИЦИ О ВЕЛИКОЈ СЕОБИ СРБА, Приредио Ђорђе Трифуновић, БАГДАЛА, Крушевац МСМЛXXXII, стр. 47

⁵⁰⁸ Исто

⁵⁰⁹ ГЛАСНИК СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА, 2-ги одељак ГРАЂА ЗА НОВИЈУ СРПСКУ ИСТОРИЈУ. У БЕОГРАДУ, у државној штампарији 1873., стр. 2

⁵¹⁰ Исто

⁵¹¹ Исто. 3

⁵¹² Исто. 4

⁵¹³ ОЧЕВИЦИ О ВЕЛИКОЈ СЕОБИ СРБА, Приредио Ђорђе Трифуновић, БАГДАЛА, Крушевац МСМЛXXXII, стр. 48

директно је примењена према Србима, код Арсенија Срби су се нашли између унакрсне ватре сукоба Угара и Бечког Двора. И Арсеније догађаје приказује строго реалистички.

Ово је само делић који смо захватили у проучавању дела патријарха Арсенија и у том делићу видели смо колико је духовно богатство патријарха Арсенија и колико је велика његова богонадахнута мудрост.

Гроф Ђорђе Бранковић (1645 – 1711). Грофовску титулу потврдио му је и Бечки Двор и патријарх Арсеније. Уз то Арсеније му је потврдио и титулу српског деспота. Несуђени српски владар и деспот показао се као величанствени писац и своје *Славеносрпске хронике* написао је у заточеништву у Бечу, а своје кратке Хронике негде око 1689. године. Славеносрпске хронике јесу једно величанствено дело од 2681 страна, тако да би свака анализа овог дела била само честично захавтање једног огромног писаног простора. Многи су се бавили његовим делом, а највише професорка Јелка Ређеп и професорка Ана Кречмер која је и приредила његове књиге великих Хроника.

Зато ћемо ми покушати да дочарамо на један честичан начин гроф – Бранковићеве мисли изложене у његовим делима. Ми смо већ наводили његов интуитивно – генијални и антиципирајући астрономски увид. То ће се показати и у великим Хроникама, али најпре ћемо навести један одељак који у себи сажима Бранковићево и мудрословље и знанословље и богословље:

"Један Бог. Отац. Слову живоме, Премудрости ипостасно суштој, и образу свом; савршен савршеном родитељ, Отац. Сину јединородном.

Један Господ. сам од самог, образ Оцу. слово дејствујуће, свет од светога, Син. истинити истинитога Оца. и невидљиви од невидљивога, вечни од вечнога, бесмртни од бесмртнога.

Један Дух свети, од Бога. ипостас имајући, који Сином јављен бива, освештавајући, и – њиме пак Бог. над свима и у свему познат бива."⁵¹⁴

Када саберемо све појмове који су се појавили у овом наводу као што су: Слову живоме и слову дејствујућем, овај појам обједињује богословље с једне и наукословље с друге стране, поготову слово дејствујуће које јесте једна врста синонима за наукослов, јер и наука се на грчком изражава као Логија. Словодејствујуће може бити и синоним за Наукодавца, Слово Божје које се оваплоћује и као Богонаука се уселава у овај свет. Ту је и Премудрост Божја која је Богомудрост Христос и тим појмом Бранковић сажима схватање философије на православни начин. "Над свима и у свему познат бива", јесте суштина свеукупног познања. Онај – Бог који је у свему и над свиме, уз то у свему и над свиме познат јесте право и истинско познање и прави и истински знанослов.

Поред мудрословног излагања које смо препознали у овом наводу гроф Ђорђе Бранковић се окреће још једном софиоцентричном дефинисању. Он наиме узима архетип Кирила Философа, као и његов претходник Божицара Вуковић. И он кроз архетип те личности покушава да покаже какво је једно свеопште схватање философије у српском народу. Видели смо и у пређашњим анализама како се у стихирама обично светитељу

---

⁵¹⁴ Ђорђе Бранковић: ХРОНИКЕ СЛАВЕНОСРПСКЕ, Приредила Ана Кречмер, Београд: САНУ, 2008, стр. 69, 70

коме је служба посвећена приписују епитети: мудри, премудри, богомудри, свемудри. Бранковић то исто ради у свом архетипском присећању. Он покушава да сазна какав смисао има појам Философ илити народскије речено: Мудрац, у српском народу.

"6375. Кирил филозоф са братом својим Методијем, пошто су начинили Словенима 38 слова, извели су и свете књиге са јелинског језика на словенски језик. И тако [су ишли] проповедајући веру Христову у Моравији и у целој Словенији дуж Дунава, у којој су се Словени и утемљили."⁵¹⁵

Видимо да је архетип Философа схваћен код Срба као онај који шири Богочовечанску веру, онај који уноси светлост богонауке Господње. Тако је прихваћен архетип Кирила Философа код Срба. Философија је она дисциплина која има своје испуњење у проповеди Христове вере=богочовечанске богопотврде.

Што се тиче неких његових астрономских и космографских процена исказима, којима ћемо надопунити ону приповест из кратких Хроника и тиме дати једну целовитију слику генијално – интуитивног непосредног увида у васионске ствари, он каже: "Овоме пак дакле од постања свемирне васељене, ток новогодишњег почетка изложеном уставу, сапостигнувши Египћани, Персијанци, Грци, и сви источни народи, наравно пак дакле светој цркви источној садржавајући се."⁵¹⁶; "Такође и о састављењу годишњег тока од постања свемирне васељене, многоразличити учени даскали, наравно пак дакле у западној страни бивајући, различитим и јединосагласним уставом састављење саде, и збрајају и то дакле различито једносагласно, састављење, и збрајање и првим извором догађајно бива, од рођења светог: праоца Аврама патријарха, њега пак онај производи рођеним бити, у години оца свога Таре 70."⁵¹⁷

Поново се појављује философија Тока у свемирним и космичким разматрањима. Једна пренадзначујућа астрономска процена која се појављује данас у савременој астрофизичкој науци. Утицај космичких догађаја директно утиче и на земаљско – планетарна дешавања помоћу којих се одређује и кретање година. Видимо да ово разматрање није астролошко, већ чисто астрономско. Кретања у свемиру одређују промене на планетарном нивоу.

Гроф Ђорђе Бранковић је унео и неке новостваралачке појмове при одређењу разумословља. Тако је појам "паметоумног мудрованиа"⁵¹⁸ поставка једног разумословља виђеног у једном преображајном облику.

Ипак, гроф Ђорђе Бранковић је највише развијао једну мисао богопромисаоног тока. Поетски сликовито користећи појам "божественим стопама"⁵¹⁹ као један симболични приказ богопромисоног тока кроз читаву творевину Бранковић жели да дочара и себи и другима ту богопромисаону испуњеност читавог света којој се он препустио и онда када је

---

⁵¹⁵ Ђорђе Бранковић: Хронике Словена Илирика, Горње Мезије и Доње Мезије, Прометеј, Нови Сад – 1994., стр. 30

⁵¹⁶ Ђорђе Бранковић: ХРОНИКЕ СЛАВЕНОСРПСКЕ, Приредила Ана Кречмер, Београд: САНУ, 2008, стр. 30

⁵¹⁷ Исто

⁵¹⁸ Исто. 93

⁵¹⁹ Исто. 225

његовом животу било најтеже, у тамници од свих заборевљен осим од божанског Промисла који је сачувао и њега и његове преогромне и величанствене Хронике.

Кипријан Рачанин (друга половина XVII века – почетак XVIII века). Један од великих рачанских учитеља и научењака из манастира Раче код Бајине Баште покрај Дрине. Трудио се доста на књижевном раду, основао књижевно – иконописачку школу, али и сам је био литерата и оставио је за собом један број списа. У својим списима спуштао се са висина божанске Премудрости у раван Науке која је била богонадахнути добитак мудронебеских поља. Тако у једном запису Кипријан каже:

"О, свесилни и неизрециви, непостижни, неистраживи, превечни, сириносутни неишчекујуће даровити, благи и човекољубиви, који у трисаставно од све твари поштовани и слављени, ти јеси сваке блакости почетак и узрок, напредак и савршетак, који једини имаш бесмртност, који у светлости живиш неприступној, знајући све пре постања његовог, све сам створивши, како хоћеш Словом заповедаш Твојим. Зато и ја недостојни и тамном маглom греха обузети, поуздах се милосрђем Твојим почех ово пречесно дело, пошто сада Твога милосрђа благовољењем и милостима удостојих се видети савршење. Тога ради благодарим и величам и преклињем душу коленима мојим и главу моју у земљу ударам, руке вазда страшне власти Твоје престола подножију, величанству пак неизречене славе Твоје ово дело прилажем. Дрзнух се јер на ово боље милосрђу твоме, знати како је тешко човеку спасити се, тако чување заповести твојих са вером, који благоволео јеси човека известити писмом, пошто благоволе сада примање од мене грешнога и умањенога раба Твојега, Твоја јер од Твојих како у истину приноси се. И ако за немоћ прегрешења мојих недоумљем неисправљено шта би, Сам исправи својим благовољењем са сузама Тебе молим, грехова пак отпуштење молим и радосно славим и превазносим Твоје пресвето и прехвално име Оца и Сина и Светога Духа и сада и увек и у векове векова, амин.

Свим православнима, свим свакога чина читајућих ову књигу звану Буквар или Наука деци и младима, сабрана од Старога Завета и Новог свагда од Бога заповеђена, . . .
„520

Овде смо имали представљен баш такав један приказ снисхођења са богопреданих висина у раван богозаповеђене Науке. Први појам "свесилни" који се односи на самога Бога може се извући и као закључак за неке физичке науке. Свесилни је онај који у себи има и садржи све силе, па и силе физичког света. Из Њега и од Њега те силе настају и Њиме се оне одржавају, јер и Он сам је Свесила. Само овај навод довољан је да сагледамо ученост, наукословље, мудрост и знанословље Кипријана Рачанина. Од богосилних висина до богозаповеђене Науке кретао се живот једног духовника и научењака: Кипријана Рачанина.

Јеферем Јанковић Тетовац (око 1640 – 1718), архиђакон код патријарха Максима Скопљанца, учествовао у Великој Сеоби и завршио живот у Русији као епископ. За собом

---

⁵²⁰СТАРИ СРПСКИ ЗАПИСИ И НАТПИСИ II, скупио их и средιο Љуб. Стојановић, БЕОГРАД, штампано у државној штампарији Краљевине Србије, 1903., стр. 44, 45

је оставио неке белешке које описују саме догађаје његовог времена. Занимљив је један његов опис турске најезде на српске земље: ". . . и свуда доспе род српски, ваистину и у Цигане многи поробљени бише греха ради наших.

Од Христова рођења 1683 пођоше Турци на Беч свом силом својом. О горе и уви тада роду хришћанском! Преко српске земље проходише, манастире и цркве запалише, хришћане мучише и сва зла на хришћане налагаху."⁵²¹

Атанасије Даскал Србин (прва половина XVII века). За Атанасија се сматра да је из браничевског краја или бар да је тамо био монах. Средње име му је уствари звање: Учитељ. И он је и учесник, али и описивач Велике Сеобе. Иначе, као писац је вишеслојан. Успео је у својој књизи *Из летописа српских царава и о војевању цара турског са цесаром хришћанским и о пустошењу српске земље* да упоредо заступи више литерарних жанрова: молитвослов, летопис, пророчке списе, повеснице. Унутар тих записа он је утиснуо и своје духовне погледе, философске и богословске, научне и књижевне. Прво што оставља снажан утисак јесте његов опис Божјег попуштања страдања: "О овоме немам шта друго говорити, само име Господње нека је благословено од сада и до века. Како зајеле Господ тако и учини. И опет – ако добра примисмо од руке Господње, зар нећемо и зла примити?! И тако Господ све три оне напасти, – од којих је Давид само једну на овај град примио, – у садашње време пустио је на Српску земљу; прво помор, затим мач и помор заједно, и ропство пасије и месо људи мртвих који су умрли од глади."⁵²²

Овај навод препун је историософских порука и једна је врста философије божјег допуштења. Атанасије Даскал Србин опробао се и у богомољачкој философији у којој је остварио један узвишени тон:

"И тада ће Господ одвратити поруку твоју, те ћеш се обновити и узрадовати"⁵²³

"Шта да ти вратим Владико мој, Господе Исусе Христе, Боже мој, за све што си ми дао?"⁵²⁴

"Ти, Владико, избавио ме јеси од мача и од напасти и од навале рода агаренског, јер они често шкргутаху на ме зубима својим, а ти, Господе мој, одагнао их јеси од мене."⁵²⁵

И Атанасије Даскал долази до једног кратког софиоцентричног разматрања архетипа Ћирила Философа: "Свето писмо предао им је Ћирил Философ, када је проповедао по Дунаву, као што пише у његовом житију."⁵²⁶

Атанасије заузима један динамичан став према философији, али кроз ту динамику он врши одређена значајна разоткривања. Највише то чини у писму кнегињи Софији сестри Петра Великог: "Премудри Бог наш овако је распоредио: најпре небеска

---

⁵²¹ АНТОЛОГИЈА СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ (XI – XVIII ВЕКА), ИЗБОР, ПРЕВОДИ И ОБЈАШЊЕЊА ЂОРЂА Сп. РАДОЈИЧИЋА, НОЛИТ, БЕОГРАД, 1960, стр. 285

⁵²² ОЧЕВИЦИ О ВЕЛИКОЈ СЕОБИ СРБА, Приредио Ђорђе Трифуновић, БАГДАЛА, Крушевац МСМЛXXXII, стр.

27

⁵²³ Исто. 29

⁵²⁴ Исто

⁵²⁵ Исто

⁵²⁶ Исто. 17

поглаварства, затим земаљска царства успостави и над сваком земљом постави цара."⁵²⁷; "Јер нисам у философској вештини васпитан, већ ово пишем отуда што је од Божијег старања и поучавања и делимичног даривања и од познавања божаственог писма, а највише отуда што ме је Господ васпитао многим жалостима, бедама, прогањањима и потуцањима."⁵²⁸

Сам, да тако кажемо, увод: Премудри Бог, а онда Атанасијево набрајање од Бога му преданог: поучавања, познавања божаственог писма, Господњег васпитавања говоре нам да претпоставка "Премудрог" доводи и до премудрих: поучавања, васпитања и знања. Како онда Атанасије тврди да није вичан философској вештини? Једноставно, то код њега долази из једне богомољачке прескромности, а у скромности највише засветли искра мудрости Господње. Да, истина је, Атанасије јесте Божји философ, али такав философ ће пред величином Божјом увек говорити да није вичан ничему, акамоли философској вештини.

Атанасије у нечему преназначава и теорију културно – историјских типова Николаја Данилевског када каже: "Видиш ли, љубљени промене мирске монархије, како иде од народа народу. Прво, дакле, код Халдејаца бејаше, одатле Персијанцима предаде се и опет Јелинима дође, одакле се Римљанима пренесе и одатле код Немаца успостави. Бог није само овима дао власт, већ је и сваком народу допустио да у своје време влада, као што је Грцима, Бугарима и Србима и другим многим народима дао да владају."⁵²⁹

Из овога можемо видети једно примордијално формирање културно – историјско типолошке теорије.

На крају у својим летописачким белешкама Атанасије Даскал Србин је описао спаљивање моштију Светога Саве. Као да се у томе угледао на патријарха Пајсија.

"Други манастир је светога Саве, првог архиепископа и учитеља српског. У том манастиру [Милешеви] у цркви лежале су мошти светога Саве и мошти двојице светих краљева српских, Владислава и Давида. Мошти светога Саве спалили су Турци у огњу 7175 [1667] из ових разлога: Неког Турчина мученог злим дусима привели су моштима светога Саве и исцели се од злих духова. А Турци, ђаволом завишћу покретани, подигоше везира, то јест старешину над свом војском цара турског, који нареди да се спали свети. Не чуди се томе како Бог предаде светитељево тело у огањ, већ помисли како сам себе није поштедео, но се предао у руке безаконика. Бог је такође и многе свете пустио у огањ још док су у животу били, као што је писано: 'Како су недокучљиви његови судови и неистражљиви његови путови' (Посланица Римљанима 11, 33)."⁵³⁰

Овим више него упечатљивим записом завршавамо приповест о Атанасију Даскалу Србину. Учитељу који се, видимо из ових последњих навода, угледао на "првог архиепископа и учитеља српског".

---

⁵²⁷ Исто. 32

⁵²⁸ Исто. 33

⁵²⁹ Исто. 32, 33

⁵³⁰ Исто. 20, 21

Сада своје слово усмеравамо према једном архимандриту и игуману крушедолском, човеку, такође, на размеђима и времена и царевина и цивилизација, **Никанору Мелетијевићу** (1655 – 1739). У својим списима Никанор Мелентијевић је поседовао јак израз наравоученијског излагања. Када погледамо његове списе можемо без зазора рећи да је Никанор Мелетијевић испоројектовао Доситеја Обардовића и његово дело. Када погледамо Доситејева излагања и упоредимо са Никаноровим видимо да је Доситејево наравоученијско излагање практично исцртано већ одавно у Никаноровим. Из тих разлога смо истргли један одељак Никанорових записа, баш зато, да бисмо видели тај наравоученијски метод:

"Чловече, моли се Богу често и право,
Бог ће ти помоћи да будеш здраво.
Чловече, који се право и често Богу молише,
свако добро добише.
Чловече, и још ћу ти једно слово добро рећи:
од селе скорије у цркву да оћеш на молитву тећи,
те ћеш имати ва ответ шта пред Богом рећи.
Човече, немој залуд по сокаци ходити,
кад се ваља Богу молити;
жива ће те враг уловити,
ако се добро нећеш Богу молити.
Чловече, немој на молитви бројати сребро и злато,
да не будеш осуђен газити паклено блато.
Чловече, не лени се света места надгледати,
хоће ти после мило бити.

О покајању и исповести.

Чловече, милост на те хоће Бог излијати
скоро се на покајаније обрати.
Чловече, како кокош от вране птенце своје крили кријет,
тако Христос кајушта се грешника у милости имајет.
Чловече, хоштеши ли се от силе вражије укрити,
иди скоро се исповедити.
Чловече, иди и исповеди грехи своје ва сладост,
добићеш анђелску радост
и от Бога милост.

О милостињи.

Чловече, ако хоћеш на све стране милостињу за душу дати,

хоћеш милост од Бога имати.
Чловече, у све цркве милостињу покажи,
по смрти на митарству не бој се дијавоље лажи.
Чловече, то ти је најбоље,
кад све цркве за тебе Бога моле.

О закону Божјем.

Чловече, твори закон по Божијој вољи,
да те у муки не муче ђаволи."⁵³¹

На основу овога, још једном, видимо да је стваралаштво Доситејево практично искочило из списка Никанора Мелетијевића. Пун наравочученијских пасажа кроз читаво своје дело, Доситеј као да је само пратио духовни траг Никанора Мелетијевића. Ове своје исказе Никанор сажима у један научни образац и ставља их у један наукословни ток:

"Љубими слушатељу, стекао си младу брадицу
Зато ти велим, не пристај у децу.
Лепо је имати браде нове,
Ал се ваља држати науке ове."⁵³²

Само из ових неколико наведених редова видимо колика је велеученост архимандрита Никанора. Поуку ставивши у песму и направивши један песничко – научни обрт, он је показао, баш кроз песму, како је могуће спрегнути и објединити мудрост, науку, богословље и уметност.

Наше интересовање сада биће усмерено према двојици јако сличних писаца, који су као историјски сведоци, описивали Велику Сеобу. У својим записима они су оваплотили, на један практичан начин, једну теолошку формулацију Максима Исповедника, идеју о вечно – стајућем кретању и вечно – крећућем стајању.

Први од ових писаца јесте **даскал Стефан Раваничанин** (друга половина XVII века – између 1729 и 1733). Даскал (учитељ) Раванице вероватно један од оснивача раваничке школе, али шта је било са манастиром, па и школом у склопу манастира Стефан оставља један запис: "Тада сам се ја даскал јеромонах Стефан једини нашао у животу од старих Раваничана. И велику жељу имах да видим Раваницу. Још док се мир није утврдио, поћох и наћох је пуну, веома порушену и са [тако] израслом шумом, да се ни врата нису познавала. И припрата је до темеља пала, а по цркви су порасла велика дрвета. Једва

⁵³¹ **ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ II, ОСТОЈИЋ, Тихомир** „Стихослов“ од год. 1717. / Тих. Остојић // 2, 1/2 (1921), 126–129

⁵³² АНТОЛОГИЈА СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ (XI – XVIII ВЕКА), ИЗБОР, ПРЕВОДИ И ОБЈАШЊЕЊА ЂОРЂА Сп. РАДОЈИЧИЋА, НОЛИТ, БЕОГРАД, 1960, стр. 294

почеках ту зиму, па на пролеће дозвах мајсторе и с Божијом помоћу, почех цркву понављати, те је ове године обновисмо. До јесени покрисмо цркву, а треће и четврте године подигосмо и припрату. И ћелија колико могамо обновисмо помоћу Божијом и милостивих хришћана, који милостињу приложише."⁵³³

У овим трагичним описима видимо шта се дешавало и са раваничким манастиром и са раваничком школом. Али довољан је само један човек са учитељско – васкрсном моћи да помоћу Божјом све обнови, што видимо у другом делу Стефановог текста. Заиста описи задобијају један вечно – стајуће – кретајући ефекат.

Други писац Велике Сеобе јесте **Ћирило Хоповац** (друга половина XVII века – после 1721) игуман манастира Хопово, на гласу познат као "словесни муж". Могуће је, када видимо, даровиту литерарност Ћирила Хоповца да је и у Хопову постојала нека књижевна школа, али то је само претпоставка. У једном од својих записа и он је остварио онај исти вечно – кретајуће – стајући ефекат:

"Опет узеше Турци Београд и када је била не баш мала ускомешаност, сва Српска земља побеже ка Будиму – патријарх српски и сви архијереји, иноци и световњаци и сав народ христоименитих људи. Пред толиким мноштвом народа ишао је и светејши патријарх господин Арсеније Чарнојевић као Мојсије пред Израиљем кроз Црвено море. Онај је носио кости Јосифове, а светејши патријарх је водио христоимените људе преко славног Дунава и преносио је свете ћивоте са светитељима. И стигоше до у свету познатог града Свети Андреј. Ту патријарх подиже цркву и сви хришћани домове. И манастире саградише, а цркве са именом неколико светитеља.

Тамо су пребивали неко време."⁵³⁴

И овде имамо некако чудно, све се креће и патријарх и народ, све помера од места до места, али све као да стоји. Ћирилова синтагма "сва Српска земља побеже" можда најбоље осликава тај ефекат. Како то да тло бежи? Па, буквално гледано, они који корачају по тлу – земљи они носе са собом делиће те земље. Метафорички, тиме се означава народ. Као нека језичка слика која је усликала кретање и тиме га зауставила и претворила у вечни моменат, да би тиме на крају крајева и преображајно добили вечно – стајуће – кретајући ефекат.

Још један јунак Велике Сеобе који је кренуо из манастира Раче јесте **Јеротеј Рачанин** (друга половина XVII – прва половина XVIII века). Написао је један путопис у Свету Земљу и град Јерусалим. Путашаствије, како су имали у то доба обичај да говоре. У том путопису Јеротеј је оставио доста занимљивих и корисних духовних ствари. Ипак, најзанимљивији су у овом Путопису Јеротејеви гносеолошки записи и његова гносеолошка разматрања, па ћемо њих најпре издвојити:

"И по другим црквама иђасмо и поклонисмо се; и на врх града, зову га Чауш манастир. И беше калуђера много. И ту видех идолско пророчиште и изнутра чудно здање,

---

⁵³³ ОЧЕВИЦИ О ВЕЛИКОЈ СЕОБИ СРБА, Приредио Ђорђе Трифуновић, БАГДАЛА, Крушевац МСМLXXXII, стр.

42, 43

⁵³⁴ Исто. 51

на нека окна сва свођено. Чини ми се да има дебео зид десет аршина, а у висину, богзна."⁵³⁵; "Ту јесу дворови Прекрасног Јосифа, мозаиком насликани, усред града на чудној висини. И ту је диванхана велика веома, 34 велика дирека. По два човека један да обухвате, толико су дебели. Обли и глатки као да су на стругу стругани, а високи бог зна."⁵³⁶

Јеротеј поседује једну "бог – зна" гноселогију. Тај његов знанослов ивичи све духовне напоре и сва духовна расуђивања. Игнорантозам – агностицизам (незналачко), спекулативизам (нагађајуће) и на крају свезнање (пантагносију). На пример његове нагађајуће појмове: "Чини ми се" или "као да су", ивичи [бог – зна] знанослов. [Бог – зна] знанослов окружује све когнитивне моћи. Било да знамо или да не знамо или само да нагађамо: бог зна.

Даскал Висарион Павловић (1670 – 1756). Био је епископ бачки. О њему као даскалу и о његовом просветно – образовном току који је са Хиландара и Пећи увео на просторе Војводине, говорили смо у самом уводном поглављу. Сада ћемо се посветити његовом стваралачком раду и то је најбоље изразио у својим песничким склоповима:

"У тројици боже свети
благословени и велеславни
Слава теби в'зда буди
о спасенију верних људи
Јер по твојој светој вољи
христјани јесу в'зда бољи
Слава твоја у њих сијајет
и у род и рад пребивајет
Љубет тебе бога творца
От свега права верна срдца
А највише Славеносрбљи,
који су сад као робљи
У агаренској тамној власти
без могућства и јакости"⁵³⁷

Ови уводни стихови Висарионове поеме *Ритми или песни похвалније с'бору цркве сарајевскије* показују тај богословско узвишени призив који се са небеских висина спушта у раван страдања једног народа. Имамо и пример како се један национални идентитет и национална свест бресе кроз једно страдање, мучење и робовање.

Кроз ову поему Висарион провлачи једну своју идеју сазнања и разума:

⁵³⁵ Света Земља у српској књижевности од XIII до краја XVIII века, приредио и на савремени српски пренео Томислав Јовановић, Чигоја, Београд 2008, стр. 173, 174

⁵³⁶ Исто. 177

⁵³⁷ Ђорђе Сп. Радојичић: ТВОРЦИ И ДЕЛА СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ, "Графички завод" – Титоград, 1963., стр. 365, 366

"Разумне се с њим владејут
и у вере не слабејут.
Још им сут такви чини,
12 имут црквеније сини,
У делех црковних сазнатеље
гроба пак господња поклонителије"⁵³⁸

Разумно је, по Висариону, оно што тежи, и завршава у вери. Они који су црквозналци, они стреме покоњењу Господњем. У овом случају Његовом Гробу. Они су у делима црквеним сазнатељи и као такви они онда морају знати оно што је само језгро Цркве, а то је Божја сила, Она – Божја сила јесте оно што дела у самој Цркви. Без ње нема Цркве, а самим тим црквopознање је самим тим највише Богопознање.

Кроз своје стихове Висарион је дао и једну своју философију личности и лепоте:

"Јест видети ту бољаре,
договор живота старе,
У лепочасној седини,
цветајућој као крини,
Лепотними пак персонами
и благим природами."⁵³⁹

Ова једна крајње тачна персонологија или још боље ипостасологија показује преваходност личности у односу на природу која је, опет, благолична. Лепота, по Висариону, је нераскидиво везана за личност. По питању мудрости Висарион је крајње непосредан и проблем мудрости решава на један псалмично – соломоновски начин:

"У свему мудро управљају се
и бога увек бојет се."⁵⁴⁰

Цитат говори сам за себе довољно. Мудроуправљане долази из богобојажљивости. У својој поеми даскал – Висарион врши и једну ауторефлексију баш према поезији самој:

"Кад тројици предстојите
и трисвету песн појете,"⁵⁴¹

"Да с вам заједно ликујемо
и у тројици бога појемо."⁵⁴²

---

⁵³⁸ Исто. 366, 367

⁵³⁹ Исто. 367

⁵⁴⁰ Исто. 368

⁵⁴¹ Исто. 369

Висарион се овде враћа једном мојсијевском сагледавању Господа који је песма (2. Мој. 15, 2). Његов песнички самоодраз доводи га до Онога што је суштинско у самој песми:

"Које пак добити свем
О Христе Исусе господе нашем,"⁵⁴³

Суштинска песма јесте Господ сам. Овде Висарион као да најављује Његошев долазак и његово схватање Бога као песника.

Из свих ових Висарионових стихова могли смо видети сва његова схватања мудрости, познања, разума и поезије.

Гаврил Стефановић Венцловић (1680 – 1749), даровити беседник, богослов, проповедник и песник са мноштвом мудропоучних исказа у свом делу. Ученик је Кипријана Рачанина и завршио је његову књижевно – иконописачку школу. Поред мноштва беседа, проповедничких белешки, песама ми ћемо ипак издвојити његову најзначајнију *Црни биво у срцу*. Као да се кроз ту песму сажима свеукупно Венцловићево расуђивање:

"ЦРНИ БИВО У СРЦУ

Велики се то ђаво,
као црни биво у срцу гнезди.
Ево сам то видим
да неки други завичај злочест,
у моме телу војује
супроћ мога умља
И који је тај други
поснажнији закон
од божија закона?
Јест и врло поснажнија
човечија жеља и зла ћуд
којано нити се кога боји
ни мора, ни дуге болести
и зле несреће
ни саме вечне муке."⁵⁴⁴

Све оно негативно, ирационално, рушилачко и разорно: ђаво, у срцу човека, такође, обитава, мисаоне снаге и брзине црног бивола. "Завичај злочест", читав свет зла у човеку

---

⁵⁴² Исто. 370

⁵⁴³ Исто

⁵⁴⁴ Гаврил Стефановић Венцловић: Црни биво у срцу, Антологија српске књижевности, 2009, стр. 5

обитава. Телесно, плотско војује против умног. Умно у човеку је оно што га води ка божјем закону, али у њему је и зла ћуд, човечија жеља. Ту су и објективне, спољне зле несреће. Све узвишено и ниско, сјајно и тамно у овој песми се појављује, а човек између тих сила се налази. Поред ове песме морамо навести и један део из беседа Венцловићевих који је особито значајан:

"Као што и сами знамо то и видимо многе туђоверце око нас, те нас јоште коре ругајући се хулом нашем закону. И што им можемо за то чинити, када су силовитији и покњижевнији држе се да су и крштеници? И тко би се сад нашао такав мудри философ да би се смео и покусити тај, толики, разлика закона им, повраћати народ опет у православије, сакупљати их у једну, источну цркву, давно отргнут и укоренен у свом злочастију?"⁵⁴⁵

Овим речима Венцловић као да је следовао патријарха Пајсија када је рекао папи Урбану Осмом: вама је узмножно све, а ми смо у жалости и тескоби. И Венцловић говори за туђоверце да су силовитији и покњижевнији. И када погледамо тако је и било. Било да је у питању муслимански Исток или протестантско – папски Запад. И једни и други били су и моћнији и са много више школских и образовних установа. Али тај философ, тај који је, бар кроз ову беседу, покушао да врати све у Православије био је, ипак, донекле: Гаврил Стефановић Венцловић.

Симеон Кончаровић (1690 – 1749) епископ далматински. Једна јака и динамична личност. Написао је *Љетопис грађанских и црквених догађаја* који по Никодиму Милашу броји и 369 страна, али тај спис је заробљен у руским архивама и док се не нађе нећемо имати прилику да сагледамо ово значајно дело.

Емануил Козачински (1699 – 1755). Дошао је као учитељ из кијевског колегијума, али уместо да подучава српске ђаке, сам је био поучен српском историјом и књижевношћу и написао дело *Трагедију Уроша V*. Поред свих редова које написао ми ћемо се посветити једном гносеолошком који на добар начин поставља светосавску гносеолошку матрицу:

"Двадесетчетири године седех на престолу,
имам још седети да и толико,
док у њему не утврдим ја мога Сина,
Цара млада Уроша, њега једина
имам наследника Царству сатворити:
али Бог зна, да ли ћу већ даље жив бити."⁵⁴⁶

Овај гносеолошки исказ: али Бог зна постао је само потврда свих оних духовно – гносеолошких стремљења у српском културном обрасцу: од Саве до данас.

---

⁵⁴⁵ Исто. 247

⁵⁴⁶ Трагедија Уроша Пјатаго, У Будиму: Штампано при Краљевск. Универ., Словима Славено – сербским штампано, 1798., стр. 18

Василије Петровић (1709 – 1766) из породице Његош. Био је митрополит и владика црногорски, скендеријски и приморски, егзарх српског трона. Написао је једну занимљиву књигу *Истоурија Црне Горе*. Писао је и песме. Највише се издваја његова песма *Симеону Немањи*. У својим делима највише га је интересовало начело правде и то начело правде подигао је на један ниво философије. Када говори о Немањићима и Хребелјановићима он каже: "Сви су они праведно царовали, и Бог име је признао праведност, пошто се и до данас виде њихове свете и исцелитељне мошти."⁵⁴⁷ Дајући и једно богопромисаоно тумачење догађаја изградио је једну философију Божје среће: "Уз ове побиједи овога народа, не укључујући многе <друге> у разним ратним догађајима, само укратко поменух срећу коју је Бог даровао њиховом оружју; . . ."⁵⁴⁸

Значајно је погледати и његову песму посвећену Симеону Немањи:

"Симеоне, свети Немања, многих отаца свога имена,
Изредних наследников изоставил, краљевством
Сербију прославил,
Многе цркве саградили, отечество своје просветили,
Отечество наше Турки завладели многе наше цркве
разорили.
Серпски свети краљи востаните, цару Христу
молбу сатворите,
Мухаметску вјеру изложите, от васего отачество
наше обновите!
Архијереји сербски не лезите, но всу
ношт Бога молити,
Царство сербско паки, ваставити, правдоју
и благочестијем прославити!"⁵⁴⁹

Видимо јак национални полет који се показује у овој песми владике Василике, али и тај национални полет мора бити испуњен у цару Христу Богу правде.

Павле Ненадовић Млађи (XVIII век), познат је као народни секретар на тлу Карловачке митрополије. Написао је две поеме које су уврштене у *Стематограф*. Кроз те поеме врви један нови дух грађанске лирике која је већ започела са Висарионом Павловићем. Издвојићемо неке стихове да би показали колику философско – сазрцатељну моћ имају:

"Да би словом угодити Блаженој Стини
Ишту красно=Речја сами Божански"⁵⁵⁰

⁵⁴⁷ Владика Василије Петровић Његош: Историја о Црној Гори, 10. марта 1754. године, у Москви, стр. 5

⁵⁴⁸ Исто. 7

⁵⁴⁹ Цетињски љетопис, лист 68

"Буди Таков Читатељ: Јакотамна Мрака
Непознатог Српског ослобођена, зрака
Славу дома Немањићка од насеља известан
Се Колу Ти Частан
Свеславној Српској Природи Будући у веке"⁵⁵¹

Ови стихови сведоче један високи степен грађанско – лиричке свести, али и тај песнички занос подижу до философских сагледавања.

Христофор Жефаровић (1710 – 1753). Рођен је крај Дојранског језера. Препоручује се Карловачкој митрополији са својим уметничким способностима и митрополит Павле Ненадовић га узима у службу. Он је један од аутора оне чувене *Стематографије*. Написао је један путопис *Описаније Јерусалима* са мноштвом илустрација и у њему је донекле обновио један старокњижевнички говор који највише подсећа на неке делове духовног рада патријарха Пајсија. На пример: "Мене пак о овоме потруднога, и трошку положеног, ако у Чему погрешно, или изостављено, или оскудно што се нађе, праштајте О Православни! Јер и Свети Јован Еванђелист, За премного чудеса и дела Божјих Изостављено би речено, не може се сместити у писане Књиге. Тако молим сам о спасењу Свих Богу Молити се непрестано."⁵⁵²

Овим је Жефаровић изгрдио једну философију никада до краја Неисписаног и увек до краја Недореченог. Јер, заиста, нема писца који није нешто изоставио, нити онога који је писањем све изрекао. То Писање јесте једино неисцрпно и неизрециво писање Бога. Жефаровић је овим записом донекле допунио мисао Теодора Љубавића о неисцрпној дубини Светог Писма. Ако је Писмо неисцрпно, колико је тек неисцрпно писање Божје Речи по световима и људима?

Тако и у овим поглављима, много тога је остало неисписано и много тога је остало неизречено, а све оно неисписано и све оно недоречено пуноћу своје исписаности и доречености добија у Богу. У сваком случају овом поглављу је крај. Време је за ново настајање.

---

⁵⁵⁰ СТЕМАТОГРАФИЈА, ИЗОБРАЖЕНИЈЕ ОРУЖИЈ ИЛИРИЧЕСКИХ, Изрезали у бакру Христофор Жефаровић и Тома Месемер 1741, Приредио Др. Динко Давидов, 1972, стр. 12

⁵⁵¹ Исто. 54

⁵⁵² Описаније Јерусалима, изрезао у бакру Христофор Жефаровић; приредио Др. Динко Давидов – фототипско издање из 1748. – Нови Сад, 1973., стр. 53

III. Новонастајање

У XVIII, XIX и XX веку долази до једне, да тако кажемо, експлозије стваралачких могућности у српском културном обрасцу и у српском историјском току. Дешава се једно велико гранање КФБН-синтетизације у свим правцима. И све духовне дисциплине и духовни облици крећу у велики полет и уздицање.

Ако узмемо примере из неких других духовних делатности као што су ликовно и музичко стваралаштво видећемо да је тај стваралачки развој и подвиг импозантан с обзиром на историјске околности. Рецимо ликовна уметност XVIII и XIX века има значајан број аутора и стваралаца.

Примери XVIII века су: Андра Андрејевић, Стефан Тенецки, Никола Нешковић, Димитрије Бачевић, Димитрије Поповић, Јован Поповић, Васа Остојић, Амброзије Јанковић, Јанко Халкозовић, Јоаким Марковић, Теодор Крачун, Јован Исаиловић, Лазар Сердановић, Јаков Орфелин, Теодор Илић Чешљар, Стефан Гавриловић, Арса Теодоровић.

Примери XIX века: Павел Ђурковић, Никола Алексић, Константин Данил, Павле Симић, Ђура Јакшић, Новак Радонић, Стева Годоровић, Анастас Јовановић, Милош Тенековић, Ђорђе Крстић, Ђорђе Миловановић, Павле Јовановић, Марко Мурат, Леон Којен, Петар Убавкић, Ђорђе Јовановић, Урош Предић, Јан Неволе, Александар Бугарски, Андрија Вуковић, Коста Шретловић, Коста А. Јовановић, Јован Илкић и Светозар Ивачковић.

Двадесети век већ задобија толики број сликара да је за то потребно неколико монографија. Наш историчар и велики стручњак у овом пољу професор и академик Дејан Медаковић се трудио да све ове наше сликаре представи у што јаснијем историјском светлу.

Што се тиче музичког стваралаштва оно није у XVIII веку тако богато као ликовно, али ми ћемо дати приказ оних који су се трудили на том пољу и покушати да наговестимо даљи развој. Већ смо поменули Карловачко појање које је постојало у седамнаестом веку, а овим путем хоћемо само да нагласимо стваралачки наставак у наредним вековима. XVIII век: монах Ананија, Дионизије Крстић (1757 – 1836), Дионизије Чупић (1775 – 1845), Јеротеј Мутибратић (1799 – 1858).

Са Коренлијем Станковићем (1831 – 1865) и његовим музичким записима у којима је проналазио и дела претходно поменутих композитора и са појавом Стевана Стојановића Мокрањца (1856 – 1914), са његовим мелографско – истраживачким радом и са његовим стварањем оригиналних музичких форми (руковети) ударен је темељ, на основу националног – музичког предања, српској националној композицији и из ових темеља произашле су генерације успешних српских композитора до данас.

Иако ово нису поља нашег истраживања, иако ово није тема нашег рада, ми смо, ипак, направили мали излет у поље српског стваралаштва уопште у том једном

свеобухватном гранању које је захватило и духовно поље књижевно – философско – богословско – научног рада. Та наша битна КФБН-синтетизација није кроз ову стваралачку експлозију доживела поделу у духовним дисциплинама и делатностима, већ, као што смо рекли, једно свешироко гранање.

Зато смо и поглавље *Новонастајање* поделили у три тематске целине. Пошто се ово тровековље, које смо на почетку истакли, некако не дели, него се више прелива једно у друго и непрестано умножава ми нећемо успети да побројимо све духовне делатнике од осамнаестог века па до данас. Неминован је одређени лични избор, али ми ћемо се и трудити да поменемо онолико колико будемо могли.

Прва тематска целина: **Мудри књижевник из своје ризнице износи старо и ново** бавиће се највише XVIII веком, али будући да неки делатници тог доба својим животним трајањем прелазе и у XIX век ми ћемо, хтели то или не, заједно са њима закорачити и у почетак тог века. Друга тематска целина: **Ново доба и нови узлети осврћу се увек према старим подвизима**, она ће се бавити XIX веком, али и прелазом тог века у следећи. Трећа тематска целина: **Ново у старом се скрива, а старо у новом открива** има за циљ крајње, колико је то могуће, осликавање XX века. Премда у том добу постоји огроман број духовних делатника из разних поља стваралаштва, по свему судећи нећемо успети да све те делатнике проучимо. На жалост! Зато ћемо се, ипак, препустити личном избору, не желећи при том да неком другом умањимо значај, а узрок томе је баш немоћ да се свима посветимо подједнако.

Ову приповест почећемо са једном крајње интиргантном личношћу која је, бар по нашем личном избору, преломна у српском духовном стваралаштву у КФБН-синтетизацији српске културе. Та личност је **Дионисије Новаковић** (1705 – 1767). Студирао је на кијевским духовним академијама, а дошао је да предаје на богословско – философској академији Висариона Павловића у Новом Саду. Можда би његову мисао могли назвати разапетошћу између природне науке и богословља, али је, ипак, тачно опажање доктора протојереја – ставрофора Владимира Вукашиновића да се Дионисије залагао за димензију богопросвећености⁵⁵³ и тиме је помирио у себи, а и у нашој духовној заоставштини, духовне путање богословља и природословља. Заправо он је учинио један обрнуто – западњачки процес. Док се на Западу залагало, још од XVII века, за фрагментацију свих духовних дисциплина, Дионисије је учинио подвиг интеграције и тиме ове две духовне путање вратио на исти колосек и тиме донео нови моменат на пољу КФБН-синтетизације, али је овим методом показао једну интегративност православне цивилизације. У тој и таквој цивилизацији одређена симфоничност је неопходна, одређена саборност и братство различитих духовних дисциплина је императивни принцип. Тиме је Новаковић отворио пролаз и посејао семе новим нараштајима српског духовног стваралаштва и учинио први корак у новонастајаштву. Интегришући богословље, мудрословље, природословље у Христово једно он је реинтепретирао концепцију

---

⁵⁵³ Новосадска богословска школа Висариона Павловића, протојереј – ставрофор др Вукашин Милићевић, часопис "Православље", број: 1092

светосавске КФБН Синтезе у новим историјским токовима. Створивши један такав темељ, темељ на темељу, он је обезбедио сигуран пут следећим духовним посленицима да не лутају много, да не кривудају на свом духовном путу, већ да имају један поуздан духовни метод који ће код њих побудити и историјска сећања на све оне који су до тада стварали, учили и просвећивали. Иако је он старији од писаца као што су Василије Петровић, Павле Ненадовић Млађи и Христофор Жефаровић, Дионисије, некако, прескаче своје време и више припада ономе што ће тек доћи, а не ономе у чему јесте. Надахнуо је нове духове, које ћемо поменути у следећем поглављу, и тиме ударио печат читавом српском осамнаестовековном стваралаштву. Остави је дела за собом као што су: *О похвалах и ползје наук свободних; Историја натуралнаја философв; О пургаторији римској, сије јест о огњу чистителному; Основателноје показаније о равностјех между восточној и западнеју церковију; Привјетствованија различнаја вдни рождества Христова; Пропедија благочестија и должностеј христјанских; Епитом.*

У том КФБН гранању имамо и малу разлику између одређења философских и књижевних епоха. Оне почињу исто, али се касније гранају и књижевне епохе се нешто више усложњавају. Исто као и философска, почиње и књижевна подела, али се касније књижевна више умножава, тако да се она дели на: хагиографску, хронографску, славеносрбистичку, вуковску, нарационистичку, авангардистичку и поливергентистичку епоху. Славеносрбистичка почиње у осамнаестом веку, вероватно са Орфелиновим часописом, њу мења вуковска са новјезичким реформама и једним другачијим књижевним осећањем. На вуковску епоху калем се нарционистичка, епоха великих приповедача који свој основ, што у поезији, што у прози, траже у српском народном песништву: епском и лирском и у српској народној приповетци што је све укупно сакупио Вук Стефановић Карацић и тиме им дао једну јавну вредност доступну свима на увид. Авангардистичка епоха највише се испољила у међуратном периоду и показала је врхунац српског књижевног стваралаштва. Поливергентистичка епоха настаје после Другог Светског Рата и у себи има огроман број разноразних књижевних облика.

Наукославна страна КФБН гранања почела је своје духовно стваралаштво у оном правцу "практичне теорије" коју смо већ помињали у претходним поглављима, али научни развој је ишао претежно у правцу проналазачких и изумитељских делатности. Тако да су два смера била доминантна у српском научном стваралаштву, а то је практична теорија и, да се изразимо једним плеоназмом, практична пракса. Практична теорија највише се испољавала у једном научно – популарном облику писања. И у том облику се саопштавао и онај чисто теоријски део. Наравно, да Миланковићев *Канон* јесте теорија и то једна од највећих у историји науке, али када кажемо практична теорија, ми, пре свега, мислимо мало универзалније, јер свака записана теорија постаје писано – практична и самим тим она је пракса у писаном облику.

Што се тиче богословског гранања оно је такође плодотворно. Ми ћемо само поновити списак оних богословских писаца који су највише учинили на пољу уџбеничко – догматичког излагања, а то су: митрополит Михаило, митрополит Фирмилијан

скопљански, протојереј Сава Тодоровић, професор Љубомир Рајић, протојереј Милош Анђелковић, протојереј Стеван Веселиновић. Овом списку може се додати Никодим Милаш, Радослав Грујућ, Лазар Мирковић, Борислав Лоренц, Владан Максимовић, Лазар Милин. Наравно, овај списак до данас се углавном проширује.

Одређени аутори као што су Андрија Стојковић са *Развитком философије код Срба*, Драган Јеремић *О филозофији код Срба* и Слободан Жуњић са *Историјом српске философије* су покушали да изложе одређени историјски развитак философије код Срба. Ми се вероватно нећемо сложити са њиховим философским погледима и закључцима, али морамо одати пошту њиховом напору да напишу доста велики број философских делатника код Срба који су били различитих философских стремљења и типова. Ми ћемо донекле представити тај списак: Урош Миланковић (1800 – 1849), Константин Бранковић (1814 – 1865), Димитрије Матић (1821 – 1884), Милан Христифор Ристић (1829 – 1897), Алимпије Васиљевић (1831 – 1911), Живојин Жујовић (1838 – 1870), Милан Кујунџић (1842 – 1893), Василије Вујућ (1843 – 1916), Светозар Марковић (1846 – 1875), Михаило Вујић (1853 – 1913), Љубомир Недић (1858 – 1902), Божидар Кнежевић (1862 – 1905), Богдан Гавриловић (1864 – 1947), Слободан Јовановић (1869 – 1958), Драгиша Ђурић (1871 – 1941), Милош Перовић (1874 – 1918), Бранислав Петронијевић (1875 – 1954), Урош Петровић (1880 – 1915), Никола М. Поповић (1883 – 1920), Тома Живановић (1884 – 1971), Душан Поповић (1884 – 1918), Светомир Ристић (1886 – 1971), Димитрије Митриновић (1888 – 1953), Сима Марковић (1888 – 1939), Милош Ђурић (1892 – 1967), Ђорђе Тасић (1892 – 1943), Ксенија Атанасијевић (1894 – 1981), Огњен Прица (1899 – 1941), Душан Недељковић (1899 – 1984), Богдан Шешић (1909 – 1999), Вуко Павићевић (1914 – 1978), Вељко Кораћ (1914 – 1991), Михаило Марковић (1923 – 2010).

Ово је одређени списак разноразних аутора који су се бавили различитим врстама философија. За неке од њих је питање колико су философи, а колико су се бавили неким другим духовним дисциплинама. Тако, рецимо, Светозар Марковић је више нека врста социјалног или социјално – политичког мислиоца, док Слободан Јовановић је више политиколог и културолог, више философ политике, а мање философ у једном изворнијем виду. Љубомир Недић је теоретичар и критичар књижевности. Неки од ових аутора су само типични идеолози, али у сваком случају треба испоштовати првенствено напоре аутора који су пописали и представили ове личности, а онда треба испоштовати и саме те личности које су уложиле одређени интелектуални напор у одређеном философском и духовном продору.

Пошто смо указали на избор других аутора по питању одређених философских личности, ред је да представимо и избор оних философских личности које ћемо пратити у наредним поглављима, философске личности које су прокрчиле пут и отвориле нова поља за нова философска разматрања.

Философи овог описа, које ћемо поменути у наредним редовима и анализама, у свом философском пољу увек су се дотицали и других духовних поља: науке, књижевности, богословља. У суштини они су поред тога што су били философи,

истовремено били и научници, и богослови, и књижевници. И тиме су они, може се слободно рећи, постали прави представници КФБН-једињења.

Философске личности које ће се појавити у наредним редовима јесу: Јован Рајић, Атанасије Стојковић, Вук Стефановић Караџић, Петар II Петровић Његош, Нићифор Дучић, Живојин Перић, Јован Дучић, Владика Николај, Ава Јустин, Владета Јеротић, Марко С. Марковић, Данило Крстић, Миодраг Павловић, Никола Милошевић, Атанасије Јевтић, Матија Бећковић, Слободан Самарџић, Богољуб Шијаковић, Богдан Лубардић.

Упоредо ћемо представити и научну страну нашег културног обрасца и оне наукашце који су учинили подвиг на овом духовном пољу. Личности као што су: Јосиф Панчић, Никола Бизумић, Ђура Даничић, Милан Ђ. Милићевић, Иларион Руварац, Љубомир Клерић, Огњеслав Костовић, Михајло Пупин, Никола Тесла, Јован Жујовић, Војислав Суботић, Јован Цвијић, Коста Стојановић, Михаило Петровић Алас, Тихомир Ђорђевић, Милева Марић Ајнштајн, Александар Белић, Милутин Миланковић, Иван Ђаја, Добривоје Божић, Веселин Чајкановић, Владимир Дворниковић, Павле Савић, Богдан Маглић, Миомир Вукобратовић.

Поред тога имаћемо и упоредне примере из књижевности: песништва, прозе, драматургије. Тако да ћемо пробати, колико буде у нашој моћи, да што целовитије прикажемо и осликамо то КФБН (књижевно – философско – богословско – научно) гранање.

Ако још уз све ово погледамо и нека имена из лекарске делатности као што су: Јован Чокор, Михаило Петровић, Лаза Лазаревић, Јован Мијушковић, видећемо да сваки од ових људи је донео допринос светској медицини. Чокор доказао да је могућ пренос туберкулозе са животиња на људе, Петровић први осмислио авиосанитет у Првом Светском Рату, Лаза Лазаревић, наш књижевник, сматра се првим оснивачем герантолошког одељења у свету, Јован Мијушковић је први извео операцију на отвореном срцу у свету 1928. године у Ваљеву.

Или имена из војне доктрине као што су: Степановић, Мишић, Путник и Бојовић чија презимена говоре сама за себе. Тиме видимо да је експлозија стварања, у овом тровековном периоду, доживела свој врхунац.

И у много других делатности се испољио један наш целовити историјски српски дух. Многоразличитост се све више умножавала, а сила КФБН гранања није се зауставила ни до данашњих дана.

У свом овом философском истраживању, а негде философија као дисциплина Мудрости пружа руке у правцу свих других духовних поља и образаца, увек смо обавезани да, на неки начин, бацамо свој историјски поглед у прошлост, у оно пре, да се подсећамо у својим подвизима, успесима, врхунцима и победама на наше духовне претходнике и наше духовне претке. То су чинили и духовни посленици у ова три века којима ћемо посветити сву своју пажњу. Зато смо и ми дужни да се на то подсећамо. И видимо да имамо обавезу у правцу неколико епоха. Зато и овај осврт на нововековно – савремене токове мора бити уједно и неко подсећање на подсећања.

Вук је и поред својих *Примјера* сакупљао и бисере народне мудрости, поезије и књижевности. Када погледамо народну мудрост изражену у пословицама и кратким поукама можемо је лако повезати са старим српским записима и натписима који су углавном писани кратком формом. У свим тим духовним облицима Вук нам је помогао да схватимо дух народне мудрости и народног стваралаштва. Тако смо добили један изванредан спој наше писане заоставштине и нашег народног предања. Међу њима је владао склад, симфонија. А то се објединило у самом Вуку који је, видели смо, сакупљао и једно и друго. Вук је и удахнуо један метод и свим будућим истраживачима како да се дође до наше писане заоставштине, па је тим поводом рекао:

"Ја сам одавно зажелио, да се сви наши намастири опишу тројако: 1) ђе је који, и на каку мјесту; 2) ко га је зидао, и шта се о њему зна, или приповједа; 3) шта има у њему од стари књига, или других каки натписа и потписа, који би макар најмање могли засвјетлити у тамој покривеној историји народа нашега."⁵⁵⁴

Вук у овом запису као да је прорекао долазак свих оних истраживача старокњижевне мисаоности: "Паметноме и управо ученом човеку не треба доказивати, како би таково описаније ови дагоцјени остатака наше старине и једини чувара и стубова нашега закона и досадашњег књижества било важно и полезно не само за нас Србље, него и за остале све народе Славенске, Енглези, и Французи, и Нијемци, и сами Руси, и данашњи дан иду по Грчкој и по Талијанској, и троше небројено благо тражећи оваке остатке стари Грка и Латина, а ми још не знамо, ни у својој кући шта имамо."⁵⁵⁵

Указајући на почивање наше књижевности по манстирима он је указао многим каснијим истраживачима пут за проналажење српских старокњижевних записа. Чак су се и многи страни истраживачи, додуше словенског порекла, анагажовали на истраживању српских старокњижевних списа. Јосиф Добровски (1753 – 1829) са књигом *Граматика стрословесног језика*, Јозеф Павел Шафарик (1795 – 1861) са *Историјом српске књижевности*, Александар Гиљфердинг (1831 – 1872) са *Путовањем по Херцеговини, Босни и Старој Србији* и Ватрослав Јагић (1838 – 1923) са тротомним делом *Хисторија књижевности народа хрватског и српског*. То су истраживачи који су у наведаним делима се посветили српском старокњижевном стваралаштву.

Доба Вуково било је устаничко време и он као некадашњи учесник Устанка са одређеним формираним устаничким менталитетом повео је устанак у нашој култури. И то је најбоље дефинисао у првом наводу речима: "могли засвјетлити у тамој покривеној историји народа нашег". Откривање наших старокњижевних списа јесте то осветљење наше историје. А шта је друго устанак него светлост таме и слобода ропству. Зато ослобађањем и проналажењем тих старокњижевних списа осветљује се наша историја, наше "књижество", појам који долази из српско – словенског језика. Овим појмом Вук је означио старокњижевну писану традицију, а самим тим и српску старокњижевну мисао.

---

⁵⁵⁴ Вук Стеф. Караџић: ОПИСАНИЈЕ СРБИЈЕ, Изабрана књижевна проза, *избор и напомене* Милорад Ђурић, БИГЗ 1989, стр. 37

⁵⁵⁵ Исто

Чак и у формирању установа, а морамо се подсетити Доситејеве Велике Школе и Богословије Викентија Ракића у Првом Српском Устанку. Вук је подстакао оснивање Друштва Српске Словесности 1841. године које данас знамо под називом Српска Академија Наука и Уметности. Устанничка сила покренула је сву просветну, образовну и укупно културолошку обнову. Био је то Васкрс државе српске као што би рекао Стојан Новаковић.

И до дан данас, а то смо видели и у *Уводу* овог списка, истраживање на пољу старокњижевне писане традиције и старокњижевне мудрости не престаје и све је више оних који у томе виде једну врхунску вредност и једно, опет у духу Вука речено, осветљавање прошлости. Ова истраживања се све више продубљују и као што је Павле Поповић рекао у српским старокњижевним списима се открива увек нешто ново.⁵⁵⁶

Ако опет из старокњижевног периода направимо скок према осамнаествековној епохи видећемо да у њој почива велики број научењака, учитеља, просветно – образовних радника и делатника, мислилаца и интелектуалаца. Неке од тих имена ћемо представити сада и овде да бисмо могли да сагледамо тај импозантни број духовних стваралаца, а они су: Симеон Пишчевић, Теодор Миријевски Јанковић, Стефан Рајић, Викентије Љуштина, Викентије Ракић, Герасим Зелић, Павле Кенгелац, Јаков Пејаковић, Сава Текелија, Јован Радић, Павле Јулинац, Јован Мушкатиновић, Стеван Стратимировић, Михаило Максимовић, Козма Јосић, Григорије Зосимовић, Јован Крестић, Василије Дамјановић, Лукијан Мушицки, Симеон Симоновић, Никола Стаматовић, Михаило Николајевић, Стефан Новаковић, Сава Лазаревић, Аврам Мразовић, Димитрије Геогријевић, Аврам Петровић, Јован Михаиловић, Максим Рашић, Петар Витковић, Јован Георгијевић, Михаило Владисављевић.

Ако из овог списка издвојимо неке од писаца само примера ради видећемо колико је њихов рад обележен једним дубокоумним сагледавањем и једним високоученим делањем. На пример **Теодор Јанковић Миријевски** (1741 – 1814) велики педагошки и школски реформатор који је својим реформама школства задужио и царску Русију, у свом делу *Краткаја свјашченаја историја цркве ветхаго и новаго завета* даје један значајан пример знанословног расуђивања које појачава теорију спознаје и подиже је на један још виши духовни ниво. Он записује:

"Адам и Ева не размишљајући о томе како Бог савршено зна, што им је корисно и вредно, и зато како су дужни они испунити све, јер он заповедник, заборави ону заповест Божју и једе од плода запрећенога."⁵⁵⁷

На једном софистициранијем нивоу и Миријевски ревалоризује гносеолошку мрежу Светога Саве у својим делима. Он иде у искон, до предгрехопада. Да, само Бог савршено зна, чак и онда када је човек као савршена творевина имао пуноћу знања о свему потребном, али са свим савршенствима једне твари, ипак је изабрао несавршену

⁵⁵⁶ Павле Поповић: Сабрана дела, књига II, Стара српска књижевност, *Приредила* Радмила Маринковић ЗАВОД ЗА УЏБЕНИКЕ И НАСТВАНА СРЕДСТВА, БЕОГРАД 2001, стр. 118

⁵⁵⁷ Теодор Јанковић МИРИЈЕВСКИ: *Краткаја свјашченаја историја цркве ветхаго и новаго завета*, Беч, 1793, стр. 7

непослушност уместо савршене послушности. Па и тад, ипак, Бог је савршено знао шта ће човек изабрати и допустио је такав избор и у овом свету какав је постао: грехопадан и у злу морало се борити свим богоданим снагама да се човек просвети, исшколује, образује и научи да би бар колико – толико дошао до Божјег знанослова, а на том путу се Миријевски трудио као просветар, педагог и реформатор.

Већ поменути **Викентије Ракић** (1750 – 1818) који је са Доситејем заједно дошао у устаничку Србију и основао прву богословију, био је веома учен човек и велики писац. Оставио је за собом добар број писаних дела трудећи се да просвети и научи српску средину. У једном свом спису о молитви Викентије образлаже једно посебно молитвено стање:

"Помисли Христјанине, када си у цркви божјој. да си на небу пред самим Богом како је предначерено. И тога ради треба да стојиш са страхом и побожношћу: да не пушташ ум блудити тамо и овамо, да се забавља светским забавама: још мање разговарати се и безпоредковати: нити да идеш од места на место као да си на пијаци. Само непрестано да мислиш да си у дому божјем, пред Христом спаситељем: од кога је немогуће сакрити твоја помишљања, и да мораш одговор дати за сва твоја дела."⁵⁵⁸

Такође је Ракић у својим списима понудио једну своју философију злоупотребе:

"И заиста они, што говоре, да је дуван семе ђаволско, и из пакла изнешено, премда он у себи није зао, него злоупотребљење, које увело се, имају право, и може се рећи заиста, да је семе ђаволско."⁵⁵⁹

Да, Викентије је дубоко духовно продирао, није твар та која је по себи зла, него је њена злоупотреба оно што је суштински зло, оно што је ђаволско. Ова поука као и тада и данас није изгубила ништа од своје актуелности, а самим тим и Викентије као један врсни учитељ и проповедник није изгубио од актуелности да се и данас проучава и да се његова дела истражују.

Још један свештеник и митрополит тог доба **Стефан Стратимировић** (1757 – 1836) латио се пера и написао једну поему *Љубисава и Радован*. У тој поеми Стратимировић прати гносеолошки траг Миријевског и на то указује у неколико стихотворних потеза:

"Познати Бога и његов Промисао
И све наше к њему одношење.
Знати да по овоме се има вечни живот"⁵⁶⁰

Врло смело знанословно позиционирање, али и непоходно. Оно ће се надовезати и на излагање нашег великог задужбинара и добротвора, али и осамнаестовековног интелектуалца и доктора права, такође, школског реформатора и оснивача многих школа

---

⁵⁵⁸ Викентије Ракић: Краткоје настављеније о исповеди и молитве, Венеција, 1801, стр. 18, 19

⁵⁵⁹ Викентије Ракић: Краткаја беседа о злоупотребленији дувана, Венеција, 1810, стр. 4

⁵⁶⁰ Стефан Стратимировић: Љубисава и Радован, Будим, 1800, стр. 9

Саве Текелије (1761 – 1842). У његовом спису који је школско – реформаторског карактера и вероватно намењен за његов *Текелијанум* он кроз судбину свога народа се пење до највиших висина небеске мудрости препознајући и у одсуству прст Господњи:

"Када погледам садашње њихов кукавни скоро свуд од људи презрени положај, где живећи без славе, нечувени у свету, и незнани, погажени скоро од свакога, не могу горко уздисање ожалашћеног срца уздржати, нити главу подупрети, да од срама не клоне, чини се јер канда нису рођени, као други народ, кад видим да још народ од Јадранског мора до црног, од Македонских гора баш до Дунава Српски говори, и да највећи део тог силнога, крепкога, и јуначкога народа у худом робству, или самој подлој поданости живи, то морам рећи: Боже мој! може ли то тебе праведног судба бити? и како се може то с твојом праведљивошћу сагласити, да народ теби, и Цару веран до тога спасти може, да тек комад леба, који му је од горких тешких трудова зноја остао, и може бити зато остављен, да би се и даље за другог знојити могао и другог с оним за чим деца плачу, и изнемоћна љуба уздиже, снабдевати мора, да тај народ, који је над другима заповедао, сада у самим својим Земљама само робствовати другима зна, и да то зна, за срећу држи (а) то твоја судба бити праведљиви Господе не може, као што није било, да твој изабрани Израил по свету се скита свуда у безчасти презрен. Правда твоја Господе дати свакоме по делу његовом."⁵⁶¹

Само овај делић из списка Текелијиног сведочи колико је сам писац био погођен специфичном судбином свога српског народа. У овом пасусу он је осликао до детаља тај историјски ток српског народа, његову славу и његов пад. Потресен тим судом Господњим нада Србима у једном посредном моменту Сава жели да то стање побољша колико је год то могуће. И он то види у оснивању просветних установа и школа. Тако је и настао његов Текелијанум као школа која ће просветно и образовно обучавати српску децу и српску омладину. А све долази из призива Господњег. Одатле и Сава, видимо, изводи своју идеју и свој просветни план. Праведни Господ је јемац српске просвете.

Сличне погледа на просвету и образовање имао је и **Козма Јосић** (1765 – 1835), син православног свештеника Димитрија Јосића. Он у својим *Правилима училишним* казује:

"НАРОДНИХ УЧИЛИШТА

ученика ради правила

I. Како ученици пред Богом и у цркви имају стајати.

A. Како ученици пред Богом показивати се имају

I. Ученици су дужни Бога љубити

A. Свим срцем, свом душом и свом снагом.

B. Љубит ће пак они Бога, ако заповести његове испуњавају, нити

Чиме Њега вређајући надлежућу Богу чест и службу, колико унутрашњим, толико и спољашњим знаковима показујући.

---

⁵⁶¹ Сава Текелија: Једног Аранђанина начертаније основанија за обученије сербске деце у Араду уредити имејуща, Будим, 1798, стр. 12 – 14

2. Ученици су дужни Бога се бојати

А. Начело премудрости јесте страх Божји.

Б. Богу имајући синови страх, ништа не творе, које Богу противно или несносно јесте, и то љубави ради ка Богу, а не казне ради, свакоме греху несумњиво последујуће."⁵⁶²

Видимо да и код Козме основе за просвету и образовање јесу богољубље и богобојажљивост која и сама јесте начело мудрости. Из тог начела долазе и просвећење, и образовање и ученост.

И учитељ Козмин **Аврам Мразовић** (1756 – 1826) је кроз своја дела: *Руководство к науце числитељној* (Беч; 1794) и *Руководство к славенском правочтанију и правописанију* (Беч; 1792), поставио темеље таквој просвети која је надахнула дух будућих нараштаја за нова духовна уздицања и за нове духовне подвиге.

Видимо по издањима ових дела да се рад ових духовних и просветних прегалаца прелива и у деветнаести век, што подупире нашу тезу да се ово тровековље наше културе пресипало једно у друго и да је тако остало нераскидиво везано.

Тако и Слободан Јовановић дајући један доста прецизан суд о нашој науци и о нашим научницима XIX/XX века, и тиме још показујући ту вековно – преливајућу саставницу наше историје савременог тровековља написао је:

"Моја лична опажања слажу се умногоме са опажањима Радуловића, Поповића и Скерлића. И код интелигенције, и код политичара, па и код војника који су се мешали у политику, запажао сам исти индивидуалистички динамизам.

Међу професорима Београдског универзитета било је људи изузетног прегнућа, велике снаге и не мале смелости, који су крчили неутрвене путеве, откривали нове видике, и при томе неки пут разбијали оквире своје уже струке. Узимајући за пример само Јована Цвијића, види се како је он, у својим проучавањима испрва само географским, постепено обухватао Балканско Полуострво исто тако и с етнографског и социолошког гледишта, откривајући нове области за научно истраживање, и налазећи сам подесне методе за њихово обрађивање. Слична ширина обухвата удружена са самосталношћу погледа види се и код Богдана Поповића, и код Јована Скерлића, и код Владимира Ћоровића. Поред тих професора чија су имена постала позната и најширој публици, било је и других који због природе своје струке нису привлачили у истој мери пажњу шире публике, али чији су радови у страном научном свету били запажени и цењени. Способност наших интелектуалаца за смеле покушаје и тешке напоре опомињала би на сличну способност наших војника у току оновремених ратова."⁵⁶³

---

⁵⁶² Козма Јосиф: Правила училишна, Будим, 1815, стр. 7,8

⁵⁶³ Слободан Јовановић: Културни образац, приредио Гојко Божовић, "Стубови културе", Београд 2005, стр. 66, 67

И заиста поробој наше науке и наших научника био је на симболичком нивоу исти као и пробоји наших ратника у Балканским и Првом Светском Рату. А какав је то пробој био? Пун жртве, смелости и упадања у неистражено и неиспитано једном невероватном духовном смелашћу. Ту смелост ћемо покушати да опишемо у поглављима која нам предстоје.

Опет са осврта на осврт окрећући се према оном предањском, старокњижевном као оном току коме смо и сами следовали и који се према нама наставио морали смо да се присетимо оног вуковског "књижества" које је некако као појам древнији, али ипак шири од појма књижевности. Појам који се садржава само на уметничким облицима песништва, прозе и драматургије. Књижество је у неку руку свеобухватнији појам сваког писалачког акта, па и оног филозофског списатељског чина.

Преко вуковског подсетили смо се и на народно – мудрачко стваралаштво умотворина и пословица. Оне су итекако утицале на формирање нашег софиоцентричног расуђивања, али то нас је подсетило и на новостваралачке облике после осамнаестог века, и прве половине деветнаестог века. Иако су те народне мудрости биле заиста по снази поруке и по трајању поуке нешто најузвишеније, оне су ипак биле некако израз колективног духа и тиме су на себи носиле један печат обезличености. Иако изванредне мудрости оне никада иза себе нису имале неког појединачног изумитеља, него су биле производ националног колектива. Никада се није сазнало ко их је створио, када и где, него су као усмено предање записиване и предочаване. И док су старокњижевно – филозофске мисли и творевине појединачних писаца биле нека сублиминална узвишеност читавог народа оличеног у духовном врху појединачних личности, дотле су народно – умотворачке мудрости биле колективни израз нашег духа и менталитета у коме смо сви појединачно учествовали ма колико духовно пасивни били при њиховом настанку.

А ово лично – појединачно јесте битно. Јако је битно. Јер оно јесте и оно нам открива карактер наше православно – хришћанске цивилизације која је врло Лична и сва је у Личности. Из тог Личносног исходе и разноразне лично – појединачности. Зато недостатак те лично – појединачности био би трагичан за историју те цивилизације, јер би означавао недостатак оне Личности и оне Личности која је кључни карактер те цивилизације. Зато и ти лично – појединачни литерати показују ту главну карактеристику ове цивилизације. Они и јесу одраз оног Личносног у историји и нашој и светској.

Али и колективно или боље рећи саборно и збирно стваралаштво оличено у умотворинама није нешто што би било противно нашој културолошкој представи. Православни духовни свет негује и саброност као једну своју значајну особину и једну вредност. Зато и израз националног имао би своју пуноћу у оном васељенски – саборном и тај идентитет јесте у склопу православног света.

Ипак једно без другог не може и Вук је то заиста добро спрегнуо са својим *Примјерима*, али и са делом: *Народне српске пословице и друге различне, као оне у обичај узете ријечи*. Од народне мудрости и старокњижевне мисаоности Вук је направио једно

двојединствено поимање и једну равнотежу у којој не треба наглашавати једну страну у односу на другу.

Осветљивање, старокњижевним списима, тамом прекривену историју нашу је нешто чиме је Вук практично рекао све. Једним кратким потезом он је саопштио све потребно да се зна да би се дошло до целине националног идентитета. Како имати целовиту слику тог идентитета ако не знамо једну битну страницу наше историје? Да, она је прекривена тамом турског ропства, уништавања и пустошења, али старокњижевни списи су ти који уносе светлост у ту таму, разоткривају је. Они и јесу светлост у тој тами историје наше и о њима не смемо, по Вуку, имати незнање.

Зато многи који су пратили тај Вуков траг извршили су онај научни продор, по Слободану Јовановићу, у јавном представљању наше старокњижевне баштине. Највећи подвиг у том сакупљачком правцу учинио је Љубомир Стојановић. Њему су, ипак, претходили Ђура Даничић, Стојан Новаковић, Иларион Руварац, па и сам Вук. Али Љубомир је својим сакупљачким радом извршио највеће откривање те старокњижевне заоставштине. И то јесте оно ново које прави осврт ка старим подвизима. Јер у том времену тамом прекривеном написати толики број списа јесте један духовни подвиг прве врсте. А скупити све то и на свет издати што су и чинили наши деветнаестовековни, па и двадесетовековни интелектуалци јесте такође подвиг високих домета.

Наукословни продор биће тема наредних поглавља, не само у представљању овог старокњижевног сегмента, него и у приказу њихових научних искорака које су направили у својим интелектуалним напорима, али и то ће, на један посредан начин, бити повезано са писцима старокњижевне мудрости и са њиховим подвизима у турском ропству. Јер и ови нововековно – савремени научници и мислиоци су начинили једно такво прегнуће које је достојно једне епопеје. У околностима неповољним они су чинили стваралачки искорак насупрот тим околностима. Буне, устанци, ратови, непрестана навала и најезда туђина на њихов народ и државу били су историјски моменти крајњег ометања њих и њиховог рада, али они су, и сами подносећи велике жртве, постигли такве научне и мисаоне ефекте који су их доводили чак и у раван трансцедентне Истине.

Видећемо да наша наука има ту наукословну непрекинутост кроз векове и да је само пролазила кроз фазе преображајности и новонасталости, али увек утемељујући себе у свом предањском бићу.

У наредним поглављима схватићемо да старокњижевни мисаони ток и нововековно духовно стваралаштво нашег народа и његових изванредних појединаца, није ништа друго до прелазак из епопеје у епопеју. Епопеју философског, богословског, научног и уметничког стваралаштва.

1) Мудри књижевник из своје ризнице износи старо и ново

Поглавље са оваквим пројеванђелским називом заиста приличи српским писцима и интелектуалцима XVIII века, што смо имали прилику да видимо и у уводном поглављу на примерима Миријевског, Ракића, Стратимировића, Мразовића и Јосића. Осамнаести век се прелива и у деветнаести. А у овом поглављу направићемо лични избор одређених писаца не зато што сматрамо да су они бољи или да су по нечему гори, него, најпре, да је њихов значај у неким сегментима особен и посебан, али опет и тиме да они не завређују неко привилеговано место, већ да њихова специфичност има за нас једно ново значење. Напоменули смо да је то епоха славеносрбизма и да су ти писци одређеним језичким поставкама, које су помало биле и вештачке, поставили и одређене мисаоне творбе које су имале у себи и старо и ново.

Први писац и мислилац с којим ћемо се сусрести у овом прегледу јесте **архимандрит Јован Рајић** (1726 – 1801), философију и богословље и донекле науку изразио је у свом *Катихизису*, научну страну показао је у својој *Историји*, уметничко – песничку страну показао је у својим поемама рецимо у поеми *Бој змајева са орлови*. Своја учења је стицао и на истоку и на западу. И у језитским колегијумима, али и у кијевским школама. Али коначно се окрену ка својој духовности. Његов интелектуални пут оличава се у оној народној пословици: "Свуда пођи својој кући дођи". Тако и Рајић идући по многим страним школама вратио се у своју постојбину и ту се посветио једном монашком сазерцању. По многим сведочанствима дневно се молио по 2 – 3 сата, исто толико је и спавао. Прва знања стицао је код Еманула Козачинског у његовој "словенској школи" која је постојала на тлу Војводине. Ипак Рајић се показао као ванредно даровит и богомдани човек.

Његов *Катихизис* јесте дело које је некако најзахвалиније за проучавање самих Рајићевих духовних и стваралачких способности. Сам увод катахизиса показује на самом почетку Рајићеву научну страну:

- "1. В. Чему нас научити хоћеш, кад
нас тако позиваш;
Од. Ја вас намеравам научити, да
будете добри хришћани, и поштени људи.
1. В. То ми желимо, и хоћемо слушати.
Од. Ако желите. и научите се, и тако
сатворите, бићете у овом свету
напредни, а у оном блажени.
2. В. У чему се састоји то наше напредовање и
блаженство;
Од. У правој вери, и истинитој љубави, и

- у доброј нади.
3. В. Дакле ове три добродетељи јесу нам
 нужне знати, и по њима се владати;
 Од. Тако јесте, без вере није могуће
 угодити Богу, а вера пак без дела
 љубави јесте мртва, а од вере и љубави рађа се
 нада; а из свег тројега напредак,
 и блаженство;
  4. В. Како се зове наука, у којој стоји наше,
 напредовање и блаженство:
 Од. Зове се она млеко христјанства, а по
 општој речи, катихисам.
  5. В. Шта је то катихисам;
 Од. Јесте скараћено учење о целом
 христјанству, и што ваља веровати, и што
 творити, а од чега се спасењу надати свакоме
 христајнину.
  6. В. Шта полажеш за темељ овога
 катихисма;
 Од. Оне три горе поменуте добродетељи.
 Најпре веру, а за њом љубав, а после
 тога наду.
  7. В. У чему се закључава вера;
 Од. У светом символу никејског сабора
 васељенског првог
  8. В. Ко ће нас научити правој љубави;
 Од. Закон божјег десетослова
  9. В. А где се налази пут ка доброј
 нади;
 Од. У молитви Господњој: Оче наш.⁵⁶⁴

Из ових Рајићевих редова видели смо ту наукословну страну изражену кроз катихизам. Тако је и на крају самога Катихизиса осликана наукословна страна Рајићевог дела:

- "15. В. При свој овој науци, јели нам што
 још од потребе знати и чинити;
 Од. Зато сам вас сазвао с почетка;
 да страху Господњем научим вас. Све сте разумели,

---

⁵⁶⁴ Јован Рајић: Катахизис мали, Беч, 1793, стр. 3, 4

што јесте дужно знати сваком христјанину;
а вама ваља још и то знати и утврдити
да страх Господњи јесте и то да навикнете
и научите се из младости поштовати
све старе; јер су власт и стари од Бога
нам предпостављени, да они нас чувају,
а ми њих поштујемо: између којих
особито Бог царску власт јесте уместо себе
на земљи наредио, да по правди влада и
управља."⁵⁶⁵

Из ових научних страна Рајићевог дела схватамо да, поготову у првом наводу, треба творити и сатворити одређено дело. То јесте семе за једно и шире научно сагледавање које није неко само пуко поштовање правила и норми, већ непрестано делање и кроз стварање и кроз опит. У томе лежи и суштина све укупне науке. Ту је и наука страха Господњег из кога производи и сва мудрост. А о мудрости Рајић даје један опис:

"4. В. Шта то јесте нишчета духовна;
Од. Јесте оно признање грехова својих
пред Богом са смиреномудрошћу, као
што је учинио цариник, а не гордо хваљење
фарисејско Лук. 18. 11. 13"⁵⁶⁶

О Мудрости Рајић говори на још начина:

"13. В. У чему се тај образ Божји састоји;
Од. У светињи, правди и премудрости,
и слободној вољи, у којима јесте саздан
човек."⁵⁶⁷

"5. В. Какви су дарови Духа Светога;
Од. Дарова његових бројимо седам. Који
јесу 1.) Премудрост, 2.) Разум, 3.)
Савет 4.) Крепост 5.) Знање.
6.) Благодетије 7. Страх Божји. Исаија
11. 2."⁵⁶⁸

---

⁵⁶⁵ Исто. 64

⁵⁶⁶ Исто. 62

⁵⁶⁷ Исто. 12

⁵⁶⁸ Исто. 24

Премудрост је видимо сила Божја, поред премудрости ту су још и знање и разум и снага и савет. Све су то силе Божје које нас приближавају Господу, а које нам је Он сам дао. Из ових сила Господњих Рајић изграђује и једну философију самобитности која и данас може да нам помогне у решавању многих духовних ствари:

- "7. В. Ми верујемо да јесте Бог, али шта јесте Бог;
Од. То савршено изрећи није могуће, шта јесте Бог. Налазимо да Бог јесте сушество, самобитно, вечно трилично и творитељно.
8. В. Разјасни нам ове речи;
Од. Кроз самобитно то се разумева, да Бог није створен, нити саздан, него сам од себе јесте, и има своје битије." ⁵⁶⁹

Сви говоре о различитим типовима самобитности: културе, нације, државе и тако у недоглед. Али све ове самобитности су релативне и могу проистећи једино из Божје самобитности која јесте једина и права. Ако неко говори о својој било каквој самобитности, а да се не опомене Бога јесте онај код кога је гордост на снази, а самим тим он је једна паралажа. Зато и ми морамо да се трудимо да своју културну, националну и државну самобитност сагледвамо само кроз Божју самобитност и никако другачије. Осврнимо се сада према сили знања коју је на неколико места истакао Рајић:

- "4. В. Још од куда можемо знати, да јесте Бог;
Од. Лепше и јасније познајемо, да јесте Бог из Светога Писма
В. Шта је то Свето Писмо;
Од. Свето Писмо јесте божје Слово, или књиге, које је сам Бог светим пророцима и апостолима кроз Духа Светога казивао, и написати дао, и те све књиге зову се Библија." ⁵⁷⁰
- "1. В. Шта се још тражи савршеној нади;
Од. Да познамо силу од Христа сказаних блаженстава, и да се по њима владамо." ⁵⁷¹

---

⁵⁶⁹ Исто. 8, 9

⁵⁷⁰ Исто. 8

Само из ова два исказа можемо схватити знанослов Јована Рајића. Ако то спрегнемо са излагањем о даровима Духа, од којих је један и Знање видимо да знање долази од Самог Бога и да би се спознао Бог потребна је опет сила Божјег Духа, или другим речима речено: потребан је Бог сам. Тако исто када је у питању богословска страна која је присутна у Катахизису, она се некако савршено усклађује са причом о мудрости и науци, па и знању:

"11. В. Овде се види, да Христос има два
јестаства у себи;
Од. Тако и јесте. Верујемо, да у његовом
истом лицу јесу и Божество и човештво.
В. Како се имају та два јестаства;
Од. Добро ваља разумети да та два
јестаства нити су у лицу том светоме
сливена или смешана, нити пак разделита
по особи, но обадва у једном
његовом лицу, као што говоре, ипостатически
са једињења. Зато и један јесте Христос, а не два
и једно лице, а не двоструко."⁵⁷²

Овде видимо ту богословску даровитост самога Рајића. Бацићемо поглед још само на тај хамартолошки део и на генеологију зла коју је осликао у свом катахизму:

"6. В. Које су то невидљиве ствари;
Од. Дуси, то јест ангели, и душе људске
7. А. које саздао духове зле, то јест
ђаволе;
Од. Они нису саздани од Бога такви, какви су
сада, него добри, као и други ангели:
него су сами својевољно за гордост своју од
од Бога отпали и погубили своју славу и красоту
и наследили зато огањ вечни."⁵⁷³

"Од. Ми Бога молимо, да не допусти
искуситељу ђаволу да нас уведе у грех, или
у онакве прилике, где би сагрешити могли,
и њега увредити."⁵⁷⁴

---

⁵⁷¹ Исто. 61

⁵⁷² Исто. 17

⁵⁷³ Исто. 11, 12

"Од. Ђаво јесте лукав, и лукавством својим
различито нас искушава, и на грех приводи.
Дакле молимо оца небесног, да он
сам силом својом прожене врага, и нас избави
од сваког греха и напасти, душевне и телесне."⁵⁷⁵

Сви ови наводи које смо на писани начин изобразили сведоче једну изванредну КФБН- синтетизацију коју је у свом духу поседовао архимандрит Рајић. И он сам собом је започео ново доба и нововековно српско стваралаштво са овим четворојединственим нацртом и програмом, тиме ударајући и темељ нововековном размишљању да не треба ићи путем дељења, већ путем гранања које ће се у наредним епохама и догодити.

Следећи писац који ће нас заинтересовати и који је, по свему судећи, започео славеносрбистичку епоху јесте **Захарије Стефановић Орфелин** (1726 – 1785). Слично као и његов савременик архимандрит Рајић и Захарије је поставио одређене нововековне КФБН темеље у српском културном обрасцу, тиме дајући један нововековни мисаоно – духовни замајац будућим нараштајима на овом пољу. Тако у свом *Буквару* Захарије је изложио поља богословска, философска и научна. У глави шестој *О Богопознању* Орфелин је повукао одређене црте богословске, али и философске кроз једно гносеолошко гранање:

"Хришћански закон треба, да би деца од самог њиховог нежног младихства настављали ка истинском Богопознању и Богопоштовању, о коме све спасење наше зависи, и у коме такође јесте нада спасења; пошто има ко Бога истинито не зна, и о Промислу његовом и вољи поимања нема; како њега љубити, бојати се и по томе вечно себе спасењу удео смоћи? Тога ради постављамо ми главне Богословске чланове I. О БОГУ, II. О БОЖЈЕМ ПРОМИСЛУ, III. О ЗАКОНУ БОЖЈЕМ."⁵⁷⁶

Прво поглавље О Богу покушава да се приближи ка познању Бога из чијег познања долазе и настају сва остала познања:

"I О БОГУ

Шта, и какав, и колики јесте
Бог наш.

A. Јесте ствар од свих ствари виша, ако нам и невидљива, сам узрок и почетак у пребивању свом нема, а сва од себе произвођења и створења, којих је Општи назива се Бог наш.

---

⁵⁷⁴ Исто. 59

⁵⁷⁵ Исто. 60

⁵⁷⁶ Захарија ОРФЕЛИН: Прво ученије – Буквар, Беч, 1792, стр. 39

В. Бог пак наш дух јесте невештаствени, беспочетни, бесконачни, живи, и бесмртни, разумни, и самовластни.

Г. Јесте пак Бог премудри, свемогући, преблаг, и сва савршенства, што ли у добру јесу, у себи имајући, и ни у чем собом не оскудевајући.

Д. Један Бог јесте суштеством, али тројичан у лицима, Отац, и Син, и Дух свети. Бог Отац, Бог Син, Бог Дух свети, ипак не три бога, него један Бог.

Е. Бог Отац предвечно и вечно Сина свога рађа, и предвечно и вечно Духа светог од себе производи: и ако Сина свог рођења, тако и Дух свети свога од Оца исхођења почетак никада нису имали, и није било никада времена, када Син од Оца не би се родио, и Дух свети од Оца не би исходило.⁵⁷⁷

Код појма "премудри" Орфелин прави један богословско – философски вез. Последњи одељак осликава нам заиста нарав унутар Божанског, а та нарав нам казује да то је једино што можемо имати као извештај о Божанској природи која је несазнајна и непојамна, а то је да је Она Рађајућа и Исходећа тј. Неисцрпна. То је Богопонашање Божанске нарави и то је једно од занимљивих духовних достигнућа Захарија Орфелина. У поглављу о Божјем промислу Орфелин бележи:

"В. Има пак о свему свету смотрење и промисао твари, јесте; све у свом пребивању држи, и свему садејствује, и све одењује, што ли јесте, ка својој слави премудро води и управља."⁵⁷⁸

"З. Ова пак спаситељна Божја о нас промисао ако и свом човечанству устројена и представљена јесте: ипак не сви самим делом да спасавају се, но само примајући Њега. Примајући пак то човек верује, али верује нелицемерно, срдачно живо, које производи плод добродетељи. Верујући ипак у Христа човек на само да отпуштење грехова прима, него и силу Духа светог, којом може чувати Божје заповести."⁵⁷⁹

У овом богопромисаоном излагању Орфелин долази до божјих заповести и наставља да прича о закону божјем, али ту ћемо врло инересантно видети, у наредним наводима, како Орфелин изграђује везу богословско – философску и наукословну тј. како богословско – философско постаје и прелива се у наукословно:

"Г. Ако закон, или одлука, или указ царски донет не буде народу саопштен, никога у народу у творењу, или не творењу не одржа: тако и закон Божји ако од Бога не би био човеку објављен, не би га одржао човек у творењу или не творењу: будући да човек незнајући о вољи Божјој, и шта је он дужан творити или не творити незнајући, и тога ради Бог одлуку или закон свој објавио је човеку двојним показаньем: једно показанье закона положио је у душу човекову, који се назива закон натурални, или природни или јестастевни, овај назив једну силу има: а друго показанье предао је у Светом Писму, и овај закон показанья назива се закон Божји написани.

---

⁵⁷⁷ Исто. 39 – 41

⁵⁷⁸ Исто. 42

⁵⁷⁹ Исто. 45, 46

Д. Закон натурални у души сваког човека Бог положио је тако: дао је човеку особно о добром и злом смислу, који суди, шта јесте дело добро, и што зло, и за добро душу увеселити, а за зло угристи."⁵⁸⁰

Овде видимо један фини премост са богословско – философског на наукословно кроз теорију о природном закону. Тај закон није ништа друго до Божји закон или Богодани природни закон. Богодана природан законитост из срца човечијег производи и природне науке као што су аритметика, географија, историја што је Орфелин у наредним страницама ове књиге и побројао.⁵⁸¹ Наравно неке од ових наука се данас не убрајају у природне. И сам Орфелин неке назива грађанским. Али то повезивање је крајње битно, оно је полихисторично и разликује се од, већ тада уврженог мишљења у западним научним круговима по коме природни закони су самосвојни и не проистичу од Бога, а закључно самим тим и природне науке не произилазе из Божјег извора. Код Орфелина схватање је потпуно супротно. Природни закони су Божји, па су самим тим и природне науке – Божје науке. Свој наукослов Орфелин излаже и на један песнички начин:

"Празно у свету живети овако
свако каже лудо за мене тако:
е учи се
к чему годи се
С НАУКОМ ОН."⁵⁸²

"Је ли то наука богатим бити,
свак му дар такав, може јавити
да новац плоди
даје се с природи
НАУКУ СВИМА."⁵⁸³

"Ја само жалост ћу имати,
јер немам света пола гледати
без службе дому
гдегод мому
С НАУКОМ ЈА"⁵⁸⁴

Та наукожељивост самог Орфелин још једном потврђује његов наукословни модел и пут. На темељима предака и он на један посредан начин закључује: Бог је наукодавац!

---

⁵⁸⁰ Исто. 49, 50

⁵⁸¹ Исто. 86 – 101

⁵⁸² Захарије Орфелин: Савети научног младог човека, Нови Сад 1764., стр. 6

⁵⁸³ Исто

⁵⁸⁴ Исто. 8

Тако исто он понавља, у једном песничком облику, и теорију Богодопуштења која је била присутна кроз читаву старокњижевну мисао. И то чини са једним трагичним закључивањем:

"На том пољу, своју вољу
Бог наш Христјански
учинио, попустио:
и сада је Агаренско."⁵⁸⁵

Сва ова косовска трагика у једној строфи изражено дала је печат читавој нашој историји са свим својим узвишењима и падовима, а један прецизан увид о томе имао је и Захарије Стефановић Орфелин. То је одредило и целокупно наше ропство и наш мукотрпни, тешки и увелико успорени развој и напредак.

Орфелин је, а то смо видели у поглављу *О Богу*, на један нов начин обновио философију богоразумља Доментијанову из старокњижевне мисли када је нагласио да "Бог јесте разумни и самовластни". И овде већ имамо ону мудрокњижевну јеванђелску концепцију изношења из ризнице старог и новог.

Сада ћемо ући у поље научног и у једно наукословно гранање и опомињање. Прва два осамнаествековна аутора која ће привући нашу пажњу јесу **Руђер Бошковић** (1711 – 1787) и **Јован Апостоловић** (1730 – 1770). Оно што је симболички занимљиво за Бошковића јесте да се родио у години када је умро гроф Ђорђе Бранковић, а да је умро у години када се родио Вук Стефановић Караџић. По пореклу је био, по оцу, херцеговачки Србин, а по мајци венецијански Италијан. Отац, Никола Бошковић, је из Орахова код Требиња као трговац дошао у Дубровник и упознао Италијанку Павлу Баро Бетере. Велики физичар и учењак познат је по *Теорији међумолекулских сила* и написао је негде око 40 радова. Иако би неко рекао да му је судбина по језуитским колегијумима била запечаћена и да је самозаборав учинио своје, он би узвикнуо: "Ја сам Словин!" што би некако из неког историјског дремежа будило и њега и оне којима то саопштава. Великим духовним напорима, као и Мехмед – паша Соколовић, Руђер Јосип Бошковић је будио своје самозаборављено порекло. И по томе је он, на један симболичан начин, прави син свога народа вечито Распет, на ветрометини путева Историје, између свога порекла и свога живота.

Јован Апостоловић је значајан у науци као зачетник психосоматике једне научне дисциплине коју је изложио у својој докторској дисертацији: *Како утичу психичке трауме на људски организам* на универзитету у Халеу.

Већ ова два српска изданка из потпуно различитих географских позиција и са потпуно различитим научним тематикама зачели су одређене новонаучне поставке и направили су изванредне универзалне искорак у научном истраживању. Бошковића су,

---

⁵⁸⁵ Захарије Орфелин: Песњ историческаја како су Србли с Турци на Косову пољу побили се, Венеција 1756, стр. 3

додуше, проучавали многи и са философске и са научне стране. Апостоловић је некако остао запостављен. Надамо се да ће та грешка, бар, у будућности бити исправљена.

Трећи на овом списку, а кога ћемо, ипак, поставити у поље научењака јесте **Доситеј Обрадовић** (1742 – 1811). Његова се улога у српској историји или пренаглшавала или умањивала и омаловажавала. Ако кренемо из неких реалних основа Доситеј би био нека врста српског Езопа, Лафонтена или Крилова. Он је кренуо са баснописањем, али крећући се увек из неких минималистичких позиција Доситеј је некако захватао највише могуће. Тако његова књига *Собраније нравоучителних вештеј* у почетку замишљена као одређена моралистичка тирада, али кроз нараво – ученије Доситеја нам у самом наслову открива да учење о нарави тј. природи може бити најобјективније могуће. Од природе човека до природе твари.

Свој наукослов Доситеј је највише изложио у своме – *Живот и прикљученије* делу. У том свом спису он је изнео један свој поглед на науку, али изворност науке је код њега остала на оним позицијама као и у старокњижевној мисли: "А сврх свега света наука, Божији дар, небесни свет, науке и књиге премудри и просвештени људи, учени људи, истини благодетеља човеческога рода, дале су ми способ, проћи и достигнути до најпотајенији заплетак срца мојега; просветиле су ме и дале су ми више познавства, него што би могао придобити искуством хиљадугодишњега живљења на земљи."⁵⁸⁶

Једног таквог учитеља, монаха Јеротеја, он описује у једном свом животном периоду:

"Ево, љубими мој, почетак, могу рећи, мојега благополучија на овоме свету и моје давно желајеме науке. О мојем пребиванију и упражњенију при овоме блаженом Божијем човеку, учитељу и благодетељу мојему, говорићу јоште у следујућем писму."⁵⁸⁷; "Али, да сам у Смирну дошао, о којој нити сам сањао нити знао ни мислио, да сам ту, гди ни дан ни два нисам намеравао стајати, три године пребивао (и да се прежња росијска и турска не заче војна, јошт би, може бити, три), и да сам оног божественог мужа, новог греческога Сократа, то јест учитеља Јеротеја познао, њим милостиво примљен био, његова благодетелија, љубови и науке сподобио се: у овом видим и познајем, него, и отац мој и дед да су ми са својим советом помогли, не би могао тако измислити, расположити и благополучије у дејствије произвести. Одакле очевидно познао сам невидиму десницу благога промисла, која ме води и мношћу управља."⁵⁸⁸

"Из ове школе у неколико година изиђу многи учени свештеници и учитељи, који по томе составе училишта у различни поглавити мести Азије и Греције, од којих је био један и вечноблажене памети Јеротеј, учитељ смирнејски. Богочестив и благочестив без

---

⁵⁸⁶ Живот и прикљученија ДИМИТРИЈА ОБРАДОВИЧА, нареченог у калуђерству ДОСИТЕЈА I, У БЕОГРАДУ, штампано у штампарији Краљевине Србије, 1892., стр. 9

⁵⁸⁷ Живот и прикљученија ДИМИТРИЈА ОБРАДОВИЧА, нареченог у калуђерству ДОСИТЕЈА II, У БЕОГРАДУ, штампано у штампарији Краљевине Србије, 1892., стр. 34

⁵⁸⁸ Исто. 36

сваког сујеверја, прост монах, но монашески злоупотребљенија, лажа и прошјачења и измишљени икона и моштију за новце чудотворења заклет непријатељ и изобличитељ."⁵⁸⁹

Да су овакви даскали и даскалошке школе постојале у време самога Доситеја сведочи опет сам Доситеј:

"Ето ти срећом или ти мојом несрећом, како ће се на ме видети, чујем један пут, да је Грком дошао један даскал, да им учи децу. Ја ти на ма сутрадан метнем мој катахисис на греду, пак ти се помешам међу грчку децу, пак ти одем к грчком даскалу, учити грчки."⁵⁹⁰

Видимо да и из ових навода о Јеротеју и о овом последњем да је Доситеј похађао даскалошке школе и да су у њима предавали врло учени људи. Доситеј у својим *Прикљученијима* негде долази до врхунца схватања науке: "А друго, сву ону децу, која мисле да свештеници буду, – на науку, на науку!"⁵⁹¹; " 'Господу Богу твојему поклонивши сја и тому једином послуживши; возљубивши ближњега својега јако себе самога.' Ево наука чиста и света, која узрокује све вечно и времено благополучије човеческога рода."⁵⁹²; " 'Никога не проклињите но благосиљајте; ради човечески преданија не остављајте заповеди Божије.' Ово је кротка и блага Христа спаситеља наука."⁵⁹³; ". . . ако је Христјанин, нека ми каже: наука апостола Павла, није ли православна наука, . . ."⁵⁹⁴; "Која је наука православнија и благочестивија од евангелија спаситељева, која уобличава и укорава лицемерне и дуге молитве и постове?"⁵⁹⁵

И Доситеј ревнује старокњижевној философској мисли о томе да је Бог наукодавац и да је сам Бог сама наука коју је потребно вечно проучавати. Да Доситеј у много чему следује старокњижевном мисоном излагању сведоче и следећи редови:

"Богатство најбоље, које Бог може дати људима, јест разум добар."⁵⁹⁶

"Зашто смо друго примили од Бога разум и словесност, разве да се с њима служимо всегда мислећи и расуђујући?"⁵⁹⁷; "Не мислећи, не расуђујући и не чинећи никакова употребљенија богоданог разума и словесности, нити примајући никакав приклад од други учени и просвештени народа, остају за вавек у всеконечном и плача достојном бесловесију."⁵⁹⁸

---

⁵⁸⁹ Исто. 37

⁵⁹⁰ Живот и прикљученија ДИМИТРИЈА ОБРАДОВИЧА, нареченог у калуђерству ДОСИТЕЈА I, У БЕОГРАДУ, штампано у штампарији Краљевине Србије, 1892., стр. 35

⁵⁹¹ Исто. 118

⁵⁹² Исто. 117

⁵⁹³ Исто

⁵⁹⁴ Исто. 114

⁵⁹⁵ Исто

⁵⁹⁶ Избор поучних састава ДОСИТИЈА ОБРАДОВИЋА, БЕОГРАД, штампано у државној штампарији Краљевине Србије, 1904., стр. 14

⁵⁹⁷ Живот и прикљученија ДИМИТРИЈА ОБРАДОВИЧА, нареченог у калуђерству ДОСИТЕЈА I, У БЕОГРАДУ, штампано у штампарији Краљевине Србије, 1892., стр. 115

⁵⁹⁸ Исто. 111, 112

"Ову књигу ко чита са здравим богоданим разумом, и ко њојзи следује, мора доћи к истинском богопознанству; . . ." ⁵⁹⁹; "Само оне похавле достојне наодим, који, познавајући цену богодане слободе ума, само је на добро употребљавају; како у добру постојани, тако и у оном, што познаду за боље и полезније, разумом и словесностију управљајемо, к измењенију, које њиово исправњеније, побољшеније и благополучије узроковати може, готови су." ⁶⁰⁰

Да се и просвећење у коначној Доситејевој објави да утемељити у старокњижевном мишљењу говори следеће:

"О колико смо дужни ми благодарити небесном промислу, што се наодимо међу учени и просвештени народи, а наипаче под управљенијем праведнејшега, премудрога и богопросвештенога владатеља, који ничим не дише, разве љубовију и отеческоју милостију к поданим својим, ништа не жели нити иште, разве опште благополучије народа свога." ⁶⁰¹

Видимо и одмах нам је позната синтагма "богоданог разума", наравно из стихира посвећених сремским Бранковићима од стране Непознатих Крушедолаца из 16. века. И појам "богопросвештени" јесте појам "богопросвећени" који порекло води из списка цара Душана. То су духовна претхођења и основе које и Доситеј користи, и у њему се темељи нешто од старокњижевне мисаоности. Доситеј следује и старокњижевном гносеолошком обрасцу и методу:

"Природна је души човеческој благодарност како год телу диханије; и ово се одовуд познаје. Кад год ми читамо историје неки велики и блажени лица, који нам се чисто чине да ни за што друго нису на ови свет послати били, родили се и поживили, разве на велико добро, сладост, радост и благодејаније свога времена људи, ако су они и на иљаду година пре нас живили, и ми и не познајемо, разве само по имену, а оне, којима су они добро чинили, ни по имену, ништа мање они су нама мили и драги, баш како да смо у њиово време живели, и као да су нами сва она добра учинили, која су они, сам Бог зна коме и коме, сотворили и показали." ⁶⁰²; "Може ли се при читавој памети рећи да је онај живио, који у све време живота нити је душу своју ни Бога познао?" ⁶⁰³; "Чине се као да нешто звече, а сасвим ни најмање што не значе, зато, што је ово изван и против природе, и од стотине једва ће се у једном случити случају, и кад се случи, мора бити, Бог вест за какова, опстојатељства, за невољу и силом." ⁶⁰⁴

"Пређемо преко лондонске фортеце, зовоме Тауер, јошт Бог га знао куд, док једва и једва дођемо у страну града, именујемо Хермитец у дом, нарицајемо Чајне Хауз, то јест

---

⁵⁹⁹ Исто. 80

⁶⁰⁰ Исто. 110

⁶⁰¹ Исто. 112

⁶⁰² Живот и прикљученија ДИМИТРИЈА ОБРАДОВИЧА, нареченог у калуђерству ДОСИТЕЈА II, У БЕОГРАДУ, штампано у штампарији Краљевине Србије, 1892., стр. 4

⁶⁰³ Исто. 59, 60

⁶⁰⁴ Исто. 67, 68

Хинеска Кућа."⁶⁰⁵; "Ова помоћ ако ми дође, исполнићу моје обештеније; ако ли пак не дође, које Бог вест каквим случајем може се догодити, зашто поодавно већ ни писма отуда не имам, а термин, кад је речено било послати, прошао, на ови начин против намеренија мојега мораћу слагати, не смејући упуштати се у дуг, на којега мрзим како на црну смрт."⁶⁰⁶

Појмови као "сам Бог зна", "Бог га знао", "Бог вест" јесу склопови који се издвајају из ових навода. Реч "вест" јесте реч из српскословенског која буквално значи: Знање. Дакле, Бог вест значи Бог зна. Тако да у Доситејевом знанослову није ништа друго него темељ старокњижевне гносеологије и светосавске гносеолошке мреже.

Остаје нам само да видимо како Доситеј схвата начело мудрости и какав је његов однос према Богу:

"Бог јест љубов и за велику љубов своју јест створио све ствари, видиме и невидиме; и поради човека уготовио јест своје царство. Бог јест укоренио у срцу нашем љубов и заповеда нам да чувамо ову љубов чисту, праведну, без сваке мане и порока. Божија јест дшти љубов, која рађа сва добра дела."⁶⁰⁷; "Сам господ Бог јест савршено премудар, а људи, неко у једно су вешти, а други у другоме. Соломон, цар премудри, премудар јест био, ма мудрост мале пчелице и ситнога мрава није могао постигнути."⁶⁰⁸

Видимо да је за Доситеја Бог сама љубав и да је због љубави створен свет, али да је као савршено мудар и сам Извор мудрости и ту је негде и основ Доситејеве философије. Философија произилази из Господа Бога. Бог је мудрост и љубав, има ли православнијег става од овог?

Донекле је тачна тврдња професора Ђорђа Сп. Радојичића да се са Доситејем завршава српска старокњижевност⁶⁰⁹ и има истине у речима Владике Николаја да је Доситеј и Блажени и саблазнитељ. Биће да је то нека двострука природа самог Доситеја, средокраћна.

И нама остаје да дамо своју личну дефиницију Доситеја. Доситеј је био само карика, или боље рећи део карике непрекинутог ланца српског духовног стваралаштва. Видели смо да је за њега православна наука најтачнија и најузвишенија могућа наука, она је суштина сваке науке. И зато је његов наукослов значајан и битан за православну цивилизацију, јер православна наука јесте наука кроз коју све науке настају и из које све науке истичу.

Следећи аутор који је на путу нашег истраживања и проучавања јесте **Алексије Везилић** (1753 – 1792). Он је све своје мисаоне опите преточио у књигу *Кратко написаније о спокојној жизни* и то је све поставио у један песнички облик. Сам почетак

---

⁶⁰⁵ Исто. 115

⁶⁰⁶ Исто. 137, 138

⁶⁰⁷ Избор поучних састава ДОСИТИЈА ОБРАДОВИЋА, БЕОГРАД, штампано у државној штампарији Краљевине Србије, 1904., стр. 6, 7

⁶⁰⁸ Исто. 10

⁶⁰⁹ Ђорђе Сп. Радојичић: РАЗВОЈНИ ЛУК СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ, текстови и коментари, МАТИЦА СРПСКА, 1962, стр. 44

његовог списа говори о самоспознаји. Такав је и један од наслова *О ПОЗНАЊУ СЕБЕ САМОГА*:

"Хвалу јесте дела имати разних
знање наука, у свету потребних
Ко много хвалише не заборавити
  Себе познати.
Добро познати себе јесте велика,
Више свих наука нуждна наука.
Часте сваке од ње зависе
  У њој пак састоје се.
Лако јесте знати планета скитање
Около сунца земље течење
Осталих комета од нас удањених,
  Мора дубину.
Лако је знати дела древна,
Пре ланских векова бивајућа,
Из неколико речи свакога
  Знамо другога.
Но себе сама тешко је познати,
Дела сопствена добро видети
У томе препречује много слепо
  Самољубље."⁶¹⁰

Везилић је кроз себенауку дао и своју слику науке, али и то да се све науке негде крију у себенаучењу, јер некако, споља гледано, све науке и долазе из одређене унутрашњости човекове. Своју теорију Мудрости Везилић, такође, излаже у свом спису:

"Јесте велика наука право говорити,
И у време потребно мудро ћутати,
Имајући дар тај мирно поживети, поштен
  пребивати.
Човеку даде Творац Премудри,
Два уха потребна, језик један
Два ока, много да виде, и слушају
  Мање говоре.
Боље је свагда више слушати,
И више видети, него ли говорити
Ћутање мудро чува човека,

---

⁶¹⁰ Алексије Везилић: Кратко написаније о спокојној жизни, Беч, 1788, стр. 10, 11

Од зла велика."⁶¹¹

Извориште Мудрости у Премудром је Творцу, а Творац кроз тишину ћутања мудрост доноси. Мудрост својим тиховањем негде превасходи науку са њеним говорењем. По Везилићу треба тежити мудрости тиховању. И о разумљу Везилић беседи на један лонгиновски начин:

"Разумних безумље, и Ђаво домаћи
Презиратељ убогих, нарушитељ светиња.
Многи немир рађа, и јесте пак
угодна
Пада боји се, и јесте још дрзотна."⁶¹²

Такође у новом виду на један одређени начин Везилић духовно следује патријарху Пајсију у одређивању негативне науке:

"Завист ђаволска срцем им влада
Зла измишљати лако научава
Да проповеда живот мрзотни
Себи досадни."⁶¹³

Научење зависти ђаволске јесте један нови вид и на један нови начин у једном новом облику саопштена теорија ђаволског научења патријарха Пајсија. Алексије представља и своју теорију сазнања:

"Дужност је човеку себе добро познати.
Добродетељ Богу сваку приписати."⁶¹⁴

"Слабост своју сопствену познати нехотећи
О гордости зашто ниси смирењу подобна!
Смирење човека твори Богу подобна."⁶¹⁵

"Јавно говорити, што она познаје
Добро из лица унутрашњег срца
Која је тако позната самому
Творцу вишњему."⁶¹⁶

---

⁶¹¹ Исто. 78, 79

⁶¹² Исто. 20

⁶¹³ Исто. 25

⁶¹⁴ Исто. 21

⁶¹⁵ Исто. 19

И из свих ових навода видимо да старокњижевни одраз долази до нових видова стваралштва философског, научног, богословског и књижевног. А томе је Везилић велика потврда са својим делом.

Личност која је себе усмерила у правцу наукословног гранања, али и из тог свог наукословља је постигла висока духовна сазерцања јесте **Емануел Јанковић** (1758 – 1792). Његово дело *Физическоје сочиненије* јесте једна врсна јестаственица, наравно за оно време написана. Почетак те Јестаственице има један опширан увод:

"Када поглед пружимо, на оно што у свету видимо, тако примећујемо једно безбројно мноштво твари, које се једна или друге способношћу разликују. На пример: погледајмо сунце, месец, земљу, сијасет звезда и другог."⁶¹⁷

Јанковић прави поделу физичког света, а онда га поставља у једну целину:

"4. Сва тела, можемо у две класе ставити: у тела небесна и у тела земна. У прву класу рачунамо, сунце, месец, звезде и друга тела небесна; а у другу сва она тела која се на земљи налазе. Сва тела свеукупно, небесна и земна, називамо с в е т."⁶¹⁸

Оно што је донекле оригинално у његовој јестаственици јесте физика међуделица, оно што је крајње занимљиво у његовом делу за проучавање:

"8. Свако тело физическо је ишупљикано, тј. она материја из које она састоји се има своје м е ђ у д е л и ц е. Сунђер свакоме је познат, при коме се међуделице телесне најбоље видети могу, јер се ишупљиканост његова најлакше нашим очима указује. Добро испечен хлеб, такође је ишупљикан; и што је хлеб печенији то је више ишупљикан. Ова ишупљикана места, како у хлебу, у сунђеру; такође и у другим телима, називају се међуделице. Код ког су тела међуделице ситније, оно је тело с а б и ј е н и ј е; него оно код ког су међуделице крупније; Самим очима, не можемо при сваком телу међуделице открити (јер што је неко тело сабијеније, то има мање међуделице али врло сабијена тела, имају врло мале међуделице) али кад узмемо м и к р о с к о п, један стаклени Инструмент, који сваку ствар очима нашим неколико хиљада пута већом учини, него ова ствар о себи што је, у помоћ; тако видимо да свако тело своје међуделице има. Колико је ученим људима досад познато, нема таквих тела на свету, која међуделице не би имали. Дијамант (драги камен) је најсабијеније тело, од свију нама досад познатих тела, при којем се такође међуделице кроз микроскоп видети могу. Дакле сва тела имају међуделице."⁶¹⁹

Међуделице или междучастија како их назива Јанковић јесу уствари синоними за микросвет, чак и за атоме. Та новопојмовност у његовој физици јесте нешто што је значајно за наше изражавање физике микрочестица. Делица би била појам који би био шири у објашњењу, него појам атом (недељив), јер би описивала најситнији делић или честицу, али би и описала способност ако и та честица може да се дели. Она би изражавала и део и дељење.

---

⁶¹⁶ Исто. 25

⁶¹⁷ Емануел Јанковић: *Физическоје сочиненије*, Лајпциг 1787, стр. 1

⁶¹⁸ Исто. 3

⁶¹⁹ Исто. 6

Ова његова Физика јесте физика малих система, света чак и унутаратомског. Иако помиње макросистеме већи део ове физике је посвећен проучавању микросистема. Јанковић покушава да докаже присуство међуделица и у води⁶²⁰ и у другим тварима.

Али да он своја физичке сагледавања посматра кроз закључке Творца то није ништа необично за његов рад:

"6. Ко на промену небесних и земаљских тела, њихову уредбу између себе посматрати може, а да се не увери да све ове ствари саздатеља тј. Бога за уздизатеља имају. Ко се сме усудити, најмањом сумњом о овом, свој разум болесним и нездравим учинити? Ко сме дрзнути се и помислити, да је све ово само од себе произашло? Ко је други у састављању, него свемогући Бог, овако велики, премудро и премудром уредбом основани свет саздао? Примећене најразличније промене у свету, показују нам свевисоку мудрост Творца нашег, Бога истинитог и управитеља свој твари."⁶²¹

"9. Оволико знати надлежи свакоме, који је рад у следећем уверити се и једну пробу премудре божаствене уредбе у свету познати и тада свога Творца хвалити."⁶²²

"18. Не може се догодити, да ко од нас стане размишљати, зашто је свемудри наш Творац толику воду нашој земљи даровао, и на какву потребу је тако велико множество воде на земљи, и не били корисно било, да је мање воде било."

"19. Ми видимо да на нашој земљи, у садашња времена и у обичној години сувшна киша не пада. Не могу се опоменути ниједног лета, мојих година, које сам у Новом Саду провео, у којима не бисмо у нашој цркви мољења нашем Творцу, кише ради приносили. Сећам се да смо кад и врло мокрих година имали али врло ретко, али зато су опет следеће године сушне биле. Из овог видимо, да ако бисмо мање кише имали, одвећ велика суша морала би бити; а будући да смо видели да сва киша која на земљу пада из мора и других земних вода долази, зато је морало раширење воде на земљи овако велико бити; јер да је мање воде на земљи не би се потребни део у ваздух развити могао, и тада бисмо морали одвећ велику сушу на земљи имати."⁶²³

Разумемо да је Јанковића интересовало присуство међуделица у свему, па и у води тако да је своја истраживања покретао према води, али у свему је указивао на деловање Творца и његове силе. Тако и молитва у Цркви за кишу за њега није ништа друго него део тог природног процеса који је Бог већ устројио, а у коме човек као биће природе само то све спроводи по налогу Творца. Та богоуређеност света јесте једна од главних показатеља у физици Јанковићевој. Тако он свакој ствари налази смисао, значење и улогу:

"5. Свако тело има своју корист. Сунце даје светлост нашој земљи и греје је; пролеће, лето, јесен и зима такође, од разног удаљења земље од сунца зависе. Месец обасјава нас, али ноћу Звезде украшавају небо, и служе за одржање уредбе у свету. Земља је наша подножије на којој живимо ми и друга зверад и на којој трава и друга тела се налазе, од којих неке за живљење употребљавамо и много пута разорење нашег здравља,

---

⁶²⁰ Исто. 7, 8

⁶²¹ Исто. 5

⁶²² Исто. 6

⁶²³ Исто. 16, 17

кроз њихову помоћ опет у право и здраво састајање приводимо. Могао бих сам понаособ сваког тела корист описати, када би сам за потребно држао, и када би то мом намерењу, при писању ових неколико листа умерено било; ја сам само показати хтео, да ниједно тело није без користи на свету."⁶²⁴

Све твари имају у себи смисао Творца и сам Јанковић сматра да би се могла свакој ствари пронаћи улога коју јој је наменио Бог. Што се тиче тог старокњижевног одраза препознајемо га код Јанковића у појму "свемудри Творац", а тај појам био је један од кључних у мисаоном процесу патријарха Пајсија. Јанковићев наукослов у многим деловима јестаственичне науке је направио продор, баш кроз теоријско излагање о међуделицама (междучастијама), а све опет сагледавано кроз једно Божје смотрење.

Григорије Трлајић (1766 – 1811), иако није писао много, он је кроз поему посвећену Јовану Рајићу почео да даје један минималан историјско – философски преглед, али и да утемељује схватање философије у нововековном облику кроз опис личности архимандрита Јована Рајића. Јован Рајић је, по Трлајићу, нововековни пример и образац, архетип философа код Срба. Он је та философска личност број један.

"Венац бесмрћа над мудру главу
РАЈИЋА свехвалног венчајемо славу."⁶²⁵

"Слушате што Мудрина овде говори
Како ли пак све дело оценити нам вели . . ."⁶²⁶

"Цело састојање, свеже његовог збитија
Као деписац, Љубомудрац, битија, . . ."⁶²⁷

"Божаственог РАЈИЋА деписца паједнога,
Раздератеља завесе мрака нама толико вреднога!
Ти пак благородни, нежни Родољупче
Животом, срцем и делом благи Мудрољупче!"⁶²⁸

И са Трлајићем имамо једну философску ауторекфлексију, једно философско самосагледавање, осврт према философском стваралаштву осамнаестог века. Дајући један философски опис архимандрита Рајића он је заправо започео нововековни историјско – философски преглед, али и једну философску интроспекцију у српском културном обрасцу у једној нововековној варијанти. То самопосматрање је утолико величанствено

---

⁶²⁴ Исто. 3, 4

⁶²⁵ Григорије Трлајић: Славопение в жертву обштаго благодаренија пречестњејшему господину архимандриту Рајићу, Беч 1794, стр. 2

⁶²⁶ Исто

⁶²⁷ Исто. 3

⁶²⁸ Исто. 4

што није чекало пола века или век да се појави, него у самом том веку, унутар њега врши над ликом и делом једне значајне философске личности једно интелектуално сагледавање. И једно културолошко самосагледавање.

Личност **Атанасија Стојковића** (1773 – 1832) је свестрана у сваком погледу. Философ, физичар, књижевник, професор на универзитету у Харкову. Његово дело је огромно и преобимно. Сама његова *Фисика* има негде око хиљаду страна. Ми ћемо извући неке његове исказе из његовог преобимног дела која нам могу помоћи да се са Стојковићевим духовним стваралаштвом што боље упознамо. Стојковић пише: "Ми следствено предпостављамо мора бити такво *Сушество* које нам ове законе зарад разума даје; које по њима дела наша суди и сходно награђује – дакле претпоставити морамо *Законодавца – Судију – Господа свег јестаства, Бога.*"⁶²⁹; "Ово сушество мора бити свесавршено и високо, мора бити – *Бог*. Бог је истина – у Богу је истина – од Бога исходи истина – и само луче његове у наше умове тако долазе, као што луче Сунца вештаственог на тело наше и на друга тела падају. Истина није ништа, ако нема ко, ко је мисли. ако нема шта у чему она основу своју има, а како би могло бити основање истини вечној непрмерној, истину бесконачно развија такође вечно, непрмерно, бесконачно развија *Бог.*"⁶³⁰; "Разум наш да би уделотворио себи за моћи све јестаство расуђивању свом подвргнути, мора узети коначност или крај свег саздања: то јест: мора претпоставити једно Сушество, које је изван овог јестаственог ланца, и од којег овај сав ланац зависи: то јест *Богу*."

Као што поимање разума у Богу уделотворење и крај свој налази, тако исто и блажена срца чувствувања у истом сушеству утешење своје обраћа, и у оно, као у источник свој враћа се. Мисао на *Бога* нас у напасти, беди и противности ободрује: она наш дух надом укрепљује; она нам у трпљењу за прибежиште служи."⁶³¹

"Човек има два дела, тело и дух. *Телом* је он *сушество чувствено, духом сушество умно*. Телом припада јестаству нас окружујућем: *духом* јест више њега узвишен. Телом је привезан за земљу: духом се граничи до Божества."⁶³²

Овде имамо пред собом моћ философског расуђивања Атанасија Стојковића. Поред тог философског представљења у коме се у скривеној потенцији већ налазе неке научне опсервације, ми ћемо указати и на тај наукасловни део његове личности: "Ја тражим сразмерје, којим си Ти цели овај света ланац премудро свезао; при честицама саздања твога стојим, смелим оком то расуђујем, и свуда налазим величество, премудрост и силу твоју – О Ти невидљиво Сушество! које си над милион милиона светова, силни Престо твој положио, Творче и Оче! целог света, уразуми дух наш, да би ми расуђујући дела

---

⁶²⁹ Атанасије Стојковић: Кандор или откровение египетских таин, В Славено – Сербској Печатни К. Всеучилишта Пештанскога, Будим, 1800, стр. 66

⁶³⁰ Исто. 67

⁶³¹ Исто. 68

⁶³² Исто. 77

твоја, свуд налазили савршенства твоја, и на сваком месту Тебе гледали."⁶³³; "Како је милостив Творац наш који нам је ноћ светлом Луне осветлио, и у милионе милиона звезда знаке љубави своје ка нама открио."⁶³⁴; "Бог је премудро Сушество, он је имао с безбројним оним звездама без сумње и друга намеренија премудрости и силе своје; не само та, да би оне нама светлиле. Он је сваку ствар на многа намеренија сатворио."⁶³⁵; "Ова корисна дела Божјег свемогућства, јесу: сунце, земља, месец и звезде."⁶³⁶

"Сва прикључења у целом јестаству уређује и управља бдића над творевином Промисао."⁶³⁷; "У њој плива материја Електрическа и Магнетска. Она јест од Бога тако установљена, да ми безбројна од туда благоданија имамо."⁶³⁸

После овог наукословног излагања, које је, иако делује обимно, јесте само парченце Стојковићевог науко слова, бацићемо поглед на његову гносеологију. И то ће бити само делић његовог знанословног излагања:

"Прво и силно средство сујеверја избавити се, јесте право и срдечно познање закона Христова. Овај закон представља нам Бога, као нашег оца, који чеда своја љуби и њих од сваке беде чува. Овај закон нас учи, да је Бог саздатељ, управитељ и промислитељ целог света. Њему су све силе јестаства подложне, ништа без свете његове воље на свету бити не може: Он судбинама човечанским управља; Он даје живот и смрт, Он даје напредак: Он сам власт има попустити, да ми у какво нечестије паднемо. Ово знајући како би се ја у Божјем сздању могао страшити од ђавола и од авети?"⁶³⁹

Можемо слободно повући паралеле са гносеологијом старокњижевно – философског типа. Познање закона Христова, јесте учење о Богу које нам открива да познајући Богоделање у свету ми познајемо и упознајемо Бога, а када дођемо до те спознаје ми уствари видимо да је Бог онај који све зна и без кога ништа не бива.

После свих ових обилних навода који су, као што рекосмо, само парченце у огромном опусу Атанасија Стојковића, а који су за нас заиста пуноћа мудрости, знања и науке и на основу којих смо колико – толико препознали траг стваралачке личности Атанасија Стојковића, можемо рећи да је пред нам једна личност која је узор философичности, научности и знања осамнаестовековног духовног тока.

Павле Соларић (1779 – 1821) ученик Доситеја Обрадовића и његов верни следбеник тражио је свој духовни израз у једном научном гранању и то у пољу географије највише. Писао је и песме и правео и књижевне искораке. Прво ћемо представити неке од

---

⁶³³ Атанасије Стојковић: Фисика – простим језиком писана за род Славено – Сербски. Част 1, А. Стојковић, Будим, 1801, стр. 74

⁶³⁴ Исто. 76

⁶³⁵ Исто

⁶³⁶ Исто. 77

⁶³⁷ Атанасије Стојковић: Фисика – простим језиком писана за род Славено – Сербски. Част 3, А. Стојковић, Будим, 1803, стр. 71

⁶³⁸ Атанасије Стојковић: Фисика – простим језиком писана за род Славено – Сербски. Част 2, А. Стојковић, Будим, 1802, стр. 216

⁶³⁹ Атанасије Стојковић: Фисика – простим језиком писана за род Славено – Сербски. Част 3, А. Стојковић, Будим, 1803, стр. 265, 266

његових исказа из његовог наукословља. Иако је писао географију он је кроз свој рад применио и неке друге научне дисциплине, а и астрономију која се и данас излаже у склопу предмета Географије у школама.

"Услови врхова јесу равни, тј. угао оштри (Л. 10.) о, илити АДГ јесте колико угао оштри с, илити ВДГ.

Доказ. $о + Д = 180$ степени; тј. угао оштри о, и угао тупи Д, имају заједно за меру 180 степени, јер су суседни; што смо малопре видели. $Д + с = 180$ степени, тј. угао тупи Д, и угао оштри, имају за меру, илити равни јесу 180 степени; јер су такође суседни. Дакле

$$о + Д = Д + с, \dots$$
⁶⁴⁰

Видимо примере математичко – геометријских прорачуна. Следеће што ће нас заинтересовати јесте једно астрономско сагледавање Соларића:

"Звездочитачи предузимају по видљивом Небу, илити прозрочну ову Васељене плаветну пучину, као један прекомерни шупљи круг. У средину овог круга полажу, као у величанствени двор, наше у круг блистајуће Сунце. Потом проводе умно од севера, кроз средину Сунца, преко свега кроз светског круга ка југу праву црту, коју *Осом* називају *Света*, око које се (на једном месту) у самој твари наше у 25 ½ дана обрће Сунце."⁶⁴¹

Из свих ових примера ми се полако приближавамо Соларићевом закључивању у његовом *Предсловију* за ову књигу у којој даје духовну пуноћу за ове научне облике овде изнесене:

"Љубав и пријатељство јесу први основни закони, који кроз све одушевљено, а и бездушно, владају природом. Њима тако последује трудољубиви мрав и благословена пчела, као и полусвесни слон и богомудри човек, њих не мање мотри у сунчаној лучи пливајући трун, него преко и небесних пучина околездећи четворомесечни Јупитер. Сваком свој особити повод и одмор, но свима свеукупна непромашива крајња велика кончина; доста, ово је неразпојими ланац Васељене, са којим кадкад само, ко би игда и помислио? смешно – безумље потреса."⁶⁴²

Један, заиста, целовит наукослов од мрава до звезда, цео ланац Васионе. Ту је и старокњижевни облик: богомудри човек. И на тај начин на два места, у једном другом делу, Соларић богомудро поентира: "Г. Обрадовић узнамерио је био, што смо рекли, делати; али непријатељства, свагда Србима опака прекршила су великих намера испуњење! Човек предлаже, а Бог располаже."⁶⁴³; "Како год буде из њихових борења, битке боље од пређашњих, судбина Народа Србскога: надајмо се на Господа силе, не малаксајмо, и биће."

У коначним својим закључцима Соларић увиђа прст Господњи у догађајима и тај прст види на догађајима целокупног ланца Васељене, али и на страдању српског народа. Тако да сви ови примери имају у себи тај врхунски домет богомудрог прста Господњег у делима Павла Соларића.

⁶⁴⁰ Павле Соларић: Кључић у моје Земљописаније, Венеција 1804, стр. 24, 25

⁶⁴¹ Исто. 60

⁶⁴² Исто. 5

⁶⁴³ Павле Соларић: Поминак књижески о славно – сербском у Млетаках печатанију, Венеција 1810, стр. 62

И последњи кога ћемо на један симболичан начин поменути јесте **Свети Петар Цетињски** (1748 – 1830). Похвално је ово поглавље завршити са једним светитељем и писцем осамнаестог века, учитељем великог Његоша – пустињака Цетињског. И похвално је поглавље завршити на симболични начин његовим беседничким порукама:

"Пак најпре свему народу чиним аманет и самосилнијем Богом свега свијета Творцем и свом силом небесном . . ." ⁶⁴⁴

---

⁶⁴⁴ Свети Петар Цетињски: Тестамент светог Петра, Пројекат Растко. орг

2) Ново доба и нови узлети осврћу се увек према старим подвизима

Ово поглавље нас доводи прелазно у XIX век који је сам по себи био једна експлозија стваралаштва унутар саме експлозије стваралаштва у српском тровековљу (18, 19 и 20 века). Историјско – философски преглед који ћемо направити у овом поглављу биће само један прах, честица прашине од читавог тог стваралачког узлета деветнаестог века. То је век Устанка, Ослобођења, Сна свих пређашњих векова турског ропства. Са тим устаничким полетом расцветала се сва снага стваралачког генија, његова моћ.

И први у овом прегледу биће свагда помињани **Вук Стефановић Караџић** (1787 – 1864). На почетку је упутно рећи да Вук није баш "неписмени говедар", како су одређени његови непријатељи умели да га називају. Сам Вук је говорио да не памти када није знао да чита и пише, што није чудно код посебно надарене деце која науче да читају и пишу још са три, па и две године. Прве облике школовања стекао је код рођака Јефте Савића Чотрића, а касније у једној школи у Лозници која је основана после олакшица и повластица које је после Кочине Крајине обезбедио Хаци Мустафа – паша. И ту школу је водио један Вуков рођак. Главно, ипак, школовање стекао је код архимандрита трношког Стефана Јовановића који је Вуку давао да чита *Србљаке*, службе српским светитељима и просветитељима у којима се Вук, можда, по први пут сусрео са српским старокњижевним наслеђем.

Свој поглед на свет изнео је у чувеном поглављу *О писму* које је написао у склопу Првог Српског Буквара из 1827. године. У њему Вук каже:

" Што су гођ људи на овоме свијету измислили, ништа се не може испоредити с п и с м о м. Пријатељу или знанцу своме, који је на далеко преко бијелог свијета, послати мисли своје на комаду артије; читати, што су други писали прије двије иљаде година, и на писати, да могу други послити неколико иљада година читати; то је наука, која ум љуцки готово превазилази, и могло би се рећи, да је онај, који је први њу измислио, био више Бог, него човек. Писмо је отворило пут уму љуцкоме, да се приближи к Богу по могућству своме. Оно је измишљено, од прилике, прије четири иљаде година; и послити свога тешкога и чуднога постања тако је ласно постало, да данас на свијету нема никаква заната лакшега од њега; и тако се по свијету размложило, да данас у Европи има народа, у којима нема човека, да не зна читати и писати. Срби су овај дар Божиј примили тек са законом ришћанским, прије иљаду година; и прем да се у нашим народним пјесмама врло често књиге пишу и уче, опет су у народу нашем још врло ријетки људи који знаду читати и писати! Што Срби још слабо почињу књигу учити, и што је још сва Српска књига у читању часловца и псалтира, томе је криво много којешта; али што многи учи по двије и по три године читати, па опет не може да научи, него остане с в р з и с л о в о, томе су само криви буквари и учитељи. Савки прави и паметни родољубац мора желети, да се у нас буквари начине и школе уреде према данашњем вијеку; а онаке родољупце, који, 'имајући ревност, но не по разуму', вичу, да се ништа не поправља, него све да остаје по

старом обичају, онаке велим, ваља сажаљевати, и молити се Богу, да би ји опаметио и на прави пут извео. То је највећа разлика између човека паметна, и између простака, што паметан човек једнако жели и труди се, да што б о љ е научи или измисли, и да он буде паметнији од својије стари, а његова ђеца од њега; простак пак све је рад, да остане, као што су му и стари били, а његова ђеца, као и он што је. Какав би јадан и жалостан род љуцки и овај свијет био, да су сви људи остајали онаки, као што су и њиови стари били! Бог је само безумним животињама усудио, да остају до вијека, као што су им стари били; а човека је одредио, да се једнако учи, и све нараштај од нараштаја паметнији да постаје. Што се гођ људи по овој наредби Божјој већма труде и напредују, то све срећнији и славнији постају, а што се гођ већма лијене и задржавају, то наличнији на звериње остају. Тако су пред нама измакли Енглези и Французи, и многи други народи Европејски; тако су иза нас заостали многи дивљаци по Африци и Америци, који и данас живе голи по шумама и једу љуцко месо.

Да не узмемо за углед народе други закона и племена, но ево Руса, који су с нама једнога закона и племена."⁶⁴⁵

Пре свега за Вука је Писмо наука, и то прва наука, баш зато што све што човек смисли, открије или истражи он то записује и кроз писмо излаже, па и у савременом смислу имамо видео – записе, а и информација је једна врста записа. Тако да Вук из Писма изграђује и једну врсту онтологије. Све се ставља у запис. А само писмо јесте наука која је Божји дар и наредба Божја. Зато је писмо првобитни наукослов.

Вук је, а то смо напоменули и у уводном поглављу ове тематске целине, извршио једну философску ауторефлексију, слично Трлајићу само ширег захвата. Он је то самопосматрање усмерио према старокњижевном захватању у својим Примјерима и у свом Ријечнику, и у поглављу Почетка описанија српских намастира. Али поред те архивске и антологијске стране, он је то учинио и са гносеолошко – интелектуалне стране. И његова гносеологија има у себи старокњижевно – мисаони одраз. Неки примери су крајње очигледни: "Он је врло поштен човек, него је стар и слаб; богзна хоће ли изићи из ове зиме."⁶⁴⁶; "А Стојк. не служи код Колегије иностраних дјела, зато га они (готово) и не познају; тако бог свети зна кад ће му писмо ваше доћи."⁶⁴⁷; "А за нама богзна шта је још говорио!"⁶⁴⁸

"Ако ћете ви слушати моје личне непријатеље, којекаке лаже и варалице који Србију љубе као свиња поток у коме има доста жира и воде, онда сам ја ништа; ако ли послушате шта бестрасни свет о мени и о мојим заслугама мисли и говори, и ако сами о том бестрасно промислите, онда ћете морати доћи на ове мисли: да Правитељство српско може потрошити на своје питомце по Европи богзна колико на стотина хиљада талира док приуготови једног да учини што онакво као што сам ја учинио; и зато да би правије и правичније било да ме оно запита: *колико ми још новаца треба* да бих по дојакошњем

⁶⁴⁵ Вук Стеф. Караџић: Први Српски Буквар, у Бечу, у штампарији Јерменског намстира, 1827, стр. 1, 2

⁶⁴⁶ Вук Стеф. Караџић: Писма, Матица Српска – СКЗ, Нови Сад – Београд, 1969, стр. 51

⁶⁴⁷ Исто. 61

⁶⁴⁸ Исто. 112

начину своје и више што учинити могао, него да ми укида пензију без које живети не могу."⁶⁴⁹; "А осим тога, ја се бојим да Грујић не буде калуђер сувише: да је он митрополит или владика, бог зна да ли би казао, као што говори митрополит и Живковић, 'да се на забрањује људима у капуту свето писмо преводити'; или би рекао, као што је Мушицки, још кад је архимандрит био, мени у очи говорио: *да се светиња гнуша светскијех руку*."⁶⁵⁰; "Откако сам ја посатао српски списатељ, богзна колико сам пута бивао у много *и много* горем стању него што си ти сад, пак се опет нијесам дао поплашити и од посла својега отјерати."⁶⁵¹; "Он се не би ни ослањао на саме пренумеранте, нити би њих чекао, него би књиге штампао и онако: зашто пренумерација свакојако мора престати, као и у сваком народу: јер готово сваки човек воли књигу скупље платити кад је види, него ли дати новце унапредак па чекати богзна које вријеме (а особито кад се људи преваре неколико пута); . . ."⁶⁵²

"Највишим официрима по граници лакше се може опростити што су за народ свој слабо марили, јер су они *царске слуге*, које су данас оvdје а сутра богзна гдје, а уз то опажали су да им кашто смета напретку што су Срби; зато су гдјекоји вичући на своју подручну браћу гледали да се удворе Нијемцима, те је тога ради бивало да су људи наши у мјесту своје вољели официра макар од ког другог народа него Србина."⁶⁵³; "По ријечима мојима у предговору к другој књижици нашијех народнијех пјесама (у Бечу 1815) могао би сватко помислити да је Мушицки скупио и мени дао богзна колико нашијех народнијех пјесама, а ја сам послѣ у предговору к четвртој књизи (у Бечу 1833) за живота његова показао да ми није дао више 3 – 4 пјесме, које су тако рђаве да их нијесам могао штампати осим оне о Донаверту (у *Даници* за годину 1826)."⁶⁵⁴; "Па и онде гдје мисли да мене богзна како срамоти, опет лаже на своју срамоту, нпр. корећи ме што сам казао да Срби који су се родили и научили у аустријским државама не могу у народу имати правога поверења, . . ."⁶⁵⁵; "Бог један зна како ће се оне уопће примити и какав ће плод донијети."⁶⁵⁶; "Богзна каквијех узрока ради."⁶⁵⁷

" Тако је дакле *Ивана Кнежеввића* већ одавно поћерала срећа, као многе поштене и знамените људе на овом свијету. – Он је у Сријему, прошавшије године био сиромашнији, него ико у његовој кнежевини; а бог зна, и сад како живи, али *Ристос Господ*, кад стане свакоме плаћати по своје ћелу, платиће и њему за сва добра, што је коме починио, и накнадиће му за све муке, што је поднијо на овом свијету, а народ Српски, докле гођ

---

⁶⁴⁹ Исто. 178

⁶⁵⁰ Исто. 195

⁶⁵¹ Исто. 214

⁶⁵² Вук Стеф. Карацић: Критике и полемике, Матица Српска – СКЗ, Нови Сад – Београд, 1969, стр. 133

⁶⁵³ Исто. 167

⁶⁵⁴ Исто. 186, 187

⁶⁵⁵ Исто. 251

⁶⁵⁶ Исто. 256

⁶⁵⁷ Исто. 272

својим језиком узговори, пјеваће му име, и с највећим поштовањем и благодарности опомињаће га се."⁶⁵⁸

Из ове обимно наведене грађе издваја се појам "богзна". Као да је тај реченични склоп са Вуком срастао у једно. До тад као да се појам: богзна у свим претходним српским текстовима користио одвојено. Сједињујући Вук је овај појам подигао, кроз језичку синтезу, на један виши степен. Знање се изједначило са самим Богом тј. по овој синтетизацији Бог је знање и знање је сам Бог. Вук то *богзна* умеће и у најситније и наизглед најбезначајније животне догађаје и ствари, јер богзна јесте свеприсутно начело са којим и када не знамо знамо да богзна. И у овој богзнањској гносеологији вуковској видимо призвук и одјек старокњижевног умовања. Видимо ту философско – гносеолошку ауторефлексију. Негде, слично и Доситеју, Вук прави ауторефлексију и према старокњижевном схватању разума: "Само вас молим (ваше части и славе ради) да не гледате на којекакве магарце, него да радите онако као што би се допало ученим људима (нпр. *Ајхорну* и *Хердери* и остали онаковим); зашто видите да свој *богодани ум забадава чините рабом*."⁶⁵⁹ Присутност дефинисања разума или ума на начин како су то чинили Непознати Крушедолци код Вука је више него очигледан. Тако и на један народски начин Вук одређује појам – догма: "Ако сте ви од срца ради, као и што у овом писму пишете, *да ја сијечем како ме бог учи*, онда не треба да ме питате шта ћу дато зашто, него да купујете за мој рачун као што бисте за себе и управо да ми јављате пошто сте што купили, као што сте ми у више писама обећавали; али кад ви мени овако пишете и радите, онда ја нити имам што сјећи, нити могу имати радости да вама учиним што мило."⁶⁶⁰

Ако се то повеже са његовим излагањем *О Писму* у коме Вук каже "то је наука" коју је "измислио више Бог него човек", значи, Божја наука која се повезује са "бог учи", тиме се добија, на један пристојно – народни начин, дефиниција догме (науке или учења). Богоучење и богонаука враћа нас опет на старокњижевну мисаону ревалоризацију коју у својим интелектуалним излагањима обнавља Вук.

Вук и философију и мудрост схвата на један народно и јеванђелски начин: "Али би опет много лакше могао учинити господар Милош Обреновић у Србији или Петровић у Црној Гори: зашто је овђе њива зарасла у коров, па треба много труда и времена док се окрчи и очисти за право сјеме; а онђе је њива чиста: само потребује *мудрих* и *поштених* посленика да посију *чисто* и *здрави* сјеме."⁶⁶¹

Вук обнавља и хагиографски стил писања са својим радом *Житија знатних Србаља у Србији нашег времена*.

Апсорбујући све ово духовно старокњижевно наслеђе: богзнанослова, божје науке и божјег учења кроз Писмо, обнове животописа, Вуком се дошло до језичког преображаја и тиме се удахнуо нови живот српској култури. Окрећући се староподвижничком духовном стваралаштву дошло се до нових узлета, а Вук је први пример таквог једног

⁶⁵⁸ Вук Стеф. Караџић: Описаније Србије, Београд :БИГЗ, 1989, стр. 221

⁶⁵⁹ Вук Стеф. Караџић: Писма, Матица Српска – СКЗ, Нови Сад – Београд, 1969, стр. 62

⁶⁶⁰ Исто. 237, 238

⁶⁶¹ Вук Стеф. Караџић: Критике и полемике, Матица Српска – СКЗ, Нови Сад – Београд, 1969, стр. 132, 133

новог полета коме су одскачна даска били стари подвизи старокњижевне мисли и народне умотворине.

Следујући Вуку на историјској сцени појавио се **Петар II Петровић Његош** (1813 – 1851), творац савремене националне идеје оличене у појму: Српство, највећи геније словенског света, онај који се уздигао духом над милионима, онај у коме су песма и мудрост постале једно, песник – философ сличан у томе Давиду и Соломону. У својој песничко – философској синтези постигао је најузвишенија сазерцања. Његова мисао се највише сажима у две строфе из његова два спева *Горског Вијенца* и *Лажног Цара Шћепана Малог*:

"Боже драги, који све управљаш,
који сједиш на престол небесни
те могућим зажижеш погледом
сва свијетла кола у простору;
ти, који си развија прашину
испод твога трона свијетлога
и назва је твојим мировима,
те си прашак сваки оживио,
насија га умнијем сјеменом;
ти, те књигу држиш миробитну,
у коју су судбе уписате
мировима и умним тварима,
који си се милосно склонио
дјејателне оживит членове
малом мраву ка гордоме лафу, —
проведри ми више Горе Црне,
уклон' од ње муње и громове
и смућени облак градоносни!
Да, нијесу ни криви толико;
премама их невјера на вјеру,
улови их у мрежу ђавољу.
Што је човјек? Ка слабо живинче?"⁶⁶²

Такво скоро истоветно песничко расуђивање Његош представља и у Шћепану Малом:

" Боже драги, на свему ти хвала,
какве власти дарова ђаволу!
Ма ако смо за грех прађедовски

---

⁶⁶² Петар II Петровић Његош: Горски Вијенац – Луча Микрокозма, ПРОСВЕТА, Београд, 1982, стр. 42

закривили да се измучимо,
ма нијесмо да се истражимо.
Јер ако се листом истражимо,
ко ће ти се за гријех кајати
који паде на српско кољено?
Ко ли ће ти уживат милости
кад се једном на Србе смилујеш?"⁶⁶³

У свим овим стиховим сагледавамо снисхођење Божје силе, стварање светова, улазак у природне и историјске догађаје, национални план и програм, спуштање у ђаволску раван присутну у свим претходним догађањима. У првој строфи почетак је сличан као и онај навод Атанасија Стојковића из прве Фисике са стране 74. Појам "у мрежу ђавољу" има свог основа у старокњижевним мисаоним процесима. Ова синтагма се појављује код архиепископа Данила.⁶⁶⁴ Она се појављује и код историјског владике Данила⁶⁶⁵, а коначно те речи смо видели и код Његошевог владике Данила. Да је Његош примао те емисије старокњижевних таласа сведоче и следећи стихови:

"Виђи посла цара опакога,
кога ђаво о свачему учи:
'Црну Гору покорит не могу
ма никако да је сасвим моја;
с њима треба овако радити...'
Па им поче демонски месија
лажне вјере пружат посланице"⁶⁶⁶

У овом песничком пољу Његош обнавља философију ђаволског научења од патријарха Пајсија. Тај талас ђаволаког наука и Пајсије као духовни отац и Његош као духовни син виде у турској сили и царевини. Његош је, поред песничко – философских и богословских, имао и прегршт наукословних исказа. За ову прилику издвојићемо један:

"Архангеле ума високога,
ка дух један довољно се дижеш
и чест твоме чиниш створитељу,

---

⁶⁶³ Петар II Петровић Његош: ЛАЖНИ ЦАР ШЋЕПАН МАЛИ – ПИСМА, Матица Српска – СКЗ, Нови Сад – Београд, 1969, стр. 31

⁶⁶⁴ Данило Други: Животи краљева и архиепископа српких – Службе, Просвета – Српска књижевна задруга, Београд 1988., стр. 102

⁶⁶⁵ Владика Данило: Ванредном провидуру Антонију Бембу 13. I 1730., Оригинал писан руком владике Данила. ИАК, фонд УП 49 (1728 – 1730, бр. 331).

⁶⁶⁶ Петар II Петровић Његош: Горски Вијенац – Луча Микрокозма, ПРОСВЕТА, Београд, 1982, стр. 15

- могући му творац одговара -
ал' простора не знаш значеније:
простор мраках и простор свјетлости
које умом твојим воображаш -
да се ц'јела ова два простора
у шар један зраках свијетлијех
преобрате и правилно слију,

и шар овај да се пружи право
у најтању што мож постић жицу
преко равни ужасна простора, -
овај простор што би ова жица
са танчином св'јетлом проникнула
у простору оном ужасноме,
кога краје ја један постижем,
би ти био само једна точка!
Ум је само један без границе,
сви су други кратковидни уми."⁶⁶⁷

Код Његоша оно што је за све остале бесконачност простора за самог Творца то је један тачка. И сам песник уздижући се до песништва Богодароване науке открива да оно што је бесконачност, да је то у исто време и једна тачка, једна честица. Ово нам сведочи колико је дубокопродирнуће научно сагледавање Његошево. До божанске тачности.

И за Његоша не може важити да је био неук, како се обично, као и за Вука говори. Његови учитељи били су свети Петар Цетињски, његов стриц, а видели смо колико је велика мудрост била светога Петра само у једној синтагми, други његов учитељ био је песник Сима Милутиновић – Сарајлија који га је упутио у песничке просторе. Трећи учитељ, могли бисмо тако рећи, био би Вук који му је указао на ту народну десетерачку традицију.

Са ова два мудросписца, са Вуком и Његошем, ударају се темељи једној савременој КФБН-синтетизацији са којом долази једно мноштво духовних радника, на свим духовним пољима и у свим духовним гранањима. Они су отворили врата новим ствралачким силама српског духа. А видели смо да та нова отварања имају у себи семена старокњижевних облика која се непрестано преображавају из славе у славу.

Улазећи сада у наукословна гранања долазимо до оних науколоваца који су у новим условима покренули нове наукословне силе, непрестано се осврћући и према другим духовним пољима. Први од тих деветнаестовековних науколоваца јесте **Јосиф Панчић** (1814 – 1888), највише се прославио у пољу ботанике, у истраживању биљног света. Открио је чувену ендемску врсту дрвећа *Панчићеву оморику*. Он је као један

---

⁶⁶⁷ Исто. 172

свеобухватни научник имао један свезнадарски приступ науци. У свом излагању о злату он каже:

"Човек, као члан у огромном ланцу природних ствари на свету, стоји у свакојакој свези са свим тим стварима. Од гдекојих зависи у толикој мери да би му без њих живот на земљи био немогућан, друге служе на олакшицу живота његову, неке су одмена немоћи његовој, многе га блаже, нема ниједне која се не би по било којој особини својој душевне његове или телесне стране у овој прилици дотакла, која му не би била потребна, корисна, потребна или шкодљива била."⁶⁶⁸

Панчић и сам кроз један полихисторо – полиматски начин у пољу науке успоставља и онај облик богзнанослова који је у савремености утемељио Вук, а који има свој траг у старокњижевној мисли: "И у та нова Елдорада, чим су се прочула, нагрнуо је из близа и далека нови свет, што је жељан да се олако обогати, и тамо је за њих било мало среће, за многога пропасти, а за већину свакојаких невоља, којих обично допадају све нове насеобине и већином људи, који се ван завичаја свога Бог зна каквој срећи надају."⁶⁶⁹; "Кад је наш народ, пошто се ослободио, пошао да из темља своју државну зграду подиже, имао је пуно посла док је најмио и оно што му је од најпрече потребе било, да ту нову зграду како ваља уреди; а да је народ располагао још од почетка Бог зна којим материјалним средствима, није било људи, којима би био могао да повери настављање за школу дорасле младежи."⁶⁷⁰; "Из прва је ово оруђе било па све грубо истесано ударцима ког другог тврђег камена и мало је што наличило на наше данашње ножеве, секире, пијукe, тестере и др., пак и ако је било већ доста практички удешено, није било Бог зна како наручно, није имало особитих држаља и ушака, већ се морало углављивати у процепе или натицати на дрвене мотке и утврђивати личином."⁶⁷¹

Панчић умеће у своје погледе тај богзнанословни моменат баш зато што на један особен начин жели да означи утоку свих знања која је истовремено и њихов извор. Од најмањег до највећег. Сва знања увиру и извиру из богзнанослова.

У својим наукасловним расуђивањима која су тачна, прецизна и јасна Панчићу као да се истрагао из срца узвик:

"А на кога чега све то него на вас, млада браћо, који сте се наукама посветила? Прионите оном живости која је вашој срећној доби урођена, да време које вам је измерено што бољма употребите! Учите све што вам прилика донесе, а најбоље проучавајте своју лепу постојбину!"⁶⁷²; "Чим будете боље познавали све оно, што се на људе и земљу, која вас је родила односи, тиме ћете умети боље да примите оно, чему се у школама или из књига научите, тиме ћете зрелије моћи да судите, шта је од светских установа, од важних изналазака науке и вештине за народ потребно и корисно, шта ли прерано и штетно. А

---

⁶⁶⁸ Научници, Матица Српска – СКЗ, Нови Сад – Београд, 1972., стр. 30

⁶⁶⁹ Др. Јосиф Панчић: Из природе – мањи списи, У БЕОГРАДУ, штампано у држ. штампарији Краљевине Србије 1893, стр. 26

⁶⁷⁰ Исто. 107

⁶⁷¹ Исто. 134

⁶⁷² Исто. 56

што је за саме вас најважније, чим будете боље познавали прошлост и садашњост, дивоте и богате изворе свог отачаства, тиме ћете га већом оданости љубити, а љубов отачаства она је благодетна сила која ће вас најбоље руководити да вољно сноситe труде и жртве које вас у будућем практичном животу чекају."⁶⁷³

Овде је изложен у целини научни план и програм Јосифа Панчића. Тај план и нацрт повежимо са његовим излагањем о јестаственици у основним школама у коме он каже да:

"Јестаственицу сам ставио на чело основној настави с тога, што је то наука, ако се очигледно предаје, за младеж доста лака, што садржи елементе, који како ваља употребљени буде душевне моћи, мишљења и суђења, упућује на ред и марљивост, а што је не мање важно, познавање истина и ствари, којим се јестаственица бави, сваком је човеку у животу од највеће користи. – "⁶⁷⁴

Тиме смо добили целовиту слику Панчићевог наукошлова који повезан са богзнанословом даје један приказ оног слободоумног научног духа који је зачет у деветнаестом веку Србије. Панчић нас опомиње и на изучавање наше прошлости, јер њом, а то смо видели и код Вука и у изучавању старокњижевних облика, осветљавамо и нашу садашњост и будућност.

Никола Бизумић (1823 – 1906) је, како му и део презимена каже, српски проналазач и изумитељ. Изумео је машиницу за шишање и њом се обогатио. Није за собом оставио неки писани рад, али је отворио, у нововековљу, еру измитељства код Срба.

Следећи наукошловац, Вуков ученик, јесте **Ђура Даничић** (1825 – 1882). Већ смо га помињали као истраживача српских старина и српске старокњижевне литературе. Али и он је, као и Вук, унео у своје мисли и дела један богзнанословни образац којим је подупрео своја научна излагања: "Овако је радио и онај звјездар што је гледао мјесец на дурбин, па је угледао вола у мјесецу! Кад тамо, а он не очистио дурбина, него му Бог зна од кад запала некака мушица међу стакла. – Најпре ваља скочити, па онда рећи: хоп! Ко бјеседи што хоће, мора слушати шта не ће, веле наши стари."⁶⁷⁵; "По овоме дивном Светићевом мудровању Славени нијесу народ за се, народ самоставан, него су некаки изрод од Нијемаца, Латина, Грка и Бог зна још од кога; језик Славенски није језик за се, језик самоставан, него је некакав изрод од Њемачког, Латинског, Грчког и другијех свакојакијех језика."⁶⁷⁶

Користећи поспрдан и иронијски тон Даничић умеће своје богзнанословље у научну расправу и тиме пресеца све полемичке мреже својих противника. Уз богознанословље Даничић кроз језиконауку пружа и једну теорију богданости која би могла да се узме и у ширем контексту: "За то дакле што која разлика у језику долази од

---

⁶⁷³ Исто. 57, 58

⁶⁷⁴ Исто. 115, 116

⁶⁷⁵ РАТ за СРПСКИ ЈЕЗИК и ПРАВОПИС, написао Ђ. ДАНИЧИЋ., У БУДИМУ, у штампарији Пештанског университета., 1847., стр. 11

⁶⁷⁶ Исто. 38

органа још се не смије бацити, нити је ко властан на земљи учити људе и нагонити их да друкчије говоре него што им Бог даде силу и моћ да говоре."⁶⁷⁷

Држећи предавања из естетике, кроз једну своју теорију лепог која као да је предначинила Достојевског, Даничић је понудио и једну своју верзију природослова и јестства како га је он видео:

"Откуда лепо?"

30. Лепо ствара *природа и човек*. Лепо је дело природе свака *твар*, кад се у њој потпуно јавља идеја њезина, али то бива врло ретко, јер кад ствар постаје, многе јој сметње не дају развити се сасвим онако како би према идеји својој требало да се развије. И сав је *свет* лепо дело природе у ком се јавља највећа идеја о вечности и сили без мере. Тако се идеја јавља у самој радњи природе, нпр. о сунчевом рађању и заходу; по томе и саме појави у природи могу бити лепа дела њезина.

Лепо од човека

31. Човек ствара лепо што кад, опазивши у свету недостатке, замишља што без њих, дакле савршено, тј. идеју његову, па тој идеји даје форму да се може у свету јавити, и то форму у којој ће се она што већма јавити.

Ентузијазам поетички

32. Стање у коме је дух човечији кад замисли идеју и у себи јој нађе форму у којој ће се јавити дакле кад у себи створи лепо, зове се *ентузијазам поетички*, који га подиже изнад свега земаљског и преноси га у највеће радости.

Геније, таленат

33. Сила којом дух човечији и идеју замишља и у форми њезиној изводи, дакле лепо ствара, зове се *геније*. Идеја има у себи законе по којима ће се, узимајући на себе форму, јавити у свету. Зато геније ради без икаквих других закона и правила, са по законима који су са идејом у њему самом. А како идеје не стоје човеку нигде готове, да би их готове могао набавити, него сам ваља да их смишља, зато се још мање може добавити сила која ће их смислити, тј. геније, него ваља да се роди са човеком.

И таленат је дар природан као и геније, али је мањи од њега. Он може само врло добро вршити законе које геније покаже у идејама својим и даље развијати идеје геније.

Потреба генију да се пробуди

34. Премда се геније не добавља, него се с човеком рађа, опет му много треба да би се *подигао*, а најбоље се подиже делима других генија.

Потреба генију – вештина

35. Премда геније има сам у себи оно што ће радити и законе по којима ће радити, опет, будући да у радњи својој има посла и са стварима изван себе, нити се може без њих јавити у свету дело његово, зато му је потребно да зна с њима поступати и по законима њиховим за свој [их] посао добро употребити. То се знање зове *вештина*. Њу

---

⁶⁷⁷ Исто. 23

геније не може имати сам од себе, него треба да је себи прибави, а прибавити је може само својим трудом."⁶⁷⁸

Можда се неком учини због превеликог помињања појма "идеја" да Даничић жели да следује Хегелу или Платону, али то није тако близу истине. Јер код њега идеја није суштина као код Хегела и Платона. Идеја је само слика вечности, безмерне силе и савршенства, она је уствари копија ова три поменута појма. Када то идеја објави у језгру природе, она открива у природи присуство те безмерне силе којој коначни вид јесте Лепота. Идеја код Даничића није нешто дато, њу ствара геније, али само да би кроз њу приказао Вечност. А сва природа кроз Лепоту дише Вечношћу. И ово се може повезати са Даничићевом теоријом о богоданости. И овде све ове компоненте развоја: од природе, идеје, па до геније и лепоте јесу богодане.

Напуштајући Даничића долазимо до **Милана Ђ. Милићевића** (1831 – 1908) заиста импозантне личности која је написала око 100 књига. Он је комбиновао више научних јединица: етнологију, фолкористику, археографију са књижевношћу и све је то излагао на једна целовит начин. Он је применио Вуков рецепт у истраживању манстира и то преточио у књигу *Манстири у Србији*. У тој својој манстирографији он је поред многих углова проучавања применио и археографски и у тој књизи је представио записе из тих манастира из 16, 17 и 18. века. Тиме је Милићевић почео да осветљава тамошњу прекривену историју нашу. Други су наставили. Поред многих његових исказа и истраживачких белешки изнећемо неке његове богопромисаоне нацрте: "Но тако је често угодно Богу, преко малих извршити велике и спасоносне намере своје!"⁶⁷⁹

"Но Бог отаца наших посла своју помоћ онда, кад се чињаше да је свака помоћ далеко."⁶⁸⁰; "Но Бог, коме је као прави син и Христјанин свагда предан био, није га никад оставио без своје заштите."⁶⁸¹

"Но Бог отаца наших, Бог великог Немање и Светога Саве, Бог свега многострадалнога народа српског, не оставља без милости свога Израилља. И као што је племену јеврејском губитак Мојсија накнадио Исусом Навином: тако верном народу српском смрћу избавитеља његовог, Књаза Милоша, оставља племенитог Наследника не само престола, но и врлина очињих, К њ а з а М и х а и л а."⁶⁸²

И са овим Милићевићевим исказима видимо како је полихисторо – полиматски приступ науци добио своју ревалоризацију и тиме унео једно слободоумно, мултиверзично приступање науци и научним проблемима. Помало стидљиво и плашљиво, али дуготрпељиво доследно указујући на Бога као Наукодавца. У страху од сцијентистичко – позитивистичке осуде, по којој се Бог не меша у научна питања нити наука у Божја питања, кренуло се полако, постепено и сигурно кроз деветнаести век.

⁶⁷⁸ Научници, Матица Српска – СКЗ, Нови Сад – Београд, 1972., стр. 27 – 29

⁶⁷⁹ СМРТ КЊАЗА МИЛОША I и ступање на владу КЊАЗА МИХИЛА ОБРЕНОВИЋА III, написао МИЛАН Ђ. МИЛИЋЕВИЋ, У БЕОГРАДУ, У *Правитељственој књигопечатњи* 1860., стр. 4

⁶⁸⁰ Исто. 7

⁶⁸¹ Исто. 18, 19

⁶⁸² Исто. 28

Пример једног књижевно – философско – богословско – научног склопа јесте и **архимандрит Нићифор Дучић** (1832 – 1900). Писац који је изнедрио једну философију живе и отворене речи и непосредног обраћања. У својим књижевним радовима он је представио једну своју личну философију историје и то у беседи у Нишкој Саборној Цркви 1878. године. Он је дао једну кратку, али изванредну историјску анализу и једно значајно философско расуђивање. Дучић поставља и себи и народу и историји питање које се тиче судбине српског народа кроз епохе:

"Какви су узроци били тој страховитој српској државној пропасти на Косову?"⁶⁸³

И његов одговор био је крајње трезвен и реалан, можемо слободно рећи и истинит:

"Споља непријатељи јаки и силни; изнутра многе мане у друштвеном и државном животу; неразвијена политична свијест у маси народа за државно јединство; оскудица дисциплине у српској војсци онога времена; оскудица патриотизма; и на пошљетку: завист, мржња и неслога, које упропашћује људе и државе, јер вели Свето Писмо: *Тдје је мрзост, ту је запустјење*'."⁶⁸⁴

Следећа фаза историјског описа Нићифоровог јесте турско доба:

"Каква грдна несрећа с тога снађе Српско Народ и српску државу!

Мјесто своје драге слободе – турско мрско ропство; мјесто видјела – мрак; мјесто славе и поноса – стид и понижење; мјесто српскијех великољепнијех манастира и цркава, задужбина наших славнијех краљева и царева – турске џамије и мунаре; мјесто звона – необична вика турских хоџа и муџезина! – Српске вароши запустјеше; српска села изгорјеше; српски се бијели двори срушише; и у српским пољима и дубравама мјесто пјесама и српских мелодија – одјекивају плач и јаук!"⁶⁸⁵

На основу старокњижевних записа које смо имали прилику да наведемо, а који су били сведочанства тог доба, видимо да Дучић је мало шта омашио у историјском представљању тог времена. У тој превратној фази Дучић је видео:

"Сва проплака у турском сужањству! све процвиље у ропству и невољи тешкој, као што некад цвиљаше изабрани народ и оплакиваше своју горку судбину на обалама Ријека Вавилонских!

Но, благочастиви хришћани, Господ не оставља своје вјерне вјечито у ропству; него кушајући њихову вјеру у несрећи и биједи, шаље им на пошљетку помоћ и избављење.

Господ није оставио ни Српски Народ вјечито у ропству, који је у својој несрећи остао тврд и постојан у православној вјери, која спасава вјерне, одржавши своје народне особине, сачувао је поред вјере свој дивни српски језик, драгу народност и лијепе обичаје.

Господ посла избављење и Српском Народу у ропству искушаном; посла му место великих Немањића славне Обреновиће."⁶⁸⁶

⁶⁸³ КЊИЖЕВНИ РАДОВИ архимандрита Н. ДУЧИЋА, КЊИГА 5., БЕОГРАД, државна штампарија Краљевине Србије, 1898 год., стр. 321

⁶⁸⁴ Исто. 321, 322

⁶⁸⁵ Исто. 322

⁶⁸⁶ Исто. 322, 323

У овом непосредном обраћању Дучић као да се пење у раван Господњу у којој је тристагодишње даничество само један трен, бљесак из ког се у стотинки излази. Искушење које делује несношљиво уствари је само корак ка Господу. За Нићифора Господ је Господ историје и његова философија јесте философија историје Господње.

Даље у свом мисаоном излагању Нићифор каже:

"Нека је слава Господу на небу! нека је вјечита благодарност на земљи нашем Благовјерном Кнезу Милану! нека је хвала српским борцима! нека је мир праху српских јунака који оставише своје кости на бојним пољима!"⁶⁸⁷

"Срби нишки, и ви Срби, из других ослобођенијех градова и села запишите у књигу златнијем словима прошлу и ову годину; а у срцу запечатите вјечиту благодарност и вјерност владалачком пријестолу народне Династије Славнијех Обреновића, коју нам Господ изабра и посла да ослободи и уједини Српски Народ."⁶⁸⁸

Ово само надопуњује архимандритову философију историје Господње. Нићифор, у овој беседи, на један непосредан начин описује своје схватање философије као дисциплине Мудрости:

"Вас, родољубиви посланици српски, нека Бог правде задахне духом мудрости; духом патриотизма; духом братске љубави; духом правде и слоге; да свјесно и разборито потпомажете родољубиву Владу Кнежевску на пољу законодавства и у многим унутрашњим и спољашњим пословима за развитак и свестрани напредак наше драге домовине Србије.

Потребе су државне велике, и сваке године су веће; за то требају и средства већа; времена мучна, прилике тешке; ваља употрејевити сву мудрост, имати доста патриотизма, доста пожртвовања, слоге и енергичне радње, да се може опстати и напредовати у колу јевропских културнијех држава."⁶⁸⁹

Његово философско схватање је библијско: "нека Бог правде задахне духом мудрости". Он на непосредан начин указује на извориште мудрости. Не користи неке заобилазне језичке путеве, неке завијене форме. Од Бога долази мудрост и људи од Бога мудрост примају и на основу тога граде своју философију. У беседи на помен упокојења чувеног Аксакова Нићифор надопуњује своје виђење философије:

"То је сила морална; сила умна; сила философска; сила без власти и бајунета! –"⁶⁹⁰

Описујући Аксакова описује њега као дубоког философа.⁶⁹¹ Уз ову оцену Нићифор, кроз опис Аксакова, повезује философију са књижевношћу и поезијом, али и са побожношћу.⁶⁹² То књижевно – философско повезивање надовезује и на своје схватање науке:

---

⁶⁸⁷ Исто. 326

⁶⁸⁸ Исто. 327

⁶⁸⁹ Исто

⁶⁹⁰ Исто. 337

⁶⁹¹ Исто. 334

⁶⁹² Исто

"Аксакову је Словенство и Православље било идентично, и жалио је што сви Словени нијесу уједињени барем религијом и науком светијех словенских равноапостола и првоучитеља Кирила и Методија с тврдијем уверењем да Словени могу само кроз православну националну цркву најбоље сачувати своју народност и свој језик; да могу лакше и прије доћи до своје народне слободе и политичке државне независности. А за потврду тога својега уверења имао је пред очима: Србију, Црну Гору и Бугарску."⁶⁹³

Религија и наука су, по Нићифору, два стране исте медаље. А наука у православно – словенском свету по њему је јако стара, древна и своје порекло води од Кирила и Методија. Нићифор и богословље схвата као богословску науку, али у својој диференцијацији науке одваја богословску од правне науке.⁶⁹⁴

У својим богословско – еклисиолошким разматрањима архимандрит Дучић Цркву види као богоутемељену:

"Ја сам тврдо увјерен да поштовани народни посланици, чији су преци крв пролијевали и гинули колико за ослобођење ове земље толико и за своју православну вјеру и цркву, неће рушити установе и каноне наше Православне Цркве, која има Божански основ и карактер."⁶⁹⁵

Из ове богословско – еклисиолошке анализе архимандрит Дучић гради и свој гносеолошки поглед: "И, што је још зачудније, безобзирно је охол у својем протесту, насрнувши најопорије на нашега Саву, који се црквенијем знањем, непорочнијем животом, јеванђелском љубављу, светом службом и великим делима убраја међу највеће светитеље и Божје угоднике."⁶⁹⁶

Ако Црква има Божји основ и карактер, самим тим црквено знање је Богоосновано знање и Богонаравно знање. Пример Светога Саве је више него упутан. Онај који влада црквеним знањем шта друго може бити него Божји угодник. Тако да из богословске науке, а кроз богословско – црквословно разматрање долази се до богонаравног знања и добија се једна богонаравна гносеологија, а све то архимандрит Нићифор Дучић на један изнијансиран начин излаже.

Тако смо пред собом, на основу ових примера, спознали још једну изванредну особу КФБН-синтетизације.

За архимандритом Дучићем следује још један архимандрит наукословног гранања, а то је **Иларион Руварац** (1832 – 1905). Његово наукословно гранање ишло је највише у историографском и археографском правцу. Поред мноштва чињеница које је у својим делима изложио скупљајући археографску грађу Руварац је објавио и нека дела патријарха Пајсија. Проучавајући их и сам је потпао под патријархов гносеолошки утицај и тај утицај је на један импулсиван и полусвестан начин изложио:

---

⁶⁹³ Исто. 335

⁶⁹⁴ Исто. 231

⁶⁹⁵ Исто. 140

⁶⁹⁶ Исто. 282

"С тога ћу да почнем расправу о Грофу Ђорђу не успут и узгредице, и онако да свет само узбуну; већ баш *ex professo*. А да ли ћу моћи довршити те расправе, то сам Бог зна."⁶⁹⁷

"Но да је на молбу самога Ђорђа Бранковића уз њега самога и брат његов – *frater carnalis et uterinus* – узет у бароне, о том нема сумње никакве, но што је тим хтео постићи Ђорђе Бранковић и кога је он мислио обрадовати баронством – Бог би га знао!"⁶⁹⁸; "Но Бог зна, да ли поменути г. А. Стојкачкивића, и да ли са њим и поменута остала господа још и данас ништа и ни најмање не сумњају, већ тврдо верују, што су прије 40. 30. 15. и 8 година веровали?"⁶⁹⁹; "А како је доспела грмата патријарха Арсенија, писана 25. маја 1688. у Букуреш, и бог зна, да л' није она скована у Букурешу?"⁷⁰⁰

Примери и наводи више него очигледни говоре у прилог једном таквом гносеолошком помињању. Да је Руварац заиста у себе упио тај старокњижевни начин излагања и да је то на један свој начин изложио сведоче следећи редови:

"Израилћане старе 'грјех ради' казнио је Бог и попустио је да се раселе и распу по лицу земље; и наши стари – нови Израил као што многи стари наши писци назваше Србина и српског сина – и наши стари згрешили су Богу, као што сви стари наши писци и цароставници казују и признају једногласно – па и Србин се расипао стољетијама и расуо се и по угарској и по словинској и по хрватској и по влашкој и карабогданској и по земљи ердељској и још даље." – "и т.д. као што се чита у парамији из пророка Данила узетој, на велику Суботу. Толико сам већ пута читао ту парамију и кад бих ју год читао – растужило се срце у грудима, и да нисам читао парамију ту на светом месту, пустио бих срцу на вољу – и ја бих јецао и плакао читајући поменуте горе и друге речи, које се читају у тој парамији. Па што онда говоре ту Вуковарци, да сам жесток, тврдокоран и немилосрдан ја – који гута сузе читајући последњу парамију на велику Суботу? И који прави Србин, да ми замери, што читајући пророштва Данилова главу трећу и неотице се сетим браће своје по путу, српскога рода, новог Израилја и његових патњи и страданија од Косова – до божије воље и кад се изволи Господу, да скрати и учини крај патњама и гоненијама српскога рода, јер 'не на лице зрит Господ' и 'Господ возводит низврженије.'"⁷⁰¹

Руварац се позива на старе писце тј. старокњижевне писце и следује им у овом наводу. Иако је његов стил писања и саопштвања доста оштар и бескомпромисан Руварац је, ипак, тежио ка истини о нашој прошлости са једном помало патолошком прецизношћу. Кроз ту тежњу он је почео да се бави и археографским истраживањем, јер је у старокњижевним списима, ипак, препознао историјске изворе из којих се може доста научити. Чак и када они у нечему греше и праве омашке, чак је и у томе Руварац

---

⁶⁹⁷ ОДЛОМЦИ О ГРОФУ ЂОРЂУ БРАНКОВИЋУ И АРСЕНИЈУ ЦРНОЈЕВИЋУ ПАТРИЈАРХУ С ТРИ ИЗЛЕТА О ТАКОЗВАНОЈ СЕОБИ СРПСКОГ НАРОДА, НАПИСАО ИЛАРИОН РУВАРАЦ, БЕОГРАД, ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ 1896., стр. 3

⁶⁹⁸ Исто. 9

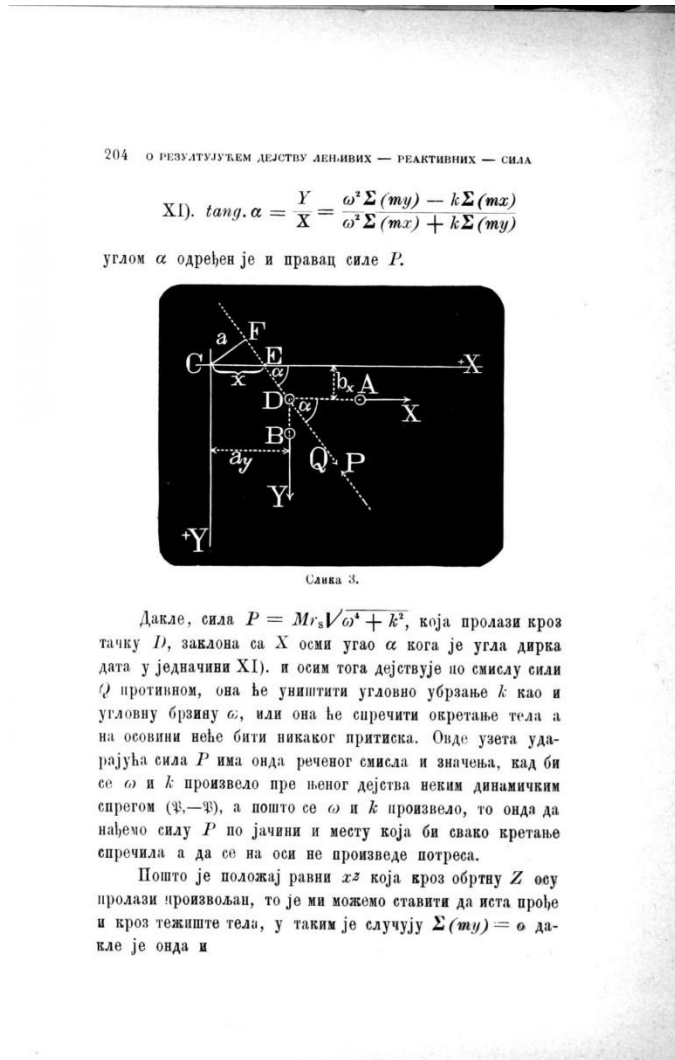
⁶⁹⁹ Исто. 20, 21

⁷⁰⁰ Исто. 53

⁷⁰¹ Исто. 110, 111

проналазио корисне информације. Његово истинољубље и истрајност у истраживању и најситнијих детаља остаће запамћена у историји српске науке као један од поузданијих метода. Преузимајући старокњижевни занословни метод он је на крају крајева поставио границе сваком апсолутизму у научном методу, јер неке ствари једино сам Бог зна.

Наукословци као што су **Љубомир Клерих** (1844 – 1910) и **Сима М. Лозанић** (1847 – 1935) су онај тип наукословаца који су подвргли све строгој машинској и хемијској анализи. Зато ћемо издвојити две њихова приказа чисто сликовитости и представљања ради. Први је један Клерихев нацрт:

Слика 5. Љубомир Клерих: О резултатујућем дејству лењивих – реактивних сила

Друга представљајућа слика којом ћемо се позабавити јесте једна хемијска табела Симе Лозанића:

1000 г. воде садрже једињења:	
Натријум-хлорид NaCl	0·07897 г.
Калијум-сулфат K_2SO_4	0·02989 "
Натријум-сулфат Na_2SO_4	0·38266 "
Калцијум-сулфат CaSO_4	0·27577 "
Магнезијум-сулфат MgSO_4	0·01300 "
Калцијум-карбонат CaCO_3	0·00698 "
Оксид гвожђа и алумин. $\text{Fe}_2\text{O}_3 + \text{Al}_2\text{O}_3$.	0·00110 "
Силицијум-оксид SiO_2	0·05260 "
Сума постојаних једињења	0·84097 г.
Угљена кисел. (CO_3) као бикарбонат и слободна	0·02781 г.
Сумпор-водоник H_2S	0·00120 "
Сума свију једињења	0·86998 г.
Кисеоник за оксидацију органских једињења	0·00068 г.

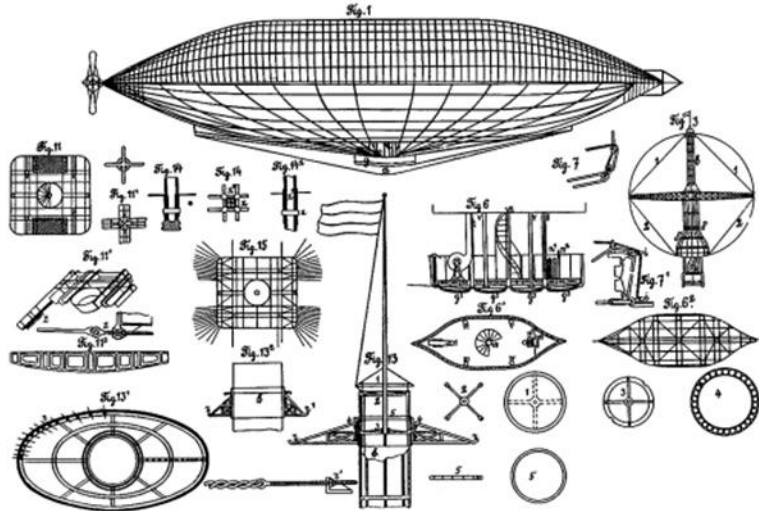
X.

Шарбановачка бања.

Специфична тежина воде на 20°C 1·00027.	
Чврсти остатак из 1000 г. воде	0·3190 г.
1000 г. воде садрже:	
Калијум K	0·00857 г.
Натријум Na	0·08116 "
Калцијум Ca	0·00504 "
Магнезијум Mg	0·00281 "
Оксид гвожђа и алум. $\text{Fe}_2\text{O}_3 + \text{Al}_2\text{O}_3$.	0·00040 "
Силицијум-оксид SiO_2	0·05690 "
Сумпорна киселина SO_4	0·08817 "
Хлор Cl	0·03017 "
Угљена киселина CO_3	0·19249 "
Сумпор-водоник H_2S	0·00504 "
Сума свију састојака	0·47075 г.

Слика 6. Сима М. Лозанић: Анализе српских минералних вода

Лош један изумитељ и проналазач, сличан Клерифу, је и **Огњеслав Костовић** (1851 – 1916), патентирао је негде око 100 проналазака. Свој живот и рад највише је провео у царској Русији. Овом приликом приказаћемо један његов нацрт летеће машине:

Слика 7. Огњеслав Костовић: Нацрт за летећу машину.

Једна од значајних личности у српском наукослову јесте **Михајло Идворски Пупин** (1854 – 1935). Пупин је изумео негде око 34 патената, а његов најзначајни изум јесу Пупинови калемци којима је зачео еру пупинизације и што бољи пренос телефонских струја, али и допринос преносу наизменичне струје. У свом делу *Са пашњака до научењака*, за које је добио Пулицерову награду, изложио је своју визију науке. Први занимљиви исказ из ове књиге који ћемо навести погађа у сам центар смисла науке: "Наука о динамици није само збирка необоривих физичких закона, који се ђацима често чине као сухопарне научне чињенице и неми записи. На жалост, тако то изгледа у многим школским уџбеницима. Међутим, то су огледала живота пуног рада тих људи, који су живели као и остали људи, па су постали 'светитељи науке', као што то каже моја мајка, јер су све напоре у свом животу посветили одгонетању оних божанских посланица које, у виду природних појава, Бог шаље људима. Потребно је да млади ум што пре схвати да наука о динамици потиче из неба, из кретања небеских тела, и да су отуда на земљу донели Галилеј и Њутон, када су протумачили значење оне божанске посланице коју су им донела ова кретања на небесима."⁷⁰²

Овим исказом Пупин је погодио саму неуралгичну тачку науке и разоткрио у потпуности полихисторо – полиматски приступ науци као дару Наукодавца. У том правцу, да наука води ка Богу, сведоче следеће Пупинове речи: "Али се не мењају закони којима се покоравају звезде и планете и увек су се покоравале на своме путу кроз васељену; они никад не старе, па су зато бесмртни; они су ти који сачињавају делове 'вечне истине.' Ми

⁷⁰² Михајло И. Пупин: *Са пашњака до научењака*, ИЗДАЊА МАТИЦЕ СРПСКЕ, штампа М. Јевтића, Велики Бечкерек 1929, стр. 104

не знамо начин на који постају вечне истине. Међутим, то што они постоје, најбољи је научни доказ да иза свега тога променљивог, видљивог света, постоји непроменљиво, вечито божанство. Архимед, Галилеј и Њутон сарађивали су на открићу непроменљивих закона и тиме су смртним људима откривале мрве 'вечне истине.' Ерстет, пре сто година, открио је магнетну силу, која се производи кретањем електрицитета, и то је била једна мрва 'вечне истине.' "703

Зато Пупин гледа науку и веру као једну јединствену духовност у којој они који праве сукоб између ове двоједине духовне грађе су они који раздиру живо ткиво те духовности, истинске наукоубице и вероубице: "Али ко је икад и помислио на то да тражи од свог културног човека да има тако исто израђено и сређено мишљење о елементарним појмовима основних наука? Да тога и таквог мишљења има код образованог света, не би било потребно да се стално потрза већ досадно питање о тобожњем сукобу између науке и вере; и било би много више правилнијег размишљања о стварима уопште. Потребно би било да се свако дете у основним школама потпуно упозна са једноставним опитима, којима се приказују основне ствари Њутонове божанствене философије, како Милтон назива науку."704

Зато Пупин у том свом полихистор – полиматском наукословном стремљењу не одступа ни педаљ према разним псеудобогословима и псеудоапологетима:

"Пре педесет година сам, када сам учио Давида, у светлости звезда ја сам чуо небески говор који је величао славу Господњу. Ну, тада нисам знао начин на који тај говор долази до мене; само сам се ипак надао да ћу једног дана и то дознати. Са том надом у својој души искрцао сам се на Касл Гарден. Данас ми је наука казала да ту песму доносе до мене саме звезде. Свака усијана звезда је жижа из које тече енергија; енергија која живот даје, и која расакошно расипље тај живот на све стране простора жедног енергије. Она расипље тај живот из свог сопственог срца да би зачедила нов живот. Ај, како се диван призор пружа и отвара пред нашом маштом! Какве лепоте наука открива у оним речима из Књиге Постања: ' ... и дуну му у нос дух животни; и поста човјек душа жива.' Светлост звезда део је тог Божијег даха који живот даје. И када данас упрем поглед свој на небески свод, обасјан светлошћу звезда, никад не чиним то а да не осетим овај божанствени дах, и како ми дуга брже затрепери под упливом тог даха. Ну, овде да застанем. На својим раменима осећам тешку руку верског занешењака, који ме свлачи са постоља. Његов као лед хладан прекорни глас опомиње ме: да његова богословска мудрост не дозвољава да речи Књиге Стварања тумаче научњаци, него само људи који о науци знају таман толико колико су знали Асирци и Халдејци преко неколико хиљада година."705

Из свих ових поука Пупинових просијава дух полихисторског Наукодавца. Светлост Наукодавца која светли кроз читаву Његову творевину. Пупин је само један од

---

⁷⁰³ Исто. 116

⁷⁰⁴ Исто. 146

⁷⁰⁵ Исто. 194

полихисторских и полиматских научењака који је изабран од Наукодавца да саопштава његова наукодана учења ближњима. Тиме је на најнепосреднији начин Пупин посведочио шта је истинска суштина науке, а то је: доћи до Наукодавца.

За Пупином следује највећи међу највећима, научник међу научницима, проналазач међу проналазачима, изумитељ међу изумитељима. Онај кроз кога су све до тада научне претпоставке и теорије дошле до своје практичне потврде. Онај без кога би науци сигурно био задат смртоносни удар од неке нове инквизиције "непогрешивог" Пија, онај без кога се у науци не би могло даље напредовати: **Никола Тесла** (1856 – 1943). Његовим високонапонским предајником завирило се у атом, његовим таласима пробијале су се границе васионе, његовим логичким машинама зачињала се кибернетика и информатика, његовим синхроним и асинхроним моторима остварила се свака технолошка справа и справица. Преко хиљаду изума. Свет се са појавом Тесле променио онолико колико се променио са проналаском ватре и точка. Сам Тесла о томе свом успеху сведочи на један непосредан начин у његовој књизи *Моји изуми*. На који начин је то постигао Тесла казује:

"Несумњиво бих платио већу цену касније и врло вероватно да би моја каријера била пре времена окончана, да ме провиђење није снабдело одбрамбеним механизмом који је постајао савршенији са годинама и непогрешиво улазио у игру онда када су моје снаге биле на измаку. Све док провиђење функционише ја сам заштићен од опасности која долази од прекомерног рада, која прети и другим изумитељима, и, узгред речено, мени не треба одмор који је неопходан већини људи."⁷⁰⁶; "Вероватно је то провиђење било, што су потребе егзистенције командовале да се привремено заустави ова исцрпљујућа активност ума."⁷⁰⁷

Тесла нам непосредно сведочи да је његов читав психофизички механизам испуњен Провиђењем. Ако је веровати Теслиним речима онда није необично што су неки његови истраживачи приписивали му одређене карактеристике свемоћи. Све док провиђење ради дотле и његов пф механизам ради. Када провиђење повуче своју функцију из пф механизна настаје смрт и крај овоземаљског живота. То и такво провиђење обезбеђује читав његов живот, акамоли његове изуме и научна открића. Провиђењем Тесла може више да ради од других, а да се не повреди. Он је сав предан провиђењу и сав је у и кроз провиђење. Тесла у свом спису сведочи како му долазе научна открића описујући једну визију:

"Било ми је дванаестак година када сам успео снагом воље да одагнам слику из своје маште али никада нисам могао да контролишем блеске светлости на које сам већ скренуо пажњу. Они су вероватно моје најчудније и необјашњиво искуство. Обично су се појављивали када сам био у некој опасности или невољи или када сам био врло усхићен. Понекад сам видео како је све око мене испуњено пламеним језичцима. Уместо да се смањује, њихов интензитет је временом постајао све јачи и чини се да је достигао свој максимум када сам имао око двадесет и пет година. Када сам боравио у Паризу 1883.

---

⁷⁰⁶ Никола Тесла: МОЈИ ИЗУМИ, Београд, Граматик 2003, стр. 109

⁷⁰⁷ Исто. 70

године, један угледни француски фабрикант ме је позвао у лов, и ја сам прихватио његов позив. Дуго сам био везан за фабрику и свеж ваздух ме је дивно окрепио. Вративши се у град те вечери имао сам осећај да ми мозак гори. Видео сам светлост у којој као да је било мало Сунце и целу ноћ сам провео стављајући хладне облоге на своју измучену главу. Коначно су се учесталост и снага блескова смањиле али је требало дуже од три недеље да се потпуно смире. Када ми је други пут био упућен позив одговор је био изричито НЕ!"⁷⁰⁸

Сведочанство: "све око мене испуњено пламеним језичцима". Знамо из силаска Светога Духа на апостоле да се Дух Свети Божји појавио као пламени језичци који су стали изнад апостолских глава. Тесла је био окружен и испуњен тим Језичцима Духа. Светлост као мало Сунце то само још потврђује. С обзиром да Сунце не даје само светлост, него је ужарено и поседује пламен што нас опет враћа на пламене језичке. Из ових описа можемо рећи да је Тесла био испуњен богонадахнућем Духа, да је постао богодухновен. И ако ово повежемо се излагањем о провиђењу добијамо целовиту слику Изворишта Теслиних проналазака, а тај је извор, синтетички речено, богопромисаони Дух.

Тесла изграђује и једну кратку теорију богостварања или деспотстефански речено: богосаздања. Он каже:

" Мој други пројекат је био да конструишем прстен око екватора, који би наравно слободно плутао, а његово окретање кочиле би силе реакције и тиме омогућавале путовање брзином од хиљаду миља на сат, што је железницом било неизводиво. Читалац ће се насмејати. План је био тешко изводив, признаћу, али ни близу тако лош као што је био план познатог њујоршког професора који је желео да упумпава ваздух из врућих зона у умерене зоне, потпуно заборављајући на чињеницу да је Бог већ створио гигантску машину у ту сврху."⁷⁰⁹

У изворном енглеском тексту стоји: "Lord hade provided"⁷¹⁰, што ће рећи: Господ је снабдео. Тиме ово нас подсети на деспот Стефана: "Лето и пролеће Господ сазда". И тиме је Тесла следовао својим Претцима.

У поглављу пет *Моји изуми* енглеских издања Тесла каже: "Дар менталне снаге долази од Бога, узвишеног бића, и ако концентришемо мозак на ту истину, почињемо да живимо у складу са овом моћном силом. Мајка ме је учила да тражим сву истину у Библији, стога сам посветио неколико следећих месеци проучавању овог дела."⁷¹¹

Уз овај исказ који као да допуњује већ све речено открива нам се такође још једна потврда Изворишта свих изумитељских способности које је Тесла поседовао.

У својој посети Београду Тесла је изговорио и ове речи:

" У мени има нешто, што може бити и обмана, као што обично бива код младих, одушевљених људи, али ако будем срећан да остварим бар неке од својих идеала, то ће

---

⁷⁰⁸ Исто. 19, 20

⁷⁰⁹ Исто. 58

⁷¹⁰ *Electrical experiment magazine*, 1919.

⁷¹¹ THE STRANGE LIFE OF NIKOLA TESLA, John Roland Hans Penner, St. Catharines Ontario, 1995, page 26

бити добротинство за читаво човечанство. Ако се те моје наде испуне, најслађа ће ми мисао бити, да је то дело једног Србина."⁷¹²

"Ја сам, као што видите и чујете, остао Србин и преко мора, где се испитивањима бавим. То исто треба да будете и ви и да својим знањем и радом подижете славу српства у свијету."⁷¹³

"Поносан сам што сам потекао из земљорадничког витешког народа, који је у непрестаној љутој борби за своје идеале и европску културу задужио Европу и свуда заслужио част и поштовање читавог света, нарочито велике Америке."⁷¹⁴

Зашто је Тесла толико инсистирао на свом националном идентитету када је био универзални научник? Па баш зато што је његов народ био кроз векове понижаван и омаловажаван, одбачен и заборављен. И тај народ који је камен који су сви одбацили постао је камен угаони, а Тесла као непристрасни научник је то приметио. Приметио је то кроз себе и свој рад и то је јавно изрекао са нескривеним поносом и осећањем дубоког поштовања.

Са овим највећим научним генијем у читавој историји отварају се безусловно врата српској науци која је са њим почела да корача по црвеном тепиху историје. И не само српска, већ и светска наука.

Тако су сви млађи српски научници са Теслом добили крила и ветар у једра за своја научна истраживања. Један од таквих је и **Јован Жујовић** (1856 – 1936), геолог, минеролог, тлоистражитељ.

У својим опште научним сагледавањима бележи:

"Све науке доприносе општем образовању, не само оним више или мање корисним знањима која дају људима већ и оним неким узвишенијим духом који кроз њих провејава. Из наука о небесима и о Земљи, о живим и мртвим телима на њој, из друштвених наука и филозофије и из свију других области научне мисли извија се као неки дах који одушевљава не само велике научнике и љубитеље појединих наука већ и неуке људе чим се мало дубље замисле о појавама и предметима који их окружавају. Свака наука има неку драж којом очаравала своје пријатеље и доставља им велико задовољство у раду и живовању."⁷¹⁵

"Нека ми је допуштено похвалити се да, када сам у природи, ја у себи осећам и уживам некога поетскога надахнућа, мада нисам кадар никакав стих ни други какав поетски састав написати . . ."⁷¹⁶

И на крају као да у неком дубоко – духовном предосећању Жујовић као да наслућује кроз своју геолошку науку дух Наукодавца:

---

⁷¹² Никола Тесла у време посете Београду 1892. године

⁷¹³ Никола Тесла, 2. јуна 1892. године у говору студентима Велике школе у Београду

⁷¹⁴ Никола Тесла 1936. године у отпоздраву Удружењу југословенских инжењера и архитеката, које му је упутило честитке поводом 80. рођендана

⁷¹⁵ Научници, Матица Српска – СКЗ, Нови Сад – Београд, 1972., стр. 71

⁷¹⁶ Исто

"Ја сам убеђен да геологија може да има утицаја и на опште образовање човека. Она га привлачи предметима са којима га друге науке мало или нимало не упознају. Отвара му очи да види читав свет по изгледу врло сићушних природних тела и незнатних, слабо приметних појава, али од којих, у ствари, зависи као суштина целе наше Земље тако и њено спољно лице. Уводи га у недра и утробу домовине и успева врло често да и ту дубину обасја својом светлошћу, скоро онолико колико је њена спољашност Сунцем обасјана. Тумачи му како су постала поједина брда и долине, како тло на коме он личи и цео његов народ живи, и зашто је то тло, већином, као богомдано за могућност успешног рада и срећног живота целог народа. Открива му тобожње тајне постања и делања свију великих и малих природних сила и указује како се људи свима њима могу послужити да олакшају свој рад, своју 'борбу за живот' и да увећају своје благостање. Уче га да уме, тако рећи, говорити и са мртвим стенама и разумети њихов говор. Она успева да ум људски успешно занима и у једноставним, бескрајним пустињама и на морским пучинама, на високим планинама и подземним дубинама."⁷¹⁷

Појам "богомдано" јесте тај наслућујући појам који се издваја као манифестација Наукодавца. Богомдано тло јесте исто твар као и наука, само у једном конкретнијем виду. Тако да оно што је богомдано јесте дано од самога Наукодавца, а то постаје поље за једно детаљно истраживање и Жујовић се трудио да то истражи, колико му би могуће, до самих граница богомданости. А наука богомданости јесте један полиматски приступ.

Војислав Суботић (1859 – 1923) остаће запамћен као изванредни лекар. Написао је негде око 35 радова, али оно што нас највише интригира у његовом раду јесте изум "шина за имобилизацију бутњаче". То јесте изум на пољу лекарства и медицине, али показује један иноваторски дух професора Суботића који је хуман и човекољубив.

Пред нама се појављује личност великог и свезначајног **Јована Цвијића** (1865 – 1927) оснивача карстологије и етнопсихологије. У својим делима он је, некако надограђујући Жујовића, продубио науку богоданости показујући све опсеге које она доноси:

"Са моралним здрављем иде упоредо јако развијени укус. Специјалне врсте је уметнички или литерарни укус, који се може однеговати и без особито развијеног моралног здравља, и о њему није реч. Већ о оном богоданом укусу, од рођења, који непогрешиво запази праву меру и прави начин у свакој ствари; једно несвесно чуло, једна врста интуиције која је, изгледа, синтеза многих других особина, нека врста унутрашњег ритма, који у опажању, начине мишљења и акције уноси врло осетљиву и фино уравнотежену хармонију. Све је друкчије код таквог човека, почевши од најобичнијих акција па и до начина како ће изразити највеће мисли и најсуптилнија осећања. Може други човек, без моралног здравља, имати високе духовне особине, па ипак немати тај укус о коме говоримо."⁷¹⁸

---

⁷¹⁷ Исто. 72, 73

⁷¹⁸ Исто. 264

Поводом те мере и унутрашњег ритма Цвијић прави једну кратку анализу наше науке и указује на путеве којим она треба да иде:

"Има дуже времена како се код нас пришло вишем степену научног рада: синтезама, теоријама, мисаоним новинама, и тиме се почео изражавати наш утицај и на општу науку; али сваком таквом раду мора претходити период минуцинозног испитивања, најпажљивијег утврђивања факта, она здрава метода наше научне традиције Вукова, Даничићева и Панчићева времена. Нарочито треба избегавати нејасне и неодређене идеје којима кипте нове науке, и наместо њих практиковати испитивања, испитивање, и опет испитивање."⁷¹⁹

Цвијић директно устврђује утицај српске науке на општу, светску науку. Он даје и одређене примере, а Тесла и Пупин су већ тада били најпознатије могуће научне фигуре.

Развијајући теорију богоданог укуса мере и ритма Цвијић, на један посредан начин, уводи у наукословни ток улогу Наукодавца тиме и теоријски потврђујући приврженост полихисторо – полиматском научном принципу.

Негде у то време, кад и Цвијић, појављује се и велики математичар, економиста, социограф и физичар **Коста Стојановић** (1867 – 1921). Оно по чему је он иновативан јесте примена принципа ентропије на друштвене односе што је условило појаву првих обриса кибернетике као науке. Он је хтео да математичка начела примени у друштвеним односима, помало октроисано. Он није препознавао у друштвеним релацијама неке законитости математичког понашања, већ је хтео да математичке законитости утисне у друштвену стварност. Поред многих научних написао је и једно мемоарско дело *Слом и васкрс Србије* у томе као да је следовао неким насловима чувеног Стојана Новаковића. Бог зна ако Стојановић у Слomu и Васкрсу није препознао неке принципе више математике?

Живојин Перић (1868 – 1953), концептор философије правне теологије. Том својом концепцијом он је објединио философију, правну науку и богословље. Тиме је интериоризацијском методом, изнутра пројавио свој књижевно – философско – богословско – научни склоп. То је успео увелико да сажме у два своја исказа: "У место да једино описује дело другог, природнога закона, да је само историк највеће величине, Бога, он је у друштвеним односима, и сам једна величина, мали Бог, који, тако исто, има свога историка, а то је опет он сам".⁷²⁰; "Уколико је човек интелигентнији утолико на њему више дужности лежи, а уколико опет човек више дужности има, утолико је морално већи. Дужност је извесно самопожртвовање, то је извесно трпљење, патња коју човек сноси за друге. И, наравно, што год на човеку више дужности лежи, утолико више он, за своје ближње, сноси, утолико је он мање свој а више њихов – слично Богу који је максимум перфекције, јер он има максимум дужности."⁷²¹

Перић је указао на свепотенцијалност човека сматрајући лично да што већи степен интелигенције остварен код човека приближава човека Богу. Он јесте заиста једна врста

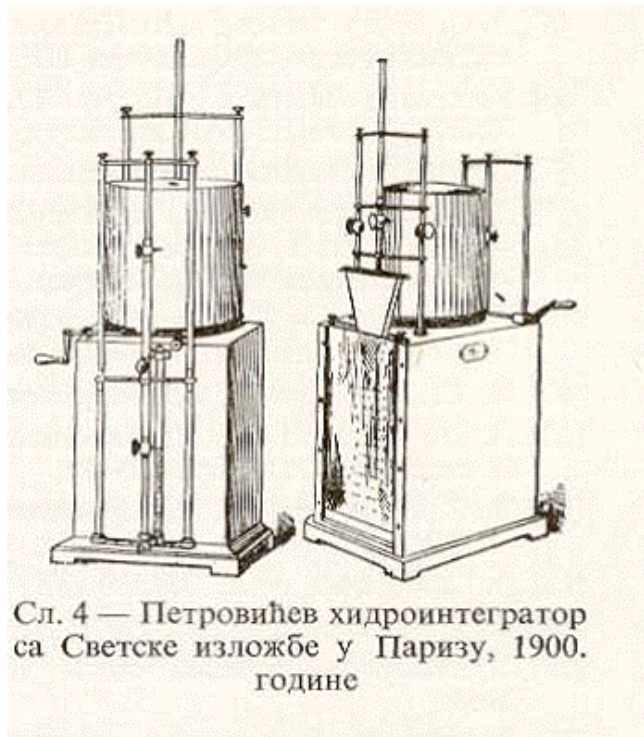
⁷¹⁹ Исто. 274, 275

⁷²⁰ ГЛАС СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ LXXIV, У БЕОГРАДУ, штампано у државној штампарији Краљевине Србије, 1907, стр. 222

⁷²¹ Исто. 245

прогресивисте, али оног који напредак види само онда када се неко или нешто приближава Богу. За њега је човек историк Бога, он Бога прати историјски и кроз историју, али коју? Не друштвену историју, већ историју природног закона. То је његов одређени природослов и једна врста његове јестаственице. Али тај природослов и та јестаственица јесу Божји природослов и Божја јестаственица. Проучавати природне законе значи бити Божји историк. Писати Божју историју значи бити истраживач природних закона. А све то чинити значи остваривати максимум Божје перфекције.

Шурак Живојина Перића био је један исто тако подједнако генијалан човек: **Михаило Петровић Алас** (1868 – 1943), велики математичар и проналазач. Забележено је негде око 10 и више проналазака које је створио, али најзначајни јесте хидроинтегратор – први рачунар у историји са којим је започета ера компјутеризације, кибернетике и информатике. Представићемо једну слику тог хидроинтегратора са светске изложбе у Паризу:

Сл. 4 — Петровићев хидроинтегратор са Светске изложбе у Паризу, 1900. године

Овим смо само представили слику првог компјутера који је принципом пресликавања и воденог потиска на монитору приказивао математичке алгоритме. И ову идеју по једном анегдотском приповедању Петровић је добио када је гледао, као страсни алас, пловак који је потањао када би се риба ухватила на удицу. Ту теорију пресликавања Петровић је изложио и у својој студији о метафорама и алегоријама. Тиме је ослободио науку стерилно – техницистичког језика показујући да су заправо ови језички склопови у много чему суштина теорије пресликавања: "Свака метафора и алегорија има ових у својој суштини, међу чињеницама које везује; она је један нарочити израз егзистенције таквих

појединости. И онда, кад се из њих извуче све што је заједничко и дође до онога што је у чињеницама истоветно, појављује се један апстрактни тип чињеница, у коме саставци губе свако специфично конкретно значење и своде се на нешто опште и апстрактно, што се може везати за најразноразније објекте, без обзира на конкретну природу ствари, а да при том задрже у себи могућност за позитивне логичке дедукције и предвиђања. Тиме метафоре и алегорије улазе у пространу област позитивне науке и ту су чиниле и чине драгоцених услуга . . ."⁷²²

Анализирајући значај метафора и алегорија Петровић на самом врхунцу свог закључивања долази до једне песничко – научне синтетизације:

"Интересантни би се проблеми могли постављати за оне који, имајући за то потребне квалитете, буду дубље размишљали о улози метафора и алегорија у њиховом правом и пространом царству, у поезији. Писац, оскудевајући у таквим квалитетима, не осећа се позван да се у то упушта. Он се мора ограничити на оно о чему налази да има права говорити, што улази у оквир његових сазнања, а то су слични проблеми у области позитивне науке, у којој метафора и алегорија изражавају запажене или наслућене, често дубоке истине . . .

Као што се може запазити из напред наведених примера метафора и алегорија, песник пореди сећања са комадом даске разлупаног брода; пријатељство са трулом даском; страх, који после кратког времена нестане, са мехуром од сапуна; мисли, које наилазе са прекидима, у размацама времена, са светиљком на мору; необузданост раздражене руље са мехуром од сапуна, који брзо спласне; буну са олујом; вест, која се брзо распростире са пламеном који распростире ветар; прекинуте пријатељске односе са распукнутим ледом; страсти са разбуктаним пламеном; оклевање, које није дуго, са шибликом, која се за часак повија од ветра, па се опет поврати; буре душе са бурама океана; природу са великом божанском лиром, а песника са божјим гудалом; сентиментално сањарење са небулозом; велику револуцију са вулканом итд.

Можда баш такав додир песника са конкретним чињеницама и чини да он интуицијом назре покоју истину пре но што ју је наука открила на своје начине.

Лукреције је песничком интуицијом наслутио међусобну зависност времена и простора, на којој почива модерна теорија релативитета.

Песничка проницљивост Његошева уочила је и широко схватила борбу у свету, и то не само као уско схваћену борбу за живот у органској природи или у људској заједници већ као универзалну и вечиту борбу фактора свих конкретних природа, у њеном најопитнијем, модерном смислу.

Све то показује да права поезија и истинска наука могу имати и да одиста имају додирних тачака. Само што се оне одмах после таквих састанака разилазе, свака на своју страну, идући једна за импресивним или лепим, друга за истинитим. Његоша на концепцију универзалне борбе наводи визионарско, песничко надахнуће и он њоме, као нечим што је битно и својствено поретку у васиони, правда борбу и победу права над

---

⁷²² Научници, Матица Српска – СКЗ, Нови Сад – Београд, 1972., стр. 301

тиранијом, божанства над ђаволом. Дарвина до уже концепције борбе у органском свету доводи научна инспирација и он њој придаје једну од основних улога у развићу биљног и животињског света. Обоје, на различне начине, долазе до исте концепције, а тако исто употребљују је на различне начине."⁷²³

Сам по себи овај навод је исцрпан и целовит и њему се нема шта претерано додати. Указујући на тачке пресека науке и поезије Петровић је устолочио нов квалитет чињеница које су независне од науке и поезије, али ка којим се и наука и поезија крећу, свака из својих полазних тачака. Тако и о својој теорији времена кроз метафоричко – алегоријску и математичку анализу Петровић каже:

"Вечито променљива величина у свету чињеница, која непрестано расте, чији ток коси собом бића и догађаје, време, одувек је било предмет и песничких и научних пресликавања."⁷²⁴; "То је за математичара четврта димензија, универзална, до скоро потпуно независна од свега и свачега, апсолутно независно променљива величина, чије промене, због те независности, он узима за компаративни елемент и еталон за опис онога што се дешава у свету. Квантитативна слика чињеница, са таквим компаративним елементом предмет је оних грана науке у које је успела ући математичка анализа; квалитативна слика предмета је осталих грана предмета осталих грана које се налазе у својој прематематичкој фази."⁷²⁵

Из ове теорије времена Петровић изводи и своју теорију математике. Математика, за разлику од неког сцијентистичко – позитивистичког апсолутизма, има своја ограничења и те границе до којих она долази она сама као наука их је свесна, то је поље квантитета. Квантитет никада не може постати квалитет, али то не важи и обратно. Квалитет може се претворити у квантитативно. Зато математика може квантитативно мерити квалитет, али не може прећи у поље квалитета. Смеће је увек смеће ма колико га било, а уметничко дело је уметничко дело ма колико га било. И истина јесте највећи квалитет и може ући у поље математике, али је математика не може никад исцрпети.

Тако је и када Петровић духовно осликава Његоша. Када Његош долази до поретка васионе, он онда песничко претвара у научно и поезија постаје наука. То је својствено генијима. Тако и геније Петровић када се дохвати метафора и алегорија, онда се математика претвара у поезију и поезија постаје математика.

И кроз ова метафоричко – алегоријска представљања долазимо до **Тихомира Ђорђевића** (1868 – 1944) етнолога, фолклористу, културног историчара. Писац десетотомног дела *Наш народни живот*. У једном симбиличном сажимању које је учинио у свом тексту *Набијање на колац* он је начело Божје жртве препознао у вековној патњи свог народа и тиме препознао Божји жртву кроз жртву народа у једном свирепом мучењу набијања на колац:

---

⁷²³ Исто. 314 – 316

⁷²⁴ Исто. 305

⁷²⁵ Исто

"Оно што ми је намера да учиним овим редовима, то је да на слици, коју смо сви видели, исправим један детаљ, који је у супротности са оним што се зна о набијању на колац у нашој прошлости. На слици се, наиме, поред мученика који издишу на кољу, види и један набијен колац, који чека да на њега буде натакнута нова жртва. Међутим, тако се није догађало. Колац није набијен у земљу чекао своју жртву. Њега је она сама морала, на рамену, донети до губилишта, онако као што је некада Христос донео свој крст до Голготе."⁷²⁶

Ниједна жртва људска ни васионска не може надокнадити Божју жртву за свет. Чак и када би се сама васиона понудила на олтару жртвовања да нестане пред лицем Господњим не би могла никако да надокнади жртву Господњу на Голготи за читаву творевину. Зато је то учињено само из љубави Божје према свету и ни због чега другог. Такав је и симболички потенцијал Ђорђевићевог осликавања мука на ко'цу. То је спаситељска народна жртва која се не може ни са чим упоредити и тиме је она Хростолика и највише завређује пажње у једној културно – историјској научној анализи.

Друга песничко – философска фигура од и после Његоша јесте **Јован Дучић** (1870 – 1943). Његово високодометно дело *Благо цара Радована* јесте скуп његових КФБН схватања. Своју песничко – философску синтетизацију он сажима у једном пасусу поменуто књиге:

"Сви су људи способни бар за једну од многих грана науке, али су за уметност способни само изабрани духови и нарочити сензибилитети. Има велики број људи који би радије вукли лађе, него читали песме, или посматрали слике. Аристотелов ученик, Александар, није се одвајао од 'Илијаде', али сам признаје да је из тог епоса учио стратегију, а не сублимну лепоту песничке визије. Било је великих научника и војсковођа који су или сами писали песме, или са страшћу читали туђа песничка дела. Између великих људи има један афинитет који показује да људски геније излази из једног истог извора, и да се велики људи увек сретну у највишим висинама. Тако кад један песник постане одиста велик, он постане философ; а чим један философ постане одиста велик, он постане песник."⁷²⁷

Песништво се прелива у философију, философија у песништво. Тиме Дучић обнавља и његошевско и мојсијевско схватање Господа као чисте песме. Који је то заједнички извор свим генијима?

"Одиста, имају само два творца у свемиру: Бог и песник. Први све почне, а други све доврши. Тајна песниковог стварања исто је тако дубока и необјашњива као и тајна божјег стварања."⁷²⁸

Значи, извориште самог генија јесте тајна божјег стварања која је песма која се претвара у философију и долази до науке и богословља. Јер шта је песник?

"Песник је тумач божанства, јер је божанство човековог идеала."⁷²⁹

---

⁷²⁶ Исто. 321

⁷²⁷ Јован Дучић: Благо Цара Радована, Нолит – Београд, 2002, стр. 269, 270

⁷²⁸ Исто. 258

И то је кључна снага богословске мисли, зато је песник главни богослов што сведочи и сама Библија која је у виду песме и написана.

У научно – песничком односу Дучић види један динамички конфликт који постаје једна врста клинча:

"Наука види све у еволуцији, а песник у вечности: значи у времену које се не да одредити ничим, па ни етапама. Наука види стварање и развијање, а песник разграђивање и рушење. Наука види тријумф живота у новом листу који избија из старе гране, а песник већ види увелу грану у новом листу. За науку је све радост и обнављање, а за песника је све у драми распадања. Наука види све у заточењу хладних природних закона, а песник све хуманизира: изнад свега ставља сензибилитет људски."⁷³⁰; "За науку је човек део света, а за песника део човека."⁷³¹; " – Наука мери духом који је ограничен, а песник мери душом којој се не знају границе, а која је у вези са душом ствари. Зато наука само констатује, а песник суди; наука о свету мисли, а песник о свету осећа. Због тога се наука и поезија никада неће измирити као ни вода ни ватра. Наука и када мисли да нешто тумачи, она само класификује феномене. Зато се научне истине често потиру међу собом, али велике истине, које су казали песници, ништа није демантовало."⁷³²

Овај, ипак, непомирљиви склоп доживљава своје више јединство: " – Неоспорно, религија је увек била највиша наука о судбини. Зато ни историја уметности није друго него један део историје религије. Уметност се никада није могла одвојити од мисије да буде афирмација божанског у човеку; и уметност је увек била главна веза између неба и земље."⁷³³

И опет су присутна та преливања код Дучића, као неки слапови, науке у религију, религије у уметност, уметности као поезије у философију, философије у теологију. У првој научно – песничкој анализи Дучић је сродан, скоро истоветан, професору Михаилу Петровић Аласу и његовој студији о метафорама и алеогоријама коју смо проучили у претходним редовима.

Дучић преображава историјски и неке научне дисциплине и тиме им даје једно сасвим ново значење: "И, најзад, ко је знао да ће најсавршенији дотадашњи законик човечји, дело законодаваца који су били велики мудраци пагански, устукнути пред неколиким прописима хришћанске науке, и Десет заповести које су дошле из пустиње?"⁷³⁴; "По самом Сократу, знати, то значи бити добар; и зато логика, то је истовремено и наука о моралу."⁷³⁵

Овде је прображај невероватно емисион у свим правцима. Ако логика, која је дисциплина знања и самим тим неопходна свакој науци, завршава у етици, онда је њен

---

⁷²⁹ Исто. 260

⁷³⁰ Исто. 256

⁷³¹ Исто

⁷³² Исто. 257

⁷³³ Исто. 280

⁷³⁴ Исто. 333, 334

⁷³⁵ Исто. 343

најлогичнији завршетак у науци Господњој која је за површно сагледавање само етика, а не може бити меродавна у неким другим научним дисциплинама по савременој сцијентистичко – позитивистичкој инквизицији. Наука Господња мора бити свеобухватна или није Господња. Ако јој фали само један сегмент и није потпуна по питању целокупне твари, онда она није Господња и није наука Христова. Негде се то хеленско, као нека притока, улива у Хришћанство. Неминовно и незаобилазно.

Дучић је изразио и нека своја гносеолошка разматрања која могу бити јако значајна, а иначе су врло динамична: "Идеал, то је једно сазнање о највишој истини; фикција то је само пуста машта."⁷³⁶

"Треба волети човечанство само због неколико великих људи које дадне с времена на време. Ја не знам шта је Бог, али велики човек даје ми идеју о томе."⁷³⁷

"Песник је први објавио Бога. Идеја о божанству јавила се, извесно, у својој чистоти и величини само кроз уметност: чим је примитиван човек почео да ствара, он је добио идеју о стварању; а видећи себе као творца свих других ствари, питајући се откуд и све друго око њега. Само тако мерећи своја дела са делима тог непознатог градитеља, добио је појам о његовој свемоћи, свезнању, свеумењу."⁷³⁸

Купајући се у мору тог свезнања Дучић је дошао до закључка да је, опет, песничка објава највећи вид сазнања. И све своје мисли Дучић је, слично Његошу, сажео у једној својој песми која носи наслов *Богу*:

"Никад се нисам на те бацио каменом,
Нити у своме духу твој сјај одрицао;
И свој пут пређох цео са твојим знаменом,
Свугде сам тебе звао и свуд те клицао.

Из свију ствари ти си у мене гледао,
Твој громки глас сам чуо у морском ћутању . . .
С болом пред ноге твоје свагда се предао,
Само за твојим жишком следио путању.

А од тебе се никад нисам одвајао,
Стога и не бех самац у дну свих осама . . .
Због тебе сам се клео и за те кајао,
Кад падне горко вече по горским косама.

У машти сам ти беле свуд цркве зидао;
И за молитве сам твоје у звона звонио;

---

⁷³⁶ Исто. 315

⁷³⁷ Исто. 268

⁷³⁸ Исто. 263

За твога благог Сина и ја сам ридео;
И ђавола сам црног с твог крста гонио.

А ти што сазда сунца и плод оранице,
Био си само Слутња, болна и стравична:
Јер свака Истина духа знаде за границе,
Једино наша Слутња је безгранична."⁷³⁹

Божја слутња за Дучића постаје највиша Истина и најобјективније Сазнање, јер песма је објава Бога.

У наукословном гранању долазимо до **Милеве Марић Ајнштајн** (1875 – 1948). Њен рад, на жалост, је остао у сенци њеног мужа и њене преписке са њим нису никада у целини изашле у јавност и тиме се нема увид колико је велики њен научни рад. Као студенту на Државној политехничкој школи у Цириху њој су увек давали предност у научном раду у односу на Ајнштајна. Нека историјска истрживања се врше поводом њеног доприноса теорији релативности. Докле ће се с тим стићи сам Бог зна. Надамо се да ће се открити пуна истина.

Савременик Милевин је и професор и академик **Александар Белић** (1876 – 1960) велики филолог и стилограф. У својој студији *Учешће св. Саве и његове школе у стварању нове редакције српских ћирилских споменика* доказује једном крајње прецизном језичком анализом језичку реформу коју је Свети Сава учинио у XII/XIII веку:

"Ортографија св. Саве није савршена. Њени су главни недостаци необележавање умекшаних сугласника испред *a* и *e* (испред *a* недовољно обележавање); али она претставља несумњиво знатан напредак према ономе што је било дотле. Од дела у којима се она наводи најрадикалнији је Карејски типик, текст који је, врло вероватно, сам св. Сава писао.

Ови недостаци или празнине Савине ортографије брзо су попуњене после њега; али док није дошло да потпуно устале системе наше ортографије на бази реоформе св. Саве и оних видика који су се њоме отварали, – у току XIII века видимо још многобројне остатке, у различним размерама, од оних особина његове ортографске системе који су се у њој доследно употребљавале."⁷⁴⁰

Овим својим научним радом Белић је показао и доказао и реформаторско – језичку страну дела Светога Саве и тиме нас још више упознао са самим универзалним Просветитељем Срба и прочим. Овим је доказао и високу духовну културу Срба Средњег Века која је обраћала пажњу и на језичке детаље, а тиме градила и још једну научну дисциплину. Као стилограф он је доказао и постојање једног београдског језичког стила који полако постаје норма његовог времена. Да ли је и данас тако, остаје отворено питање,

⁷³⁹ Јован Дучић: *Очи на оба света*, избор из поезије и путописне прозе, приредио Рајко Петров Ного, Филозофски факултет Српско Сарајево – Београдска књига Београд, 2004, стр. 50

⁷⁴⁰ А. Белић: *Учешће св. Саве и његове школе у стварању нове редакције српских ћирилских споменика*, СВЕТОСАВСКИ ЗБОРНИК, књига 1, СКА – Београд 1936, стр. 276

али тада он тај стил примећује код најзначајних српских духова тог времена: "Тако је после Јована Илића, Београђанина, који је радио за време увођења народног језика у књижевности, дошао његов син Војислав и друга браћа његова, која већ стварају типичан београдски језик. После Милићевића, Шумадинца, његова зета Мите Ракића, Рудничанина, Милан Ракић је сав Београђанин."⁷⁴¹

"Ту слободу стварања која се огледала у живости, животописности, гипкости и снази књижевног језика добрих београдских писца – и схватили су многи изван Београда као 'београдски стил'.⁷⁴²; "Тако је Љуб. Недић имао другачији стил неголи Светислав Вуловић и цело његово поколење. И стил је Слободана Јовановића друкчији него Скерлићев, а Скерлић, иако је изашао из школе Богдана Поповића, друкчије је писао него он. Па и језик Вука Караџића може данас послужити као један од стилова којим се са успехом служи и београдски књижевни језик."⁷⁴³

Овим примерима осликали смо и сам стил писања Александра Белића, а и његов незаобилазни и значајни научни рад.

Долазимо пред личност великог **Милутина Миланковића** (1879 – 1958), математичара, геофизичара, астронома, астрофизичара, грађевинског инжењера. Само на овим дисциплинама којима је овладао Миланковић видимо једну полихисторску научну природу. Као даровит писац писао је много теоријских радова и научно – популарних. Поред својих теоријских иновација, као што је Канон осунчавања земље и других, Миланковић је био и истински проналазач. Изумео је армиране бетонске конструкције, које помиње у својој књизи *Кроз васиону и векове*⁷⁴⁴, којима показује своју свестраност као научник, али и као човек. У истом поменутом делу Миланковић се дотакао одређених фундаменталних питања и пружио је на та питања одговоре који су приличили његовом духовном степену. У тим својим одговорима Миланковић је изнео и једну своју теорију "божанска искре":

"Погађам, драга пријатељице, шта хоћете да ме запитате: 'А шта је Бог?'

Под том речју разумева се све могуће и све немогуће, јер свака религија, па и сваки поједини човек има о том своје посебне назоре. Но чујете шта још нешто у овим књигама:

'Са свог обитавалишта, завитланог вековним вихором, открио је човек, тај сићушни створ, законе које слуша цела васиона, упознао је кретање звезда и њихову судбину.'

Значи да је дух оног сићушног створења ипак нешто више, нешто што стоји изнад мртве материје. Назовите га божанском искром, па ћете лако разумети како наука испитује историју Земље."⁷⁴⁵

---

⁷⁴¹ Научници, Матица Српска – СКЗ, Нови Сад – Београд, 1972., стр. 339, 340

⁷⁴² Исто. 340

⁷⁴³ Исто. 342, 343

⁷⁴⁴ КРОЗ ВАСИОНУ И ВЕКОВЕ, једна астрономија за свакога, Написао МИЛУТИН МИЛАНКОВИЋ, ЈУГОИСТОК – у Београду 1943, стр. 200

⁷⁴⁵ Исто. 248

Божанска искра, који смо помињали и у почетним поглављима овог списка, код Миланковића је она која рађа науку. Без те божанске искре човек не би могао да мрдне ни педаљ од својих научних истраживања. Он ту своју теорију проширује и у анализи праисторије:

"Ето, видите како брзо путујемо! Таман сам хтео да утонем у дубоке мисли, а ми већ прелетесмо цело историјско доба, па видимо под собом и преисторијско. Са тим су нас добом упознали преисторичари. Из камених, земљаних и земних остатака подигоше они нашег преисторијског прадеду из његовог каменог гроба. Тако га ми, у нашем лету, видимо по пећинама, ледењацима, прашумама, језерима, у борби са природом и дивљим животињама, од којих се сам мало разликовао. Ипак, ипак! Божанска искра тињала је у њему. Међу тим људождерима живео је и онај који је од првог камена истесао чекић и тиме осигурао човечанству господства над природом. Дозволите ми да томе највећем проналазачу свих времена, томе преистиоријском Тесли, пошаљем, његов ситни праунук, мој дубоки поздрав."⁷⁴⁶ Овај ћемо навод још допунити једним Миланковићевим схватањем разума:

"Да си благословена, ти наша добра мајко! На теби је креснула Прометејева искра и распламтио се божански огањ разума."⁷⁴⁷

Овим исказом само допуњујемо теорију *Божанске искре* код Миланковића. И његово праисторијско сагледавање описује ту божанску искру у иноватном смислу. Изумитељ чекића, праисторијски Тесла јесте први међу изумитељима и проналазачима. Иноватор и научник, што нас опет враћа на Миланковићев став да је божанска искра та која је извориште науке, та из које наука настаје. И на један слојевит начин Миланковић на духовну сцену изводи Наукодавца. Божанска искра је та која даје науку човеку. И овде имамо један полихистор – полиматски приступ у науци. Наука долази од Наукодавца, Он је даје човеку и она у човеку настаје и тиња као што је рекао Миланковић. Самим тим у неким од своји редова Миланковић се враћа једно провереном старом гносеолошком рецепту. У књизи *Кроз царство наука*, користећи дијалогску форму, у своје ликове кроз дијалог он умеће и овај гносеолошки образац:

"Кад свршисмо са ручком, мој нови познаник ми рече узнемирено: 'А мог оца још увек нема! Сам Бог зна када ће доћи. Кад оде у царске дворе, чекам га често сатима'."⁷⁴⁸

На први поглед помислићемо да Миланковића синтагму: "Сам Бог зна", користи узречно, као неку пригодну узречицу која се користи више из пристojности и колоквијално, а у ствари не значи ништа и ништа не претставља. Али у следећим редовима тај гносеолошки концепт помало нам открива како и на који начин све

---

⁷⁴⁶ Исто. 237, 238

⁷⁴⁷ Исто. 286

⁷⁴⁸ КРОЗ ЦАРСТВО НАУКА, слике из живота великих научника, Написао МИЛУТИН МИЛАНКОВИЋ, Научна Књига, Београд, 1950, стр. 174

Миланковић користи овај језички склоп. У *Кроз васиону и векове* он то користи у једној краткој реченици мало експлицитније и импулсивније: "Бог зна шта је с њима било."⁷⁴⁹

Али овај исказ нам још не открива сву целину овог гносеолошког коришћења. Оно долази до своје пуноће онда када Миланковић ово гносеолошко начело почне користити у својим астрономским и астрофизичким разматрањима:

"Питање порекла и очинства постало је у последње време предмет нарочитих испитивања астрономије. Том приликом је утврђено да неке летеће звезде које се у одређено доба године појаве у великом броју на небу своје порекло од извесних комета које се распадају. Такав један засветлео је баш синоћ на небу, остављајући, само за трен ока, светао траг иза себе. Бог зна одакле је дошао. Можда је он само комадић, ћерпич, којег великог небеског тела, па је, лутајући по васиони хиљадама, милионима година, улетео у наш планетни систем, приближио се нашој Земљи, а ова га својом привлачном снагом увукла у своју атмосферу, где се трећем усијао, испарио и расуо у своје молекуле."⁷⁵⁰

Искрени научник никада се не повлачи од једне врсте интелектуалног поштења. Он не врда лево и десно и не избегава одговор. Бог зна! То је једини одговор. Ако ми не знамо или нам није дато да знамо има Ко зна и Тај Неко нам је дао да знамо да Има ко зна оно што ми не знамо. Миланковић иде са претпоставкама "можда" је овако или онако, али оно што је за нас можда то је за Бога тачно и прецизно: Бог зна! Миланковић умеће ову синтагму у своја астрономска и астрофизичка излагања и истраживања што је јасан знак да према овој синтагми има највише могуће поштовање. И баш ту видимо да ова синтагма за Миланковића није само нека узгредничка и узречна напомена, већ само језгро сазнања. Приписивати "Бог зна" синтагму кометама, летећим звездама, привлачним снагама и молекулима јесте доказ да је за једног астрофизичара, математичара и астронома врхунског ранга та синтагма једини покретач сваког знања и сазнања, једина права духовна осовина знања уопште. Ако то спојимо са његовом теоријом "божанске искре" и њеног тињања у човеку и њеног покретања сваке науке и сваког изумитељства, онда видимо да је Миланковић у свему био научник једног полихисторско – полиматског ранга. То потврђује и писмо захвалности Патријарха Мелетија константинопољског које је Миланковић уврстио у свој рад *Реформа Јулијанског Календара*. У том писму које је преведено на српски даје се још један суштински појам који до краја тумачи полихисторско – полиматску концепцију науке и самог Миланковића као научника:

"Велеучени Господине М. Миланковићу, професоре Београдског Универзитета, чедо у Господу љубљено наше Смерности, благодат нека је са Вашом Велеучености и мир од Бога.

Пошто је у нашем Светом и Часном Синоду прочитана одлука Свеправославног Конгреса о Календару ради правилног усвајања њеног, које је усвајање већ и следовало,

---

⁷⁴⁹ КРОЗ ВАСИОНУ И ВЕКОВЕ, једна астрономија за свакога, Написао МИЛУТИН МИЛАНКОВИЋ, ЈУГОИСТОК – у Београду 1943, стр. 233

⁷⁵⁰ Исто. 312, 313

као што то јављамо Пресветим Православним Црквама; Часни Синод је са особитим уживањем примио к знању најозбиљнију сарадњу коју је дала Ваша дубока Велеученост као члан Свеправославног Конгреса при састављању те одлуке, којом је тако срећно и потпуно решен један од првих задатака Свеправославног Конгреса, и у опште тако важно календарско питање.

С тога, по једногласној синодалној одлуци, изјављујемо драге воље овим нашим честитим писмом нарочиту похвалу и захвалност Вашој Велеучености за такву просвећену и корисну сарадњу њену.

Шаљући пак уз то и наше очинске поздраве и благослове, молимо се за све што је најбоље Богу, чија благодат нека буде са Вашом дубоком Велеученошћу.

1923. г. јуна 26.

+ Константинопољски у Христу богомољац.⁷⁵¹

Из овог писма видимо јасну дефиницију Полихистора кроз појам Велеучености. Тако се свечано и патријарх обраћа Миланковићу са Ваша Велеучености и тиме је прво показао сам научни карактер Миланковићев, а и научни приступ који он има, а то је приступ велеучене науке, веленаучности. А то је још један од појмова који преводи грчке појмове: Полихистор и Полимата. Миланковић је заиста био једна изванредна Велеученост.

Доказ за то је и његов опис процеса, у Вациони и вековима, како се долази до научног открића правећи једну и паралелу између научника и песника. Себе је лично подвргао том опиту у решавању проблема реформе Јулијанског Календара.⁷⁵² Тако је Миланковићева Велеученост потврђена у многим духовним пољима, у теоријским и практичним иновационизмима.

Пред нама се отварају историјска и духовна врата за сагледавање једног савременог Светог Оца. Ипак, пре тога да покушамо да проучимо каква и шта јесте личност једног Светог Оца. Какав је то посебан богодани статус у историји под називом Свети Отац? Способност Светог Оца с једне стране, као једне богодане свеличности, јесте да апсорбује све духовне токове човечанства који су се појавили до њега и да их преображава пред лицем Господњим тиме доказујући да су сви ти духовни токови и дошли из једог истог извора: Извора Господњег! С друге стране задобивши од Бога дане одређене карактеристике Господње он постаје оно што је у речима Господњим и саопштено: "ево све ново творим" (Откр. 21, 5). Он постаје нова твар Господња апсолутно препуштен обликовању Господњем, али он постаје и новотворац, као што би рекао Лонгин, и као новотворац он доноси конкретне новоодређености у сваком духовно – стваралачком погледу. Као и Господ и он (Свети Отац) ново твори, ново ствара и у том смислу постиже највећи степен Боголикости.

⁷⁵¹ РЕФОРМА ЈУЛИЈАНСКОГ КАЛЕНДАРА од МИЛУТИНА МИЛАНКОВИЋА ред. професор Универзитета у Београду, БЕОГРАД, ШТАМПАРИЈА "С В. С А В А". – БРАНКОВА 16. ТЕЛЕФОН 249., 1923., стр. 46

⁷⁵² КРОЗ ВАСИОНУ И ВЕКОВЕ, једна астрономија за свакога, Написао МИЛУТИН МИЛАНКОВИЋ, ЈУГОИСТОК – у Београду 1943, стр. 89 – 91

Савремени Свети Отац кога ћемо ми у овим редовима проучавати јесте **Свети Владика Николај** (1880 – 1956). Тешко је једну такву свеличност сузити у наша КФБН разматрања. Други Свети Отац у Српској Цркви и српској историји. Да би смо га што прецизније портретисали мора позвати у помоћ једног другог Светог Оца: Оца Јустина. Само преко његовог суда можемо добити што тачнији и што истинитији приказ личности Светог Оца Николаја. Јустин је то учинио у својој беседи на десетогодишњицу од смрти Светог Оца Николаја. И ту је он рекао:

"Два човека има Српска Црква и Српски народ. Први Свети Сава, једино до сада Равноапостолни. Опрости Свети Владико! А ти за мене и за све здраве Српске душе, други си Равноапостолни Владика Жички. Српски Свети Златоуст!

И све што је рекао — небеско је благо. Све што је написао — непропадљиво, небеско, вечно злато. Заиста, ако учините излет кроз велике светитеље Божије, кроз велике свете писце Цркве Христове, после Светог Јована Златоустог, Цариградског Свесунца, најближи њему је Свети Владика Николај и Свети Дамаскин и још мало њих. Како је он неисказано велики. О Срби, бедни, несрећни Срби! Видесте ли свог Владика у Академији наука Српских? Не, не, не!

Срби, мутави народ, муцави народ... Да није овог славног Златоуста Српског, зар би Србиново песништво и свег Српства постојало? Ево Србског Светог Дамаскина. Ево у истину највећег песника Српског. Већег од свих славних великих песника. Само да је оставио Духовну Лиру, био би раван Светом Дамаскину. А он? Свака му је реч песма, песма вечна, песма о Вечности. Песма о Вечној Истини, песма о Вечној Правди, песма Једином и Истинитом Богу свих светова — Господу Христу.

Данас, то је мит, легенда. Легенда за кога? За кога?! Творац свега највећег у Српској историји, свега највећег у историји рода људског и ове губаве звезде што се земља зове — Господ Христос, за многе и многе Србе после Светога Саве. Господе, опрости Србима!

Шта Србин зна о Српској науци? О Србској Црквеној науци? О науци уопште? Ево Српског Светог Василија Великог. Шта је био Свети Василије?

У 4. веку био је највећи и најученији човек свога доба и Светитељ Божији. Али је он знао да учење ништа не значи без Светитељства Божијег. Данас, ми Срби имамо њега — Српског Светог Василија Великог, у истину великог. И све тајне, тајне велике, тајне свих светова Божијих, сусрећемо у његовим делима. Сећате се његових беседа које је говорио као млади Јеромонах до његових дивних химни Господу Христу, до акатиста Васкрситељу Христу.

Сва бића, од молекула до Арханђела, све је захватила његова света и велика душа. Његов огромни ум дао је науку какву српски човек и српски народ знао није. Сви муцави, сви мутави до њега! Кроз њега је проговорила Српска душа, проговорила Светосавски сјајно, Херувимски, громовски проговорила оглувелој Српској души. Оглувелој од политике, од странаштва...

Оглувелој за све што је вечно, за све што је Христово за све што је Светосавско. И он, он прост Јеромонах исмевани Калуђер Србски, Београдским улицама иде у најскромнијој мантији. Многи се стиде и гнушају Њега. А, он? Он овамо диже устанак, највећи устанак после Светог Саве који је учињен у Српскоме роду. Тај је духовни устанак створио млади Јеромонах Николај. Почео као млади Јеромонах а завршио као Равноапостолни Светитељ Охридски и Жички. То је Црквена философија, Црквена мудрост! А Српска философија, философија наших универзитета? Авај!

А он? У философији Српској у ствари једино философ. Он, Свети Григорије Богослов — Српски Свети Григорије Богослов. Кад то кажем, ја кажем највећи комплимент, највећу похвалу која се може рећи. Григорије Богослов, највећи ум који је сагледао тајне божанског бића. Више него ико од људи по дару Божијем. Ето, њему слична дао је Господ Српскоме роду. Српски вечни Григорије Богослов.

Али, комарац има још да зуји! Еванђелист међу Светим Еванђелистима. Ево Српског Светог Еванђелиста. Замислите, свака реч његова је блага вест. Свака реч његова — мало Еванђеље. Као мирисави корен, што га више тареш, то више мирише. Тако, када читаш Владика Николаја, што га више читаш, ти се више молиш кроз Његова читања и осећаш колико небеског мириса Арханђелског у његовим делима. Колико Еванђеља вечног, оног Еванђеља у које Анђели желе завирити. Он, он је нама Србима то Еванђеље казао најречитије. Најречитије за човека па и за Анђеле.

Међу Светим Апостолима, ево њега Српског Светог Апостола! О, ко је тако Српску земљу проходио, Еванђеље Христово и Благовест Христову проповедао као он? Од Охрида до Будима, од Пирота до Врања, од Прохора Пчињског до Ријеке. Нико као он, Апостол — Епископ. Апостол и Епископ — Равноапостолни Свети Владика Николај.

Ево највећег Мученика Српског после Светога Саве. Шта кажем, после Светога Саве? Јер Мученик Свети Сава, није дао мира непријатељима Крста Христова. Непријатељима истинитога Бога није дао мира док му нису спалили тело на Врачару у Београду. Мученик и после смрти, Свети Сава Мученик и сада, гледајући Српски род и у њему хиљаде издајица Светосавског аманета. Мученик је Свети Владика био на земљи. Они који знају његов (у малом), и најинтимнији живот, знају његов плач чести. Знају његово јецање љубостињско за време рата. Знају Немци, непријатељи ондашњи наши, шта је за њих значио Владика Николај. Та је уста требало ућутати. Њих ућутати, ућутао си Српски род. Гле, Он који је у Светој Љубостињи оплакао тужну Српску судбину за време рата, оплакао братоубиство међу браћом Србима, оплакао све муке и невоље Српскога рода, постао је заточеник Манастира Војловице потом одведен у Дахау на смрт ради Бога, ради нас свих Срба. Мученик над Мученицима — то је Владика Николај!⁷⁵³

Све ове духовне способности и богосвојства има један Свети Отац. Он у себе упија све духовне токове и наводи их, да парафразирамо самога Николаја, на Божју воденицу.

---

⁷⁵³ Беседа Оца Архимандрита Јустина на 10-годишњем парастосу Светог Владике Николаја у Лелићској цркви у недељу Митара и Фарисеја 1966. године

Он указује тим самим духовним токовима на њихово божанско порекло највећи, а и сам, да тако кажемо, боготвори или Божје твори.

Отац Јустин је пописао одређене духовне облике који ће и нас занимати у једном књижевно – философско – богословско – научном истраживању. Поменуо је песништво, науку и философију. Уз то још и равноапостолство, евангелство и светосавство што су још додатни духовни облици за истраживање.

Свакако смо рекли да не можемо овакву свеличност сузити, али његова светлост улази и у овако уске кутке као што је и ово КФБН расуђивање.

Почећемо од Николајевог схватања философије. О томе је он писао свешироко и свеобухватно. Ми ћемо се дотаћи само делића неких његових мисаоних захвата о овом духовном облику.

"Философија је ореол науке, да, месечина науке. На тој месечини наука се одмара, огледа се и сања. Философија није зато да реши и разреши проблеме велике тајне бића, но само да разреши науку ускости и презасићености."⁷⁵⁴

"Сваки човек не може се посветити философији. Но једно зрно философије потребно је сваком животу људском као со јелу."⁷⁵⁵

"Философија није решила ниједан проблем, философија и није зато да реши иједан проблем. Философија је само теферич науке, где наука седи и одмара се. То је седми дан науке. Наука је аргатин који ради и показује плодове свог рада. Философија је висока госпођа."⁷⁵⁶

"Кад би философија људска могла задовољити човека, зашто филозофи Јустин и Ориген посташе хришћани? Зашто Василије, и Златоуст, и Григорије, који у Атини проучише сву филозофију јелинску, примише крштење? И Блажени Августин, који знаде и јелинску и римску мудрост, зашто одбаци све и потражи спасења и светлости у вери Христовој? И свети Климент Римски, који беше врло богат и врло учен? И света Катарина, која би из куће царске и знађаше светску мудрост мисирску? И царевић Јоасаф у Индији, коме беше позната сва филозофија индијска? И толики, толики други који најпре тражише објашњење загонетке светске и светлост својој души у философији, а потом приступише цркви и поклонили се Христу Господу?"⁷⁵⁷

"Једна осамљена кап на сухом камену има друкчију философију од капи воде усред океана."⁷⁵⁸

И у свом авангардном делу *Речи о Свечовеку* где је позиционирао авангардистичку концепцију *Логохуманизма* Владика је дао одређене исказе и о философији:

"Философија се мора прво живети, па онда проповедати. Иначе је ваша философија на језику истина, а у срцу лаж."⁷⁵⁹

---

⁷⁵⁴ Владика Николај: О Богу и о људима, Манастир Лелић 2008, стр. 162

⁷⁵⁵ Исто

⁷⁵⁶ Исто

⁷⁵⁷ Исто. 162, 163

⁷⁵⁸ Исто. 163

⁷⁵⁹ Свети Николај Жички: Речи о Свечовеку, "Православац", Линц – Аустрија 2003, стр. 211

"Вежбање је потребно пре философирања. Пост, бдење и молитва су три елемента припреме за философа. Постом се духу даје првенство пред материјом; бдењем се дух уздиже на високу висину, а молитвом се отварају седмовратне двери невидљивих и неслућених светова."⁷⁶⁰

"Аскеза је или прво или последње сазнање философа. Само што у другом случају, чујте, то сазнање везано је за кајање."⁷⁶¹

А у својој тихословно – молитвеној књизи *Молитве на језеру*, Владика најузвишеније – преображајно и новостваралачки закључује и закључава своју мисао о философији:

"Суседи моји, престаните с вашом земаљском мудрошћу. Мудрост се рађа а не ствара. Као што се Мудрост рађа у Богу, тако се она рађа и у земљи. Рођена мудрост ствара, но не ствара се."⁷⁶²

"Тако се рађа свака мудрост и на небу и на земљи: од Девојке и Духа Свесветог. Над девичанством прве ипостаси залобдео је Дух Свесвети, те се родио Свечовек, Мудрост Божја."⁷⁶³

"О душо моја, вечито изненађене моје! Гле, оно се збило једном на небу и једном на земљи, има да се збуди и у теби. Мораш постати девојком, да би могла зачети Мудрост Божју. Девојком бити мораш, да би те Дух Божји замиловао. Сва чуда на небу и на земљи произашле су од Девојке и Духа."⁷⁶⁴

Са овим са чиме смо само загребали по светоотачкој мудрости Владикиној видели смо за нас све што о философији треба да видимо, а то је опет ништа према целокупном философском програму Владикином. Крајње је свеупутна и универзална, а и најтолерантније исказана мисао о капи воде. Заиста не философира се исто: ни у културолошком, ни у социолошком, ни у цивилизацијском, па ни у индивидуалном смислу. То је та метафора капи воде на сухом или у океану. Није иста ни тежина философирања. Неко има лакоћу философирања и философије, а неко пак Атлантову тежину философије и философирања. Али та сверазноликост философије и философирања има једну сједињеност Богоувирања. А то је једна изванредна универзалност, али и толерантност Владикине мисли.

Са Владикиниог погледа на философију прелазимо на његово духовно сагледавање науке. Прво ћемо показати неке његове теоријске погледе на науку, а онда ћемо сагледати његово писано – практични удео.

"Наука наших дана потпуно је оповргла и сахранила материјалистичку науку деветнаестог века. С том лажном науком мора пасти и све што је на њој изграђено."⁷⁶⁵

---

⁷⁶⁰ Исто. 212

⁷⁶¹ Исто. 213

⁷⁶² Епископ Охридски Николај: *Молитве на Језеру*, БЕОГРАД. Штампарија "СВ. САВА" Бранкова ул. 16. Телефон 249. 1922. стр. 12

⁷⁶³ Исто

⁷⁶⁴ Исто

⁷⁶⁵ Владика Николај: *О Богу и о људима*, Манастир Лелић 2008, стр. 94

"Наука наших дана бави се испитивањем три неслућена открића у физичкој природи. То су: атомска енергија, невидљива светлост и нечујни гласови. Ни једно од овога трога није доступно људским чулима. Нити се атомска енергија може руком опипати, ни невидљива светлост оком видети, ни нечујни гласови ухом чути. Ово нас и нехотице подсећа на речи апостола Павла: 'Што око не види и ухо не чу и на ум човеку не дође, то припреми Бог онима који Њега љубе.'"⁷⁶⁶

"Моја вера у Бога не смета ми да усвојим сву праву науку од алфе до омеге... Најбоља наука стоји у савршеној хармонији са најбољом вером. А најбољи се никада и не препиру: најбољи се разумеју и љубе. Ниски или неједнаки се препиру и гложе и уживају у препирању и гложењу. Но препирање и гложење псевдовере и псевдонауке поколеба многе просте душе у вери."⁷⁶⁷

"Наука је вођа слепих, вера вођа окатих."⁷⁶⁸

"Научник се задовољава тиме да бележи факта, да сваку њихову особину уочи и запише. Он даје слику факата, слику њихове спољашње, чулне и материјалне стране. Но, живи човек се не задовољава тиме: он хоће смисао факта, он хоће да их превазиђе. Тај смисао свију ствари и чињеница и то превазилажење голих факата пружа човеку само вера."⁷⁶⁹

"Топлота и светлост услови су живота, вели се научним језиком; божански огањ, вели се језиком вере."⁷⁷⁰

"Узалуд неки научници говоре против Бога, њихова наука говори за Бога."⁷⁷¹

"Наше покољење, зато што је научније, не стоји даље од Бога, већ ближе, а то је утолико ближе уколико је научније. Кад би један атеист из времена прве династије египатских фараона прочитао један уџбеник из хемије из двадесетог столећа, он би поверовао у Бога."⁷⁷²

"Између науке и безбожништва растојање је неизмерно велико."⁷⁷³

Овде је Владика представио своја духовна посматрања и скенирања науке као духовне дисциплине, али Свети Отац, да тако кажемо, не мирује. Он упијајући историјске духовне токове и преображавајући их истовремено даје своје самосвојно – богосвојствене новоодређености свега па и науке. Он је у својим писано – практичним списима дао и један научно – практични приступ. Извршавајући један новостваралачки упад он је дао свој поуздано – истинити научни суд и то је изразио у неколико дела. Прво у делу *Симболи и сигнали* као један јосифовски Боготумач објаснио је и објавио свету, на један новотворни начин, настанак и Постање. То Боготумачење осветлило је неке нове научне

---

⁷⁶⁶ Исто

⁷⁶⁷ Исто. 95

⁷⁶⁸ Исто

⁷⁶⁹ Исто

⁷⁷⁰ Исто

⁷⁷¹ Исто

⁷⁷² Исто

⁷⁷³ Исто

путеве и показало поразност сваког буквалистичког и алегористичког тумачења Постања. Сада ћемо представити неке делове тог Владикиног Боготумачења:

"1. Речено је: *У почетку створи Бог небо и земљу.* Под небом се разуме царство духовних стварности, невидљивих и бестелесних. Под земљом се разуме скуп симбола тих стварности, опажљивих и телесних. Земља је дакле симболична слика небеса.

2. Све физичке силе у земљи, као: привлачност и одбојност, топлота, електрика, радијација и др. Символи су духовних сила у царству небеском. Саме по себи те силе нити би биле силе нити би могле постојати, кад иза њих не би постојале несравњено веће, изворне, духовне силе. И кад над физичким силама не би постојала моћ и контрола разумних, вечних сила, оне би ослабиле, збуниле се, и претвориле сав свет у хаос. Као што је писано о Богу и створењима: *Одвратиш ли лице своје, збуне се; одузмиш ли им дух, ишчезавају* (Псалам 103)."⁷⁷⁴

"7. Тако, дакле, ми хришћани схватамо земљу, сунце и звезде као симболе духовне стварности, а никако као саму стварност. Незнабошци пак, стари и нови, гледали су и гледају на ова васионска тела, као на саму стварност. Чим стварност - одмах и обожавање! Отуда су незнабошци свих времена падали у мрачну заблуду, да те твари Створитељеве обожавају као божанства. Грци су обожавали земљу под именом Геа, а сунце под именом Аполон. Бог сунце у Мисиру називан је Озирисом, а месец Изидом. Месец је нарочито обожаван у Вавилону, Асирији и Арабији под именом Астароте. Персијанци, огњепоклоници, клањали су се звездама као божанствима."⁷⁷⁵

Владика у овим новоодређеностима даје једну боготумачену објаву и једно ново схватање Постања. Земља је нека врста првобитне твари из које све произилази видљиво створено. Она је слика небеских сила и као таква пуна је сила које формирају читаву творевину. Из те првобитне твари настала је читава васиона као одраз небеских сила. У свом спису *Васионик* Владика даје нова боготумачења временских релација настанка творевине и колико је битан проток времена у самом стваралачком чину Постања:

"Непогрешан је опис и ред стварања како је свети ангел Божји саопштио Мојсеју. И ми треба да ценимо као велику срећу што имамо и читамо Мојсејеву Књигу Постања.

У безобличју и пустоти, у тами и над безданом рече Бог да буде светлост. *И би светлост.* Каква радост и каква красота! Као кад се у мрачној и страшљивој ноћи запали свећа, и све авети и наказе ишчезну.

И разлучи Бог светлост од таме. *И светлост назва Бог дан а таму назва ноћ.*

И би вече и би јутро дан први.

И тако све до петог дана. Шта до петог дана? До петог дана светлост се назива дан а тама се назива ноћ. Дакле, нити дан означава одређену дужину времена нити ноћ, него се даном назива светлост а ноћ назива тама. Јер још није било правих мерила дужине времена; није било сунца ни месеца ни звезда, *да дијеле дан и ноћ, да буду знаци*

⁷⁷⁴ Владика Николај: Символи и сигнали, стр. 4

⁷⁷⁵ Исто. 5

временима, данима и годинама. Тек од тада почиње да се окреће точак времена, непрекидна и правилна смена дана и ноћи, па кроз све векове и миленијуме доцније, Но питање је, да ли су и тада одмах почели дани и ноћи оне дужине, како их ми знамо и рачунамо; да ли одмах или тек доцније. То нам није дато да знамо, јер нам то није неопходно потребно за спасење. Јер и онај ко би то сасвим тачно знао као и онај ко не би то никако знао, обојица не би били ни ближи ни даљи од царства Божијега. Да је то знање неопходно за људско спасење, Бог би нам открио не у данима и ноћима него у минутима и секундима, као што нам је открио закон морални до такве утанчаности и детаљне прецизности, да уста људска остају затворена за свако питање. Јер не остаје им ништа да питају."⁷⁷⁶

"То питање о дужини првих дана и првих ноћи у васионској драми стварања света никада није мучило савест хришћанску нити интересовало народе хришћанске, него само теолошке репортере. О томе питању развили су ти јеретички брзозналци толику неприличну вику кроз неколико столећа, као кад би се деца посвађала око питања како их је мајка родила.

Православна црква остала је ван ове беспримерно луде и јалове препирке. Она је указивала својој деци да читају Свето писмо и познаду, како је време за Господа Бога нашега једна сасвим небитна, релативна ствар. *Мој је дан и моја је ноћ*, рекао је Господ. По заповести једнога праведника Божијега, Исуса Навина, заустави се сунце над Гаваоном и не наже ка западу скоро за цио дан. (Ис, Нав. 10, 13). Онда, не читамо ли у Књизи о царевима, како је пророк Исаија вратио ток сунца за десет степени на часовнику Ахазову, и тако за толико продужио дан (II Цар. 20, 9)? Па онда читамо у Житију Светих, како су неки угодници Божји успели молитвом да зауставе ток сунца и продуже дан ради неке славе Божије. Чујмо шта говоре свети пророци о периодима времена као о једном дану Господњем, па ћемо успокојити оне који су радознала духа.

Шта говори пророк Јеремија? 'Јаох, јер је велики овај дан, није ми било таквога!' (Јер. 30, 7). Уствари ту се не мисли на један дан од дванаест часова него на време од Бог зна колико дана и ноћи и недеља и месеци. Јер пророк говори о времену када ће Господ по милости ослободити Израил од робовања. Велики пророк Језекиљ говори о *дану*, када ће Бог казнити Гога и Магога због мучења народа Израилева (Јез. 39, 8). Свети пророк Јоил пише, да ће 'дан Господњи бити велики и врло страшан' (Јоил, 2, 11). Тако и пророк Софоније вели за тај дан: 'То је дан гњева, пустошења, затирања, мрака, облака, магле и трубљења' (Соф. 1, 14). Амос виче: 'Тешко онима који желе дан Господњи! Што ће вам дан Господњи; То је мрак а не видело, и тама без светлости' (Амос. 5, 18-20). Пророк Захарија каже, да се тај дан неће разликовати од ноћи, тај дан Господњи. 'То је, вели, дан који неће бити ни дан ни ноћ, Јер ће и увече бити свјетлости' (Зах. 14, 6-7). А последњи од пророка и први до јеванђелиста, дивни Малахија овако виче: 'Ево иде дан који гори као пећ' (Мал. 4, 1).

---

⁷⁷⁶ Св. Владика Николај Велимировић: Цветник, Евро 2003, стр. 88, 89

Зар није свакоме јасно, да ниједан од именованих пророка, који говоре о дану Господњем, не мисле на дан сунчани од дванаест часова, него на један одсек или период времена, у коме ће се показати сила и слава Господња?

А овако кличе од радости цар Давид провидећи долазак Месије, Спаситеља света: 'Камен који одбацише зидари тај поста глава од угла; то би од Господа и дивно је у очима нашим. Ево дана који створи Господ! Радујмо се и веселимо се у њ!' (Пс, 118, 24).

Другом приликом, не поричући но као човек жалећи се на краткоћу века људског и ништавило овога живота говори Богу: 'Скажи ми, Господе, кончину моју и число дана мојих да разумем како сам ништа. Ево с педи одмерио си ми дане и вијек је мој као ништа пред тобом. Баш је ништа сваки човјек жив' (Пс. 39, 4-5).

Налазећи се близу смрти, јада се цар Давид: 'Године наше пролазе као глас. Дане година наших свега има до седамдесет година, а у јачега, (једва и с муком) до осамдесет'. (Пс. 90, 9-10). Шта је то према 700 или 900 година колико су живели праоци? Но за Бога и за вечност то је све једно исто - седамдесет или седам стотина година.

Најзад и сам Давид, надахнут Духом Божјим, схвата, да време пред вечним Богом има само практичан значај, без неке апсолутне математичке вредности. Зато он говори Господу у једном псалму: 'Тисућа година пред очима твојима јесу као дан јучерашњи, кад мине, и као стража ноћна' (Пс. 90, 4). А велики апостол Петар, спомињући ову реч Давидову овако је изражава и допуњује: 'Али ово једно да вам не буде непознато, љубазни, да је један дан пред Господом као хиљада година, и хиљада година као један дан' (II Пет. 3, 8).

Нити је сам Господ Исус Христос сматрао време нечим апсолутним. Јер кад су му неки јавили да Ирод вреба да га убије, Он је рекао: 'Идите и кажите оној лисици: ево изгоним ђаволе данас и сутра и трећи дан свршићу' (Лк. 13, 33). Ко би ово узео буквално преварио би се. Јер кад би се буквално узело, онда је требао Господ погинути трећи дан после овога одговора. Међутим то се није догодило. А то значи, да данас и сутра и трећи дан нису за Господа означавали трајање времена од дванаест часова или два пута по дванаест сати, него само један временски поредак догађаја.

Уосталом, има ли већега утука јеретичким теолозима од оне визионарске речи светога Јована јеванђелиста, да ће се време укинути и да га више неће бити. Једним узвишеним и ретко свечаним тоном изражава он то: 'И закле се (анђел) онијем који живи на вијек вијека, који сазда небо и што је на њему, и земљу и што је на њој, и море и што је у њему, да времена већ неће бити'(Откр. 10,6). А то значи, да је време једна пролазна, но за овај свет - и само за њ. - неопходна сенка, и да су духовне вредности мерило времену а није време мерило духовним вредностима.

Из овога што смо навели из Светога писма као и онога што се може прочитати у 'Шестодневу' светог Василија Великог, могу бити три вероватноће, и то:

1. да су прва три дана стварања били дужи а остала три краћи; или

2. да су свих шест дана по трајању били равни садашњим нашим данима од 12 часова; или пак,

3. да су свих шест дана били много дужи у савршењу са нашим данима."⁷⁷⁷

"Ми нисмо дакле решили ово питање. Но наша савест је тако спокојна као и да смо га решили. Ма какво решење било, оно не додирује наше спасење. Јер наше спасење не зависи од нашег знања какви су и колики били они први шест дана у које је Бог створио свет него од наше савршене вере у Господа Бога, од савршеног поверења у Његову бригу о нама и од савршене послушности вољи Његовој.

Убеђени смо, да ни праведни Аврам није знао колики су били они дани стварања света. Убеђени смо чак, да се он тиме није ни интересовао. Његова величина и красота не састоји се у знању за које је време Свевишњи створио овај свет, него у вери у Свевишњег. Због те велике вере Аврам је прозват Авраам и наречен праоцем свих верујућих у свету. Било му је сто година и био је бездетан кад му је Бог говорио да ће његово потомство бити тако многобројно као звезде на небу. И Аврам је поверовао Богу. Морао је помислити праведник Божји: Та шта Свемогућем није могуће?

Тако и ми сада исповедамо и говоримо у погледу стварања света: Да је речено да је Господ Саваот створио свет не за шест дана него за шест сати или за шест секунди, ми би поверовали. Јер чудесност створенога света тако је поражавајућа, да је сасвим безначајно питање, да ли је чудесни Бог створио овај чудесни свет за шест милиона година или за шест дана или за шест секунди."⁷⁷⁸

У овом *Васионику* Владика показује свим буквалистима и алегористима да Боготумачење самог Божјег Писма мора доћи од самога Бога и онога кога Бог одреди да то тумачење само пренесе. Временско трајање стварања је потуно небитно зато што је васиону створио Вечни Бог. Само нестрпљивци хоће да сазнају трајање стварања и то не истине ради, него себичности своје ради да виде колико им је остало до тог вечног сусрета. Колико је временски трајало стварање то само Бог зна како каже Владика и тиме на мала врата уводи и гносеолошку причу којој ћемо се касније посветити у потпуности. А сада да видимо још из Владикиног дела *Нове беседе под Гором* и то како је васиона настала и зашто је тако настала:

" Питања о почетку и крају света исто су тако природна као и питања човека, који би изненадно искочио из густе шуме на широк пут: - Откуда иде овај пут? Куда води овај пут? Или питања некога, ко би наишао на непознату реку: - Где ли извире ова река? Где ли се улива ова река?

Милиони милиона наших предака задавали су себи та два мучна питања, и давали различите одговоре. Но, не мислите, да има милиони милиона одговора; има свега четири одговора:

---

⁷⁷⁷ Исто. 89 – 91

⁷⁷⁸ Исто. 92

- *Један* је одговор: нема почетка ни краја овоме свету, те је узалуд и мучити се питањима: - Шта је било у почетку, и шта ће бити на крају;

- *Други* је одговор: у почетку је био Бог, који је из ничега створио свет, и који ће га на крају опет претворити у ништа;

- *Трећи* је одговор: у почетку је био хаос од некакве магле, по коме су бурлили многи богови, и хрвали се с тим хаосом док нису уобличили овај свет, у коме се они и сада хрву међу собом, док један од њих не победи и не завлада светом;

- *Четврти* је одговор: у почетку је био магловити хаос, који је сам својом моћи и својим унутрашњим разумом уобличио се у овај космички свет. На крају крајева свет ће се вратити опет у првобитно хаотично и магловито, безоблично стање.

Први одговор давали су највише стари Индијци.

Други одговор давали су највише стари Јевреји и неки од грчких мудраца.

Трећи одговор давали су највише стари Вавилонци, Асирци, Египћани, Грци, Римљани, и већина народа на земаљској планети.

Четврти одговор давали су највише неки стари грчко-римски филозофи, стоици, и неки, ако не и већина од новијих и најновијих европских мислилаца и научника.

Сваки од ова четири одговора може вам се учинити на први мах вероватан, но кад се дубоко замислите над сваким од њих, и кад их свестрано испитате, остаћете незадовољни сваким од њих.

Па има ли неки пети одговор? Је ли икад постојао човек, који је дао неки пети одговор? Да ли је икад ико могао рећи, одакле пут иде и куда води? И, где река живота извире и где се улива?

Јесте, има пети одговор, и постојао је човек, који је дао пети одговор, и који је могао рећи, одакле пут иде и куда води, и где река живота извире и где се улива.

У време, када су се са страшном тачношћу испуњавала пророчанства Христова: када је град Јерусалим са својим храмом био разорен и народ, који је распео Христа, развејао по целом свету, и када су апостоли и следбеници Христови били гоњени, извођени на суд, суђени и убијани огњем и мачем, у то време живео је човек, који је дао пети одговор на питања: - Шта је било у почетку, и шта ће бити на крају?

У време, кад су се сва четири поменута одговора у Риму, престоници света, мешала, критиковала, док најзад сва четири нису одбачена и док цар Домицијан најзад није издао изричну наредбу, да се он има називати богом од свих својих поданика, што значи од целог онда познатог света, у то време живео је човек, по имену Јоханан, или Јован, који је написао пети одговор на поменута тешка питања.

Рибар по првом свом занимању и апостол Христов до смрти, Јован је надживео све апостоле, и преко пола столећа посматрао, како Јеванђеље Христово, оштро као огањ и мач, продире у човечанство и како га човечанство срета са огњем и мачем.

Откуда је овај човек знао дати одговор на најтежа питања свих поколења људских? Ако он говори као рибар, ми му не верујемо. Ако говори као старац и мудрац, ми му не

верујемо. Ако уопште говори као човек не знам колико учен, mudar и искусан, ми му не верујемо. Откуда он, и ма који смртан човек, зна, где је почетак путу, кад није био на почетку, и крај пута, кад није био на крају, и где река живота извире, кад није био на извору, и где се река улива, кад није био на ушћу?

Па ипак му морамо веровати. Јер он не говори од себе, ни као рибар, ни као старац и мудрац, ни као човек. Три године он је био нераздвојни пратилац и пријатељ Христов. Он је често стављао своју главу на груди Христове, у којима је куцало срце старије од света и млађе од света. Он није узмакао од свога Учитеља и Господа ни онда, кад је овај био понижен, мучен и распет. Под крстом на Голготи он је стајао са Мајком Исусовом, и гледао један крај и један почетак. Он је само нешто мало записао од речи и дела Христових колико да упути људе да верују и имају живот, а наслушао се и нагледао се од Христа толико 'да кад би се редом пописало, ни у сами свет, мислим, не би могле стати написане књиге'. Ван сваке сумње, дакле, он нама казује не своје но Христово. Оно што је сазнао од Путовође, оно нам казује. А оно што је он чуо, чуо је од Онога, који је сам себе назвао Почетак; који зна одакле пут иде, јер је био на почетку пута, и зна куда пут води, јер је био на крају пута; и зна где је извор реке живота, јер је био на извору, и зна где се река улива, јер је био на ушћу. И тако, пети одговор, који даје Јован, не даје Јован но Христос; не даје мудрац но даје Очевидац.

Замислите, да ви искочите изненадно из густе шуме на широки пут, коме не знате ни краја ни почетка. И замислите, да на путу нађете неколико најмудријих људи, што их земља може дати, где стоје и препиру се око тога: Одакле пут иде, и куда води? И ви пажљиво слушате њихова мишљења, посматрате њихова мерења онога делића пута, који се види, и саображавате њихова доказивања. И замислите, да у том тренутку ваше неодлучности и очајања наиђе путем једно дете, које вам каже, да оно иде са почетка пута, из тога и тога града, и да путује за тај и тај град, где се пут свршава. Кома бисте ви више поверовали: мудрацима, који заједно с вама тапкају по једном делићу пута и преврћу сваки пиљак по њему, или неуком детету, које каже, да иде са почетка пута и да зна име граду, куда пут води?

Или замислите, да ви на неком свом путовању наиђете на неку велику реку, којој не знате ни извор ни ушће. И замислите, да на обали затекнете неколико најмудријих људи, што их земља може дати, где стоје и препиру се око тога, где је извор тој реци, и где може бити њено ушће. И ви пажљиво слушате њихова мишљења, посматрате њихово испитивање каквоће воде и каквоће камења и шљунка, које је вода нанела, и саображавате сва њихова доказивања. И замислите, да у том тренутку наиђе низ реку дете чобанче, које вам каже, да оно иде са извора те реке, и да гони овце кући својој, која се налази на самом ушћу реке. Кома бисте ви више поверовали: мудрацима, који заједно с вама тапкају по обали реке и испитују сваку кап воде и свако зрно песка, или неуком чобанчету, које каже, да иде са извора реке и да гони овце своје ка ушћу реке?

Наравно, више бисте веровали једном детету очевицу него целој скупштини најмудријих људи неочевидаца.

Такав је случај и овде, где ми стојимо на путу живота, и питамо се за почетак и крај пута, и где стојимо на реци живота, и питамо се о извору и ушћу те реке. Ако се само један Очевидац појави из даљине, био рибар, или дрводеља, или дете, ми ћемо на мах оставити све мудраце земаљске, и поћи за очевицем. Или, зар нисте и сами доживели, ма колико да сте мудри и искусни, да вас преко неких непознатих шума и планина води једно неуго дете, коме су путеви, као очевицу, познати?

Добро, дакле, овде имамо посла са Очевицем. Тај Очевидац није апостол Јован, ни као рибар, ни као старац и мудрац, нити као човек уопште, но Исус Христос, чије је неке речи Јован, Његов најближи пријатељ, забележио пошто их је кроз три године понављано слушао од свога Учитеља.

Он, апостол Јован, саопштава следећи извештај Христов о почетку свега:

У почетку беше Реч,

и Реч беше у Бога,

и Бог беше Реч.

Она беше у почетку у Бога.

Све је кроз Њу постало

и без Ње ништа није постало

што је постало.

Реч је, дакле, била у почетку, и Реч је почетак свега. У Речи Божјој је почетак пута, и у Речи Божјој извор реке живота. Тако вели Очевидац почетка. Да ли да Му верујемо или да Му не верујемо? Ако Му верујемо, онда ће се узбуркана неизвесношћу душа наша умирити, јер ће имати један поуздан одговор на тешко питање о почетку свега. И умириће се душа наша због безбројних добрих последица, сигурних праваца и обавештења, која потичу логично из тог једног простог и кратког одговора. Ако ли Му пак не верујемо, онда нам ништа не остаје него се вратити на она четири прва одговора, која су нам предали људи."⁷⁷⁹

"Док дете не проговори, оно је само слика и прилика човека, но није прави човек. Глувонеми је потпун човек, јер ако не речима, он говори знацима. И ми сви много пута говоримо знацима, а не речима. Но и знаци су речи. Знаци су распрострањенији језик природе од речи. Минерали и биље су говор природе у знацима. То су управо писане речи. Животиње су полуречи - полузнаци. Но за природу су и оне јасан изражај онога, што је природа хтела рећи. Једини човек на земљи има творачку реч. Но сва васиона на разне начине говори: било речима, или покретима или знацима. Сва је васиона, дакле, реч, но не самостална и самобитна реч но одјек оне Речи која беше у почетку, и кроз коју је све постало."⁷⁸⁰

"И тако смо доказали да је Реч Почетак свега зидања и стварања; да је Реч главна моћ у природи као и у човеку; да је глас, односно Реч, најраспрострањенија, универзална

⁷⁷⁹ Владика Николај Велимировић: Нове беседе под гором, EVRO – NEVEN, Београд 1998, стр. 9 – 13

⁷⁸⁰ Исто. 17

појава; да је човек Реч, и да је сва васиона Реч. Из чега следује, да је у почетку ове васионске, бледе и променљиве речи морала бити самобитна, божанска Реч, и да је од Ње, и кроз Њу постао сав свет, као Њен одјек. Јер од чега је иначе могао проићи глас него од гласа? И шта је друго, у почетку, могло изазвати у биће Реч, ако не Реч?

Остаје нам још да видимо, да ли се наша осећања и наша вољна природа задовољавају јеванђелским обавештењем о почетку света и постанку света? Но о томе у идућем говору.

Свемоћ Божија нека нас научи смирењу. Доброта Божија нека разгори љубав у нама. И Реч Божија нека живи у нама, сада и за навек. Амин."⁷⁸¹

Апсорбујући све старе теорије о постанку света које су у савремености добиле једно актуелно важење, Владика Николај је указао у новоодређеним путањама да је васиона само талас Речи Божје који је из те Речи изашао и који је од Ње и настао и који пре Ње није ни постојао. Васиона је глас Речи Божје. Све ово што је Владика изрекао јесте једна научно – обновитељска делатност, наука божанске новости. Из ових практичних поставки увиђамо да Свети Оци као научници, о чему је у беседи и Ава Јустин говорио, јесу обавезни да изнесу своје концепције Стварања које су ништа друго него Ново Истога.

Владика чак и у излагању о Закону Божјем не пропушта а да не објави одређену информацију о Стварању. Тумачећи 4 Заповест он каже:

"Шест светова створио је Створитељ и у седмом он се одмара. Шест светова су приврмени, немирни и пролазни, а седми је вечан, миран и непролазан. Стварањем Бог је ушао у временитост, но није изашао из вечности. Тајна је ово велика, и о њој се приличи више мислити но говорити. Јер она није доступна свакоме, но само Божјим изабраницима."⁷⁸²

И у *Молитвама на језеру* он открива:

"Од Твога лица поливају се лепотом све ствари. По Твојој лепоти плива васиона као шајка по мору."⁷⁸³; "Шта ће храм Ономе, коме није сувише тесно ни у једном зрну песка нити сувише пространо у звезданој васиони?"⁷⁸⁴

Видимо да је васиона само чамац у Божанском Океану лица Господњег. Само атом у Вечности Господњој. Видимо присутност светова у световима. Видимо да светоотачка наука није заостала у односу на званичну науку ни педаљ, штавише, она је премашује. Светоотачка наука испуњава полихисторо – полиматски приступ, баш онако као што Христос испуњава Закон и Пророке. Зато Владика Николај својим светоотачким наукословом испуњава сва научна струјања свог доба, па и она од пре. Он испуњава и наша домаћа научна струјања и даје им пуни смисао.

Као пример и узор истинског научника Владика каже:

---

⁷⁸¹ Исто. 21, 22

⁷⁸² Свети Владика Николај: ПРВИ БОЖИ ЗАКОН

⁷⁸³ Епископ Охридски Николај: Молитве на Језеру, БЕОГРАД. Штампарија "СВ. САВА" Бранкова ул. 16.

Телефон 249. 1922. стр. 39

⁷⁸⁴ Исто. 130

"Ко има данас више знања из области позитивне науке од даровитог Николе Тесле? Па ево како тај чувени зналац отворено говори о несигурности онога што недаровити научници сматрају као догму сигурним знањем: 'Најчуднија је ствар, каже Тесла, заблуда научног ума последњих двадесет и пет година. За то време теорија релативитета, електрона, радиоактивности и друге биле су разрађене и развијене до високог степена. Па ипак вероватно 90% онога што се данас сматра научном истином није ништа друго до неостварен сан. - Исто тако идеја атома ствар је маште и нема никакве везе с правом природом материје. Слично је и с теоријом о електрону, јер нико не зна шта је он у ствари'."⁷⁸⁵

Овај пример Тесле који Владика износи указује на његово истинско препознавање праве научности и онога што је у науци највредније. Владика је, такође, доста писао о књижевности, али најпродорнији његови духовни погледи према књижевности највише се показују у његовом расуђивању о поезији и песницима. У тим својим примерима он некако динамизује однос поезије и науке, песника и научника:

"Песници су једини у стању да читају јероглифе природе; они их једини читају и виде да је природа песма. То научници не могу. Научници виде слова, но не виде реч, они не виде шуму од дрвећа, не чују музику од појединих тонова. Научници нису песници но људи. А бити човек није ништа особито, особито. Знати срицати слова није никаква реткост, читати и разумети песму света, то је реткост."⁷⁸⁶

"Научник посматра из даљине природу и описује је; песник стаје раме уз раме са стварајућим силама и сам с њима дела."⁷⁸⁷

Владика чак песму подиже на један онтолошки ниво:

"Устани васионо и забрују песму Господњу, јер Господ, живи и брижни за тебе, ушао је у тебе."⁷⁸⁸

Кроз ове речи Владика до краја исцрпљује смисао и циљ књижевности. Јер ма колико неко дело у књижевности било прозно оно има неку своју поетику. То чак имају научна и философска, па и теоријска дела. Поетику има и сликарство и музика. Свака од ових духовних грана мора имати у себи песнички израз иначе не би могла да постоји.

И Владикино знанословље има свој светоотачки карактер. Његова гносеологија је и преображајана и новостварајућа, Богокарактерна. Владика упијајући сва светоотачка и светосавска наслеђа у једном свом великом сажимању тим гносеолошким облицима даје и једну пуноћи и један нови израз. Он каже:

"Бог *не верује* ништа, Бог *зна* све."⁷⁸⁹

У овој реченици Владика је упио све гносеолошке токове светосавља са оном већ поменутом формулом: јер сам Бог зна, али и свему томе, у старокњижевној гносеолошкој

---

⁷⁸⁵ Владика Николај: Емануил, стр. 1

⁷⁸⁶ Владика Николај: О Богу и о људима, Манастир Лелић 2008, стр. 109

⁷⁸⁷ Исто. 120

⁷⁸⁸ Епископ Охридски Николај: Молитве на Језеру, БЕОГРАД. Штампарија "СВ. САВА" Бранкова ул. 16. Телефон 249. 1922. стр. 33

⁷⁸⁹ Владика Николај: Беседе под Гором, СВТИЈАКОВ орг., стр. 1

традицији, дао је новоизраз, новостваралачки знак. У наставку он динамизује односе вере и знања: "Ко знањем подржава своју веру и вером допуњује своје знање, тај је практично решио проблем вере и знања."⁷⁹⁰

И ту долазимо до једног новог момента. После две хиљаде година први који је преобразио, рedefинисао и новоодредио апостолску дефиницију Вере јесте Владика Николај. По речима апостола Павла о вери: "А вјера је основ свега чему се надамо, потврда ствари невидљивих. Јер у њој стари примише добро свједочанство. Вјером сазнајемо да су свјетови саздани ријечју Божијом, тако да је видљиво постало из невидљивога." (Јеврејима 11, 1) имамо апостолску дефиницију Вере.

Владика је први после Павла, по одређеном Богодозвољењу, преименовао и пресатворио дефиницију Вере чији заматак имамо код Павла, али је то семе Николај претворио у дрво и плод:

"Црква учи људе вери. Шта је вера? *Вера је Божје знање поверено људима*. Вера је оно знање, до кога људи никад не би могли сами доћи да им Бог није јавио и поверио. То је знање, не о нечем маленом и маловажном него о најважнијем, неопходном, спасоносном. Никакви напори људски не би могли скинути вео са најважнијих тајни живота, само је Бог, по милости својој, захтео скинути тај вео и показати људима слатку стварност."⁷⁹¹

Владика ову своју мисао проширује и на историјску слику:

"Европска школа одвојила се од вере у Бога. У томе је њено обраћање у тровачницу, и у томе је смрт европског човечанства. Никад у незнабожним културама није се наука одвајала од вере, иако је вера била погрешна и глупа. Само се то у Европи догодило, у оној Европи, која је примила од Бога најсавршенију веру. Али због сукоба са црквеним старешинама Европа се озлоједила и одбацила је најсавршенију веру а задржала најсавршенију науку. Ај, браћо моја, одбацила је Божје знање, а прихватила људско незнање! Каква глупост и колики мрак!"⁷⁹²

Вера која је Божје знање највише је могуће знање уопште и из тог знања долазе и сва ситнија и мања знања. Нити неки научник може открити неку научну истину, нити песник рећи неку узвишену истину, нити богослов неку богословску истину. Сви су они обавезни према Божјем знању. Када напусте Божје знање, видели смо у овом другом наводу, упадају у најтежа незнања из којих их обично извлачи неки Богопослани човек као што је Владика Николај или Никола Тесла. Они Богопосланици који људски род приводе и враћају Божјем знању које ја сама Вера.

Владика као светоотачки Просветитељ у томе потпуно сличан Светом Сави вршио је једну изразиту просветитељску мисију. То се највише види и сагледава у његовој књизи *Мисионаркса писма*, мада је свака његова књига на одређени начин просветитељска и

---

⁷⁹⁰ Исто

⁷⁹¹ Св. Владика Николај Велимировић: Кроз тамнички прозор, *Беосинг*, Београд 2005, стр. 131

⁷⁹² Исто. 133, 134

просвећујућа. У једном од својих писама Владика поучавајући и просвећујући одређене људе бележи:

"Силно и страшно вичете: да се избаци вера из школе! Нека се омладини Југословенској до миле воље говори о крвавом Нерону и људождерском Калигули, само нека јој се не спомиње спасоносно име Исуса Христа!

Но расудимо мирно, шта је то згрешила наша народна хришћанска вера, те хоћете да је каменујете? Кад су Јевреји узели камење, да каменују Христа, упита их Он, за које од Његових добрих дела хоће да Га каменују - *за које од тих дјела ме каменујете* (Јн. 10,32)? Тако и Вас с правом може православна народна вера упитати: за које од добрих дела ме каменујете?

Да ли зато што ваше незнабожне претке научих веровати у једнога разумнога Бога место вере у измишљенога Перуна и његову идолску фамилију?

Или зато што од дивље хорде ваших некрштених прадедова учиних народ племенит и културан?

Или зато што вам створих духовнога дива, оца нашег народа, Саву Немањића, и кроз њега целу плејаду најузорнијих карактера?"⁷⁹³

Из овог текста нам се издваја синтагма: разумног Бога која одогува целокупној старокњижевној – философској традицији и библијској када Исаија каже: "Не знаш ли? Ниси ли чуо да је Бог вечни Господ, који је створио крајеве земаљске, не суштаје нити се утврђује? Разуму Његовом нема мере" (Исаија 40, 1). Од доментијановског богоразумља преко крушедолског богоданог разума до пајсијевског Божјег извољења колико Господ разум даде, па ево све до Николаја и разумног Бога. Истинска разумност и јесте у светоотачкој просвети и науци, а не у западњачком идеолошком рационализму.

Тако Владика из ове богоразумности изводи и целокупне постањске доказе:

"Ми верујемо у бесмрће живота, јер верујемо у бесмртни разум васионе, који је извор животу. Егзистенција природе доказује егзистенцију природних закона; егзистенција природних закона доказује егзистенцију универзалног божанског разума, егзистенција универзалног божанског разума доказује егзистенцију бесмртног живота. Све је то једно с другим тако тесно и неопходно везано, да се једно без другог не да замислити. Природа се не може одвојити од закона, који је држе, јер не би се држала без закона; закони се не могу замислити без разума, јер они су сами разум; разум се не може замислити без живота, јер разум је свест, а свест је живот; живот се не може замислити као нешто случајно и пролазно, кад је разум васионе вечан и непролазан."⁷⁹⁴

И овде имамо потврду те профетапостолошке и патролошке разумности и разумословља. У том правцу Владика врши и превредновање класичне логике када каже:

"Како да одговориш онима који говоре: не може Христос Чудотворац да стане у нашу логику. Одговори просто: станите ви у Његову. У Његову логику стаје сва вечност и

⁷⁹³ Св. Владика Николај Велимировић: Мисионарска писма, EVRO GIUNTI, Београд, 2007., стр. 385, 386

⁷⁹⁴ Владика Николај: Беседе под Гором, СВТИЈАКОВ орг., стр. 13

све благородство времена па ће се, ако желите, наћи места и за вас. Ако не може буре у напрстак, може напрстак у буре. Блажени Климент Александријски вели: 'Филозофи су деца док не постану људи кроз Христа... јер истина никад није само мишљење.' Христос је дошао да поправи људе па, дакле, и логику људску. Он је наш Логос и наша Логика. Зато ми морамо управљати наш разум према Њему а не Њега према нашем разуму. Он је коректив нашег разума. Не равна се сунце према нашем сату него наш сат према сунцу."⁷⁹⁵; "Том својом небесном и живом логиком Бог – Логос је створио све што је створено на небу и на земљи."⁷⁹⁶

Та Логика света јесте сам Господ и кроз логичко расуђивање човек духовно расте кроз Господа. Логика која искључује Господа није логика, то је алогика и мизологија. То је и мржња према свој научности зато што искључује Наукодавца из науке, а онда од науке не остаје ништа.

На крају ћемо осликати један Владикин антиподизам који у себи даје једну додатну слику Мудрости:

"Ко је онда победилац, ако не Цезар и понтифекс и философ одхристијањене Европе?

Победилац је руски мужик и српски сељак, по речи Христовој: *који је најмањи међу вама онај је велики* (Лк. 9, 48). Ко је био непознатији, незнатнији и мањи у деветнаестом веку, у веку великога Бонапарте и непогрешивога Пија и неприступнога Ничеа, ко, ако не руски мужик паломшчик 'по свјатим местам' и српски сељак ратник против полумесеца и ослободитељ Балкана?

Ђаволско ратиште? Ђаволско свештенство и ђаволска мудрост - то је цар, папа и философ деветнаестога века. Српски сељак је представљао оно што је супротно свему томе: прво крстоносно јунаштво, друго мученичко свештенство и треће рибарску апостолску мудрост. На њега се поново односе оне молитвене речи Господа и Спаса нашег Исуса: *Хвалим те оче, Господе неба и земље што си ово сакрио од премудрих и разумних, а објавио си простима* (Мат. 11, 25). Шта је објавио Бог простим сељацима? Објавио им је мушку храброст, небеску светост и божанску мудрост. Објавио им је оно што је супротно западном цару и папи философу, сасвим супротно, као дан ноћи.

Ај, браћо моја, држите се вечних победиоца, а не вечно побеђених. Држимо се рибара и мученика, а не Ирода и Пилата и Кајафа - онда и сада - на век века. Амин."⁷⁹⁷

Мушка храброст, небеска светост и божанска мудрост укратко су одлика и једног Светога Оца. А тај антиподизам је нешто што се историјски доказало и што има изборни карактер, али има и слику одређене цивилизацијске самосвојности у којој су главне црте баш овде наведене. И овим Владика даје предност, као и Свети Сава, философији божанске мудрости коју треба свакодневно стицати.

⁷⁹⁵ Владика Николај: ОХРИДСКИ ПРОЛОГ, Епархија Ваљевска – Манастир Лелић, 2008., стр. 12

⁷⁹⁶ Владика Николај: Једини Човекољубац, СВЕТИЈАКОВ орг., стр. 1

⁷⁹⁷ Св. Владика Николај Велимировић: Кроз тамнички прозор, *Беосинг*, Београд 2005, стр. 113

Овим наводима завршавамо један крајње скромни приказ једне светоотачке свеличности у нашем културном обрасцу. Овим примерима ми смо рекли, за наше умовање, и превише, али то је ништа од целокупног Владикиног дела. Све овде што смо написали делује као једно слово пословице из читаве једне збирке мудрих изрека.

У то доба појављују се и одређени Владикини савременици који су ишли у правцу наукословног гранања. Први међу њима **Иван Ђаја** (1884 – 1957) биолог и физиолог. Написао је доста радова из ових области, али прославио се једном универзално – научном максимом: "Ниједан дан без експериманта." **Добривоје Божић** (1885 – 1967) чувени конструктор ваздушне кочнице за железничка возила. О том свом изуму оставио је један рад са нацртима на енглеском језику из 1922. године. Иначе, Божић води порекло од једне властелинске породице из Рашке која је службовала на двору Немањића. **Веселин Чајкановић** (1888 – 1946) највећи продор је направио у истраживању српске митологије и старе, паганске религије. Уз њега, на једном другом пољу, стоји и **Радован Н. Казимировић** (1882 – 1950) који је највише се посветио истраживању метапсихичких феномена.

Пред нама се још једном отварају врата за још једног савременог Светог Оца и Учитеља **Светог Аву Јустина** (1893 – 1879) ученика Владике Николаја. И како пристojност налаже учитељ је дао једну процену свог ученика у Предговору за Јустинову књигу *Светосавље као философија живота*:

"Ево ретке књиге од ретког писца.

Јустин (Благоје) Поповић родио се од оца Спиридона и мајке Анастасије, на Благовести 1894 год. у Врањи. Школован је у Богословији св. Саве у Београду, на универзитету у Оксфорду, најзад у Атини где је промовисан за доктора Теологије. Познавши рано сву сујету и брзу пролазност земнога живота, он се рано замонашио, као и један други Врањанац, његов старији савременик, Валеријан Бошњакковић, даровити песник. Као монах Јустин се предао сав богословској науци, због чега се није хтео примити епископског чина кад му је то нуђено. Службовао је више година као наставник богословије (Карловци, Призрен, Битољ) док најзад није дошао на своје право место - за професора Теологије на београдском универзитету. По завршеном II Светском рату био је приморан напустити и своју катедру и престоницу, и повући се у један мали манастир, Ћелије код Ваљева, где и сада као молитвеник и испосник продужује неуморно своју духовну и књижевну делатност.

Јустиново прво дело било је о Достојевском, писано у Оксфорду на енглеском, по том штампано и на српском. То је била права духовна и књижевна сензација. По оцени ближњих познаваоца Достојевског ово дело Јустиново је једна од првокласних и најбољих студија у опште о генијалном руском писцу. Са јеромонахом др. Иринејем Ђорђевићем, доцнијим епископом Далматинским, уређивао је кроз низ година 'Хришћански живот'. Сарађивао је и на 'Хришћанској Мисли', једном у истини елитном религиозно

философском часопису. Онда се јавила два велика тома његовог капиталног дела 'Догматика православне Цркве', која га је прочула у целом православном свету.

Но, по нашем мишљењу, ово најновије дело др, Јустина 'Светосавље као философија живота' надмаша све остало што је овај велики духовник до сада написао, како националном свешћу и црквеношћу тако и монолитском оријенталском једноставношћу са бујичном речитошћу, и што је најважније, бескомпромисним хришћанским убеђењем и младићским жаром, што просто магнетише.

Јустин је непоштедан у критици Европе, јер 'нема сумње, каже он, сва је Европа минирана вулканским противречностима, које ако се не отклоне могу ускоро експлодирати завршним уништењем европске културе'. Но после подробног и оштрог анализирања европских кумира и измишљених сурогата хришћанства (хуманизам, позитивизам, еволуционизам и др.) наш автор у ствари не предвиђа уништење европске културе него плаче сухим плачем над њеним гробом. Шта онда преостаје? Светосавље - за Србе, и не само за Србе.

Светосавље није друго до Православно Хришћанство српског стила и искуства, изражено у богоугодним личностима, првенствено у светом Сави Немањиним. Овај термин "Светосавље" потекао је у наше време од млађих професора и студената београдског Богословског факултета, и већ је ушао у општу употребу код Срба. Но у овој Јустиновој књизи Светосавље се први пут претставља у системи као једна потпуна и заокружена философија живота. 'Свети Сава је најмудрији и највећи српски философ'.

Значајно је и то, што су ова предавања управљена била српској школованој омладини, матурантима и студентима, и још што су држана у време немачке окупације и незапамћеног мучења српског народа од стране пет спољашњих непријатеља и два унутрашња. Као што је Готлиб Фихте, у време страдања (иако лаког) и понижења немачког народа под Наполеоном, својим знаменитим 'Говорима немачком народу' правдао и храбрио свој народ, тако је и др. Јустин овим својим говорима јединим и јединственим за све време трајања Другог Светског рата - уздизао дух и национални понос српске омладине као наследника и носиоца најсветлије и најузвишеније философије живота у целој свету. Ови говори српског духовника, пуни срдачне свежине, интелектуалне снаге и изузетне смелости, биће увек добродошли српској ученој омладини, и неће никад застарети. Они ће бити духовна храна и будућим генерацијама, путоказ и заштита од сваке забуне и негативности; као кишобран и као сунцобран, штитећи душу народну од страха и очајања у време тешких бура и од злоупотребе слободе у време мирнодобског сунчања.

Народ српски још увек живи у трзајима муке и бола, али - живи и живеће и надживеће. Нека би му ова ретка књига од реткога писца била од помоћи да живи пунијим, светлијим и снажнијим животом.⁷⁹⁸

---

⁷⁹⁸ Архимандрит Др ЈУСТИН ПОПОВИЋ: СВЕТОСАВЉЕ као философија живота, Манастир Ћелије – Ваљево. 1993., стр. 2, 3

Владика не пише ласкаво, већ врло прецизно описује самог Јустина и његов рад. Мала разлика између њих као Учитеља јесте у начину писања. Владика пише некако развијено, док Јустин користи методу свесажимања, свеобједињавања, довођења свега на једно место. Тако да и наше уско свођење ове светоотачке личности на КФБН процену неће моћи ни да се примакне његовом делу. Ми ћемо ипак пружити неке примере који представљају одређену КФБН-синтетизацију Аве Јустина. Будући да Ава пише свеједињујуће он је и књижевно – философско – богословско – научне склопове поређао на једно место.

"Као животворна философија Духа Светога она је једина уметност која из шареног и веома сложеног бића човековог може извајати боголику и христолику личност, као наука Духа Светога она је једина која самољубиво и осмрћено створење што се човек може научити како се савлађује смрт и стиче бесмртност. Стога је православна философија: уметност над уметностима и наука над наукама.

Философија Духа Светога сачињавају вечне истине о Богу, свету и човеку, које се еванђелском – црквеним језиком зову догмати. Отуда је Догматика философија и наука о вечним истинама Божјим, које су људима откривене да би их они оваплотили у живот свој, те на тај начин постигли вечни смисао свог постојања, свог мучног путовања од небића ка Свебића."⁷⁹⁹

Само овај исказ довољно говори о КФБН-синтетизацији Аве Јустина. Уз то он посебно развија сва ова духовна гранања. Погледајмо прво Јустинова философска разматрања. Прво Јустин излаже Философију по Богочовеку:

"Вера Цркве Христове има посебну философију, богочовечанску философију."⁸⁰⁰; "У нашем човечанском свету постоје у ствари само две философије: философија по човеку и философија по Богочовеку. То је схватање света, два гледишта на свет. У једној је све и сва – човек, у другој – Богочовек.

Философија по Богочовеку није друго до Еванђеље Богочовеково. А шта сачињава Његово Еванђеље? Он сам, и све Његово: Његов живот, Његово учење, Његова смрт, Његово васкрсење, Његово вазнесење, Његова Црква."⁸⁰¹

"Ето философије 'по Христу': мислити 'о ономе горе', што је у Христу вазнесеном и прослављеном. Философија 'по Христу' стиче се једино животом у Христу, Христом живети, Христом мислити, – то значи бити хришћанин."⁸⁰²

"Хришћанска философија живота и света, и свих бића и твари, све је у Духу Светом и у сили Божјој, јер је сва у Богочовеку Господу Христу."⁸⁰³; "Стога су људи савршене вере, људи светог живота по вери, уистину божански мудраци. То су, како их Свети

---

⁷⁹⁹ ПРЕПОДОБНИ ЈУСТИН ЋЕЛИЈСКИ: ДОГМАТИКА ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ, *Православна Философија Истине*, Задужбина "Свети Јован Златоусти" Аве Јустина Ћелијског и манастир Ћелије, Београд – Ваљево, 2003-4., стр. 12

⁸⁰⁰ Исто. 1064

⁸⁰¹ Исто

⁸⁰² Исто. 1196

⁸⁰³ Исто. 1340

Макарије Велики назива: 'Философи Светога Духа'. Божанска мудрост која је у њима, чини их таквим философима. Шта сачињава њихову философију? – Доживљено Еванђеље. Јер свето Еванђеље и јесте философија Светога Духа. Живећи по свето Еванђељу помоћу светих тајни и светих врлина, човек се постепено испуњује божанском мудрошћу. А кад потпуно узаживи по њему, постаје философ Светога Духа."⁸⁰⁴

Ава Јустин већ у овом последњем наводу показује како се философија по Богочовеку, философија Светог Духа, преноси на божанске мудраце који тиме постају философи Светог Духа. О њима Јустин каже:

"Зато што то у највећој мери доживљују, Светитељи и јесу прави, истински философи. Они знају тајну Бога и човека, истине и добра, живота и смрти. По учењу Цркве, они су 'философи Духа Светога', 'свети философи'. Јер се светим животом стиче философија 'по Христу', и постаје философ Духа Светога."⁸⁰⁵

"Хришћани су мудри мудрошћу свемудрог Господа, која је разливена кроз његово свето Еванђеље."⁸⁰⁶; "Он 'савршени Бог' и 'савршени Човека', савршени Богочовек; Он – Свеистина, Он – Свељубав, Он – Свеправада, Он – Свемудрост, Он – Сведобро, Он – Сверадост, Он – Божанство, Он – Свежртва, Он – Свеархијереј, Он – све и сва за Људско биће у свим световима."⁸⁰⁷

Ово све пописано показује, додуше умањено, како Ава Јустин схвата Философију. Он показује и негативну философију, ону која се противи богочовечанској философији⁸⁰⁸, а то је Ђаволова философија – философија антихриста.⁸⁰⁹ У том Јустиновом философском свераспону човек се креће од Богочовечанске философије до Ђаволове философије и натраг. У том свераспону постоје нивои стеновања и прелаза, али свераспон се простире између ове две, при чему је у коначном, прво философија Творца, а друго философија творевине ма какава она била. Али Богочовечанска философија је она која је битна за Јустинову мисао, за његов философски метод. И ми смо само назначили обресе те и такве философије.

Архимандрит Јустин на најобјективнији начин износи и свераспон науке и наукословља. И он бележи:

"У свом називу 'догматика' садржи се предмет догматике и појам о њој, који собом намећу логичку дефиницију: догматика је наука о догматима хришћанске вере."⁸¹⁰; "Али ове Спасове речи говоре не о вечном исхођењу Светога Духа него о посланству и делатности Духа у вези са Спаситељевим богочовечанским подвигом на земљи и његовом богочовечанском науком."⁸¹¹; "А Свето Откривење није друго до Божје упутство, Божја

---

⁸⁰⁴ Исто. 1341

⁸⁰⁵ Исто. 1066

⁸⁰⁶ Исто. 1154

⁸⁰⁷ Исто. 1301

⁸⁰⁸ Исто. 1065, 1068

⁸⁰⁹ Исто. 1226, 1444

⁸¹⁰ Исто. 16

⁸¹¹ Исто. 193

наука, Божја уметност, како човек, на основу боголикости душе своје, може да постане богоподобан у свем живљењу свом."⁸¹²; "Исус спасава зато што је Спаситељ; спасење је подвиг Његов, кроз Њега, у Њему. Он спасава Личношћу својом, не науком која би била одвојена од Личности. Наука његова без Личности његове не спасава, јер је она само одблесак, само зрачење, само сенка Личности његове. Његова наука без његове Личности није друго до лозе без чокота; као што лоза добија животворни сок од чокота и њиме живи, тако и наука Господа Исуса добија животворну силу и дејство од Њега и Њиме живи, јер је она једино Њиме – дух и живот."⁸¹³

"Наука Господа Исуса је вечито жива и животворна једино Њиме, јер је Он сам вечито жив и животворан."⁸¹⁴

"Оно што је Богочовек носио у себи као Богочовечанску стварност и као Богочовечански живот, то је и објавио као Богочовечанску науку, која се даје људима ради остварења богочовечанског живота у овом свету."⁸¹⁵

"Науком Својом, учењем својим, Еванђељем Својим Господ је укинуо закон старозаветних заповести, јер су оне добиле у Еванђељу свој божански завршетак и божанску замену."⁸¹⁶

"Светоотачки је богомудри наук: Бог је постао човек, да бисмо ми Њиме постали 'богови по благодати'. Његово очовечање, и од њега – наше обожење. Бог је постао човек остајући Бог, да би човек постао бог остајући човеком."⁸¹⁷

"Наш земаљски свет је обитавалиште духова, разноврсних и многих. За хришћанско сазнање он је просто пребивалиште, кушалишта духова. И врло је тешко снаћи се. Јер разликовање духова у исто време је и дар Светог Духа и подвиг човеков. То је читава посебна наука. Дух Свети даје човеку дар – 'да разликује духове'."⁸¹⁸; "Сабравши сву науку душе и расудивши заједно са Божански Духом, чесни Оци богописано – θεογράφως – написаше небески свети Символ вере; у њему они, богославни и пребогати, ваистину и богомудри, следећи очигледно учењу светих апостола, уче да је сабеспочетни Логос на најочигледнији начин свеистинито – једносуштан са Родитељем."⁸¹⁹

Из свих ових свенаучних исказа видимо закључак Светог Оца Јустина који каже да чак ни Богочовечанска Наука не може да исцрпи неисцрпну Богочовечанску Личност. Значи чак ни она не би била довољна у одређеној ситуацији, а то је у одређивању Богочовечанске Личности. Али Богочовечанска Наука долази из Богочовечанске Личности зато је она свенаука и сваобухватна наука. У том свераспону полихсторо – полиматски приступ Наукодавца или тековине позитивне науке, па чак и донекле

---

⁸¹² Исто. 247

⁸¹³ Исто. 350

⁸¹⁴ Исто

⁸¹⁵ Исто. 927

⁸¹⁶ Исто. 1108

⁸¹⁷ Исто. 1156

⁸¹⁸ Исто. 1443

⁸¹⁹ Исто. 1313

позитивистичко – сцијентистички модел били би неки прелазни облици, неки спуштајући степени кретања од и ка Богочовечанској науци. Ту прелазност описује и Јустин:

"Моћ којом се долази до непоколебљивог убеђења да постоји Бог живи и истинити јесте вера. Научним путем, у строгом смислу речи, не може се доказати постојање Бога. Позитивистичка наука бави се чињеницама које подлежу чулном опажању, т. ј. феноменима. Бог није предмет чулног опажања, и схватања заснованог на њему, зато не може бити предмет научног истраживања. Наука ради по утврђеном методу посматрања, анализе и синтезе. Али такав се метод не може употребити у доказивању постојања Бога због саме природе Божје, која је бескрајна апсолутна, вечна. Бог који свестрано превазилази границе и могућности људског сазнања, а нарочито у методу научне експериментације, не може бити објекат истраживања. Недосежан за научна средства познања, Бог не може бити научним путем ни познат ни доказан."⁸²⁰

"Када би се постојање и биће Бога могло доказати научним путем, онда би били непотребни и излишни: и Откривење, и Црква и вера. Но сама природа Божанства чини неопходним и Откривење, и Цркву, и веру. Бог је, показује Откривење, по бесконачној природи својој невидљив и живи у неприступачној светлости, зато не може бити предмет људског научног познања."⁸²¹

Јустин доказује, у свом свераспонском степеновању науке, да наука овако конципирана не може ни да се приближи Богу. У строгом смислу наука у оваквом свом самопонављању не може да открива чак ни природне феномене. Силе као што су гравитација и електромагнетика нису чулима доступне, оне се откривају, као ни свет унутар атома. Ту се Авина концепција науке приближава Миланковићевој теорији "божанске искре" без које не би ни могло доћи до научног открића. Наука самозаторена у неку своју самочулност не би могла да докаже ни себи испред носа, али то се дешава само научном открићу непосредног озарења или миланковићевски речено – божанске искре у човеку. Ако чак и Богочовечанска наука ни у ком случају не може да исцрпи Богочовечанску Личност, онда то никако не може да учини нека позитивистичка наука. Али човек у неком свом изопаченом умовању незадовољан таквим инстантпозитивистичким решењем то исто импотенционистичко решење претвара у апсолутан одговор и упада у идолопоклонство. Ава примећује и једни такву појаву:

"Када би Истина била ма шта друго а не Богочовек Христос, она би била мала, недовољна, пролазна, смртна. Таква би она била, кад би била: појам, или идеја, или теорија, или схема, или разум, или наука, или философија, или култура, или човек, или човечанство, или свет, или светови, или ма шта, или све то заједно скупа. Али, Истина је Личност Богочовека Христа; зато је и савршена и непролазна и вечна."⁸²²

"Идолослужење је служити стихијама света, или заповестима и наукама људским као врховним божанским вредностима, које људи ставаљају на место јединог истинитог

---

⁸²⁰ Исто. 64

⁸²¹ Исто

⁸²² Исто. 1009

Бога и Господа Исуса Христа."⁸²³; "Апостол назива лакомство идолопоклонством. Зашто? Зато што човек у свом лакомству, место јединог истинитог Бога и Господа, прогласи себе за смисао, за циљ, за божанство, за идол свог живота: злато, или природу, или науку, или културу, или технику, или жену, или децу, или друштво, или народ, или човечанство, или сласти, или страсти, или идеје, или хероје, или генија, или вођа, или ма кога и ма шта, свеједно."⁸²⁴; " Ма шта човеково, није ли 'у име Господа Исуса', онда је неминовно у име смрти, греха, зла и ђавола. Јер изван Њега је само то: грех, смрт и ђаво. Несумњиво само то; само то, и онда када човек ради у име неког генија, или хероја, или вођа; или у име науке, цивилизације, културе; или у име ма чега људског, пролазног, тварног. Јер све то, на крају свих крајева, води у грех од кога без Христа нема избављења, у смрт из које без Христа нема васкрсења, у ђавола од кога без Христа нема спасења."⁸²⁵; " 'Дух овога света' је у самозваним владарима овога света који не познају и не признају Богочовека и Спаситеља у Христу Исусу Господу нашем. Он је и у материјалистима, и у рационалистима, и у хуманистима, и у папистима, и у свима који хоће да Христа Богочовека сведу на човека, и да хришћанство објасне као људску философију, људску науку, људску појаву, људску творевину. 'Дух овога света' је, вели Икуменије, људска мудрост и образовање."⁸²⁶

"У греховном безумљу свом човек измишља себи многобројне богове и постаје незнабожни многобожац, проглашавајући за богове: људе, животиње, стихије, демоне, страсти, сласти, идеје, науку, културу, цивилизацију . . ."⁸²⁷ А

У овој свераспонској научној приповести Ава се обрушава на злоупотребу науке, на њено обоготворење и на лажну самодовољност науке. Треба напоменути и то да је Ава Јустин са професором Драганом Хаци – Арсићем написао књигу *Тајне вере и живота: основно богословље* која је права истинска научна студија о науци. Ту су пописане све научне теорије које су постојале у историји и према њима су се ова два аутора односили са једном крајње аналитичком прецизношћу и са једним интелектуалним поштењем првог реда. Књига која би требало да се препоручи свим научним установама, па и свим школама. Такође у својој књизи *Светосавље као философија живота* Ава се осврће према расуђивању на тему науке. Последњи облици изопачења јесу ти када наука се потпуно демонизује и ђаволизује и о томе Ава има једно прецизно излагање у свом свераспонском концепту: "Свако учење, свака личност, свака идеја, свака мисао, свака философија, свака култура, свака наука, која не признаје да је Исус – Бог и Спаситељ, оваплоћени Бог, Богочовек, води порекло од Антихриста, антихристовска је. А таквих је и личности, и учења, и идеја било од саме појаве Христове у свету. Зато свети Тајновидац и вели за Антихриста: 'и сада је у свету'."⁸²⁸; "Лукавство је ђавоље: l'art pour l'art = уметност ради

---

⁸²³ Исто. 1076

⁸²⁴ Исто. 1202

⁸²⁵ Исто. 1215

⁸²⁶ Исто. 1346

⁸²⁷ Исто. 1435

⁸²⁸ Исто. 1444

уметности, философија ради философије, наука ради науке, човек ради човека, а не ради Онога и у славу Онога који све саздаде и ради кога се све саздаде. Лукавство је ђавоље: твар стављати на место Творца, и претпостављати је Творцу; више поштовати твар него Творца. То у ствари и јесте идолопоклонство. А свако идолопоклонство у сржи својој није друго до ђавопоклонство. Лукавство је ђавоље: измишљати лажне богове, лажне христосе, лажне месије, лажне пророке, лажне учитеље, лажне спасиоце, лажна еванђеља, лажне идеје, лажне науке, лажне силе, лажне моћи, лажне уметности, лажне лепоте, лажне теорије, лажне вере, лажне хероје, лажне светове, лажне рајеве, лажне светлости, лажне просвете, лажне културе, лажне цивилизације, и све то вешто, а каткад и генијално маскирати истинитошћу; у ствари, унутар свега тога он главна стваралачка сила, он који је сав тама, сав лаж, сав пакао, сав антибог."⁸²⁹

И овим коначно имамо оно ултимативно извртање науке и свих духовних сила у поље ђаволског. Све је обрнуто у односу и на Богочовечанску науку, али и у односу на друге свераспонске прелазе. Све је изврнуто и тиме, по Ави, човек и његово духовно стваралаштво, па и читава творевина завршавају у чему?

"Своје првобитно јединство са Богом Логосом, Творцем својим, род људски је нарушио грехом: грехом је одвојио себе од Њега, одбацио себе од Њега, и кренуо ванбожјим путем, ванлогосним и ванлогичким путевима, који кроз безброј смрти воде у царство смрти, царство чистога демонизма, ђаволизма, сатанизма."⁸³⁰; "Уневши у себе грех, ту разорну богобежну силу, човек је одбегао од Бога, одвојио себе од Бога, и са собом повукао у смрт и поноре сатанизма и сву твар, која је по речи Божјој подвласна њему. Тиме је он сву твар увукао у ропство пропадљивости, у тешке патње и муке, због чега и 'сва твар уздише и тужи с нама' људима у квргама греха и смрти."⁸³¹

Та чак и онтолошка изврнутост морала је изврнути и људски поглед на ствари и целокупно стварање, зато су се изврнуле и све духовне силе, све је постало ђаволучно, ђавоточно. Зато је и човекова наука постала ђавострана. Али све исправља Богочовек са својом богочовечанском науком, јер Његова богочовечанска наука је сила која све оплемењује, сву стварност и тиме обогочовечује и саму науку. Богочовечанска наука открива нам и полихисторског Наукодавца и позитивистичког Законодавца природе. Све преображава и исцељује, све подиже на један виши, богочовечански ниво.

Гносеологија Аве Јустина је такође изложена у његовој Догматици и то у неколико поглавља експлиците. У том свом гносеолошком излагању Ава је непосредан и просеца посред ствари. Своје гносеолошке дефиниције испаљује попут пројектила и тако уобличава свој знанослов:

"Знање о Богу добија се животом у Богу. Из побожности – познање. Каква и колика побожност – такво и толико богопознање."⁸³²

---

⁸²⁹ Исто. 1669, 1670

⁸³⁰ Исто. 1079

⁸³¹ Исто

⁸³² Исто. 1024

"С Богочовечанским правом богомудри христозналац благовести: 'Ко од људи зна шта је у човеку осим духа човекова који је у њему? Тако и у Богу шта је нико не зна осим Духа Божјег'. Човек је затворен свет, затворен универзум. Таквим га чине његово самоосећање и самосазнање. Без његове дозволе не може у њих продрети нико сем свезнајућег и свудаприсутног Господа. То је његова искључива и неутуђива својина. У ствари, то је и једино његово. Он себе сазнаје и зна помоћу самоосећања и самосазнања. Али, шта су у суштини самоосећање и самосазнање, то ни он сам не зна. Њихова је тајна сакривена у Богу Логосу. Као и васцела тајна човекова бића. Једино је оваплоћени, очовечени Бог Логос, Богочовек Христос, открио не само тајну Бога него и тајну човека. Отуда се Богочовеком најбоље и најсавршеније по знаје човек. Је ли човек вером Богочовеков, знаће о себи све бесмртно и вечно што треба да зна и у овом и у оном свету. Када човек живи Богочовеком, његово се знање и о Богу и о човеку усавршава богочовечанским савршенством. Дух човеков је извор свега човековог самосазнања и знања, свега самоосећања и осећања. Он једини зна „шта је у човеку и од њега зависи да ли ће то обелоданити. Тако и у Богу нико не зна шта је осим Духа Божјег. Он једини зна шта је и у Богочовеку Христу. Човек пак само личним освећењем, одуховљењем, улази у те тајне Духа. Присаједињујући се светим животом Духу Светом, човек по мери свог освећења добија и знање о ономе 'шта је у Богу', као и знање о ономе 'шта је у човеку'. Отуда само свети духоносци знају Бога и шта је у Богу, знају човека и шта је у човеку.

У Богочовечанском телу Цркве верницима су Духом Светим даровани сви богочовечански светови и сва богатства њихова. Свети апостол благовести: Ми примисмо, не духа овога света, него Духа који је из Бога, да знамо шта нам је даровано од Бога – Ето тајне хришћанског богопознања, христопознања. Дух Свети даје силе духу нашем да може сазнати 'шта нам је даровано од Бога'. Божје се познаје Божјим. Бог се познаје Богом, то је апостолско и светоотачко правило у хришћанској теорији познања, гносеологији. Уколико више човек има у себи Духа Божјег, утолико више зна Бога и оно што је Божје. Само духоносци знају потпуно шта нам је у Христу Богочовеку даровано од Бога: каква богатства, каква савршенства, какве светиње. Као што су свети Апостоли тек Духом Светим сазнали то потпуно и јасно, тако и сваки хришћанин. То је закон који важи за сва људска бића. Отуда су духоносни Оци најбољи христозналци, и духонадахнути тумачи светог Еванђеља, јер га тумаче Духом Светим који им открива и 'дубине Божије'.⁸³³

"Безбројне еванђелске богочовечанске чињенице неоспориво сведоче да је хришћанство хришћанство Богочовеком, и да се у њему ништа не може објаснити човеком већ једино и само Богочовеком и Светим Духом Његовим. Само када се дух човеков обогочовечи, сједини са Духом Светим, може познати Богочовека и све дарове које је Он донео роду људском. Првоврховни апостол Павле је сав у тој благовести: да се очува Богочовечански дух Еванђеља, да се не упропасти свођењем на човека, на мудрост људску, на разум људски, на знање људско."⁸³⁴; " Еванђеље има своје еванђелске методе,

---

⁸³³ Исто. 1345, 1346

⁸³⁴ Исто. 1346

Божје — своје Божје путеве, Божанско — своја Божанска средства. Оно што нам је даровано од Бога, — Богочовек Христос и његово Еванђеље, — не може се проповедати 'речима људске мудрости', речима које измишља и учи људска мудрост. То се проповеда само речима које учи Дух Свети: духовно се ради на духован начин, богочовечанско на богочовечански. Дух Све даје не само садржину него и њене облике."⁸³⁵

"Васцелу тајну човека зна једино Богочовек."⁸³⁶; "Новозаветна богочовечанска гносеологија, и тиме црквена гносеологија је сва у Њему и сва од Њега."⁸³⁷

"Категорички императив богочовечанске гносеологије: доживи да би познао. Отуда је сваки хришћанин по самом позиву свом философ. Јер живећи у богочовечанском телу Цркве, сваки по мери своје вере и ревности у врлинама доживљује и живот и смрт, и добро и истину, и љубав и правду, и Бога и човека, на начин на који је оваплоћени Бог и Господ доживљавао."⁸³⁸

Богочовечанска гносеологија чини од хришћана философе. Овим је Ава Јустин показао шта је карактер философије читавог православног света, он је показао каква је и шта је философија православне цивилизације и културе. То је знанослов Богочовека Христа, то је гносеологија Господа Бога и Спаса нашег Исуса Христа. Кроз тај богочовечански знанослов долази се до сваког могућег знања. Сам Господ говори о послању Духа Светог који ће апостоле научити свему (Јн. 14, 26) и тиме је ударио темеље свенауци апостолској која је наука Његова предана апостолима. Али нагалашавамо појам "свему" тако да наука Господња јесте она наука која поседује све. Самим тим знанослов Господњи јесте оно знање које је свезнање Божје предано људима.

Указујући на један читав православни духовни свет Ава Јустин је указао да тај свет има од Бога дано све своје тј. богосвоје. Има своју философију, своју науку, своју уметност, своју теологију и све потребно му се надодаје примањем Царства Божјег у себе.

Господњи Знанослов јесте једина теорија сазнања православног света. Она је једина могућа гносеологија уопште. Изван ње је гносеоманија која се само прикрива у виду гносеологије. Једино могуће и истинско знање јесте знанослов Господњи. Наравно, одређеним, трансцендентистима, савременим аријанцима, Знанослов Господњи делује нестварно и неоствариво. Немогућ за обичног човека. Али ако је Бог свеприсутан, онда може бити, ако то хоће, и сведоступан. Зато и Господњи знанослов може бити сведоступан по одлуци Божјој. А он је то постао оваплоћењем самога Бога. Бог је са својим уселењем у васиону уселио и свој Господњи знанослов и тиме даривао човека својим познањем. А то је богочовечанска гносеологија која од сваког хришћанина чини философа. Такве мудраце, по Јеванђељу, и сам Господ шаље у свет (Мат. 23, 34) и они јесу апостоли: први хришћани – философи (мудраци).

Истаћемо још Авине схватање просвете и просветитељства. Он каже:

---

⁸³⁵ Исто

⁸³⁶ Исто. 1348

⁸³⁷ Исто. 1558

⁸³⁸ Исто. 1066

"Свети Сава је највећи српски просветитељ, јер је највећи српски светитељ. Просвета је само пројекција светости, зрачење светлости; светитељ светли, и тиме просветљује, просвећује. Просвета је свим својим бићем условљена светошћу; прави просветитељ је у ствари само светитељ. Без светитеља нема просветитеља; без светости нема просвете; без просветљења нема просвећења. Светост је светост божанском светлошћу. Истинска просвећеност није друго до зрачење светости; само су светитељи истински просвећени. Јер су божанску светлост разлили по целом бићу свом практикујући еванђелске врлине и тиме потисли из себе сваки мрак греха и таму порока. Еванђелска светост, еванђелска праведност и живи, и дише, и зрачи, и дела светлошћу. Освећујући, она у исто време осветљује и просветљује. То нам казује и сама етимологија српске речи: просвета, која долази од црквенословенске речи: просвјешченије; а свјет значи светлост, те просвета значи просветљење.

Да, просвета у ствари значи просветљење, и то просветљење кроз освећење Духом Светим, Духом Христовим, као творцем, носиоцем и раздаваоцем светости и светлости. Зато што су освећени и просвећени Духом Светим, светитељи су просветитељи. Свети Сава је Духом Светим родио и препородио своју духовну децу, Србе, и осветио их помоћу еванђелских врлина. О томе нам речито говори тропар Св. Сави. Научен Светим Савом, наш је народ занавек изједначио појам просвете са појмом светости, појам просветитеља са појмом светитеља. И све то оличио у Светом Сави као свом првом и највећем светитељу и просветитељу, увек првом и увек највећем. Стога су у нашем светосавском народном сазнању Црква и школа нераздвојни близанци: они и постоје, и живе, и расту један са другим и један помоћу другог.

Свети Сава је највећи српски просветитељ, јер је највећи српски светитељ. Просвета је само пројекција светости, зрачење светлости; светитељ светли, и тиме просветљује, просвећује. Просвета је свим својим бићем условљена светошћу; прави просветитељ је у ствари само светитељ. Без светитеља нема просветитеља; без светости нема просвете; без просветљења нема просвећења. Светост је светост божанском светлошћу. Истинска просвећеност није друго до зрачење светости; само су светитељи истински просвећени. Јер су божанску светлост разлили по целом бићу свом практикујући еванђелске врлине и тиме потисли из себе сваки мрак греха и таму порока. Еванђелска светост, еванђелска праведност и живи, и дише, и зрачи, и дела светлошћу. Освећујући, она у исто време осветљује и просветљује. То нам казује и сама етимологија српске речи: просвета, која долази од црквенословенске речи: просвјешченије; а свјет значи светлост, те просвета значи просветљење.

Да, просвета у ствари значи просветљење, и то просветљење кроз освећење Духом Светим, Духом Христовим, као творцем, носиоцем и раздаваоцем светости и светлости. Зато што су освећени и просвећени Духом Светим, светитељи су просветитељи. Свети Сава је Духом Светим родио и препородио своју духовну децу, Србе, и осветио их помоћу еванђелских врлина. О томе нам речито говори тропар Св. Сави. Научен Светим Савом, наш је народ занавек изједначио појам просвете са појмом светости, појам просветитеља

са појмом светитеља. И све то оличио у Светом Сави као свом првом и највећем светитељу и просветитељу, увек првом и увек највећем. Стога су у нашем светосавском народном сазнању Црква и школа нераздвојни близанци: они и постоје, и живе, и расту један са другим и један помоћу другог."⁸³⁹

Овом философијом просвете све је речено: и шта значи реч просвета, какав је њен корен, ко је главни Извор просвећивања, да светосавска просвета је увек била црквено – школског типа, и у равнотежи.

Уз Светога Саву, Ава Јустин је био познавалац и других старокњижевних писаца, као што су српски поп Пеја⁸⁴⁰ и патријарх Пајсије.⁸⁴¹ Они су само поменути, а с обзиром да је један од ученика Аве Јустина био Димитрије Богдановић, онда на основу ученика можемо јасно закључити о самом знању учитеља.

Са Светим Оцем Јустином добили смо један смисао и једну пуноћу схватања философије, уметности и науке, богословља и просвете православно – богочовечанског света. А то је философија по Богочовеку, Божја уметност и Божја наука, богословље Бога Логоса, богочовечанска гносеологија и светосавска просвета. Овим смо захватили само атом од целокупног дела Светог Оца Јустина, ама и тај атом је отворио једну невероватну емисију енергије богочовечанског света.

У овом подпоглављу дохватићемо се на један таксативан начин и књижевног гранања у склопу КФБН-синтетизације деветнаестог и почетка двадесетог века у српском културном обрасцу.

Прво што ће нас заинтересовати јесте пеништво и песници који су тада стварали. А они су: Јован Илић (1824 – 1901), Бранко Радичевић (1824 – 1853), Ђура Јакшић (1832 – 1878), Јован Јовановић Змај (1833 – 1904), Лаза Костић (1841 – 1910), Војислав Илић (1862 – 1894), Милорад Митровић (1867 – 1907), Алекса Шантић (1868 – 1924), Милан Ракић (1876 – 1938), Владислав Петковић – Дис (1880 – 1917), Милан Ђурчин (1880 – 1960), Сима Пандуровић (1883 – 1960), Милутин Бојић (1892 – 1917), Душан Васиљев (1900 – 1924).

Јован Илић и Бранко Радичевић са Његошем изграђују једна национални песнички стил у много чему утемељен на десетерцу и тиме дају један велики замајац српском песништву деветнаестог века. Издвојићемо рецимо песму Лазе Костића *Ставарање света* у којој је Лаза на један песничко – виртуозан начин спојио и научно и богословско и философско и књижевно. Тај песник авангардног лиризма и мисаоног панкализма:

"Бог је сков'о сунце од сувога злата
кованицу голему небеских дуката.

Бог је сков'о звезде, ситне сребрњаке

⁸³⁹ Архимандрит Др ЈУСТИН ПОПОВИЋ: СВЕТОСАВЉЕ као философија живота, Манастир Ђелије – Ваљево. 1993., стр. 44

⁸⁴⁰ Архимандрит Јустин Поповић: Житија светих за децембар, Манастир Ђелије код Ваљева, 1998., стр. 220

⁸⁴¹ Исто. 25, 26, 29, 31, 41, 42

Бог је сков'о месец, талир међ' петаке.

Бог је сков'о земљу потуру велику
приков'о је на њу своју царску слику.

То големо благо, овејану славу
закључ'о је тврдо у кутију плаву.

Час по час отвара ту кутију света
а кад год отвара потуру загледа."

У овим песничим сазерцањима Костића као да следује и Милан Ракић, бар у једној строфи:

"Господ ти је дао свету искру. Кресни
И обасјај таму где песници живе,
Мајушности своје нека буду свесни."

Ако се сетимо и Шантића и његовог стиха: "Мене све ране рода мога боле", долазимо до Душана Васиљева и можда најлепше родољубиве песме:

"Домовина, то су: жеље, тајне,
магла што преко поља плови;
то су наше бајке бескарајне,
домовина – то су сви наши снови!"

И овај кратки преглед песништва пребацује нас на прозну страну нашег књижевног гранања у коме се на самом почетку издваја својом мемоаристиком Прота Матеја Ненадовић (1777 – 1854) и њего син Љубомир Ненадовић (1826 – 1895) са својом путописном књижевношћу.

Ту је и низ писаца нарационистичке школе: Јаков Игњатовић (1822 – 1889), Богобој Атанацковић (1826 – 1858), Стјепан Митров Љубиша (1824 – 1878), Милован Глишић (1847 – 1908), Лаза Лазаревић (1851 – 1891), Симо Матавуљ (1852 – 1908), Стеван Сремац (1855 – 1906), Светолик Ранковић (1863 – 1899), Јанко Веселиновић (1862 – 1905), Иво Ћипико (1869 – 1923), Борислав Станковић (1871 – 1927), Радоје Домановић (1873 – 1908), Петар Кочић (1877 – 1916), Григорије Божовић (1880 – 1945), Милутин Ускоковић (1884 – 1915), Драгиша Васић (1885 – 1945), Вељко Петровић (1884 – 1967), Иво Андрић (1892 – 1975).

Свакако да смо у овом нарационистичком везу некога заборавили, баш зато што је број писаца ове школе врло велик. Ова школа се утемљивала на коренима српске народне

приповетке и тако је обликовала свој стил до те мере да је, рецимо, Сремац у поднаслову својих романа стављао појам: приповетка. Значи он је и своје романе сматрао приповеткама. Домановић је у Страдији остварио такав писани облик да се за то дело не може рећи ни да је приповетка, ни да је кратки роман, ни да је драмски текст, а може бити да је све то у једном. Ово су само примери једног изванредног стваралачког искорака који је направила у српској литератури нарационастичка школа писања.

Ту су два значајна фантастичара: Лазар Комарчић (1839 – 1909) и Драгутин Ј. Илић (1858 – 1926).

Писци посебног стила јесу: Милета Јакшић (1863 – 1935), Исидора Секулић (1877 – 1958), Момчило Настасијевић (1894 – 1938) и Владан Десница (1905 – 1967).

Момчилов брат Славомир Настасијевић (1904 – 1983) градио је историјски роман.

У низу авангардистичке књижевне школе стоје: Станислав Винавер (1891 – 1955), Милош Црњански (1893 – 1977), Љубомир Мицић (1895 – 1971), Станислав Краков (1895 – 1968), Растко Петровић (1898 – 1949), Раде Драинац (1899 – 1943) и импосибилити познатији као надреалисти.

Црњански је у својим Сеобама пробудио и старокњижевни дух кроз патријарха Арсенија и причу о његовим сумњама, а то је учинио и кроз Вука Исаковича у његовој беседи о Православљу. Кроз старокњижевне евокације Црњански је направио и скок у авангардно.

У драматургији велики јесу и остају: Јован Стерија Поповић (1806 – 1856), Коста Трифковић (1843 – 1875), Бранислав Нушић (1864 – 1938), Војислав Јовановић Марамбо (1884 – 1968), Владимир Велмар Јанковић (1895 – 1976).

Критичарској школи књижевности припадају Светислав Вуловић (1847 – 1898), Љубомир Недић (1858 – 1902), Богдан Поповић (1863 – 1944), Јован Скерлић (1877 – 1914).

У овом списку књижевног гранања свакако да су многи изостављени. Он и није имао за циљ да их све представи, него само да покаже колико је велика и значајна та деветнаестовековна стваралачка експлозија у српској култури и духовности.

После свих ових примера стваралачког узлета КФБН-једињења са посебним гранањима увиђамо колико је значајан 19. век у овом савременом тровековљу српске културе. У овом веку дошло је до једног огромног цветања свих духовних облика са коначним преображајем духовних токова кроз две светоотачке личности које су све КФБН облике осветлиле и просветлиле изнутра и тиме их показали у њиховом правом значењу. Видимо да је њихова појава у нашој, па и светској, историји била једна врста богопромисаоне неопходности. Они су својим духовним поступком преобразили не само двевнаестовековље, већ и читаво духовно наслеђе од Светога Саве па до њихове појаве. Дајући пуноћу и књижевном, и филозофском, и богословском, и научном обрасцу показали су прави и истински лик нашег културног духа, наше цивилизацијске мисли, нашег духовног света.

Њихова светоотачка наука, философија, уметност и теологија извршила је велика епохална откривања што на планетарном, што на домаћем нивоу. Јустиново откривање да је сваки хришћанин философ дао је за право и сваком хришћанском народу да гради своју саборну философију. Николајева метафора: "Једна осамљена кап на сухом камену има друкчију философију од капи воде усред океана" јесте један од откривајућих симбола која као и његова Оригиналграфија врши једну откривајућу мисао читавог човечанства:

"Изузеци су негде изузеци, а негде правило. У граматички изузеци су изузеци, а не правило. У драми људског живота изузеци су правило, јер ни две личности, нити два народа нису једнаки. Циглари праве један исти калуп за милионе цигли; Бог има посебан калуп за сваког човека и за сваки народ. Ни самог себе Творац не копира. Он је Оригинатор оригинала. Отуда недомислива разноврсност појединки у фели и чаробност сваке човечије личности, као и драме сваког племена и народа. Они који умеју да цене и поштују сваку личност и сваки народ, јесу прави слободари; тирани су увек калупари. Нажалост, у наше време преовлађују калупари и међу грлатим слободарима."⁸⁴²

Када спојимо ова два навода Светога Владике добијемо једно пуно откривење целокупног човечанства и у њему људских јединки и народа, култура и цивилизација. Симболика философствујућих капи је невероватно поучна и за наша истрживања. При томе ни једној од капи се не даје предност. Само се утврђују околности: сухи камен и океан. Прилике нису исте и повољности су различите. Неко кратковид би дао предност капи у океану, капи у безбројном пространству капи. Неко опет кратковид би дао предност капи на сухом камену. Али кап је кап и њихове философије су само њихове. Да, оне могу да се упореде. Да, оне су суштински исто. Да, њихове философије су различите, али су ипак и једна и друга, ма колико различите, ипак философије. И ту би неко кратковид дао предност једној у односу на другу. Једна би била философија изобиља и философија у изобиљу. И њој би се дала предност. Али и другој би неко дао предност. Да, она би била философија оскудице, или боље речено, философија у оскудици. Али њој би се дала предност због њене скромности и смирености, због њене самопожртвованости, због њеног мучеништва. Али околности не одређују капи, већ Виша Сила. Да ли ће киша пасти изнад океана или изнад пустиње, то не зависи од капи које падају. Зато ниједној се не даје предност, већ обе заслужују дивљење, свака на свој начин. А више заслужује дивљење онај који их је ту поставио.

Када пребацимо ово Владикино симболографско и метафоричко излагање и применимо га на људе, њихове изуме, културе и цивилизације добијемо да је све то као ове капи, са својим особеностима и посебностима ипак људи су људи, изуми су изуми, културе су културе, цивилизације су цивилизације, светови су светови.

Тако и све стваралачке личности које смо поменули досад у овом запису и наша култура, и наша цивилизација, и сви наши изуми и духовне творбе све су оне као та једна кап, рецимо, као кап на сухом камену која има обичај да испари и врати се у облак да би опет дошла на тај камен и да би се опет обновила и да би опет се вазнела у облак. Тако и

---

⁸⁴² Св. Николај жички: ДУХОВНЕ ПОУКЕ, СВЕТИЈАКОВ орг., стр. 99

философију те "капи" одређује историјски ток у коме се она креће: стално пропада да би се обновила, стално умире да би васкрснула, стално пада да би устала и да би се коначно вазнела у Небо Више Силе.

Зато је и философија православног света другачија, јер се другачије философира на том историјском камену. А ту другачијост покушали смо да представимо у досадашњим поглављима као што ћемо то покушати и у наредном које је пред нама. Та другачијост, баш по метафори капи, није нека онтошка неистовестност, јер кап је кап ма где била, већ је та другачијост изражена у својој историјској позиционираниости. Из те богопромисаоне поставке производи и наша мисао и наш поглед на свет и наша философија и њен посебан облик.

Овим мислима завршавамо ово поглавље са закључком да смо представили само кап у мору нашег свеукупног духовног стваралаштва. Време је за нови век.

3)Ново у старом се скрива, старо у новом открива

Ови поглављем залазимо у пределе XX века, у трећу етапу српског нововековног и савременог тровековља. У њему ћемо видети неке нове стваралачке личности српског културног обрасца, нове прегаоце и нове духове. Двадесети век сам по себи био је трагични и деструктивни век, али је био и век значајних стваралачких успона у свему, па и у пољу КФБН обрасца. У том пољу појавио се један значајан број писаца и мисаоних токова. Ни ове личности нису заборављале да праве осврт и према старом духовном наслеђу, према мудрописној традицији старокњижевности. Али они су упоредо давали и своје оригиналне и стваралачке склопове преко којих смо видели значај њихових личности у нашој цивилизацијској равни.

Прва од тих личности коју ћемо проучавати јесте **Владета Јеротић** (1924.), психолог, психијатар, философ, истраживач књижевних образаца у српској култури. Он је једна свестрана личност, отворена према истраживању и хришћански преображајна са тенденцијом налажења свега светлог и позитивног у свему. И за почетак сагледаћемо једно његово кратко излагање, на један својствен начин, књижевно – философско – богословско – научног обрасца у једном крајње оригиналном кључу: "И тако се Бог тражи и налази, и путем опажања (код научника), и путем ума (код философа) и путем осећања и интуиције (код уметника). Сви они објављују Божја дела обичним људима, у открићима науке, у философемама, или у лепоти уметничког достигнућа. Пролазећи сами често кроз трновит пут мученичког тражења и откривања Бога (често и несвесно), и научници и философи и уметници, пружају могућност посредног открића Бога обичним људима, да и они, кроз радост гледања или слушања, и сами траже и нађу Бога. Није ли управо радост, онај директан, јер је и најбржи, начин и разлог тражења и налажења Бога."⁸⁴³

У излагањима односа Божјег Промисла према природном поретку професор Јеротић се још јеном понаособ дотакао улоге научника:

"Увек је било великих научника, који су схватили владање природом као Божији налог, како бисмо у сагласности са природом били ближи Богу."⁸⁴⁴

Само у ова два навода имамо представљену, на један самосвојан и оригиналан начин, КФБН-синтетизацију. Наука, уметност, философија у свом налажењу и открићу Бога имају пресек у богословљу као методи богоречитости и богоизражајности, јер свака од ових духовних учењаштва јесте једна врста богоизражајности и јесте један од начина да се изрази Бог, колико је то човеку језиком могуће, а то је већ бого – слово. Богоречитост јесте Бог Слово у духовним изразима присутан. Професор Јеротић нам то потврђује и томе нас поучава кроз своја духовна разматрања указујући на то врло изражајно да је улога научника да прати богопромисаони ток, уметника да прати

⁸⁴³ Владета Јеротић: Само дела љубави остају, Глас Цркве – Ваљево, 2004, стр. 22

⁸⁴⁴ Владета Јеротић: Старо и ново у хришћанству, Невен, 2005, стр. 46

богостваралачки ток, а философа да прати ток богомудрости. Самим тим, закључно, богослов мора пратити ток богоречитости.

У једном од својих духовних закључивања професор Јеротић је изградио једну читаву науку, на једној библијској личности која се зове Јов. Професор Јеротић је практично изградио једно јовословље, једну јовонауку. Та духовна изградња изгледа овако: "Различито присуство, нарочито утицај ђаволског кушања човека 'безумника' који рече 'у срцу своме: нема Бога' (Псалм 14), од његовог кушања апостола Божијег, односно човека који је рекао да апостолском подвигу. Сада нам је лакше да направимо разлику између човека 'Јова', на кога Бог преко ђавола, као Божијег слуге, шаље најстрашнија искушења, да би вечни 'Јов' у човеку избрусио дијамант вере тако да овај светли за сва времена, увек у вери колебљивом човеку (на сличан начин, очевидно инспирисан Јовом, и Гете шаље Мефиста Фаусту са крајњом намером да овога спасе и уведе у 'царство мајке') и човека 'безумника' који је својим не Богу, себе вољно препушта ђавољем искушењу без посредства Бога. Само за оне прве 'Јове' међу људима сведочи апостол Павле у спомињању Посланици Коринћанима: 'вјеран је Бог који вас неће пустити да се искушате већма него што можете, него ће учинити са искушењем и крај, да можете поднети.'⁸⁴⁵

Овај нацрт који професор Јеротић представља за јовонауку показује два типа личности. Једног богопоричућег и другог искушавајућег. Богопоричуће струјање кроз личности које неће да признају богопотврдност чак ни када је она очигледна јесу они који се добровољно препуштатају ђаволском кушању. Они који се предају Божјем допуштењу ђаволског кушања, они и даље су изборно за Бога. Заправо овај нацрт жели да проучи ток Божјег допуштења и то је једна пајсијевска инспирација код професора Јеротића, то је наука Божанског допуштења. А она се највише пресеца на примеру Јова који је недраговољно потпао под ђаволско ништење потпуно предан Божјем суду и Божјој одлуци.

Професор Јеротић је у својим расуђивањима дао и одређене цивилизацијске пресеке, при том пружајући један до детаља прецизан суд. Тако у расуђивању о догађајима западне хемисфере Јеротић бележи:

"Не треба сметнути с ума да је сто година пре Канта француски философ Декарт направио, према речима савременог немачког теолога и философа Ханса Кинга, 'коперникански обрт'. Чиме то? Премештањем изворне извесности од Бога на човека. Уместо средњовековне извесности Божије, путем вере и Божије Милости која упућује слободу човека путем правог избора, Рене Декарт, средином XVII века, чини епохални обрт: од самоизвесности до извесности Бога! Уместо теоцентричности Декарт поставља антропоцентричност. Човеков разум, дисциплина духа стоје у средишту света, истражујући на научни, објективни начин, како природу око себе тако и природу духа у себи. Ако се делимично и сложимо са Ханс Кингом да је Декарт остао добар католик, веран томистичкој традицији, не може се одрећи да су последице Декартовог разликовања душе од тела, при чему је материја обездушена, а душа дематеријализована, биле

---

⁸⁴⁵ Владета Јеротић: Само дела љубави остају, Глас Цркве – Ваљево, 2004, стр. 37, 38

недогледне за даљи развој људског духа и модерног мишљења, све више отуђеног и од природе и од Бога. Од времена светог Томе Аквинског, у XIII веку, када је и њему и многим његовим следбеницима, не само теолозима, било потпуно разумљиво, да је ум подређен вери (*cred ut inetelligam* Анселма Кентерберијског из XI века), природа Божијој Милости, философија теологији, а држава Цркви ови основни хришћански постулати, из века у век, нарочито преко Спинозе, Декарта, до Канта постали су све проблематичнији. Декартово изједначавање душе са свешћу и Спинозино Бога са природом, несумњиво су обликовали модерно мишљење, у коме се вера на крају потчинила уму, теологија философији, Црква држави, док је однос Божије Милости и људске слободе, за оног мислиоца који је у Бога још веровао, постао крајње заплетен."⁸⁴⁶

Правећи један културолошки Разломак професор Јеротић поново долази на загонетну воденицу богопромисаоног тока. Размишљајући на ту тему кроз расуђивања владике Николаја професор Јеротић каже: "Владика Николај Велимировић писао је да су пад Српске државе и пропаст Византијског Царства под турску власт, последица унутрашње разједињености и моралне расточености унутар византијске и српске државе. Владика Николај је турску силу и турске победе тумачио као 'бич Божји', као казну и опомену, управо за народе, вероватно најхришћанскије у читавом ондашњем хришћанском свету."⁸⁴⁷

Чудно је то и заиста богопромисаоно загонетно како је један цивилизацијски свет постепено почео да се одваја од Бога, а други да буде тако сурово кажњен иако је најхришћанскији? Помало ово све подсећа на Јеротићеву јовологију. Бог милује оне који од њега одступају, а излива Свој Гнев на оне који су му највернији. Али са искушењима Господ чини им крај и у слабостима сила Божја се највише показује.

Јеротић у кратким цртама излаже свој гносеолошки концепт:

"Сазнање, а онда доживљај, или, најпре, доживљај, а онда сазнање да смо грешни, темељни је доживљај и сазнање хришћанског човека. Следећи природни корак, после овог сазнајно – доживљајног (или доживљајно – сазнајног) обасјања, јесте – кајање."⁸⁴⁸

Кајање је једна спознајна функција која приводи ка – Јаству, ка Божанском Јаству у нама што даје суштинску слику Јеротићеве гносеологије. Преко гносеологије долазимо и до његове визије просвећености и просветитељства. И ово расуђивање се ставља у једну цивилизацијску разломност:

"О просвећености разума човека западне хемисфере и о просвећености срца човека православне сфере живљења говори се уопште, недовољно јасно, али не и погрешно. Ову другу просвећеност не треба тумачити као пренаглашену осећајност, бурну афективност или опасну ирационалност живљења, већ као ону идеалну просвећеност за коју изворно хришћанство има срећну изреку: Благо теби ако ти разум у срцу почива! Реч је, дакле, о

---

⁸⁴⁶ Владета Јеротић: Старо и ново у хришћанству, Невен, 2005, стр. 117, 118

⁸⁴⁷ Владета Јеротић: Само дела љубави остају, Глас Цркве – Ваљево, 2004, стр. 52

⁸⁴⁸ Исто. 56

успешној и плодној синтези разума и срца, рационалног и емотивног, а дубински психолози би још рекли, свесног и несвесног."⁸⁴⁹

Ту пуноћу просвећености професор Јеротић највише препознаје у личности Светога Саве: "Зби изабраник Божији, спајајући у себи, на чудесан начин, управо оне супротности присутне од вечности и у човеку појединцу и у народима: осећање – разум; интуиција – опажање; рационално – ирационално; ум – срце; чак и ону најтежу супротност: политика – духовност; Црква – Држава, чврсто се и јасно опредељујући за православље и византијски тип духовности, Свети Сава не кида везе са Западом, одржава добре односе са муслиманима, мири Запад и Исток у рођеној браћи (Вукану и Стефану), паметно и вешто где год треба посредује као дипломата. Када сам пре више година писао о Светом Сави (*Свети Сава и савремена омладина*) сматрао сам (и данас тако мислим) да је та његова чудесна хармоничност и стабилна психичка равнотежа, резултат једино правилно схваћеног хришћанства, лишеног обе претераности: рационалистичке и монофизитске, али и нечег исто тако значајног за хармонију сваког људског живота ритмичног отварања и затварања према свету, слично срчаном ритму систоле и дијастоле."⁸⁵⁰

Овај историјски одраз Светога Саве професор Јеротић је препознао и то нововековно – савремено доба у духовним посленицима свога народа. Из тог излагања, које ћемо сагледати, може се извући још један цивилизацијски Разломак:

"Останимо, зато, на реалној и објективној оцени Доситеја Обрадовића, једног од наших највиђенијих културних посленика, кога је Карађорђева Србија, не без претходног проверавања, оберучке примила, а који је до дана данашњег остао актуалан за православну српску средину, као неко ко је, пре свега из љубави према свом народу, покушао да успостави извесну равнотежу између западне и православне просвећености, између Европе и онога што је европско у Србији, између рационалног у протестантизму, дисциплине и реда у католичанству и православне традиције, њене ирационалности, али и мистичности. Смело бих рекао да су најуспешнији културни прегаоци у српском народу (Вук, Доситеј, Његош, владика Николај, Јован Дучић, Јован Цвијић, Милутин Миланковић) управо били људи који су остварили раније помињану стваралачку синтезу разума и срца. За овакву плодну синтезу као да је био и остао више позван православан човек Истока, него 'технички човек' Запада, хипертрофираног интелекта и претераног индивидуалистичког Ја – принципа. Коначно, без таквих људи као што је Доситеј Обрадовић, ни данас још не бисмо били у стању да објективно проценимо шта је то у православној просвећености што може да нас обогати, учини спремним и плодним да се са својим самониклим даровима прикључимо општој култури света."⁸⁵¹

Када саберемо све ове исказе и уђемо у ту цивилизацијску разломност, у њој добијамо гомилу личних примера и из западне и из православне области, из сваког од ових духовних поља. С једне стране: Сава, Константин Михаиловић – о коме је професор

⁸⁴⁹ Владета Јеротић: Дарови наших рођака II, Београд: Арс Либри: Невен, 2007, стр. 67

⁸⁵⁰ Владета Јеротић: Вера и нација, Библиотека Лавиринт, Ars Libri; Београд, 1999, стр. 158

⁸⁵¹ Владета Јеротић: Дарови наших рођака II, Београд: Арс Либри: Невен, 2007, стр. 75

Јеротић написао једну читаву студију, Доситеј, Вук, Његош, Николај, Дучић, Цвијић, Миланковић. С друге стране: Анселм, Аквински, Декарт, Спиноза, Кант. Једни представници православне просвећености, а други представници западне просвећености сагледани очи у очи у списима Владете Јеротића. Сваки од ових људи је једна посебна индивидуалност и једна посебна стваралачка личност.

Јеротић је итекако помогао нашој култури да схвати тај Разломак који указује на културолошке личне посебности, у овом случају односа Православља и Запада, у другом Православља и Оријента, да схватимо тај свечовечански додир Православља са свим и сваким. Овим смо само показали неке духовне сличице из дела Владете Јеротића, једног изванредног философа, научника богопромисаоности и гласника богоречитости.

Његов савременик **Марко С. Марковић** (1924 – 2012) јесте један врхунски интелект који у својим мисаоним токовима даје једну своју верзију књижевно – философско – богословско – научног облика. Ова његова КФБН уобличеност највише је изражена кроз проучавање личности Светога Саве у његовој истоименој књизи.

"Ако се замислимо над обликом и садржином које један такав човек треба да има, пашће у очи да је оно што је Достојевски тражио, свети Сава у пуноћи оваплотио. Универзална хармонија коју свети Сава оличава није само просторна него и временска. Његова универзалност се огледа у његовој савремености. Њу не вреди доказивати, она је очигледна. Захваљујући њему, 'ништа што је људско није нам страно'. Ми, данашњи Срби, се у свима духовним областима осећамо као у својој кући.

Да ли у религији? Када се дивимо светом Сергију Радоњешком са којим је анђео служио литургију и који је од самотника и пустиножитеља постао црквени организатор и инспиратор борбе против татарског ига, нама је тај духовни пут већ познат, мада Сава никад није имао прилику да благосиља рат. Свети Серафим Саровски који је имао визију Богородице са свом небеском свитом и који је сваког човека сусретао са поздравом 'радости моја', је за нас Савин двојник иако је животна делатност српског светитеља била несравњено шира. Клањајући се жртви Јованке Орлеанке која је успела да помири родољубље и веру, сећамо се да је Сава то постигао далеко пре ње, не узимајући у руке мач.

Да ли у философији? Јединство Истинитог, Доброг и Лепог коме тежи енглески философ Шефтсбери, Сава на себи испитује и у том јединству свакодневно живи. Теорија вредности Макса Шелера, коме су духовне вредности изнад свих осталих, а љубав заузима место вредности над вредностима, нам је блиска. Само на чему се заснивају те вредности? И поред Шелеровог покушаја да афирмира њихову стварност и тако рећи 'материјалност', оне не би биле стварније од Платонових идеја, да њихов идеал није за људе у Богочовеку оваплоћен, а у Царству Божјем овековечен, као што то бива у православљу. Руски философ Н.О. Лоски попуњава ту празнину и поставља Царство Божје као циљ, али не показује како постићи тај циљ путем подражавања Христу, као што Сава то својим животом показује. Други руски мислилац, Николај Берђајев, кроз своје дело 'Философија неједнакости', тежи да сав друштвени и политички живот потчини Царству Божјем али, на

крају крајева, не указује ни на какво конкретно решење, а Сава је у своје време, са својим оцем и братом, то решење нашао и оживотворио.

Да ли у књижевности? Ми Саву најприсније осећамо у Достојевском. Налазимо га у контрасту светлости и таме који има пресудну улогу у свим делима Достојевског. Читајући легенду о Великом Инквизитору, откривамо да је Сава био његов антипод. И у сваком позитивном хероју Достојевског препознајемо Савиног брата у Христу: у кнезу Мишкину, у оцу Зосими, у Аљоши Карамазову. Све је то иста духовна породица. Геније Достојевског је далеко отишао у трагању за Христом, у потрази за свечовеком, за типом човека који би највише личио на Богочовека. Али душевна драма Достојевског је у томе што Свечовека није нашао и, уколико му се приближио што су његови хероји били само плодови његове уобразиље, а не живи створови. А Сава је жив, Сава је свечовек. Док човечанство – у агонији или у порођајним мукама, ко то може знати? – и данас лута и блуди за свечовеком и свечовечанским идеалом, код нас је свечовек по земљи ходио.⁸⁵²

Религијско – философско – књижевни склоп јесте јасан нацрт КФБН-синтетизације доктора Марка С. Марковића. Он тај нацрт види као нацрт самог Светога Саве: свечовека Српства и Човечанства.

У наукословном правцу доктор Марковић исто прати светосавски концепт доводећи своју мисао до философије Наукодавца:

"Шта се на основу тога може закључити? Човек који је ако не једно разумно биће на Земљи, а оно свакако најумније, још није открио све тајне природе. Чак ни на данашњем ступњу науке, он још не зна ни за све шта се у његовом организму збива, а још мање може рећи да познаје све законе васељене. Дакле, мада најумније и најученије биће у Природи, човек на сваком кораку наилази на један Ум који је виши од њега и среће науку која је надмоћнија. Како би Природа, која није разумно биће могла бити умнија од човека који има тако сложен мозак? Разум нам намеће закључак да је природне законе установило Највише биће, да је Твар имала Творца."⁸⁵³

Књижевно – философско – богословско – научни склоп овим наводом добија пуноћу у философији доктора Марковића. Он успоставља приближавање науци која открива Господа Бога. То је једна врста савремене богонауке светосавски утемљене и свезнадарски изграђене која открива у науци Наукодавца, Онога који ју је дао и створио. А то је, такође, једна концепција светосавског схватања науке.

Представљајући Светосавље као богословље, философију, књижевност и науку, Марковић је и духовно изобразио светосавље као просветитељство и показао је шта јесте просветитељство светосавља.

"Свети Сава је био уједно светитељ и просветитељ. Под речју просветитељ, у ширем смислу, треба разумети јавни радник. А у Савином случају: црквени организатор, државник и народни учитељ. Отуда и могућност да се светом Сави приђе разним

⁸⁵² Марко С. Марковић: Свети Сава, ХРИШЋАНСКА МИСАО, књига 5, Србиње – Београд – Ваљево – Минхен, 1998, стр. 54 – 56

⁸⁵³ др Марко С. Марковић: Смрт и Васкрсење, ХРИШЋАНСКА МИСАО, књига 16, Србиње – Београд – Ваљево, 2002, стр. 62

путевима, што је сасвим природно и допуштено. Била би само грешка заборавити да су то два вида једне исте личности. Не могу се вештачки растављати човек и дело, дрво и плод. Стога и појам 'светосавље' који се одомаћио код нас мора тежити да нераздељиво обухвати оба вида. Могуће је само превасходно посматрати једно или друго, али не једно на штету другог. Имајући то на уму, бацимо поглед на просветитељски рад Савин, вазда свесни да су сва остварења тога великог Немањића на црквеном, политичком и културном пољу проникла на његовој светости, да у њој налазе свој извор и своју утоку."⁸⁵⁴

"Уопштавајући до крајности, могло би се рећи да је свети Сава – просветитељ израз животног полета нашег народа, његове воље за животом. Та виталност се у историји манифестује као слобода и борба за слободу. Благодарени светом Сави почев од њега, слободарски и животни полет Срба се јасно креће у три правца, од којих је први аутокефалност – слобода цркве, други државност – слобода државе, а трећи самосвојно стваралаштво – слобода културе."⁸⁵⁵

Из Марковићеве светосавске визије просвете дотаћи ћемо се и до његовог знанослова: "Хришћанин зна да га Христос не учи да мрзи своје родитеље него да је за Њега Царство Божје у духовном погледу и дубље и више и шире од крвног сродства."⁸⁵⁶

За Марковића знање је негде присно везано за Царство Божје. Оно, заправо, излази из самог Царства Божјег и у Њему налази своју пуноћу.

Доктор Марковић је, на један крајње оригиналан начин, извршио и једно саморазоткривање Откривења у кратким цртама приказујући пун смисао, за многе, те загонетне књиге, а за православне врло саморазумљиве: "А у атмосфери Откровења по Јовану, неизбежна је и помисао на крај света. Достојевски не сматра да је то обавезан исход актуелних догађаја, јер је крај света један а антихриста је много, али зато може се десити да Антихрист који је пред нама буде онај последњи. Појава антихриста је увек предзнак Апокалипсе и праобраз краја света, али антихрист је представник ђаволске силе која војује противу Христа кроз читаву историју Цркве. Први хришћани су у Нерону с правом препознали антихриста, па ипак због тога није наступио смак света, као што се ни смрћу Нероновом човечанство није ослободило будућих антихриста, било да су они носили име Маркса или Дизраелија.

Откровење по Јовану је хришћанска философија историје, али само пророку је дато да ту 'књигу са седам печата' протумачи и њен наук примени на историјске прилике свог времена. Пророчки дар је допустио Достојевском да живу историју којој је присуствовао религиозно осмисли и правилно 'прочита', да би затим предвидео догађаје скоре будућности."⁸⁵⁷

И овде Марковић не пропушта да изрази своје погледе на философију и науку у најосновнијем духу. Откровење је Божји нацрт историје после васкрсења и вазнесења

⁸⁵⁴ Марко С. Марковић: Свети Сава, ХРИШЋАНСКА МИСАО, књига 5, Србиње – Београд – Ваљево – Минхен, 1998, стр. 58

⁸⁵⁵ Исто. 58, 59

⁸⁵⁶ Исто. 23

⁸⁵⁷ Др Марко С. Марковић: Православље и нови светски поредак, Хришћанска мисао, Београд, 2003., стр. 115

Христовог. Та динамика биће присутна кроз читаву историју до Есхатона, силе добра и зла, Христа и ђаволске силе. Философија и наук су још један додаток на КФБН склоп доктора Марковића. Философија и наук Христа и философија и наук ђаволске силе. Откровење и историја као њен нацрт показали су и доказали где је НИ – КА (Победа).

И Јеротић и Марковић су личности које су правиле синтезу између старокњижевне мисли и новостваралачког тока. Ако само кренемо од Светога Саве, као основе старокњижевне философије, видимо да су Јеротић и Марковић дошли до те основе. Марковићево дело *Свети Сава* пуно је цитата из Доментијана и Теодосија. Јеротић поред Светога Саве пише и студију о Константину Михаиловићу. Они, на један суптилан начин, показују како се то старо у новом открива.

Њима духовно следује и епископ **Данило Крстић** (1927 – 2002), епископ будимски, књижевник и теолог. Поседовао је један свестрани духовни захват. Представљајући домете наше културе написао је:

"Срби су народ веома строг у оцењивању. Аршин им је висок. У богоизабране великане улазе не многи. То су орлови Духа: св. Сава, цар Лазар, Карађорђе, Његош...

Други ред чине витезови културе: Лаза Костић, Вук, Тесла, Николај Велимировић...

У трећем реду узвишених подвижника словесности врхуне: Момчило Настасијевић, о. Јустин Поповић, Сава Шумановић, Црњански...

Овом духовном роду припада и Марко С. Марковић. И он је слуга Слова."⁸⁵⁸

У овој добродошлицы доктору Марку С. Марковићу епископ Данило је дао један каратак културолошки пресек најузвишенијих представника једног народа: Српског. Тиме он је осликао колико је духовно богатство једног народа. Помисли ли би да су Лазар и Карађорђе тек онако китњасто стављени као вође. За кнеза Лазара видели смо да се бавио и писаним радом и да је показао високу спососбност духовног сазерцања. И Карађорђева беседа која је забележена јесете она из које се види да је он, поред својих ратничких, имао и велике духовне спососбности: "Браћо моја, ви видите шта Турци јаничари раде. . . Видите да нам ништа не оставише на миру, ни наше свете цркве, ни манастире; видите шта зликовци и безаконици с нашим кћерима, сестрама, снахама и младим женама чине. . . Ово се, браћо, не може више сносити. . . Ја се уздам у Бога милостивог, који наше горке јаде види, да ће нам Он у помоћи бити."⁸⁵⁹

Лазар и Карађорђе нису само орлови Духа, заједно са Светим Савом и Његошем, због тога што су били само војсковође, браниоци и ослободитељи, већ и зато што су имали и духовну Богом даровану спососбност богоуспињања и боговазношења. Имали су дар духовног понирања и прозирања, моћ да виде изнад овоземаљских догађаја, а то смо видели из приложених записа. И то је оно на шта је владика Данило циљао, на њихову духовну потпуност и целовитост. Њихова орловост се види у томе што су и поред најекстремнијих услова нашли времена да духовно се обрете, у писаном облику, својим

⁸⁵⁸ Марко С. Марковић: Свети Сава, ХРИШЋАНСКА МИСАО, књига 5, Србиње – Београд – Ваљево – Минхен, 1998, стр. 5

⁸⁵⁹ Епископ ЗХП Атанасије: БОГ ОТАЦА НАШИХ, Руковети са њиве Господње, МАНАСТИР ХИЛАНДАР 2000., стр. 395

најближњима. Поред свих ратно – одбрамбено – ослободилачких акција они су народу отварао поглед и према пределима Божје слободе која ако не заживи међу људима, никакве слободе неће ни бити.

Епископ Данило будимски у једном потезу проноси на увид нама његову оригиналну концепцију КФБН-синтетизације:

"Бог мисли у делима, а не као философи и песници – у речима само.

Највећи Уметник је Бог. Он ствара све живо. Док се сликари труде да пренесу боје неба и мора на платно, дотле цео космос служи Богу као платно на којем Он саставља чудесне призоре неба и земље како ни један смртни сликар не може... Сваки залазак сунца је посебна, непоновива слика... Музичари који чују хармонију небеса, диве се Богу као највећем композитору... Песници се клањају Оном који је рекао: 'Небо и земља ће проћи, а речи Моје неће проћи' – јер Бог је највећи Песник, али Његова поезија је сушта истина и недокучиво тајанство...

Бог је најтачнији и најзагонетнији градитељ, зато Га воле сви који знају ограниченост наше математике и астрономије...

Бог је најмудрији 'Организатор', јер је створио Цркву Своју као непобедиво Царство од свих народа и раса, и једино Његовом Царству 'неће бити краја'..."⁸⁶⁰

Владика Данило је непосредан и отворен у одређивању духовног порекла свих најкључнијих духовних дисциплина. И уметност, у својим разним видовима, и наука и мудрост имају само један једини Извор: Бога! Бог је и највећи уметник и највећи градитељ чију грађевину наука посматра и опажа, најмудрији и из њега сва мудрост извире. Зато су књижевност, философија, богословље и наука једно у Богу, по епископу Данилу. Оне су и једно из Бога по Даниловом закључку.

Варирајући на тему српског философског архетипа епископ Данило ревалоризује вредност једне значајне софиоцентричне личност у српском идентитету која је већ неколико пута наглашена кроз овај спис: "Овај судбоносни поклон шарене дечје књиге дугујемо једном Ромеју, који беше философ и монах – Кирило из Солуна. Њему и његовом брату, светитељу Методију дугујемо и ми, у заједници словенских народа, читаву библиотеку 'славјано – сербских' дивовских књижурина као и ранг културне нације. Њима дугујемо зимзелену лепоту литургије на словенском прадедовском језику. Достојни ученик великог светитеља, патријарха цариградског, Фотија, свети Кирило је многоталентовани философ који заслужује тај назив не само због високог образовања свога, него и због остварења светости православне у самом себи. Прави философ личи на Бога. А Кирило је био живи одјек Премудрости Божје у прашуми словенских речи. Њему дугујемо све, јер Бог је Све, а Бога смо угледали кроз певано Евангелије исписано руком овог великана небеске љубави."⁸⁶¹

---

⁸⁶⁰ ЕПИСКОП ДАНИЛО КРСТИЋ: У почетку беше Смисао, ХРИШЋАНСКА МИСАО, Књига 1, Београд – Ваљево – Србиње 1996, стр. 25

⁸⁶¹ Исто. 13

Из овог исказа природно следује прича и о другом архетипу философије код Срба, о другој софиоцентричној личности код Срба:

"Немања сазрева у подвижничкој атмосфери Православне Цркве и увиђа богонадахнуту мудрост у свом најмлађем сину, калуђеру Сави."⁸⁶²

Ова два философска архетипа јесу свеprisутна у историји српског народа. Кирила Философа, видели смо, помињу и Божидар Вуковић, и гроф Ђорђе Бранковић, и Атанасије Даскал Србин, док Свети Сава је непрестано у нама присутан, од Доментијана до наших дана.

Кроз личности Кирила Философа и Светога Саве епископ Данило Крстић у своје дело упија старокњижевно философско наслеђе и врши једну стваралачку и плодну синтезу савремености и старокњижевног мисаоног наслеђа. Од тог плодног сједињавања старокњижевног мисаоног наслеђа и савременог философског расуђивања епископ Данило прави један нацрт будућности у којој кроз многе преображајности и новостваралачке облике духовног изражаја може да настане један непрестано нови философски образац философије по Богу.

Епископ Данило врши и једно знанословно излагање и у њему показује једно непосредно знање о самом знању:

"Имамо четири степена богопознања. Први је 'теологија по звездама', или природно Откривење. Ово је независно од катихете – мистагога. Затим иде, катихеза. Трећи степен је мистагогија по примеру светих Отаца, и четврти, највиши, то је мистика, као доживљај личног сусрета са Богом. Мистика, свакако, не може се предавати него само предати, зато је свето Предање веће и богатије од сваког предавања, мада ово друго треба да одржава оно прво."⁸⁶³

Дајући нам једно знање о самом знању епископ Данило врши једну врло упечатљиву аутогносеолошку мисију у чијем језгру је само богопознање. У склопу свог гносеолошког излагања епископ Данило надограђује то излагање једном оригиналогијом:

"Сујетни сликари овога трулежног света одричу иконописцима оригиналност. Међутим, оригиналан (изворан) је само онај који допире до Извора, до Бога..."⁸⁶⁴

То спајање са гносеологијом открива нам да је изворни само онај знанослов који доводи до Извора знања тј. до богопознања.

Такође, епископ Данило градећи један својеврстан, и у кратким цртама, васионопис приближава се по свом закључивању Михајлу Пупину и његовим божанским посланицама природе:

"Ако је цео космос и цела историја човечанства – епифанија Божија, средство Божијег откривења, онда је човек homo adorans, биће које богослужи."⁸⁶⁵

---

⁸⁶² Исто. 20

⁸⁶³ Исто. 30

⁸⁶⁴ Исто. 90

⁸⁶⁵ Исто. 31

"Хришћанство је васеленска и космичка Истина, а не просто русијанска, грчка, румунска, србијанска или својина било које нације."⁸⁶⁶

И тако ревалоризујући доментијановско наукословље Данило разоткрива коначни облик научности: "А нешколовани сељак на крилима своје православне вере узлеће и до 'трећег неба', па је кроз то од Бога научени господин, јер личи на Господа."⁸⁶⁷

И на снази је опет та историјска синтеза старог у новом и новог у старом, старокњижевна философија у споју са савременим КФБН обрасцима. Богомнучени и богонучени јесу прави научници Божји који, од самог Наукодавца примивши Науку примају и све информације које су им потребене за објаву наукодатости свеукупном свету и творевини. Такав један наукодавац јесте и епископ Данило Крстић. Чувена је његова философија цивилизације и науке о цивилизацији. Једна врста цивилизациологије јесте мисао о ТРИ СПРАТА ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ⁸⁶⁸ коју је епископ Данило изложио. У центру свих КУЛТОВА на првом спрату ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ јесте Православни Култ. Култ, преведено на српски, значи: веровање. Основа речи веровање јесте реч: Вера. Вера је, по апостолу Павлу, у Сили Божјој (1. Кор. 2, 5). Самим тим унутарсловесно гледано из самог Православља закључујемо да је Православље сама Сила Божја. Други Култови, а и из њих културе, имају неке своје дефиниције Култа = Вере.

Овим закључујемо излагање о еписку Данилу Крстићу и настављамо излагање према личности **Миодрага Павловића** (1928 – 2014), академика, песника, философа, логотекстографа, панографа, историјско – философског сагледатеља старокњижевних философских облика. Представљање његовог личног дела можемо почети једним исказом који у много чему подсећа на претходног аутора и на тај нацрт будућности који се постиже синтезом старокњижевне мисаоности и савремености. А он гласи: "Из демонских простора или божанске вечности, митска слика, сиже, увек су присутни и понекад се откривају, као што се понекад и испричају, они говоре о пореклу као о садашњости, и предсказују будућност са извесношћу, као да је и она садашњост."⁸⁶⁹

У пресеку Вечности прошло, садашње и будуће постаје једно и постаје исто. Зато је лако кроз Вечност видети сво троје. Павловић јесте тај трогледатељ. Прошлости у виду његове научне обраде старокњижевних философских дела. Садашњости у виду његовог философског сагледавања Вечности. Будућности у виду његовог песничког надахнућа. Тиме имамо у пракси остварену КФБН обједињеност. Окренимо се сада према том садашњем тренутку Вечности у философским погледима Миодрага Павловића. Два су есеја битна: *Преображење* и *Трансцеденција*. Погледајмо их мало изблиза:

"Преображење Христово је у потпуној промени одлика тела које постаје светлеће, луминозно, и показује своју другу, божанску, природу. То је преображење при којем се чува истоветност спољашњег облика, доказ да иста форма може имати две различите

⁸⁶⁶ Исто. 51

⁸⁶⁷ Исто. 88

⁸⁶⁸ Исто. 9 – 11

⁸⁶⁹ Миодраг Павловић: Храм и преображење, Сфаирос, Београд, 1989, стр. 44

ентелехије. Значај метаморфозе, теолошки, у томе је што показује други могући пут до искупљења човека самог пут преображења који мимоилази смрт (распеће, Велика субота). Очигледно, човек да би стигао до свог завршног облика у којем претпоставља се, треба да станује у вечности, имао је два пута, онако као да их је његов заступник и предходник (Христос) показао. Један пут – умирање, страдање, добровољне жртве, а затим обнове после проласка кроз доњи свет, свет додиривања потпуног Ништавила, и други пут, преображење плоти у молитву и у додиру са божанством. Пут преображења очигледно је био рајски. Адамов пут пре изгнања из раја, када смрт није била неопходност у људском телу. Други пут, пут страдалне смрти преостао је једино као избављење, оно које личи на обрте и обнове у природи, онако како их је приказао још египатски мит о Озирису. Но и Озирисове преображаје кроз смрт и преображење не треба схватити једнострано само као пробијање животне силе кроз обиље вегеталних облика. Пролажење кроз видљиве животне циклусе значи и долазак у близину невидљивих божанских, творачких сила. Зато је мистерија пролазити кроз вегеталне преображаје са пуном свешћу о себности, о себи, о Ја који је и неко други."⁸⁷⁰

У свом есеју о Трансценденцији Павловић, заправо указује на одређену својеличну философију знања и могућности сазнавања:

"1.

Трансценденција, све оно што смо послали с ону страну, што нам је неслично, што је вечно и несазнатљиво, што нас својом огромношћу превазилази на један непојаман начин, враћа на границе постојећег и даје знаке о себи. Трансценденција је наша могућност и способност да се удаљимо од нас самих. Удаљујемо се од нас уколико само ми тај објективни свет у којем смо се обрели, тако да смо и сами учествовали у његовом стварању. У нама су овај и онај свет заједно, ми смо објективни свет и његова трансценденција.

2.

Оно што је трансцендентно, несазнатљиво је. Трансцендентно се увек враћа ка нама, и то је феномен религије. Религија, то је трансценденција која нам се враћа. А тамо, с ону страну, постоји само оно што нам се враћа, и то нипошто није мало. Оно што нам долази као чињеница религиозног искуства, а то су визије, то је топлина срца у исихастичком подвигу, то је осећај празнине будиста, то је такође извесност о ономе што нас надилази, превазилази, и истовремено остаје са нама.

3.

---

⁸⁷⁰ Миодраг Павловић: Свечаности на Платоу, Просвета, Београд, 1999, стр. 80, 81

Онај свет постоји, постоји онда и онолико колико нам се указује, у машти и мисли, у страху и дивљењу, у речима и неизрецивом. Почетак оностраности је у епифанији, у јавном указивању светог и пресветог. Оностраност постоји од границе оностраности. Шта смо и ко смо ми у свему томе, неизрециво је и непојамно као и сама тајна богостојања. Али мислим да је тако: божанска оностраност почиње тамо где нам се, нама људима, јавља, и величанствена је онолико колико ми то можемо да поднесемо. Превазилази нас у недоглед, који је толики колико га ми у нашем негативном и позитивном замишљању можемо на свет да донесемо."⁸⁷¹

Ова златна гносеологија Миодрага Павловића доказује непосредно Божанско, али та потврда јесте довољна за нас као онострана бића. Она не исцрпљује ниуком случају само Божанство. Онострано са свих страна испуњује онострано и ствара једну оновострану грађу. То знанословље Павловић продужава и у својој песнички надахнутој књизи *С Христом нетремице*:

"Гледамо лик Христов нетремице док нам се погледи сретну. Његов поглед са иконе нуди одавно искану блискост. Оно што смо носили у себи скривено, стигло је њему надомак. Међу нама се ипак одржава растојање. Он не жели да гледа у нас унутра. Не приступа се ни Њему ближе но што каже Његова књига и благословена рука. Не може да се присвоји ниједан Његов део, нити да се опонаша. Али је могуће уз Њега постати дете, и заслужити – Ваведење."⁸⁷²

"Ако описујемо свето, за кога то чинимо? Да ли је Он који ме гледа свог описа жељан? Све што Богочовек жели може из мог ока да прочита. Преко зенице моје промичу слова. Уз помоћ дугиних боја прелистава се основна књига. Као да сричем живот великомученика. Има ли Бог крила, одмах, или их тек после добија? Он је сам великомученик овога света који је желео да створи. Последњим делићем свести и последњом шкољком слуха, слушамо приче о нама у светлости коју Творац у нашем правцу баца. То је живот у бићу, живот безвремени. Такав се указао мени."⁸⁷³

Испуњење ове гносеологије можемо пронаћи у Павловићевом делу *Говор о Ничем*:

"Није то никакав доказ трансцедентног хаоса у овом типу божанске слике. Тај пробој кроз појавност и логику овог света може уродити сазнањем другог, вишег и супротног реда, Логоса који је више знање, неочекивано за знања којим се служимо и по којима иначе тражимо пут ка добром животу."⁸⁷⁴

Свођење овог гносеолошког биланса доводи нас до Павловићеве дефиниције науке. Много је наукословних исказа у његовом делу, чак и једна његова књига се зове *Наук о души*, и они се коначно сажимају у једном излагању: "Апокалипса је у том смислу нека врста биланса, завршног рачуна и представља аналитичку реторику. Она је таква какву је видимо у хебрејском предању и како је из њега преузета и стављена у *Нови Завет*, ближа

---

⁸⁷¹ Исто. 76, 77

⁸⁷² Миодраг Павловић: *С Христом нетремице*, Гутембергова Галаксија, Београд, 2001, стр. 15

⁸⁷³ Исто. 31

⁸⁷⁴ Миодраг Павловић: *Говор о Ничему*, Ниш: Градина. 1987, стр. 75

научној аналитичности него митском мишљењу и предању. У Апокалипси завршни бог постаје научник."⁸⁷⁵

Овде видимо ту пајсијевску евокацију богонаучности. Бог је коначни Научник кроз откривање тајне света кроз његов настанак и нестанак. Дотакавши ову пајсијевску евокацију дошли смо до Павловићевог сагледавања строкњижевне философије. Он је доста дела посветио проучавању тог философског облика, приредио је одређена антологијска дела и сам проналазио узор за писање и стварање у том философском обрасцу. Али можда највише се његов поглед на ову философију свеобједињује у *Предговору* који је написао за књигу професора Ђорђа Сп. Радојичића *Старо српско песништво, IX – XVIII век*: "Готово сва наша Житија, од Савиног до Пајсијевог, представљају сложену грађу састављену од наративних пасажа, мноштва цитата, реторских, песничких, па и дискурзивних (философско – теолошких) делова. Житија старе српске књижевности унеколико су посебан случај у поређењу са животима светаца других књижевности средњовековне традиције источног и западног хришћанства."⁸⁷⁶

Овим философским и научним закључком заокружимо излагање о Миодрагу Павловићу који је кроз своје дело постигао један панограф (свепис) српске културе и духовног стваралаштва, а и сам својим мудрописним промишљањима одавно је постао део исте.

У наукословном гранању, за почетак, имамо два значајна примера. Први је **Павле Савић** (1909 – 1994), физичар, хемичар, атомиста. Поред много научних радова које је објавио и представио ми нећемо цитирати ниједан, већ ћемо цитирати један његов *Предговор* за монографију Хиландара. Предговор у коме је академик Савић на најбољи могући начин показао спој научне прецизности, песничке осетљивости, богословског знања и философске оштроумности:

"Писци ове монографије наши су најпознатији стручњаци у областима о којима говоре и читалац се на веродостојност чињеничког материјала може ослонити. Суд о њему може бити субјективно обојен и увек је предмет научних расправа, нових погледа и нових перспектива, а у томе је и оно вечно живо што нам од прошлости остаје за будуће стваралаштво: тумачење чињница, а не оне саме. А тих чињница се огромно много сабрало у току осам столећа збивања на овој безброј пута преораној земљи балканској. Многе су ризнице на Атосу пљачком и пожаром уништене, али је једна од најбоље сачуваних Хиландар, задужбина Немањића, сведок и аманет наших предака, који оставља потомству право на битисање и сведочанство о, на закону заснованој, људској заједници у време када је и закон био право јачег у свим кутовима људског друштва. Али, закон је закон. О томе говоре многе хронике, повеље, предања, а најречитије Душанов законик, као епилог Немањићке државе.

Било и прошло. У врлети Атоса – Светој Гори, остали су многобројни споменици, али је за мене најлепши и најречитији Хиландар. Можда зато што сам се са гордошћу

---

⁸⁷⁵ Исто. 87

⁸⁷⁶ Ђорђе Сп. Радојичић: Старо српско песништво, IX – XVIII века, БАГДАЛА, Крушевац MCMLXXXVIII, стр. 6

осетио потомком оних безимених људи који су у самоћи, далеко од властожељства и славе, сматрали својим дугом да потомству оставе сећање и наук тог сећања на збивање свог времена, које, дотерано по неком калупу, зовемо историјом. Хроника је нешто друго, непосредније, људскије. Историја то брише, обезличује и умртвљује ону покретачку снагу која је стварила саму њу – људску креативност."⁸⁷⁷

Други у овој епизоди наукословног гранања јесте **Богдан Маглић** (1928.), нуклеарни физичар који је уз то и изумитељ и проналазач. Сматра се да је открио одређени број елементарних честица у својим истраживањима. Патентирао је анеутронску нуклеарну енергију, стихометријски телеанализатор и онкосензор. Маглић је тип практичног истраживача који својим делом потврђује своје научне закључке. Али и он је се у једном магновенском бљеску, можда само на један тренутак, окренуо према устаљеном гносеолошком рецепту српске духовности. Будући да је силом прилика морао да се нађе у политичким струјањима различитих врста професор Маглић је дао један одговор у виду питања, а самим тим он је кроз то питање – одговор дао потврду једног универзално гносеолошког принципа. Само је једноставно рекао: "Бог зна шта је од тога истина?"⁸⁷⁸ Иако је ово речено у склопу неких најпарцијалнијих догађаја постигнут је ефекат универзалне поруке, па и поуке "Бог зна" која је опет стављена у форму питања. Питања које је једна гносеолошка потврда.

У наставку излагања имамо пред собом, такође, једну личност КФБН принципа која је кроз своја истраживања захватила свестране правце духовног поимања. То је **Никола Милошевић** (1929 – 2007), академик, филозоф, теоретичар књижевности, истраживач из разних научних домена, а посебно из домена метапсихике тј. парапсихологије.

Иако професор Милошевић се није бавио конкретно старокњижевном мишљу, него пре проучавањем савремене српске књижевности и то највише кроз дела *Књижевност и метафизика*, *Зиданица на песку*, *Универзални исказ у романима Милоша Црњанског*, њега се ипак та мисао дотакла и негде се Никола Милошевић приближио са својом философијом историје, гледано ретроспективно, прво Његошу, а потом и патријарху Пајсију. Његошу се приближио највише у Његошевим већ наведеним стиховима 42 стране Вијенца и 31 стране Шћепана Малог. Патријарху Пајсију се приближио кроз његову теорију Божјег допуштења. Никола Милошевић је то учинио кроз две своје књиге *Царство Божје на земљи*. *Филозофија диференције* и *Има ли историја смисла?* У деловима ових књига професор Милошевић каже:

"У оба случаја реч је о некој врсти недиференцираног погледа на историју. Доследно изведена песимистичка историозофија, којој је од филозофа новијег доба најближи био Шопенхауер, а још више од њега Освалд Шпенглер, представља другу крајност у поређењу са крајношћу хилијазма. Ако је за хилијасте историја подешена тако

⁸⁷⁷ Хиландар – монографија: Димитрије Богдановић, Војислав Ј. Ђурић, Дејан Медаковић, Југословенска Ревизија – Београд, 1978, стр. 19

⁸⁷⁸ ИСПОВЕСТ АТОМСКОГ ФИЗИЧАРА ДР БОГДАНА МАГЛИЋА О ТОМЕ КАКО ЈЕ РАДИО ЗА СЕБЕ, ЗА ТИТА И ЗА МИЛОШЕВИЋА, Интернет Новине Србске.

да нужно води неком апсолутно хармоничном стању света, које искључује конфликтне, анатагонистичке социјелне релације, или које је већ као такво достигнуто, за гностичаре све је саздано од самих сукоба и антагонизама, без иједне стварне могућности да се нека чак сасвим релативна хармонија било где и било кад овде на земљи успостави.

У оба случаја, стварна диференцираност историје потиरे се за рачун апсолута, свеједно са позитивним или негативним предзнаком. И док се у првом случају на велика или мала врата уводи нека 'добра' трансценденција, дотле нам се у овом другом 'гностичком' случају мање или више отворено нуди једна трансценденција са негативним вредносним предзнаком. Ако је Ранке грешио тврдећи да је свака епоха подједнако близу Богу, ништа мање погрешно је тврдити да је свака епоха подједнако близу ђаволу."⁸⁷⁹

А у питању о историјском смислу професор Милошевић каже:

"Био би то опет неки телеолошки поглед на историју, само са негативним вредносним предзнаком. Ако нема историјског субјекта који намерно подешава догађаје тако да они воде извесном вредносном позитивном циљу, тим још увек није речено да постоји неки други субјекат историје који, налик у томе каквом ђаволу, чини да све испадне апсолутно наопако и бесмислено. Звучи можда наизглед парадоксално, али историја није апсолутно бесмислена управо зато што у њој не уредује никакава трансценденција, ма како је ми замишљали. Јер, ако никакве трансценденције нема, онда нема ни неке интелигентне силе која би смишљено онемогућавала настанак нечег што би било смислено у извесном макар само у релативном значењу те речи.

Управо зато нису све епохе и сви друштвени системи у њима исти. И ако није тачно да је свака епоха подједнако блиска Богу, како је мислио Ранке, није сигурно тачно ни то да је свака епоха подједнако блиска ђаволу."⁸⁸⁰

Ову историософију професор Милошевић продужава да излаже и у својим романима:

"А то своје виђење времена у коме јесмо подизала је тетка на висину читаве једне филозофије историје, преобликујући на свој начин учење гностичара.

По њеном суду свет није увек у власти неког злог бога, као што су то гностичари научавали.

Повремено међутим јесте.

Повремено, онај добри Бог са небеса препушта управу над овим светом оном другом, злом божанству, да би му је, незнано кад, опет одузео.

Ми смо сад у оном времену у коме је све у власти бога зла."⁸⁸¹

"Ђаво не спава. Бог спава."⁸⁸²

"Бојим се, ипак, да и тамо у вашој земљи као и у овој у којој ми живимо, ђаво још увек води главну реч."⁸⁸³

⁸⁷⁹ Никола Милошевић: Филозофија диференције, Службени лист СЦГ, 2003, стр. 181

⁸⁸⁰ Никола Милошевић: Прилог за филозофију историје, Службени лист СЦГ, 2003, стр. 374, 375

⁸⁸¹ Никола Милошевић: Уметничка проза, Службени лист СЦГ, 2003, стр. 125

⁸⁸² Исто. 297

⁸⁸³ Исто. 336

Укратко на примеру ових исказа представили смо историософију професора Милошевића коју је он подигао и на један онтолошки ниво⁸⁸⁴ и тиме представио једну врсту своје космографије. Његово схватање науке није ускогрудо, на један сцијентистичко – позитивистички начин, него је више свестрано и подразумева и најузвишеније стремљење:

"Апологетска струја руских религијских мислилаца није се, дакле, могла с правом позивати на Христово научавање и његов живот, научавање и живот који су по свом духу били потпуно супротни тоталитарном поретку и тоталитарним моћницима онога света."⁸⁸⁵

"Овај додатак потиче отуда што је руски филозоф био свестан да се услед наглашене разлике између царства земаљског и царства небеског што ју је Христов науку подразумевао, у овој долини плача не може остварити рај земаљски."⁸⁸⁶

Са овим наводима, као и претходним, поткрепили смо све философско – богословско – књижевно – научне погледа професора Милошевића, наравно на један минималан начин. Само смо дали један сликовити приказ његовог КФБН склопа. О знању професор Милошевић каже:

"У конкретном облику ова немогућност у начелу се двојако испољава. Тако, рецимо, сваки сазнајни чин, по природи ствари, може бити у извесној мери једностран. Свако сазнање по природи ствари је неко издвајање и партикуларизовање.

Чак и онда када је предмет спознаје свет у целини, нешто се увек мора ставити у заграду, у овом случају конкретно богатство света, ако већ ништа друго.

У исти мах, сваки спознајни чин по свом исходу мора бити непотпун, јер потпуне спознаје нема без потпуног обухватања онога што се спознаје. Према томе, постоји извесна епистемолошка препрека или епистемолошка граница, преко које и изван које ниједан човек не може искорачити.

Међутим, отуда још увек не следи закључак да никаквог знања нема и да никаква истина није могућа. Једнострано и непотпуно знање још увек је извесно знање, као што је једнострана и непотпуна истина још увек истина. Бити једностран и непотпун не значи бити у заблуди. Из неоспорне чињенице да нема апсолутних спознаја не следи закључак да су све спознаје потпуно релативне."⁸⁸⁷

Долазећи до једног соломоновског епистемолошког решења професор Милошевић је показао и доказао да сазнање није ни апсолутистичко ни релативистичко, него има одређену своју природу. Долазећи до закључка да постоји једна непосредна форма сазнања⁸⁸⁸, професор Милошевић је увидео да спознаја има један свој самосвојни пут којим се мора ићи да би се нешто или неко спознао. А тај пут није ни апсолутистички нити је релативистички, није ни нихилистички нити је оптимистички.

⁸⁸⁴ Никола Милошевић: Филозофија диференције, Службени лист СЦГ, 2003, стр. 362

⁸⁸⁵ Никола Милошевић: Православље и демократија, ПРОМЕТЕЈ – ТЕРСИТ, Нови Сад – Београд, 1993, стр. 76

⁸⁸⁶ Никола Милошевић: Прилог за филозофију историје, Службени лист СЦГ, 2003, стр. 244, 245

⁸⁸⁷ Никола Милошевић: Филозофија диференције, Службени лист СЦГ, 2003, стр. 19

⁸⁸⁸ Никола Милошевић: Антрополошки есеји, Нолит, Београд, 1978, стр. 95

На један посредан начин професор Милошевић јесте претрпео још један старокњижевно – философски утицај. Наиме, проучавајући дело Милоша Црњанског и посвећујући му пуну истраживачку и духовну пажњу до њега је на један историјско – архетипски начин допрло и једно виђење патријарха Арсенија Трећег Чарнојевића. У свом роману *Нит михољског лета* Милошевић варира тему "немања трансценденције"⁸⁸⁹ која је на један полусвестан начин транспонована из Сеоба I Црњанског, тачније из беседе Вука Исаковича о слатком Православљу, а и донекле из Сеоба II у којима Црњански указује на то да је патријарх Арсеније посумњао у Бога. Заправо то је двоструко транспоноване, јер је Црњански заиста, као учени историчар, препознао тај Арсенијев теоризам у његовој *Молитви заспалом Господу*. Али та философија богонемања постаје најизразитија тачка богопотврдног акта, ту се Бог највише потврђује. Зато треба доћи до те теористичке тачке у чијем језгру стоји највећи чин богопотврде. Транспонујући транспоноване Црњанског сам професор Милошевић је дошао до посредног утицаја који је на њега извршио патријарх Арсеније Трећи.

У науковном гранању тог доба појављује се академик **Миомир Вукобратовић** (1931 – 2012) роботичар и оснивач београдске школе роботике. Израчунао је нулту тачку момента и тиме је роботичку науку подигао на један виши ниво, јер је обезбедио ход хуманоидним роботима. У технолошком смислу то је била један револуција у роботизици. Његов изум, наноскелет, радио је на принципу његовог момента нулте тачке.

Нова личност КФБН правца коју ћемо проучити јесте епископ **Атанасије Јевтић** (1938.), теолог, философ, песник, историчар српске духовности, свестрани научник. На самом почетку видећемо како владика Атанасије одређује науку и како он долази до једне наукодавајуће концепције. Он то чини кроз анализу једног савременог Светог Оца Нектарија Егинског:

"Проучавајући ово историјско и богословско дело Светог Нектарија о узроцима великог раскола Цркве, или тачније по њему о узроцима отцепљења Западне Цркве од Апостолске Православне Цркве на Истоку, нашли смо се често пута пред њим заиста задивљени. Навикнути често да у књигама такве врсте, написаним за последња два – три века, наилазимо често на недовољну историјску и богословску обавештеност, а и полемичку пристрасност, задивили смо се кад смо код Светог Нектарија сусрели сасвим другачију студију, студију изузетне важности по њеном осећању за историју и историјску правду и по њеним беспрекорним закључцима и резултатима. Заиста, ова нам је књига пресудно помогла у упознавању оне друге стране овог великог Светитеља, нашег савременика, која је иначе мало позната, а то је његова богословска ширина и научничка студиозност његовог духа, његова истинска наука, наука по Богу а не само по човеку, која му је и пружила ону мудру проницљивост и прозорљивост у непристрасном и

---

⁸⁸⁹ Никола Милошевић: Уметничка проза, Службени лист СЦГ, 2003, стр. 211, 212

епистемском изучавању и процењивању историјске истине о Цркви Богочовека Христа на земљи кроз векове."⁸⁹⁰

И кроз ово расуђивање епископ Атанасије прожима одређене КФБН обрасце: богословља, науке, мудрости и епистемичности тј. знања. И на овом наукословном расуђивању он те обрасце обједињује. Епископ Атанасије, на примеру Светог Оца Нектарија, утврђује ту полихисторску теорију Наукодавца и то баш на Нектаријевим расуђивањима односа Православља и Запада. Није Православни Исток једна религијско – мистификаторска затвореност, како обично и овде закључују неуди са дипломама, акамоли западни свет, већ је то једна духовна цивилизација са свим духовним стубовима науке, философије, богословља, књижевности и свега осталог потребног.

Посебно се осврћући на богословско – философску синтетизацију владика Атанасије изобразавља то јединство кроз одређена историјска схватања и анализе:

"У ужем смислу, исихазам је назив за религиозно – духовни и богословско – философски покрет на православном Истоку у 14. веку, нарочито у Светој Гори и на Балкану, па дакле и код Срба у то време. Међутим, тим појмом се може и треба да обухвати много више значајних елемената из ране источно – хришћанске традиције, па је зато потребно да макар и укратко те елементе овде споменемо."⁸⁹¹

"Исихазам је тако на православном Истоку постао основни духовно – подвижнички и философско – теолошки 'метод' или тачније став хришћанског виђења, познања и доживљаја Бога, света и човека. Четрестотни век, у Светој Гори и на Балкану, па дакле и у Србији, био је само нови расцвет класичне светоотачке мисли и праксе, духовни ренесансни покрет и полет усмерен на синтезу божанског и човечанског, за разлику од њему савремене западне тенденције управо одвајање света и човека од Бога, тј. секуларизације. Исихазам у Византији и средњовековној Србији ниуком случају није био 'нехуманистички'. Напротив, он не само да није одрицао свет, човека, мисао, философију, културу (отуда и његов наглашен утицај на све области уметности у византијско – словенском свету), него их је на нов начин афирмисао, дајући полазни кључ за њихово аутентично поимање у контексту *богочовечанске* ('теохуманистичке', рекао би у наше дане о. Јустин Поповић) *заједнице* са Богом, јављене нам у Христу и доступне у Цркви. Упоређен са савременом му западном схоластиком, исихазам је у 14. веку само пројавио чињеницу да су православна Византија, и од ње крштени и просвећени Словени, живели и кретали се неким другим, самосвојним духовним путевима неголи савремени им хришћански Запад, како у духовном животу тако и у теологији и философији."⁸⁹²

Само ова два навода довољна су да нам посведоче и да нам представе однос философије и теологије у Православљу. Ако их спојимо са оним односом науке у претходном наводу, имамо једну целовиту слику духовног поретка православног света. Он је "самосвојан" и има свој одређени пут самим Богом дат. Философија и теологија су, по

⁸⁹⁰ Епископ ЗХП Атанасије: БОГ ОТАЦА НАШИХ, Руковети са њиве Господње, МАНАСТИР ХИЛАНДАР 2000., стр. 258, 259

⁸⁹¹ Епископ Атанасије: Духовност Православља, Београд – "ХРАСТ", 2001., стр. 119

⁸⁹² Исто. 121, 122

епископу Атанасију, у православном свету сагледавани у једном братском и сестринском односу, у једном међудопуњавању, прожимању. А не у једном служинчадском односу, као на Западу. Заправо читав КФБН образац је једно међупрожимање и непрестано надопуњавање.

По питању знанослаова епископ Атанасије је, пишући *Прологомену за исихастичку гносеологију*, представио какав је карактер уопште гносеологије схваћене у православном свету. Он почиње једним значајним дефинисањем:

"Исихастичка гносеологија почива на истини Божанског Откривења о *апофатичности и катафатичности саме* Тајне Бога Живога, који је у патристичкој мисли, од великих Кападокијаца па до Григорија Паламе, изражена богословским сведочењем о истовременој *непознатљивости* Бога по суштини и његовој реалној *познатљивости* по енергијама и суштинско личним пројавама и деловањима у свету и историји."⁸⁹³

У наставку знанослова епископ Атанасије даје један врло значајан стваралачки допринос у откривању у чему се то суштински разликује хришћанско схватање свега, па и знања, у односу на јудејско и јелинско наслеђе:

"У исихастичкој гносеологији признаје се да без Бога није могуће познати Бога, јер човек нема таквих способности, ни гностичких могућности, било физичких било метафизичких, којима би изнудио и принудно стекао знање о Богу и тако нужно стигао до правог познања Бога. Познање Бога од стране човека, по исихастичкој гносеологији, може бити само ако то Бог хоће, а Бог то хоће – то је Својим откривењем показао – само у љубави и слободи."⁸⁹⁴

Заправо, сав овај гносеолошки ток утемељен је на једном профетапостолошком и патролошком предању. А то најјезгровитије сведочи апостол Павле речима: "А сада познавши Бога, и још познати бивши од Бога" (1 Кор. 8, 3). Ове речи цитира и сам владика Атанасије и тиме он у наставку чини један врло битан гносеолошки продор дајући један пуни допринос и исихазму и Православљу, сам владика оригинално надограђује ту гносеолошку грађевину:

"Познање у исихастичком искуству није, дакле, првенствено дискурзивни, спекулативни акт и поступак, наго је то пре свега живи *сусрет* познаваоца са Познаваним. Познање се не састоји у томе да се пронађе или открије и схвати један свеобједињујући 'принцип' или 'систем' појмова који би 'просветлио' и успокојио наш људски разум, него је задатак истинског познања, и његов стварни садржај, да се цео човек нађе *лицем у лице* са живом Истином, да се душом, умом и срцем уздигне на висину личног сусрета са живим и Истинитим Богом у Христу, који је сусрет већ *комуникација* и живи *однос*, почетак новог *живота у заједници* са Познаваним, који истовремено остаје и Познавалац, јер се Бог

---

⁸⁹³ Исто. 124, 125

⁸⁹⁴ Исто. 153

Живи и истинити никада не претвара у 'објекат', него увек остаје Субјекат, као што то уосталом увек остаје и човек."⁸⁹⁵

У овом једном свеобухватном знанословном расуђивању видимо да откривеност свих сазнајних способности има извор у Богу. Тако да је хришћанство као новост открило да нико никада није могао доћи до познања Бога без самога Бога. То нису могли ни Јелини својим теоријско – разумским путем, то нису могли ни Јевреји са својим препознавањем Бога у историјском деловању. Само је Бог могао довести људе до Богопознања, ма којим методолошким путем они ишли. Јер Он је, по епископу Атанасију, једини Познавани.

И на послетку проучићемо колико – толико и књижевна разматрања епископа Атанасија баш везана за старокњижевну мисао и философију.

У делу *Бог Отаца наших* владика Атансије поред Светога Саве и Доментијена, као старокњижевних писаца Средњег Века, помиње и Божидача Вуковића, Ђурађа Црнојевића, јеромонаха Мардарија и јеромонаха Теодора⁸⁹⁶, као строкњижевне писце Турског Доба. Старокњижевног мудраца, патријарха Пајсија, епископ Атанасије помиње и проучава у свом тексту *О унијаћењу на простору Српске Православне Цркве*:

"У време следећег српског Пећког патријарха, Пајсија Јањевца (1614-1648), због уопште лично мирнијег тона и става овога Патријарха, појачана је пропаганда и делатност папских мисионарија и визитатора на терену Српске Цркве, од мора до Пећи и Београда, али је Патријарх Пајсије у свом *Синодском писму* папи Урбану VIII, од 2. новембра 1642. године, показавши поштовање и толерантност међуцрквеног хришћанског дијалога, јасно изнео свој критички став према новим погрешним учењима Римске цркве, указујући на крају писма на 'предање Апостола и Св. Отаца и самога Господа, под Којим једино и може бити једно стадо и један пастир' (Оригинални србуљски текст код М. Јачова, *Списи Конгрегације...* 1,580-582, САНУ 1986). Српски Патријарх није затворио врата разговорима о *истинском сједињењу* Цркава, али у Риму нису били задовољни његовим критичким ставом према унији и римској Еклесиологији."⁸⁹⁷

У овом тексту он помиње и друге писце као што је Арсеније Трећи или Јован Кантул, али се некако највише задржава на посланици патријарха Пајсија папи Урбану Осмом.

И некако смо добили једну крстолику представу КФБН обрасца у делу епископа Атанасија. На врху тј. почетку смо поменули науку, у средини тј. хоризонтално теологију и философију, мало ниже знање, а у самом дну књижевност. Тиме смо на још један начин приказали крајњу привржност епископа Атанасија духовности Православног Истока и православног света уопште.

Следећа личност којој ћемо посветити пажњу јесте трећа песничко – философска фигура, после Његоша и Дучића, а то је академик **Матија Бећковић** (1939.). Назван још и

⁸⁹⁵ Исто. 154, 155

⁸⁹⁶ Епископ ЗХП Атанасије: БОГ ОТАЦА НАШИХ, Руковети са њиве Господње, Манастир Хиландар 2000., стр. 410 – 430

⁸⁹⁷ ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА И РИМОКАТОЛАЦИЗАМ – Од догматике до аскетике, Горњи Милановац – ЛИО, 2002., стр. 332 – 346

"сенком Његошевом" што је само по себи довољно да би се знало какву личност имамо пред собом и колики је степен његовог духовног захвата. Бећковић је непатворени песник. За њега се у песми све пресеца: философија, наука, богословље и свако духовно стваралаштво. Али, као по оној Дучићевој максими, и Бећковић као песник, постајући велики, тиме постаје и философ. То се најфиније показује кроз поему *Богојављање*. Стављајући ову поему у један облик рудиментаризма он кроз њу, у пракси, ревалоризује једно светоотачко учење Аве Доротеја о поређењу Бога са средиштем круга, а кружницу са светом, а животе људске са линијама повученим од кружнице ка центру⁸⁹⁸. Тако и Бећковић у Богојављању прави један Божји центар речима:

" – А Бог, као Бог, само ћути и гледа..."⁸⁹⁹

Линије људских живота јесу личности и имена која се помињу у овој поеми и која са Богом воде одређени дијалог: Ненад Шаков, Микоња Прентин, Насто Милете Марушин, Батрић Новичин, Љака Благојев, Мојсије Биганов, Богић, Крсто Машанов. Све су то поетске линије до Богоћутајућег центра. За почетак представимо уводне речи замишљеног наратора из ове поеме:

*"Пробудим се, кукавац,
од јада ми се занебесало,
па мислим
шта би било
да се, не дај Боже,
појави Бог!
Да лијепо бане,
па да више нема –
има ли га, нема ли га
ђе је, јеси ли га видио,
но да дође
да га сви виде!
Ако га има,
друге му и нема
но да сиђе и претстави се:
– Ја сам тај и тај,
коме је мило знати!
Ђаво ме наговори
те поумих ако
и већ гринуше ко коприве,*

---

⁸⁹⁸ ПОУКЕ АВЕ ДОРОТЕЈА, МАНСТИР ХИЛАНДАР, Света Гора Атонска 1996., стр. 63

⁸⁹⁹ Матија Бећковић: МЕЂА ВУКА МАНИТОГА, **ПОЛИТИКА** НАРОДНА КЊИГА 2006., стр. 222

*заглушише назлобрзовићи,
ћерају да повучем помисао,
као да ће доћ,
ако га нема!
Но ако дође,
не можемо рећи није дошао!
Воли биг да га нема,
па да дође,
но да га има
па да не долази!
Нек не будем ни минут старији,
само то да видим
и мој би се живот испунио.
А не знам што би због тога долазио,
небеса отварао
и толики пут потезао,
и без њега знам шта би било
ко да очима гледам!"⁹⁰⁰*

Ово је, такође, један од поетских линија која се креће ка богоћутајућем центру. Она нам сведочи једну јако значајну динамику: Човек мора прво да има Бога да би уопште могао и да почне да га пориче. Можемо то рећи и овако: Човек мора прво да има Бога да би уопште тврдио да га нема. У овој, код Бећковића, негацији налази се један од најбогопотврднијих актова. Потврда Бога у његовој негацији. Можемо то и песнички рећи: Бог се највише потврђује у свом немању.

Бећковић кроз свој рудиментарни метод успоставља и један својеврстан концепт науке:

*"Није му то имало по коме доћ,
нити га је имао ко научит до Бог,
нити ко други је то чоеку могао дат."⁹⁰¹*

Иако стављено у један простодушни облик, постављено је тако да из њега зрачи и светли једна јасна богонаука. Бећковић кроз те рудиментаризме нуди један, на нов начин, терминолошки саткан зnanослов:

*"Нема таког сињега кукавца
који тебе није срамотио,*

---

⁹⁰⁰ Исто. 220

⁹⁰¹ Исто. 47

скидо небо, сунцаро, богаро,
ко не смије обијелит зуба,
а о теби свашта, Сваштознанче,
на неког се мора издушити
из тјесниг љуцкиг утробица,
ти си нама за сваког платио."⁹⁰²

Појам "Сваштознанче" јесте један крајње свеж појам који кроз своју изражајност исијава једну крајње интригантну гносеологију. Бећковић кроз стих се враћа стандардној гносеологији:

"Бог зна кад је чему вријеме,..."⁹⁰³

"Бог зна куд су се били запутили
И од самих се себе одвојили,
Али чим је грло тикнуто сечивом
Однекуда су себи долазили." (*Србљи*)⁹⁰⁴

И овај запис о Матији завршићемо једном његовом провиденциолошком белешком:

"Јер провиђење не жури
И ништа не заборавља
И не фали му ни маште ни идеја
Да све повеже и испуни
Као што је писано" (*Када дођеш у било који град*)⁹⁰⁵

После приче о Бећковићу долазимо до једног значајног професора философије и подједнако доброг истраживача духовности **Богољуба Шијаковића** (1955.). На почетку ћемо изнети једно крајње значајно расуђивање професора Шијаковића о схватању философије и одређеној динамици философије и теологије:

"Када се говори о философском појму Бога онда се том темом заправо улази у читав проблемски сноп и сплет питања за која се иначе лежерно претпоставља да су јасна и да имају збиља извјесне одговоре. Многи професори философије склони су да своје студенте већ на првим часовима подуче да се *вјера* и *знање* наводно не само темељно разликују него се међусобно искључују. Теологија и философија су онда два сукобљена и међусобно искључива погледа на свијет, већ и самим тим што се један – *теологија* – изводи из *принципа вјере* и ослања на *објаву*, а други – *философија* – изводи из *принципа*

---

⁹⁰² Исто. 243

⁹⁰³ Исто. 241

⁹⁰⁴ Матија Бећковић: ОЧИНСТВО, изабране песме и поеме, ГРАМАТИК Подгорица 2001, стр. 235

⁹⁰⁵ Исто. 17

ума и ослања на знање. А наводно се добро зна да се ум и објава такође искључују. Притом се игнорише најприје чињеница, не само историјска, да рани хришћани имају своју философију: они говоре о 'нашој философији' (η καθ ημας φιλοσοφια), о 'истинској философији' (η οντως φιλοσοφια), наиме о 'философији по Христу' (η ката Χριστον φιλοσοφια) и сл. – увјерени да говоре о философији. Наравно, сваки догматски оријентисани или у философском самољубљу одгојен философ, тај велепосједник и рентијер Философије, рећи ће да се ту ради о необавезној и дифузној, уосталом и о неовлашћеној, употреби ријечи 'философија'. Да ли је то тако? Да ли се за учене Хелене хришћане, изванредне познаваоце класичне хеленске философије, може рећи да не знају шта значе ријечи *philosophia, logos, altheia, kosmos, ktisis, psyche, nous, paideia...* ?, да не ређамо сав термиолошки арсенал хеленске философије. Да ли то може да се тврди за њих којима је грчки језик матерњи језик? Зар да они у овим ријечима не чују семантику традиране философије? Знамо: Грци не би могли да прихвате да мисле и да се моле као хришћани да то нису чинили на грчком језику. Грчке ријечи су наравно остале грчке, али је њихово значење промијењено: грчким језиком и грчком философском терминологијом хришћански аутори су изразили једно корјенито ново искуство. Претумачење појмова које се притом догодило философски је потпуно легитимно и плодно. Оно такође свједочи о томе да је историја философије историја појмова (*Berhiffsgeshichte*). – А што се тиче неовлашћене употребе ријечи 'философија': Ко је заправо надлежан да нам саопшти шта је философија и ко издаје дозволу за употребу те ријечи? И да ли би неко ко је хришћанин уопште могао да добије такво овлашћење? На сву срећу овај псеудо–проблем не рјешавају философски или неки други службеници (они га ту и тамо постављају), већ сама стварност мишљења и рјешавања философских проблема."⁹⁰⁶

Поред приказа складности философије и теологије, вере и знања, професор Шијаковић је представио још једну врло битну ствар, а то је универзалност философског промишљања. Баш са склоповима "наша философија" и "истинска философија" он је указао да не постоји нека монолитна, једнообразна философска мисао, него да философија, као универзална вредност, није ограничена месно и временски. Да има увек разних философија и једна од тих јесте истинска философија Христа. Заправо, за хришћане, Христос није само један или једна од философија, Христос је једина философија. За њих друге философије и нема. Тиме је он отворио простор, на један посредан начин, истраживању и старокњижевне философије, која и није ништа друго него философија по Христу.

У својим расуђивањима професор Шијаковић се осврће и на наукословна разматрања. Разобличавајући одређене поступке појединачних научника и њихових интереса, професор Шијаковић науку враћа на њене изворне путеве и постулате:

"Наука. Да ли је савремена наука уопште заинтересована за овакво стање свијета живота? Или је савремена наука постала услужни сервис за самоуништење човјечанства?

---

⁹⁰⁶ Богољуб Шијаковић: ПРЕД ЛИЦЕМ ДРУГОГ – fuga у огледима, СЛСРЈ – БЕОГРАД, ЈАСЕН – НИКШИЋ 2002, стр. 32, 33

Научници више не износе научно мишљење већ мишљење које им јемчи запослење и дотације, ангажмане и пројекте. Ове научне предузетнике и најамнике треба ставити пред тест: Кажи ми извор прихода и рећи ћу ти шта мислиш. Научници су купљени, а по дефиницији би требало да се непоткупљиво залажу за истину. Добробит људи, вајкадашњи циљ научне дјелатности, није више руководно начело науке: наука се руководи потребама и налозима својих финансијера – корпорација и влада. А управо томе научници и интелектуалци треба се супроставе. Термин 'интелигенција', како нас учи традиција у којој је ова ријеч настала, требало би да означава оне који се супростављају свакој врсти апсолутизма."⁹⁰⁷

Враћајући науку на њене изворне поставке професор Шијаковић показује једну тачку духовног сусрета, неопходну да би се дошло до пуне истине, наравно онолико колико је то човеку могуће.

"Због тога је данас изузетно важно да дође до стваралачког сусрета науке и религије. Наш свијет живота је лишен смисла и јури у суноврат, он је одсјечен од коријена живота, изгубио је трансцендентно исходиште вриједности којима би требало да се руководи. Наш свијет је секуларизован, и као такав је забасао у ћорсокак. Религија нам је неопходна да бисмо свијету повратили изгубљени смисао постојања, да бисмо уопште помишљали како је човјекова улога у томе да се спасе и оплемени свијет у ком живимо."⁹⁰⁸; "Али у борби за голи живот одлучујућу и последњу ријеч има смрт. Истински живот је негдје другде. Смртоносно разарање изоштрава смисао стварања и мотивише нас да свој идентитет тражимо у односу према трансценденцији, из које исходи вриједност људског живота и из које се открива Бог."⁹⁰⁹

У овом тројичном одређењу философије–богословља–науке професор Шијаковић указује на то неопходно духовно јединство. Религија надопуњује науку, а и сама наука има своје трансцендентно исходиште. Наука је богодана. Из Бога производе ови духовни облици и професор Шијаковић указује на ту чињеницу. Научно – интелектуално поштење мора бити главни део науке зато што је предуслов да би се рекла истина. Са овим питањима се извршила једна од фундаменталнијих критика науке. Јер научне истине не одређује више наука, него одређена интересна група. И онда истина постаје "истина", а наука постаје похлепа. А такво "достојанство" наука не може да прихвати. Зато је Шијаковић у праву: наука прихвата само трансцендентно исходиште.

Знанослов код професора Шијаковића јесте долажење до једне сазнајне основе која колико год да је древна исто толико је и савремена:

"Како дакле познајемо Бога? – Новозавјетни текст на више мјеста сугерише да Бога познајемо онако како је прво Он познао нас (нпр. *1. Кор* 13:12: 'а онда ћу познати као што бих познат' – *тотε δε ελιγωσομαι καθως, και ελεγωοθην*). Не дакле онако како бисмо прво ми Њега познали; атрибуцијама, одређенима, дефиницијама, – нити доказима за Божију

---

⁹⁰⁷ Исто. 224, 225

⁹⁰⁸ Исто. 225

⁹⁰⁹ Исто. 226

егзистенцију; јер тако Бога сводимо на неко штаство и не дотичемо се Његове Личности. Исход таквог пута у најбољем случају био би да је Божија природа несазнатљива. Али ни не састоји са Божији идентитет у 'природи' Божијој, па се тако ни наш идентитет не састоји у људској природи, већ у Личности као слободној љубавној заједници с другом Личношћу. Наиме, Бога можемо познати једино у заједници са Сином и кроз Сина, Христа, и то слободном љубављу – као што иначе истински познајемо другу Личност. И ту је прави ослонац за једну хришћанску епистемологију љубави. То није љубав као *eros* (ερος): пожуда и жудња да се задовољи недостатак, натурална љубав која је одређена природном нужношћу и која врхуни у својој космогонској улози; то је љубав као *agape* (αγαπη): задовољство нечим што се има, љубав као израз личносне слободе којом саображени божанском узору и постављени наспрам природне нужности и космолошког реда ствари. – А откуда љубав као наш пут богопознања? Љубав је од Бога, и љубављу је прво Бог познао нас шаљући нам Сина својега Јединороднога (1. Јн 4:7–9)...⁹¹⁰; "Право богопознање и право свједочење о Богу (истински *логос* о Богу) могуће је само кроз Христа, наиме благодарећи оном Логосу Који постаде тијело, плот, месо (Јн 1:14: *λογος σαρξ εγενετο*), и Који је својим снисхођењем (*κενωσις*) омогућио једно универзално искуство љубави и патње, искуство помоћу ког може да се превлада не само дистанција између људи него и она између човјека и Бога. Сусрет Бога и човјека који је на овај начин постао могућан оно је о чему жели да покуша да буде теолог. За њега је онда и философско мишљење о Богу не ствар свезналаштва философије већ један одговор на позив упућен човјеку."⁹¹¹

Видимо да овај знанослов професора Шијаковића, који указује на богопознање, јесте бљесак призива Божјег човеку. И то сваком човеку, свакој личности. Богољубље је богопознање, без богољубља нема богопознања. А богопознање је творцопознање. Без творцопознања нема спознаје ни онога што је Творац створио тј. Творевине. А то је темељ сваке науке. Професор Шијаковић је овим показао да само свеобједињујуће излагање може бити пуно знање. А то је већ један КФБН склоп професора Шијаковића

Предраг Самарцић (1955.), егзегета, мислилац, научник и истраживач. Његова истраживања имају једну иконоцентричну методологију. Зато је и написао књигу *О иконичности човека*. Кроз тај иконоцентрични метод Самарцић је представио и своју верзију КФБН-синтетизације. Најпре ћемо сагледати његово философско одређење, његово причу о Мудрости:

"Ову и овакву Премудрост Новозаветна заједница је препознала у Христу, који је Отчеје Сијаније и Божја сила и Премудрост (1 Кор. 1:24; 1:30; 2:7; Откр. 5:12; 7:12).

На овој подлози у животу Цркве настала је и икона Божја Премудрост."⁹¹²

Из овог излагања о Премудрости Самарцић изводи и једну концепцију делатне философије оног мислиоца који се посвећује сазерцању Премудрости: "Платон је могао да

⁹¹⁰ Исто. 39

⁹¹¹ Исто. 40

⁹¹² Предраг Самарцић: *О ИКОНИЧНОСТИ ЧОВЕКА, Ка теологији лепоте и достојанства*, Хришћанска мисао Београд 2005, стр. 18, 19

размишља на овако широкој, до искључења, мисаоној лествици јер није имао идеју о Оваплоћеном Богу, нити опитовао стварност Оваплоћеног Бога, који истинског философа обавезује својим присуством и делатношћу."⁹¹³

Овим потезом Самарцић већ у самом основу разликује православно – хришћанско конципирање философије као истинске философије у односу на све друге начине философовања. Опет се враћамо на то да Православље и Хришћанство имају све своје: своју философију, своју науку, своју књижевност, своје богословље. А богословље и науку Самарцић сагледава некако обједињено као једну научно – богословску синтетизацију која се пресеца кроз иконографско, а двоједино производи из Слова:

"Будући да је Бог Слово, ми то Слово пишемо. Зато је погрешно, сувише грубо и деградирајуће говорити како неко слика икону."⁹¹⁴

У иконографском се, по Самарцићу, све пресеца. Иконографија је и наука Словописа и Уметност и представа Премудрости и Богословље. Али кроз иконоцентризам провејава и иконоцентрична теорија знања, једна врста иконогносеологије: "Наиме, по изласку из египатског ропства Бог, знајући рањивост свог народа а у циљу да га Сам 'зачини' као засебан, свој, монотеистички народ, у склопу Декалога, изричито наређује да се Израел клони било каквог паганства..."⁹¹⁵

"Икона увек проповеда и када нема ко други или када нико други не сме или не зна. Ако се црква својевремено борила за икону, то се икона још више борила и бори за цркву. Мада је икона била најнаклоњенија нама Србима проповедајући петсто година током турског ропства као и током оних педесет под комунистима, које су још горе од петсто турских. Али, зар није икона исто толико била наклоњена православним Русима који су прошли кроз још веће патње и искушења него ми Срби. Само Христос, вечна икона Оца, зна колика је и откуда Русима толика приљубљеност икони, чиме их је икона толико 'задужила' и понела."⁹¹⁶

На овај знанослов Самарцић надовезује, опет кроз једну иконолошку анализу, православно – хришћанско схватање слободе, просвете и рационалности:

"Код Иринеја Лионског један аспект образа Божјег се пројављује кроз разум и слободу. Треба, међутим, напоменути да за Иринеја разум (разумност) и слобода значе пре свега послушност Богу и Божјем поретку. 'Иринејев' и уопште хришћански Бог је Онај Бог, који на божански начин призива и општи са човеком у пуној слободи. Другим речима, Божји план у односу на човека и за човека подразумева и пун излив његове слободе и умних способности, 'разумних'. Ова божанска 'логика и божански рационализам' су валидни само уколико произилазе из опита заједничарења са Богом. Овај рационализам и слободу било би потпуно погрешно доводити у релацију, изједначавати са потоњом 'европском' слободом – аутономијом и рационализмом – гасио, који по дефиницији искључује општење, опит, док су му логос и блаженство смртни непријатељи.

---

⁹¹³ Исто. 60

⁹¹⁴ Исто. 38

⁹¹⁵ Исто. 25

⁹¹⁶ Исто. 43

Образ је за Иринеја разумна душа коју имају сви, док подобије имају само верни и то је Дух као додатни дар човеку."⁹¹⁷

Божански рационализам утемљен на свим оним овде поменутиим мудрописацама: Доментијану, Крушедолцима, Пајсију, Николају, јесте то универзално богоразумље и богодани разум. Тако да и Самарцићев приступ има основу у тим мисаоним предањима. То је уствари Божји Логос који је богоразумна струја тј. Христос. Ту лежи веза између Самарцићевог иконогносеолошког и теоноистичког схватања разума. Икона Очева=Христос Богочовек Логос Зна, Богоразум Христос Зна и као Онај Свезнајући знајући нас тим Његовим Знањем и ми Њега Знамо. То је онај закључак који смо још од Светог Саве и његовог "јер сам Бог зна" добили као једно знанословно Предање ево и до самог изванредног егзегете Предрага Самарцића.

Богдан Лубардић (1964.), професор на Теолошком факултету Београдског Универзитета, философ и теолог, културолог. Заиста, можемо рећи условно, нова и млада снага КФБН обрасца. Са својим одсечним и бритким одредницама дао је нове философске махове и повод за свежа философска промишљања. Прво што нас привлачи у његовој мисли јесте његово кратко и бритко дефинисање философије:

"1. Узмимо да философија представља универзални облик критичке самосвести. Стога, узета као 'парадигма' универзалних могућности саморефлективног дискурса, философија може представљати образац свеобухватног сагледавања проблема и *српско – руског односа* (у философији и кроз њу)."⁹¹⁸

Из ове дефиниције духовни поглед померамо ка Лубардићевом схватању науке коју је представио кроз сагледавање личности Николе Тесле:

"Узет као научник он је један од најважнијих проналазача свих времена."⁹¹⁹; "И даље још, он се осмељује да изведе научне импликације наведених принципа хришћанске религије која, додаје он, јесте посебна и различита у односу на друге."⁹²⁰

Ова разматрања професор Лубардић сажима у једном свом моливенословном склопу у коме обједињује књижевност, богословље и науку:

"Свети Герасиме Јордански, који си лаву из шапе извадио трн; Свети Пахомије и света Теодоро, који сте на крокодилу прелазили Нил; Свети Артемене Лаодикијски, који си два јелена уза се припитомљене водио; Свети Исаче Сирине, који си за демоне и гмизавце Бога молио; Свети Марко Подвижниче, који си слепо штене хијени исцелио; Свети Саво који си са вуковима беседио, Свети Франческо, који си пужа архангелом назвао; Свети Прохоре Пчињски који си кошутотом откривен, Свети Сергије Радоњешки и свети Серафиме, који сте медведе двопеком угостопримили; Свети Силуане Атонски који си покидан лист жалио и због спљескане муве плакао; Преподобни Пајсије, који си жабу водом тешио и Бајум звао; Старче Касијане Студенички који си казао: 'Мрав је као човек –

⁹¹⁷ Исто. 22

⁹¹⁸ Др Богдан Лубардић: Српско – руски културни односи у филозофији – покушај оријентације, стр. 2

⁹¹⁹ Богдан Лубардић: Никола Тесла и Српска Православна Црква: духовне рефлексије о везама и наслеђу, **ГЛАСНИК, службени лист Српске Православне Цркве, БЕОГРАД, ФЕБРУАР 2014., БРОЈ 2.**

⁹²⁰ Исто

гледам га и дворим', Преподобни Јустине Ћелијски, који си у људима видео срне – о, Господе, који животиње и биљек, звезде и прамење галаксија ствараш и лик Човека њима украшаваш – о, Господе, који чиниш од ветрова ангеле своје, а од пламена огњених слуге', који и 'са зверињем у пустињи живиш': молитвама поменутих више отаца и мајки, приволи нас и научи да служимо свима и свему ради величања Славе Твоје, у којој допусти да се радујемо данас и заувек као новосаздани љубитељи, именоватељи и чувари Твоје творевине а наше сеје. Амин."⁹²¹

Наукослужбени приступ Господу који осветљава и друге духовне облике, богословља и књижевности над којима врхунећи философија се спушта и прожима их као дисциплина Богомудрости. Из ове свеједињујуће перспективе имамо и један динамички знанослов професора Лубардића који је изложио у заједничком тексту са доктором Ромчевићем:

"iii. С обзиром на философско порекло природних наука, ни њихов домен није нешто где философија не би била 'код куће', а камоли непожељна, па и ту њен посао може бити онај 'темељни'. Философија би унутар ове групације наука требало да се прикаже као област која је прва подузела да проблематизује порекло света, да поставља питање природе (physis), или питање онтичког и онтолошког статуса света постојања. Уз то, она би требало да себе легитимише као област чији се основни онтолошки појмови користе као претпоставке природних наука (hyle, hora, hronos...), која на еминентан начин рефлектује ствар формалних принципа мишљења (логика), која, уз свест о креативном потенцијалу научне рационалности (посебно истраживачких програма природних наука), ипак, поседује свест о ограничењима рационално-научног мишљења као таквог. С тим у вези, из домена философије треба константно подсећати, и то на стратешки дисциплинован начин, како знање није пуки агрегат мишљења, него архитектоника и систем (што се на више нематичних факултета уочава, или слути), али и да се знање изграђује у времену, те да је исторично, односно динамичко, интерактивно и отворено за развој."⁹²²

Сви ови пресеци које смо начинили у сагледавању мисли професора Лубардића говоре да је пред нама један философ високих духовних стрмељења и домета, али не и обескорењен што јасно сведочи и његова беседа о Светом Сави⁹²³. Као једна новодинамичка философска појава Лубардић пре свега својим методом освежава догматичку мисао и српску КФБН синтетизацију дајући нове увиде о Истом.

---

⁹²¹ Богдан Лубардић: Погажени пужеви: 55 слова о покајању и љубави – прилог разумевања духовности и екотеологије, Зенит 5 (2007), стр. 62 – 73

⁹²² Др Богдан Лубардић и Др Бранко Ромчевић: Статус и стање философије на нематичним факултетима у Републици Србији: преглед и анализа, Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, Зборник радова, књ. 13, приредио Богољуб Шијаковић, Београд: Православни богословски факултет 2013., стр. 145

⁹²³ Др Богдан Лубардић: Свети Сава Српски – задати отац, даровити брат, *Светосавска беседа на Православном богословском факултету Универзитета у Београду*, 27. јануар 2012

Са професором Лубардићем негде и закључујемо причу, уопште, о целокупном величанственом тровековљу савременог српског стваралачког тока. У послератном, поливергентистичком, периоду имамо сисјет и огроман низ писаца и стваралаца: научних, уметничких, теолошких, књижевних и свих осталих. Разни облици стварања су присутни у великом броју до дана данашњег. Тако да је за такво расуђивање потребна једна читава нова студија, па и књига. И ове личности, овог поглавља су полаке претицале и у 21. век, а тај век је наставак једног догматолошког (словоучитељског) философског излагања које неће престати до почетка једне нове богочовечанске проповеди. После Кушања долази Беседа на Гори. Тако и после ових историјских философских преображаја долази нова богочовечанска мисао која се у пуноћи саопштава, а у склопу тог богочовечанског саопштавања биће и српска богомудра философија светосавља.

Закључак

На основу свега досад изложеног у овом запису закључујемо да се у православној култури и цивилизацији издваја још једна философска тематска целина. Поред византијске философије, која је суштински светоотачка, и руског философског ренесанса ту је и српска старокњижевна философија. Њу већ, у својим опажањима, примећује професор Павле Поповић кроз свој *Преглед српске књижевности*:

"7. – Наша стара књижевност обухвата много радова књижевних и научних, много области: догматику, полемику, егзегезу, аскетику, мистику, црквено беседништво, целу црквену књижевност уопште са свима њеним јеванђељима, псалтирима, пентикостарима итд; философију затим, граматику, географију, право црквено и грађанско, астрономију, медицину, итд."⁹²⁴

Када би применили параметре, мере и дефиниције философије из других култура и цивилизација, рецимо с једне стране: западњачке или хеленистичке или с друге стране далекоисточне (индијско – кинеско – јапанске), исламске и талмудистичке, онда Православље не би имало уопште философију, нити би имало иједног философа. Али ако устврдимо да је философија, што суштински и јесте, једна универзална духовна вредност и једна универзална духовна дисциплина(учење), онда Православље има своју философију и има сијасет и прегршт философа. Опет нас пример Сурепов обавезује да такав закључак изведемо.

Видимо да је српска старокњижевна философија Средњег Века, као и српска старокњижевна философија Турског Доба оставила великог трага и одраза у савременом добу и у његовом философском разматрању. Стално реферирање и проучавање Светог Саве и његовог дела довољан је показатељ сам по себи. Али то се проширује и према другим духовним делатницима старокњижевне мисли.

Самим тим, сликовитог приказа ради, не би било згорег да покушамо поново да представимо одређени број интелектуалаца који су се бавили старокњижевним наслеђем: Вук Стефановић Караџић, Ђура Даничић, Иларион Руварац, Димитрије Руварац, Владан Ђорђевић, Стојан Новаковић, Светислав Вуловић, Андра Гавриловић, Јован Грчић, Љубомир Стојановић, Јован Томић, Павле Поповић, Радослав Грујић, Јустин Поповић, Драгољуб Павловић, Миливоје Башић, Милан Кашанин, Тихомир Остојић, Александар Младеновић, Никола Радојичић, Светозар Радојичић, Лазар Мирковић, Ђорђе Сп. Радојичић, Ђоко Слијепчевић, Радмила Маринковић, Јелка Ређеп, Тома Живановић, Павле Ивић, Милорад Панић – Суреп, Рајко Веселиновић, Милорад Павић, Миодраг Павловић, Димитрије Богдановић, Ђорђе Трифуновић, Атанасије Јевтић, Томислав Јовановић, Ана Кречмер, Чедомир Ребић и многи, многи други које овом приликом нисмо успели да

---

⁹²⁴ ПАВЛЕ ПОПОВИЋ: ПРЕГЛЕД СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ, *Приредио* МИРОСЛАВ ПАНТИЋ, ЗАВОД ЗА УЏБЕНИКЕ И НАСТАВНА СРЕДСТВА БЕОГРАД 1999, стр. 14

поменемо, јер ово је само парче свих оних који су се бавили старокњижевном духовном мишљу.

Ово представљање и јесмо извели само зато да бисмо показали да је тачна и сасвим исправна теза на самом почетку овог списка, о оном типу интелектуалаца који нису дозволили да старокњижевно наслеђе пропадне и да историјски осврт према тој духовности постане ништаван. Они су, штавише, извршили врхунски приказ тог духовног наслеђа у свим аспектима и тиме показали један изванредан континуализам православно – светосавске, васељенско – помесне културе.

Ако кренемо из овог излагања професора Поповића као одређене претпоставке која ће нам помоћи да изведемо закључак о философској страни КФБН-синтетизације долазимо до јасне слике да је философска страна старокњижевног писања и стваралаштва била битни и централни део тог списатељског облика. Она је у тој Синтези суштински једно духовно језгро зато што она јесте суштински богомудрост. Ако чак, и буквално превођење теоријски образложимо, добићемо да је Философија Љубомудрост.

У Јовановој Првој Посланици каже се да Бог је Љубав (1 Јов. 4, 8), самим тим то истовремено постаје и почетак одређивања појма Философије. Али ако и ту прву реч Љубав мало унутарсловно проучимо добијамо појам лијубав, лити и бавити. Изливање и бављење. Бављење је синоним за реч делање и деловање. Изливање може бити синоним за ток и течење, струјање. Значи Љубав је једно делострујање према читавој творевини. Такође и Мудрост у Соломона казује: "Јер ко мене налази, налази живот и добија љубав од Господа." (Приче 8, 35). И ту је веза Љубави и Мудрости, већ код Соломона! Самим тим у овом Соломоновом исказу добијамо синтезу, на један посредан начин, Љубави и Мудрости које су обе једно у Господу и које јесу сам Господ. Тако да када кажемо да Бог јесте сама Философија тј. Љубомудрост онда тиме пратимо једну соломоновску нит и основ прве философије и првог истраживача начела Мудрости.

И Псалми и Приче потврђују да је почетак мудрости страх Господњи (Пс. 111, 10; Приче 1, 7: 9, 9) и то суштински није неусаглашено са речима величанственог апостола Јована да савршена љубав изгони страх напоље (1 Јов. 4, 11). То значи да љубав не уништава страх, нити га укида, она га изгони напоље. Реч "изгонити" односи се на одређено кретање. Изгоне се кола или се гони стока, а то значи да се неко и нешто покреће, тера. Тако да је Страх Господњи уствари спољна јављеност Љубави Божје. У наставку Јован каже да ко се боји није савршен у љубави, самим тим и обратно успињући се на лествицама страха долази се до савршене љубави. Тиме су тачне речи и Козме Јосића да богољубље рађа богобојажљивост, а да богобојажљивост рађа Мудрост.

Паралелно постојање духовних образаца истог духа и истог става као што су профетапостолошки дух и старокњижевно – философски дух сведоче да су ови духовни обрасци једно у Господу, једно у Христу. Тако да историјски размак који је између њих огроман ништаван је према њиховом духовном размаку. Њихов духовни размак је онај размак који је раван нули. Тако да је то иста философија која се неким соломоновским

замахом зањихана и која даје махове кроз историју свима који хоће да се дохвате овог философског подвига.

Јер Мудрост је подвиг, да прави подвиг. Подизање са замље ка небу и спуштање са неба ка земљи. У том смислу и старокњижевна философија, са својим исконским солмоновско – псалмовским основама, јесте подвиг Мудрости, подвиг Богомудрости Христа, што је она у многим својим исказима и сведочила, а посебно кроз дело светога Саве.

Диференцирајући себе кроз историју и брусећи себе кроз разноврне историјске догађаје, старокњижевна философија је постала један драгоцен камен наше духовности и културе стреми ка најузвишенијим универзалним циљевима непрестано желећи да се приближи Богу и да у себи осветли богомудро језгро свог средишта.

Видели смо и у речима професора Шијаковића да нема и не може бити неких рентијара или арибитара Философије, већ да само решавање одређених философских проблема решава иманентност одређене философије. То што су старокњижевни философи решавали одређене философске проблеме на свој начин показује да су они добро философски артикулисали своје духовне позиције, а то се видело кроз њихове радове и дела која су написали.

Тиме нам опет служе за инспирацију оне речи владике Николаја о философији капи воде на камену и философији капи воде у океану. Њихове философије нису исто. То што је стракоњижевна философија баш та философија капи воде на камену, не значи да она није философија само зато што је философија на један свој начин. Другима се она неће можда свидети, али њена самосвојна философска позиција стоји и она се са те позиције не помера. Можда су западњачка и оријентална мисао као оне капи у океану и тиме оне нису ни мање ни више философије само зато што су у океану. Тако и српска старокњижевна философија није ни више и ни мање философија само зато што је философија капи воде на камену.

Можда смо у самом запису пренагласили више тај гносеолошки аспект, али старокњижевна философија свакако има и своје друге духовне дисциплине: естетику, етику, логику, методологију, историософију и много других философских дисциплина.

Тако естетски део највише се изражава у појму боголепо, али и у појмовима красота, дивота. Теодосије у једној својој стихири каже:

"Оног који је од небитија
по рођењу раван Оцу,
према очевој замисли која све спаја,
Слово Божије беспочетно
боголепо родила јеси
који је плотски, ради нас, човек био,
стога тебе, Богородице, православно умујемо!"⁹²⁵

---

⁹²⁵ Теодосије: Службе, канони и Похвала, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд 1988., стр. 61

Увиђамо да само у овој строфи Теодосије обједињује естетско и логичко. Тако и патријарх Пајсије користи синтагму "сваком лепотом"⁹²⁶ која такође показује колико је узвишено – естетски био поглед старокњижевне философије. У пољу етичког имамо појмове као што су врли, свенепорочно, добродетелно. Наравно, ови појмови се не исцрпљују у пољу етичког, али свакако да они исцрпљују етику схваћену на један православни начин. Пајсије, рецимо, помиње појмове: добродетељи⁹²⁷, свенепорочна⁹²⁸, свеврлост⁹²⁹.

Што се тиче логике њен кратки приказ показали смо у наводу о Теодосију. Методологија старокњижевне философије јесте донекле лична, има одређени лични прелом и сваки од аутора има свој духовни начин и пут до Бога, као у оном примеру Аве Доротеја о радијусу и кругу.

Историчност и историософичност се већ испољава у делима светога Саве и кроз читаву епоху старокњижевне философије, нарочито у летописима, хронографима родословима.

Овде смо у једном кратком духовном пресеку показали да се старокњижевна мисао бавила практично свим философским дисциплинама и да је имала један стваралачки израз свих тих дисциплина у себи.

Помињући у овом запису и чувеног Васељенског Патријарха Јеремију Другог Славног и његово расуђивање између истинске философије и богословља, направимо један, такође, компаративистички искорак који ће нам помоћи у једном епохалном расуђивању које је битно у размаку цивилизација, али и у схватању учености и постизању степена знања.

Морамо истаћи, на самом почетку да је православни манир саопштавања једна врста дипломатије обраћања саговорницима са једним пуним пијететом, са дозом дубоког поштовања. Тако и патријарх Јеремија Други у обраћању лутеранским теолозима, уз сва слагања и коначна разилажења, према њима се односи са највећим поштовањем и то у својим писмима показује. У првом писму из 1576. године он се обраћа њима речима: "Показали сте такву љубав, најмудрији Германски мужеви, лишени поноса у оним питањима која сте нам саопштили."⁹³⁰

У закључном делу овог писма Јеремија користи исти начин:

"О најмудрији Германски мужеви и вољена децо наше смерности, будући, као осећајни људи, зажелели сте целим својим срцем да уђете у нашу најсветију Цркву, ми, као срдачни оци, драговољно примамо вашу љубав и пријатељство, ако ћете следовати

⁹²⁶ Патријарх Пајсије: Сабрани списи, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд 1993., стр. 62

⁹²⁷ Исто. 57

⁹²⁸ Исто. 48

⁹²⁹ Исто. 69

⁹³⁰ The First Answer of Patriarch Jeremiah II of Constantinople, Concerning the Augsburg Confession, Sent to Tübingen [May 15] 1576, *Augsburg and Constantinople*, by Fr. George Mastrantonis (Brookline, MA: Holy Cross Press, 1982), pp. 102-3

Апостолске и Саборне одлуке у складу са нама и потчинити им се. Јер ћете тиме уистину бити у заједници са нама и имајући отворено потчињење према нашој светој и католичној цркви Христовој, бићете хваљени од свих мудрих мужева. На тај начин две цркве постаће једна благословом Божјим, живећемо заједно у даљем и бити заједно у Бого – угодном путу док не постигнемо царство небеско. Нека га сви постигнемо у Христу Исусу коме припада слава кроз векове. Амин."⁹³¹

Тако и у уводу трећег писма из 1581. године патријарха Јеремија пише:

"О најмудрији Германски мужеви, књига коју сте нам послали стигла је. У њој сте поново поставили тобож веродостојне разлоге и доказе, говорећи да нисте у потпуности задовољни нашим одговором послатим у одговору вама у претходном писму. Такође сте рекли да некако чак ни ваше мишљење није исправљено не само од Светог Писма, него и од Светих Отаца Цркве од којих сваки после учаше истинитије и боље."⁹³²

Видимо да патријарх Јеремија Други не одустаје од свог православног манира, чак и онда када се у потпуности не слаже са оним са којима води разговор. Обраћање је увек пуно поштовања и љубави према саговорнику, пуно наде да у коначном може доћи до јединства у Богу екс–православних са Православном Мајком Црквом.

У свом компаративистичком захвату писма патријарха Јеремије која датирају с краја 16. века поредићемо са једном Декартовом посветом у његовим *Медитацијама* које је написао у заглављу на десној страни, а која гласи:

*"Најмудријим и најсветлијим мужевима,
декану и докторима светог теолошког
факултета у Паризу,*

*Ренатус Дес–Картес
шаље свој поздрав."⁹³³*

Видимо да је једна од кључних личности западњачке цивилизације користила исти манир обраћања као и један Васељенски Патријарх. Прво потресно питање које се надвило над нама јесте то колики степен самоомаловажавања је присутан у православној цивилизацији од одређених појединаца у доживљају њихове сопствене цивилизације? И који је извор тог самоомаловажавања? Наравно, на првом месту незнање! Незнање о својој сопственој цивилизацији и култури. Из тог незнања произилази сложеност потискивања сопственог идентитета и на крају то потискивање производи заборављање. Заборављање учености као истинске вредности своје културе. Други чинилац је свакако разорни удар турске најезде који је својом силином хтео да потре сваки православни идентитет и да га баци у вечни заборав историје.

---

⁹³¹ Исто

⁹³² Исто, pp. 289-90

⁹³³ Рене Декарт: Медитације о првој филозофији, ПЛАТО, БЕОГРАД 1998., стр. 5

А сада сагледајмо и оне позитивне ствари овог раскрснословља овде овако представљеног. Видимо да с једне стране тековине православне цивилизације нису нимало у заостатку у односу на неке друге цивилизације без обзира на околности у којима су се нашле. Друго имамо пред собом опет један универзални пресек закључивања који долази из различитих, ако не и супростављених духовних праваца.

Имамо у овоме и један значајан културолошки осврт према сопственој духовности, тачније према степену учености те духовности, према степену учености у самом Православљу као таквом. И дан данас чувена је школа на Халки, а видели смо да је постојала и даскалошка школа у Измиру коју је похађао и Доситеј Обрадовић. Ученост се види по томе какви су људи изашли из тих школа, а ми смо то видели и у овом спису. Под ништителским околностима и у рушилачким приликама живело је школство, образовање, просвета. Затамњено и скривено, али живо и динамично.

У тој својој историјској духовној повучености, те и такве учености, изниicali су и овако високоучени људи као што је био Јеремија Славни и као што су били сви они српски старокњижевни мислиоци које смо у овом запису имали прилику и част да поменемо.

Свакако једна од многих предрасуда, па и илузија је та да је, с једне стране, Византија само нека врста парафраза хеленизма, а да је Хришћанство, с друге стране, својим ослобођењем у 4. веку зауставило развој науке и општег духовног напретка. Нажалост, једној таквој предрасуди и илузији подлегао је и наш велики научник Милутин Миланковић, али не из неке злонамерности и надмености, већ зато што су ове предрасуде у то доба биле постављене као званичне историјске истине.

Али код самог Миланковића, у његовим делима, откривамо једно духовно чвориште које је, наизглед, противречно, али суштински дубокопродируће тачно:

"Чудна игра судбине! Када је Константин Велики начинио 330. године Цариград престоницом источног римског царства, назвао га новим Римом и учинио хришћанство државном религијом, онда је смрћу грчких богова изумрла и грчка наука. Да није било Арапа, који су нам сачували дела грчких научника, пропале би све тековине александријске културе. Преко једанаест векова био је Цариград престоницом византиске царевине, и за све то време није он дао науци стоти део онога што је Александрија дала за два века. Али када је султан Мухамед II, Освајач, ушао 30 Маја 1453 у Цариград, и када је тако ми бар причаше услужни чичерон у цркви Свете Софије тај султан ударио својом шаком, а његов коњ копитом, један мраморни стуб те цркве, онда се семе грчкога генија, које је хиљаду година лежало неплодно на овоме тлу, расуло по западној Европи, и из њега је изникла обнова наука и уметности. Са ово неколико редака мога писма исписано је, у главним потезима, хиљаду година историје астрономије. У њеном развоју надовезују се на Александријце обнављачи астрономске науке: Коперник, Галилеји, Кеплер."⁹³⁴

---

⁹³⁴ КРОЗ ВАСИОНУ И ВЕКОВЕ, једна астрономија за свакога, Написао МИЛУТИН МИЛАНКОВИЋ, ЈУГОИСТОК – у Београду 1943, стр. 84

Прва противречност која нас овде погађа је та како је тај "грчки геније" постао користан за сваког другог осим за себе? Како је он то више знања и користи показао код других, а не код себе самог? Да ли је тај геније можда глуп толико да ће пре помоћи другима, него себи? И на крају онај који није успео да помогне себи како може помоћи другима? Онај који није научио себе како може бити учитељ другима?

Биће, ипак, да је по среди предрасуда коју је Миланковић преузео из западњачких историјских разматрања, који чак имају и хегелијанског корена, а по коме хиљадугодишња Византија није за својих хиљаду година успела да изнедри ништа значајно и велико. Али креним од основног питања: није ли хиљадугодишње трајање само по себи нека значајност и величина?

Сам Миланковић у наставку нуди једно другачије виђење које нам можда може разоткрити и нешто од саме прошлости:

"Ја сам био тај који сам скренуо пажњу учесника конгреса на све те напретке науке, а код њих свију нашао разумевање које нисам ни из далека очекивао. Као год што су мене самога примили ти духовни пастири са искреном љубави у своје коло, тако су исто били вољни да науци коју ја заступам даду њено заслужено место при решавању календарског питања. Данас цео конгрес жели да астрономска наука буде основа наше реформе, али сви страхујемо од тога да се услед тога оба хришћанска календара после њихова довођења на исти датум не одвоје један од другог."⁹³⁵

Овај навод нам даје једну савим другу слику. И док с једне стране имамо то прихватање западног виђења из историјских реторти, дотле с друге стране имамо опитни доживљај отворености која је и самог Миланковића зачудила и задивила.

Иако је применио негативну критику на византијско наслеђе, Миланковић је веома индигенезно набасао на прави траг. А то је употребна вредност, у овом случају, науке. И док је вестигенезна цивилизација вршила употребу науке у правцу прогресивизма, дотле је византијска цивилизација вршила употребу науке у правцу етернизма. У Византији наука се сагледавала као вечна вредност, гледала се кроз спектар Вечности као она која се непрестано овековечује. На Западу наука је стављена у принцип корисности. Онолико колико користи толико и вреди. Према науци се није опходило као према некој узвишеној вредности, она се просто стављала у рад. Код Византинца она се увек и непрестано досезала. Узмимо само пример Леона, византијског научника из 9. века. Он је конструктор хорономиума, једне врсте оптичког телеграфа. Иначе је био епископ Солуна. Византијски научник, мађарског порекла, Урбан био је конструктор изванредних топова у 15. веку. Нажалост, изум је препустио Турцима, јер византијска администрација није имала разумевање, због похлепе, за овог научника и његове изуме. Нићифор Григора, византијски научник 13/14. века, конструисао је једну нову врсту астролаба, инструмента који је био претеча телескопа.

Без обзира на све ове научне значајности у Византији, она никада у тим својим изумима и открићима није гледала ту користољубиву вредност, него вечну вредност, она

---

⁹³⁵ Исто. 86, 87

је у њима тражила само оно што је Вечно. Она се њима визуелно дивила, њиховом принципу рада, али их није користила у неке прагматичне сврхе. Вероватно је то онај део негативне критике и самога Миланковића који, ипак, има у себи делић истине. Јер и сам Миланковић који је један велеучени геније био је православни изданак који је сматрао божанску искру главним покретачем сваког научног открића. И у томе он је више Византинац, него што је Европејац или Азијат. То је оно што је кључно за свако научно откриће. Ако та "божанска искра" не засветли, онда нема ни научног, ни било ког другог открића.

У свом *Сигилону* из 1583. године, на самом крају, патријарх Јеремија Славни казује: "8. Ми позивамо све побожне православне хришћане: останите у ономе у чему сте научени, . . ." ⁹³⁶

Овим исказом Јеремија Славни је потврдио принцип научности схваћен на један православни начин. Наука ако није богонадахнута она, уопште, и није наука. То би био и један византијски начин схватања науке. Зато и научник, или прецизније, научни геније не може бити свако, већ онај кога је Господ позвао на то послање. Као што је то рекао и за своје ученике – апостоле (Мат. 23, 34).

Избегавајући, уским путем, начело самоомаловажавања с једне и другоодбацивања с друге стране, увиђамо ту праву и истинску вредност српске старокњижевне философије као једне посебне историјске тематске целине. Позвани од патријарха Пајсија да испитујемо списе спољашњих мудраца, добро и темељно, и да по упутима патријарха Јеремије се лишимо сваког поноса у нашим истраживањима поучени смо том старокњижевном и уопште православном мишљењу да слободно и без предрасуда истражујемо, проналазимо и откривамо. Ето једне од значајних вредности српске старокњижевне философије. Отвореност ка истраживању, али и позив на чување оног што се научило.

Да се православна култура и цивилизација није само одмеравала у својим укрштањима са Западом, већ и са другим културама сведоче и *Молитве на језеру* Владике Николаја који у једном поглављу своје молитвословне философије казује:

"Сви пророци од постанка вапију души мојој, да се створи девојком и спреми за пријем Сина Божанског у пречисту утробу своју.

Да постане лествица, низ коју ће Бог сићи у свет, и човек узићи к Богу.

Да исуши у себи црвено море крвних страсти, те да човек роб може прећи у земљу обећану, земљу слободе.

Китајски мудрац опомиње душу моју, да буде мирна и непокретна и да чека, да Тао дејствује у њој. Слава нека је Лао-цеу, учитељу и пророку народа свог!

Индијски мудрац учи душу моју, да се не плаши страдања, но да се кроз тешко и истрајно вежбање, кроз чишћење и молитву, диже Вишњему, који ће јој изаћи на сусрет и

⁹³⁶ Протојереј – ставрофор др Радомир Поповић: ИЗВОРИ ЗА ЦРКВЕНУ ИСТОРИЈУ, Центар за хришћанске студије, књига 2, Београд, 2006., стр. 400–401

показати јој лице Своје и силу Своју. Слава нека је Кришни, учитељу и пророку народа свог!

Царски син Индије учи душу моју, да се испразни потпуно од свега семена и усева света и отпадне од свих змијских прелести немоћне и сеновите материје, па да као празна, мирна, чиста и блажена Нирвана чека. Слава нека је Буди, царском сину и неумитном учитељу народа свог!

Громовити персијски мудрац говори души мојој, да у свима световима нема ништа осим светлости и таме, и да се душа мора отцепити од таме као дан од ноћи. Јер синови светлости зачињу се од светлости, а синови таме зачињу се од таме. Слава нека је Зороастру, великом пророку народа свог!

Израилски пророк вапије души мојој: гле, девојка ће зачети и родити, сина, коме ће име бити - Богочовек. Слава нека је Исаији, видовитом пророку душе моје!"⁹³⁷

Свакако да је Владика, у овом одељку, говорио позитивно о источном мудраштву, али његова светоотачка мисао указује и на негативну страну неких источних философских система. Тако у *Теодулу* Владика врши једну оштру критику једног дела источне философије:

" Видим да си зачаран; видим да си очаран. Прастара те мудрост индијска зачарала; прашина те индијска очарала. Поглед кобре зачарава мишеве; те дрхтећи постају њен залог. Светлећи поглед лисице обара кокоши с гране. Тако и тебе стаклене очи Индије. Но буди човек, а не миш и кокош. Устај, и бежи одавде. Индијска философија и индијска поезија, две огромне силе, савладале су многе премноге, чак и крштене, душе. Али ни једну православну, него само јеретичке, површне и поколебане; оне трске које сваки поветарац повија и савлађује."⁹³⁸

Ово је само један од примера односа православне цивилизације према и ка оријенталним културама. Ми смо га узели као један симбол који показује истинску динамику тог односа који нити окцидентализам, нити оријентализам не гледа никако реодукционистички, свдећи га било само на позитивно, било само на негативно сагледавање, него искључиво трезвено и реално сагледава те духовне облике пажљиво испитујући списе свих спољашњих мудраца и окциденталних и оријенталних, лишен сваке сујете.

Свакако да тежина околности јесте двосекли мач за одређени духовни раст и развој. Она може бити, парадоксално, и штета и корист. Наравно да период Турског Доба за старокњижевну философију је био много тежи, него доба Средњег Века. Зато је тај период старокњижевне философије за нас помало интересантнији и интригантнији. Али ништа мања тежина околности може погодити и времена удобности, независности и општег благостања.

---

⁹³⁷ Епископ Охридски Николај: Молитве на Језеру, БЕОГРАД. Штампарија "СВ. САВА" Бранкова ул. 16. Телефон 249. 1922. стр. 63, 64

⁹³⁸ Владика Николај: Теодул, стр. 43

У аскетским литературама можемо приметити да подвижници прижељкују тешке услове, јако бреме физичко и не тако добру материјалну ситуираност. Када је Хришћанство добило, са светим Константином, слободу Оци су почели да брину. Приметили су да ти преудобни услови слабе хришћански дух, тупе га. Али они нису били неки садистички апокалиптисти и нити су призивали неки огањ Божји који ће да спржи све. Не, они су схватили то као један нови облик искушења, као један изазов, као призив Божји да се и у таквим условима може подвизавати. Резултати таквих самопрегнућа и самопрекора доводили су и до књижевних, философских, научних и богословских решења.

Тако, донекле, и удобност Средњег Века је била једна другачија врста искушења за нас у односу на Турско Доба. Али Турско Доба постало је доба у коме се старокњижевна философија брусилa, у коме је добила на духовној оштрини и брзоумности. И један и други период непрестано сведоче о нашем православном трајању и непрекидном току који је кроз историју више пута понирао, али је настављао своју путању.

Ако узмемо пример Венцловића, видећемо да је он направио одређене језичке помаке уводећи нове знакове у писање као што су: ђ, ћ, џ. То је само један пример да је одређени стваралачки помак био чињен и у то злокобно Турско Доба.

Као што је студија коју смо навели од Александра Белића показала да је Свети Сава такође вршио одређене реформе језика. Што говори да и удобност епохе није нешто што ће моћи да умртви одређени стваралачки замах. Као што то не могу да учине и одређени разорни удари историје.

Можемо, ипак, у том расуђивању о Турском Добу увидети тај богопромисаони разлог зашто је оно настало и због чега се појавило. Наравно у коначном то једино сам Господ зна, али и нама је нешто од тога откривено.

То је она мисао Отаца који су схватили да удобност слободе може да отупи оштрину хришћанског духа, зато се мора кренути у подвиг. У историјском смислу Господ је подигао подвиг старокњижевне философије са турским ропством. Искушење тог ропства постао је призив Божје силе да се крене у подвиг дуготрпеливе богомудрости. И добили су се резултати које смо имали прилике да видимо.

У том историјском вртлогу створио се један динамизам који је обележио старокњижевну философију тога доба. Ситуација крајње историјске затегнутости постала је као један одапињач старокњижевне философије. Оног момента када историјски лук више није могао бити затегнут, а и да сам не пукне, стрела старокњижевне философије је полетеле кроз ваздух историјских догађања. И она лети и пролеће, чак и наше дане.

Дајући нека своја духовна решења, уопште, она је постала један самосвојни дух и један изврсни учитељ и духовни усмеритељ. Решења су те личности саме и дело које су оставиле за собом, а које су многи наши интелектуалци препознали, као једну самосвојну философску мисао.

Старокњижевна философија је песма међу философијама и она јесте као таква и слободна и ненаметљива, али увек надахњујућа и непобедива. Старокњижевна

философија јесте мисао о Богу и Божјој творевини и о њиховом сједињавању. Старокњижевна философија је мисао и о Божјем знању, али и о дубини људског незнања. Она је донекле и апофатичка. Пре би смо о њој могли рећи шта она није, него шта она јесте.

Тако и савремени токови наше мисли имали су само оно најбоље у својој философији од старокњижевне мисли, а то је наравно православна духовност и православно учење које није само нека евоцирајућа традиција, него једно живо Предање виђено као Бого–предано дело.

Зато је старокњижевна философија оно што је живо у нама, баш зато што је она заговорница богомудрости и богомудроликости људског бића. Њена огњеност тиња у нашем душевном склопу кроз разноразне пројаве Мудрости. Старокњижевна мудрост и јесте један непрекинути запис Божје Мудрости у једном народу и сваки писац те мудрости јесте и њен симбол и њен представник.

Суштински Савина философија богомудрости јесте заправо само језгро српске старокњижевне философије, па и опште православно–васељенске философије. То је непрекидно тражење, налажење и живљење у богомудрости. То је праћење и путања богомудрости. Имати богомудри живот значи и имати познање богомудро створеног света. А то је оно што је Свети Сава кроз своју мисао пружио и свету и Србима. Наравно то је учинио по речима Господњим за живот света (Јов. 6, 51). Зато његова свеобухватна присутност и до дана данашњег јесте његова вечна савременост. А самим тим и његова философија богомудрости има своју вечну савременост и једну тајноводствену свагдаприсутност.

По томе смо видели да велика већина наших духовних посленика увек је правила одређену референцу према Светом Сави, улазила је у одређени однос са њим. Свесно или несвесно осећали су они ту силу богомудре философије и самим тим и духовну потребу за њом.

Тако је и схватање источно–западног односа у Православљу сагледавано више као духовни аспект, а не географски. Иако једна православна земља, Русија, досеже најисточније тачке земаљске кугле, а у царско доба, она је прелазила, преко Аљаске, и у западне хемисфере, то није пресудило у духовном расуђивању Православног Истока. Ствар је више језичка и многи теоретичари су се бавили тиме. Исток је у словенским језицима синоним за реч Извор. Источник значи извор воде код Словена. Нешто што долази из самог Тока. А Запад је опредељење за Пад, а самим тим то постаје начин живота. Тако за Православни Исток и далекоисточни народи су западни тј. они који су за Пад. И то не зато што је код њих продрла нека западњачка технологија и неки хиперактивни начин живота, него баш зато што је њихова мисао она која је за Пад. Јер нити нирванизам будиста, нити браманизам Индуса, па ни учење конфучијанаца и таоиста не могу бити, бар по Православнима, оно што долази до Извора, до Живога Бога који је Источник сваког живота и сваке твари. Тек када би се у потпуности прихватио Живи Бог

који се оваплотио и дошао да Себе до краја упозна са људима, тек тада би цео свет постао један велик Исток и тек тада би цео свет живео у Истоку.

Некада је у давна времена од 313. до 1054. године и цела Европа била један велики Православни Исток, али је то касније напустила и постала западно хришћанство. Зато је Православни Исток нешто што није ни оријентализам нити је окцидентализам, него једно непрестано инсистирање на богоисточности свог идентитета. Божански Источник је онај коме треба непрестано следовати и ка коме треба непрестано ићи. Али то је Онај који се непрестано проналази у свему, па и у књижевно – философско – богословско – научном раду српских старокњижевних философа.

Ми смо већ, у овом спису, помињали научну еманципацију коју је извршио Мојсије у својој петој књизи, али неко би рекао да старојеврејско друштво није имало развијену технолошку свест нити да је имало одређене техничке справе. Морамо рећи да је то далеко од истине. У другој књизи о царевима Старога Завета бележи се разговор између пророка Исаије и цара Језикије. У самом разговору помиње се часовник који је сунчаник и чије се казаљке називају кољенице (II Цар. 20, 11). Будући да се овај разговор водио у осмом веку пре нове ере, можемо слободно закључити да је технички ниво тадашње старојеврејске државе био импозантан. Ако у ову причу уведемо и старозаветног Јосифа, сина Јаковљевог, који је створио силосе за египатског фараона, који су касније, по неким истраживачима, послужили као инспирација за грађење пирамида и ако уведемо у причу Соломонов храм и дворца који је подигао и у том дворцу описани ливени точкови са осовинама које покрећу те точкове (I Цар. 7, 33–34), такође, тиме сведочимо о техничким способностима старих Јевреја.

Зашто ова прича? И какве она везе има са српском старокњижевном философијом? Пре свега она има везе због КФБН-синтетизације у којој је један од облика сама наука. У склопу науке је и технологија и техничко – инструментални продори које смо донекле представили у одељцима о српском наукословљу. А будући да је ова синтетизација укореењена у профетапостолошкој и патролошкој ери, она има историјске веза са претходним излагањем.

Још један од разлога јесте та веза између свештеничког и научног. Наиме, Исаија је био јерусалимски првосвештеник, и синовац цара јудејског Амасије. У дијалогу са царем Језикијем он нити проклиње техничку справу, нити је осуђује. Штавише, у том дијалогу он од те справе прави Божјег савезника и слугу. И јасно наводи на њено богонадахнуто порекло. Тако и у двору Соломоновом, који је поред храма, такође, посвећен Господу Саваоту, имамо сложене осовинске справе и покретаче точкова. Видимо да у старојеврејској држави побожност и технологија уопште нису у сукобу. Свештанство и научност чак сарађују као слуге Господње. И техника се схвата као једна врста богонадахнуте делатности. Све супротно од много каснијег сукоба који је био између римокатоличког клерикализма и природно – научног егзактизма.

Овакво једно схватање духовне сарадње свештеничког и технолошког јесте и идеал ка коме је стремила српска старокњижевна философија. Један од изванредних примера је

Лазар Хиландарац Србин, српски средњовековни хиландарски монах и изумитељ и техничар. Пример су и сви старокњижевни философи који су у својој мисли складно спајали једно значајно књижевно – философско – богословско – научно јединство.

Увођење равнотеже у духовне области и препознавање граница и прелаза једне са другом из једне у другу некако је мисао која је све време пратила српску старокњижевну философију. Само стицај околности показује неку врсту разбарушености и нереди. Јер постизати склад, равнотежу и ред у духовним областима КФБН-а насупрот историјске хаотичности догађаја, насупрот једне повесене разорне свеметежности прилика била је једна од духовних мисија српске старокњижевне философије. А то своје духовно наслеђе она је црпела из оваквих надахнутих догађаја као што је овај са пророком Исаијом или онај са Царем Соломоном и његовим двором и храмом.

Видимо да постоји огромна сложеност православне цивилизације у философском схватању и схватању философије. Огромна сложеност философских облика и образаца и философског уобличавања. Имамо профетапостолошку философију, патролошку философију, догматолошку философију, аскетолошку философију. Онда тематске философске целине православне васељене: византијску философију, српску старокњижевну философију, руски философски ренесанс. Ту су и православно–светосавско помесни философски облици: хагиографска и химнографска философија, хроно–даскалографска философија, контемпорографска философија. Па ту је и философија Великих Патријараха још од XVI века, који са својим посланицама сежу до пред крај XIX века. А опет све је у склопу догматичке=учитељско – научне философије која је, опет повратно, у склопу свих овде наведених философских образаца.

Ова сложеност говори колико је огромно духовно богатство философије схваћене на један православно и васељенски начин. Тако да некаква спољна арбитража над овом философијом не само да је неумесна, него је чак и неизводљива и сваки покушај већ унапред био би осуђен на пропаст. Тако да овој врсти философије не може се наметнути неко спољно разматрање, јер је она у једном непрестаном самосагледавању, а из свог самосагледавања она долази до свесагледавања и свепрозирања, у љубави, и свих других философских концепција.

Када су се дешавали покушаји да се овој мисли наметне неки спољни идеолошки ауторитет, као на пример доба турског ропства, добијао се врло оштар одговор као онај у Његошевом Вијенцу у коме је за такве посленике Његош рекао да их ђаво учи или као онај у Пајсијевом житију Урошевом у коме се каже да такви раде по ђаволском научењу. И то је у неком коначном збиру и тачно. Свако учење, које се не проповеда на добровољним основама прихватања или одбијања, него се строгим насиљем намеће, јесте ђаволско учење и нема никаквог значаја за оне којима се оно на такав начин предочава. Ако хоћемо некога на силу да натерамо да прихвати учење са којим се не слаже ми тим наметањем вршимо један поступак ђаволског наука. Учење се мора примити добровољно или се не прима и не прихвата уопште. То је негде гледиште православно, а самим тим то је и гледиште српске старокњижевне философије.

Зато ово велико усложњавање философске мисли доводи нас и до КФБН философије илити до књижевно–философско–богословско–научне философије. Тиме смо добили једну значајну ауторефлексију овог философског разматарања. Добили смо философију књижевности, философију философије, философију богословља, философију науке. КФБН философија улази у своју самосадржајност и у свој унутарсловесни ток, и у себи проналази одговоре. Тако је суштински философија философије уствари већ виђена философија богомудрости код Светога Саве. Јер шта је друго богомудрост него једна велика љубомудрост Бога Љубави који је сама и сушта Мудрост? И оно што је гласило за философију гласи и за друге духовне обрасце. КФБН философско самопосматрање помаже нам да дођемо до свих ових философских самопознања књижевности, философије, богословља и науке.

На самом почетку списа ми смо ми само истакли Абердареву синтагму: философска књижевност. Тако Абердарев велики пријатељ и његов зет, Стојан Новковић, а за нас значајни историјско – философски прегледач повезује своје расуђивање са овим Абердаревим:

"Књижевност по себи може бити народна и научна. У народну књижевност иде све што је више посао беседне уметности (појезије и речитости), у чему се показује дух и правац мишљења или слика карактер народни; та је књижевност важна за свакога који се броји међу изображене људе. У научну књижевност иде књижевност поједине науке, и, како свака наука има своју засебну историју књижевности, она је поглавито важна за оне који се том науком стручно баве."⁹³⁹

Логички закључак је да ако имамо философску књижевност и имамо научну књижевност, самими тим морамо имати и богословску књижевност. Тако се поново ова КФБН философска концепција покреће и долази до једног самопрегледа у коме расветљава ту нашу историјску синтетизацију од средњовековља до данас.

У овом једном духовно преливања, али никада и пресушивању, једног духовног обрасца у други имамо и то да је свака врста богоречитости, ако не пуно, а оно бар делић богословља. Тако да добијамо богословље књижевности, богословље философије и богословље науке. Свако словљење о Богу, постаје једна богословска дисциплина. Покушавај да се богословски осветле све ове духовне дисциплине. И тиме нема подвојености као што су природна теологија и откровењска, као што је "Бог философа" и "Бог Аврамов, Исаков и Јаковљев". У овој КФБН философији све је у једном свејединственем и једном свесаборном моменту. Тако је и наука, као богонаука и наука по Богу: наука о књижевности, наука о философији и наука о богословљу. Опет једно духовно свемеђупрожимање дотиче се наше синтетизације.

Некако смо дошли и до самог врло битног појма, а то је Саборност. И заиста Саборност јесте једна врста духовно–појмовног сродника речи: синтетизација и Синтеза. И овај појам, али и сам дух Саборности помаже нам да што боље осликамо ту КФБН

---

⁹³⁹ ИСТОРИЈА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ, написао СТОЈАН НОВАКОВИЋ, БЕОГРАД, Издање и штампа државне штампарије 1871., стр. 1

Синтезу, ту КФБН философију. Баш зато што се у Православљу дубоко негује Саборност, није никакво чудо што се из Православља изнедрила баш ова КФБН Синтеза и што је из њега настала ова КФБН философија. И Оци су све одлуке доносили на Саборима и саборно. Тако се усаглашавало мишљење, али то је био и поуздан пут за присуство Христовог Духа који се појављује по самом обећању Господњем (Мат. 18, 20).

Тако је и КФБН философија, кроз своју Синтезу, уствари један од облика Саборности Православља. Она у себи сабира и обједињује све оне Богодане духовне обрасце и у име Христа у себи задобија једно дубоко присуство Божје. Зато та Синтеза и тај Сабор јесте: књижевност по Богу, философија по Богу, наука по Богу и богословље по Богу. Питамо се, са разлогом, зар је могуће богословље без Бога? Па и то чудо, нажалост, појавило се на Западу. Појавила се одређена теологија без Бога као коначни резултат одвајања свих духовних образаца од Бога. И ту је опет КФБН-синтетизација на снази. Ако се само један од ових духовних облика одвоји од свог Извора, одвајају се и остали и распадају се на једно нејединство. Зато сви ови обрасци, у Православљу, јесу обрасци по Богу или нису ништа и претварају се у једно велико ништа.

Зато и Свесаборност, појам који користи Цар Душан, јесте духовна сила свеједињења и свеобухватања. Она је израз Божјег сведржитељства, Бога као Сведржитеља. Сведржитељство као такво се онда примењује и слива у концепт КФБН философије. Божје Сведржање је то које и ове духовне обрасце држи на окупу као они точкови у двору цара Соломона, као они точкови које је Језекиљ имао у визији (Језек. 1, 16). Точак унутар точка и сваки полукруг од точка јесте као по један духовни образац у КФБН философском схватању. Тако се у једном Божјем Сведржитељству одржавају ови духовни облици један према другом и један са другим у једном четворојединству. Нити један другог потискује, нити један другог искључује. Штавише они не могу да живе један без другог. Нити један има предност у односу на остале, нити је и један стављен у запећак у односу на остале. Њихови односи су уравнотежени и међусобно се подржавају. Они не могу да живе један без другог и само ако се један поништи, поништи ће се сви, јер су у себи сви у свему и све у свима, а то је већ знак да су у једном свеобухватном Божјем Сведржитељству.

Тако и сва она усложњавања која смо показали у склопу православног схватања философије јесу све у свему у једном Божјем Сведржитељству. Они једно другог допуњавају и подржавају, потпомажу и испуњавају. Једно у другом проналази пуноћу и једно се другим описује и изображава, а опет свако задржава своје лично богодано својство.

И опет по задатку овог списка издвајамо личну својственост српске старокњижевне философије, не као неко штрчање у односу на друге обрасце, нити као неку предност у односу на све остале, већ као саму тему ове књиге. А видели смо да кад се дотакнемо ње ми се тиме дотичемо и свих осталих философија православног света. Јер све оне су суштински једно у Богочовеку.

Наравно и српска старокњижевна философија није ништа друго до философија по Богочовеку. У свом самообјашњењу она је, заједно са овим другим обрасцима, самосвојна и самоделатна. Али она може бити сагледавна у односу према другоме, према историјским приликама. Она је, народски речено, као град Смедерево са свих страна опасана јаким духовним стубовима, али за добронамерне њене капије су свагда отворене, а за злонамерне она је непробојни бедем. И заиста за све оне који је омаловажавају и обезвређују она ће увек остати непознаница и неистражена. Они никада неће пробити њен духовни бедем и увек ће од ње бити одбијени. Зато се и њој мора прићи са дужним поштовањем једног жељеног духовног упознавања, потребе да се она истражи. Тада њена врата се отварају и унутар њених бедема Цар седи који је изнутра осветљава и испуњава једном светлошћу у којој почиње да се купа свако ко уђе унутар њених бедема. А тај мора бити препознат од ње и од њеног светлог Цара као онај који је спреман да њу и Онога у њој препозна кроз себе самог.

У светлости српске старокњижевне философије расветљавамо и оно њено другоодношење, однос према другоме. То су као одређени концентрични кругови који се дешавају у епохи. У самој старокњижевној философији Средњег Века имамо донекле, али не у потпуности, једну опуштенију ситуацију и свакако да због одређене историјске стабилности коју је поседовало то време, оно и у нама самима буди поуздане закључке, ипак, једног мирног развоја који је фактички и постојао у епохи Немањића, али и Лазаревића, па и Бранковића. Али епоха српске старокњижевне философије Турског Доба за нас постаје, баш због екстремних историјских прилика, некако више позванија за истраживање. Зато што се она сусреће са једним непосредним насиљем освајача и у том окружењу она покушава да успостави свој израз. То, наравно, она успешно чини. Али тај однос јесте, један крајње сурови, однос према другом, једно другоодношење по нужности и морању. Док је средњовековни период био једна врста самоодношења, јер није било никаквог претераног спољног насиља које ће моћи да поруши тај однос унутар самог себе.

Поред тог самоодношења старокњижевна философија Турског Доба има и ово другоодношење у које мора да уђе посредством турског насиља. Та динамика српске старокњижевне философије и турског насиља јесте и битка два принципа. Свакако да у игри није било само пуко физичко насиље, него и духовно наметање одређених вредности кроз само насиље. Наметање другачијег религијског, идеолошког и цивилизацијског начела само по себи је представљало у основи насиље. Саме те вредности у својој иманентности не морају бити ни позитивно ни негативно схваћене, али сам начин је био апсолутно негативан. Насилно терање становништва на нешто чиме се не слаже јесте апсолутно негативан чин. Ипак, и у таквом другоодношењу дошло је до размене духовних снага и сусрета вредности.

Насиље, ипак, остаје као главно и кључно начело које је и патријарх Пајсије описао као ђаволско научење које врхуни у сапљивању моштију Светога Саве. Тако да је тај историјски однос увек и непрестано на себи имао печат насиља и пустошења. Наметнута исламизација, идеолошка и тоталитарна искуључивост према оном другом и на крају

његово уништење и брисање са лица историје и са списка Историје. То су били неки од нацрта и планова турског насиља.

С друге стране српска старокњижевна философија заузима став смирења, смерности, дуготрпљења и историјског сећања. Зато патријарси када пишу инсистирају на својој смерности⁹⁴⁰, јер у њој препознају баш ону Божју силу коју је и сам апостол Павле у себи препознао (2 Кор. 12, 9–10). То је оно кључно чега су се српски патријарси у свемудрости својој држали као хлеба насушног, јер су у томе препознали победу Божју над сваким насиљем.

Други концентрични круг у другоодношењу српске старокњижевне философије јесте тај однос старокњижевне философије Турског Доба према светским дешавањима. Нешто смо о томе говорили када смо поменули писмо патријарха Пајсија папи Урбану Осмом. Тај однос је био врло динамичан, а то смо могли видети и у преписци патријарха Јеремије са лутеранским теолозима.

Ми смо у овој књизи применили метод диставролошког расуђивања, а уз то и компаративистичку анализу духовних творевина. Кроз то расуђивање ми смо негде и дошли до тог односа старокњижевне философије према светским дешавањима. Негде и у неким моментима ова мисао је, као у случају патријарха Пајсија, долазила у додир, додуше колико је могла, са оним што се догађа у земљама Запада тог доба. Један врло незахвалан однос у коме је једна страна одсвуда притиснута и сабијена, док друга пребива у стању лагодности и имања свега на тацни.

У таквој једној непараведној позицији у којој се нашло читаво српско друштво од њега се тражило, чак и тад, кроз разне курије и наметнуте визитације, да се повинује западној страни и њеним одлукама. Али то Православље није могло да учини. Можда неки појединци и у клиру и у народу су то чинили, али не и само Православље које је сила Божја и као сила Божја неуништиво је и ничим се не може искварити.

Свакако да није било турске најезде тај однос би био плодотворнији, али овако не и то никако није могло да заживи. Непрестано омаловажавани од Запада православни су постали жртва која је крива зато што је жртва. Она постаје крива и за поступке самог целата према њој. А такво схватање никада западњацима није омогућило да са православнима разговарају на равној нози, већ је тај разговор вођен уз стално ниподаштавање оног другог.

Запад је ишао кроз разне философске епохе и на тај начин се развијао: схоластика, ренесанса, модерна, класицизам, посткласицизам. Старокњижевна философија се трудила да следује Предању и у том налажењу свог философског Прволика она је остваривала један свој самосвојни стваралачки продор.

Скучена и са свих страна притиснута српска старокњижевна философија је, чак, и у тим околностима, правила стваралачке искораке, јер је неговала и своју философију богосаздања. Препуштајући се смирено вољи Божјој, ова старокњижевна мисао је чекала баш ту Божју вољу да делује и то се десило кроз све актере ове историјске драме. Кроз

---

⁹⁴⁰ Димитрије Богдановић: Старе српске биографије, Просвета 1975, стр. 264

разне догађаје, па и кроз српску старокњижевну философију струјала је Божја воља, моћ Божје одлуке да чини све насупротив приликама. Уместо уништавања, да се гради и ствара, уместо умирања да се рађа.

И тако градећи то другоодношење према Западу и западним мислиоцима, српска старокњижевна философија није била у жижи догађаја који су се дешавали у Европи тог времена. Она је мучила своју муку и окретала се својим животним проблемима који су муњевитом брзином постали и философски.

Запад тог доба који је постигао одређене значајне резултате у многим духовним областима одједном је та релативна постигнућа претворио у апсолутне вредности и тиме захтевао од свих других једно апсолутно важење за себе. Тако да су односи постајали све лошији и лошији. И оно мало кореспонденције у то доба био је само захтев Запада да се његове одлуке прихвате као неприкосновене, а његови закључци као непогрешиви.

Смерна старокњижевна философија мудро је промишљала да закључци људи нису никада непогрешиви и да одлуке људи нису никада неприкосновене, већ да то све припада Богу и Његовој одлуци.

Професорка Радмила Маринковић је поводом отварања питања самог одоношења старокњижевне мисли према светским дешавањима записала: "Уместо да се развија препородним токовима, као што је и започињала, српска књижевност остаје на позицијама на којима ју је страна најезда затекла. Писана реч налази подстицај у усменој, традицијској речи, па тако ни патријарх Пајсије, желећи да напише *Живот цара Уроша* (1642), не чини ништа друго него стари хагиографски оквир испуњава новим усменим предањем. У доба великих обнова европске културе, српска култура, издвојена из Европе кордоном турског оружја, покушава да се обнови из себе саме; писана књижевност наслања се на усмену поезију, која живи интензивно, црпећи своја надахнућа, етичка начела и племениту осећајност из сведочанства средњовековне епохе, сачуваних у књижницама старих манастира."⁹⁴¹

Професорка Маринковић и сама помињући патријарха Пајсија као да је овај пасусу написала по његовом упуту из посланице папи Урбану: "Вама је узмножено све, а ми смо у жалости и тескоби". Овај исказ Пајсијев итекако нам помаже да схватимо другоодношење српске старокњижевне философије према светским дешавањима и према западном свету са свим догађањима и променама у њему тог доба.

После Устанака и Ослобођења, протеривањем Турака са ових терена Запад је сматрао да само треба да замени Турску на овим просторима и да постане нови господар "сиротињи раји". И да "раја" од турске постане западна са свим обавезама као што је и према Турској имала. Та мисао изгледа да није напустила Запад ни до данашњих дана.

А видели смо у претходним поглављима да Карађорђе у свом обраћању није тражио помоћ ни од кога сем од Бога, што је његова беседа и сведочила. Тиме је Карађорђе дао једну нову светосавску заветну објаву да Срби, па и други народи Балкана не припадају

---

⁹⁴¹ ИСТОРИЈА СРПСКЕ КУЛТУРЕ – Радмила Маринковић: СРЕДЊОВЕКОВНА КЊИЖЕВНОСТ, стр. 31

ником до Богу милом од кога су првенствено, непосредно и непрестано тражили помоћ кроз векове.

Настављајући да истражујемо, продубљујемо и упознајемо другоодношење српске старокњижевне философије са светским дешавањима и историјском епохом у којој је обитавала, видимо да су присутне многе паралеле и паралелна кретања, али и укрштања и духовни сусрети.

Могли смо приметити да су та другоодношења из епохе турцизма била јако танка и са западним светом и са самим историјским променама, али и са светским дешавањима. То се сводило на деловање римске курије према поробљеним православцима и коришћење њихове крајње неповољне ситуације да би се наметнула унија. Поред преписке патријарха Јеремије са портестантима, патријарха Пајсија са Римом, прелажења патријарха Кирила Лукариса на протестантизам, критика источних патријарха: Пигаса, Сирига, Доситеја Јерусалимског упућених према римокатолицизму и протестантизму, похађања језуитских и западних колегијума од стране митрополита Петра Могиле и Теофана Прокоповича, других неких већих односа није било између Православља и Запада.

Али морамо се мало, ипак, осврнути и на унутрашњу динамику самог западног света тог времена. Као што је римска курија хтела да успостави монопол над Православљем, тако исто је хтела да успостави монопол и нада духовним токовима тог доба у самој западној Европи. Она је хтела да успостави тај монопол и над науком, и над философијом, и над уметношћу. Она је тај монопол хтела да примени и над протестантима. Тиме је настала једна врста тихог рата између римског клерикализма и свих других духовних стремљења на Западу тог доба.

Зашто посвећујемо толико места баш том другоодношењу српске старокњижевне философије и уопште православног света и Запада? Има неколико разлога за то. Прво, из разлога духовно – сродственог. Некада је сав Запад био део Православног Истока до 1054. године и тај однос подсећа на ону причу о Блудном Сину из Јеванђеља (Лук. 15, 11–31). Отац непрестано чека да се његов син врати. Други разлог јесу и комшијски односи. Запад је први сусед Православља и ти односи су зато битни, јер није свеједно какав се комшија има који је врата до врата и ограда до ограда са вама. Да ли ће да вас опљачка или ће да вам помогне. Од тог односа зависе и сви други односи. Још један разлог јесте и обавеза и дужност јеванђелске Љубави. Да би смо некога упознали морамо прво да га заволимо. Православље воли Запад и из тог разлога жели да га упозна. То је залог Божје Љубави Православља према другоме. Из и зарад те љубави производи и говор Истине који је, такође, једна од дужности и обавеза Православља према другима.

Што се тиче другоодношења српске старокњижевне философије према Оријенту он је у Средњем Веку нешто присинији и ближи, јер је у читавом православном свету тог доба кружио је роман *Ваарлам и Јоасаф*, прича о индијском принцу који је спознао Христа. Тај роман је био нека врста везе православног света, па самим тим и српске старокњижевне философије, са далекоисточним културама. У Турског Доба то

другоодношење било је посредног карактера. Углавном преко Турске био је присутан тај дах Оријента, било исламског, било далекоисточног.

После ослобођења балканских народа у деветнаестом веку и утврђивања њихових слободних држава однос Запада прелази са једне методе притиска и уцена на методу мимикрије и представљања одређених универзалних вредности као искључивог власништва Запада који и други морају да прихвате, ако хоће да "напредују".

Самим тим и однос српске старокњижевне философије према својим будућим нараштајима и према својим духовним насладницима јесте значајан и дубок. Видели смо да са Вуком креће то истраживање старог књижевства које осветљава нашу историју тамо прекривену. Ако ништа друго, савремени наследници српске старокњижевне философије наследили су њену смерност и дуготрпељивост, онда непрестану духовну борбеност и једну универзалност поруке и поуке.

Долазимо и до расуђивања о самоодношењу српске старокњижевне философије. И то морамо саопштити на један непосредан начин. Српска старокњижевна философија је философија која има идентитет у чијем језгру је сам Бог. Свакако да ова тврдња се може нападати и рећи: па таква је свака философија и мисао, па и сваки идентитет. Да, то јесте тако, али као философија коју води јевнђелско начело она прати речи Господње које кажу: "јер гле, царство је Божије унутра у вама" (Лука 17, 21). Тако и њено самоодношење тј. однос према себи самој и јесте тај да она у свом језгру препознаје самог Бога. И она у том свом самоодношењу се труди да доспе до тог свог језгра. Прати Извор свог идентитета.

То самоодношење кроз историју јесте самосвојни ток српске старокњижевне философије. Самоодношење које сада сагледавамо као самосвојно видели смо да може бити у односу са другим, али првенствено је тај самосвојни ток битан и пресудан, у овом расуђивању, као такав.

Пролазећи кроз разне Сциле и Харибде историје старокњижевна мисао се све више и више утврђивала. Пролазећи кроз најгоре облике уништења и пустошења она се непрестано самопотврђивала. Она јесте једна врста богопотврдног акта и она тај богопотврдни акт носи у себи, у свом језгру као свој пуноправни идентитет.

Самим тим кроз историју и њу Бог потврђује, одржава и надахњује. Ауторефлексивна српске старокњижевне философије присутна је код њених писаца, а патријарх Пајсије је кроз своје списе то најсажетије показао. Он каже: "Написано од мене недостојног и многогрешнога, који нисам достојан да се наречем архиепископ Пајсеј."⁹⁴²; "Последњи настојник Велике цркве, који нисам достојан назвати се архиепископ Пајсеј, из љубави и усрђа."⁹⁴³; "И потписах својом руком ја, смерни Пајсеј, бивши тада архиепископ пећки."⁹⁴⁴; "Смерни Пајсеј архиепископ, године 1624/1625 (7133)."⁹⁴⁵

Он је кроз своју личност симболички згуснуо тај ауторефлексивни израз српске старокњижевне философије. Динамика коју је изобразио Свети Сава, динамика људског

⁹⁴² Димитрије Богдановић: Старе српске биографије, Просвета 1975, стр. 251

⁹⁴³ Патријарх Пајсије: Сабрани списи, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд 1993., стр. 123

⁹⁴⁴ Исто. 125

⁹⁴⁵ Исто. 127

незнања и Божјег знања употпуњује ту ауторефлексију до краја. Што је човек више нишчи, у себи открива и спознаје више Бога. Што се човек више самопоништава, он све више отвара духовног простора за Бога и све јаче сија Божје присуство у њему. То јесте пут једног старокњижевног философа који у свом философском пољу и у свом философском сазерцању, кроз самопоништавање, све више и више у себи налази Бога и знање Господње.

Ауторerefлексја као самоодраз у том самоодразу проналази одраз Божји. Заправо богоодраз јесте самоодраз српске старокњижевне философије. Богоодраз јесте суштинска ауторerefлексје старокњижевне философије. Богоодраз је суштинска самосвест старокњижевне философије.

Смерност значи бити са мером Господњом, а смиреност значи бити у миру Божјем. Тако да су кроз то самосагледавање себе српски старокњижевни философи у себи, као у неком огледалу сагледавали меру Господњу и мир Божји који превазилази сваки ум.

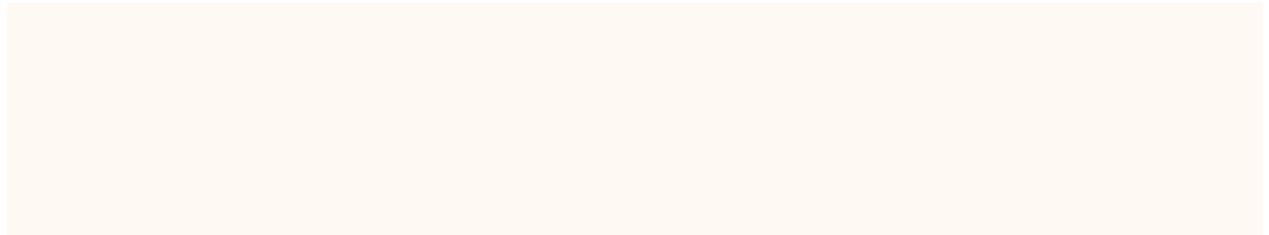
Једна од одлика смерности и смирености је и то да се на похвале као и на покуде реагује исто, на нападе и на славопоје се реагује као да се ништа, око онога који има смиреност и смерност, не дешава. Он све гледа кроз меру Господњу и мир Божји. Он само прати ту меру Господњу и мир Божји и не обазире се ни на позитивна, ни на негативна дешавања било да су она упућена према њему или се дешавају ван њега и њега се и не дотичу. Тај карактер је имала српска старокњижевна философија и тај карактер су имали српски старокњижевни философи. Они су све догађаје и сва дешавања сагледавали кроз меру Господњу и мир Божји, они су све догађаје и сва дешавања сагледавали мером Господњом и миром Божјим. Читаву стварност и творевину су сагледавали на тај начин и то је за њих био један врло поуздан метод.

Из те мере Господње и из тог мира Божјег происходили су богомудрост и богонаука, богоречитост и богостваралаштво, богопросвећеност, богознања и боголепота. А из ових својстава происходиле су све потребне духовне установе које су биле присутне у српском национу, да ли на видљив или на невидљив начин, да ли свесно или подсвесно, да ли у стању мира или немира, да ли у стању грађења или разарања.

Српска старокњижевна философија, као Божји сарадник је стварала, одржавала и чувала те духовне установе као радионице у којима се становништво поучавало и просвећивало. Сама собом и у својој ризници она је имала та блага богомудрости, богонауке, богоречитости, богостваралаштва, богопросвећености, богознања и боголепоте. И у овоме видимо тај самооднос самосагледавања у себи самом. Све ове особине и својства српска старокњижевна философија је имала и сагледавала у себи самој. То су силе Божје у њој, дарови божанске енергије за њу који су је припремали за њен историјски задатак. А то је да проноси богомудрост свакоме и свима, да шири богонауку према сваком, да изражава богоречитост за сваког, да показује богостваралачку моћ, да богопросвећује све, да дарује богознање свима и да сија боголепотом према свему.

Зато и ми, као њени духовни потомци, ако ништа друго морамо да схватимо колика је њена вредност и колики је њен значај за наш народ, ако не и за цео свет. Морамо јој

следовати кроз наше лично оригинално стваралаштво, морамо је пратити кроз наш рад и кроз све искораке и продоре које чинимо на пољима духовних области, као што је и област КФБН философије. Морамо бити њени историјски ђаци учећи се од ње како се броди кроз најтежа и најпакленија времена и како се стваралачким записом бори са свим уништењима, пустошењима и заборавима. Морамо је волети да би је упознали. Морамо потпуно бити њени да би и она потпуно била наша.

БИБЛИОГРАФИЈА:

1. Библија или Свето Писмо Старога и Новога Завета у преводу Ђуре Даничића и Вука Стефановића Карацића, "ГЛАС МИРА".
2. ГЛАСНИК СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА, књига VI, у Београду у државној штампарији, 1896.
3. Димитрије Богдановић: Историја старе српске књижевности, СКЗ, Београд, 1980.
4. Павле Поповић: Из књижевности, Матица Српска–СКЗ, Нови Сад–Београд, 1972.
5. Вук Стефановић Карацић: Примјери српско–словенског језика, у Бечу, у штампарији јерменског манастира, 1857.
6. Преподобни Јустин Ћелијски: Догматика Православне Цркве–Православна Философија Истине, Задужбина "Свети Јован Златоуст" Аве Јустина Ћелијског и манастир Ћелије, 2003–4, Београд–Ваљево.
7. Свети Василије Велики: Беседе, Светосавље. Орг.
8. Писма свештеноченика Игњатија Богоносца, епископа антиохијског, Београд, у државној штампарији, 1872.
9. Варнавина посланица, Верујем. орг.
10. Коринћанима прва посланица Светог Климента Римског, ДЕЛА АПОСТОЛСКА, са грчког превео епископ Атанасије, Верујем. орг.
11. Свети Јустин Мученик: Разговор са Јудејцем Трифуном, Верујем. орг.
12. Педагог–Климент Александрийский, Библиотека Святых отцов и Учителей Церкви.
13. Свети Иринеј Лионски: Изложење апостолске проповеди, Каленић, издање Шумадијске епархије, 3/2009.
14. Свети Кипријан Картагински: Јединство Католичанске (Саборне) Цркве, Верујем. орг.
15. Свети Атанасије Велики: О очовечењу Бога Логоса, СВЕТООТАЧКО БОГОСЛОВЉЕ, књ. 5, Нови сад, 2003.
16. Свети Василије Велики: Трагом јеванђелског подвига, Хиландар 1999.
17. Свети Григорија Богослов–Дела, ХРИШЋАНСКА МИСАО, 2004.
18. Свети Јован Златоусти: Омилије на књигу Постања, Светосавље. орг.
19. Свети Григорије Ниски: О животу Мојсија законодавца, или о савршенству врлине (II), Култура полиса, год. VIII (2011), бр. 16.
20. Илариј Пиктавийский, святитель - Илариј Пиктавийский. Фрагменты, © 2008-2010 Благотворительный фонд "Предание".
21. Расправа Светог Амвросија Медиоланског: О православној вери против аријанаца или о божанству и сасуштавности Сина, Београд, јануар 2006., превела са латинског Душица Петровић, Верујем. орг.

22. Августин Блаженный: ИЗАБРАННЫЕ ПРОПОВЕДИ, Сергиев Посад: Типография, Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 1913.
23. The Comunatorium of Vincentus of Lerins, Cambridge: at the University Press, 1918.
24. Свети Јован Лествичник: Лествица, Епархија рашкопризренска, 1961.
25. Святитель Григорий Двоеслов. Собеседования о жизни Италийских отцов: Сибирская Благовонница; Москва; 2012.
26. Свети Максим Исповедник: Први стослов, превео Петар Јевремовић, Верујем. орг.
27. Свети Јован Дамаскин: Источник знања, ЈАСЕН – Бијели Павле, Никшић, 2006.
28. Добротољубље IV, Светосавље. орг.
29. Поуке Светога Симеона Новог Богослова.
30. Добротољубље V, МАНАСТИР ХИЛАНДАР, Света Гора Атонска 2007.
31. Свети Григорије Палама: Слово у заштиту тихујућих, КУЛТУРА ПОЛИСА УДК 27 – 852. 5.
32. Свети Јован Златоусти: Беседа на Нову Годину.
33. Свети Никола Кавасила – О ЖИВОТУ У ХРИСТУ, Светоотачко богословље 4., БЕСЕДА, издавачка установа православне Епархије бачке, Нови Сад, 2002.
34. Марко Эфесский: Творения, Благоготовительный фонд "Предание" 2008 – 2010.
35. ГенADIJE Схоларије, патријарх константинопольски: О телу и крви Господњој, ЛОГОС 2006.
36. Jeremiah, Patriarch of Constantinople Issued in the year 1581, June 6 Protonotarios Theodosios.
37. Доментијан: Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1988.
38. Данило Други: Животи краљева и архиепископа српских – Службе, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд 1989.
39. Архимандрит Др Јустин Поповић професор Универзитета: СВЕТОСАВЉЕ као философија живота, фототипско издање, Манастир Ђелије, Ваљево, 1993.
40. Жичка беседа Светога Саве: О правој Вери.
41. Свети Сава: Сабрани списи, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1986.
42. Милутин Миланковић: Кроз васиону и векове, ГРАФИЧКИ ЗАВОД "ПЛАНЕТА", у Београду 1943.
43. Стефан Првовенчани: Сабрани списи, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд 1988.
44. СТАРЕ СРПСКЕ ПОВЕЉЕ И ПИСМА, књига I, ДУБРОВНИК И СУСЕДИ ЊЕГОВИ, ПРВИ ДЕО, средио Љуб. Стојановић, БЕОГРАД – СР. КАРЛОВЦИ, штампано у сремској манастирској штампарији 1929.
45. Драгић Живојиновић: Интерполисана хрисовуља краља Милутина за карејску келију светога Саве Јерусалимског, Стари српски архив, књ. 5.
46. Павле Ивић и Милица Грковић: ДЕЧАНСКЕ ХРИСОВУЉЕ, Нови Сад 1976.

47. Душанов законик, Просвета Српска књижевна задруга Београд 1986.
48. Димитрије Богдановић: Старе српске биографије, Просвета 1975.
49. Списи о Косову, Просвета Српска књижевна задруга Београд 1993.
50. АНТОЛОГИЈА СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ (XI – XVIII века), избор, преводи и објашњења Ђорђа Сп. Радојичића, НОЛИТ, Београд, 1960.
51. НАЈЛЕПШЕ МОЛИТВЕ српског језика, Изабрао и приредио Јован Пејчић, ГРАМАТИК, 2002.
52. Теодосије: Службе, канони и Похвала, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1988.
53. Данилови настављачи, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1989.
54. Григорије Цамблак: Књижевност у Србији, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1989.
55. Константин Филозоф: Повест о словима; Житије деспота Стефана Лазаревића, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1989.
56. ПРИМЕРИ КЊИЖЕВНОСТИ И ЈЕЗИКА СТАРОГА И СРПСКО – СЛОВЕНСКОГА, саставио Стојан Новаковић, У БЕОГРАДУ, издање и штампа Краљевске Државне Штампариие, 1904.
57. Шест писаца XIV века, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1986.
58. Полное Собрание Рускихъ Лѣтописей, РУССКІЙ ХРОНОГРАФЪ. ЧАСТЬ ПЕРВАЯ, ХРОНОГРАФЪ РЕДАКЦИИ 1512 ГОДА. , С. – ПЕТЕРБУРГЪ., Типографія М. А. Алехандро́ва (Надеждинская, 43)., 1911.
59. Священникъ В. ЯБЛОНСКІЙ: Пахомій Сербъ и его агиографическія писанія, С. – Петербургъ. Сгнодальная Типографія., 1908.
60. Пахомий Логофет. Житие иже во святых отца нашего Моисея, архиепископа Новгородского, чудотворца, Agios.
61. Списи Димитрија Кантакузина и Владислава Граматика, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1993.
62. Антологија старе српске поезије, Политика, Народна Књига, 2005.
63. Константин Михаиловић из Острице: Јаничарево успомене или турска хроника, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд 1986.
64. СТАРЕ СРПСКЕ ПОВЕЉЕ И ПИСМА, књига I, средно Луб. Стојановић, БЕОГРАД – СР. КАРЛОВЦИ, штампано у српској манстирској штампарији, 1934.
65. Патријарх Пајсије: Сабрани списи, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд 1993.
66. Ђоко Слијепчевић: Историја српске православне цркве, књ. 1, ст. 385 – 339, Београд.
67. Ђорђе Сп. Радојичић: ТВОРЦИ И ДЕЛА СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ, "ГРАФИЧКИ ЗАВОД" – Титоград, 1963.
68. Ђорђе Бранковић: Хронике Словена Илирика, Горње Мезије и Доње Мезије, Прометеј, Нови Сад – 1994.

69. Милорад Панић Суреп: Кад су живи завидели мртвима, НОЛИТ, Београд, 1963.
70. Љубомир Стојановић: Стари српски записи и натписи, књ. 1, Београд, штампано у државној штампарији Краљевине Србије, 1902.
71. Стари српски записи и натписи, Просвета Српска књижевна задруга, Београд 1986.
72. Радојичић, Ђ. Сп. (1956) Српско – румунски односи XIV – XVII века. Годишњак Филозофског факултета, Нови Сад, (1): 13 – 29.
73. Београд. Универзитетска библиотека "Светозар Марковић", П 3006, (Зборник за путнике, Венеција 6. марта 1520. год.), ретко издање. Поговор на л. 224 – 225, без краја. Албум 30. ЗИН I 445.
74. Београд. Народна библиотека Србије, I 4, (Октоих петогласник, Венеција, 1536, завршено 27. јула 1537. г.). Предговор на л. 1 и 1'. ЗИН I 485.
75. Псалтир с последовањем, 7. априла 1519 – 12. октобра 1520. г., Венеција, Први поговор на л. 159 – 160', према Ненировски I – 2 1993, 1, 17 и 18. Зин I 443.
76. Београд. Народна библиотека Србије, I 7, (Празнични минеј, Венеција, 11. јуна 1536 – 19. Јануара 1538. г.) Поговор на л. 432 – 433'. ЗИН I 494.
77. Нови Сад. Библиотека Матице српске, Р Ср I 3, (Зборник за путнике, Венеција 26. априла 1536. г. Поговор на л. 311 – 312. Каталог БМС I 33. ЗИН I 481.
78. Београд, Архив САНУ, инв. бр. 163, (Октоих петогласник, Венеција, 1536, завршено 27. јула 1537. г.). Поговор на л. 158'. ЗИН 486.
79. Београд, Народна библиотека Србије, I 32 (Службеник Венеција, 7. јула 1519. г.). Поговор на л. 238' – 240'. ЗИН I 438.
80. Псалтир с последовањем, 7. априла 1519 – 12. октобра 1520. г. Венеција. Други поговор на л. 351 – 352, према Немировски I – 2 1993, 4, 31 – 33. ЗИН I 444.
81. Србљак, Године Господње 1986, У Заводу за умножавање Српске Патријаршије у Београду.
82. Гласник Српског Ученог Друштва, књига IV, у Београду, у државној штампарији 1867.
83. Гласник Српског Ученог Друштва, књига XL, у Београду, у државној штампарији 1874.
84. Србљак, књига трећа, СКЗ, Београд 1970.
85. Великие Минеи Четии. Сентябрь. СПб., 1869, 20 сент.
86. Великие Минеи Четии. Апрель. МОСКВА, Синодальная Типографія 1912.
87. СТАРИ СРПСКИ ЗАПИСИ И НАТПИСИ, књига четврта, прикупио их и средио Љуб. Стојановић, СР. КАРЛОВЦИ, штампано у српској манстриској штампарији, 1923.
88. The GREAT DIDACTIC of JOHN AMOS COMENIUS, PART II – TEXT, LONDON ADAM AND CHARLES BLACK, 1907.
89. Рене Декарт: ПРАКТИЧНА И ЈАСНА ПРАВИЛА. Руковођења духом у истраживању истине – РЕЧ О МЕТОДУ. Добро вођења свога ума и истраживање истине у наукама, Српско филозофско друштво, Београд, 1952.

90. Света Земља у српској књижевности од XIII до краја XVIII века, приредио и на савремени српски пренео Томислав Јовановић, Чигоја, Београд 2008.

91. СТАРИ СРПСКИ ЗАПИСИ И НАТПИСИ III, скупио их и средио Љуб. Стојановић, БЕОГРАД, штампано у државној штампарији Краљевине Србије, 1905.

92. ГЛАСНИК СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА, 2-ги одељак ГРАЂА ЗА НОВИЈУ СРПСКУ ИСТОРИЈУ. У БЕОГРАДУ, у државној штампарији 1873.

93. ОЧЕВИЦИ О ВЕЛИКОЈ СЕОБИ СРБА, Приредио Ђорђе Трифуновић, БАГДАЛА, Крушевац MСMLXXXII.

94. Ђорђе Бранковић: ХРОНИКЕ СЛАВЕНОСРПСКЕ, Приредила Ана Кречмер, Београд: САНУ, 2008.

95. СТАРИ СРПСКИ ЗАПИСИ И НАТПИСИ II, скупио их и средио Љуб. Стојановић, БЕОГРАД, штампано у државној штампарији Краљевине Србије, 1903.

96. ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ II, ОСТОЈИЋ, Тихомир „Стихослов“ од год. 1717. / Тих. Остојић // 2, 1/2 (1921), 126–129.

97. Гаврил Стефановић Венцловић: Црни биво у срцу, Антологија српске књижевности, 2009.

98. Трагедија Уроша Пјатаго, У Будиму: Штампано при Краљевск. Универ., Словима Славено – сербским штампано, 1798.

99. Владика Василије Петровић Његош: Историја о Црној Гори, 10. марта 1754. године, у Москви.

100. Цетињски љетопис, лист 68.

101. СТЕМАТОГРАФИЈА, ИЗОБРАЖЕНИЈЕ ОРУЖИЈ ИЛИРИЧЕСКИХ, Изрезали у бакру Христофор Жефаровић и Тома Месемер 1741, Приредио Др. Динко Давидов, 1972.

102. Описаније Јерусалима, изрезао у бакру Христофор Жефаровић; приредио Др. Динко Давидов – фототипско издање из 1748. – Нови Сад, 1973.

103. Новосадска богословска школа Висариона Павловића, протојереј – ставрофор др Вукашин Милићевић, часопис "Православље", број: 1092.

104. Вук Стеф. Караџић: ОПИСАНИЈЕ СРБИЈЕ, Изабрана књижевна проза, избор и напомене Милорад Ђурић, БИГЗ 1989.

105. Павле Поповић: Сабрана дела, књига II, Стара српска књижевност, Приредила Радмила Маринковић ЗАВОД ЗА УЏБЕНИКЕ И НАСТВАНА СРЕДСТВА, БЕОГРАД 2001.

106. Теодор Јанковић МИРИЈЕВСКИ: Краткаја свјашченаја историја цркве ветхаго и новаго завета, Беч, 1793.

107. Викентије Ракић: Краткоје настављеније о исповеди и молитве, Венеција, 1801.

108. Викентије Ракић: Краткаја беседа о злоупотребленији дувана, Венеција, 1810.

109. Стефан Стратимировић: Љубисава и Радован, Будим, 1800.

110. Сава Текелија: Једног Аранђанина начертаније основанија за обученије сербске дече у Араду уредити имејуща, Будим, 1798.

111. Козма Јосић: Правила училиштна, Будим, 1815.

112. Слободан Јовановић: Културни образац, приредио Гојко Божовић, "Стубови културе", Београд 2005.

113. Јован Рајић: Катахизис мали, Беч, 1793.

114. Захарија ОРФЕЛИН: Прво ученије – Буквар, Беч, 1792.

115. Захарије Орфелин: Савети научног младог човека, Нови Сад 1764.

116. Захарије Орфелин: Песњ историческаја како су Србли с Турци на Косову пољу побили се, Венеција 1756.

117. Живот и прикљученија ДИМИТРИЈА ОБРАДОВИЧА, нареченог у калуђерству ДОСИТЕЈА I, У БЕОГРАДУ, штампано у штампарији Краљевине Србије, 1892.

118. Живот и прикљученија ДИМИТРИЈА ОБРАДОВИЧА, нареченог у калуђерству ДОСИТЕЈА II, У БЕОГРАДУ, штампано у штампарији Краљевине Србије, 1892.

119. Избор поучних састава ДОСИТИЈА ОБРАДОВИЋА, БЕОГРАД, штампано у државној штампарији Краљевине Србије, 1904.

120. Ђорђе Сп. Радојичић: РАЗВОЈНИ ЛУК СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ, текстови и коментари, МАТИЦА СРПСКА, 1962.

121. Алексије Везилић: Кратко написаније о спокојној жизни, Беч, 1788.

122. Емануел Јанковић: Физическоје сочиненије, Лајпциг 1787.

123. Григорије Трлајић: Славопение в жертву обштаго благодаренија пречестњејшему господину архимандриту Рајићу, Беч 1794.

124. Атанасије Стојковић: Фисика – простим језиком писана за род Славено – Србски. Част 1–3, А. Стојковић, Будим, 1801–03.

125. Павле Соларић: Кључић у моје Земљописаније, Венеција 1804.

126. Павле Соларић: Поминак књижески о славено – сербском у Млетаках печатанију, Венеција 1810.

127. Свети Петар Цетињски: Тестамент светог Петра, Пројекат Растко. орг.

128. Вук Стеф. Карацић: Први Српски Буквар, у Бечу, у штампарији Јерменског намстира, 1827.

129. Вук Стеф. Карацић: Писма, Матица Српска – СКЗ, Нови Сад – Београд, 1969.

130. Вук Стеф. Карацић: Критике и полемике, Матица Српска – СКЗ, Нови Сад – Београд, 1969.

131. Петар II Петровић Његош: Горски Вијенац – Луча Микрокозма, ПРОСВЕТА, Београд, 1982.

132. Петар II Петровић Његош: ЛАЖНИ ЦАР ШЋЕПАН МАЛИ – ПИСМА, Матица Српска – СКЗ, Нови Сад – Београд, 1969.

133. Владика Данило: Ванредном провидуру Антонију Бембу 13. I 1730., Оригинал писан руком владике Данила. ИАК, фонд УП 49 (1728 – 1730, бр. 331).

134. Научници, Матица Српска – СКЗ, Нови Сад – Београд, 1972.

135. Др. Јосиф Панчић: Из природе – мањи списи, У БЕОГРАДУ, штампано у држ. штампарији Краљевине Србије 1893.

136. РАТ за СРПСКИ ЈЕЗИК и ПРАВОПИС, написао Ђ. ДАНИЧИЋ., У БУДИМУ, у штампарији Пештанског универзитета., 1847.

137. СМРТ КЊАЗА МИЛОША I и ступање на владу КЊАЗА МИХИЛА ОБРЕНОВИЋА III, написао МИЛАН Ђ. МИЛИЋЕВИЋ, У БЕОГРАДУ, У Правителственој књигопечатњи 1860.

138. КЊИЖЕВНИ РАДОВИ архимандрита Н. ДУЧИЋА, КЊИГА 5., БЕОГРАД, државна штампарија Краљевине Србије, 1898 год.

139. ОДЛОМЦИ о ГРОФУ ЂОРЂУ БРАНКОВИЋУ и АРСЕНИЈУ ЦРНОЈЕВИЋУ патријарху с три излета о такозваној сеоби српског народа, написао Иларион Руварац, БЕОГРАД, државна штампарија Краљевине Србије 1896.

140. Михајло И. Пупин: Са пашњака до научењака, ИЗДАЊА МАТИЦЕ СРПСКЕ, штампа М. Јевтића, Велики Бечкерек 1929.

141. Никола Тесла: МОЈИ ИЗУМИ, Београд, Граматик 2003.

142. Electrical experiment magazine, 1919.

143. THE STRANGE LIFE OF NIKOLA TESLA, John Roland Hans Penner, St. Catharines Ontario, 1995.

144. ГЛАС СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ LXXIV, У БЕОГРАДУ, штампано у државној штампарији Краљевине Србије, 1907.

145. Јован Дучић: Благо Цара Радована, Нолит – Београд, 2002.

146. Јован Дучић: Очи на оба света, избор из поезије и путописне прозе, приредио Рајко Петров Ного, Филозофски факултет Српско Сарајево – Београдска књига Београд, 2004.

147. А. Белић: Учешће св. Саве и његове школе у стварању нове редакције српских ћирилских споменика, СВЕТОСАВСКИ ЗБОРНИК, књига 1, СКА – Београд 1936.

148. КРОЗ ВАСИОНУ И ВЕКОВЕ, једна астрономија за свакога, Написао МИЛУТИН МИЛАНКОВИЋ, ЈУГОИСТОК – у Београду 1943.

149. КРОЗ ЦАРСТВО НАУКА, слике из живота великих научника, Написао МИЛУТИН МИЛАНКОВИЋ, Научна Књига, Београд, 1950.

150. РЕФОРМА ЈУЛИЈАНСКОГ КАЛЕНДАРА од МИЛУТИНА МИЛАНКОВИЋА ред. професор Универзитета у Београду, БЕОГРАД, ШТАМПАРИЈА "С В. С А В А". – БРАНКОВА 16. ТЕЛЕФОН 249., 1923.

151. Владика Николај: О Богу и о људима, Манастир Лелић 2008.

152. Свети Николај Жички: Речи о Свечовеку, "Православац", Линц – Аустрија 2003.

153. Епископ Охридски Николај: Молитве на Језеру, БЕОГРАД. Штампарија "СВ. САВА" Бранкова ул. 16. Телефон 249. 1922.

154. Владика Николај: Символи и сигнали.

155. Св. Владика Николај Велимировић: Цветник, Евро 2003.

156. Владика Николај Велимировић: Нове беседе под гором, EVRO – NEVEN, Београд 1998.
157. Свети Владика Николај: ПРВИ БОЖЈИ ЗАКОН.
158. Владика Николај: Емануил.
159. Владика Николај: Беседе под Гором, СВТИЈАКОВ орг.
160. Св. Владика Николај Велимировић: Кроз тамнички прозор, Беосинг, Београд 2005.
161. Св. Владика Николај Велимировић: Мисионарска писма, EVRO GIUNTI, Београд, 2007.
162. Владика Николај: ОХРИДСКИ ПРОЛОГ, Епархија Ваљевска – Манастир Лелић, 2008.
163. Владика Николај: Једини Човекољубац, СВТИЈАКОВ орг.
164. Архимандрит Др ЈУСТИН ПОПОВИЋ: СВЕТОСАВЉЕ као философија живота, Манастир Ћелије – Ваљево. 1993.
165. ПРЕПОДОБНИ ЈУСТИН ЋЕЛИЈСКИ: ДОГМАТИКА ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ, Православна Философија Истине, Задужбина "Свети Јован Златоусти" Аве Јустина Ћелијског и манастир Ћелије, Београд – Ваљево, 2003-4.
166. Архимандрит Јустин Поповић: Житија светих за децембар, Манастир Ћелије код Ваљева, 1998.
167. Владета Јеротић: Само дела љубави остају, Глас Цркве – Ваљево, 2004.
168. Владета Јеротић: Старо и ново у хришћанству, Невен, 2005.
169. Владета Јеротић: Дарови наших рођака II, Београд: Арс Либри: Невен, 2007.
170. Владета Јеротић: Вера и нација, Библиотека Лавиринт, Ars Libri; Београд, 1999.
171. Марко С. Марковић: Свети Сава, ХРИШЋАНСКА МИСАО, књига 5, Србиње – Београд – Ваљево – Минхен, 1998.
172. Др Марко С. Марковић: Смрт и Васкрсење, ХРИШЋАНСКА МИСАО, књига 16, Србиње – Београд – Ваљево, 2002.
173. Др Марко С. Марковић: Православље и нови светски поредак, Хришћанска мисао, Београд, 2003.
174. Епископ ЗХП Атанасије: БОГ ОТАЦА НАШИХ, Руковети са њиве Господње, МАНАСТИР ХИЛАНДАР 2000.
175. ЕПИСКОП ДАНИЛО КРСТИЋ: У почетку беше Смисао, ХРИШЋАНСКА МИСАО, Књига 1, Београд – Ваљево – Србиње 1996.
176. Миодраг Павловић: Храм и преображење, Сфаирос, Београд, 1989.
177. Миодраг Павловић: Свечаности на Платоу, Просвета, Београд, 1999.
178. Миодраг Павловић: С Христом нетремице, Гутембергова Галаксија, Београд, 2001.
179. Миодраг Павловић: Говор о Ничему, Ниш: Градина. 1987.
180. Ђорђе Сп. Радојичић: Старо српско песништво, IX – XVIII века, БАГДАЛА, Крушевац МСМЛXXXVIII.

181.Хиландар – монографија: Димитрије Богдановић, Војислав Ј. Ђурић, Дејан Медаковић, Југословенска Ревизија – Београд, 1978.

182.ИСПОВЕСТ АТОМСКОГ ФИЗИЧАРА ДР БОГДАНА МАГЛИЋА О ТОМЕ КАКО ЈЕ РАДИО ЗА СЕБЕ, ЗА ТИТА И ЗА МИЛОШЕВИЋА, Интернет Новине Србске.

183.Никола Милошевић: Филозофија диференције, Службени лист СЦГ, 2003.

184.Никола Милошевић: Прилог за филозофију историје, Службени лист СЦГ, 2003.

185.Никола Милошевић: Уметничка проза, Службени лист СЦГ, 2003.

186.Никола Милошевић: Православље и демократија, ПРОМЕТЕЈ – ТЕРСИТ, Нови Сад – Београд, 1993.

187.Никола Милошевић: Антрополошки есеји, Нолит, Београд, 1978.

188.Епископ Атанасије: Духовност Православља, Београд – "ХРАСТ", 2001.

189.ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА И РИМОКАТОЛАЦИЗАМ – Од догматике до аскетике, Горњи Милановац – ЛИО, 2002.

190.ПОУКЕ АВЕ ДОРОТЕЈА, МАНСТИР ХИЛАНДАР, Света Гора Атонска 1996.

191.Матија Бећковић: МЕЂА ВУКА МАНИТОГА, ПОЛИТИКА НАРОДНА КЊИГА 2006.

192.Матија Бећковић: ОЧИНСТВО, изабране песме и поеме, ГРАМАТИК Подгорица 2001.

193.Богољуб Шијаковић: ПРЕД ЛИЦЕМ ДРУГОГ – fuga у огледима, СЛСРЈ – БЕОГРАД, ЈАСЕН – НИКШИЋ 2002.

194.Предраг Самарцић: О ИКОНИЧНОСТИ ЧОВЕКА, Ка теологији лепоте и достојанства, Хришћанска мисао Београд 2005.

195.Др Богдан Лубардић: Српско – руски културни односи у филозофији – покушај оријентације.

196.Богдан Лубардић: Никола Тесла и Српска Православна Црква: духовне рефлексије о везама и наслеђу, ГЛАСНИК, службени лист Српске Православне Цркве, БЕОГРАД, ФЕБРУАР 2014.

197.Богдан Лубардић: Погажени пужевци: 55 слова о покајању и љубави – прилог разумевања духовности и екотеологије, Зенит 5 (2007).

198.Др Богдан Лубардић и Др Бранко Ромчевић: Статус и стање философије на нематичним факултетима у Републици Србији: преглед и анализа, Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, Зборник радова, књ. 13, приредио Богољуб Шијаковић, Београд: Православни богословски факултет 2013.

199.Др Богдан Лубардић: Свети Сава Српски – задати отац, даровити брат, Светосавска беседа на Православном богословском факултету Универзитета у Београду, 27. јануар 2012.

200.ПАВЛЕ ПОПОВИЋ: ПРЕГЛЕД СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ, Приредио МИРОСЛАВ ПАНТИЋ, ЗАВОД ЗА УЏБЕНИКЕ И НАСТАВНА СРЕДСТВА БЕОГРАД 1999.

201. The First Answer of Patriarch Jeremiah II of Constantinople, Concerning the Augsburg Confession, Sent to Tübingen [May 15] 1576, Augsburg and Constantinople, by Fr. George Mastrantonis (Brookline, MA: Holy Cross Press, 1982).

202. Рене Декарт: Медитације о првој филозофији, ПЛАТО, БЕОГРАД 1998.

203. Протојереј – ставрофор др Радомир Поповић: ИЗВОРИ ЗА ЦРКВЕНУ ИСТОРИЈУ, Центар за хришћанске студије, књига 2, Београд, 2006.

204. Владика Николај: Теодул

205. ИСТОРИЈА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ, написао СТОЈАН НОВАКОВИЋ, БЕОГРАД, Издање и штампа државне штампарије 1871.

206. ИСТОРИЈА СРПСКЕ КУЛТУРЕ – Радмила Маринковић: СРЕДЊОВЕКОВНА КЊИЖЕВНОСТ.